ISSN: 1221-843X

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA“
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LI / 2005

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“ Iași

ANALELE ŞTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LI 2005

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul LI • 2005

CUPRINS

Studii şi articole

Recenzii şi note bibliografice

Revista revistelor

Viața științifică

Aniversări

In memoriam

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Laurenţiu Rădvan

Cu privire la geneza oraşului medieval în Europa: istoriografie, definiţii şi terminologie

Sfârşitul lumii carolingiene şi încetarea migraţiilor au permis, în mod aparent paradoxal, o extraordinară dezvoltare a vieţii urbane în Europa Apuseană şi Centrală. Unii istorici au afirmat că, începând cu secolele X-XI, oraşul a reprezentat o apariţie originală în peisajul lumii medievale, fiind o instituţie care s-a integrat acestei lumi dominată de relaţii sociale personalizate. Într-o vreme în care senioria se impunea ca un nou „tip de putere non-statală", după cum aprecia Dominique Barthélemy[1], oraşul îşi face loc, contribuind treptat la impunerea unui nou mod de gândire, revalorizând după o perioadă aşa-zis „întunecată" schimbul, moneda, munca şi timpul.

Istoricii care s-au aplecat spre cercetarea evoluţiei oraşului din perioada medievală s-au confruntat cu câteva dileme. Prima este cea a continuităţii oraşului medieval, dacă acesta a reprezentat sau nu o dezvoltare din oraşul antic. Răspunsul dat la această întrebare naşte altele: cum definim oraşul medieval, ce a determinat extraordinara mişcare de urbanizare din Europa apuseană şi centrală din secolele X-XIII şi care a fost forţa socială care a promovat ridicarea urbană? O altă importantă dilemă este dată de modul în care a funcţionat oraşul în lumea dominată de raporturile vasalice şi senioriale, cum a răspuns la impactul cu acestea. A reprezentat oraşul un „element de viaţă socială nou, profund străin spiritului căruia îi este permis să i se spună feudal" (Marc Bloch)[2]? Pentru istoricii din ţările spaţiului est-eu-

[1] *Dicţionar tematic al Evului Mediu occidental*, ed. de Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 714.

[2] Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. II, *Clasele şi cârmuirea oamenilor*, trad. de Cristiana Macarovici, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998, p. 95.

ropean se pune de asemenea o altă problemă, cea a originii şi legăturilor dintre centrele urbane din acest spaţiu si oraşele din Europa apuseană şi centrală, dar şi din arealul bizantin. Avem aici de-a face cu un fenomen urban original sau au existat modele care au fost preluate şi adaptate? Părerile specialiştilor rămân în continuare împărţite, pentru că avem de-a face cu evoluţii urbane particulare fiecărei regiuni. Din această cauză, răspunsurile date de istorici acestor întrebări sunt de o mare varietate şi complexitate şi trebuie consemnate.

Printre primii cercetători care au luat serios în discuţie problematica urbană amintim pe Max Weber, cel care a trasat câteva direcţii principale în legătură cu dezvoltarea oraşului medieval. Marele sociolog considera că elementul comun al definiţiilor oraşului ar fi că acesta ar reprezenta o aşezare relativ închisă, luând astfel în considerare *factorul mărime*, pe care însă îl socoteşte a nu fi suficient pentru definire, adăugându-i *factorul economic*, orăşenii fiind văzuţi ca ocupându-se în special cu schimbul de produse, dar şi, în al doilea rând, cu agricultura[3]. Weber insistă în adăugarea la factorul economic (schimbul) a unei *diversităţi* în practicile comerciale, dar nici aceasta nu este considerată a fi suficientă pentru a defini oraşul medieval. Diversitatea economică poate fi stabilită pentru oraşul medieval prin două căi: prin prezenţa unui domeniu feudal în care să se încurajeze specializarea şi care să furnizeze cerere pentru anumite bunuri, dar şi prin existenţa unui loc în care să se practice regulat schimbul (piaţa)[4]. Weber afirmă că avem de-a face cu un oraş numai în cazurile în care locuitorii unei aşezări îşi satisfac o mare parte din necesarul economic pe piaţa locală, prin produse pe care populaţia locală, ca şi cea din hinterlandul apropiat, le produce pentru vânzarea pe această piaţă sau le obţine pe alte căi. Autorul accentuează astfel rolul schimbului şi al pieţei ca factori potenţatori ai fenomenului urban medieval. Din punct de vedere al tipologiei urbane, Weber consideră că întâlnim *oraşe-consumatoare* şi *oraşe-producătoare*. În primele, locuitorii sunt dependenţi de puterea de cumpărare a prinţilor şi nobililor curţii (cazul multor oraşe-reşedinţă), a reprezentanţilor prinţilor, precum şi a altor categorii. Cel de-al doilea tip cunoaşte manufactura, care oferă direct produse pe piaţa locală (ofertă *en gros*), spre deosebire de *oraşele-consumatoare* care se bazează pe produse aduse din exterior (ofertă cu

---

[3] Max Weber, *The City*, ed. de Dan Martindale, Gertrud Neuwirth, Glencoe, The Free Press, 1958, p. 65-66. Ediţia I a apărut în 1921, în vol. XLVII al *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*.

[4] *Ibidem*, p. 66.

amănuntul)[5]. Din punct de vedere juridic, Weber crede că întâlnim *comunitatea urbană* numai în Occident. Pentru a constitui o astfel de comunitate, o aşezare trebuia să cunoască, pe lângă predominanţa relaţiilor comerciale, şi: o fortificaţie, o piaţă, o curte proprie, o formă de asociere şi cel puţin autonomie parţială, o formă de administrare care să cuprindă alegerea membrilor conducerii urbane prin participarea orăşenilor[6]. Dezvoltarea acestei comunităţi s-a făcut treptat, prin obţinerea *privilegiilor* care cuprindeau: monopoluri asupra pieţei, drepturi comerciale asupra unor produse, participarea la judecata oraşului etc. Autorul consideră astfel că oraşele din Asia (şi cele din Europa răsăriteană, adăugăm noi) nu pot fi considerate *comunităţi urbane*, pentru că nu se încadrau în acest model. Concluzia este aceea că, în Evul Mediu, apariţia oraşelor cu autonomie, ce implica autoconducere cu instituţii proprii (*Konsuli*, *Majer* şi *Bürgermeister*), diferă complet de evoluţia oraşelor antice[7]. Weber se limitează deci la a lua în considerare două mari criterii în diferenţierea oraşului de lumea rurală: criteriul economic (aplicabil oraşului din antichitate şi evul mediu) şi cel juridic (aplicabil oraşului medieval din Europa vestică).

Pentru multă vreme istoriografia problemei fenomenului urban medieval a fost şi probabil va rămâne tributară teoriei lui Henri Pirenne. Acest istoric, fascinat de procesele socio-economice[8], leagă originea oraşelor din evul mediu de *renaşterea comercială* care a avut loc în Europa sudică (Italia) şi vestică (regiunea flamandă) începând cu sec. al XI-lea[9]. Pe măsură ce comerţul se dezvolta, se înmulţea numărul oraşelor. În cadrul acestui fenomen, Pirenne accentuează rolul *comerţului la mare distanţă*, pe care îl vede hotărâtor. Cetăţile şi burgurile au jucat şi ele un rol important, ca

[5] *Ibidem*, p. 66-70.

[6] *Ibidem*, p. 80-81.

[7] *Ibidem*, p. 105-107.

[8] Richard Hodges, *The Rebirth of Towns in the Early Middle Ages*, în *The Rebirth of Towns in the West, AD 700-1050*, ed. de Richard Hodges şi Brian Hobley, Londra, Council for British Archaeology, 1988, p. 1.

[9] Henri Pirenne, *Oraşele evului mediu*, trad. de Cristiana Macarovici, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 56. Teoria lui Pirenne privitoare la apariţia oraşelor medievale se află în strânsă legătură cu teza sa referitoare la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu. Lucrarea *Oraşele evului mediu* cuprinde, în prima parte, o analiză a situaţiei comerţului în aria mediteraneană, care păstrează, potrivit lui Pirenne, o stare de continuitate până la închiderea Mediteranei de către arabi la începutul sec. al VIII-lea. Comerţul dispare în apus după acest moment; vezi şi idem, *Mahomed şi Carol cel Mare*, trad. de Sanda Oprescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1996.

elemente ce asigurau protecţie pentru purtătorii comerţului[10]. Autorul neagă însă cetăţilor vreo contribuţie la naşterea oraşelor, considerând că acestea sunt legate de o ordine socială foarte diferită. Mai important ar fi fost *faubourg*-ul comercial, suburbia, în care s-au aşezat negustorii, în căutare de spaţiu suficient pentru desfăşurarea schimburilor[11]. În momentul în care noile aşezări se dezvoltă, simt nevoia asigurării unei protecţii proprii, alta decât cea oferită de burg (sau de palisadă). Atunci când ajung la un nivel de prosperitate suficient (secolul al XII-lea), comunităţile („colonii" cum le numeşte Pirenne) de negustori purced la înconjurarea cu ziduri a aşezărilor lor[12]. Alcătuind un loc fortificat, oraşul devenea la rândul său un burg, de aici primirea numelui de „burghezi" (*burgenses*) de către locuitorii săi. Comerţul punea în mişcare „industria", rezultatul impunerii acestor activităţi fiind „o diviziune a muncii foarte netă între oraşe şi sate". Pirenne nu vorbeşte despre oraş decât în condiţiile existenţei unei *pieţe* şi a *schimbului*. Părţile vulnerabile ale teoriei sale constau în accentuarea exagerată a importanţei comerţului internaţional; de asemenea, schema dezvoltării urbane a lui Pirenne este prea rigidă, pentru că nu toate oraşele se încadrează în aceasta. Trecând peste aceste probleme, teoria sa a rezistat criticilor până astăzi.

Fritz Rörig a accentuat şi el rolul *comerţului la mare distanţă* în dezvoltarea oraşului medieval. Negustorii implicaţi în acest fel de comerţ au introdus un puternic simţ al solidarităţii, dezvoltat în lungile lor călătorii. După părerea lui Rörig, consecinţa atragerii în oraşe a acestor negustori a fost inevitabilă, ducând la apariţia ghildelor[13]. Ridicarea unei clase puternice de negustori ar fi condus la redistribuirea puterii politice, implicit la un conflict cu stăpânul aşezării, conflict condus de către clasa de sus a oraşului[14]. În această luptă, care nu a avut întotdeauna forme violente, orăşenii

[10] Idem, *Oraşele*, p. 88-90.

[11] *Ibidem*, p. 94, 97.

[12] *Ibidem*, p. 99-100.

[13] Fritz Rörig, *The Medieval Town*, ed. de D.J.A. Matthew, Berkeley, University of California Press, 1967, p. 18-20. Prima ediţie a apărut în 1932, în vol. IV al *Propyläean Weltgeschichte*, ed. de W. Goetz. Teoria lui Rörig, ce accentuează rolul comerţului internaţional în dezvoltarea oraşului medieval, a fost preluată şi de Hans Planitz, în *Die Deutsche Stadt im Mittelalter*, Graz, Köln, Böhlau Verlag, 1954. Rörig şi Pirenne au preluat şi nuanţat, la rândul lor, ideile lui Georg von Below din *Das altere Deutsche Städtewesen und Bürgertum*, Bielefeld, 1905, şi idem, *Der Deutsche Staat des Mittelalters, ein Grundriss der Deutschen Verfassungsgeschichte*, Leipzig, 1925.

[14] Fritz Rörig, *op. cit.*, p. 22-24.

s-au impus, obţinând drepturi economice şi juridice, autoritatea seniorială fiind înlocuită treptat cu autonomia oraşului. Apare consiliul ca instituţie de conducere, impunerea acestuia fiind marcată de două elemente-simbol: *sigiliul municipal* (simbol al autonomiei) şi *primăria* (sediu al reprezentanţilor comunităţii, apărători ai autonomiei). Trecerea la această stare a determinat, după Rörig, tranziţia de la legea personală, specifică regimului seniorial, la legea teritorială, de acum încolo fiind mai importantă aria juridică în care o persoană trăieşte decât relaţia personală[15]. La fel ca în cazul lui Pirenne, analiza lui Rörig minimalizează locul deţinut de comerţul local, ca factor în ridicarea multor aşezări urbane. Negoţul internaţional a avut un rol decisiv în dezvoltarea marilor centre de schimb din nordul Italiei sau din Flandra[16], dar nu explică geneza miilor de mici oraşe din toată Europa, multe neconectate la acest tip de comerţ.

Dintr-o altă perspectivă priveşte începuturile şi evoluţia oraşului medieval Lewis Mumford[17]. Acest istoric consideră că, deşi continuă să existe elemente ale vechii vieţi urbane (în Italia şi parţial în Galia), noi elemente se impun[18]. Atacurile migratorilor din valul târziu (normanzii şi maghiarii) au accentuat necesitatea redescoperirii unei vechi forme de apărare urbană: *zidul*. Împrejmuirea cu ziduri a oferit nu numai apărare, ci şi o nouă funcţie, cea politică, pentru că zidul putea fi folosit pentru a menţine libertatea din interior şi astfel oamenii au început să vină în această „insulă de pace", aşa cum în perioada anterioară se adresaseră unor seniori pentru a căpăta protecţie. Oraşul a devenit un element de atracţie pentru comerţ. Mumford consideră că înconjurarea cu ziduri reprezintă elementul marcant pentru începutul „fizic" al oraşului medieval (ulterior, acesteia i-a urmat *negocierea* cu episcopul sau seniorul local pentru obţinerea de *drepturi*,

---

[15] *Ibidem*, p. 24-27.

[16] Negustorii itineranţi implicaţi în comerţul la mare distanţă erau atraşi în primul rând de iarmaroacele care se ţineau periodic. Foarte cunoscute erau iarmaroacele din provincia Champagne, din Franţa (vezi Jacques Le Goff, *Negustorii şi bancherii în evul mediu*, trad. de Nicole Ghimpeţeanu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1994, p. 18-21); astfel de locuri de schimb apar în toată Europa, majoritatea aflându-se în preajma oraşelor.

[17] Mumford s-a încadrat într-un curent anti-pozitivism manifestat în istoriografia americană („organicismul social"), care respingea folosirea metodelor factuale, cauzale şi empirice, în favoarea unei cercetări inter-disciplinare (vezi Robert Casillo, *Lewis Mumford and the Organicist Concept in Social Thought*, în „Journal of the History of Ideas", Baltimore, LIII (1992), nr. 1).

[18] Lewis Mumford, *The City in History, its Transformation and its Prospects*, New York, Harcourt, Brace and World, 1961, p. 248-249.

privilegii). Alături de ziduri, un rol foarte important îl joacă *piața*, element de atracție pentru negustori, care încep să se stabilească în preajma acesteia[19]. Mumford afirmă însă că nu trebuie supraevaluat rolul pieței ca element generator al orașului. El îi combate astfel pe Pirenne, Rörig și chiar Weber, considerând că marile bâlciuri (sau „piețele internaționale“) au avut un efect restrâns în dezvoltarea orașului. Acestea aveau durată redusă și nu puteau susține un oraș pe toată durata unui an. Concluzia lui Mumford este că nu comerțul internațional a produs orașul medieval, ci doar l-a promovat, precum în cazul orașelor mari, ca Veneția, Genova, Milano și Bruges. În schimb, o importanță tot mai mare este acordată comerțului cu produse locale. Revitalizarea orașului a permis deschiderea rutelor comerciale regionale și internaționale, și nu invers, consideră Mumford[20]. În ceea ce privește raportul dintre oraș și sistemul feudal, Mumford crede că se neglijează contribuția feudalismului în dezvoltarea fenomenului urban, afirmând că avem de-a face cu o atitudine ambivalentă a acestuia față de oraș. Autorul susține că nu putem vorbi de o rezistență absolută a seniorilor laici și ecleziastici față de acordarea de privilegii, ci mai degrabă de o *negociere* dură a acestor elemente cu orășenii (implicit, o cedare treptată, dar nu dezinteresată). Mulți seniori ar fi încurajat dezvoltarea orașelor, acordându-le autonomie și obținând în schimb venituri pentru întreținerea de armate[21]. Teoria lui Mumford supralicitează importanța zidurilor, ca element de protecție, în geneza orașului medieval; nu toate așezările care vor dobândi un caracter urban cunosc fenomenul înconjurării cu ziduri.

Pentru Robert Lopez factorii economici (*piața*), juridici (primirea *privilegiilor*) și demografici (*numărul* și *mărimea*) nu sunt suficienți pentru a defini un oraș[22]. Acest istoric folosește funcțiile și geografia pentru a împărți orașele în trei tipuri: *orașe întărite cu palisadă*, *orașe-agrare* și *orașe-piețe*. Primul tip este al așezării întărită cu palisadă, fiind cel mai ușor confundat cu o așezare rurală. Palisada înconjoară un spațiu locuit de puțini locuitori, de cei care se ocupă de fortificație și de cei care îi conduc. Rolul așezării este și de loc de adunare pentru populația de jur pentru a face

---

[19] *Ibidem*, p. 250-252.

[20] *Ibidem*, p. 255-256.

[21] În întreaga Europă, mai ales în regiunile de margine (vezi cazul Poloniei), are loc întemeierea unor noi orașe, realizată de către mari seniori (*ibidem*, p. 262-264).

[22] R.S. Lopez, *The Crossroads Within the Wall*, în *The Historian and the City*, ed. de Oscar Handlin și John Burchard, Cambridge, M.I.T. Press and Harvard University Press, 1963, p. 27-31.

schimburi, pentru a se întâlni la ocazii festive, sau pentru a se proteja în momente tensionate (lupte, calamităţi etc.). Al doilea tip este oraşul agrar, în care sunt atraşi să rezide la un loc locuitori ce se ocupă cu agricultura, meşteşugari şi negustori, toţi depinzând de un stăpân, care îşi avea aici reşedinţa. Al treilea tip este cel în care negustorul se impune ca personaj principal. Lopez consideră că acest tip urban nu a apărut o dată cu piaţa, căci aceasta din urmă exista şi în oraşul agrar, ci s-a dezvoltat atunci când piaţa, cu sensul de târg, loc de schimb, şi piaţa publică au devenit un singur element. În acest moment superioritatea seniorilor a fost eliminată[23]. Lopez a realizat o analiză a evoluţiei oraşului în trei etape care corespund cu trei tipuri, neprecizând faptul că nu toate aşezările considerate oraşe în evul mediu s-au încadrat în această schemă. În centrul şi răsăritul Europei multe oraşe nu au avut nici măcar palisade (întâlnim, în schimb, sate înconjurate cu palisade), dar din punct de vedere instituţional şi funcţional au corespuns statutului urban.

La întrebarea „ce este oraşul?“, Edith Ennen răspunde încercând să evite definiţiile *a priori* date de mulţi istorici, preferând să accentueze importanţa aplicării graduale în această definire a unei multitudini de criterii care să ţină cont de zonă şi perioadă. Faţă de sat, Ennen crede că oraşul diferă profund prin aspectul său exterior, zidurile înconjurătoare servind nu numai ca mijloc de apărare, ci şi ca delimitare a unei zone cu regim special, în care se permitea locuitorilor (orăşenilor) să participe la conducerea aşezării lor. La acest fapt se adaugă libertatea de mişcare a populaţiei oraşului şi specializarea acesteia într-o varietate de ocupaţii[24]. Ennen este de acord că piaţa şi schimbul reprezentau baza vieţii economice a oraşului, dar nu susţine afirmaţiile lui Rörig şi Pirenne în ceea ce priveşte accentuarea rolului pe care l-a deţinut comerţul internaţional în dezvoltarea oraşului medieval. Mai degrabă, potrivit lui Ennen, *piaţa* însăşi a jucat un rol important în diferenţierea satului de oraş[25]. Autoarea consideră că în ridicarea urbană nu

---

[23] *Ibidem*, p. 32-34.

[24] Edith Ennen, *The Medieval Town*, Amsterdam, North-Holland, 1979 (prima ediţie, în limba germană, a fost publicată în 1972), p. 1-2.

[25] În ceea ce priveşte operele lui Rörig şi Pirenne, Ennen scria: „We need to amplify the work of these great researchers and to appreciate the role of trade within a more nuanced picture. We must make it clear that eleventh-century trade was already quite different from the foreign trade of the period between the eight and tenth centuries. It was now based upon export industries in the towns and this developed in the following centuries. Trade and the practice of crafts were now overwhelmingly urban professions“ (*ibidem*, p. 74).

trebuie neglijată revigorarea lumii rurale (inclusiv demografică), precum şi dezvoltarea agriculturii. Spre deosebire de istoricii anteriori, Ennen a preferat o cercetare diferențiată a oraşului medieval, analizând centrele urbane din Europa de sud, de vest şi de nord-vest pe baza originii şi a structurilor economice şi sociale locale, preferând o tratare comparată unei analize generale.

Cercetările mai recente au încercat să deschidă perspectiva asupra fenomenului oraşului medieval. Istoricii au evitat să mai trateze istoria urbană pornind de la general spre special şi au înclinat spre a trata caz cu caz, accentuând ideea că fiecare situație cunoaşte particularități. Centrele urbane au fost analizate nu numai din punct de vedere al funcțiilor economice, sociale şi juridice, fiind aduse în discuție şi alte probleme precum: accentuarea pluralității urbane, diversitatea raporturilor cu lumea exterioară oraşului, identitatea orăşeanului (politică, culturală şi religioasă) etc.

În acest curent se încadrează şi Paul M. Hohenberg şi Lynn Hollen Less. Pentru aceşti autori, aşezarea urbană reprezintă un organism multifuncțional. Oraşele au fost clasificate pe baza organizării spațiale şi potrivit mărimii, îndeplinind funcții economice, politice şi culturale[26]. Existau oraşe cu *plan* regulat sau neregulat, plan care avea o ordine a sa, proprie, aranjând spațial elitele (în centru), restul comunității, dar şi marginalii (la periferie). Alături de aceste chestiuni, autorii consideră că nu trebuie neglijate *ocupația* şi *originea* (cazul evreilor)[27]. *Religia* şi *cultura* au jucat şi ele un rol important în dezvoltarea oraşului medieval, prin rolul clerului urban sau al universităților. În oraşe se impun noi forme de viață, noi ritualuri (elemente populare preluate din mediul rural şi transformate) şi noi mentalități (oraşul contribuie la modificarea atitudinii față de muncă şi timp)[28]. Cei doi istorici susțin *identitatea politică* a orăşeanului din evul mediu care, spre deosebire de omul satului, nu avea stăpân, nu era legat de pământ. De asemenea, ei consideră că *autonomia* oraşelor trebuie privită într-un context mai larg, ținând cont de funcția politică a acestor centre şi îmbinând elemente precum auto-conducerea, raporturile cu autoritățile teritoriale şi controlul asupra hinterlandului. În ceea ce priveşte comunitatea urbană, Hohenberg şi Less afirmă că aceasta nu trebuie idealizată, existând o competiție

[26] Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, *The Making of Urban Europe, 1000-1950*, Cambridge, Harvard University Press, 1985, p. 29.

[27] *Ibidem*, p. 33-34.

[28] *Ibidem*, p. 38-40.

deosebit de dură în interior. În oraşele medievale societatea era stratificată, inegalitatea fiind evidentă în ceea ce priveşte drepturile politice[29]. Cei doi istorici privesc oraşul ca pe un paradox. Deşi acesta reprezintă un mediu diferit de lumea rurală, are strânse legături cu aceasta; şi-a impus drepturile în faţa seniorilor, dar nu s-a rupt complet de această clasă, prin tendinţele spre nobilitate ale patriciatului urban.

Georges Jehel şi Philippe Racinet cred că multe oraşe din perioada romană au supravieţuit evului mediu timpuriu, dovadă fiind terminologia întâlnită în documentele epocii (*civitas*, *municipium*, *suburbium*). Autorii consideră că pentru a defini oraşul medieval trebuie luate în considerare o pluralitate de criterii[30]. În primul rând, importante sunt aspectele ce ţin de concentrarea populaţiei, de funcţiile unei regiuni, precum şi modul de organizare a spaţiului. Acestora li se adaugă: criterii topografice (locaţia urbană; incinta urbană şi spaţiul interior al oraşului au un caracter monumental în raport cu satul); juridice (oraşul deţine carte de libertăţi); economice (se accentuează legătura strânsă dintre oraş şi mediul rural, deşi în oraşe predominau activităţi considerate secundare în lumea satului) şi politice (multe oraşe îşi datorează dezvoltarea circumstanţelor politice). Cei doi cercetători consideră însă că aceşti factori de geneză urbană nu trebuie utilizaţi exagerat în explicarea fenomenului evoluţiei centrelor orăşeneşti din evul mediu. În multe cazuri, hotarul dintre sat şi oraş este greu de stabilit, mai ales în perioada de început a oraşului medieval[31].

În fine, David Nicholas consideră că bazele dezvoltării urbane din secolele XI-XIII s-au pus în perioada anterioară (secolele VIII-IX)[32]. Analiza fenomenului urban întreprinsă de Nicholas este făcută pe baze regionale (Franţa, Anglia, Germania, Ţările de Jos, Italia şi Europa de răsărit). Acest autor crede că expansiunea creştinismului la est de Rin a dus la întemeierea de episcopate care, servind anumitor funcţii, au reprezentat un stimul pentru urbanizare (aşa cum au fost centrele de origine romană în vest). Dacă în apus, aşezările suburbane au avut un rol important pentru dezvoltarea oraşelor ulteriore, la est de Rin acestea sunt mai rare, în multe cazuri extinderea aşezărilor fiind planificată; nu întâlnim o dezvoltare organică la scara

---

[29] *Ibidem*, p. 40-45.

[30] Georges Jehel, Philippe Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien a l'Orient musulman (V^e–XVe siècle)*, Paris, Armand Colin, 1996, p. 17.

[31] *Ibidem*, p. 18, 36-45.

[32] David Nicholas, *The Growth of the Medieval City from Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, Londra, Longman, 1997.

întâlnită la vest de Rin. Înainte de secolul al XI-lea, în multe aşezări cu caracter urban se ridică fortificaţii exterioare; acestea aparţin seniorilor locali. Populaţia creşte şi devine, social şi ocupaţional, mult mai diversă, dezvoltându-se meşteşuguri cu caracter utilitar. Raporturile comerciale cu răsăritul se înteţesc, în special datorită negustorilor scandinavi, în Rusia apărând colonii de negustori străini de-a lungul „drumului de la varegi la greci". Până în secolul al XI-lea, oraşele păstrează în principal funcţii administrative, militare şi religioase, comerţul fiind incidental şi meşteşugurile reduse ca importanţă. După acest moment, în Europa se înmulţesc schimburile, creşte populaţia şi se dezvoltă meşteşugurile care erau concentrate în oraşe şi produceau bunuri în cantitate mai mare şi de o calitate mai bună, astfel încât puteau fi exportate. Până în 1200, oraşele deveniseră organisme în principal comerciale, doar în cazuri excepţionale acestui aspect adăugându-i-se funcţia „industrială"[33]. Autorul consideră că multe din oraşele Europei medievale existau înainte de anul 1000, dar acestea nu prezentau semne ale dezvoltării ulterioare[34].

*

Lăsând deoparte diversele controverse ale istoricilor, putem face câteva afirmaţii generale legate de fenomenul dezvoltării urbane în evul mediu. Cronologic, majoritatea cercetătorilor situează declanşarea dezvoltării oraşelor în vestul şi centrul Europei începând cu a doua jumătate a secolului al X-lea. Diferenţele regionale, precum şi condiţiile locale, au determinat întârzierea începerii acestui fenomen în sud-estul Europei, astfel că întâlnim aici oraşe din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Reunirea mai multor factori economici, politici şi sociali a favorizat aşa numita „explozie urbană" de după secolul al X-lea. Un rol decisiv este acordat relansării comerţului, intensificării schimburilor, după o perioadă de stagnare care a durat un secol (perioada de după domnia Carolingienilor)[35]. În apusul şi centrul Europei, încetarea migraţiilor târzii ale normanzilor şi maghiarilor a

---

[33] *Ibidem*, p. 81-84, 320-321.

[34] David Nicholas consideră că: „To speak of any settlement in the Latin West except Rome as a «city» before 1000 is probably misplaced" (*ibidem*, p. 84).

[35] Majoritatea istoricilor sunt de acord că acesta a fost momentul începutului „revoluţiei comerciale" (Peter Johanek, *Merchants, Markets and Towns*, în *The New Cambridge Medieval History*, vol. III (c. 900 – c. 1024), ed. de Timothy Reuter, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 64).

contribuit la crearea unui climat de relativă siguranţă pe uscat, în timp ce pe mare, acţiunile oraşelor italiene, precum şi ale Bizanţului aflat în ascensiune (963-1071) au dus la curăţirea treptată a Mării Mediterane de piraţii arabi şi creştini. Această relansare a comerţului poate fi pusă în legătură cu creşterea demografică şi cu dezvoltarea generală a economiei şi societăţii medievale care a caracterizat Europa acelei perioade. Izvoarele de tot felul atestă intensificarea schimburilor şi dezvoltarea locurilor în care se făcea acest schimb pe fondul îmbunătăţirii productivităţii în agricultură şi impunerii unor inovaţii tehnice. De asemenea, o dată cu sfârşitul secolului al X-lea, o serie de transformări politice se petrec de-a lungul întregii Europe. În răsărit şi centru, neamurile slave şi maghiarii acceptă creştinismul şi sunt întemeiate numeroase regate noi (Polonia şi Ungaria), în timp ce în vest dinastii noi încep să se afirme.

Până au ajuns la stadiul de aşezări cu statut juridic aparte, majoritatea centrelor urbane au traversat etape intermediare. Numeroase oraşe s-au dezvoltat în preajma unor fortificaţii, centre de putere locală, care aveau posibilitatea de a asigura protecţia. Crescând din punct de vedere economic, noile comunităţi au dorit să se desprindă de sub protecţia seniorilor, urmărind obţinerea libertăţii juridice, fiind totodată în stare să-şi asigure propria apărare. În această direcţie, raporturile cu seniorii laici sau ecleziastici au fost foarte diverse, mergând de la acordarea treptată de drepturi din iniţiativa seniorului, până la obţinerea acestora prin negociere directă sau chiar prin mişcări cu caracter violent. În final, comunităţile orăşeneşti, multe organizate în comune-jurate, au obţinut libertăţi juridice şi scutiri fiscale, toate reunite în *privilegii* cuprinse în carte speciale date de seniori. Aceste libertăţi au variat foarte mult de la o regiune la alta a Europei, de la un centru la altul, căci fenomenul urban a fost unul foarte divers şi complex, implicând numeroase particularităţi[36].

Faţă de aşezarea rurală, ce va continua să domine evul mediu, oraşul se deosebeşte prin câteva trăsături. Din punct de vedere demografic, criteriu care nu trebuie absolutizat, oraşul a atras mai mulţi locuitori decât satul. Topografic, observăm că marea majoritate a centrelor urbane sunt aşezate

---

[36] Oraşul medieval a atins maximul dezvoltării sale atunci când în apus întâlnim regalităţi în ascensiune, regalităţi care căutau să limiteze importanţa feudalismului cu formele sale „private". În relaţiile cu seniorii laici şi ecleziastici, cu regalitatea, credem că oraşul a ajuns la un compromis, obţinând propriul statut, funcţionând astfel în sistemul de relaţii din lumea medievală (vezi excelenta prezentare din *Oraşul*, de Jacques Le Goff, în *Dicţionar tematic al Evului Mediu*, p. 560-572).

în locuri prielnice schimbului, în preajma castelelor seniorilor, la intersecţie de drumuri, la vaduri de trecere a râurilor etc. Ca locaţie, multe oraşe din secolele X-XIV continuă aşezări din antichitatea romană, în Italia, Galia, vestul Germaniei, Spania etc., dar ca organizare, acestea nu au cu nimic de-a face cu oraşul antic. Chiar dacă dezvoltarea oraşului medieval a fost în general una organică, fără a urma un plan prestabilit, centrele urbane fiind, în consecinţă, neregulate, se disting câteva trăsături definitorii. Astfel, *piaţa centrală* se impune ca loc polarizator al schimburilor, având două funcţii: una, originală, de loc de comerţ, a doua, de loc de adunare şi de manifestare a orăşenilor (*agora*). *Piaţa* este dominată de două simboluri ale oraşului medieval: *primăria*, sediul instituţiei care guvernează oraşul şi veghează la păstrarea autonomiei acestuia, şi *catedrala*, locul în care orăşenii îşi manifestă pioşenia, simbol al atotprezentei biserici. Oraşul se detaşează de lumea rurală şi prin funcţiile sale. Principala funcţie rămâne cea economică, în principal de centru de schimb, secundare fiind producţia de mărfuri şi ocupaţiile agrare[37]. Funcţia politică îi este dată de faptul că oraşul a continuat să reprezinte sediu de putere, seniorială sau centrală, care sunt dublate de puterea orăşenească, întruchipată în instituţiile apărătoare ale autonomiei urbane. Această dualitate, chiar dacă nu este prezentă peste tot (excludem din această situaţie „oraşele-state" din Italia) reprezintă o caracteristică a oraşului medieval. Chiar dacă puterea seniorială sau centrală nu este prezentă în mod direct, aceasta se exercită prin reprezentanţi. În fine, oraşul deţine şi o funcţie culturală (revoluţia comercială şi avântul oraşelor au creat condiţiile afirmării unei culturi laice, în care universităţile au jucat un rol important) şi religioasă (noile forme de pietate se manifestă cu putere şi în oraşe, la fel ordinele religioase ale franciscanilor şi dominicanilor)[38].

Dezvoltarea oraşului a implicat şi apariţia şi extinderea unor forme de viaţă specifice, precum şi a unor noi mentalităţi legate de un sistem propriu de valori[39]. Chiar dacă Biserica s-a arătat intolerantă cu unele ocupaţii ale

---

[37] Reputaţii istorici Richard Holt şi Gervase Rosser consideră, în *Introducere* la *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History, 1200-1540*, Londra, Longman, 1990, p. 3-4, că oraşul este o concentrare eterogenă, relativ densă şi permanentă, a unor locuitori angajaţi într-o multitudine de activităţi, din care o proporţie substanţială sunt neagrare.

[38] Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, *op. cit.*, p. 38-39; *Dicţionar tematic al Evului Mediu*, p. 131.

[39] În istoriografia ultimelor decenii, un rol important l-a deţinut aşa numita „şcoală de la Analles", care, prin reprezentanţii săi, a întreprins şi o amplă analiză interdisciplinară a oraşului cu multiplele sale aspecte. Temele legate de formarea oraşelor, precum şi institu-

anumitor categorii de orăşeni (meseriile interzise – *illicita negocia* – şi cele ruşinoase – *inhonesta mercimonia*), acestea au continuat să fie practicate. Orăşenii s-au arătat mult mai deschişi în atitudinea lor faţă de muncă, contribuind la reabilitarea acesteia în ochii societăţii medievale[40]. Din punct de vedere social, comunitatea orăşenească medievală forma un amestec, în care se reuneau laolaltă bogaţi, cei de sus, patriciatul (*majores*), care deseori şi-a impus controlul asupra instituţiilor de conducere, la capătul celălalt aflându-se cei de jos, mai săraci, plebea (*mediocres*), diferenţierea fiind făcută de un criteriu ce a devenit hotărâtor pentru această lume: *banul*. Între cele două categorii se ajungea, nu rareori, la lupte, ce aveau ca miză nu numai participarea la conducerea oraşului, ci şi condiţiile de muncă sau onoarea familială[41].

O altă problemă controversată este cea a terminologiei urbane, care este foarte diversă. Întâlnim particularităţi în funcţie de cancelarie şi de limba folosită de aceasta. Exceptând spaţiul bizantin (limba greacă) şi cel slav şi românesc (limba slavonă), restul Europei a fost un spaţiu al limbii latine, în condiţiile în care limbile de cult au devenit limbi de cancelarie. În primele secole ale evului mediu timpuriu, în regatele aşa-numite barbare, s-a păstrat terminologia de origine romană: *municipium*, *territorium*, fiind folosit şi termenul de *civitas* pentru a desemna oraşele-reşedinţă episcopală (acest din urmă termen va fi folosit şi în actele perioadelor de mai târziu a evului mediu). Ulterior, întâlnim în izvoare tot mai mulţi termeni care definesc stadiul de simplu loc de schimb al viitoarelor oraşe: *oppidum*, *foro*, sau pe

ţiile urbane au fost mai puţin dezbătute; în schimb, s-a acordat un mai mare interes poziţiei orăşeanului în societatea medievală, precum şi raporturilor dintre diversele categorii din interiorul oraşului, mentalului urban, atitudinii faţă de timp, muncă, religie şi lumea exterioară, felului în care era identificat oraşul de către Biserică, lumea seniorială etc. Amintim aici doar câteva nume: Jacques Le Goff, Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Rossiaud, André Chèdeville, Bernard Chevalier şi mulţi alţii.

[40] Biserica respinge pe negustori, datorită specificului meseriei lor, căci scopul comerţului ar fi dorinţa de câştig, setea de bani şi profitul (vezi imaginea negustorului lacom din literatura medievală). Aceasta era doctrina, realitatea aratând că în relaţiile dintre Biserică şi comercianţi, prima s-a dovedit a fi şi ocrotitoare a celor ce se ocupau cu schimburile, văzuţi şi ca „buni creştini", negustorii fiind acceptaţi în cele din urmă ca fiind necesari societăţii creştine (vezi mai pe larg analiza lui Jacques Le Goff în *Negustorii*, p. 78-92 şi p. 103-109, precum şi Alexandru-Florin Platon, *Societate şi mentalităţi în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", 2000, p. 126-129).

[41] Jacques Rossiaud, *Orăşeanul*, în *Omul medieval*, coordonator Jacques Le Goff, trad. de Ingrid Ilinca şi Dragoş Cojocaru, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 137-143.

cel de aşezare întărită: *castellum* şi *burgus*. Pe lângă aceşti termeni sunt folosiţi şi: *urbs*, *suburbium* şi *portus*, dar şi numeroase variante regionale: *ciudad*, *cite*, *town*, *Stadt*, *villa*, *város*, *oraş*, *grad/gorod*, *miasto* etc.[42].

Aceasta este evoluţia generală a oraşului medieval, căci credem că fiecare regiune a Europei a cunoscut un fenomen urban propriu. Despre condiţiile de dezvoltare a oraşelor, precum şi despre factorii economici, sociali, politici şi culturali putem spune că au fost asemănători de la un spaţiu la altul. Trebuie însă să ţinem cont de faptul că în unele zone anumiţi factori au fost mai importanţi, în altele, condiţiile au fost diferite. Pentru unele regiuni, hotărâtoare a fost revigorarea comerţului local, pentru altele impulsul a fost dat de conectarea la comerţul internaţional. În unele cazuri întâlnim iniţiative ale puterii senioriale, în altele, ale autorităţii centrale. În vestul şi centrul Europei, migraţiile au încetat definitiv la sfârşitul secolului al X-lea, în timp ce în răsărit acestea au continuat încă vreme de trei secole. Identificăm astfel zeci de *tipuri urbane*, situaţia regională fiind hotărâtoare pentru dezvoltarea unui tip sau a altuia.

ON THE GENESIS OF THE MEDIEVAL TOWN IN EUROPE: HISTORIOGRAPHY, DEFINITIONS AND TERMINOLOGY

– **Summary** –

The present study undertakes an inquiry into the way the genesis of the medieval town has been approached in Western historiography. The historians who have focused on research into the development of the medieval town have come across several quandaries. The first concerns the continuity of the medieval town, and whether it acts as a development from the town in Antiquity. An answer to this question breeds others: how is the medieval town to be defined, what has triggered the outstanding urbanization process in Western and Central Europe between the 10th and the 13th centuries and which social force has driven urban growth? Another major quandary arises when considering the way in which the town has functioned in a world dominated by vassal-master relationships, and how it has responded to their influence. Historians in East-European countries have been faced with another issue, namely that of the origin and of the connections between urban centres in this area and towns of Western and Central Europe, as well as those in the Byzantine area. Expert opinions remain divided, since the urban developments at stake here are specific to each region; this is the reason which explains the great diversity and

[42] Edith Ennen, *op. cit.*, p. 46-47; Georges Jehel, Philippe Racinet, *op. cit.*, p. 17-18; David Nicholas, *op. cit.*, p. 90-91.

complexity of the answers provided to these questions. The study contains an analysis of the viewpoints of reputed experts, most of them outstanding investigators of the urban phenomenon: Max Weber, Henri Pirenne, Fritz Rörig, Lewis Mumford, Robert Lopez, Edith Ennen, Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, Georges Jehel, Philippe Racinet, and David Nicholas.

Leaving aside the various contentions between these historians, the conclusion we have reached is that each region in Europe has experienced its own urban phenomenon. It may be stated that the conditions for urban development, as well as the economic, social, political, and cultural factors have displayed certain similarities from one area to the other. However, it is our belief that we must keep in mind how certain factors have been more important in some areas, and how in others, the conditions have been different. In the case of some regions, a new momentum gained by local trade has been decisive; in the case of others, the momentum has been conveyed by engaging into international trade. Some cases present initiatives taken by the seigniorial power, others, those taken by the central authority. In Western and Central Europe, migrations had come to a close by the end of the 10th century, whereas Eastern Europe saw them continue for three more centuries. We are consequently able to point out dozens of *urban types*, the status of the area being decisive to the development of one type or the other.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Ion Toderaşcu

Ştefan cel Mare – principe român

Comemorarea prilejuită de semimilenarul ştefanian (1504-2004) ne-a îndemnat să revenim la mai vechi preocupări şi să reflectăm la *profilul de român* al marelui principe. S-a considerat Ştefan cel Mare *moldovean* sau *român*? A avut un orizont etnic limitat la ţara unde era stăpân şi domnea, ori o viziune mai largă, românească?

O asemenea restituţie poate să pună pe istoric în situaţia de a transfera omului din Evul de Mijloc idei şi trăiri străine timpului său. Dificultatea unui asemenea demers vine, mai întâi, din „tăcerea" specifică omului medieval, care nu avea vocaţie publică (precum omul modern), nu se folosea de gazetă şi nu urca la tribună. Altfel spus, *nu era un om declarativ*. Scrisul era atunci un bun cu acces foarte limitat, un adevărat lux, societatea era una a oralităţii şi a vizualului. Apoi, informaţia documentară românească, câtă s-a păstrat şi ne-a parvenit, este nu doar *insuficientă*, ci şi *rectilinie*. Documentele politice, relativ puţine la număr, au fost redactate pe o *cvasistereotipie* proprie cancelariei medievale. *Clişeele verbale* lasă loc puţin nuanţelor de care avem atâta nevoie pentru recuperarea unui *profil princiar medieval din perspectivă naţională.*

Omul Evului Mediu a trăit într-o diversitate de forme şi particularisme locale, într-un pluralism politic prelungit pe alocuri până în miezul epocii moderne. Cu toate acestea, el a avut *conştiinţa de grup*, sentimentul descendenţei dintr-un trunchi etnic comun; ştia că face parte dintr-un neam (popor, etnie), cu o limbă comună, aceeaşi confesiune şi aceleaşi obiceiuri. Omul medieval este interesat de începutul neamului său, îşi caută eroul întemeietor, căruia îi creează legenda. Este ceea ce, în mod obişnuit numim *conştiinţă de neam* sau, cu un concept mai nou, mai adecvat şi integrator,

conştiinţa naţională medievală [1]. Dar el, omul medieval „trăieşte sentimentul naţional în manieră diferită de cel modern. În primul rînd cu alt ritm şi altă intensitate, în genere mult mai reduse“ [2].

Lumea medievală, aşa de multicoloră, avea ca liant *religia*. De aceea, omul Evului Mediu se revendica întâi de toate ca fiind *creştin*. Aceasta îi era prima identitate. Şi locuitorii Ţărilor Române din secolele XIV-XVI, perioadă pe care suntem tentaţi a o numi *medievalitatea românească clasică*, se considerau, înainte de toate, *creştini*, apoi se regăseau în *numele provincial* (moldoveni, munteni, olteni, bănăţeni haţegani, făgărăşeni ori moroşani) şi numai după aceea îşi spuneau *români*. „Ideea de români şi românitate nu era atotcuprinzătoare, deoarece *ţara* generică locuită de români era formată din mai multe *ţări*, numite adesea de străini *Vlahii* sau *Romanii*, iar de români *ţări româneşti*“ [3].

Cu aceste constatări liminare, revenim la întrebarea iniţială: Ştefan cel Mare a avut conştiinţa românităţii?

Sunt astăzi câteva indicii documentare care ne fac să credem că marele voievod şi-a depăşit condiţia de moldovean; că a cunoscut realităţile etnice, lingvistice şi confesionale de peste Milcov şi de dincolo de Carpaţi. Dar, cunoscându-le, nu se poate spune că a operat cu alte instrumente decât acelea specifice omului medieval şi naţiunii medievale, atunci când *ideea de stat nu acoperea ideea de neam*.

Cum bine se cunoaşte, Ştefan cel Mare a intervenit de mai multe ori în Ţara Românească (1473, 1476, 1477, 1480, 1481), în două rânduri (1476, aşezarea lui Vlad Ţepeş în a treia domnie şi 1480, impunerea lui Mircea II) cooperând şi cu forţe militare din Transilvania, pentru instalarea unor voievozi precum Laiotă Basarab, Vlad Ţepeş, Basarab Ţepeluş, Mircea „fiul domniei mele“ şi Vlad Călugărul. Insistenţa cu care domnul Ţării Moldovei a urmărit politica domnilor Basarabi, încercând să le determine o atitudine antiotomană, l-a făcut pe contemporanul neamţ (care a avut o misiune în Moldova, cel mai probabil una militară), redactor al variantei germane a cronicii Ţării Moldovei (ori numai o cronică a domniei ştefaniene, cum o sugerează chiar varianta în discuţie), să-l numească pe Ştefan „voievod al ţărilor Moldovei şi Valahiei“ [4]. Iar *Istoria Ţării Româneşti (1290-1690)*.

---

[1] Ioan-Aurel Pop, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 1998, p. 6-7.

[2] *Ibidem*, p. 7.

[3] *Ibidem*, p. 8.

[4] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 28.

Letopisețul cantacuzinesc îi atribuie lui Ștefan cel Mare 16 ani de domnie în Muntenia [5]. O atribuire, desigur, gratuită, dar explicabilă prin efectele pe care presiunea exercitată de politica lui Ștefan a fost reținută în conștiința publică munteană. Și Johann Filstich, istoric sas, traducător al *Letopisețului cantacuzinesc* (de unde cu siguranță a luat informația), îl face pe Ștefan cel Mare „ocârmuitor" timp de 17 ani pe tronul Basarabilor [6].

Politica marelui domn al Țării Moldovei față de statul românesc de la sud este posibil să fi urmărit și intenții de perspectivă. Foarte probabil ca Ștefan să fi gândit la o *uniune dinastică moldo-munteană*. Prin căsătoria cu Maria-Voichița, fiica lui Radu cel Frumos, Ștefan se asigurase, pe lângă o

---

[5] *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopisețul cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 4-5: Țepeluș vodă „au avut războiul la Râmnicul Sărat cu bătrânul Ștefan vodă den Țara Moldovei. Atunce (în 8 iulie 1481, n.ns. I.T.) în oaste au perit (de fapt a fost alungat din țară, n.ns. I.T.) și Țepeluș vodă și au fost izbânda lui Ștefan vodă. Și au șăzut aicea în țară de au domnit ani 16". S-a presupus că dorința lui Ștefan de a se impune ca suzeran al domnilor Țării Românești, pentru că aceasta urmărea în fond, a ajuns în compilația cantacuzinească „prin intermediul vechiului letopiseț muntean, inițiat în vremea lui Radu de la Afumați (1524-1528)" (Leon Șimanschi, *Ștefan cel Mare – domn al Moldovei și Țării Românești*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în istorie*, volum editat de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 435). Printr-o operație de logică s-a propus ca cei 16 ani de pretinsă domnie munteană a lui Ștefan cel Mare să devină 6 și să fie raportați la perioada 1481 (bătălia de la Râmnic contra lui Basarab Țepeluș) și 1486 (încheierea păcii moldo-otomane). Atunci, între 1481-1486, Ștefan a putut deveni „domnul din Țara Românească", de fapt suzeran acolo (*Ibidem*, p. 436).

Informația călătorului polon Matei Stryjkowski (*Călători străini despre Țările Române*, II, București, 1970, p. 454), care în drum spre Constantinopol (1574-1575) a vizitat curtea voievodală munteană (domn fiind Alexandru II Mircea) și a văzut acolo „chipul" lui Ștefan cel Mare „zugrăvit pe lemn [...] cu coroană regească pe cap", ar putea ține de memoria istorică. Era imaginea, peste veac, a aceluia care „făcuse" politica succesiunii în jilțul princiar al Țării Românești vreme de un deceniu și care avea să apară, prin forța istoriografiei, ca domn efectiv pe tronul Basarabilor.

[6] Johann Filstich, *Încercare de istorie românească (Tentamen Historiae Vallachicae)*, studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, trad. de Radu Constantinescu, București, 1979, p. 105 și 107: „Ștefan, domnul Moldovei, biruind pe Vladislav Țepeșul și aducând Țara Românească sub *ascultarea sa*, ajunse *să se facă stăpân* și asupra acestui voievodat. Și, cu toate că îl ocârmui vreme de 17 ani (cifra 6 din textul chirilic al cronicii muntene a fost văzută de traducătorul sas 7, observația lui Leon Șimanschi, *op. cit.*, p. 435), nu lăsă nimic vrednic de însemnare pentru pana istoricilor" (subl.ns. I.T.). Lipsa faptelor „vrednice" din așa-zisa domnie munteană a lui Ștefan, principele așa de vrednic, este prima dovadă a plăsmuirii ei. Ștefan a putut fi, este bine știut, doar un suzeran, efectiv sau „in spe".

altă „zestre“ imperială, și de înrudirea cu familia domnitoare a Țării Românești, ceea ce deschidea calea așezării unui urmaș pe tronul de la Târgoviște. Ni se pare simptomatic faptul că fiul rezultat din acest mariaj s-a chemat Bogdan-Vlad, primul nume specific dinastiei moldovene, celălalt dinastiei muntene [7]. Această dublă filiație a fost înregistrată pe două piese de broderie dăruite mănăstirii Putna, în 1510 și 1513, o dveră cu icoana Maicii Domnului, hramul bisericii, și un acoperământ de mormânt pentru mama sa, doamna Maria, unde Bogdan al III-lea se intitulează, în slavonește, „fiul lui Ștefan voievod ‹și› nepotul lui Radul voievod“ [8]. Tot astfel, pe un manuscris slavon (*Tâlcuirea lui Grigore Teologul*), copiat de ieromonahul Eftimie la 23 aprilie 1511, Bogdan al III-lea, care inițiase copia și o dăruise mănăstirii Putna, își spune „fiu lui Ștefan voievod și nepot al lui Radul voievod“ [9]. Titlul în discuție, scris, de asemenea, în slavonă, se repetă și pe un potir din argint aurit, lucrat în stil gotic, în Transilvania sau Moldova, cu motive ornamentale foarte răspândite în Ungaria, Transilvania și Moldova (secolele XV-XVI), dăruit de Bogdan al III-lea schitului Protaton de la Muntele Athos [10], acolo unde urmașul marelui Ștefan finanțase lucrări de construcție în 1507/1508 și 1512 [11].

Intervenind în Muntenia, marele voievod al Moldovei a avut, probabil, conștiința că acționează într-un teritoriu de aceeași structură etnică. Țara unde s-a voit suzeran era, în scrisoarea adresată logofătului Mihu aflat în Polonia (a doua epistolă cu această destinație), la 12 ianuarie 1460, „Țara

---

[7] P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a Țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 61. Pentru identitatea acestui fiu ștefanian și evoluția asocierii onomastice Bogdan-Vlad, vezi Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, urmașul lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. «A.D. Xenopol» Iași“, XXV/1, 1988, p. 247-252. Bogdan-Vlad s-a născut la 16 iunie 1479. Ștefan Andreescu observa că „ipoteza“ instalării pe tronul Basarabilor a fiului născut din căsătoria cu domnița munteană Maria-Voichița „capătă un temei în plus dacă ne gândim că în 1479 succesorul oficial al lui Ștefan cel Mare la tronul Moldovei era un alt fiu, Alexandru, născut dintr-o căsătorie anterioară“ (*Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593*, București, 1980, p. 32).

[8] T.G. Bulat, *Biserica Moldovei în vremea lui Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517)*, extras din „Mitropolia Moldovei“, Iași, 2-3, 1940, p. 19.

[9] Radu Constantinescu, *Texte românești în arhive străine*, București, 1977, p. 25.

[10] *Treasures of Mount Athos*, B Edition, Thessaloniki, 1997, p. 380; cf. și Marius Porumb, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV-XVI*, Cluj-Napoca, 2004, fig. 61.

[11] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 295.

Basarabilor" (în expresia documentului, „de când ne-am întâlnit în Ţara Basarabilor")[12] şi nu Ţara Românească (ceea ce ar fi însemnat să recunoască o adevărată „confiscare" de nume cu rezonanţă etnică). Pisania bisericii de la Războieni (1496), căreia trebuie să-i recunoaştem şi un sens educativ, a făcut ca posteritatea să ştie că, în 1476, alături de „puternicul Mehmed, împăratul turcesc", venise şi voievodul Laiotă „cu toată ţara sa basarabească"[13]. Inscripţia bisericii de la Milişăuţi, biserică ridicată (în 1487) pentru cinstirea victoriei de la Râmnic (1481) contra lui Basarab Ţepeluş, a lăsat pentru cei din viitor ştirea că Ştefan a făcut acolo „pieire foarte mare printre basarabi"[14]. Aşadar, pe această cale de „informare publică", cum a fost socotită inscripţia unei ctitorii[15], Ştefan a făcut să se cunoască că i-a învins pe *basarabi*, oştenii voievodului Basarab cel Tânăr (zis şi Ţepeluş), adversarul său din Ţara Basarabească, şi nu pe *români*, pentru că români erau toţi, şi învingători şi învinşi din amândouă „ţările româneşti".

În textul soliei trimise la Veneţia, prezentat Senatului la 8 mai 1477, Ştefan cel Mare a vorbit, prin vocea lui Ioan Ţamblac (veneţienii i-au spus „Caloianes Valacus"), despre Ţara Românească numind-o „cealaltă ţară românească", „l'altra Vlachia"[16], formulare explicită pentru identitatea, în nume etnic, a celor două „ţări", ambele româneşti. Conştiinţa naţionalităţii comune îşi găsea, astfel, cea mai autentică exprimare. Şi aceasta se întâmpla la Veneţia, în inima latinităţii, latinitate unde originea romană a poporului român îşi găsise cea dintâi afirmare limpede prin florentinul Poggio Bracciolini[17]. Expresia „l'altra Vlachia", cu aceeaşi semnificaţie, a fost

---

[12] *Documenta romaniae historica*, A. *Moldova*, vol. II (1449-1486), vol. întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, nr. 89, p. 127.

[13] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*. Bucureşti, 1958, p. 143.

[14] *Ibidem*, p. 58. S-a considerat recent, că precizarea aceasta: „şi a făcut pieire (*cădere*, nota aut.) foarte mare printre basarabi", poate să sugereze, dincolo de marcarea unei biruinţe, şi mărturisirea unui regret. Ştefan s-a voit absolvit de păcatul uciderii acelora ce-i erau de acelaşi neam şi de aceeaşi credinţă" (Ion I. Solcanu, *Artă şi societate românească, sec. XIV-XVIII*, Bucureşti, 2002, p. 251).

[15] Voica Puşcaşu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2001, p. 120.

[16] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 348-349. „Expresie interesantă, remarca editorul, fiindcă e o dovadă pentru sec. XV de conştiinţa originei comune a Moldovenilor şi Muntenilor. Se ştie că Vlachia, Valachia e numită nu numai Ţara Românească, ci şi Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor") (*Ibidem*, p. 348, nota 3).

[17] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 46-47 (ed. în limba franceză, Bucarest, 1977).

confirmată şi din exterior. La 27 decembrie 1513, bailul venețian Nicolaus Iustinianus (Nicola Giustinian) comunica dogelui Leonardus Lauredanus (Leonardo Loredano), că ambasadorul regelui Ungariei (Vladislav II) la Constantinopol (Barnabas Beley, în acest post între 1510 şi 1517), primit în audiență la sultan (Selim I), i-a solicitat padişahului ca Imperiul Otoman să facă pace cu regele Poloniei, regele Boemiei, Împăratul (Imperiul Romano-German), Veneția (Vostra Signoria), Moldova (Carabogdan), „l'altra Valachia" (Țara Românească) şi Raguza [18]. Traseul *interior-exterior* al sintagmei „l'altra Vlachia" vine parcă să confirme originea autohtonă a conştiinței romanității şi a conştiinței unității de neam a românilor.

Cronica Țării Moldovei, scrisă în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, foloseşte curent pentru statul românesc de la sud de Carpații Meridionali denumirea de „Țara Muntenească", iar pentru locuitorii săi pe aceea de „munteni" [19]. Se cuvine să înțelegem de aici că moldovenii au refuzat cu obstinație să recunoască doar românilor de peste Milcov dreptul de a-şi numi statul *Țara Românească* şi i-au spus *Țara Muntenească*, ceea ce consună cu o formă de *conştiință a unității etnice* [20] sau, urmând noul concept, de *conştiință națională medievală.*

---

[18] Ioan-Aurel Pop, *Dalla crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo*, în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Picardi, Brăila-Venezia, 2004, p. 98 şi 102.

[19] *Cronicile slavo-romane*, ed. cit., p. 17, 18, 19, 22 şi passim.

[20] „Cronicile slavone din vremea lui Ştefan cel Mare pomenesc şi biruințele contra muntenilor lui Radu cel Frumos, lui Basarab cel Bătrân şi Tânărului Basarab, lui Vlad Călugărul. Niciodată însă un cuvânt de mânie aruncat adversarului de acelaşi sânge. E vorba de două dinastii rivale, de doi domni înduşmăniți, de boierii din jurul lor; afară de aceasta nimic decât *conştiința unui singur neam...*" (subl.ns. *I.T.*) (N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității româneşti*, ed. îngrijită de Ştefan Lemny şi Rodica Rotaru, postfață, note şi bibliografie de Ştefan Lemny, Bucureşti, 1987, p. 267). Terminologia „Țara Muntenească", „Țara Basarabilor", „Țara Basarabească" folosită în cancelaria şi cronistica Țării Moldovei pentru a denumi Țara Românească, ca şi expresia „l'altra Vlachia" din textul soliei lui Ştefan cel Mare la Veneția (8 mai 1477) „confirmă din plin – opina Ştefan Andreescu în urmă cu un sfert de secol – prezența unei conştiințe a unității de neam la răsărit de Carpați" (*op. cit.*, p. 32-33). Trebuie să se mai adauge, spunea istoricul citat, „că în primii ani de după moartea lui Ştefan cel Mare a fost întâia oară înregistrată în scris, în aşa-numita *Cronică moldo-rusă*, tradiția internă a descendenței din romani a moldovenilor. Frații *Roman* şi *Vlahata*, aşezați de această cronică la originea neamului, nu sunt altceva decât personificarea celor două denumiri, internă – «român» – şi externă – «vlah», «valachus» –, ale românilor. Putem deci admite că încă din timpul lui Ştefan cel Mare conştiința unității de neam a fost politizată, aşa explicându-se, în parte, acțiunea lui în legătură cu Țara Românească" (*Ibidem*, p. 33).

Din vremea lui Ştefan cel Mare cunoaştem cea mai veche folosire a termenului de *rumân* cu accepţiune etnică [21] şi avem una din „cele mai vechi urme de limbă românească". Pe varianta latină a jurământului de la Colomeea (15 septembrie 1485) se află o notiţă foarte interesantă: „*hec inscriptio ex valachico in latinum versa est...*", adică „*acest act a fost tradus din româneşte în latineşte...*" [22]. Concluzia, susţinută de unii cercetători, este că Ştefan şi consilierii săi au întocmit un concept în limba română, care a stat la baza versiunii redactate latineşte [23].

Relaţia *naţiune-confesiune*, care pentru lumea medievală a fost una hotărâtoare [24], se poate invoca, de asemenea, în sensul aceluiaşi orizont de romanitate al evlaviosului domn Ştefan cel Mare, şi gândul ne îndreaptă imediat spre Transilvania, acolo unde ortodoxia a fost pentru români nu numai

---

[21] Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, sub redacţia M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 45. La 13 martie 1489, în contextul întăririi unor ocini, sunt amintite seliştile lui Bodea Sârbul şi Bodea Rumârul (Rumânul) (*Documenta romaniae historica*, A. *Moldova*, vol. III (1487-1504), vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Bucureşti, 1980, nr. 50, p. 93). Termenul *rumân*, observa Gh.I. Brătianu, derivă din latinescul *romanus* şi este numele cu adevărat naţional al poporului român. Valoarea socială, de ţăran dependent, a termenului *rumân* se explică prin aceea că *romanus* „reprezenta pentru invadatorii germanici şi slavi din Evul Mediu timpuriu numele colonului dependent de un domeniu funciar". *Romanus* „conţinea deci ideea de stabilitate, nu de migrare, ideea de servitute agricolă, nu de libertate păstorească" (*O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, ediţie îngrijită, prefaţă, studiu şi note de Stelian Brezeanu, trad. de Marina Rădulescu, Bucureşti, 1988, p. 107). Pentru numele etnic *rumân-român* şi evoluţia acestor termeni, V. Arvinte, *Român, românesc, România*, Bucureşti, 1983, p. 35-96).

[22] Ion Gheţie, Al. Mareş, *De când se scrie româneşte*, Bucureşti, 2001, p. 28.

[23] I.C. Chiţimia, *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Romănoslavica", *I*, Praga, 1948, p. 123-126; Ion Gheţie, Al. Mareş, *op. cit.*, p. 28-29. Opinia conform căreia *lingua valachica* ar desemna „fără doar şi poate *limba slavă*" (vezi, „Revista de istorie", 1983, 3, p. 317) trebuie abandonată. În secolul al XV-lea, ca şi în următoarele, *lingua valachica* era *limba română*, în vreme ce *limba slavă* era desemnată prin *lingua ruthenica*. Numeroasele mărturii, în acest sens, la N. Stoicescu, *Dovezi istorice despre unitatea limbii române*, sec. XV – *prima jumătate a sec. XIX*, în „Revista de istorie", 1983, 2, p. 137-147. Pentru acelaşi orizont, vezi şi Olimpia Guţu, Ana-Cristina Halichias, *Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550*, în „Revista Arhivelor", 1983, 4, p. 390-401; Ana-Cristina Halichias, *Mărturii privind limba română înainte de primele atestări scrise*, în „Studii şi cercetări de lingvistică", 1989, 3, p. 239-245.

[24] Ioan-Aurel Pop, *Etnie şi confesiune. Geneza medievală a naţiunii române moderne*, în Nicolae Bocşan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie şi confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994, p. 5-63; Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a naţiunilor moderne*, Bucureşti, 1998, p. 115-193.

învăţătură religioasă, ci şi o carte de identitate. *Ortodox* era sinonim cu *român*, aşa cum *confesiunea ortodoxă* era sinonimă cu *legea românească*. Târziu, pe timpul lui Gabriel Bethlen, în plin proces de calvinizare, s-a putut scrie despre „iobagii noştri valahi de *credinţă română*“ (act din 13 aprilie 1625) (subl.ns. I.T.) [25]. Aşadar, ortodoxia era considerată atunci, la început de secol premodern, „credinţă română“, şi aşa a fost dintotdeauna, pentru că în Ardealul medieval *confesionalul* şi *naţionalul* s-au pus şi s-au dezvoltat împreună.

Ştefan cel Mare, principele cu o viziune general românească, a pus un mare preţ pe colaborarea cu Transilvania, acolo unde îşi găsise adăpost, vreme de câţiva ani, după uciderea tatălui său la Reuseni (15 octombrie 1451), foarte probabil sub protecţia lui Iancu de Hunedoara [26]. Ca domn al Ţării Moldovei a stăpânit acolo două cetăţi, Ciceul şi Cetatea de Baltă, cu sate româneşti şi cu biserici ortodoxe. Din ţara de peste munţi a cerut informaţii, arme şi oşteni şi, la rându-i, a comunicat veşti de politică externă ce interesau ambele ţări. Ştefan a protejat, prin marele său efort militar, şi ţara românească intracarpatică. La 5 iunie 1476 el scria braşovenilor: „Aflaţi prieteni ai noştri [...] că noi pornim război cu necredincioşii turci şi suntem de acum în tabără cu toată oastea noastră şi venim asupra turcilor. Vă rugăm, dară, [...] să ne daţi ştire în orice ceas de cele ce-s noi din partea turcilor...“ [27]. Peste câteva zile (11 iunie 1476), de pe Valea Berheciului, unde îşi aşezase tabăra pentru a întâmpina oştirea lui Mehmed al II-lea, Ştefan le mulţumea judelui şi juraţilor Braşovului pentru trimiterea de veşti privitoare la mişcările otomanilor [28]. În ianuarie 1477, din Hârlău, Ştefan a trimis la Braşov pe slujitorul său Oglindă, pe care îl recomanda drept „omul nostru cu totul şi pe deplin informat în ceea ce priveşte treburile noastre“ [29]. „Oamenii noştri au venit din Ţara Românească, se spunea într-o altă scrisoare expediată, la 20 aprilie 1479, aceloraşi oficiali ai Braşovului, şi spun cu adevărat că cumpliţii păgâni, turcii, au trecut iarăşi, cu o altă oaste mare şi foarte puternică, în Ţara Românească şi nu ştim gândul lor încotro se îndreaptă“. Solicită, stăruitor, informaţii despre „intenţia păgâni-

---

[25] Cf. Valer I. Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, ed. Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, 1996, p. 95.

[26] Leon Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în „Anuarul Inst. de Ist. şi Arh. «A.D. Xenopol» Iaşi“, XIX, 1982, p. 185.

[27] I. Bogdan, *Documente*, II, p. 339-340.

[28] *Ibidem*, p. 340-341.

[29] *Ibidem*, p. 342.

lor", arătând că „noi am trimis din nou alţi oameni ca să se informeze cu privire la faptele lor" [30]. Răspunsul braşovenilor, survenit la câteva zile (26 aprilie), este de o mare semnificaţie pentru aureola militară a marelui domn român: „Îţi dăm de ştire, se spunea acolo, că suntem în mare primejdie şi la mare strâmtoare din pricina turcilor prea cruzi...". Îi cereau, apoi, insistent, să intervină pentru protejarea Ardealului: „parcă ai fost ales şi trimis de Dumnezeu *pentru cârmuirea şi apărarea Transilvaniei* (gubernationem atque defensionem partium Transsilvanarum) [...] Cu mare dor şi dragoste (magno desiderio et affectione) rugăm pe măria ta ca să binevoieşti a te apropia de părţile acestea, spre a le apăra de mai sus zişii turci prea cumpliţi" (subl.ns. I.T.) [31]. În vara anului 1480, la 9 iulie, voievodul Moldovei comunica din Hârlău „bunilor noştri prieteni", judelui şi juraţilor de la Braşov, ştiri despre mişcările turcilor: „...iscoadele noastre care ajung la ei aşa ne spun, că turcii au şi alte oşti gata şi pândesc undeva, să ne ia înainte sau nouă sau vouă. De aceea domnia voastră căutaţi bine cu iscoade, şi dacă veţi vedea domnia voastră că acei vrăjmaşi pornesc sau împotriva voastră sau împotriva noastră, să fiţi gata şi să ne trimiteţi iute de ştire [...], ca să fim şi noi gata şi *să ne ridicăm împreună* cu domnia voastră împotriva acelor vrăjmaşi" [32] (subl.ns. I.T.).

Viaţa spirituală românească din Transilvania a primit un sprijin eficient din Ţara Moldovei. În preajma domeniului Ciceului, la Feleac, a existat o veche ctitorie, cu hramul Sfânta Paraschiva, pusă de tradiţie pe seama lui Ştefan cel Mare. Unele elemente arhitectonice, întîlnite şi la edificiile moldovene de la Pătrăuţi, Voroneţ, Borzeşti, Războieni şi Neamţ, ar pleda pentru această atribuire [33], dar ni se par insuficiente cantitativ, nedeterminante ca specific şi nu sunt exclusiv moldoveneşti. Ctitor-iniţial sau nu, în perioada domniei lui Ştefan cel Mare biserica din Feleac a fost înzestrată cu câteva cărţi manuscrise, unele ajunse până la noi, precum un *Liturghier*

---

[30] *Ibidem*, p. 353-354.

[31] *Ibidem*, p. 354-355.

[32] *Ibidem*, p. 357.

[33] Marius Porumb, *Bisericile din Feleac şi Vad. Două ctitorii moldoveneşti din Transilvania*, Bucureşti, 1968, p. 13; Idem, *Pictura românească din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1981, p. 45. În ultimele studii ale istoricului de artă Marius Porumb, calitatea de *ctitor-iniţial* la Feleac a lui Ştefan cel Mare este mai categoric afirmată, într-un caz chiar prin enunţ (*Biserica arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ştefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2003), în altul, prin confirmarea „tradiţiei" de către „documente de epocă" (*Ştefan cel Mare şi Transilvania*, p. 19).

slavon din 1481, în ale cărui motive decorative se simte influența tehnicii miniaturiste moldovene. De asemenea, un *Tetraevangheliar* din 1488, care păstrează însemnarea privitoare la edificarea bisericii în timpul păstoriei arhiepiscopului Daniil, realizat, sunt toate indiciile, într-un atelier din Țara Moldovei. În 1498, Isac vistiernicul, înaltul dregător al lui Ştefan cel Mare, a „finanțat" ferecarea în argint, tot într-un atelier moldovean, a acestei cărți sfinte, precizându-i şi destinația: „pentru mitropolia din Feleac" [34].

Pe domeniul Ciceului, primit de la regele Matia Corvin [35], Ştefan cel Mare a pus să se înalțe, după 1486, atunci când şi-a desfăşurat marea operă arhitecturală religioasă, edificii de cult pentru români la Vad, Ciceu şi Mihăieşti, prima dăinuind până în zilele noastre. Pentru biserica din Vad, aşezată pe valea Bogatei, ridicată în plan triconc, asemenea multora din Moldova, a fost folosită piatră din ruinele castrului roman de la Căşeiu, ceea ce ne sugerează *o continuitate a romanității militare prin românitatea religioasă.* Foarte probabil, ctitorul i-a dăruit satele Vadul şi Suarăşul [36]. Legăturile bisericii lui Ştefan cel Mare de la Vad cu Moldova au continuat şi în veacurile următoare. Cu ocazia lucrărilor de restaurare efectuate la fosta biserică apiscopală a Vadului, pe peretele absidei altarului, sub tencuiala mai nouă, au putut fi citite mai multe inscripții zgârâiate, printre care şi una din 1 august 1718, amintind despre „Ermonah Antonii Mol‹doveanul›" [37].

---

[34] Idem, *Pictura românească din Transilvania*, p. 45; Idem, *Ştefan cel Mare şi Transilvania*, p. 21-23. N. Iorga (*Les arts mineurs en Roumanie*, I, *Icônes, Argenterie, Miniatures*, Bucureşti, 1934, p. 40) a pus gestul boierului moldovean, „diplomat" al lui Ştefan cel Mare, în relație cu eliberarea lui din închisoarea de la Liow, unde fusese aruncat, în timpul campaniei din 1497, din porunca regelui Ioan Albert, printr-o gravă încălcare a imunității solilor. Era, aşadar, în dania marelui dregător o atitudine de recunoştință față de „mila lui Dumnezeu", căruia îi datora punerea în libertate.

[35] Sinteza opiniilor privitoare la intrarea feudelor ardelene, Ciceul şi Cetatea de Baltă, în stăpânirea marelui domn moldovean, la Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, I, Bucureşti, 1988, p. 147.

[36] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, Bucureşti, 1968, p. 143; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, p. 46-47; Idem, *Biserica episcopală din Vad, ctitoria lui Ştefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2004, p. 8.

[37] Marius Porumb, *Inscripții medievale româneşti din Transilvania*, în „Anuarul Inst. de Ist. şi Arh.", Cluj-Napoca, XXI, 1978, p. 312.

Întemeierea episcopiilor şi a Mitropoliei ortodoxe din Transilvania, ca şi evoluția acestora, statutul lor, relațiile cu scaunul mitropolitan din Țara Românească şi cu cel din Țara Moldovei au cunoscut îndelungi discuții. Suntem, încă, pe un teren al incertitudinilor. Cu privire la Mitropolia ortodoxă a Ardealului s-au conturat, în timp, două opinii. Una, pro-

Relaţiile spirituale moldo-transilvănene din epoca ştefaniană au trecut dincolo de limitele domeniilor ardelene ale marelui domn şi au cunoscut forme diverse. Zugravi moldoveni (precum Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălineşti) au lucrat şi în Transilvania, ceea ce a putut întreţine, prin limbajul figurativ, spiritul de comuniune şi de solidaritate etnică românească. Icoanele păstrate la biserica Sf. Nicolae din Hunedoara, la bisericile din Budeşti şi Văleni (Maramureş), Lupşa şi Ţelna (jud. Alba), ca şi la Muzeul Brukenthal comportă, la o analiză comparativă, asemănări evidente de stil, motive decorative şi reprezentări din câmpul iconic cu piese de acelaşi gen realizate în ambianţa artistică din Moldova lui Ştefan cel

---

movată de Augustin Bunea (*Ierarchia românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaj, 1904), la care s-au alăturat apoi N. Iorga şi P.P. Panaitescu, exclude existenţa unei mitropolii ortodoxe înainte de Mihai Viteazul. Cealaltă, formulată întâi de Ştefan Meteş (*Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, I, Sibiu, 1935), a fost dezvoltată de Mircea Păcurariu (*Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Bucureşti, 1980; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chişinău, 1993), care consideră că sediul Mitropoliei ortodoxe din Transilvania a cunoscut itinerarul Feleac (înainte de 1488), Prislop (ipotetic, după 1451), Geoagiu, Lancrăm, Alba-Iulia. Tot la Feleac pune întâiul sediu al Mitropoliei ortodoxe transilvane (menţiune sigură din 1498, pe ferecătura în argint din acel an a *Tetraevanghelului* din 1488) şi Marius Porumb (cel mai nou în, *Biserica arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ştefan cel Mare*, p. 11, 18). De asemenea, Alexandru Simon: „Avem semnale că, timp de trei decenii cel puţin, din jurul lui 1488 [...] şi până după 1516 [...], instituţia ecleziastică ‹de la Feleac› a funcţionat la capacitate mitropolitană maximă". Sau: „Prin coroborarea recunoaşterii regale a unui arhiepiscop ortodox din Transilvania (1494) cu atestarea moldavă a unei mitropolii la Feleac (1498), se poate afirma, cel puţin, că Feleacul trebuia să devină reşedinţa lui Daniil. Relaţiile dintre Matia Corvin, respectiv succesorul său, Vladislav II, şi Ştefan, dintre conducătorii statelor care recunosc mitropolia, susţin o intrare în funcţiune a mitropoliei înainte de moartea lui Matia (1490) (*Feleacul. 1367-1587*, Cluj-Napoca, 2004, p. 100, 105). Evoluţia acestei controverse, cu argumente şi observaţii care vin în favoarea opiniei lui Augustin Bunea, la Florin Pintescu, *Românii din Transilvania la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII*, Suceava, 2004, p. 132-143. Cât despre Episcopia de la Vad, şi în acest caz s-au delimitat două direcţii. Una îi pune începutul în vremea lui Ştefan cel Mare şi o consideră dependentă de Mitropolia Moldovei, unde erau sfinţiţi episcopii de Vad (vezi, bunăoară, Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, p. 47; Idem, *Biserica episcopală din Vad, ctitoria lui Ştefan cel Mare*, p. 8-9: primul episcop atestat documentar, în 1523, a fost vlădica Ilarion, dar el ocupa această funcţie, foarte probabil, „încă de la începutul veacului, din timpul domniei lui Ştefan cel Mare"). Cealaltă, reprezentată de Mircea Păcurariu, o plasează în prima jumătate a secolului al XVI-lea, atunci când întâiul episcop este menţionat în scris, la 23 septembrie 1523. Sub ascultarea acestei episcopii erau 60 de sate de pe domeniul cetăţii Ciceu, 34 de sate aşezate între Bistriţa şi Gherla, care erau ale cetăţii Unguraş, 50 de sate ale Bistriţei şi 23 ale Rodnei (*Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. cit, p. 157).

Mare [38]. Cărţi liturgice moldoveneşti au fost copiate în atelierele de caligrafiat care funcţionau pe lângă mănăstiri maramureşene, haţegane ori din Munţii Apuseni, ceea ce se poate socoti o adevărată *comunicare ortodoxă*, care în timp a avut şi *consecinţe în plan etnic-naţional*. Un *Triod-slavon* din secolul XV, cu însemnarea unui ieromonah de la mănăstirea Neamţ, s-a păstrat la mănăstirea hunedoreană Plosca, iar un *Tetraevangheliar* realizat în Moldova a fost descoperit la biserica din Rusu Bârgăului (jud. Bistriţa-Năsăud). *Liturghierul-slavon*, copiat pe la 1492 de un cunoscut caligraf, ieromonahul Ghervasie de la Putna, a ajuns şi el în Transilvania, ca şi ceea ce s-a numit *Psaltirea de la Muncaci*, transcrisă şi împodobită cu miniaturi din iniţiativa marelui logofăt Ioan Tăutu, slujitorul, vreme de 35 de ani, al lui Ştefan cel Mare şi Bogdan al III-lea. S-a avansat ipoteza (Marius Porumb) că înaltul dregător, care şi-a pus pe manuscris şi portretul (asemănător celui de la Bălineşti, pictat de Gavril Ieromonahul), a dăruit iniţial *Psaltirea* mănăstirii din Peri, lăcaş emblematic pentru ortodoxia românească, care a avut rosturi de „stavropighie patriarhală“ [39].

Ca un ecou peste timp, stema Ţării Moldovei a putut fi văzută în Transilvania, secole la rând, acolo unde voievozii de la Suceava, începând cu Ştefan cel Mare, au stăpânit feude, au construit biserici şi au făcut danii. La Cetatea Ciceului, un relief cu herbul Moldovei, ţintuit în piatră, este de presupus chiar de la instalarea stăpânirii ştefaniene (astăzi se află la Muzeul Naţional de Istorie), era expresia vizuală a unei posesiuni româneşti extracarpatice în ţara românească intracarpatică. Tot astfel, la biserica reformată din Uriu (sat de pe domeniul Cetăţii Ciceului), pe parapetul amvonului, şi la bisericile evanghelice din Boian şi Dârlos (de pe domeniul Cetăţii de Baltă) [40]. Relieful de la Uriu „provine, neîndoielnic, de la Cetatea Ciceului“ şi poate fi văzut acum la Muzeul Naţional de Istorie, iar cel de la Boian, reprezentat de două ori, o dată pe poarta carosabilă a fortificaţiei bisericii şi încă o dată deasupra portalului nordic de acces în lăcaş, s-a socotit a fi „un gest votiv din partea voievozilor stăpâni ai Cetăţii de Baltă“ [41]. Tot un astfel de gest ar putea să explice şi prezenţa reliefului cu „bour“ în cealaltă biserică evanghelică, de la Dârlos.

Într-o lume a vizualului, cum a fost societatea medievală, blazonul stăpânului, situat „la vedere“, într-un loc public, căpăta şi o funcţie socială. El

[38] Marius Porumb, *Ştefan cel Mare şi Transilvania*, p. 27-31.
[39] Cf. *Ibidem*, p. 31-34.
[40] *Ibidem*, p. 15 şi ilustraţiile nr. 27, 73, 75 şi 80.
[41] *Ibidem*, p. 15-16.

putea să semnifice permanentizarea prezenţei acestuia printre supuşii săi; supuşi care erau, în cazul domeniilor Ciceului şi Cetăţii de Baltă, cei mai mulţi, de acelaşi neam şi credinţă cu stăpânul (voievodul Ţării Moldovei)[42].

Prin intermediul stăpânirilor de feude, al construcţiei de biserici, care nu aveau doar o funcţie religioasă, ci şi una socială, şi al celorlalte forme de relaţii cultural-confesionale, Ştefan cel Mare a putut interveni direct în viaţa românească din Transilvania, asumându-şi un adevărat patronaj spiritual, ceea ce memoria istorică, cu rolul ei de depozitar, a reţinut spre folosul recuperării şi recompunerii trecutului.

*

Ştefan al III-lea, principele „cel Mare" al istoriei românilor, îşi cinsteşte acest cognomen prin multiple resorturi. A fost un *mare om de stat*, un *mare spirit diplomatic*, un *mare militar*, un *mare creştin* şi *mare ctitor de cultură*. Pentru toate acestea a avut parte de o *mare faimă* între contemporani şi în posteritate. Aureola acestei personalităţi complexe trebuie întregită, însă, şi cu *orizontul lui etnic românesc*, exprimat, cum s-a putut vedea din aceste pagini, în termenii şi în formele lumii medievale.

Ştefan cel Mare a intrat în legendă şi a fost mitizat, pentru că mitul, spunea Karl Abraham, reprezintă „condensarea sufletului popular"[43]. Personificând „vârsta eroică" a naţiunii române medievale, timpul „cavalerilor" şi al „cruciadei târzii", Ştefan cel Mare a devenit copărtaş la făurirea României moderne şi a României Mari. Prin *simbolul Ştefan cel Mare* realitatea medievală a fost investită cu atributele necesare Secolului Unirii şi Independenţei Românilor.

---

[42] La jumătatea secolului al XVI-lea (inventarul este din 1553), din cele 63 de sate ale domeniului Cetăţii Ciceu, „vreo 48-50 de sate sunt româneşti [...]. Caracterul românesc al satelor îl vădesc şi cnezii din fruntea lor...". La aceeaşi dată, din cele 6 sate care formau domeniul Cetăţii de Baltă, două erau româneşti, iar în celelalte locuiau şi români (cf. D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 131, 143).

[43] Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, Payot, 1969, p. 8.

STEPHEN THE GREAT – THE ROMANIAN PRINCE

– Summary –

The author's whole speech boils down to a single question: did Stephen the 3rd, ruler of Moldavia (1457-1504), „the Great" prince of Romanians' history and „the true athlete of Christian faith", as he had been named by the well – known Pope Sixt the 4th, surpass to exceed, from an ethnical perspective, his Moldavian condition? Did he have a larger vision, namely a Romanian one? The answer is positive, but in keeping with the profile of the medieval man, whose national feeling differed from that of modern man's, „having another rhythm and intensity". Some documentary expressions, the chronicle written within his court, some inscriptions, the perspective of a possible dynastic, Moldavian – Wallachian union, the confessional relations developed in Transylvania allowed the recovery of the Romanian ruler, Stephen the Great's image, a character who expressed himself and acted according to medieval man and nation.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Studii şi articole

Bogdan-Petru Maleon

Ştefan cel Mare şi ritualurile războiului

În paralel cu procesul de edificare instituţională, spaţiul ortodox medieval a receptat şi adaptat tradiţia politică bizantină, atât la nivelul ideologiei puterii, cât şi al ritualurilor şi simbolurilor monarhice[1]. Lumea românească s-a integrat în acest trend, preluând ceremoniile întronării, căsătoriei, războiului sau ctitoririi. Mărturiile privitoare la acestea au însă un caracter lacunar, ceea ce conduce inevitabil spre o abordare regresivă, dublată de adoptarea unei perspective comparative bazată pe omologiile existente în cadrul civilizaţiei creştine orientale. De asemenea, se impune amplificarea documentării prin convocarea tuturor informaţiilor care pot sugera, fie şi indirect, organizarea puterii şi ritualurile acesteia. Spre exemplu, înainte de mijlocul veacului al XV-lea, sursele nu permit reconstituirea scenariului consacrării princiare, iar izvoarele narative anterioare secolului al XVIII-lea îl redau succint. În aceste condiţii, principalele descrieri rămân cele furnizate de Axinte Uricariul[2], Gheorgachi logofătul[3] şi Dimitrie Cantemir[4], remarcabile prin acurateţe dar susceptibile de contaminări livreşti[5]. Corobo-

[1] Dionysios Zakythinos, *Byzance et les peuples de l'Europe du Sud-Est. La synthèse byzantine*, în Idem, *Byzance: Etat-Société-Economie*, London, Variorum Reprints, 1973, p. 25; Dimitri Obolensky, *Russia's Byzantine Heritage*, în Idem, *Byzantium and the Slavs*, London, Variorum Reprints, 1971, p. 97-99.

[2] Paul Mihail şi Ioan Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom. VIII, 1971, p. 398-399.

[3] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939.

[4] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere de Gh. Guţu ş.a., Bucureşti, Editura Academiei, 1973.

[5] Corina Nicolescu, *Le couronnement – «Incoronaţia». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în „Revue des etudes sud-est européennes", t. XIV, 1976, nr. 4, p. 651-655.

rarea acestor informaţii îngăduie totuşi ipoteza conform căreia Ştefan cel Mare a preluat o tradiţie politică şi i-a adăugat anumite inovaţii menite să-i consolideze simbolic puterea[6].

În epoca ştefaniană războaiele au constituit prilejuri de manifestare a ideologiei puterii, întrucât ritualurile care le acompaniau puneau în evidenţă apartenenţa principelui la un model superior, de factură spirituală. Lipsa referinţelor privitoare la semnificaţiile simbolice ale confruntărilor militare la nivelul mentalului colectiv al epocii determină coroborarea izvoarelor şi stabilirea unor analogii cu realităţile documentate în spaţiul ortodox. Pentru monarhiile creştine, sensurile războiului erau intim legate de natura harismatică a puterii princiare. Suveranii trebuiau să acţioneze conform voinţei lui Dumnezeu prin protejarea Bisericii şi impunerea legilor sale, apărarea ţării şi a credinţei, cârmuirea în spiritul dreptăţii şi a milosteniei[7]. Titulatura domnilor români reflectă apartenenţa acestora la tradiţia ortodoxă, ei fiind consideraţi aleşi de Dumnezeu şi unşi de Biserica Răsăritului căreia aveau datoria de a-i asigura apărarea[8]. Adoptarea titlului imperial[9] a constituit

---

[6] Coroana de aur, sceptrul, insignele din metalele preţioase şi hainele de paradă, constituiau însemnele esenţiale ale puterii (P.P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuţie la studiul finanţelor feudale în Ţara Românească şi Moldova*, în „Studii. Revistă de istorie", XIV, 1961, nr. 1, p. 64; Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în „Revue des études sud-est européennes", tome XIV, 1977, nr. 2, p. 233-251). Încoronarea este atestată documentar în Moldova la mijlocul veacului al XVI-lea (Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Chişinău, Editura Columna, 1991, p. 15), dar primul domn care apare, în reprezentările contemporane, purtând acest însemn este Ştefan cel Mare (N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Editura şi Tiparul Krafft & Drotleff S.A., Sibiu, 1930, p. 12-20; Ion I. Solcanu, *Portretul lui Ştefan cel Mare în pictura epocii sale*, în „Cercetări istorice", VI, 1975, p. 83-101). Astfel, poate fi luată în calcul ipoteza potrivit căreia Ştefan cel Mare a fost primul domn moldovean care şi-a confecţionat o coroană, ca un act unilateral de afirmare a autorităţii, dincolo de orice legitimare externă. Pornind de la aceeaşi motivaţie şi-a însuşit şi titlul imperial, gest care marca „o transformare calitativă pe planul strict individual, o asumare de înalte responsabilităţi creştine, mergând până la eliberarea cetăţii împărăteşti, dar menită cunoaşterii doar unui cerc restrâns de înalţi dregători feudali, laici şi ecleziastici, din Moldova" (Ştefan S. Gorovei, *1473 – Un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom. XVI, 1979, p. 147).

[7] Jean-Paul Roux, *Regele. Mituri şi simboluri*. Traducere şi note de Andrei Niculescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1998, p. 305-315.

[8] P.P. Panaitescu, ***Io** în titlul domnilor români* (ed. de Ştefan S. Gorovei), în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom. XXIV, vol. II, 1987, p. 70.

[9] Asupra echivalenţei *ţar/împărat* pot fi consultate cele mai recente contribuţii, semnate de Dumitru Nastase, *„Necunoscute" ale izvoarelor istoriei româneşti*, în „Anuarul In-

aspectul cel mai frapant al legăturii privilegiate dintre Ştefan cel Mare şi slujitorii altarului şi un indiciu al afirmării autocraţiei princiare. Unul dintre principiile sale fundamentale a constat în impunerea conducătorului politic drept principală instanţă jurisdicţională, atât în ceea ce îi priveşte pe laici, cât şi pe clerici.

Din acest punct de vedere, cnezatul moscovit a cunoscut un proces similar, care va atinge cotele maxime în veacul următor. Biserica rusă, mai ales în componenta sa monahală, a oferit armătura teoretică necesară adoptării theocraţiei princiare de factură bizantină, potrivit căreia suveranul devenea stăpânul absolut al societăţii ca reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, asumându-şi în acelaşi timp misiunea mediatoare a graţiei divine pentru braţul secular[10]. Ivan al III-lea, contemporanul lui Ştefan cel Mare, a început să folosească în corespondenţa externă titlul de *ţar*, ceea ce reprezenta reflexul asumării modelului politic moştenit de Moscova din Bizanţ, pe filieră kieveană. O dată cu preluarea moştenirii imperiale[11], cnezilor le-a revenit datoria de a asigura armonia dintre puterea temporală şi autoritatea spirituală, iar poziţia de reprezentanţi ai lui Dumnezeu pe pâmânt i-a obligat să vegheze asupra bunăstării instituţiilor ecleziastice. Această moştenire a implicat şi dreptul de a interveni în problemele religioase prin stabilirea limitelor jurisdicţionale ale diverselor instanţe ecleziastice şi supravegherea ierarhilor[12]. În ceea ce priveşte nomenclatorul politic, anterior căderii Constantinopolului titlul de *ţar* avea rolul de a regla raporturile dintre suverani şi autoritatea ecleziastică pentru ca, după 1453, să fie recuperat sensul originar de suveranitate universală[13].

Într-un orizont contemporan cu evoluţiile din lumea rusă, cronica de curte i-a atribuit lui Ştefan cel Mare titlul imperial, ceea ce trimite la o serie

---

stitutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom. XXX, 1993, p. 483-498; Idem, *Ştefan cel Mare împărat*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XVI, 1998, p. 68; Ştefan S. Gorovei, *„Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei" (I)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XXII, 2004, p. 10, nota 2; Idem, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior**. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 135, nota 215.

[10] Alain Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris, Armand Colin, p. 394.

[11] Vezi Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI-XVIII*. Ediţie revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Corint, 2001, p. 139-144.

[12] Francis Dvornik, *Slavii în istoria şi civilizaţia europeană*. Traducere de Diana Stanciu, Bucureşti, Editura All Educational, 2001, p. 324-329.

[13] Dumitru Nastase, *Remarques sur l'idée impériale en Russie avant 1453*, în „Revue des études Roumaines", XVII-XVIII, Paris-Iaşi, 1993, p. 95-96.

de omologii cu modelul evocat, mai ales în condițiile legăturii de familie dintre cei doi suverani ortodocşi, Ivan al III-lea fiind vărul dinspre mamă al doamnei Evdochia, prima soție a voievodului[14]. Dincolo de folosirea sa, societatea moldovenească nu era pe deplin pregătită să atingă rafinamentul ideologic al celei bizantine şi nici să-şi însuşească în totalitate ritualurile şi simbolurile acesteia, dar tindea să se integreze în familia succesorilor liberi ai Bizanțului. Nu întâmplător, a fost enunțat doar în *Cronica Țării Moldovei*, scriere dedicată cunoşterii interne[15], care nu aparținea categoriei celor menite să popularizeze faptele voievodului dincolo de hotarele țării[16]. Prin caracterul său oficial, această lucrare exprima „concepția suverană a lui Ştefan cel Mare însuşi", dorința sa de a-şi însuşi o moştenire ideologică şi nicidecum un proiect de expansiune teritorială[17]. Din această perspectivă, Biserica era singura care îl putea atribui, la fel cum în Bizanțul târziu basileii au pretins recunoaşterea universală pe filiera ecumenismului ortodox[18]. În cazul principelui moldovean, se poate vorbi despre valențele simbolice ale acestei asumări, realizată printr-o strategie de integrare în categoria suveranilor care au interpretat tradiția bizantină în sensul de a considera țara lor centrul lumii[19]. Astfel, Ştefan cel Mare nu a pretins o recunoaşterea

[14] Constantin Rezachevici, *Ştefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) şi Elena Stefanovna Voloşanca-Legături dinastice şi politice*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XXII, 2004, p. 53; Vezi, pe larg, despre aceasta în, Idem, *Neamul doamnei Evdochia de Kiev, în legătură cu descoperirea pietrei sale de mormânt la Suceava*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinței creştine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 113-132.

[15] Ştefan S. Gorovei, *1473-Un an-cheie...*, p. 147.

[16] Ion Toderaşcu, *Ştefan „cel Mare". Resorturile unui cognomen*, în „Analele Universității «Al.I.Cuza» din Iaşi. Istorie", tom. L, 2004, p. 45.

[17] Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 85.

[18] Conform opiniei lui Dumitru Nastase, asumarea rolului de protectori ai Muntelui Athos a însemnat pentru domnii români o „misiune imperială", în care îi substituiau pe suveranii bizantini sau pe cei sârbi. Athosul simboliza lumea bizantină, lăcaşele de cult reproducând ierarhia ortodoxă a familiei de suverani. Altfel spus, protecția exercitată aici constituie indiciul cel mai sugestiv privind preluarea moştenirii imperiale (*„Necunoscute"...*, p. 491-493).

[19] În această manieră poate fi interpretat şi cunoscutul pasaj din *Letopisețul anonim* în care se arată că la 29 august 1471 „a fost cutremur mare atunci peste toată lumea, în vremea când şedea țarul la masă" (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 17). Asupra conexiunii dintre dimensiunile seismului şi titlul imperial, vezi, Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 66-67. De altfel, Ştefan cel Mare considera că țara sa se înscrie în centrul lumii încă înainte de a se căsători cu o prințesă de neam impe-

suveranităţii asupra întregului „commonwealth" ortodox, aşa cum încercau să facă, încă din această epocă, suveranii moscoviţi.

Asumarea de către Ştefan cel Mare a nomenclatorului politic bizantin a reprezentat expresia elocventă a ascendentului dobândit de suveran asupra Bisericii, însă perpetuarea acestui raport depindea de afirmarea unor virtuţi imperiale, între care un loc primordial îl ocupa victoria în luptele cu duşmanii credinţei. Aceasta trebuia obţinută prin rugăciunea principelui şi a intercesorilor săi, în special a monahilor, datori să înalţe o rugă permanentă pentru sănătatea şi mântuirea domnului şi pentru victoria sa în luptă[20]. Din acest punct de vedere este deosebit de sugestiv faptul că înainte de a începe lungul război cu Imperiul Otoman[21] prin campania întreprinsă împotriva lui Radu cel Frumos, Ştefan cel Mare a poruncit alcătuirea unui *Tetraevanghel* pentru mănăstirea Humor, finalizat la 17 iunie 1473. Pe fila 191, suveranul este reprezentat în genunchi, purtând încălţămintea de culoare roşie proprie basileilor, şi oferind Evenghelia Fecioarei Maria aşezată pe tron, cu Iisus în braţe. Dedicaţia îl numeşte „Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul *ţar*, Io Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovlahiei" (subl. ns.)[22]. Gestul de a oferi manuscrisul Maicii Domnului, care juca rolul de intercesor, prezentându-l pe donator pruncului Iisus, se regăseşte şi pe placa sculptată aşezată în zidăria asanalei de la Vatoped[23]. Alăturarea voievodului[24] îngenunchiat, într-o atitudine de rugăciune, titlului imperial nu poate fi, aşa cum s-a atras deja atenţia, deloc întâmplătoare[25].

În ceea ce priveşte evenimentele militare din cursul anului 1473, se poate observa că în ciuda declanşării acestei campanii împotriva unui suveran

---

rial (Maria Magdalena Székely, *„Vino să-ţi arăt mireasa, femeia mielului". Cădelniţa domnească de la Putna şi semnificaţia ei*, în vol. *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*. Volum îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu şi Gheorghe Lazăr, Brăila, Muzeul Brăilei/Editura Istros, 2003, p. 431).

[20] Vezi, în acest sens, Ştefan S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, p. 389-397.

[21] Moment care a fost pus în legătură tocmai cu asumarea titlului imperial (Idem, *1473 – Un an-cheie...*, p. 146-149).

[22] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, coord. M. Berza, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 387-388.

[23] Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior***..., p. 504-505; 518.

[24] Despre acest portret, printre puţinele contemporane, alături de cel mural de Voroneţ şi posibil de la Pătrăuţi, vezi, Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 84; 95.

[25] Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 69.

creştin[26], domnul Ţării Româneşti, apelul la sprijinul divin a fost considerat perfect legitim. În plus, Ştefan cel Mare se considera reprezentantul poporului ales, îndreptăţit printr-o delegaţie divină, mediată de Biserică, să îi pedepsească pe cei care treceau de partea necredincioşilor[27]. El a hotărât să înceapă lung războiul antiotoman sub protecţia Fecioarei şi, asemenea împăraţilor, a pornit în luptă alături de Arhanghelul Mihail, pentru a-i pedepsi pe cei care trădaseră tabăra creştină[28]. O dată revenit la reşedinţa principală de la Suceava, *Letopiseţul anonim* arata că „mitropolitul cu tot clerul bisericesc i-au făcut o întâmpinare minunată şi frumoasă, dar mai ales proslăvind pe Dumnezeu pentru toate câte dăruise robului său, Ştefan voievd“[29]. Aceasta reprezintă, aşa cum s-a subliniat recent, prima intrare imperială, deosebit de importantă în plan simbolic tocmai pentru că ilustrează recuperarea unui teritoriu creştin aflat sub puterea otomană şi reintegrarea sa în împărăţia creştină[30].

Pornind de la aceste constatări, însemnarea de pe *Tetraevanghelul de la Humor* capătă noi semnificaţii, mai ales că titulatura principilor români trebuia să reflecte apartenenţa acestora la tradiţia ortodoxă, ei fiind consideraţi aleşi de Dumnezeu şi unşi de Biserica Răsăritului, căreia aveau datoria de a-i asigura apărarea[31]. Se ştie că particula *Io* era menită să justifice legitimitatea transcedentală a puterii[32], motiv pentru care Ştefan cel Mare a

---

[26] Din punct de vedere politic şi militar, s-a arătat că prin intervenţiile operate la sud de Milcov, Ştefan cel Mare a dorit să transforme Ţara Românească într-o zonă tampon, care să îl protejeze în faţa pericolului otoman (Alexandru Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Consideraţii asupra relaţiilor dintre Regatul Ungariei, Moldova şi Ţara Românească*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia“, XLIX, 2, 2004, p. 3-26).

[27] Vezi, în acest sens, Liviu Pilat, *Mesianism şi escatologie în imaginarul epocii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi materiale de istorie medie“, vol. XXII, 2004, p. 111-116.

[28] Războiul purtat împotriva Ţării Româneşti era considerat un război împotriva necredincioşilor, întrucât Ştefan cel Mare îi asimila pe munteni păgânilor (Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior***..., p. 506).

[29] *Cronicile slavo-române*..., p. 17.

[30] Liviu Pilat, *Modelul constantinian şi imaginarul epocii lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, p. 435.

[31] P.P. Panaitescu, ***Io** în titlul domnilor români*..., p. 70.

[32] Pe larg la D. Ciurea, *Problema originii şi sensului lui* ***Io*** *din intitulaţia şi subscripţia documentelor româneşti*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice“, seria III, tomul XXVI, 1943-1944; Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la Domnie în Ţara Românească şi Moldova până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960. Pentru completări, vezi, D. Ciurea, *„Io“ din intitulaţia documentelor româneşti (noi sublinieri)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi“, tom. IV, 1967.

folosit-o în documente de danie sau de înscrisuri cu caracter votiv destinate mediului ecleziastic[33]. Din această perspectivă trebuie interpretat faptul că a fost desemnat drept *binecinstitorul şi de Hristos iubitorul*, ceea ce sugerează legătura inextricabilă între domn şi suveranul ceresc. Totodată, trimite la rolul elitei clericale moldoveneşti de a recunoaşte calitatea harismatică a principelui, văzut ca proiecţie mundană a Mântuitorului şi de a media graţia divină, atât în timpul vieţii acestuia, cât şi după *marea trecere*[34]. Devine astfel evident că domnul era văzut drept soldatul lui Hristos, numit de acesta şi învestit cu puteri imperiale în virtutea calităţii de apărător al credinţei creştine. Formula citată, de altfel una obişnuită în pisanii sau însemnări dedicatorii, asociată titlului imperial, sugerează că biruinţele erau obţinute în numele Fiului lui Dumnezeu şi cu sprijinul său nemijlocit.

Deosebit de interesant este şi faptul că Ţara Moldovei a fost desemnată cu titulatura consacrată pentru a denumi provincia ecleziastică. S-a observat că termenul *Moldovlahia*, creaţie a cancelariei patriarhale sau imperiale, a fost însuşit de cancelaria moldovenească iar „*folosirea sa a fost limitată doar la cazurile care atingeau domeniul ecleziastic*", după cum o dovedesc documentele emise în prima jumătate a secolului al XV-lea, exclusiv în beneficiul unor mari lăcaşe monahale[35]. Extinzând sfera acestei investigaţii, se poate observa că şi după urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare, şi chiar în secolul al XVI, sintagma a fost utilizată în actele care aveau legătură cu sfera bisericească[36]. În aceste condiţii, nu pare surprinzător faptul că în Tetraevanghelul dăruit mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, donatorul a fost numit „Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul *ţar*, *Io* Ştefan voievod, domn al Ţării *Moldovlahiei*" (subl. ns.)[37], astfel încât, titlul imperial atribuit lui Ştefan cel Mare, la care s-a adăugat vocabula *Io*, a fost pus în legătură cu denumirea provinciei ecleziastice[38] şi implicit cu domeniul de competenţă rezervat acesteia. De aici se poate trage concluzia că, începând cu marele voievod, domnii Moldovei s-au considerat şi suverani ai Moldovlahiei, adică ai provinciei ecleziastice, ceea ce înseamna că şi-au asumat un rol de protectori în raport cu Biserica. Mai mult decât atât, alăturarea

---

[33] Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior***..., p. 532.

[34] *Ibidem*, p. 535.

[35] Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1997, p. 192.

[36] În acest sens, vezi discuţia la, Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior***..., p. 536-537.

[37] *Repertoriul*..., p. 387-388.

[38] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 208, nota 16.

denumirii entității bisericești și a titlului imperial sugerează inaugurarea unei relații de tip contractual, calchiată după model bizantin, între puterea seculară și autoritatea ecleziastică. Potrivit acesteia, voievozii trebuiau să asigure protecție Sacerdoțiului și să se îngrijescă de bunăstarea sa, în schimb, slujitorii altarului le legitimau puterea prin oficierea ritualurilor suveranității[39] și își asumau rolul de intercesori, atât în existența terestră, cât și după „marea trecere".

În cazul lui Ștefan cel Mare, mai trebuie observat că atunci când i-a fost atribuit titlul imperial, acesta se pregătea să înceapă marile confruntări cu turcii, ceea ce reclama o susținere cât mai consistentă din partea clerului modovenesc. Deosebit de important a fost într-un astfel de context și faptul că din 1472 o avea alături pe Maria Asanina Paleologhina, prințesă cu triplă ascendență imperială, în familia ultimilor dinaști de la Constantinopol, Marii Comneni de la Trepezunt și Asanii bulgari[40]. În același an Ivan al III-lea, cel care a utilizat în corespondența sa titlul imperial, s-a căsătorit cu Sofia Paleolog, nepoata de frate a ultimului împărat bizantin[41], ceea ce ilustrează dorința suveranilor ortodocși rămași în afara dominației otomane de a recupera moștenirea bizantină. De numele soției imperiale a lui Ștefan cel Mare este legată o inscripție în limba greacă pe o icoană a Maicii Domnului de la mănăstirea Grigoriu, care menționează succint „Rugăciunea binecredincioasei doamne Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei"[42]. Nedatată, icoana indică o posibilă conexiune cu reprezentarea lui

---

[39] Chiar dacă Ștefan cel Mare a fost sau nu primul domn uns de către mitropolit, rămâne dincolo de orice îndoială faptul că o dată cu el, ritualul oncțiunii, cu funcția sa de a ipostazia legitimitatea transcedentală, mediată de Biserică, a devenit partea centrală a ceremonialului de înscăunare (Vezi, *Ibidem*, p. 51-52).

[40] Pentru ascendența acesteia, vezi, Ștefan S. Gorovei, *„Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei" (I)*, p. 9-50. De asemenea, se cuvine menționată observația conform căreia acoperământul său de mormânt, precum și alte obiecte liturgice, reunesc „toate însemnele de putere ale ultimilor împărați bizantini" (Idem, Maria Magdalena Székely, *Însemnele imperiale ale doamnei Maria Asanina Paleologhina*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, 105-106). Pentru alte precizări, se poate apela la, Idem, ***Princeps omni laude maior***..., p. 90-91.

[41] Alexander Gertsen, Nadezhda Gertsen, *Moldova și principatul Theodoro la 1475*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 142-145. Sofia, fiica lui Toma Paleolog, se înrudea pe filieră maternă cu Maria Asanina Paleologhina (Constantin Rezachievici, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) și Elena Stefanovna Voloșanca*..., p. 54).

[42] G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos. Prèmiere Partie*, Paris, 1904, p. 175, nr. 175. Vezi, Ștefan S. Gorovei, *„Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei" (I)*, p. 12.

Ştefan cel Mare în miniatura de la Humor, rugându-se şi el Fecioarei, ceea ce poate conduce spre ideea unei solicitări comune a graţiei divine pentru obţinerea victoriei în lupta cu păgânii. Prin gestul de a dărui la Muntele Athos, chintesenţă a lumii bizantine, o icoană a Maicii Domnului, numită *Pantanassa*, adică *Stăpâna Lumii*, figurată împreună cu Iisus[43], în preajma declanşării marelui război cu necredincioşii, basilisa Moldovlahiei oferea voievodului legitimitatea luptei, ca reprezentant al împărăţiei creştine. Astfel, moştenirea simbolicei adusă de soţia lui Ştefan cel Mare a potenţat dorinţa Bisericii de a vedea în suveranul Moldovei un apărător al credinţei ortodoxe, căruia tocmai din acest punct de vedere i se cuvenea atribuirea titlului imperial, şi nu ca o pretenţie de suveranitate universală.

Fecioara Maria şi Iisus, cărora li se închinau principele şi doamna sa, vor acorda sprijinul lor în 1473 prin intermediul Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril împotriva muntenilor, asimilaţi ereticilor[44], iar în 1475 vor interveni direct, asigurând biruinţa suveranului Moldovlahiei, ostaşului lor credincios[45]. Pornind de la aceste date, s-a avansat ipoteza că, în semn de recunoştinţă, Ştefan cel Mare a întărit proprietăţile mănăstirii Humor la 25 aprilie 1475[46]. De altfel, gesturile de mulţumire la adresa Maicii Domnului au reprezentat o constantă a întregii lui domnii, după cum o dovedeşte faptul că multe ctitorii, menite să marcheze momentele cheie din bibliografia ştefaniană, au fost legate, fie prin începerea construcţiei (Reuseni), fie prin închinare (Putna, Borzeşti), de marile sărbători creştine consacrate Fecioarei Maria[47]. De asemenea, analiza hramurilor a condus la concluzia că alături de atenţia acordată Maicii Domnului, Sfintei Treimi şi lui Iisus Hristos, un

---

[43] Pentru reproducerea icoanei, vezi, Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Ştefan cel Mare şi Muntele Athos. Contribuţii*, în *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*. Volum editat de Petronel Zahariuc şi Silviu Văcaru, Iaşi, Editura Alfa, 2003, p. 329, fig. 7.

[44] Mărturiile din epocă sugerează că muntenii au fost asimilaţi păgânilor (vezi, pe larg, Maria Magdalena Székely, *Gesturile puterii la Ştefan cel Mare*, în „Analele Putnei", I, 1, 2005, p. 153).

[45] Astfel, titlul imperial din Tetraevanghelul de la Humor, considerat în trecut un simplu adaos de inspiraţie livrescă (I. Bogdan, *Evangheliile de la Humor şi Voroneţ din 1473 şi 1550*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiuniii Istorice", seria II, tom. XXIX, 1906-1907, p. 656) reprezintă o recunoaştere din partea Bisericii a rolului său de apărător al credinţei ca suveran ales de Divinitate.

[46] Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 69. Vezi, *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II, întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, Editura Academiei, 1976, p. 304, nr. 201.

[47] Pentru o abordare detaliată a acestui subiect, vezi, Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni" pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XVI, 1998, p. 52.

loc special a fost ocupat de sfinții patroni ai oștilor, în strânsă legătură cu vocația militară a voievodului[48]. Astfel, *Letopisețului anonim* arăta că „a fost război la Vaslui cu puterile turcești și a biruit atunci Ștefan voievod cu mila lui Dumnezeu și cu ajutorul lui Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu cel viu, care s-a născut din Preacurata Fecioară spre mântuirea noastră“[49]. Acest text are un caracter de unicat, întrucât poate fi asimilat unei adevărate profesiuni de credință, asemenea celor rostite de basilei care, în felul acesta își asumau rolul de apărători ai ortodoxiei, atât împotriva dușmanilor din interior cât și a celor din exterior. Prin urmare, sensul mărturisirii rostite înainte de începerea confruntării își relevă acum pregnant sensul. Ea urmărea să arate că, în virtutea calității lui Ștefan cel Mare de ales al lui Dumnezeu, o eventuală victorie repurtată împotriva păgânilor nu putea fi posibilă decât în numele dreptei credințe, al cărei apărător se considera domnul moldovean. Această relație nu era posibilă fără rolul intercesor al Bisericii, care prin ceremonialul complex înfăptuit de reprezentanții săi atesta legitimitatea transcedentală a stăpânirii terestre. Din acest motiv, este îndreptățită concluzia conform căreia slujitorii altarului se aflau în fruntea celor care primeau rasplata ospățului ce succeda biruințelor[50]. După victoria în lupta cu necredincioșii de la Vaslui, cronica scrisă la curtea sa arăta că „s-a întors Ștefan voievod cu toți oștenii lui ca un purtător de biruință în cetatea sa de scaun a Sucevei și i-au ieșit în întâmpinare mitropoliții și preoții, purtând Sfânta Evanghelie în mâini și slujind și lăudând pe Dumnezeu pentru cele ce au fost ca dar de la cel Prea Înalt și binecuvântând pe *țar*: «Să trăiască *țarul*»....“ (subl. ns.)[51]. Participarea clerului la astfel de momente era esențială, oamenii Bisericii fiind cei care puteau să vadă în voievodul victorios „noul Constantin“, ilustrare exemplară modelului imperial[52], așa cum transpare din *Panegiricul împăratului Constantin*, scris de patriarhul Eftimie de Târnovo și copiat la Putna în 1474[53]. Atribuirea acestui titlu de către cler echivala în fond cu confirmarea legitimității divine a suveranului, implicând totodată recunoașterea unui raport similar celui care existase în

[48] Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, ***Princeps omni laude maior***..., p. 469.
[49] *Cronicile slavo-române*... p. 18.
[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*.
[52] Liviu Pilat, *Modelul constantinian*..., p. 437.
[53] Vezi, G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 208, notele 102-104.

statul bizantin între cele două instanțe, Biserica supunându-se unui principe ale cărui virtuți certificau indubitabil că era alesul lui Dumnezeu.

La modul opus, îndepărtarea conducătorilor de virtuțile creștine presupunea pierderea legitimității puterii și implicit a vocației mediatoare. Semnul evident al acestei decăderi îl constituia eșecul suferit pe câmpul de luptă. În acest sens, Ștefan cel Mare arăta prin solia adresată Senatului Venețian, la 8 mai 1477, că înfrângerea de la Războieni a reprezentat o pedeapsă cerească întrucât „a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; și lăudat fie numele lui“[54].

Dincolo de felul în care izvoarele contemporane au reflectat, din punct de vedere simbolic cele două fațete ale confruntărilor militare, ipostaziate prin victoria din 10 ianuarie 1475[55] și apoi prin înfrângerea din 25 iulie 1476, în vederea pregătirii vieții veșnice domnii aveau datoria creștină să instaureze „pacea lui Dumnezeu“ deoarece „pentru toți [aceasta, n.n.] însemna o comoară“[56]. Conform ideologiei politice bizantine, războiul reprezenta ultima dintre alternativele posibile, atunci când toate mijloacele păcii erau epuizate[57], orice vărsare de sânge trebuind evitată deoarece contravenea învățăturii pacifice a Mântuitorului, iar lupta între creștini era considerată un adevărat scandal[58]. În plus, reflecția teologică orientală nu a teoretizat ideea războiului sfânt împotriva necredincioșilor, așa cum s-a întâmplat în gândirea occidentală[59]. Pornind de la această raportare, elita ecleziastică a Moldovei medievale a exprimat, prin pana episcopului Macarie, convingerea că războaiele între coreligionari aduceau „mare bucurie diavolului“[60], aceeași idee regăsindu-se și în izvorul cunoscut sub denumirea de *Putna II*, potrivit căruia, în declanșarea unor asemenea conflicte era

---

[54] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 23-25, nr. XXVII. Pentru comentarii, vezi, G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 179-182.

[55] *Letopisețul anonim* arată că la 10 ianuarie 1475 „le-a dat Dumnezeu pe acele limbi necredincioase în ascuțișul săbiei...“ și „a fost atunci veselie între oameni și la toate domniile dimprejur și la toți creștinii dreptcredincioși, căci a biruit domnul limbile păgâne cu mâna robului său, Io Ștefan voievod“ (*Cronicile slavo-române...*, p. 18).

[56] Expresia îi aparține cronicarului *Eftimie* (*Ibidem*, p. 124).

[57] Alain Ducellier, *La drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, Librairie Hachette, 1976, p. 177-179.

[58] *Ibidem*.

[59] V. Laurent, *L'idée de guerre sainte et la tradition byzantine*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen“, XXIII, 1946, p. 82, 88.

[60] *Cronicile slavo-române...*, p. 91.

implicat „duşmanul binelui, diavolul“[61]. Dacă nu puteau fi evitate, ele erau transpuse într-o perspectivă morală urmând să fie arbitrate de intervenţia cerească, *Cronica moldo-polonă* subliniind în acest sens că „i-a pedepsit Domnul Dumnezeu“[62] pe agresorii care nu şi-au respectat angajamentele. Pacea instalată în urma confruntărilor fratricide constituia un dar de la Dumnezeu şi era percepută ca o restabilire a ordinii ierarhice în sânul lumii creştine[63]. O dată cu încetarea stării de beligeranţă se punea capăt unui dezechilibru de factură demonică şi era recuperat pe pământ modelul armoniei celeste[64]. O ilustrare în acest sens este oferită de *Cronica moldo-germană*, conform căreia, în 1473, Ştefan cel Mare „a venit cu multă avere şi *pace*“ (subl. ns.) în cetatea Sucevei, mulţumind lui Dumnezeu pentru izbândă[65]. Cu toate acestea, conducătorii creştini credeau că războaiele puteau fi considerate legitime chiar şi atunci când erau purtate împotriva coreligionarilor, dacă aceştia se făceau vinovaţi de a se fi depărtat de la preceptele credinţei. În acelaşi timp, confruntările cu necredincioşii aveau, la nivelul mentalităţii timpului, semnificaţia unei datorii creştineşti şi dobândeau un sens profund în economia mântuirii, întrucât duşmanii domnilor se confundau cu inamicii Bisericii şi ai lui Dumnezeu[66]. În aceste situaţii, biruinţa suveranilor dreptcredincoşi constituia răsplata devoţiunii individuale şi expresia triumfului instanţei cereşti asupra împărăţiei răului. Astfel, manifestările de pietate puneau în evidenţă natura harismatică a braţului secular legitimând succesul militar, iar abandonarea acestui model era sancţionată prin înfrângerea în luptă.

---

[61] *Ibidem*, p. 62.

[62] *Ibidem*, p. 181.

[63] Pentru Grigore Ureche, refacerea legăturilor cu regalitatea maghiară, grav compromise în urma bătăliei de la Baia, reprezenta o „datorie creştinească“ care putea să permită concentrarea atenţiei asupra duşmanului firesc, turcii (*Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu. Ediţia a II-a revăzută, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură, 1958, p. 117). Într-o manieră similară se raporta la acest moment şi învăţatul francez Jean Molinet (Ştefana Simionescu-Dăscălescu, *Ştiri noi despre relaţiile diplomatice dintre Ştefan cel Mare şi Maximilian I de Habsburg*, în „Revista de istorie“, tom. 33, 1980, nr. 10, p. 1982).

[64] Alain Ducellier, *Bizantinii. Istorie şi cultură*. Traducere din limba franceză de Simona Nicolae, Bucureşti, Editura Teora, 1997, 109.

[65] *Cronicile slavo-române...*, p. 31.

[66] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare* (ed. de Maria Magdalena Székely), în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi“, tom. XXIX, 1992, p. 10. Vezi, Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 101.

Ceremoniile de la curtea lui Ştefan cel Mare erau legate de calendarul liturgic[67] şi urmăreau, asemenea celor bizantine, să stabilească omologii între voievod ca reprezentant al divinităţii în spaţiul terestru, purtător al virtuţilor imperiale[68], şi unele personaje exemplare aparţinând de sfera sacralităţii[69]. În literatura bizantină se recurgea frecvent la comparaţii biblice, împăraţii fiind înfăţişaţi cu trăsături davidiene, iar poporul drept *Noul Israel*[70]. Acest model a fost preluat şi în spaţiul românesc, unde a fost transpus în registrul iconografic, astfel încât pictura bisericii Sfântul Gheorghe de la Hârlău l-a asimilat simbolic pe Ştefan cel Mare regelui David prosternat în faţa arhanghelului Mihail[71]. Între mărturiile scrise datând dintr-o perioadă târzie poate fi consemnată molitva rostită la plecarea domnilor în călătorie, reprodusă de Axinte Uricariul, prin care slujitorii altarului invocau protecţia divină pentru suveranii credincioşi care, precum Moise, erau călăuziţi de semne cereşti trimise de Dumnezeu[72]. Astfel de reprezentări aparţin unei paradigme veterotestamentare a puterii, comună întregii lumi ortodoxe, conform căreia conducătorii erau înfăţişaţi în postura de legislatori şi evanghelizatori, militari şi călugări, părinţi protectori al patriei şi fii ai Bisericii, care îşi consacrau viaţa în folosul ţării şi puneau energia lor în slujba voinţei divine[73]. Dumnezeu îi recompensa pe conducătorii creştini care ilustrau exemplar aceste virtuţi transformându-i în ostaşi ai credinţei, biruitori în lupta cu necredincioşii.

---

[67] J.M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1990, p. 312.

[68] Valentin Al. Georgescu, *Instituţiile statelor româneşti de sine-stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*. Redactor coordonator Nicolae Stoicescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, p. 211.

[69] Modelul reprezentat de suveranii veterotestamentari se bucura de un prestigiu deosebit în Bizanţ (Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le „césaropapisme" byzantin*, Paris, 1996, p. 69-70, 114-115), situaţie întâlnită la nivelul întregii lumi ortodoxe, până spre sfârşitul Evului Mediu.

[70] Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*. Cu o postfaţă de Nicolae Şerban Tanaşoca. Traducere: Cristina Jinga, Bucureşti, Editura Corint, 2002, p. 51.

[71] Sorin Ulea, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue*, în „Revue roumaine d'histoire", tom. XXIII, 1984, nr. 4, p. 291.

[72] Paul Mihail şi Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 398.

[73] Boško I. Bojović, *Une monarchie hagiographique. La théologie du pouvoir dans la Serbie médiévale (XIIe-XVe siècles)*, în vol. *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*. Textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, Bucureşti, Colegiul Noua Europă, 2001, p. 68-69.

Înzestraţi în timpul vieţii cu calitatea de mediatori între supuşi şi graţia divină, principii dobândeau, prin aura sanctităţii postume, harul de a-şi proteja supuşii[74]. Din acest punct de vedere, *marea trecere* a dus la amplificarea virtuţilor ştefaniene, care au fost transpuse într-o perspectivă miraculoasă[75], sufletul voievodului zburând din curţile domneşti spre Rai, de unde a continuat să domnească ca un suveran[76], intervenind periodic în sprijinul celor care i-au urmat în lupta pentru apărarea credinţei[77]. Această raportare se înscrie în tipologia sfinţilor monarhi din Rusia confruntărilor cu mongolii sau din spaţiul balcanic angajat în lupta antiotomană[78], care jucau rolul de mijlocitori între cer şi pământ, manifestându-şi harul de a veghea asupra supuşilor mai ales în perioadele de criză[79]. Spre exemplu, Biserica rusă a considerat că victoria împotriva mongolilor de la Kulikovo din 8 septembrie 1380 a fost obţinută de Dumnezeu, prin intermediul braţului său terestru, marele cneaz Dimitri Donskoi. Ca o ilustrare a legăturii inextricabile între succesele suveraniilor şi voinţa divină, la puţin timp după marea bătălie, în 1381, a fost canonizat Aleksandr Nevski, strămoşul cneazului biruitor[80].

Începutul războiului era perceput ca o ruptură în ordinea firească a lucrurilor, care deschidea perspectiva parcurgerii unui spaţiu ostil, marcat de numeroase primejdii[81]. Din acest punct de vedere, ceremoniile care prefaţau campaniile militare aveau menirea de a crea o atmosferă securizată în jurul voievodului. Acestea se desfăşurau într-un cadru fastuos[82] şi erau

---

[74] Michael Cherniavscky, *Tsar and People. Studies in Russian Myths*, New Haven and London, Yale University Press, 1961, p. 27.

[75] Vezi, în acest sens, Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns (permanenţă şi ocultare)*. Ediţia a II-a, îngrijită de Alexandrina Lovinescu şi Petru Bejan. Cuvânt înainte de Ştefan S. Gorovei, Iaşi, Editura Institutului European, 1999, p. 41-57.

[76] *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 48.

[77] *Ibidem*, p. 50.

[78] Petre Guran, *Aspects et rôle du saint dans les nouveaux états du «Commonwealth Bizantin» (XIe-XVe siècles)*, în vol. *Pouvoirs et mentalités. A la mémoire du Professeur Alexandru Duţu*. Textes réunis par Laurenţiu Vlad, Bucarest, Éditions Babel, 1999, p. 53-54.

[79] *Ibidem*, p. 64.

[80] Alain Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, p. 394.

[81] Vezi, Paul Zumthor, *La mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Âge*, Paris, Éditions du Seuil, 1993, p. 209.

[82] Dimitrie Cantemir arată că „ori de câte ori domnul iese în afară de oraş, ca să viziteze vreo biserică sau vreo mănăstire, sau pleacă la război, niciodată *nu porneşte decât cu o foarte mare pompă* şi înconjurat de mai multe cete de soldaţi“ (subl. ns.) (*op. cit.*, p. 227).

echivalate unor purificări spirituale înfăptuite prin rugăciuni şi slujbe oficiate de preoţii curţilor, cetăţilor şi bisericilor domneşti. În acord cu aceste exigenţe, reşedinţele princiare de la Suceava, Vaslui, Huşi, Iaşi, Hârlău sau Bacău, care marcau principalele trasee voievodale[83], au fost organizate după modelul curţii bizantine[84], cu o capelă în interior, destinată doar principelui şi apropiaţilor săi[85], şi o biserică domnească în imediata vecinătate, la care aveau acces şi orăşenii[86].

*

Oştile creştine aveau parte de victorie doar dacă beneficiau de un ajutor supranatural, cronicile contemporane subliniind că Ştefan cel Mare a câştigat cele mai multe bătălii „din mila lui Dumnezeu" sau „cu voia lui Dumnezeu"[87]. Potrivit tradiţiei basileilor, acest sprijin era exprimat cu predilecţie prin intervenţia Maicii Domnului, protectoarea cetăţii imperiale[88]. Conform *Letopisețului anonim*, duminică, 8 iulie 1481, „a biruit iarăşi Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile preacuratei Maicii lui Dumnezeu"[89], iar la Codrii Cozminului „din mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile preacuratei Maicii Domnului"[90]. Fecioara Maria era considerată protectoarea creştinătăţii[91], veghindu-i pe cei plecaţi în călătorie, mai ales în pelerinaj[92], şi cea care înfăptuia miracole în sprijinul credinţei şi apărăto-

[83] Liviu Pilat, *Itinerariile lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, p. 481-498. Vezi şi Maria Magdalena Székely, *Itinerarii domneşti: Petru Rareş*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom. XXVIII, 1991, 298.

[84] J.M. Hussey, *op. cit.*, p. 331.

[85] C. Bobulescu, *O viaţă trăită, viaţa de paraclise*, Bucureşti, 1931, p. 8-9.

[86] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 48-49.

[87] *Cronicile slavo-române...*, p. 16-19, 33, 49, 62-64, 180. Alte mărturii în acest sens, la Maria Magdalena Székely, *„Dixit Waywoda"*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", tom. XXIX, 1992, p. 51-52.

[88] Lysimaque Oeconomos, *La vie religieuse dans l'Empire Byzantin au temps des Comnènes et des Anges*, Paris, Editions Ernest Leroux, 1918, p. 13-15.

[89] *Cronicile slavo-române...*, p. 19.

[90] *Ibidem*, p. 21.

[91] Alain Ducellier, *La drame de Byzance*, p. 188-190. Decorul pronaosului de la Dobrovăţ sugerează că Fecioara constituia principalul sprijin în lupta cu necredincioşii (Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 297-299).

[92] Alain Ducellier, *La drame de Byzance*, p. 139-147.

rilor acesteia[93]. De asemenea, ea deținea un rol preeminent în economia mântuirii[94]. Din această dublă perspectivă poate fi interpretată opțiunea pentru hramul necropolei ștefaniene[95] și al unor biserici ctitorite pe parcursul deceniului scurs înaintea *marii treceri*[96]. Astfel, gesturile pioase întreprinse de Ștefan cel Mare trebuie puse în legătură cu multiplicarea intervențiilor miraculoase ale Fecioarei pe parcursul bătăliilor purtate în a doua parte a domniei[97], atunci când preocupările escatologice au căpătat o acuitate deosebită. Cultul Maicii Domnului, larg răspândit în lumea balcanică[98] sau rusă[99], este atestat și în spațiul românesc, prin numeroase reprezentări iconografice miraculoase[100], imnuri, omilii și creații ale literaturii populare[101].

Letopisețele Țării Moldovei au asociat sprijinului oferit de Maica Domnului în biruința de la Râmnic din 8 iulie 1481 împotriva lui Țepeluș pe acela al „tuturor sfinților" și „sfântului și slăvitului mare-mucenic Procopie"[102], iar la Codrii Cozminului „sfântului și slăvitului mare mucenic și izvorâtor de mir, Dimitrie"[103]. Sfântul martir Procopie, la fel ca și ceilalți sfinți militari, se bucura de o mare popularitate în Bizanț, imaginile sale

---

[93] Benedicta Ward, *Miracles and the Medieval Mind. Theory, Record and Event 1000-1215*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1987, p. 149.

[94] *Ibidem*, p. 132.

[95] *Cronicile slavo-române...*, p. 62.

[96] *Repertoriul...*, p. 109-113, nr. 10; p. 144-147, nr. 15.

[97] *Cronicile slavo-române...*, p. 19, 21.

[98] Robert Browning, *Byzantium and Bulgaria. A Comparative Study Across the Early Medieval Frontier*, London, Temple Smith, 1975, p. 161.

[99] În secolul al XV-lea, armatele rusești au beneficiat de sprijinul Maicii Domnului în luptele cu tătarii (Paul Bushkovitch, *Religion and Society in Russia. The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1992, p. 105).

[100] Violeta Barbu, *Imago Virginis. Essai d'anthropologie religieuse sur les représentations miraculeuse de la Vierge aux Pays Roumains*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. XIX, 2001, p. 39-60. Vezi, Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*. Ediția a III-a, București, Editura Meridiane, 1976.

[101] Una dintre cele mai cunoscute cărți populare cu caracter apocaliptic din secolul al XVI-lea este *Călătoria Maicii Domnului în Iad*, în care sunt descrise suferințele îndurate de păcătoșii destinați damnării (cf. P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei, 1965, p. 99). Pentru lucrările având-o în centru pe Fecioara Maria, vezi, N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, Editura Casei Școalelor, 1929; vol. II, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», 1938.

[102] *Cronicile slavo-române...*, p. 19, 51.

[103] *Ibidem*, p. 21, 65.

fiind purtate în cadrul ceremoniilor religioase[104], model care a fost preluat de lumea ortodoxă moştenitoare a tradiției imperiale. Sfântului Dimitrie, protectorul Thessalonicului, i-a fost atribuită, încă din perioada romano-bizantină, calitatea de a înfăptui miracole în beneficiul locuitorilor oraşului precum convertiri[105], vindecări[106], exorcisme[107], eradicarea unor epidemii[108] sau crize frumentare[109]. Majoritatea intervențiilor aveau însă conotații militare, vizând aplanarea disputelor interne[110] sau salvarea metropolei amenințate de invadatori[111]. Acestea sunt şi calitățile care l-au consacrat în mentalul colectiv bizantin al secolelor următoare[112]. În timpul primilor suverani macedoneni, Sfântul Dimitrie s-a aflat în centrul devoțiunii imperiale, Leon al VI-lea, care îşi datora eliberarea din temniță intervenției sale miraculoase, şi Constantin al VII-lea dedicându-i scrieri de factură omiletică[113]. Sărbătoarea ocupa un loc special în cadrul ceremoniilor imperiale[114], ultima familie de suverani bizantini, Paleologii, punându-se sub patronajul Sfântului şi dedicându-i o biserică în preajma palatului[115], pentru a permite participarea solemnă a basileilor la serviciul liturgic din 26 octombrie[116]. Din această perspectivă, victoria repurtată de Ştefan cel Mare în 1497

---

[104] Pseudo-Kodinos, *Traté des offices*. Introduction, texte et traduction par Jean Verpeaux, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1966, p. 196.

[105] *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, I. Le texte par Paul Lemerle, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979, p. 54-56.

[106] *Ibidem*, p. 68.

[107] *Ibidem*, p. 82-83.

[108] *Ibidem*, p. 72-75.

[109] *Ibidem*, p. 100-106.

[110] *Ibidem*, p. 109-112.

[111] *Ibidem*, p. 120-161.

[112] Ruth J. Macrides, *Subversion and Loyalty in the Cult of St. Demetrios*, în „Bizantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines", LI, Prague, 1990, p. 193-197.

[113] Bernard Flusin, *L'empereur hagiographe. Remarques sur le rôle des premiers empereurs macédoniens dans le culte des saints*, în vol. *L'empereur hagiographe...*, p. 32-48; Paul Magdalino, *Saint Demetrius and Leo VI*, în „Bizantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines", LI, Prague, 1990, p. 198-201.

[114] Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies*, tome I, livre I. Texte établi et traduit par Albert Vogt, Société d'édition «*Les belles letters*», 1935, p. 113-115.

[115] R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*. Première partie. *Le siége de Constantinople et le patriarcat oecuménique*, tome III, *Les églises et les monastères*, Paris, 1953, p. 96-99.

[116] Pseudo-Kodinos, *Traté des offices*, p. 242.

poate fi pusă în legătură cu existența în preajma curții de la Suceava a unei biserici cu hramul Sfântului Dimitrie, datând din secolul al XV-lea[117].

Domn harismatic, Ştefan cel Mare a primit, potrivit legendei, încă din anii copilăriei semnele elecțiunii divine, atunci când i s-au arătat „doi îngeri anume trimişi de Dumnezeu ca să-l îndrepte pe căile cele sfinte“[118]. În mentalul colectiv medieval îngerii întruchipau speranța şi perpetua posibilitate a ajutorului divin, protecția lor legitimând victoriile şi pregătind calea pentru viața veşnică[119]. Exprimând stereotipurile mentale pe durată lungă, tradiția a consemnat că în timpul luptelor „totdeauna în dreapta lui era un Arhanghel cu o sabie de foc“[120]. La nivelul mentalului religios medieval, Arhanghelul Mihail era perceput în dubla ipostază de instrument al mâniei divine şi protector al poporului ales[121]. Din această ultimă perspectivă trebuie interpretată hotărârea voievodului de a declanşa atacul împotriva lui Radu cel Frumos în ziua de 8 noiembrie 1473 când erau sărbătoriți Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril, „voievozii oştilor cereşti“[122]. Prin înălțarea ctitoriei de la Războieni „în numele arhistrategului Mihail“ era ilustrată atât vocația sa apocaliptică de sancționare a păcatelor, cât şi calitatea de sprijinitor al creştinilor în lupta cu păgânii, având menirea de a călăuzi sufletele adormite întru apărarea credinței[123]. Arhanghelul Mihail se bucura de o popularitate imensă printre locuitorii Imperiului Bizantin, fiind principalul protector împotriva demonilor[124]. Începând cu secolul al XI-lea a fost reprezentat mai ales din perspectiva însuşirilor militare, imaginea sa fiind asimilată cu cea a basileilor. El a devenit patronul lui Mihail al VIII-lea, întemeietorul ultimei dinastii bizantine şi eliberatorul Constantinopolului[125].

---

[117] Bogdan-Petru Maleon, *Ritualurile puterii şi funcția mediatoare a clerului de mir. „Rugătorii“ lui Ştefan cel Mare*, în „Analele Ştiințifice ale Universității «Al.I.Cuza» Iaşi. Istorie“, tom. L, 2004, p. 58.

[118] *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, p. 31.

[119] David Keck, *Angels & Angelology in the Middle Ages*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1998, p. 161-164.

[120] *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, p. 46.

[121] Ovidiu Olar, *Arhanghelul măriei sale. Scurte considerații privind cultul arhanghelului Mihail în Moldova lui Ştefan*, în vol. *Altfel despre Ştefan cel Mare*. Editor: Sorin Dumitrescu, Bucureşti, Editura Anastasia, 2004, p. 209-211.

[122] Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 69.

[123] *Repertoriul...*, p. 143.

[124] Ovidiu Olar, *Împăratul înaripat. Cultul arhanghelului Mihail în lumea bizantină*, Bucureşti, Editura Anastasia, 2004, p. 103-104.

[125] *Ibidem*, p. 234-236.

În acelaşi fel, Ştefan cel Mare s-a pus sub protecţia Sfântului, situaţie ilustrată la nivel iconografic prin reprezentarea la Hârlău a voievodului alături de Arhanghelul Mihail.

Importanţa Sfântului Gheorghe în cadrul războaielor purtate de Ştefan cel Mare este pusă în evidenţă de atenţia acordată mănăstirii Zografu, care avea hramul *purtătorului de biruinţă*[126]. În corelaţie directă cu ajutorul oferit de acesta, voievodul moldovean a comandat, după victoria de la Vaslui şi într-un moment în care anticipata ripostă otomană reclama reînnoirea sprijinului ceresc, să fie copiate pentru lăcaşul athonit *Cuvintele pustniceşti ale aavei Dorothei*[127]. De asemenea, voievodul a fost înfăţişat în creaţia cronicărească precum un „purtător de biruinţă", ceea ce îl identifica cu Sfântul Gheorghe, cel împodobit cu acest atribut[128]. În acest sens, se pare că lupta de la Vaslui a fost pusă sub semnul Sfântului Gheorghe, patronul prin excelenţă al biruinţelor imperiale.

Înfrânt la Războieni, ca urmare a păcatelor sale care au dus la retragerea graţiei divine, şi părăsit de supuşi, domnul a fost povăţuit de către un personaj remarcabil prin viaţa sa pioasă să revină pe calea justă a credinţei şi să reia lupta. Ansamblul de gesturi întreprinse cu acest prilej aminteşte de invocarea protecţiei cereşti prin rugăciuni şi umilirea voluntară a principilor din lumea ortodoxă[129]. Voievodul moldovean s-a aflat în postura de a solicita ajutorul divin prin medierea unui „om sfânt", victoria reprezentând semnul reconcilierii sale cu divinitatea, realizată după modelul *dar contra-dar*[130]. Din legendele culese de Ion Neculce transpar termenii acestei relaţii contractuale, întemeierea Voroneţului datorându-se unei promisiuni făcute Sfântului Gheorghe cu ajutorul căruia a obţinut victoria împotriva turci-

---

[126] N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", seria II, tom. XXXVI, 1914, p. 20-23. Dincolo de miza escatologică pe care o avea asumarea unui astfel de protectorat, atenţia acordată mănăstirii Zografu era legată de faptul că Ştefan cel Mare îl considera pe Sfântul Gheorghe protectorul armatelor sale (Vezi, în acest sens, Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV*e *siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 185-186).

[127] Emil Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, M.O. Imprimeria Naţională, 1943, p. 135.

[128] Ştefan S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, p. 395.

[129] Michael Cherniavscky, *op. cit.*, p. 19.

[130] Ovidiu Cristea, *Note sur le rapport entre le prince et «l'homme saint» dans les Pays Roumains. Le rencontre d'Etienne le Grand avec Daniel l'Ermite*, în vol. *L'empereur hagiographe...*, p. 181-182.

lor[131]. Profunda înrădăcinare mentală a acestei credințe a dus la multiplicarea povestirilor privind intervențiile sale miraculoase. Potrivit unei legende culese de episcopul Melchisedec, Ștefan cel Mare a primit poruncă din partea Sfântului să poarte icoana sa în luptă, ceea ce a și făcut, iar după biruința împotriva necredincioșilor a trimis-o la Zografu[132]. Conform tradiției folclorice, înainte de a-i înfrunta pe tătari a poposit în lăcașul de cult de la Dobrovăț, unde s-a închinat, și adormind în biserică i s-a arătat Sf. Gheorghe care i-a transmis același mesaj[133]. Chiar dacă trama istorică nu confirmă această desfășurare a evenimentelor, valoarea legendei rămâne exemplară întrucât sugerează că marile biruințe ștefaniene aveau o înrădăcinare supranaturală, iar Sfântul Gheorghe constituia unul dintre principalii intermediari ai grației divine. În plus, visul profetic reprezenta principala modalitate de comunicare cu transcendentul[134] și un mijloc de propagandă destinat să insufle curaj soldaților, așa cum se întâmpla în Europa Occidentală a timpului[135]. Legătura simbolică cu *Sfântul-efigie a biruinței* a fost reafirmată la sfârșitul domniei, în anul 1500, prin trimiterea la lăcașul athonit a celebrei broderii care îl reprezenta pe patronul lăcașului[136] așezat pe tron, cu sabia în mână, zdrobind sub picioare un balaur cu trei capete[137] și înco-

---

[131] Ion Neculce, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 166.

[132] Episcopul Melchisedec, *Despre icoanele miraculoase de la Athon de proveniență română*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", seria II, tom. VII, 1883, p. 217-219; Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*. Ediția a II-a, mărită cu numeroase adăugiri de text și ilustrată, București, Imprimeria Națională, 1937, p. 42.

[133] *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, p. 157.

[134] Alain Ducellier, *La drame de Byzance...*, p. 214-215.

[135] Ottavia Niccoli, *L'arme des prophéties et des pronostics dans les guerres italiennes, du XVe au XVIe siècle*, în vol. *La prophétie comme arme de guerre des pouvoirs (XVe au XVIIe siècles)*. Études recueilles et présentées par Augustin Redondo, Paris, Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2000, p. 203-209.

[136] Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 321-322; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ștefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Muntele Athos*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 185-186.

[137] S-a avansat ipoteza că cele trei capete ale dragonului simbolizau dușmanii Moldovei: turcii, ungurii, polonezii (Petre Ș. Năsturel, *Mélanges roumano-athonites (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași", tom. XXVII, 1990, p. 13). Autorul a considerat că nu este vorba despre un steag de luptă, ci mai curând despre un „prapur bisericesc". Recent a revenit asupra acestei ipoteze, susținând că broderia de la Zografu ar fi de fapt o „poală de icoană" (Idem, *Steagul „de luptă" a lui Ștefan cel Mare: prapur bisericesc ori poală de icoană?*, în „Analele Putnei", I, 1, 2005, p. 47-51).

ronat de doi îngeri, unul purtând o sabie, iar altul un scut[138]. Din aceeaşi perioadă datează un obiect similar pe care figurează scena uciderii balaurului de către Sfântul călare, înarmat cu o suliţă grevată cu simbolul cruciform[139]. Gestul răpunerii monstrului avea semnificaţii complexe din perspectiva propagandei politice ortodoxe întrucât imaginea Sf. Gheorghe ucigând balaurul era asociată cu cea a împăraţilor bizantini[140]. Din acest punct de vedere, voievodul moldovean a dobândit la sfârşitul domniei o aură de războinic biruitor care şi-a câştigat prin luptă dreptul de a fi încoronat de mesagerii divinităţii, ceea ce justifica asumarea unei poziţii de preeminenţă în lupta antiotomană a popoarelor care au moştenit tradiţia bizantină. Această calitate era evidentă încă la 1475, întrucât descriera intrării sale triumfale în cetatea de scaun a fost imediat urmată de constatarea că „a fost atunci veselie între oameni şi la toate domniile dimprejur şi la *toţi creştinii dreptcredincişi*, căci a biruit domnul limbile păgâne cu mâna robului său, Io Ştefan voievod" (subl. ns.)[141].

Atât la palierul „oficial", cât şi la cel „popular", sfinţii se bucurau de un mare prestigiu, intervenţiile lor fiind consemnate în cadrul cronisticii de curte şi exaltate la nivelul creaţiei populare. Pornind de la exemplele evocate se poate avansa concluzia conform căreia în Moldova medievală se considera că ajutorul în luptă putea veni din partea Arhanghelului Mihail, a Sfinţilor Procopie, Dimitrie şi Gheorghe, în rândul cărora a fost asimilat şi Ioan cel Nou de la Suceava[142]. Acestora le-au fost închinate o serie de lăcaşe de cult în semn de mulţumire şi pomenire pentru sprijinul oferit pe câmpul de luptă[143]. Paul de Alep nota că în zilele de sărbătoare, credincioşii îşi manifestau devoţiunea prin adorarea imaginii Sfântului respectiv[144], iar în perioadele de restrişte sau când Moldova era ameninţată de duşmani, icoanele erau scoase din biserici şi purtate prin oraşe în cadrul unor procesiuni. Lumea ortodoxă a moştenit din Bizanţ cultul pentru sfinţi şi relicve[145], dar

[138] *Repertoriul...*, p. 302-303, nr. 94.

[139] *Ibidem*, p. 322, nr. 115.

[140] Pseudo-Kodinos, *Traté des Offices*, p. 196.

[141] *Cronicile slavo-române...*, p. 18.

[142] Petre Ş. Năsturel, *Le surnaturel dans les sources médiévales roumaines*, în vol. *L'empereur hagiographe...*, p. 133.

[143] Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni"...* p. 54-56.

[144] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, partea I, îngrijită de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 33.

[145] Dimitri Obolensky, *Byzantium and Russia in the Late Middle Ages*, în Idem, *Byzantium and the Slavs*, p. 265.

şi tendinţa autorităţilor politice şi ecleziastice de a expune şi venera icoanele cu diverse prilejuri în scop pedagogic şi ideologic[146]. Intervenţiile miraculoase ale sfinţilor constituiau o cale predilectă prin care Dumnezeu îşi manifesta bunăvoinţa faţă de braţul său terestru, expresie a faptului că actele monarhilor depindeau de voinţa divină[147]. Din acest motiv, suveranii creştini ofereau exemple de devoţiune prin rugăciuni adresate lui Hristos, Fecioarei şi sfinţilor pentru succes în luptă[148] şi poruncind oficierea unor slujbe speciale pentru dobândirea biruinţei pe tot cuprinsul ţării[149]. În calitate de instanţă mediatoare a graţiei, Biserica realiza legătura între voievod şi sfinţi prin slujbe, rugăciuni şi ritualuri. Dacă principele avea posibilitatea comunicării cu divinitatea în momente critice, cu ajutorul apariţiilor sau viselor, clerul deţinea poziţia de mijlocitor permanent, prin intermediul său fiind consultată divinitatea în legătură cu mersul războiului împotriva necredincioşilor. Datorită relevanţei lor escatologice, datele la care domnii solicitau sprijinul ceresc sau mulţumeau pentru victorii şi se rugau să le fie iertate păcatele care duseseră la înfrângere erau stabilite în acord cu calendarul Bisericii[150]. Imagine mundană a divinităţii şi personaj înzestrat cu însuşiri cvasisacerdotale, Ştefan cel Mare i-a povăţuit pe slujitorii altarului „să laude şi să binecuvânteze pe Dumnezeu cel prea înalt pentru cele ce le-au fost dăruite, pentru că toate biruinţele sunt de la Dumnezeu“[151]. Potrivit lui Jan Długosz, după victoria de la Vaslui, domnul „a postit 40 de zile cu apă şi cu pâine“ şi, în virtutea calităţii de intercesor, a poruncit ca victoria să-i fie atribuită lui Dumnezeu[152], întrucât deciziile sale erau legate de voinţa divinităţii. Pentru un suveran pios, împlinirea spirituală depindea, aşadar, de menţinerea unei legături inextricabile între război şi credinţă, biruinţa în confruntarea cu duşmanii lui Dumnezeu aducând promisiunea vieţii veşnice[153].

---

[146] Christopher Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London, Variorum Publications Ltd, 1982, p. 79-81.

[147] Alain Ducellier, *La drame de Byzance*, p. 112-114.

[148] Michael Cherniavscky, *op. cit.*, p. 26.

[149] Vezi, Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1957, p. 251.

[150] Maria Magdalena Székely, *„Pe Siret, pe tină, la Doljeşti“*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi“, tom. XXXI, 1994, p. 512.

[151] *Cronicile slavo-române...*, p. 22.

[152] *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare*, traduceri de N. Orghidan, Craiova, Tipografia „Ramuri“, 1915, p. 16.

[153] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, p. 10.

*

Imposibil de imaginat fără un aport supranatural, succesele militare erau exaltate în cadrul unor ceremonii de factură liturgică, pe parcursul cărora clerul din cetatea de scaun îl întâmpina pe voievod cu rugăciuni de mulţumire către suveranul ceresc şi sfântul care patronase biruinţa.

În Bizanţ, ceremoniile menite să marcheze triumfurile basileilor erau anunţate din timp şi beneficiau de o pregătire minuţioasă. Acestea presupuneau organizarea unor ample procesiuni, împăraţii traversând oraşul în aclamaţiile mulţimii, alături de comandanţii militari, notabilităţi şi cler. Momentele de apogeu erau atinse o dată cu slujba de la Sfânta Sofia căreia îi urmau spectacolele de care şi exerciţiile de luptă organizate pe Hipodrom[154]. Cu prilejul acestor ceremonii se înălţau imnuri şi litanii de mulţumire lui Dumnezeu pentru victorie[155] şi erau celebraţi Şfinţii prin care intervenise, mai ales Fecioara Maria, deoarece acesteia îi era atribuită o contribuţie decisivă la înfrângerea inamicilor păgâni ai Imperiului[156]. În cadrul procesiunilor, ca şi în timpul campaniilor, erau expuse icoane, moaşte sau relicve ale Adevăratei Cruci sub semnul cărora triumful imperial putea fi interpretat ca o dovadă a alegerii divine[157].

Majoritatea ceremoniilor organizate la Suceava cu participarea notabilităţilor şi clerului erau prilejuite de înscăunarea suveranilor, căsătoriile princiare şi celebrarea triumfurilor, toate acestea fiind puse în legătură cu sărbătorile religioase[158]. Primul succes major al domniei ştefaniene, recuperarea Chiliei, în 1465, a beneficiat, potrivit cronicii de curte, de o dublă sărbătorire, în cetatea proaspăt eliberată, unde voievodul a rămas trei zile „veselindu-se şi lăudând pe Dumnezeu şi împăciuind pe oamenii din cetate"[159], şi după revenirea la Suceava, când „a poruncit mitropoliţilor şi epis-

[154] Michael McCormick, *Vittoria eterna. Sovranità trionfale nella Tarda Antichità, a Bisanzio e nell'Occidente Altomedioevale*, Milano, Publicazioni dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, 1993, p. 184-186.

[155] *Ibidem*, p. 190.

[156] *Ibidem*, p. 203-205, 211-212.

[157] Sophia Mergiali-Sahas, *Byzantine Emperors and Holy Relics. Use and Misuse, of Sanctity and Authority*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik", 51 Band, Wien, 2001, p. 49-55.

[158] Pentru desfăşurarea acestor ceremonii, o bună introducere se găseşte la Emil Ioan Emandi, *Viaţa cotidiană la Suceava lui Ştefan cel Mare*, în „Academica", an. II, 1992, nr. 5 (17), p. 16.

[159] *Cronicile slavo-române...*, p. 16; vezi şi p. 62.

copilor săi şi tuturor preoţilor, să mulţumească lui Dumnezeu pentru ce i-a fost lui dăruit de Dumnezeu cel prea înalt..."[160]. Într-o manieră similară a procedat şi după biruinţa obţinută în noiembrie 1473 împotriva lui Radu cel Frumos, când „a rămas acolo trei zile, veselindu-se" înainte de a se întoarce pentru a sărbători în cetatea sa de scaun[161]. Timpul petrecut cu aceste prilejuri a putut fi destinat unui scop pacificator la Chilia[162] şi pentru instalarea noii domnii muntene în Cetatea Dâmboviţei[163]. În afara acestor situaţii excepţionale, victoriile erau urmate de celebrarea triumfului în cadrul reşedinţei principale. Uneori, ceremoniile puteau fi găzduite şi de curţile domneşti importante. Astfel, după biruinţa din 1497 împotriva polonilor „a poruncit tuturor vitejilor şi boierilor săi să se adune în ziua Sfântului Nicolae în târgul numit Hârlău" pentru a marca victoria dăruită de Dumnezeu[164]. Este posibil ca această alegere să fi avut la bază raţiuni practice, date fiind gravele distrugeri suferite de târgul, cetatea şi biserica mitropolitană din Suceava[165]. Opţiunea pentru oraşul Hârlău pare firească, întrucât acesta a reprezentat o destinaţie preferată de domn în ultimii ani de viaţă, mai ales că aici se afla biserica dedicată Sfântului Gheorghe, *purtătorul de biruinţă*. Pentru a ilustra în plus convingerea, larg răspândită în Evul Mediu, că toate victoriile aparţineau lui Dumnezeu[166], acestor scenarii le-au fost adăugate comemorările organizate spre sfârşitul domniei în cadrul curţilor domneşti. Astfel, între 10 şi 24 ianuarie 1495 este atestată prezenţa voievodului la Vaslui, prilej cu care s-au făcut slujbe de pomenire a celor căzuţi în lupta din urmă cu două decenii şi de mulţumire pentru sprijinul ceresc[167].

---

[160] *Ibidem*, p. 16; vezi şi p. 62.
[161] *Ibidem*, p. 17.
[162] N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, Editura Junimea, 1982, p. 68.
[163] *Ibidem*, p. 107.
[164] *Cronicile slavo-române...*, p. 21.
[165] Probabil că în 1497, aşteptând atacul polon asupra Sucevei, Ştefan cel Mare a distrus infrastructura de pe platoul cetăţii (Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Mărturii de civilizaţie medievală românească. O casă a domniei şi o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 29), iar în cursul asediului, care a durat 21 de zile, s-au adăugat noi distrugeri (M.D. Matei şi Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Meridiane, 1967, p. 26-27) având de suferit inclusiv catedrala mitropolitană (Ioan Caproşu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Editura Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1980, p. 41).
[166] Lysimaque Oeconomos, *op. cit.*, p. 12-13.
[167] Maria Magdalena Székely, *„Pe Siret, pe tină, la Doljeşti"*, p. 512.

În absenţa unor descrieri provenind din secolul al XV-lea, coroborarea izvoarelor epocii ştefaniene şi a mărturiilor târzii permite reconstituirea aproximativă a scenariului pus în operă cu asemenea prilejuri. Acesta debuta cu intrarea solemnă în oraş, după care urma slujba, procesiunea cu clericii şi boierii, serbările care includeau un ospăţ, prilej cu care cei remarcaţi în luptă primeau daruri şi se organizau exerciţii militare. O dată revenit victorios la Suceava, voievodul era întâmpinat în sunetul clopotelor bisericilor din oraş[168] de către ierarhi, preoţi domneşti şi de târg care îl binecuvântau, iar suitei i se alăturau boierii care nu participaseră la campanie. Slujba şi procesiunile decurgeau probabil într-o manieră similară celei descrise de Jean Molinet, potrivit căruia, după refacerea legăturilor cu regalitatea maghiară Ştefan cel Mare „a intrat în biserica mare, a pus să bată toate clopotele şi a făcut o procesiune generală pentru a mulţumi lui Dumnezeu că a primit scrisori din partea principelui şi suveranului său natural“[169]. În ceea ce priveşte participarea la slujbă, izvoarele contemporane sunt lapidare, dar se poate presupune că acest moment nu era cu mult diferit de felul în care îşi începeau participarea la liturghie principii din veacurile următoare. Două mărturii târzii, aparţinând lui Paul de Alep şi Dimitrie Cantemir, arată că atunci când domnii ajungeau în incinta unui lăcaş de cult erau întâmpinaţi de ierarhii sau preoţii care oficiau serviciul divin „învestmântaţi în odăjdii, cu lumânări şi cu cădelniţe“[170], cu Evanghelia şi crucea pe care le sărutau şi erau aghezmuiţi, în timp ce diaconii îi cântau „vrednic este“[171]. Prin analogie cu perioadele ulterioare, se poate deduce că, în timpul acestor momente cu semnificaţii militare erau scoase suliţe din aur şi argint, scuturi împodobite cu mărgăritare şi pietre preţioase, steaguri pictate şi împodobite cu aur[172]. Vestimentaţia era adecvată poziţiei fiecărui personaj în ierarhia oficială[173], voievodul şi moştenitorul tronului erau înveşmântaţi fastuos, purtând mantia bizantină din catifea roşie-vişi-

[168] În prima jumătate a secolului al XVII-lea, călugărul Niccolo Barsi arăta că, atunci când îşi făceau intrarea în diverse târguri ale Moldovei, domnii erau întâmpinaţi de preoţi, care trăgeau clopotele bisericilor (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. V, îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 78).

[169] *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, p. 333.

[170] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, partea I, p. 25.

[171] *Ibidem*, p. 62; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 229.

[172] Maria Magdalena Székely, *La curte, la Petru vodă*, în „Revista istorică“, tom. VIII, 1997, nr. 7-8, p. 492.

[173] J.M. Hussey, *op. cit.*, p. 312.

nie, cu bandă, brodată cu mătase şi fir de aur, pantofi roşii, iar umerii erau acoperiţi de blana brodată cu fir, perle şi pietre preţioase[174].

În privinţa participării la aceste momente se poate stabili o analogie cu scenariul reprodus în lucrarea dedicată Sfântului Ioan cel Nou[175], potrivit căreia moaştele menite să înnobileze catedrala din cetatea de scaun au fost întâmpinate de „foarte mult popor din oamenii lui Dumnezeu, încă şi cu arhierei şi tot clerul bisericesc"[176]. Şi în cadrul ceremoniilor cu caracter militar clericii aveau un rol preeminent, după cum arată *Letopiseţul anonim* care aminteşte prezenţa „tuturor preoţilor"[177] sau a „tot clerul bisericesc"[178]. Potrivit *Cronicii moldo-germane*, în 1473 Ştefan cel Mare, biruitor, a lăudat pe Dumnezeu cu „vlădicii şi arhidiaconii şi cavalerii săi şi cu toţi supuşii lui"[179]. Despre rolul jucat de oamenii bisericii cu prilejul sosirii suveranului după victoria din 1475, cronicile contemporane notează că lui Ştefan cel Mare „i-au ieşit în întâmpinare mitropoliţii şi preoţii, purtând sfânta evanghelie în mâini şi slujind şi lăudând pe Dumnezeu"[180]. În aceeaşi manieră, izvorul hagiografic amintit consemnează că moaştele Sfântului au fost întâmpinate de oamenii bisericii cu „făclii şi cu tămâie şi cu miruri bine mirositoare"[181].

După slujbă şi procesiune aveau loc ospeţele, despre care se ştie că, odată cu stabilirea capitalei la Iaşi, se desfăşurau în sala spătăriei din cadrul

---

[174] Corina Nicolescu, *Costumul de curte în Ţările Române (sec. XIV-XVIII)*, Bucureşti, 1970, p. 13-14; vezi şi [Idem] şi Florentina Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova sec. XV-XVI*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1957, 1-2, p. 129-155; Idem, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova (secolele XV-XVI). Costumul în epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1957, 3-4, p. 100-115.

[175] *Pătimirile sfântului şi slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă, scrisă de Grigore călugărul şi prezviterul din marea biserică a Moldovlahiei*, în P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 247.

[176] Episcopul Melchisedec, *Viaţa şi scrierile lui Grigorie Ţamblacu*, extras din „Analele Academiei Române", seria II, tom. VI, secţiunea II. Memorii şi notiţe, 1884, p. 99. Paternitatea lui Grigore Ţamblac a fost contestată de Petre Ş. Năsturel. Acesta a dovedit că *Viaţa Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava* a fost scrisă între 1432 şi 1439, iar Grigore Ţamblac a murit în 1419 (*Une prétendu oeuvre de Grégore Tzamblac: Le martyre de Saint Jean le nouveau*, în *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques*, VII, 1966, Sofia, 1971).

[177] *Cronicile slavo-române...*, p. 16.

[178] *Ibidem*, p. 17.

[179] *Ibidem*, p. 31.

[180] *Ibidem*, p. 18.

[181] Episcopul Melchisedec, *Viaţa şi scrierile lui Grigorie Ţamblacu*, p. 99.

curţii domneşti[182]. Şi în interiorul cetăţii Sucevei exista o sală de arme, una de recepţie, destinată marilor adunări şi alta pentru ospeţe[183]. Datorită caracterului şi desfăşurării lor, precum şi numărului mare de participanţi, pregătirile pentru începerea campaniilor şi celebrarea triumfurilor aveau loc însă pe platoul din faţa incintei[184]. Pentru a supraveghea eficient reunirea trupelor, în jurul anului 1480, Ştefan cel Mare a ridicat aici o clădire dotată cu o sală amplă destinată să suplinească cu aceste prilejuri sala mare a cetăţii[185]. Tot aici a înălţat, înainte de 1480[186], o biserică având menirea să înlocuiască slujbele din catedrala mitropolitană, aşa încât să permită şi participarea ostaşilor. Astfel, pe platou, în mijlocul trupelor şi în clădirea de aici se desfăşurau întrunirile sfatului şi ospeţele care succedau victoriilor[187]. Pentru o astfel de destinaţie pledează şi faptul că imaginea Sf. Gheorghe, patronul biruinţelor ştefaniene, împodobea cahlele din care era alcătuită soba acestei case[188]. Tot aici prizonierii îşi încheiau defilarea prin oraş şi uneori erau executaţi, aşa cum s-a întâmplat după victoria de la Vaslui[189].

În privinţa celor care luau parte la ceremonii, cronica de curte aminteşte prezenţa „mitropoliţilor şi vitejilor" în urma victoriei din 1473[190], a „mitropoliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boierilor săi, de la mare până la mic" după biruinţa de la Vaslui[191], a „mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi întregii lui oştiri" în 1481[192] şi „tuturor boierilor săi, de la mare până la mic" la Hârlău, în 1497[193]. Din analiza acestor momente se observă o multiplicare progresivă a participanţilor, cu excepţia condiţiilor speciale de după Codrii Cosminului, ierarhilor şi celor care s-au distins în luptă alăturându-li-se un mare număr de boieri şi întreaga oaste participantă la campanie. Această amplificare poate fi pusă în legătură şi cu crearea unei infrastruc-

---

182 Corina Nicolescu, *Ambiance d'une résidence princière aux XVIe-XVIIe siècles. La cour princière de Jassy*, în „Synthesis", IV, 1977, p. 64.

183 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de scaun şi curtea domnească din Suceava*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1988, p. 116.

184 *Ibidem*, p. 184-185.

185 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 29-30.

186 Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 29.

187 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 30-31.

188 *Ibidem*, p. 46-47, 53, 89, 125.

189 Vezi, în acest sens, Andrei Pippidi, *Contribuţii la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, Bucureşti, Editura Militară, 1974, p. 241, 265-266.

190 *Cronicile slavo-române...*, p. 17.

191 *Ibidem*, p. 18.

192 *Ibidem*, p. 19.

193 *Ibidem*, p. 21.

turi pe platoul din fața cetății[194]. În lăcașul de cult înălțat aici se celebrau slujbele, după care oamenii bisericii îi binecuvântau pe participanții la campanie, iar casa domnească găzduia ospățul clericilor și boierilor, în mijlocul întregii oștiri. O asemenea evoluție este sugerată și de *Letopisețul anonim*, conform căruia după cucerirea Chiliei voievodul „s-a întors cu toată oastea sa în cetatea sa de scaun a Sucevii"[195], la fel procedând și în 1475[196] sau 1481[197]. Redarea acestor amănunte nu are un caracter aleatoriu și nu ține de stereotipurile cronicărești, după cum o dovedește faptul că izvorul nu amintește revenirea domnului în fruntea trupelor la Suceava în 1473[198], arată explicit că soldații au fost licențiați în 1497[199] și, în mod logic, nu vorbește de prezența acestora la momentul celebrării triumfului în cetatea de scaun și respectiv la Hârlău.

Preocuparea vizând organizarea unor astfel de reuniuni în cadrul cărora să se aducă mulțumiri colective lui Dumnezeu trebuie legată de acutizarea în timp a preocupărilor escatologice. Dacă în prima parte a domniei ceremoniile de mulțumire pentru sprijinul divin aveau loc într-un cadru restrâns, în a doua parte s-a produs un fenomen de spiritualizare a puterii, poporul Moldovei fiind considerat poporul ales, iar suveranul un personaj harismatic. Evoluția în planul desfășurării și al semnificațiilor acestor ceremonii sugerează că ele au avut la bază un model bizantin preluat pe filieră sud slavă. O sursă importantă a reprezentat-o *Panegiricul împăratului Constantin*, scris de patriarhul Eftimie de Târnovo și copiat la Putna în 1474. Conform acestei scrieri, după înfrângerea lui Maxentius, împăratul a fost întâmpinat de popor și de clerici care i-au adus mulțumiri lui Dumnezeu, iar Constantin a făcut pomeni săracilor și danii Bisericii[200]. Paralelismul izbitor relevă, în același timp, aderența domnului la un model imperial și

[194] Transformările înregistrate la nivelul manierei în care au fost sărbătorite victoriile repurtate de Ștefan cel Mare au avut și o importantă determinare ideologică, care a fost recent pusă în evidență de Liviu Pilat. Cercetătorul ieșean vorbește despre faptul că ceremoniile ștefaniene au trecut de la „modelul davidian", evident după cucerirea Chiliei, la „modelul constantinian", după 1473, ceea ce marchează adaptarea lor la paradigma imperială. Astfel, amploarea pe care au căpăt-o acestea în 1475, prin comparație cu ceea ce s-a întâmplat în 1465, este strâns legată de evoluția ideologiei monarhice (Liviu Pilat, *Modelul constantinian...*, p. 434-443).

[195] *Cronicile slavo-române...*, p. 16.

[196] *Ibidem*, p. 18.

[197] *Ibidem*, p. 19.

[198] *Ibidem*, p. 17.

[199] *Ibidem*, p. 21.

[200] G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche...*, p. 340-341.

adoptarea unor clişee de către istoriografia slavonă contemporană în contact cu lucrarea transcrisă de Iacov de la Putna[201]. Indiferent de caracterul şi intensitatea acestei contaminări, se poate spune că Ştefan cel Mare era plasat în descendenţa ilustră a împăratului Constantin cel Mare şi basileilor. În acest context, nu este lipsit de semnificaţie nici faptul că izvoarele contemporane îl asemănau pe voievodul moldovean cu Alexandru cel Mare[202].

Întrucât pentru monarhiile creştine sensurile războiului erau intim legate de natura harismatică a puterii princiare, suveranii trebuiau să acţioneze conform voinţei divine, prin protejarea Bisericii şi impunerea legilor sale, apărarea ţării şi a credinţei, cârmuirea în spiritul dreptăţii şi a milosteniei[203]. Dumnezeu îi recompensa pe conducătorii creştini care ilustrau exemplar aceste virtuţi creştine transformându-i în ostaşi ai credinţei, biruitori în luptele cu necredincioşii. Aşa cum transpare din ceremoniile primirii domnului victorios, începând cu 1473, iniţiativa aparţine clerului care impunea în desfăşurarea acestora un model de factură constantiniană[204]. Prin atribuirea titlului imperial, Biserica i-a conferit nu numai îndreptăţirea de a se plasa în fruntea supuşilor, ca apărător şi protector al lor, dar şi dreptul de a interveni în problemele ecleziastice. Obţinând victoria sub protecţia Fecioarei, cu sprijinul Sfinţilor militari, după un scenariu care face trimitere la biruinţă christică, domnul putea regla afacerile cu Biserica după modelul bizantin. Astfel, înzestrarea cu terminologia proprie suveranilor bizantini de către oamnii bisericii implica, din perspectiva acestora, şi asumarea unei relaţii contractuale cu suveranul ţării. Ştefan cel Mare nu a pretins însă recunoaşterea în exterior a calităţii care decurgea din acest titlu, aşa cum s-a întâmplat cu principii moscoviţi, ci doar în raport cu proprii supuşi şi mai ales cu ierarhia ecleziastică[205]. De altfel, şi înainte de dispariţia politică a Imperiului, domnii români au aspirat să se integreze, pe filieră bisericească, în „commonwealth"-ul bizantin. Cu toate acestea, după 1453,

---

[201] Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină...*, p. 103.

[202] A. Grecu (P.P. Panaitescu), *Ştefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în „Studii. Revistă de istorie şi filosofie", I, an. 5, 1952, p. 144; Idem, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, an. XI, fasc. 2, 1960, p. 223.

[203] Jean-Paul Roux, *op. cit.*, p. 305-315.

[204] Liviu Pilat, *Modelul constantinian...*, p. 437.

[205] Potrivit lui Andrei Pippidi, clericii au acordat titlul imperial domnilor Moldovei pentru a sugera că soarta popoarelor ortodoxe aflate sub stăpânire otomană sau ameninţate de extinderea stăpânirii turceşti a fost încredinţată de Dumnezeu suveranilor de la Suceava (*Tradiţia politică bizantină...*, p. 101).

pe măsura împuţinării suveranilor ortodocşi îndreptăţiţi să aspire la moştenirea imperială, cei care şi-au conservat libertatea politică, adică românii şi ruşii, au urmărit să preia rolul de apărare a dreptei credinţe, însă într-o manieră diferită, în conformitate cu poziţia lor în piramida medievală a puterii. Pe plan intern, toate iniţiativele vizând reglementarea raporturilor dintre puterea politică şi autoritatea ecleziastică s-au configurat în raport cu asumarea unei paradigme ierarhice de către societatea moldovenească. Poziţia fiecărei componente sociale pe această scară valorică a fost determinată de măsura în care ea îşi putea afirma apartenenţa la sfera spirituală.

Dat fiind faptul că înfrângerea duşmanilor credinţei avea şi o puternică semnificaţie escatologică, triumfurile ştefaniene au fost sărbătorite într-un cadru fastuos, destinat să sugereze că în persoana principelui se îngemănau în mod armonios însuşirile umane şi virtuţile spirituale. Pentru a conferi sărbătoririi biruinţelor un prestigiu imperial, Ştefan cel Mare a edificat o infrastructură complexă, ale cărei rosturi urmează încă să primească noi desluşiri.

STEPHEN THE GREAT AND THE RITUALS OF WAR

– **Summary** –

During the Christian Middle Ages the political power of the princes could not be perceived out of a supernatural striking root. Seen as providential men, the Byzantine emperors were taken for the representatives of the heavenly sovereign on Earth, protectors of Church and defenders of Christianity. Their victories over the unfaithful ones were gained in the name of God, who miraculously intervened in hard moments of the fights, through military Saints or Virgin Mary, and the triumphs were celebrated in a festive environment, with the participation in processions of the Clergy and dignitaries.

By using the comparative method, this approach aims to follow the measure in which the Byzantine model regarding the relation between the Empire and the Sacerdocy was adjusted to Stephen the Great's Moldavia. In order to exemplify this, there is to be discussed the Clergy's role in wars, as a mediator factor of grace and its status within the ceremonies meant to celebrate the victories in the field.

Giving him the imperial title, the Church allowed the Moldavian ruler not only the right of being in front of his subjects, as their protector and defender, but also that of interfering in ecclesiastical issues. As a result of gaining the victory under Virgin Mary's protection, and with the help of the military Saints, after a scenario which reminded of Christ's victory, the ruler was able to regulate the problems with the Church following an imperial model. Thus, attributing the title reserved only for Byzantine emperors by the men of Church, also implied, from their perspective, assuming a stipulated by contract

relation with the ruler of the country. However, Stephen the Great did not claim an external recognition of the quality deriving from this title, as the Muscovite princes had done, but only in what the relation to his own subjects and especially to ecclesiastic hierarchy was concerned.

During Stephen the Great' s time, a turning the power into ritual took place, and the Church's men were the main characters of an Aulic ceremony mixing up with the palatial liturgy, emphasizing thus the transcendental origin of ruler's power. In this context, there were taken over and adjusted, the Byzantine tradition regarding symbolic significations of the war, the chronicle of court interpreting the historical events evoking the miraculous intervention of Divinity and the victories, as signs of divine election. Due to the fact that the defending of faith's enemies did also have a powerful eschatological signification, Stephen's triumphs were celebrated in a festive environment, suggesting thus that the prince had human features and spiritual virtues at the same time. The description of these manifestations unveils a bookish contagion, which does not revoke the possibility of them being organized. This resulted from consulting different sources, including the archeological ones, and from the logic of history. Thus, within his main residence, Stephen the Great founded a complex infrastructure, built up of laic constructions and cult places, around which a series of imperial ceremonies were organized.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Studii şi articole

Lucian-Valeriu Lefter

Paharnicul Costandin Sion şi vremea sa

O privire comparativă*

1. Între critică literară şi realitate istorică

Controversata personalitate a paharnicului Costandin Sion[1], cunoscută îndeobşte astfel, a dat naştere unor opinii divergente rezultate din caracterul polemic al scrierii sale despre boierii moldoveni, publicată sub un titlu impropriu: *Arhondologia Moldovei.* În anul editării acesteia, 1892[2], Sion

* Comunicare susţinută în cadrul Filialei Iaşi a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, în şedinţa din 10 decembrie 2002, purtând titlul: *Paharnicul Costandin Sion (1795-1862) şi contemporanii săi.*

[1] **Paharnicul Sion (7 septembrie 1795 – 23 februarie 1862)** este cunoscut, în literatură, sub forma prenumelui **Costandin**, însă în documentele oficiale din epocă, consultate pentru studiul de faţă, întâlnim forma **Constantin.** A învăţat la Iaşi, unde şi-a însuşit limba greacă, iar de la 1821 începe ascensiunea sa socială, fiind însărcinat de turci să numească ispravnici în ţinuturi; în 1822 era copist la vistierie; urcă în ranguri până la 1842, când era preşedintele Eforiei din Focşani. În vidomostie, întâlnim pe **Costandin Sion** „biv vel paharnic", boier din ţinutul Putnei, născut la Iaşi, având 27 de ani [?] la 1829, fiu al poruşnicului Iordachi Sion, respectiv nepot al medelnicerului Toader Sion; avea părţi de baştină şi cumpărătură în moşiile Obârşeni, Lipova şi Pungeşti, cu puţini locuitori şi moară în ţinutul Tutovei, 12 pogoane de vie la Odobeşti, locuri de casă şi dughene în târgul Focşani, al cărui locuitor era. (Alexandru Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflaţi în ţară la 1829 (I),* în *ArhGen*, I(VI), 1994, 1-2, p. 289; în continuare: *Vidomostie*). De asemenea, Mihai Răzvan-Ungureanu, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856),* Iaşi, 1997, p. 255; **Costantin Sion** este „după izvod: pah(a)r(nic)" în condica din anii 1835-1855 (în continuare: *Marea arhondologie*).

[2] Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri şi note contemporane*, ediţie îngrijită de Gh. Ghibănescu, Iaşi, 1892.

era catalogat de Ioan Tanoviceanu ca având „o memorie rară, o vastă cunoştinţă de oameni şi o minte fericită“, calităţi care dădeau prilejul aprecierii acestuia, căci „cu greu s-ar fi putut găsi o persoană mai competentă decât dânsul ca să ne zugrăvească pe boierii timpului său“. Acelaşi autor spunea despre Costandin Sion că era „întotdeauna clar şi energic, [...] un maestru în ironie şi [...], afară de când e pornit de pasiune judecata sa e dreaptă şi sănătoasă“[3]. Însă criticii literari din secolul al XX-lea îi creează paharnicului o imagine negativă, în percepţia acestora Costandin Sion nefiind decât „un scriitor cu nădufuri, care-şi varsă focul, necontenind cu incriminările împotriva tuturor“ şi care „se număra printre răzleţii fără conştiinţă de clasă, ahotnici să se strecoare în rândurile protipendadei“[4]. În consens cu Şerban Cioculescu, autorul caracterizării de mai sus, se afla şi Mircea Anghelescu, care îl înzestra pe paharnicul nostru cu un „spirit amarnic şi îngust, fără mare cultură şi fără veleităţi literare, dar mişcat de dintele unor nemăsurate ambiţii sociale“[5]. Incriminările sale s-ar datora unui complex al frustraţiei[6], întrucât el ar fi „un nemulţumit, şi din perspectiva insatisfacţiei sale arţăgoase el cenzurează moravurile, defectele şi mai cu seamă originea umilă a celor mai mulţi dintre norocoşii care i-o luaseră înainte“.

Prin urmare, *Arhondologia Moldovei* potrivit criticilor literari menţionaţi, n-ar fi decât o „îndelungată incriminare, pe toate tonurile văicărelii, împotriva beneficiarilor mediocri, de tipul său, şi mai ales împotriva mai norocoşilor abili, care au reuşit în dificila gimnastică a saltului pe treapta cea mai de sus“, deoarece autorul ar fi fost atins de „patima xenofobă, ca să insinueze sau să afirme răspicat alogenia noilor evgheniţi“. George Călinescu[7] nu-l socotea pe Costandin Sion decât „falsificator de documente şi boiernaş cu ascendenţa destul de obscură pe care caută să o ducă până sub domnia lui Ştefan cel Mare şi mai departe“, precum şi „un reacţionar înverşunat“ al cărui conservatorism era „genealogic şi xenofob“. Problema însă trebuie pusă altfel, căci nu numai Sion este xenofob iar afirmaţiile sale au,

---

[3] *Apud* Ştefan S. Gorovei, *Postfaţă* la: Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri şi note contimporane. Boierii moldoveni*, text ales şi stabilit, glosar şi indice de Rodica Rotaru, prefaţă de Mircea Anghelescu, postfaţă, note şi comentarii de Ştefan S. Gorovei, Bucureşti, 1973, p. 348 (în continuare: *Arhondologia Moldovei*, 1973).

[4] Şerban Cioculescu, *Varietăţi critice*, Bucureşti, 1966, p. 154-155.

[5] Mircea Anghelescu, în *Prefaţă* la: *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. V.

[6] *Ibidem*, p. VI.

[7] George Călinescu, *Studii şi cercetări literare*, prefaţă şi note de Al. Piru, Bucureşti, 1966, p. 34.

totuşi, rădăcini veridice. Costandin Sion este un om al timpului său, el nu face notă discordantă de contemporanii săi, aceştia gândind şi făptuind aidoma paharnicului nostru. Aruncându-ne privirea peste scrierea sa îl vedem lăudându-i pe acei străini care în ochii săi erau într-adevăr merituoşi, deşi sunt puţini (dar era oare realitatea alta?), şi nu ştim de ce ar fi „un om rău de gură, cu un iz de mahalagism, de ţaţă masculină“[8], cum afirma Şerban Cioculescu, când, mai degrabă, Costandin Sion „descrie clasa boierească aşa cum a văzut-o“, iar „datele contemporane formează valoarea acestei lucrări“, după cum îl aprecia Gh. Ungureanu pe „paharnicul arhondolog“ [9]. Nu ştiu nici dacă paharnicul Costandin Sion „nu s-a putut împăca niciodată cu ascendenţa lui atât de modestă“[10], iar faptul că era „pătruns adânc de sentimentul orgoliului de castă, închinându-se cu respect doar înaintea evgheniei autentice, de a cărei decădere se arată întristat“, nu trebuie socotit chiar un păcat. Caracterizarea statuată de istoria literară trebuie nuanţată[11], Sion nu poate fi considerat pur şi simplu un „spirit închistat, înlănţuit de tot felul de prejudecăţi de clasă şi de rasă, legat de trecut, refractar la înnoiri, aşa încât şi antiunionismul lui vehement apare firesc“.

Este de neconceput, credem noi, să se scrie despre evocarea unor „închipuite fapte de vitejie patriotică ale străbunilor“ lui Costandin Sion ca fiind „amuzante“; aici este vorba despre o stare de fapt, apartenenţa paharnicului la răzeşii din ţinutul Vasluiului este un argument în aceste sens, ascendenţa acestei categorii este, indiscutabil, legată de vechea boierime moldovenească, chiar mai veche decât vremea lui Ştefan cel Mare[12]. Chiar dacă paharnicul plăsmuieşte o ascendenţă, aceasta nu este întru totul iluzorie. Şi cu

---

[8] Şerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 162.

[9] Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu şi documente*, Iaşi, 1936, p. 70.

[10] *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 784.

[11] *Ibidem.*

[12] Asupra problemei răzeşilor şi descendenţei acestora din vechea boierime vezi, spre exemplu, lucrări neimpregnate de marxism, ale unor autori care, cu excepţia celor ale lui Rosetti şi Giurescu, se referă tocmai la actualul judeţ Vaslui: Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Bucureşti, 1907; Constantin Giurescu, *Despre boieri*, în Idem, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943; C. Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală şi situaţia ţărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în *SCŞI*, XII, 1961, fasc. 1 ; Mircea Ciubotaru, *O străveche aşezare de pe valea Bârladului: Negreşti (jud. Vaslui)*, I-II, în *AIIAI*, XX-XXI, 1983-1984; Idem, *Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iaşi-jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică*, I-II, în *AIIAI*, XXVIII-XXIX, 1991-1992; Idem, *Comuna Ipatele, I, Studiu istoric. Toponimie*, Iaşi, 2000; Idem, *Comuna Vultureşti, I, Studiu de istorie socială. Onomastică*, Iaşi, 2003.

toate aceste acuze, paharnicul nostru (au trebuit să o recunoască însăşi criticii literari!), „nu e lipsit totuşi de talent“, arhondologia sa zugrăvind „în tente adeseori groteşti, crepusculul şi destrămarea“ unei categorii sociale, a unei epoci chiar. Probabil această lucrare nici nu a fost destinată inițial publicării, iar paharnicul a fost, uneori, prea sincer cu el însuşi în caracterizarea semenilor săi; poate a fost o „spovedanie către sine“ a paharnicului, şi nu văd de ce nu am judeca-o astfel, cu ochii celui care a scris-o atunci, la jumătatea veacului al XIX-lea! De ce ar fi plin de ură Costandin Sion când scrierea aceasta este, de fapt, un „jurnal“ al epocii, unde autorul şi-a însemnat, poate, pentru sine impresiile şi nu pentru alții!

Mai bine zis, *Arhondologia Moldovei* este „mărturia stării de spirit, a unei mentalități, a unui caracter“[13]; această scriere redă atmosfera „dintr-o anumită pătură socială în cele trei decenii care au premers Unirea“[14], aşa cum arată Ştefan S. Gorovei. Este îndreptățită afirmația aceluiaşi istoric, că memoriile lui Constantin Sion, (căci de fapt aşa pot fi catalogate), au accente de „pétite histoire uneori, de scandal alteori, dar aproape întotdeauna cu un iz de cronică mondenă!“.

*

Diversitatea opiniilor asupra acestui personaj derivă din faptul născocirii de către frații Antohie, Costache şi însuşi Costandin Sion[15] al unui celebru *Izvod al lui Clănău*, menit să le justifice ascendența străveche; acest „document“ era „izvodit“ de pe o veche *Cronică a lui Huru,* care le aşeza strămoşii printre boierii lui Ştefan cel Mare, când un anume Demir, fiul hanului din Crimeea, ar fi venit în Moldova unde s-ar fi creştinat sub numele de Dragoş. Faptele de arme ale acestuia l-au îndreptățit să poarte numele de Războian. Însă cum ascendența nu este întru totul inventată Sion amestecă faptele reale cu cele legendare. Un personaj numit Războian desigur că a existat, însă în prima parte a secolului al XVII-lea; era fiul lui Ionaşcu Coşescu, trăitor pe la 1600[16], care, dacă aplicăm principiul generațiilor genealogice[17], trebuie să fi fost nepotul lui Sion de la 1558. Fiul lui Războian s-a

---

[13] Ştefan S. Gorovei, loc. cit., p. 348.

[14] *Ibidem*, p. 349. *Arhondologia* este scrisă între anii 1840-1857.

[15] Şerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 167-168. *Cronica lui Huru* sau *Izvodul lui Clănău* a apărut în 1857.

[16] Ştefan S. Gorovei, loc. cit., p. 333. Ionaşcu Sion cumpără părți din Ivăneşti, pe Racova, între anii 1622-1630.

[17] *Ibidem*, p. 336.

numit tot Sion, atestat la 1681[18], şi care poate fi considerat strămoşul familiei Sion. Paharnicul Costandin Sion ar fi cincea generaţie dacă-l socotim pe Sion Coşescu drept fondator. Documentele din secolul al XVI-lea, precum hrisovul lui Petru Rareş din 4 martie 1531[19], prin care se întărea lui Dragotă păhărnicel satul Coşeştii de pe Racova, sat primit de tatăl acestuia, Cârstea păhărnicel, de la Ştefan cel Mare, şi actul din 14 aprilie 1558[20], când Alexandru Lăpuşneanu întărea fiilor lui Dragotă, **Sion** şi Simion, acelaşi sat sunt martore asupra vechimii neamului Sioneştilor. De altfel, examinarea celor trei documente din secolul al XVI-lea (1531, 1546, 1558) „nu a adus nici un indiciu care să pledeze pentru falsitate“[21], astfel că îndoielile asupra genealogiei acestui neam nu-şi mai au locul[22].

Născut la 1795 paharnicul Constantin Sion aparţine unei vremi pline de evenimente, unei lumi în plină schimbare: de la fanarioţi la unionişti; aceştia din urmă nu au fost în asentimentul său, cum nu au fost nici ceilalţi. Trecând la cele veşnice în anul 1862, la Iaşi, Constantin Sion a fost înmormântat la biserica de la Fundul Racovei, din ţinutul Vasluiului, în vecinătatea aşezării sale de baştină, Coşeştii[23].

Trebuie să-l socotim, în cele din urmă, pe Costandin Sion un veritabil reprezentant, autentic şi neîntinat, al vremii sale. Privindu-l pe el nu facem

---

[18] *Ibidem*, p. 334.

[19] *DIR*, A, XVI/1, nr. 293, p. 325-326. Falsificatorii trebuie să fi ştiut de existenţa acestui act, întrucât falsul de la 1669 aminteşte despre „strănepoţii paharnicului Cârstea“, unde se pomenesc privilegiile de la Petru Rareş. Satul Coşeştii ar fi fost împărţit în vremea lui Ştefan cel Mare între Demir-Dragoş şi Cârstea păhărnicel. Însă Cârstea trebuie să fi fost un strămoş uitat de vreme ce n-a fost invocat ca ascendent în boierimea lui Ştefan cel Mare, căci „orgoliul fraţilor Sion ar fi fost, poate, satisfăcut“ (Ştefan S. Gorovei, loc. cit., p. 336).

[20] *DIR*, A, XVI/2, nr. 104, p. 113-114.

[21] Ştefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 688. *Ibidem*, XV, 1978, p. 532. La 29 aprilie 1632, nepoatele lui Sion vând „unchiului nostru Ionaşcu Coşescul“ a şasea parte din Coşeşti; de asemenea, la 29 iunie 1635 este probată existenţa Armancăi „nepoata lui Sion Coşescul“, care vinde o şesime din Coşeşti lui Ionaşcu Coşescu.

[22] Asupra originii Sioneştilor: C. Cihodaru, *Uricul moldovenesc din 27 mai 1443 şi originea Sioneştilor*, în *AŞUI*, XXXI, 1985, p. 27-47. Autorul arată că Ionaşcu Coşescu (~ 1550-1625), pârcălab, strămoşul paharnicului Constantin Sion, s-a căsătorit cu Dumitra, descendentă din Ion Teleagă trăitor la 1491. C. Cihodaru enumeră calităţile fraţilor Sioneşti, care „au crezut întotdeauna că lucrează spre binele şi propăşirea patriei“, dar şi defectele acestora: „ei sperau să ocupe posturi înalte în ierarhia administrativă a ţării. Ei erau geloşi pe toţi cei care le-o luau înainte“ (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 32).

[23] Gh. Ghibănescu, loc. cit., p. XV.

decât să-i vedem pe contemporanii săi, cu sentimentele, cu neîmplinirile şi speranţele lor. Căci, nu-i aşa, şi paharnicul Sion este un erou al timpului său!

2. „...boierii moldoveni tocmai după cum e gherbul ţării...“

Prestigiul său de falsificator cât şi de bârfitor i-a determinat pe unii dintre cei care i-au cercetat scrierea sa să aibă îndoieli, după cum am văzut, asupra veridicităţii afirmaţiilor sale. Desigur, pitorescul scrierii paharnicului induce în eroare cititorul care caută informaţii veridice. Afirmaţiile tranşante le întâlnim peste tot în lucrare (uneori chiar prea tranşante!), şi nu credem să fie o mai bună înţelegere a scrierii acestuia decât pornind de la ilustrarea cu exemple concrete, dintre cele mai directe, pentru a fi în atmosfera epocii.

În timpul domniei lui Grigore vodă Ghica vecinii paharnicului, fraţii Neculai[24] şi Iorgu[25] Suţu, „ocârmuiesc şi domnia, şi ţara, făcând ce vor. Aceştia sunt totul, şi boierii moldoveni tocmai după cum e gherbul ţărei, cap de bou sunt toţi [...] şi-i ţin legaţi grecii la paie“[26]. Cei doi fraţi erau acuzaţi că „moşia Pungeştii au lăţit-o peste îndoit, decât au fost, prin feluri de chipuri, de pe la răzeşii megieşi şi toate apucăturile le-au întărit Mihai vodă [Sturdza] cu hrisoave“[27].

Cu atât mai puţin avea să fie Luţica, fata hatmanului Constantin Bogdan, în graţiile lui Sion, când ea „foarte ră de muscă fiind, n-au găsit în toată Moldova, din toţi feciorii de boieri unul să o poată sătura. Au purces, au tricrat toată Europa, au cercat toţi berbanţii şi s-au găsit pe plac, tocmai în Ispania, un târtan, jidov spaniol, şi l-au luat bărbat, cu carele pe la 1844 venind aice şi numindu-l marchiz de Bedmar ş-au vândut toate moşiile şi ţiganii, [şi] s-au dus înapoi la praznicu dracului“[28].

---

[24] *Marea arhondologie*, p. 266; *Neculai Suţu*, beizade, la 1835 era înaintat „vor(ni)c 1-iu“, ca răsplată pentru slujba de vel postelnic ce o deţinuse. Ulterior, la 1843, era ridicat în rang de logofăt, pentru multe alte slujbe deţinute: epitrop al şcolilor, vel vistiernic şi altele.

[25] Probabil *Gheorghe Suţu* din *Marea arhondologie*, înaintat vornic la 1836, fiind „cilen întâi al Divanului Ţării de Gios“.

[26] *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. 241.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*, p. 197-198.

Cât priveşte familia Mavrodin, nici vlăstarele acesteia nu sunt decât „greci fanarioţi din cei mai spurcaţi şi fără caracter"[29]. Mihail vodă Sturdza „au pripăşit o puturoasă scârnăvie [grecească][30], pe un mucos plăcintariu, hatmanul Ioan Mavrodin, l-au aşăzat în postelnicie lucrătoriu în limba turcească", însă mai spune Sion că „această putoare şi scârnăvie grecească au avut patru talhari de ficiori"[31]. Nu numai atât, se caină paharnicul, ci „mai are răul acesta şi alţi trei fraţi", care „toţi sunt nechiurzi, şui, tehui, şi stricaţi", ceea ce nu-i dă acestuia decât prilej de tânguire: „Vai de biata ţară, câţi iezi sălbateci să puiezesc din patru ţapi răi, şi toţi au s-o prăde"[32]. Spre a exemplifica, Sion are în vedere pe unul dintre acei „talhari de ficiori" ai lui Ioan Mavrodin, pe Costache[33], care fiind înaintat în funcţia de judecător al ţinutului Vasluiului nu şi-a găsit altă întrebuinţare a funcţiei sale decât „prădând pe cei ce ave judecăţi [de] au strâns hoţul bani ş-au cumpărat partea de moşie a spătariului Ioniţă Duca[34], din Lipova, de la Doaga, învecinată cu mine", zice Sion, prilej cu care „talhariul şi plăcintariul acesta [...] felurite şi pe toată ziua supărări mi-au făcut, cu sa(ma)volnică întindere peste peste părţile mele", cum ar fi: „Mi-a furat fânul, mi-a râşluit pământul, mi-a furat pietrele hotară. Mi-a călcat la 1846 April 23 moşia cu tot satul lui, până şi muierile le-au râdicat cu ciomege şi cu puşti, când puţin nu mi-au împuşcat amândoi băieţii mei, Neculai şi Vasilică". Şi alteori a avut paharnicul supărări de la acest personaj, ba chiar „în multe rânduri au închis vitele mele şi a locuitorilor mei, ţinându-le câte 7-8 şi 10 zile flămânde şi însătate. Mi-a ucis peste 70 mascuri, mi-a smomit locuitorii, slugi din ogradă, până şi ţiganii robi ai mei". Pe lângă aceste isprăvi, pentru care paharnicul se plânge că ar fi înaintat „sute de jalbe", se adaugă şi aceea când acest „brigand şi talhariu şi paseri mi-au furat", precum la 8 septembrie 1851, când „mi-au furat 31 curci de pe câmp, zicând că i-au stricat ciupercele"[35]!

---

[29] *Ibidem*, p. 173.

[30] Termenul „grecească" este suprimat în ediţia din 1973, el regăsindu-se numai în cea din 1892.

[31] *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. 174.

[32] *Ibidem*, p. 175.

[33] *Marea arhondologie*, p. 187. *Costachi Mavrodin* fiind locţiitor de „prezădent" la judecătoria ţinutului Vaslui era înaintat cilen comis la 1838; de asemenea, spătar la 1840.

[34] *Ibidem*, p. 109. *Ioniţă Duca* este trecut spătar în condica din anii 1835-1855.

[35] *Arhondologia Moldovei*, 1973, p. 174-175.

3. „...ii cu multă obrăznicie ... şi nesupunere cătră poroncă au răspuns..."

Chiar dacă în unele afirmaţii Costandin Sion este părtinitor dând impresia unui scenariu, totuşi el nu greşeşte, poate, decât uneori prin limbaj. Spiritul său polemic ni-l face, parcă, contemporan nouă şi regăsim astfel, astăzi, acelaşi spirit polemic neschimbat. Documentele epocii stau mărturie asupra unor realităţi identice celor povestite de paharnicul nostru. Astfel, deşi la 1790[36] poruşnicul Iordache Sion câştiga un proces avut cu răzeşii pentru stăpânire în satul Pungeştii de pe Racova, acesta nu avea să se sfârşească nici la 1825[37], când însuşi paharnicul Costandin, fiul aceluiaşi Iordache Sion, se jeluia că răzeşii se împotriveau stăpânirii sale în moşie. Procesul paharnicului era încă în fiinţă la 1828[38]. Stolnicul Pascal Gane[39] avea să cerceteze pricina la faţa locului pentru ca la 15 septembrie 1829[40] să scrie înştiinţarea asupra decurgerii cercetării sale de la Pungeşti.

Cercetarea pricinii de judecată dintre paharnicul Constantin Sion şi răzeşii de Pungeşti, în legătură şi cu un proces încheiat la 1813 între vornicul Costache Cantacuzino[41] şi aceiaşi răzeşi, avea loc în casa vornicului de poartă Constantin Vrabie în prezenţa ambelor părţi. Stolnicul Gane le-a cerut dovezi referitoare la procesul de la 1813, când s-au stabilit şi drepturile Sioneştilor în moşia Pungeşti. Însă când „deodată bătrânul Toader Vrabie vroind să arate dovezi şi o spiţă [...] l-au oprit răzăşii cielanţi şi l-au şi tras dinaintea cercetătoriului afară şi ţinându-l la altă casă şi nici din cielanţi răzăşi ba nici acel cu casa nu s-au mai arătat la el, stoln(icul) Gane, până a doua zi, când au venit câţiva dintr-înşii şi vroind a le ceti cartea de blestem ii cu multă obrăznicie cătră el şi nesupunere cătră poroncă au răspuns că cartea de blestem nu primesc". Deşi paharnicul insistă oarecum pentru aplanarea conflictului „nici într-un chip răzăşii nu s-au înduplecat şi tot mai

---

[36] Arhivele Naţionale Iaşi, Fond Ministerul de Justiţie. Anaforale, nr. 63, f. 187v şi 197v (în continuare: Anaforale). Cartea Divanului din 25 noiembrie 1790.

[37] Ibidem. Jalba lui Constantin Sion, din 23 mai 1825, către domnie.

[38] Ibidem, f. 189v.

[39] *Vidomostie*,II, în *ArhGen*, I(VI), 1994, 3-4, p. 294; *Pascal Gane* stolnic, de 55 de ani la 1829, fiul postelnicelului Toader Gane, locuitor în Bârlad, ţinutul Tutovei. De asemenea, *Marea arhondologie*, p. 125; *Pascal Gane* este trecut stolnic în condica din anii 1835-1855.

[40] Arhivele Naţionale Iaşi, fond cit., f. 189v – 190v.

[41] Marea arhondologie, p. 52; *Costache Cantacuzino* este trecut logofăt în condica din anii 1835-1855.

dârji se făcea". În cele din urmă spiritele s-au calmat şi răzeşii şi-au dat seama că de fapt nu se împotriveau stăpânirii paharnicului în moşie, ci erau doar împotriva felului cum acesta dorea a-şi stăpâni părţile sale, adică „fără a le trage deoparte, ce în însuşi locurile unde le-au stăpânit vânzătorii, ca să nu li să mai strămute hlizile"[42]. Căci într-adevăr spiţa de neam, din 1804, pe care vroia să o arate bătrânul Toader Vrabie dovedea descendenţa lui Iordache Sion din vechii stăpâni ai Pungeştilor, el fiind fiul Tofanei Racleşoaia, fiica lui Maxim, acesta din urmă fiind unul din numeroşii descendenţi ai lui pan Tofan. Şi astfel descendenţa paharnicului Constantin Sion din pan Tofan[43], căruia la 15 mai 1437 voievozii Iliaş şi Ştefan îi întăreau stăpânirea asupra a cinci sate de pe valea Racovei, printre care şi Pungeştii, este cum nu se poate mai clară.

Dreptatea însă, nu precumpănea de partea paharnicului Costandin Sion, iar „Divanul au cunoscut că nici d(umnealui) pah(arnicul) nu are dreptate"[44] şi se hotăra, abia la 6 mai 1844[45], ca acesta să stăpânească în Pungeşti un număr de 300 de stânjeni domneşti, din care 100 de stânjeni „în codru" şi 200 de stânjeni „pe din sus de satul Racovei".

4. „...trăgând după sâni o bandă de ... oamini ai săi cu ciomegi..."

Pentru a ne întregi imaginea despre contemporanii lui Costandin Sion ne vom arunca privirea asupra altui proces pentru dreptul de epitropie la schitul Hârşova[46] aflat pe valea Racovei, care din punct de vedere administrativ a oscilat între ţinuturile Tutova şi Vaslui. Moştenitorii ctitorului Ştefan

---

[42] Arhivele Naţionale Iaşi, fond cit., f. 196r.

[43] *DRH*, A, I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, nr. 170, p. 239-240. Un rezumat în Anaforale, nr. 94, f. 12v („Pungeşti, Gârcineşti, Luşceşti, Cursăşti şi al cincilea unde au fost descălecătoarea dintăi").

[44] Arhivele Naţionale Iaşi, Anaforale, nr. 63, f. 198v.

[45] Ibidem, f. 199v.

[46] Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 361. Schitul, aflat în satul Hârşova, com. Deleşti, jud. Vaslui, cunoscut sub numele de schitul lui Găluşcă ar fi fost reconstruit de Ştefan Găluşcă (sau Caracaş) pe la 1772, pe urme mai vechi, din sec. XVII. Însă N. Stoicescu greşeşte atunci când arată că ar fi două schituri: unul al lui Găluşcă şi unul al lui Caracaş, fiind de fapt vorba despre acelaşi Ştefan Caracaş, şetrar. *Schitul exista la 1759*, când Tanase şi Ursu Chiratcu dăruiesc acestuia partea lor de pământ (C. Cihodaru, *Documente vasluiene*, manuscris aflat în custodia prof. univ. dr. Gh. Pungă).

Caracaş, aveau să poarte o aprigă dispută cu Mitropolia. Şi mai cu seamă unul dintre moştenitori, Ioan Racoviţă[47], s-a remarcat prin „obijduirile" suferite din partea „cuvioşiei sale" arhimandritul Chiril.

Pricina disputei era stăpânirea unei moşii a schitului, Băliţenii[48], de pe valea Telejnei, acelaşi ţinut Vaslui. La 25 octombrie 1783[49] bătrânul şetrar Ştefan Caracaş, epitropul şi ctitorul schitului Hârşova, îşi scria testamentul, pentru ca la 16 februarie 1804[50] fiul acestuia, care se numea tot Ştefan, pitar, să-şi scrie şi el diata.

Bătrânul pitar mărturisea cu limbă de moarte că deoarece „proniia dumnezaiască" nu-i dăruise copii socotea de cuviinţă ca până nu-l „cuprindi sfârşitul vieţăi" şi îi mai sunt „minţâli întregi şi sănătoasî" să-şi facă testamentul pentru a-şi „dovedi cugetul" către cei aleşi a-i moşteni averea. O situaţie specială între numeroasele moşii ale lui Caracaş avea schitul Hârsova, care fusese înzestrat la 1783 de către bătrânul şetrar Ştefan Caracaş cu diferite moşii din ţinutul Tutova[51], iar fiul, pitarul, mai adăugase patrimoniului funciar al schitului şi moşia Băliţenii din ţinutul Vasluiului („afară de 122 de paşi ci sânt a doî neamuri"[52]) despre care preciza: „o las sfântului schit Hârsova, cari schit iasti zâdit de tatăl meu". Cât priveşte administrarea averii sale, până ce „nepoţâi mei vor veni în legiuita vrâstă, de să vor alegi dintri dânşii vreunul mai cu minti ca să fii epitrop"[53], o lăsa în grija Mitropoliei şi a soţiei sale. La 1830 aceasta din urmă, Ecaterina

[47] *Vidomostie*,II, p. 297; *Ioan Racoviţă*, comis, de 35 de ani la 1829, fiul clucerului Neculai Racoviţă, locuitor în satul Şurăneşti, ţinutul Vasluiului, stăpânind jumătate din aceeaşi moşie. De asemenea, *Marea arhondologie*, p. 236, acelaşi *Ioan Racoviţă* trecut comis în condica dintre anii 1835-1855.

[48] Satul se regăseşte astăzi sub numele de Telejna (com. Zăpodeni, jud. Vaslui).

[49] Arhivele Naţionale Iaşi, Fond Ministerul de Justiţie. Divanul Domnesc, dos. 11/ 1832, f. 160v. (în continuare Divanul Domnesc)

[50] Ibidem, f. 138r – 140r. Alte copii ale aceleaşi diate la f. 30r – 31v, 53r – 55v.

[51] Părţi din moşiile Florinteştii de Sus şi de Jos, Baboşănii, Scurţii, Albeşti şi altele. De precizat că la acea vreme Hârşova, ca şi toată valea Racovei, aparţinea ţinutului Tutova pentru ca mai apoi, în urma reformei administrative a lui Mihail Sturdza, să treacă la ţinutul Vasluiului.

[52] Ibidem, f. 124r. Un reprezentant al acestor neamuri era Drag sin Nechita din Zăpodeni.

[53] Ibidem, f. 139r. În diata din 1804 se arăta: „...fiind că după sfârşitul meu, de să va întâmpla acum în grabă, nici unul din nepoţâi mei nu sânt în stari şi în vrâstă ca să poată iconomisî zăstrea schitului [...] am ales şi îl dau în epitropiia şi purtarea de grijă a Sfintii Mitropolii [...] iar după ci nepoţâi mei vor veni în legiuita vrâstă, de să vor alegi dintri dânşâi vreunul mai cu minti, să fii epitrop ca un ctitor înspre agiutoriu".

Caracaş, trecuse la cele veşnice[54] iar comisul Ioan Racoviţă intrase în drepturile sale de moştenire, căci, probabil, ajunsese la vârsta cuvenită.

În ciuda celor stipulate în testament, doi ani mai târziu, la 1832[55], arhimandritul Chiril, egumen al mănăstirii Sfântul Ioan Zlataust, vechilul Mitropoliei, înainta jalbă Divanului Judecătoresc pe motiv că „o moşioară de pe Telejna din ţân(u)t(ul) Vasluiului, anume Bălăţănii“ ar fi fost dăruită definitiv schitului, mai cu seamă după moartea soţiei acestuia, Ecaterina: „după trecirea ei din viiaţă să rămâie a schitului dreaptă ocină şi moşie“. Bazându-se pe acest temei arhimandritul se plângea, că deşi „de doi ani în urmă“ murise Ecaterina Caracaş moşia Băliţenii a rămas pe nedrept în stăpânirea nepotului acesteia, comisul Ioan Racoviţă, „ci să află cu lăcuinţa la moşie sa Şurăneştii“. În acelaşi an, la 19 aprilie 1832[56], prin vechilul său, sulgerul Triandafil, comisul cere să i se dea în stăpânire schitul cu averile lui întrucât era nepot epitropului. Acest lucru nu a împiedicat sentinţa din 17 august[57], care a socotit drept samavolnicie faptul stăpânirii de către comis a moşiei şi poruncea acestuia să se supună hotărârii.

Evident, comisul nu a îndeplinit cerinţa Divanului Judecătoresc şi la 12 decembrie 1832[58] arhimandritul se plângea că mergând la Băliţeni un anume Dumitru Dorobăţ, împuternicit al isprăvniciei Tutova, pentru a pune în aplicare hotărârea „au poroncit lăcuitorilor ca să-ş dei cuviincioasa ascultare“ iar lui Ion Racoviţă „să nu să amestici“. Dar dimpotrivă, se plânge arhimandritul, comisul „nivrând a şti de hotărâre Giudecătorescul(ui) Divan şi făr a lua în băgare de samă [...] poroncili stăpâniri, la 13 a următoari(i) au triimes un vătav şi ţîgani (ai) dum(isale) vornice(sei) Ralu Cuza din satul Dobrosloveşti şi au râdicat piste 500 malduri stuh ci vechilul meu cu lăcuitorii de acolo îl tăisi şi iera închipuit ca să acoperi acareturili boiereşti di acolo, ce sântu în proastă stari. Şi măcar că vornicu satului di acolo şi cu ficiorul boierescu au cerut ca să le aräte cu ce poroncă ieste a râdica stuhul însă acestu vatav şi cu ţâganii au arătat că sântu triimişi de d(umnea)l(ui) comis(ul) şi că poronca lor să închei în ciomag“. Arhimandritul cerea comisului ca venitul moşiei şi stuful „ce le-au răpit până acum cu di la sâni puteri să mi li întoarcă iarăşi pe moşii di unde le-au luat“. Însă cum comisul Ion Racoviţă nu s-a arătat dornic de a îndeplini cererea arhiman-

---

[54] Arhivele Naţionale Iaşi, Anaforale, nr. 56, f. 1r.
[55] Idem, Divanul Domnesc, dos. 11/ 1832, f. 158r.
[56] Ibidem, f. 158v.
[57] Ibidem.
[58] Arhivele Naţionale Iaşi, Colecţia Documente, pachet 416/157.

dritului (de altfel nu o făcuse nici până atunci), replica nu s-a arătat aşteptată.

Astfel, în primăvara anului 1833[59] comisul se tânguia că se afla deja la a treia reclamaţie către Logofeţia Dreptăţii asupra „obijduirii ci mi s-au făcut de către Giudecătorescul Divan". Însă această jalbă, din 9 martie, era cauzată de faptul că din partea „protivnicului meu cuvioşiei sali arhimandrit(ul) Chiril" suferise „unele" neplăceri care nici pe departe nu erau în concordanţă cu „shima sa călugărească". Acesta, mărturiseşte comisul, pe când „aflându-mă eu la numita moşii în îndeletnicire sămănatului a o parti arătură făcută din toamnă cu plugurile mele, deodată s-au pripit şi cuvioşie sa, a cel ci au luat cruci să urmezi lui Hristos, trăgând după sâni o bandă de douzăci mai bini oamini ai săi cu ciomegi şi alti unelti di gătire spre răsboiu. Aceşti zbandiţi, după slobozănie ci le-au dat urmaşul apostolilor, strigând cu glas răsunetoriu să dei de tot, că însuşi va răspundi râdicând mâna răsboinică asupra me, m-au împinsu i m-au îmbrâncit, mi-au rupt hainile şi, în sfârşit, mi-au răpus în privire me şi şesăsprezăci lei; cu doî cară sămânţă di grâu i orzu şi doî cu fân i grăpili şi alti unelti i pluguri, pi cari ca o trofei i vitejîii sale monahul cel ci isti modelu smerenii le-au dus undi nu ştiu". Pentru aceste umilinţe comisul chema în ajutor chiar şi pe „Sfântul Sion ci apără dreptăţile", şi cerea Logofeţiei „să facă satisfacţie". Totodată, cerea despăgubirea cuvenită pentru „sminteala ci me-au pricinuit stinghirindu-mă de la sămănătură". De vreme ce în toamna aceluiaşi an, pe 8 octombrie[60], Racoviţă adresa altă jalbă Logofeţiei arătându-se „ca unul ci am pătimit şi călcari de cinste şi pagubi", înseamnă că cercetarea pricinii de către comisia instituită în acest caz nu se finalizase în modul aşteptat. Anterior, la 28 septembrie[61], Ion Racoviţă adresase altă jalbă comisiei de cercetare, potrivit căreia reitera plângerile sale. Tot în stilul său pitoresc comisul se jeluia că aflându-se pe 6 martie „pe câmpu moşiei Băliţănii, unde eu samanam arătura făcută di toamna [...] cuvioşie sa gata de zurbalâc a poroncit acelora de mi-au luat toţi boi, plugurile în no. 16, în a cărora luari mi-au călcat şi cinste me, pui(nd) mâna acei învitaţi şi pe mine şi înbrâncindu-mă precum le-au fost voiia, cu care neîndestulâdu-să precuvioşia sa au poroncit cu asămine hazu de mi-au luat şi patru cară cu sămânţuri, în no. 2 chile grâu, 2 chile orzu [...] 9 saci [...], asupra cărora dovadă sântu oamenii

[59] Ibidem, 413/183.
[60] Ibidem, 413/186.
[61] Ibidem, 413/49.

di satu Telejna, răzăşi lăcuitori". Comisul se justifica că de fapt „nu venisăm să răpăscu nimica de pe moşii, ci să puiu", deoarece judecata nu se încheiase. Considera că avea tot dreptul de vreme ce arătura o efectuase din toamnă: „am mersu să samăn brazdile ce avem făcuti di toamnă"; pe lista despăgubirilor mai adăuga faptul că fiindu-i luaţi boii nu avea cu ce-şi face treaba. „Din lipsa boilor neputându-mî faci arătura şi sămănătura primăvara, slujba cu dânşii de peste vară şi iată că şi de arătura de toamnă sântu lipsit, cari nu o socotescu mai gios decât optu mii lei".

La 9 ianuarie 1836[62] Divanul de Apel al Ţării de Jos încheiase jurnal asupra pricinii dintre Ioan Racoviţă şi Chiril pentru „obijduirile ci ar fi suferit de la acest din urmă în stăpânirea moşii Băliţănii". Prin urmare, la 1837[63] schitul rămânea în grija comisului Ion Racoviţă, atât pe motiv că şi el era nepot lui Caracaş şi era „în legiuita vrâstă acum", cât şi în temeiul bunelor purtări. Numai că arhimandritul Chiril reia procesul în anul următor, 1838[64]. O nouă cercetare a Divanului Domnesc are drept rezultat alegerea ca epitrop a lui Costachi Caracaş[65], preferat lui Ioan Racoviţă întrucât acestuia din urmă i s-a găsit motiv că şi-ar fi însuşit venitul schitului înainte de a-l fi câştigat legal, prin proces.

4.1 *„...n-au voit ... a iscăli ... că îi tremură mâna..."*

Conflictul părea ireconciliabil, caracter ce provine din nerespectarea dorinţelor celui răposat. Actul închinării schitului din 25 mai 1807[66], iscălit de însuşi Veniamin mitropolitul Moldovei, stătea la originea neînţelegerilor. După moartea lui Ştefan Caracaş luase epitropia schitului cumnatul acestuia, clucerul Neculai Racoviţă. Murind şi acesta „au rămas lucrurile schitului asupra fimeii de-al doile a lui Racoviţă, fiind di alt neam, şi l-au avut şi numita soţii al său câştig". Însă, la cererea văduvii pitarului Caracaş, mitropolitul cercetează starea schitului Hârsova „şi au aflat că schitul

[62] Idem, Anaforale, nr. 56, f. 4r.
[63] Idem, Divanul Domnesc, f. 159r.
[64] Ibidem, f. 159v.
[65] *Vidomostie*, II, p. 298; *Costachi Caracaş* serdar, de 38 de ani la 1829, fiul slugerului Ioniţă Caracaş, locuitor în satul Buhăieşti, ţinutul Vasluiului, stăpânind părţi din aceeaşi moşie. Acelaşi Costache Caracaş trecut serdar şi în condica din anii 1835-1855 (*Marea arhondologie*, p. 54).
[66] Idem, Anaforale, nr. 56, f. 4r.

zis vini spri a pustiiri din pricina epitropii rudeniilor, [aceştia] luând şi înpărţind loru-şi averili schitului". Ecaterina Caracaş stăruie pe lângă mitropolit „de nu ari Înalt Preosfinţiia sa înlesnicioasă vremi a-l căuta să-l închini la o mănăstiri mai mari". În cele din urmă schitul este închinat mănăstirii Floreştii, situată oarecum în vecinătate, şi care la rândul ei era închinată mănăstirii Esfigmenul de la muntele Athonului. La 1814 egumenul Luca de la Floreşti dă arhimandritului Theodorit „schitu Hârşova spre a sa lăcuinţă pi a sa viiaţă", pentru ca la 23 aprilie 1818[67] arhimandritul Chiril, personajul nostru, să „ia în a sa purtari de grijă şi stăpâniri schitul Hârşova şi averea lui pe vade cât va trăi arhimandritul Theodorit". Însă când să iscălească contractul „n-au voit însă zâsu egumen a m(ă)n(ăsti)rii Floreştii a iscăli opisul di înfăţişari [...] dişi au început a iscăli, propuind că îi tremură mâna, şi au şters acel început a iscăliturii"; prin urmare, autentificarea contractului este dată de iscălitura vornicului Teodor Balş. În baza acestui contract, care era în neconcordanţă cu prevederile testamentului din 1804, arhimandritul Chiril a putut fi atât de aprig în apărarea unor drepturi fictive. De altfel, câştigase la 1834 un proces al mănăstirii Floreştii, şi acum, la 1841, se arăta chiar mirat de „giudecata ci urmează întri streini pentru averea ei"[68], în speţă pentru schitul Hârşova considerat proprietate a mănăstirii. În martie 1841 Nechifor, egumenul mănăstirii Floreştii, înainta jalba în aceeaşi pricină"[69].

În acelaşi an se iveşte un alt personaj care îşi cerea dreptul său din averea schitului: paharnicul Ioniţă Sion[70]. Acesta se jeluia Divanului Domnesc[71], arătând că şi el era nepot lui Ştefan Caracaş. Motivul invocat de Ioniţă Sion era acela că „schitu esti zâdit pi pământul lui Sion Coşăscu"[72] şi că, aşa cum spunea acesta în jalba către Divanul Domnesc, „moşie, precum arăt, este de pe străbunul mieu Sion Coşăscu şi dată zăstre lui Găluşcă", personaj care, ne spune acelaşi Ioniţă Sion, nu era decât acel „Ştefan Găluşcă, fiiul bătrânului Ştefan Găluşcă, ce în urmă s-au poreclit Caracaş".

Divanul Domnesc va soluţiona problema la 8 aprilie 1841, în prezenţa părţilor implicate, mai puţin Ioniţă Sion, care lipseşte, unde se hotăra,

---

[67] Ibidem, f. 4v.

[68] Ibidem, f. 3v.

[69] Ibidem, f. 3r; Idem, Divanul Domnesc, dos. 11/ 1832, f. 178.

[70] *Marea arhondologie*, p. 255; Ioniţă Sion este trecut paharnic în condica din anii 1835-1855.

[71] Ibidem, dos. 11/ 1832, f. 175.

[72] Idem, Anaforale, nr. 56, f. 3r.

conform unei noi legiuiri, că epitropul „să va alegi de către sfatu familii". Prin anaforaua emisă la 13 mai 1841[73] Divanul preciza că mănăstirea Floreştii nu are nici „cel mai mic amestec la schitu Hârsova"[74], actul închinării din 1807 fiind socotit nul. Anaforaua definitivă, din 14 iulie 1843[75], explica proveniența interpretării eronate, care a dus la acst conflict:"cuvântul *undi* a dieții nici cum nu înțălegi *locul*, adică că să-s păstreză la Sfânta Mitropolii pentru de-a purure zăstri schitul, *ci însămnează numai că cu aşa închipuiri* să-s păstreză nerăşluită o asămine avere"! În cele din urmă, Costachi Caracaş scria, din Buhăieşti, un răvaş lui Ion Racoviță, la 30 ianuarie 1844[76], înştiințându-l că este de acord „a se regularisi epitrop" al schitului Hârşova pentru a sta în judecata cu răzeşii şi paharnicul Ioniță Sion, întrucât el nu mai avea timp disponibil fiind ocupat cu alte treburi; un proces care nu mai face obiectul studiului de față.

Este doar un exemplu despre cum justiția, (mai exact practicanții acesteia), interpreta un document; este, în acelaşi timp, o mărturie despre oamenii de atunci. În acest context, abia la 40 de ani după moartea sa pitarul Ştefan Caracaş putea să-şi vadă îndeplinite întocmai dorințele lăsate cu limbă de moarte; iar paharnicul Costandin Sion cunoştea prea bine aceste realități. Era, într-adevăr, o vreme în care, aşa cum avea să cugete cu amărăciune şi paharnicul nostru, „în nenorocita noastră țară, numai începuturi să fac şi numai să proiectează acele ce privesc la fericirea obştească". Trebuie să recunoaştem şi noi, cu amărăciune, că aceasta este o constatare veridică poate până astăzi, întrucât în durata lungă a istoriei suntem poate şi noi contemporanii acestui nefericit paharnic.

---

[73] Idem, Divanul Domnesc, f. 186r – 200v.
[74] Ibidem, f. 200r.
[75] Idem, Anaforale, nr. 56, f. 6v.
[76] Idem, Colecția Documente, 416/229.

ANEXĂ

9 martie 1833. **Jalba comisului Ion Racoviță către Logofeția Dreptății, privitoare la cele suferite de el pe când se afla cu muncile câmpului la moşia Bălițenii (astăzi sat. Telejna, com. Zăpodeni, jud. Vaslui).**

Cătră cinstita Log(o)f(eție) ce Mari a Dreptățâi
[de la] comis Ioan Racoviță.
Jalobă,

Deşi eu prin al triile reclamație cătră cinstita Log(o)f(eție) asupra obijduirii ci mi s-au făcut de cătră Giudecătorescul Divan care cu neştire, socotescu, peste a sa competinții, au încheet hotărâri fără formalnică înfățoşari asupra dipărtării meli de la stăpânire moşâi Bălițănii din țânutu Vasluiului, am supus în privire cinstitii Log(o)f(eții) de o parte nedumerire me cătră o asămine hotărâre păr la o cercetare[?] mai lămuritoari şi de la instanțâe ace competintă. Iar pi di altă parte povodul ci poati [?] de cătră din nou pretenţâi ne-am cugetat însă nici o di nivoire,[?] o întindiri din parte protivnicului mieu cuvioşâii sali arhimandrit Chiril carili a şti de nepotriviti şi cu regulili unii cârmuiri supt praveli şi mai vârtos cu shima sa călugărească, carili ştiin-să următoarili:

Aflîndu-mă eu la numita moşâi în îndeletnicire sămănatului a o parti arătură făcută din toamnă // cu plugurile mele, deodată s-au pripit şi cuvioşâe sa, acel ci au luat cruci să urmezi lui Hristos, trăgând după sâni o bandă de douzăci mai bini oamini ai săi cu ciomegi şi alti unelti di gătiri spre răsboiu. Aceşti zbandiți după slobozănie ci le-au dat urmaşul apostolilor strigând cu glas răsunetoriu să dei de tot că însuş va răspundi rîdicând mâna răsboinică asupra me m-au împinsu i m-au îmbrâncit, mi-au rupt hainile şi, în sfârşit, mi-au răpus în privire me şasâsprezăci lei cu doî cară sămânță di grîu i orzu şi doî cu fîn, i grăpili şi alti unelti, i pluguri pi cari ca o trofei i vitejâi sali monahul cel ci esti modelu smerenii le-au dus undi nu ştiu.

Eu dar chemând întru agiutoriu Sfîntul Sion ci apără dreptățâle plecat rog ca să țiintească mai cu osăbire asupra aciştii întâmpinări călcătoari cinstii meli, şi potrivit // cu asprime pravililor şi acelor ci oprescu persoanile bisăriceşti despre asămine fapte, ce protejarisăscu despre obijduire evghenieşti grădişțîe [?] ținurilor boireşti, să mi să facă satisfacțâe pentru cari nu voi contini a reclamarisî păr la celi mai înnalti locuri şi totodată potrivit cu trii jalobi a meli de mai-nainti luându-să în privire deli pricinii să i să dei legiuit cursu îngrădindu-să păr la ce mai di pi urmă hotărâri neorânduelili, ci şi de acum pot să-s întâmple din parte cuviosului arhimandrit cari să întemeiază pe socotința Divanului Giudecătorescu, pe cum iar apoi vitili şi sămânțurile i alti lucruri ci mi-au răpit să mi să întoarcă înapoi; şi pentru sminteala ci mi-au pricinuit stinghirindu-mă de la sămănătură de cari o parti fiind aruncată pi pământ au rămas negrăpată, să fiu siguriit [?] la vreme cuviincioasă.

1833 marti 9

Arhivele Naționale Iaşi. Colecția Documente. Pachet 418/183.

COSTANDIN SION, THE CUP-BEARER, AND HIS TIME

A COMPARATIVE STUDY

– Summary –

The cup-bearer Costandin Sion (1795-1862) is known as one of the most polemic spirits within the writers' trade. His aggressive spirit is pointed out by means of the language used in his famous book, *Arhondologia Moldovei* (almanack of the Nobility in Moldavia), written between 1840 and 1857, where he is criticizing the majority of the noblemen known by him.

The period he refers to is that of the first decades of the first half of the 19th century, in Moldavia, before the Union. The events presented by the cup-bearer within his writing are shadowed by the fact that the Sionesti brothers have faked some documents in order to obtain some privileges within the social hierarchy.

Although the truculent character of his writing induces the feeling of prejudice (due mostly to the author's prestige of falsifier), we bring in new aspects of those times in order to point out that the writer is not exaggerating that much in presenting his epoch. Discussing the events related to the lands lawsuits in Pungesti, Harsova and Baliteni (Telejna), within the present Vaslui county, in which both Sionesti and Racovita families were involved in fighting with the clerical representatives, we enter this writing's atmosphere.

Our aim is not to prove the truthfulness or the untruthfulness of the examples presented by the author, but to verify that the epoch atmosphere is the same as he describes it.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Gh. Cliveti

Poziţiile marilor puteri faţă de revoluţiile română şi greacă la 1821 (II)

Faţă de evenimentele de la 1821 din Principatele Române, cu deosebire faţă de „acţiunea" lui Tudor Vladimirescu, cele dintâi mari puteri care au luat atitudine au fost, cum am constatat în prima parte a prezentului studiu, Turcia, Rusia şi Austria. Înalta Poartă şi-a anunţat determinarea „de a pune capăt tulburărilor din Valahia" prin desemnarea ca „nou domn" a lui Scarlat Callimachi, ce „să activeze forţele interne de ordine în Principat şi numai la nevoie să solicite intervenţia trupelor sultanului". O poziţie, a „curţii suzerane", ce s-a dorit conformă cu respectul tratatelor privind Principatele Valahia şi Moldova, cu recunoaşterea rolului „factorilor de ordine de la Bucureşti", în limitele prescrisei lor autonomii interne. Pentru Poarta Otomană important a fost să-şi afirme dreptul său exclusiv de a impune „restabilirea liniştii în Valahia". Un drept pe care Austria, putere limitrofă „micului Principat", a ţinut, prin internunţiul Lutzow, să i-l recunoască imediat şi fără rezerve. Nu a ţinut însă să i-l recunoască la fel şi Rusia, al cărei reprezentant la Poartă, baronul Stroganov, a făcut caz de „dreptul curţii imperiale şi pravoslavnice de protecţie asupra Principatelor", drept decurgând „pe înţeles rus" din tratate. Rusia s-a crezut „în drept" să acorde asistenţă intervenţiei otomane la nordul Dunării şi să scruteze eventualitatea de a fi ea însăşi putere intervenantă. De unde s-a şi văzut, la Constantinopol, că poziţia Rusiei era sinonimă celei a Austriei numai în a condamna „acţiunea subversivă" a lui Tudor Vladimirescu. Poziţia „curţii de Romanov" diferea radical de cea a „curţii de Habsburg" în privinţa căii de a se acţiona pentru „stingerea incendiului revoluţionar ce a cuprins Valahia". Iar ceea ce apropia şi mai ales ceea ce deosebea poziţiile Austriei şi Rusiei asupra „perico-

lului revoluționar“, în genere, asupra „tulburărilor din Valahia“, în speță, nu a fost cum să nu se resimtă și la „reuniunea de la Laybach de suverani și de miniștri“. O „reuniune“ austro-ruso-prusiană ce semnifica „partitura curților conservatoare în concertul marilor puteri“. Față de acea „partitură“ Marea Britanie și Franța s-au menținut la o anumită distanță, de unde și „circumspecția“ cu care aveau să considere, măcar până în vara anului 1821, evenimentele din Principatele Române și din Grecia istorică.

La Laybach, ca și la Constantinopol, o strânsă înțelegere ruso-austriacă privea „analogia între acțiunea lui Tudor și cele ale inamicilor ordinii din Spania și din Italia“. Pe timpul când, după închiderea oficială a deliberărilor congresului, „suveranii și miniștrii lor“ așteptau rezultatul intervenției austriece la Neapole, un rezultat fericit ce să le permită să dea expresie, printr-o *declarație solemnă*, „solidarității principalelor curți față de pericolul revoluționar“, soseau, la locul acelei înfrigurate așteptări, *scrisorile*, numite de Nesselrode și *petiții* (*memorii*)[1], pe care Tudor Vladimirescu și-a permis „să le adreseze personal“ împăraților Alexandru I și Francisc I, spre a-i înștiința că „el reprezenta revolta ca pe o acțiune/întreprindere făcută în numele poporului valah“[2]. Avizați asupra evenimentelor din Valahia de consulii lor la București, cei doi împărați și „cabinetele lor“, în consens și cu „plenipotențiarii regelui Prusiei“[3], „puseseră deja sub gravă acuzație acțiunea subversivă“. Pentru Metternich, „revolta [...] comporta trăsăturile aceluiași rău, numit cu justificare și maladia secolului, care nu era în fond altceva decât proiectul/planul partidului de facțioși [...] de a răsturna autoritatea legitimă [...], de a ajunge la putere sub pretextul specios de a remedia abuzurile din administrație și de a elibera popoarele oprimate“[4]. Și în

---

[1] *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*. Serija vtoraja. *1815-1830* (în continuare: *Vneshnjaja politika Rossii*..., S. II), Moscova, 1980, p. 37 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach 23 februarie/7 martie 1821).

[2] *Ibidem*; v. și N. Corivan, *Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la Răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași“, t. V, 1958, p. 199 (Metternich c. Lutzow, Laybach, 13 martie 1821; *Anexă*).

[3] *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, 1980, p. 88 și urm. (Miltitz c. Friedrich Wilhelm al III-lea, Pera, 26 februarie 1821).

[4] „Cette entreprise criminelle porte trop évidement les caractères du même mal, qu'on est autorisé à juste titre à appeler la maladie du siècle, et qui au fond n'est autre chose que le dessein coupable d'un parti de renverser l'autorité légitime du gouvernement pour s'emparer du pouvoir sous le prétexte spécieux de rémedier à des abus dans l'administration, de soulager les peuples opprimés“. N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 199 (Metternich c. Lutzow, 13 martie 1821; *Anexă*).

Valahia, ca la Madrid și la Neapole, ca, mai recent, în Piemont, „spiritul de revoltă" a antrenat „forțe militare", obligate, prin jurământ, să apere ordinea legală, forțe combinate cu „facțioși" din elitele societății și susținute de poporul ademenit de „principii subversive". Metternich semnala lui Lutzow „acordul perfect" al suveranilor și cabinetelor Austriei și Rusiei asupra necesității de combatere a „întreprinderii criminale din Valahia"[5]. Era ceea ce a semnalat și Nesselrode lui Stroganov[6]. Consulilor Austriei și Rusiei la București le-au fost expediate instrucțiuni „să dezaprobe [...] actele facțioșilor", să încurajeze „măsurile energice luate de autorități pentru reprimarea revoltei"[7]. Era „un perfect acord de principiu austro-rus", care, observa Paul Schroeder, un serios exeget al politicii metternichiene[8], a fost prezentată de istorici, cu deosebire de cei francezi și de cei ruși, drept unul real, sub auspiciile Sfintei Alianțe, printr-o forțată ordonare a faptelor și cuvintelor. S-a apreciat că Alexandru I, dezicându-se de „idei liberale" și încurcând astfel animarea lui Capodistrias de cauza emancipării grecilor și „a altor popoare din Balcani"[9], s-a raliat „politicii reacționare" inițiate de „principalul ministru al lui Francisc I". Or, cum și mai sus am constatat, împăratul Rusiei a căutat să promoveze „un sistem de acțiune generală [...] contra pericolului revoluționar", iar cel ce s-a opus transpunerii în practică a acelui sistem, adoptat, la Troppau doar în principiu, a fost tocmai Metternich, susținut de la distanță de miniștrii britanici, spre dezamăgirea nedisimulată a suveranului de Romanov. Pentru a calma acea „dezamăgire de mare suveran", Metternich s-a lansat într-un fervent discurs ideologic pe tema „solidarității tuturor forțelor binelui contra forțelor răului". În planul *politicii reale* el admitea competențele primordiale ale fiecărui stat suveran de a administra „măsurile contra răului" de pe întinderea teritoriului său ori de pe întinderea teritoriului altui stat, dar numai în temeiul „tratatelor existente", precum cel al Austriei cu Regatul Celor Două Sicilii, altfel spus, numai în temeiul angajamentelor formale de securitate „de la un stat la altul"[10], cu atât mai mult de la o curte suzerană, cum era Poarta Otomană, la

---

[5] *Ibidem*, p. 199-121.

[6] *Vneshnjaja politika Rossi ...*, S. II, vol. IV (XII), p. 36-38 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

[7] N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 200 (Metternich c. Lutzow, Laybach, 13 martie 1821).

[8] Paul W. Schroeder, *Metternich's Diplomacy at its Zenith. 1820-1821*, Austin, 1962, p. 240-244, 249-251.

[9] G.L. Arș, *Kapodistria i grecheskoi national'noe osvoboditel'noe dviženija, 1809-1822*, Moscova, 1976, p. 220 și urm.

[10] Paul Schroeder, *op.cit.*, p. 249-251.

un stat vasal ei, cum era Valahia[11]. Era ceea ce Metternich indica lui Lutzow să comunice lui *reis-effendi*, cu mențiunea specială că Austria ținea „cu toată puterea ei [...] la conservarea şi binele Imperiului Otoman“[12]. Era ceea ce lăsa „perfectul acord austro-rus asupra necesității combaterii pericolului revoluționar oriunde se manifesta acesta pe întinderea Europei“ suspendat în raza politicii de principii, a declarațiilor de conveniență. Era ceea ce recunoştea şi Nesseelrode în *instrucțiunile* pentru Stroganov, instrucțiuni în al căror text „acordul austro-rus“ era doar amintit, nu şi elogiat.

Nesselrode nu ignora „că făcătorii de discordii civile şi de insurecții, răspândiți în statele Porții, cutezau adeseori să abuzeze de numele Rusiei pentru a spori numărul partizanilor lor şi a-i asocia proiectului lor vinovat/incriminabil de a submina puterea otomană, răsturnând succesiv ordinea stabilită în diferitele provincii ale Imperiului Otoman“[13]. O răsturnare încerca Aali Paşa la Iannina „sub zvonul că pavilionul rus îl proteja“. La fel încercau şi „pandurii“, cu îndrăzneala de a adresa împăratului Alexandru „o petiție prin care ei uzurpau numele de popor al Valahiei, sub conducerea unui ofițer purtând la pieptu-i crucea Sf. Vladimir“ (!)[14]. Şi toate acestea în condițiile când Rusia se regăsea profund antrenată de cauza păcii şi ordinii generale. Puterile aliate, *toate*, pretindea cabinetul împăratului Alexandru, „s-au arătat ferm hotărâte, la Troppau şi la Laybach, să opună un dig comun torentului revoluționar ce amenința încă o dată întreaga Europă; interesul care le determina la adoptarea unui asemenea sistem de conduită“, plusa acelaşi „cabinet imperial“, „era cel de a conserva intacte toate drepturile şi toate posesiunile asigurate statelor europene de tratatele din ultimii şase ani“; Imperiul Otoman nu era parte contractantă a niciunuia dintre acele tratate, el „neposedând, strict vorbind“, adeverea Nesselrode, „nici un titlu din garanțiile pe care puterile creştine şi le-au dat întru securitatea lor mutuală“[15]; fiecare mare putere avea tratate sau acorduri speciale („particu-

---

[11] N. Corivan, *op.cit.*, în loc. cit., p. 200 şi urm. (Metternich c. Lutzow, 13 martie 1821).

[12] *Ibidem.*

[13] „Nous n'ignorons pas que les fauteurs de discordes civiles et d'insurrections répandues dans les Etats de la Porte osent souvent abuser du nom de la Russie pour grossir le nombre de leurs partisans et les associer au dessin coupable qu'ils forment, de miner la Puissance Otomane, en renversant successivement l'ordre établi dans les différentes provinces de son Empire“. *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 37 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

[14] *Ibidem.*

[15] „Nos dépêches [...] vous apprendront que les puissances alliées sont fermement décidées à opposer une digue commune au torrent des revolutions qui menace de boulever-

lare") cu Poarta, teren *de drept* pe care Rusia și-a creat, începând cu tratatul de la Kuciuk-Kainardji, „un cert avantaj" față de celelalte „principale curți europene"; lui Stroganov i se indica să se folosească de acel „avantaj", să se înțeleagă confidențial [...] cu prințul Callimachi", să se pronunțe, sub invocarea înțelegerii cu de-abia numitul domn, „asupra măsurilor de dreptate (justiție) prin care să fie satisfăcute reclamațiile locuitorilor Valahiei și Moldovei"[16]; nu i se indica, cel puțin la vederea instrucțiunilor, să se pronunțe cenzuratoriu asupra intervenției Porții la nordul Dunării; i se făcea știut că între suveranii și ambasadorii Austriei și Rusiei s-a pus problema unui *demers colectiv* al celor două mari puteri la Constantinopol, problemă ce a căzut în fața evidenței că Înalta Poartă a demonstrat, după 1815, o constantă opoziție la ideea *medierii europene* a diferendelor ei cu supușii ei creștini[17], dar și din cauză, dădea de înțeles Nesselrode, că politica împăratului Alexandru se așeza deja în perspectiva congresului din 1822, cu scrutarea posibilității reconsiderării întregului sistem politic european, obiectiv pentru care, remarca Charles K. Webster, „chestiunea spaniolă" era vârf de direcție strategică, căreia doar i se subsuma componenta tactică marcată de „criza din Imperiul Otoman"[18]. La Constantinopol, Austria și Rusia continuau să facă *demersuri separate*, după tratatele sau acordurile ce fiecare dintre ele le avea cu Sublima Poartă. Recunoașterea de cele două puteri a necesității cooperării întru combaterea „focarului revoluționar din Valahia"

---

ser encore une fois l'Europe. L'intérêt qui les determine à l'adoption de ce système de conduite est celui de conserver intacts tous les droits et toutes les possessions que les traités des six dernières années assurent aux Etats européens. Quoique le gouvernement turc ne soit partie contractante dans aucun de ces traités, quoiqu'il ne possède strictement aucun titre aux garanties que les puissances chrétiennes se sont données de leur sécurité mutuelle, l'Empereur et ses augustes alliés n'en sont pas moins résolus de respecter à l'égard de la Turquie les principes qui forment la base de leurs relations et d'observer envers elle, comme ils observent entre eux, la foi de toutes les transactions diplomatiques". *Ibidem*.

[16] *Ibidem*.

[17] „La Cour de Vienne aurait été disposée à se joindre à nous pour témoigner à la Porte, par une démarche collective, la sollicitude qu'inspirent à leurs Majestés Impériale et Impériale et Royale Apostolique les derniers événements survenus dans les Principautés, si une triste et fréquente expérience ne démonstrait trop évidement que la Cour de Constantinople, loin d'ajouter foi aux communications que lui adressent les gouvernements européens, interprête presque toujours à faux les intentions le plus franchement et plus clairement exprimées". *Ibidem*, p. 38.

[18] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1815-1822. Britain and the European Alliance*, Londra, 1925, p. 338.

rămânea doar în declarații „un acord perfect", sub care declarații, aspect luxuriant al *politicii de principii*, mocnea rivalitatea austro-rusă în „afacerile orientale". Cele două puteri produceau „în epocă" impresia a doi parteneri de dans, strâns îmbrățișați pe melodia și în ritmurile intervenției contra „pericolului revoluționar", dar controlându-se, în realitate, unul pe altul, călcându-se, care mai de care, pe picioare.

Acordul de principiu și rivalitate de fond între pozițiile Rusiei și Austriei în „afacerile orientale", cu referire specială la evenimentele din Valahia, permiteau Porții Otomane să se prevaleze necondiționat de drepturile ei de curte suzerană pentru *intervenția* menită restabilirii ordinii în Principat. Decizia Porții de a interveni avea să fie și mai intens motivată după ce pe 21-22 februarie/5-6 martie 1821 Al. Ipsilanti și „acoliții săi" au trecut Prutul și au ajuns la Iași, unde, aghiotantul Țarului, expunându-și gradul de general rus, anunța, în prezența mitropolitului Moldovei și a lui Mihai Suțu-vodă, ca și spre dezmorțirea „mulțimii pestrițe", că el pornea o acțiune sub „un înalt consimțământ" și că dacă turcii ripostau, „o strașnică putere sta gata să pedepsească îndrăzneala lor"[19]. Poarta se vedea *în drept* să intervină și fiindcă Divanul de la București solicitase „ajutorul pașalelor de la Dunăre"[20], solicitare de care consulul Pini, poate și „la curent cu preparativele acțiunii eteriste", s-a dezis[21]. Solicitarea boierilor divaniți și-a urmat cursul, cum avea să și-o urmeze și cea a caimacamilor lui Scarlat Callimachi, la insistențele acestuia, ca Poarta „să trimită ostași, tunuri și muniții [...] pentru reprimarea revoltaților"[22]. Un drept al Porții de a interveni pe care nici una dintre marile puteri, nici măcar Rusia, nu dădea semne că l-ar contesta, în mod deschis. Politica Rusiei era captată cu prioritate de „ambițiile europene" ale împăratului Alexandru. Nici acțiunea lui Tudor, nici acțiunea lui Ipsilanti, de-abia, aceasta, demarată, nu corespundeau, ca timp și ca loc, „strategiei alexandrine" înscrisă în perspectiva congresului european, pus deja, prin acord formal ruso-austro-prusian și prin consens tacit al celor trei „curți nordice" cu Franța[23], în calendarul politic al anului 1822.

---

[19] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I (red. Andrei Oțetea, Nichita Adăniloaie și a.), București, 1959, p. 295 (*Proclamația* lui Al. Ispislanti c. locuitorii Moldovei...).

[20] *Ibidem*, p. 237 și urm. (Divanul c. Al. Pini, 4/16 februarie 1821).

[21] *Ibidem*, p. 238 și urm. (Al. Pini c. Divan, 5/17 februarie 1821).

[22] *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 178-180 (Abdurrahim Pașa c. *reis-effendi*, Ada-Kaleh, martie 1821).

[23] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 41 și urm. (Nesselrode, *Tsirkuljarnaja depesha...*, Laybach, 27 februarie/7 martie 1821).

Marea Britanie, încă străină de ideea acelui congres, recunoştea, cel puțin din principiu, dreptul Porții de a restabili „liniştea" în toate provinciile „de sub ascultarea sultanului"[24]. Franța punea speranțele ei de resuscitare a „vechii ei poziții la Constantinopol" înaintea „îndoielnicelor avantaje" ale „ofertei" ce i-a făcut-o „curtea" Rusiei de strânsă cooperare în problemele europene[25]. Austria, confirmând „o intuiție a lui Nesselrode"[26], era dispusă să concureze până şi militar, prin „forțele" de la frontierele Valahiei şi ale Moldovei, la stingerea focarului revoluționar" extins în cele două principate[27]. Prusia urma calea politică de „a seconda" Austria în problemele europene, de a-şi consolida poziția în „afacerile germane", în spatele afişării lipsei de interes direct în „chestiunea orientală"[28]. Se întruneau astfel condițiile ca Înalta Poartă să notifice oficial Rusiei intervenția ei în Principate[29]. Cât a fost „în chestiune" intervenția numai în Valahia, contra acțiunii lui Tudor, notificarea s-a produs de la *reis-effendi* Mehmet Hamid la *elciul* Stroganov[30]. Acțiunea lui Ipsilanti, complicând întreaga situație din Principate, a impus o notificare de la *reis-effendi* la *stats-sekretari* Nesselrode[31]. Din *nota* adresată acestuia din urmă reieşea o promptă *lecție de politică europeană pe tema intervenției*, lecție într-un spirit trădând sugestii austriece şi britanice, dată de otomani diplomației ruse. Dispoziția „spontană" a Rusiei de a acorda Sublimei Porți „întregul sprijin", dacă aceasta i l-ar cere[32], s-a lovit de „refuzul otoman", cu înțelesul că o *asistență de fapt* acordată de „marea curte nordică" ar implica „trimiterea de trupe", eventualitate provocativă de „serioase nelinişti printre musulmani"[33]. Poarta îşi rezerva

---

[24] *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 110 (Strangford c. Castlereagh, Constantinopol, 26 februarie/10 martie 1821).

[25] *Ibidem*, p. 106-108 (Viella c. Pasquier, Constantinopol, 26 februarie/10 martie 1821).

[26] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 38 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

[27] *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 268-272 (*Reis-effendi* c. Mahmud al II-lea, martie 1821).

[28] *Ibidem*, p. 122 şi urm., 135 şi urm. (Piquot c. Friedrich-Wilhelm al III-lea, Viena, 12 şi 19 martie 1821).

[29] *Ibidem*, p. 116-119 (*Reis-effendi*/Mehmet Hamid c. Nesselrode, 27 februarie/11 martie 1821).

[30] *Ibidem*, p. 117; v. şi *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 23 şi urm. (Stroganov c. Nesselrode, 19 februarie/3 martie 1821).

[31] *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 118 (*Reis-effendi* c. Nesselrode, 27 februarie/11 martie 1821).

[32] *Ibidem*.

[33] *Ibidem*, p. 118 şi urm.

dreptul exclusiv de a acționa *manu militari* în Principatele Române, admițând „doar un sprijin moral al curții imperiale ruse, sprijin care să consiste într-o dezmințire a zgomotelor infame pe care Ipsilanti căuta să le răspândească spre a-și atinge scopurile sedițioase [...], prin tramele odioase din diferitele provincii ale Imperiului Otoman „[34].

De ce Poarta nu a intervenit imediat la nordul Dunării, în Principate, este o întrebare al cărei răspuns implică observarea unor multiple considerente. Dacă ar fi vizat doar „liniștirea spiritelor din Valahia" și asigurarea suirii pe tronul de la București a lui Scarlat Callimachi, intervenția Porții ar fi decurs, aproape liniar, sub promisiunea unei anchete asupra stărilor de lucruri reclamate de revoltați. Acțiunea lui Ipsilanti, sosit la Iași exact la o lună după ce Tudor ridicase stindardul revoltei în Oltenia, a complicat însă mult datele problemei intervenției otomane. Românii, prin Adunarea poporului, prin *arzurile* lui Tudor și ale boierilor, „s-au ridicat" pentru ca Poarta să înlăture abuzurile din administrația Principatelor și să reconsidere „dreptățile Țării". Eteriștii, prin *proclamația* lui Ipsilanti pentru locuitorii Moldovei și prin *scrisoarea* adresată de același Ipsilanti împăratului Alexandru, anunțau o mișcare generală a creștinilor ortodoxi supuși ai Porții, acoperiți de apelativul dat mai tuturor acestora de o anumită „tradiție", intimă Bizanțului târziu, de *greci*, o mișcare nu în scopul recunoașterii unor „drepturi și privilegii" de Poartă, ci în scopul înlăturării complete a dominației acesteia, chiar în cel al distrugerii Imperiului Otoman[35]. Animat de un atare scop, impus poate și de lipsa unui stat al grecilor cu „drepturi și privilegii" de autonomie, Ipsilanti dădea semnalul, făcut știut și locuitorilor Țării Românești, într-o *proclamație* pentru aceștia, „marșului eteriștilor spre patria lor"[36]. Timp în care Tudor, preocupat de implicațiile unei „halte fără termen" a eteriștilor în București a decis „marșul său apoteotic [...] spre capitala sa", în împrejurări redate, până la amănunte, de literatura de specialita-

---

[34] „La Sublime Porte se borne à demander un *secours moral* de la Cour impériale qui consistera à démentir les bruits infâmes qu'Ipsilanti ose répandre pour parvenir à ses fins séditieux, et à rendre vaines par là les trâmes odieuses qu'il ourdit dans les différentes provinces de l'Empire Ottoman". *Ibidem*, p. 119.

[35] A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls des Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches aus diplomatischen Standpunkte*, vol. III, Viena, 1867, p. 61 și urm.; *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 39; *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 102 și urm. (Al. Ipsilanti c. Alexandru I, Iași, 24 februarie/8 martie 1821).

[36] *Revoluția din 1821... Documente externe*, p. 319 și urm. (*Proclamația* lui Al. Ipsilanti c. locuitorii Țării Românești..., 3/17 martie 1821).

te. Şi tot în acel timp, pentru otomani devenea necesară urmărirea relaţiilor între „tabăra lui Tudor" şi Eterie, sesizarea în desfăşurările acelor relaţii a vreunui „plan comun" încurajat de Rusia. Aceasta din urmă s-a şi văzut obligată de „insistenţele" Austriei[37] să stingă „orice suspiciune" a Porţii că în spatele noilor evenimente din Moldova şi Valahia se aflau „manevre ruse". Stroganov s-a implicat, spre a proba „bunele intenţii ale Rusiei", în „reţinerea sârbilor", printr-o *proclamaţie* adresată lor, în calitatea sa de reprezentant al Ţarului, de „îndrumător" al deputăţiei lui Miloş Obrenovici la Poartă[38]. Acelaşi Stroganov „s-a îngrijit" şi ca, de la Laybach, să parvină, cât mai repede posibil, dezavuarea acţiunii lui Tudor[39] şi, de cum a avut „ştiri" din Moldova, dezavuarea acţiunii lui Ipsilanti[40]. De partea ei, Poarta a recurs la căi proprii de incriminare a insurgenţilor, români şi greci, din Principate. Scarlat Callimachi, cu gândul la tron, a fost pus să se adreseze mitropolitului şi locuitorilor Valahiei spre a-i feri de „rătăcirea apostaziei"[41], pentru ca, apoi, urmarea îndemnurilor inimii lui de grec fascinat de *zavera* să-l ducă la pierzanie. Poarta a perseverat pe calea incriminării insurgenţilor, punându-l pe patriarhul Gregoras „să arunce blestemul asupra lor", act pe care, la Bucureşti, mitropolitul Dionisie Lupu a amânat cât i-a fost în putinţă să-l aducă „la cunoştinţă publică"[42]. Pentru scurt timp, Poarta a incriminat în mod uniform acţiunea lui Tudor şi cea a lui Ipsilanti. A început, apoi, să realizeze distincţia între cele două acţiuni. Era ceea ce şi diplomaţia britanică îi sugerase să facă[43]. Era ceea ce diplomaţia rusă a obligat-o să facă. Dezavuarea „acţiunii hazardate", a „apariţiei spontane" a lui Ipsilanti, nu echivala, în convingerile împăratului Alexandru, cu acuza-

---

[37] Gabriel Bădărău, *Între Pajuri şi Semilună. Raporturi politice româno-habsburgice (1683-1853)*, Cluj, 1996, p. 207 şi urm.

[38] *Vneshnjaja politika Rossii...* , S. II, vol. IV (XII), p. 50 şi urm. (Stroganov c. Nesselrode, 6/18 martie 1821).

[39] *Documente privind istoria României... 1821*, vol. I, p. 296-298 (Capodistrias c. Pini, Laybach, 23 februarie/7 martie 1821).

[40] *Ibidem*, p. 166-168 (Capodistrias c. Stroganov, Laybach, 14/26 martie 1821). *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 72 (Capodistrias c. A. Sturdza, Laybach, 18/30 martie 1821).

[41] *Documente privind istoria României... 1821*, p. 370-372 (Scarlat Callimachi c. mitropolitul şi locuitorii Ţării Moldovei, 15/27 martie 1821).

[42] *Ibidem*, p. 402 şi urm. (Mitropolitul Dionisie Lupu c. consulatul Rusiei, 25 martie/6 aprilie 1821).

[43] *Revoluţia din 1821... Documente externe*, p. 195 şi urm. (Ch. Bagot c. Castlereagh, Petersburg, 4 aprilie 1821).

rea *cauzei greceşti*[44]. O cauză căreia ridicarea de mitropolitul Ghermanos a steagului revoltei mântuitoare a tuturor grecilor, de ziua ortodoxă a Bunei-vestiri, 25 martie/6 aprilie, la mănăstirea Larva din Moreea, avea să-i imprime caracterul de război sfânt. Masacrarea păgânilor devenea regula de bază a revoltei creştinilor. În replică, otomanii au proclamat, şi ei, războiul sfânt, căruia, de chiar sfintele Paşte ortodox, aveau să-i cadă victime patriarhul ecumenic şi alţi înalţi ierarhi ai bisericii constantinopolitane[45]. Masacrele produse de otomani, precum cel de tragică faimă din Insula Chios, aveau să oripileze opinia publică, elitele politice şi culturale din statele Europei creştine.

Dintre marile puteri, Rusia a fost cea dintâi care s-a sesizat despre „cauza sfântă a grecilor". Într-un *reskript*, împăratul Alexandru indica lui Stroganov să dea clar de înţeles Sublimei Porţi că el nu revenea asupra poziţiei *de principiu şi de fapt* a condamnării „insurecţiilor [...] contra ordinii legale", dar şi că ţinea de misiunea sa înaltă „să împlinească o chemare a religiei creştine" („*d'accomplir le voeu de la religion*")[46]. „Indicaţia suverană" de a acţiona pentru îndepărtarea „nenorocirii căzute asupra unei naţiuni [...] unite cu cea rusă prin legăturile sacre ale unei credinţe comune" îl expunea pe Stroganov unor reale pericole, în atmosfera războiului între musulmani şi creştini, la Constantinopol, de siguranţa persoanei lui arătându-se preocupat însuşi împăratul Alexandru, care „a ordonat să se pună la dispoziţia ambasadorului său [...] o navă militară gata de a-l lua la bord" („*un bâtiment armé en flute*")[47]. În numele „cauzei sfinte a grecilor" proclamată de Ţar, Biserica Rusă, căreia „unsul lui Dumnezeu împărat al Tuturor Rusiilor" îi era şi cap[48], înalte cercuri politice şi militare din Petersburg şi Moscova împărtăşeau convingerea că se impunea „un apel la conştiinţa monarhilor Europei", pentru care „cauza creştinilor din Orient nu trebuia să fie confundată cu aceea a revoluţionarilor din Franţa, Italia şi Spania". Un apel din care să reiasă că insurecţia începută pe 25 martie/6 aprilie nu mai era a unor „supuşi" ai Porţii, ci a unor „creştini oprimaţi şi decimaţi [...], ce s-au înarmat pentru viaţa lor, pentru proprietăţile, averea

[44] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 93 şi urm. (Alexandru I, *Reskript...* pentru Stroganov, Laybach, 31 martie/12 aprilie 1821).

[45] Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 299.

[46] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 93 (Alexandru I, *Reskript...* pentru Stroganov, Laybach, 31 martie/12 aprilie 1821).

[47] *Ibidem*, p. 94.

[48] *Ibidem*, p. 58 (Alexandru I. c. A. Goliţin, Laybach, 10/22 martie 1821).

și credința lor, mai scumpă, aceasta, decât [...] himerice principii pe care orgoliul și ura le incitau contra autorității legitime. În Grecia, creștinii nu aveau de ales decât între apostazie și sclavaj. În Grecia [...], creștinii nu aspirau decât la a-și înălța capetele spre a putea să contempleze fără să roșească (fără a fi apăsați de sentimentul rușinii) lumina cerurilor“[49]. La Petersburg și la Moscova se considera că „a asimila grecii radicalilor din toate țările însemna a rândui guvernele creștine pe aceeași linie cu Poarta Otomană“[50]. Se considera că și acțiunea lui Ipsilanti se subsuma „cauzei sfinte“, că „vina lui“ se supunea judecății divine, încât „cel ce se simțea în putere să arunce primul piatra asupra creștinilor din Orient [...] s-ar livra păcatului de a aproba că acea acțiune ar fi opera tenebrelor și nelegiuirii“[51]. Era însă ceea ce nu se prea putea să se considere, pe moment, la nivelul politicii oficiale a Rusiei, Capodistrias susținând că „acțiunea lui Ipsilanti nu urma calea bună, cea sfântă, a eliberării Greciei“, că acea acțiune confirma „flagelul înspăimântător al despotismului demagogic“ („*le fleau plus épouvantable encore du despotisme démagogique*“)[52], că împăratul pravoslavnic nu a avut cum să facă mai mult pentru conducătorul Eteriei și pentru comilitonii acestuia decât să le ofere, prin actul dezavuării, „o scândură de scăpare [...] de la înec“ („*Nous avons offert au prince Ypsilanti et aux hommes égarés qui l'entourent une planche de salut. Nous ne pouvous pas faire davantage*“)[53]. De pe poziția sa de *stats-sekretari* al Rusiei, Capodistrias realiza că o asimilare a acțiunii lui Ipsilanti de „cauza sfântă a

---

[49] „Cependant il importe de parler hautement à la conscience des monarques de l'Europe. Il importe de leur dire que la cause des chretiens d'Orient ne doit jamais être confondue avec celle des révolutionnaires de France, d'Italie et d'Espagne. En effet, quelle plus criante injustice! En Grèce, ce sont des tributaires et non des sujets chrétiens, opprimés, décimés mille fois, qui s'arment pour leur vie, leurs propriétés, leur honneur et leur foi, plus chère que tout le reste. Ailleurs, c'est pour de chimériques privilèges que l'orgueil et la haine soulèvent les passions contre l'autorité légitime. En Grèce, les chrétiens n'ont à choisir qu'entre l'apostazie et l'esclavage [...] Partout ailleurs, ce sont des partis qui veulent des constitutions pour placer la démagogie sur le trône et faire triompher la licence sous le nom de liberté. En Grèce, au contraire, les chrétiens n'aspirent qu'à relever leurs têtes pour pouvoir enfin contempler sans rougir la lumière des cieux“. *Ibidem*, p. 95 (A. Sturdza c. Capodistrias, 2/14 aprilie 1821).

[50] *Ibidem*.

[51] „Que celui qui se sent la force de lever la pierre le premier sur les chrétiens d'Orient, se montre et qu'il nous prouve que l'entreprise du prince Ypsilanti est une œuvre de ténèbres et d'iniquité“. *Ibidem*.

[52] *Ibidem*, p. 72 (Capodistrias c. A. Sturdza, Laybach, 18/30 martie 1821).

[53] *Ibidem*.

grecilor" incomoda susținerea europeană, solicitată de împăratul Alexandru, a celei din urmă. Ceea ce realiza „corfiotul" în miezul politicii ruse nu corespundea însă „imboldurilor căuzașe" ce-i veneau din străfundurile ființei lui de „bun grec". Credea în susținerea de Rusia a „cauzei sfinte în Orient" și suferea că acea susținere nu întrunea poziții favorabile, „bine înțelegătoare", din partea celorlalte mari puteri. Austria nu se abătea cu nimic de la a merge și „în criza din Principate", și în „criza mai gravă provocată de insurecția generală a grecilor" pe mâna drepturilor suverane ale Porții"[54]. Metternich nota, de altfel, că a insistat mult „să-l convingă" pe Alexandru I, la Laybach, într-un moment când „pacificarea" Italiei devenise o certitudine, să nu se cramponeze de „cauza grecilor" până la a compromite definitiv perspectiva „viitorului congres european", căruia să-i fie supuse „toate afacerile de interes general" („*Aujourd'hui j'ai eu de nouveau une longue conférence avec l'Empereur Alexandre [...] Mon plus grande mérite en cela est de pouvoir employer l'influence que j'ai actuellement à l'empêcher de dépasser les limites du juste et du bien; car le mal commence où finit le bien*")[55]. Cabinetul prusian nu pronunța mai nici un cuvânt despre dedesubturile religioase ale „crizei din Orient"[56]. Dedesubturi față de care politica Franței avea „tradiția ei", fiind încercată de multă circumspecție față de modul cum le combina diplomația rusă[57]. Cabinetul britanic, în fine, nu prea vedea cum „cauza sfântă a grecilor" putea fi așezată în marja unei „chestiuni de interes politic european"[58]. Într-o asemenea marjă, *cauza greacă*, cu însemnul constituirii statului modern, avea să se așeze, sub impulsurile unor acte de voință națională, spre finele anului 1821 și la începutul celui următor.

Cu totul altfel aveau să stea lucrurile în privința *cauzei române*. Revoluția s-a constituit într-un puternic impuls al internaționalizării ei. Impuls

---

[54] „Les complications qui peuvent survenir en Orient échappent à tous les calculs ... Ypsilanti, ce libéral déguisé, cet hellèniste, me mettra aux prises avec un dilemme". *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare: Metternich, *Mémoires...*), publ. par le prince Richard de Metternich, vol. III, Paris, 1881, p. 465 (Metternich, *Lettre particulière...*, Laybach, 6 mai 1821).

[55] *Ibidem*, p. 466 (Metternich, *Lettre particulière...*, Laybach, 9 mai 1821); v. și p. 472 (Metternich c. Rechberg, Laybach, 25 martie 1821).

[56] *Ibidem*, p. 466 și urm.; C.K. Webster, *op.cit.*, p. 339 și urm.

[57] C.K. Webster, *op.cit.*, p. 340 și urm.

[58] *Correspondence, Despatches, and Other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare: Castlereagh, *Correspondence...*), ed. by Charles William Vane, vol. XII, Londra, 1954, p. 396 (Gordon c. Castlereagh, Laybach, 13 mai 1821).

ce a fost însă tăiat de un curs al evenimentelor marcat de sfârşitul tragic al lui Tudor Vladimirescu. Eteriştii au fost cei care l-au izolat „în chiar tabăra lui [...] pe pandur", de unde l-au ridicat spre a-l judeca şi a-l executa. Sfârşitul lui Tudor şi, în fapt, al revoluţiei române, s-a datorat însă nu atât condamnării lui de eterişti, pentru „vina" de a fi încălcat „legământul" cu ei, cât unor împrejurări ce au implicat raţiuni şi interese ale unor mari puteri, ale Rusiei, cu deosebire. Iminenţa intervenţiei otomane şi „decizia lui Ipsilanti de a sosi la Bucureşti" au provocat „iuţirea marşului lui Tudor spre capitală". Reacţia cea mai vehementă faţă de „marşul lui" spre a responsabiliza „buna rânduială în Ţară" a parvenit nu din partea Porţii, nici din cea a „limitrofei" Austrii, ci din partea Rusiei. La vestea „dezavuării de ţar a acţiunii lui Tudor", consulul Pini a inoculat temeri sporite boierilor ce s-au şi dedat „fugii peste graniţă". Pini însuşi „a fugit" spre Braşov, la fel şi consulul austriac Hakenau, urmaţi, ambii, sau însoţiţi de boieri[59]. Închiderea frontierelor Austriei şi, măcar în declaraţii, ale Rusiei pentru „rebeli" nu se aplica şi boierilor transfugi. Iar „calea străinătăţii" aveau să o ia, la instigarea produsă de „unele persoane" de la consulatul rus din Iaşi, şi boierii din Moldova. Pini şi-a urmat drumul spre Laybach, unde avea de raportat împăratului Alexandru şi „principalilor miniştri ai acestuia" despre ceea ce a reuşit el, anume, să creeze o mare ruptură în „partida boierească"[60], fapt cu repercusiuni serioase asupra stării politice a Principatelor timp de aproape două decenii, în anii 1822-1828, ai „domniilor pământene", restaurate, rolul politic important revenind boierilor ce nu au răspuns îndemnurilor consulilor ruşi „de a fugi" şi s-au orientat după exigenţele stricte ale suzeranităţii otomane permisibile „influenţei austriece în zonă"[61], *pentru ca, din 1828, rolul politic important să revină boierilor* acoperiţi de „pronomii", reveniţi „acasă" spre a se afirma prin elaborarea şi punerea în practică, sub protectoratul Rusiei, a Regulamentelor Organice[62]. Până să fi devenit realitate evidentă ruptura partidei naţionale, „boierii valahi" au dat *carte de adeverire* despre Tudor, au adresat, la insistenţele lui,

---

[59] *Revoluţia din 1821... Documente externe*, p. 170 (Kreuchely c. Miltitz, Bucureşti, 19/31 martie 1821).

[60] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 149 (Nesselrode c. Stroganov, Laybach, 1/13 mai 1821).

[61] Gabriel Bădărău, *op.cit.*, p. 210 şi urm.

[62] A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, vol. I/1, Bucureşti, 1910, p. 11-26.

un nou *arz* Porții[63], memorii sau petiții suveranilor și cabinetelor Austriei[64] și Rusiei[65]. Au acceptat cu greu unele „măsuri sociale" ale celui ce conducea, în fapt, Țara, i-au susținut preocupările de a întări „centre de rezistență armată", tratativele lui cu pașalele de la Dunăre[66]; au acuzat divergențele grave între Tudor și Ipsilanti, au înțeles bine că severitatea excesivă a slugerului îl îndepărta pe acesta de „căpitanii săi"; au devenit foarte înspăimântați sub impresia produsă de intrarea trupelor otomane în București, dar și sub răceala „consemnului" lăsat de Pini că, reacționând la deja conturabila ocupație de turci a Principatelor, Rusia avea să recapete și să-și fortifieze capacitatea de a ordona politica internă a celor două entități statale românești; au ajuns să creadă că, dacă evitau să conlucreze la restabilirea numai de turci a stărilor de lucruri „legale" în Țară, „curtea" Rusiei le va ierta gestul de a fi adresat și în mod direct, nu doar prin intermediul reprezentantului ei diplomatic la Constantinopol, *arzuri* Porții Otomane; crezând sau sperând așa ceva, boierii divaniți, după ce au fost „eliberați" de Tudor din „captivitatea" de la Golești, „au și dat imediat bir cu fugiții"[67]. Timp în care „mulțimea de revoltați" părea să nu mai priceapă mare lucru din ceea ce se petrecea „în tabăra ei". Retragerea lui Tudor spre Oltenia, deși corespunzătoare unor rațiuni militare, a produs până și asupra celor mai intimi colaboratori ai săi impresia că lui Ipsilanti i-a fost lăsat un câmp larg de a-și impune „legea", de a invoca, pe mai departe, „protecția și sprijinul Rusiei", iar toate acestea după ce „fiul de domn fanariot" dispusese asasinarea trimisului țarului cu *scrisoarea* conținând dezavuarea acțiunii eteriste în Principate[68].

Invocarea „protecției Rusiei" a folosit, se pare, mult eteriștilor la „paralizarea" oricărei rezistențe sau reacții din partea „căpitanilor lui Tudor", cu ocazia ridicării acestuia „din tabăra lui" spre a fi condamnat. O condamnare în care s-a regăsit, mai mult decât „judecata eteristă", acuzarea de Rusia a faptului că revoluția română „a încurcat" un mare proiect politic al împă-

---

[63] *Documente privind istoria României... 1821*, vol. I, p. 409-411 (Boierii... c. Înalta Poartă, 27 martie/8 aprilie 1821); v. și p. 395 și urm. (*Jurământul boierilor față de Tudor Vladimirescu*, 23 martie/4 aprilie 1821).

[64] *Ibidem*, p. 413 și urm. (Boierii... c. Metternich, 27 martie/8 aprilie 1821); v. și p. 407 și urm. (Gr. Brâncoveanu și Gr. Ghica c. Hakenau, Brașov, 26 martie/7 aprilie 1821).

[65] *Ibidem*, p. 412 și urm. (Boierii... c. Alexandru I, 27 martire/8 aprilie 1821).

[66] *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I (coord. Dan Berindei), București, 2003, p. 38-42.

[67] C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1974, p. 225 și urm.

[68] G.D. Iscru, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, București, 1983, p. 221.

ratului Alexandru, a cărui țintă hegemonică la nivel european presupunea soluționarea numai „pe mâna politicii lui“ a situației creștinilor ortodoxi supuși ai sultanului. Acea presupunere a stat câteva luni în umbra perspectivei unui „nou mare congres european“, însă a fost resuscitată de declanșarea insurecției generale a grecilor. Nevenind „pe mâna politicii ruse“, cauzei române i-a fost obturată, la 1821, în primul rând prin „sârguința miniștrilor țarului“ de a incrimina „faptele lui Tudor“, perspectiva internaționalizării[69]. Intervenția otomană a contribuit la ceea ce Rusia s-a așteptat și a acceptat să se întâmple: tensionarea „chestiunii Principatelor“, dar nu în echivalență cu o *problemă română*, în sens național, ci în limitele unei „afaceri“ axate de statutul politico-juridic al celor două mici entități statale aflate sub suzeranitate otomană și „în vederile protectoare ale marii curți nordice“. Era ceea ce Austria, crezând că arbitra raporturile ruso-otomane, a admis, iar Marea Britanie și Franța nu manifestau, pe moment, preocupări oficiale de „problematizare europeană“ a realităților politice de la Dunărea de Jos[70]. Ocupația otomană și contestarea acesteia de Rusia[71] aveau să mențină, e drept, „chestiunea Principatelor“ în atenția marilor puteri în anii 1821-1826. Nici una dintre marile puteri nu a căutat însă, la 1821, să pună acea „chestiune“ în termenii uneia *române*, de interes *european*. La 1826, „chestiunea Principatelor“ avea să redevină „o afacere ruso-otomană“. Deși s-au intersectat, la 1821, revoluțiile din Principate și din Grecia istorică nu au determinat, prin implicațiile lor, și o strânsă împletire a traseelor *internaționalizării problemelor română și greacă*. Intersectarea celor două revoluții s-a constituit în una dintre determinantele esențiale ale urgentării deliberărilor marilor puteri asupra „chestiunii orientale“. Unii

[69] Pe 13/27 aprilie 1821, Udritzki, de la consulatul Austriei din București, făcea știut lui Tudor eșuarea *memoriilor* trimise de el la Laybach: „Memoriul [...] pe care l-ați trimis Majestăților Lor Imperiale, împăratului Francisc și țarului Alexandru, a ajuns la destinație, dar ambii monarhi nu au găsit de cuviință să vă cinstească cu un răspuns direct, ci, dimpotrivă, ei au avizat pe miniștrii [...], pe consulii lor de aici, din Principate, să vă considere rebel [...] Totodată, vă comunic că s-a lăsat Porții mână liberă pentru a readuce cu forța armată [...] mulțimea la cuvenita supunere și ascultare“. *Documente privind istoria României. Colecția Hurmuzaki*, Serie nouă, vol. II, București, 1962, p. 645.

[70] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 148 (Nesselrode c. Lieven, Laybach, 30 aprilie/12 mai 1821).

[71] *Ibidem*, p. 112, 132 și urm. (Stroganov c. Nesselrode, 10/22 aprilie, 27 aprilie/9 mai 1821), 155 (Stroganov, *nota verbală* c. guvernul otoman, 7/19 mai 1821), 159, 203-207 (Stroganov, *note* c. guvernul otoman, 22 mai/3 iunie 1821 și 6/18 iulie 1821); pentru aceste două din urmă documente, v. și A. Prokesch-Osten, *op.cit.*, vol. III, p. 81-84 și 95-101.

istorici au şi apreciat anul 1821 ca început al acelei „chestiuni", sub raportul interesului prezentat de ea pentru diplomaţia europeană[72]. O apreciere susţinută şi de referinţe la un pasaj din textul *depeşei circulare unice*, convenită, pe 12 mai 1821, de „curţile" Austriei, Rusiei şi Prusiei, ce anunţa, după aproape patru luni de la închiderea oficială a Congresului de la Laybach, că, pe viitor, „chestiunea orientală" avea să stea în atenţia *marii politici*[73]. Din „puncte ale chestiunii orientale", „chestiunea Principatelor" şi „criza greacă" aveau să şi devină, fiecare pe traseul ei distinct, probleme de interes european. Nu s-a putut însă regăsi un pasaj asemănător, relativ la „chestiunea orientală", şi în textul *declaraţiei* subscrise, tot pe 12 mai 1821 şi tot la Laybach, de cele trei „curţi nordice".

Declaraţia solemnă[74], ca şi cea mai mare parte a *depeşei-circulare* din 12 mai, privea succesul intervenţiei contra revoluţiilor din Italia. Nu era însă văzut în exact aceleaşi nuanţe, pe întinderea celor două documente, „sistemul de intervenţie contra pericolului revoluţionar". Asupra *depeşei-circulare* şi-a pus amprenta *spiritul politic* al lui Metternich, sub acoperirea unor desfăşurări *ideologice* scontate, de el, de natură „a-l încânta" pe Alexandru I[75]. După ce amintea că, la Troppau, „curţile aliate", în fapt numai trei, cele „nordice", dintre ele, au convenit asupra „sistemului de a se acţiona

[72] Alberic Cahuet, *La question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821-1905)*, Paris, 1905; *apud* Leonid Boicu şi Cristina Ciută, *O controversă istoriografică neînchisă: declanşarea crizei („problemei", „chestiunii") orientale*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani* (coord. Gabriel Bădărău, L. Boicu şi Lucian Năstasă), Iaşi, 1994, p. 177.

[73] „Les souverains [...] ont déclaré [...] qu'ils regardaient comme légalement nulle et désavouée par des principes qui constituent le droit public de l'Europe, toute prétendue réforme opérée par la révolte ou la force ouverte. Ils ont agi en conséquence de cette déclaration dans les événements de Naples, dans ceux du Piémont; *dans ceux mêmes qui, sous des circonstances très différentes, mais par des combinaisons également criminelles, viennent de livrer la partie orientale de l'Europe à des convulsions menaçantes*" (subl. ns. – G.C.). Metternich, *op. cit.*, vol. III, p. 512 (Metternich, *Dépêche – circulaire aux légations accréditées près les Cours étrangères*, Laybach, 12 mai 1821). Maurice Bourquin, *op. cit.*, p. 298 şi urm., a făcut, pentru acest „pasaj", trimitere eronată la textul *declaraţiei*, cu aceeaşi dată de 12 mai 1821, subscrisă de „curţile" Austriei, Rusiei şi Prusiei. Pentru *Déclaration*, v. Metternich, *op.cit.*, vol. III, p. 515-517, semnatari: Metternich şi Vincent, pentru Austria; Krusemarck, pentru Prusia; Nesselrode, Capodistrias şi Pozzo di Borgo, pentru Rusia.

[74] Metternich, *op. cit.*, vol. III, p. 515-518.

[75] *Ibidem*, p. 473 (Metternich, *Lettre particulière...*, Viena, 23 iulie 1821) şi 489-493 (Metternich c. Rechberg, Laybach, 25 martie 1821).

contra revoluției napolitane" („*Cette tâche fut bientôt remplie* ...")[76] și că, la Laybach, unde „s-a transferat [...] reuniunea de suverani și de miniștri", prezența regelui Celor Două Sicilii și a reprezentanților „celorlalți prinți din Italia" a întărit caracterul „solemn și legal" al intervenției la Neapole, după ce sublinia determinarea „suveranilor aliați" de a pune „o barieră contra torentului devastator al Revoluției" și de a considera „statele suportând schimbări în regimul politic [...] lipsite de adăpost în fața calamităților timpului [...], monarhiile pure, monarhiile limitate, constituțiile federative, republicile cuprinzându-se în stăruințe ale proscrierii unei secte ce trata de oligarhie tot ceea ce se ridica deasupra nivelului egalității himerice"[77], după ce recunoștea și evenimentele ce se petreceau „în partea orientală a Europei" între „calamitățile criminale", *depeșa-circulară* puncta, pe agenda *marii politici*, că „la reuniunea de peste un an" urma să fie neapărat luată în considerare „împlinirea măsurilor aplicate în Italia", întru satisfacerea tuturor „curților" din Peninsulă, a celor de la Neapole și Torino, cu deosebire[78]. Orientată de un atare „punct", agenda „viitorului congres" provoca serios „planurile" diplomației ruse ca, la acel mare for european, cum promisese la un moment dat și Metternich, să fie abordate mai toate problemele de interes general. „Planul mare" al împăratului Alexandru era acela de a se lua „măsuri generale contra conspirației revoluționarilor", care, declara el lui Gordon, „priveau Spania ca *tribună* la care să facă un permanent apel, ca un vehicol pentru diseminarea pernicioasei lor doctrine [...], încât răul rămânea unul general", parțial stăvilit prin intervenția în Italia, dar nu și „complet exterminat"[79]. Împăratul Alexandru își ascundea cu greu nemul-

---

[76] *Ibidem*, p. 509 (Metternich, *Dépêche-circulaire*..., Laybach, 12 mai 1821).

[77] „Les Etats qui ont admis des changements dans leur régime politique ne sont pas plus à l'abri de leurs attaques que ceux dont les anciennes institutions ont traversé les orages des temps. Monarchies pures, Monarchies limitées, constitutions fédératives, Républiques, tout est compris, tout est englobé dans les arrêts de proscription d'une secte qui traite d'oligarchie tout ce qui, sous quelque forme que ce soit, s'élève au-dessus du niveau d'une égalité chimérique". *Ibidem*, p. 511.

[78] „La réunion qui va finir doit se renouveler dans le courant de l'année prochaine. On y prendra en considération le terme à fixer aux mesures qui, de l'aveu de toutes les Cours d'Italie, et particulièrement de celles de Naples et de Turin, ont été jugées nécessaires pour raffermir la tranquillité de la Péninsule". *Ibidem*, p. 512.

[79] „The Emperor Alexander [...] regarded Spain as the *tribune* to which all the revolutionists of Europe have recourse, as to a vehicle from which they can disseminate their pernicious doctrine, and so long as the demagogues can declaim from it and promulgate through such a channel with impunity their material for undermining the security of every

țumirea că Metternich încerca să strâmtoreze posibilitatea reconsiderării întregului sistem politic european la congresul din 1822.

Cât timp perspectiva „marelui congres" a întreținut măcar speranțele împăratului Rusiei „într-o spectaculoasă reconsiderare de sistem european", „miniștrii lui" s-au abținut de la a obiecta formal față de exercițiul dreptului exclusiv al Porții de a interveni în Principatele Române, pentru restabilirea „ordinii după tratate ce purtau și semnătură rusă". Asupra necesității stingerii „focarului revoluționar" din Valahia și Moldova, politica Rusiei s-a pronunțat cu fermitate, cu multă asprime, chiar. Aprobați sau încurajați de Austria, „nederanjați" de Marea Britanie, Franța sau Prusia, turcii aveau să reușească, după condamnarea severă de ruși a acțiunii lui Tudor și uciderea „pandurului" de eteriști, după înfrângerea acestora din urmă la Drăgășani (7/19 iunie) și lichidarea ultimelor rezistențe ale *Zaverei*, să readucă „la deplina ascultare, sub ocupație militară, cele două Principate"[80]. Politica Rusiei se vedea realmente într-o situație contorsionată, condamnând insurecțiile română și eteristă, mai ales pe cea dintâi, dar și acuzând, ca fiind cu totul contrară influenței ei în Principate, intervenția unilaterală a Porții în scopul reprimării acelor insurecții. „Marea curte nordică" nu avea cum, pe moment, să reacționeze energic, peste unele *note* prezentate de Stroganov lui *reis-effendi*[81], față de ascendentul luat de curtea suzerană în „chestiunea Principatelor". „Miniștrii lui Alexandru I" acuzau cumva angajamentul ruso-austriac „de a respecta tranzacțiile de la Laybach [...] ca bază de principii invariabile, până la reuniunea marilor cabinete din 1822" („*Les transactions de Laybach seront regardées par les deux cours comme une base de principes invariables, jusqu'à la réunion des cabinets en 1822*")[82]. Iar pentru a mai calma semnele de nemulțumire ale împăratului Alexandru din cauza „punctării" restrictive a agendei „viitoarei reuniuni", Metternich a căutat să-l prindă pe „marele suveran" într-un dens păienjeniș ideologic („*Pour ne faire fausse route, il faut séparer le Czar de son entourage. Il veut ce que je veux moi-même [...] C'est par là que s'ex-*

government in Europe, it was impossible to impose an insurmontable barrier to the evil, which had been repulsed *but* not exterminated" Castlereagh, *op.cit.*, vol. XII, p. 396 (Gordon c. Castlereagh, 13 mai 1821).

[80] *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I, p. 44 și urm.

[81] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. II, vol. IV (XII), p. 155 (Stroganov, *Verbal'naya nota...*, 7/19 mai 1821) și p. 158 (Stroganov, *Nota...*, 22 mai/3 iunie 1821).

[82] Metternich, *op.cit.*, vol. III, p. 506 (Metternich, *Mémoire*, pentru Alexandru I. Laybach, 6 mai 1821).

plique ma toile d'araignée...")[83], întins şi peste *declaraţia* austro-ruso-prusiană din 12 mai.

Textul *declaraţiei* subscrise de cele trei „curţi" pare să fi determinat, mai mult decât oricare alt document metternichian, convingerea a nu puţini istorici că împăratul Rusiei a fost cu totul prins, la 1820-1821, în mrejele „politicii reacţionare a principalului ministru al Austriei". Istoricii ruşi au şi văzut în acea „prindere" explicaţia principală pentru „condamnarea de ţar [...] a insurecţiilor naţionale română şi greacă în răstimpul februarie-mai 1821", de asemenea, pentru lipsa de reacţie energică a Rusiei la intervenţia Porţii în Principate şi chiar la masacrele comise de otomani contra insurgenţilor din Grecia istorică[84]. Revenind asupra *declaraţiei* din 12 mai, ar fi de observat că textul ei, de la un capăt la altul, nu făcea altceva decât sublinia „hotărârea suveranilor aliaţi de a înăbuşi comploturile şi de a face să înceteze tulburările ce ameninţau [...] pacea generală, a cărei restabilire costase multe eforturi şi sacrificii"; la Troppau şi Laybach s-a recunoscut că pericolul la adresa păcii şi ordinii era general, „că Tronul şi Statul erau mai peste tot trădate, jurămintele de fidelitate încălcate, onoarea militară nesocotită, că uitarea tuturor datoriilor faţă de legalitate [...] a înteţit flagelul dezordinelor"[85]; suveranii „au recunoscut în toată întinderea ei conspiraţia [...], de aceea, pătrunşi de sentimentele bunei cauze [...], au ţinut să anunţe principiile ce i-au ghidat [...], încât toţi amicii binelui să afle constant în uniunea lor o garanţie sigură contra perturbatorilor"[86]. Nicicând „corabia solidarităţii monarhice" nu părea să fi plutit cu mai puternic vânt ideologic umflându-i pânzele. Un vânt înteţit şi de un întins *memoriu* adresat de

[83] *Ibidem*, p. 473 (Metternich, *Lettre particulière*, Viena, 23 iulie 1821).

[84] A. Faddeev, *Rossija i vostochnyi krisis 20-ih godov XIX veka*, Moscova, 1958, *passim*; I.S. Dostian, *Rossija i balkanskii vopros*, Moscova, 1972, p. 196-308; O.V. Orlik, A.N. Şapkina, *Nachalo evropeiskih revoljutsii. Pozitsija Rossii i drugih deržav*, în *Istorija vneshnei politiki Rossii. Pervaja polonina XIX veka. Ot voin Rossii protiv Napoleona do Parižskovo mira 1856 g.* (otv. red. A.N. Saharov...), Moscova, 1995, p. 159-164.

[85] „Le plan d'une subversion générale était tracé [...] Le Trône et l'Etat ont été trahis, les serments violés, l'honneur militaire méconnu, et l'oubli de tous les devoirs a bientôt amené le fléau de tous les désordres. Partout le mal a présenté le même caractère, partout un même esprit dirigeait ces funestes révolutions". Metternich, *op.cit.*, vol. III, p. 515 (*Déclaration...*, Laybach, 12 mai 1821).

[86] „Les Souverains alliés [...] ont voulu annoncer au monde les principes qui les ont guidés. Ils sont décidés à ne jamais s'en écarter, et tous les amis du bien verront et trouveront constamment dans leur union une garantie assurée contre les tentatives des perturbateurs". *Ibidem*, p. 517.

Metternich, cu promptitudine, împăratului Alexandru[87]. De la flatarea suveranului Rusiei („*Votre Majesté Impériale a fait un bien immense; sa conscience doit le lui dire, c'est la seule recompense qui puisse ambitionner tout homme de bien; c'est la seule qui puisse atteindre l'homme placé par la Providence au-dessus des autres hommes*“)[88], de la a pretinde că „grave datorii“ apăsau asupra posturii sale de „principal ministru“ între împăratul Francisc şi împăratul Alexandru („*Placé ainsi que je suis vis-à-vis de l'Empereur mon Maître et de Votre Majesté Impériale, de graves devoirs pèsent sur moi*“)[89], de la a inocula suveranului destinatar al *memoriului* sentimentul că „gândirea ce i-o comunica“ era întru „omagierea lui“ („*Mon hommage, Sire, doit se borner à vous dire toute ma pensée*“)[90], Metternich ajungea să realizeze unele dintre cele mai expresive pagini de ideologie conservatoare, cu înțelesul ei primordial al „imobilității seculare“; societatea era amenințată, în pericol de a fi „pierdută“, măsurile de reprimenire a ei fiind „aurora unui mai bun viitor“, încă nesigur, totuşi, de moment ce „un singur principiu fals (denaturat) era deajuns „să întoarcă societatea în noapte, pentru ca nopții să-i succeadă haosul („*Un seul principe faussé, et nous rentrerons dans la nuit, puis le chaos succédera à cette nuit*“ – subl. în text)[91]; prevenirea oricărui „principiu devastator“ impunea „o încredere reciprocă şi nelimitată între suverani [...], o înțelegere sinceră asupra bazelor binelui dorit de ei, asupra principiilor clare, precise, simple pe cât posibil“, principii între care cel de căpetenie era „acela al conservației oricărui lucru legal constituit“, iar calea (mijlocul) acelei conservații era *să nu se inoveze nimic*, dată fiind incompatibilitatea noțiunilor (termenilor) de *a se conserva* şi de *a se reforma*[92]; termenul de *constituție* era, din toate, „cel mai puțin precis, cel mai facil de interpretat şi de popu-

---

[87] *Ibidem*, p. 502-509 (Metternich, *Mémoire* pentru Alexandru I, Laybach, 6 mai 1821).
[88] *Ibidem*, p. 503.
[89] *Ibidem*.
[90] *Ibidem*.
[91] *Ibidem*.
[92] „Afin d'établir l'accord le plus entier sur la marche dans l'avenir le plus prochain [...], il faut le fonder sur des principes clairs, précis, aussi simples que possible, et régler leur application sur des engagements réciproques non moins clairs et précis [...] Le principe que les Monarques doivent opposer à ce plan de destruction universelle, c'est celui de *la conservation de toute chose légalement existante*. Le seul moyen de parvenir à ce but pourra être *celui de ne pas innover* [...] Je suis convaincu qu'il est impossible à la fois *de conserver et de réformer*“ (subl. în text). *Ibidem*, p. 504 şi urm.; v. p. 504-506 (*Principes*).

larizat, întru amăgirea speranţelor populaţiilor, *masă* care, o dată agitată, renunţă la orice, ascultând doar, fără a mai ţine să înţeleagă ceva"; *massele* urmau pe „facţioşi [...], al căror scop era unul şi uniform", acela de a răsturna orice lucru legal fiinţând, „ambiţioşii şi profitorii dovedindu-se mai mereu nerăbdători şi ardenţi, fiecare zi în revoluţie echivalând cu cariera (soarta!) unui om, ziua de ajun neînsemnând nimic, ziua curentă însemnând totul, iar a doua zi mai nimic [...], poporul netăgăduind a se manifesta ca mulţime oarbă, în râvnire de sărbătoare a lui, sub cerinţa răsturnării a tot ce era legal"[93].

O viziune asupra „fenomenului revoluţiilor" ce avea să străbată îndelung ideologia conservatoare, în accente, atunci, de „reacţiune". În orizontul acelei ideologii, Metternich supunea atenţiei împăratului Alexandru şi „mijloacele de prevenire şi de combatere [...] a răului din societate"[94]. „Solidaritatea curţilor monarhice" constituia, desigur, „întâiul mijloc", de care depindeau mai toate celelalte. Iar între „curţile conservatoare", cele ale Austriei şi Rusiei aveau de dat cel mai reconfortant exemplu, „prin instrucţiuni identice [...] pentru reprezentanţii lor diplomatici conlucrând în numele cauzei comune" şi, mai presus, prin convenirea suveranilor lor „de a judeca orice caz fortuit de tulburare a ordinii după principiile aplicate la Laybach şi de a nu ezita să-şi conformeze atitudinea lor acelor principii"[95]. Între cazurile ce impuneau urmarea unor atare principii era trecută, de Metternich, şi insurecţia generală a grecilor". Iar spre a mai diminua impresia că supunerea „cazului grecilor", văzut de împăratul Alexandru ca unul de „război sfânt", principiilor (nu politicilor !) adoptate la Troppau şi Laybach bloca iniţiativa Rusiei „în Orient", acelaşi Metternich a recurs la propune-

[93] „Ce mot [...] de Constitution, de tous le moins précis, le plus sujet à interprétation et le plus facile à populariser, car il opère sur la masse des peuples aux moyens des espérances [...] La masse, une fois agitée, renonce à tout le reste; elle écoute, et ne porte pas ses voeux jusqu'à comprendre ... Le but clair et précis des factieux est un et uniforme. C'est celui du *renversement* de toute chose légalement existante. Les ambitions et les profits sont toujours impatients et ardents dans leurs revendications. Chaque jour, en révolution, équivaut à la carrière d'un homme. La veille n'est plus rien, le jour est tout, et il ne sera plus rien le lendemain [...] Le peuple ne manque jamais de s'y porter en foule. Il faut courrir à la fête; pour y parvenir, il faut renverser tout". *Ibidem*, p. 505.

[94] *Ibidem*, p. 506-509 (*Moyens*).

[95] „Les deux Monarques devront convenir entre eux: de juger tout cas fortuit d'après les principes qui ont été apliquées à Laybach à des cas pareils; de ne pas hésiter à se placer dans une attitude conforme à ces principes". *Ibidem*, p. 507.

rea, scontată de el ca una „de efect", de a ființa, în replică la centrul „facționiştilor" ce era Franța, „un *centru de informare, nu de acțiune*, a forțelor conservatoare", cu sediul la Viena, unde împăratul Alexandru să-şi desemneze „un om de toată încrederea"![96]. Era poate cea mai incitantă, cu adresa Alexandru I, propunere metternichiană pe linia *politicii de principii conservatoare*. În planul *politicii reale*, axate de interese şi de oportunități, cel căruia i s-a pus adeseori în seamă „sistemul reacțiunii europene" ținea să facă ştiut contelui Stadion că Austria a reuşit „să ducă la bun sfârşit" intervenția unilaterală în Italia şi să prevină astfel *invazia rusă* în Europa Centrală şi, de subînțeles, înspre Strâmtori şi Constantinopol[97]. Era un fapt de la care se cuvine să fie înțeles raportul între ideologie şi politică pe tema intervenției contra revoluțiilor de la 1820-1821. Era un fapt ce închidea partitura „curților nordice", performată la Troppau şi Laybach, şi deschidea perspectiva resuscitării sonurilor *concertului celor cinci mari puteri*.

Raportul între politică şi ideologie şi-a aflat expresii speciale, la nivelul pozițiilor marilor puteri, pe seama „evenimentelor din Orient". În plan ideologic, asimilabil *politicii de principii*, Rusia şi Austria, cărora, pe firul actelor Congresului de la Laybach, li s-au raliat şi Prusia, au încriminat „la unison" acțiunea lui Tudor Vladimirescu şi, până la declanşarea insurecției grecilor din Moreea, acțiunea lui Alexandru Ipsilanti la nordul Dunării de Jos. Declarativ, ideologic, „cele trei curți nordice" au subsumat respectivele acțiuni „pericolului revoluționar cu care se confrunta întreaga Europă monarho-conservatoare". În planul *politicii reale*, însă, Austria şi, fie cu mai reținută determinare, Prusia au recunoscut dreptul exclusiv al Porții Otomane de a stinge „focarele revoluționare" din Principatele Române şi *din Grecia istorică. O recunoaştere ce a întrunit, în accente cumva inegale*, şi pozițiile „curților occidentale", Marea Britanie şi Franța. O recunoaştere ce a contravenit serios „planurilor Rusiei". Cum direct a contravenit acelor „planuri" şi încercarea lui Tudor Vladimirescu de a provoca internaționali-

---

[96] „Il est prouvé que les factieux de tous les pays et de toutes les couleurs ont établi un centre d'information et d'action [...] *A ce centre d'information, il faut en opposer un autre*. Il n'en est pas ainsi *de l'action* [...] Mes voeux se bornent en conséquence à l'établissement d'un *centre d'information*. Vienne offre tous les avantages pour son établissement [...] Placez, sire, si vous trouvez l'individu, un homme de toute confiance à Vienne et accréditez-le près de moi" (subl. în text). *Ibidem*, p. 508.

[97] *Ibidem*, p. 484-488 (Metternich c. Stadion, Laybach, 10 martie 1821; 1. *Partie financière de l'expédition contre Naples*; 2. *Organisation future du royaume de Naples*, şi p. 497 (Metternich c. Stadion, Laybach, 21 aprilie 1821).

zarea problemei Principatelor, măcar până la punctul unde Poarta să se fi văzut obligată să confirme Valahiei şi, totodată, Moldovei „vechile lor drepturi de autonomie". Izolarea şi executarea „pandurului", prin eterişti, au fost decise de „înalţi oficiali ruşi, la ordinul expres dat de împăratul Alexandru". Aceiaşi oficiali, prevalându-se de felul lor de a interpreta tratatele cu Poarta, au impus afundarea „chestiunii Principatelor" în condiţia de „afacere ruso-otomană". Şi-au făcut un obiectiv politic din a obliga puterea suzerană să grăbească evacuarea trupelor ei din Principate, ca însemn de satisfacţie dată şi „dreptului curţii pravoslavnice (ruse) de protecţie asupra creştinilor ortodoxi supuşi ai sultanului". Au căutat, aceiaşi „înalţi oficiali ruşi", să asimileze insurecţia generalizată a grecilor „cauzei creştinilor ortodoxi din Turcia", cauză în al cărei nume împăratul Alexandru a solicitat concursul celorlalte mari puteri. O solicitare la care diplomaţia europeană, incitată de britanici, sub invocarea „echilibrului general", avea să răspundă de o manieră conducând la internaţionalizarea problemei greceşti şi la contracararea proiectului rus de protectorat accentuat în Principatele Române şi de control asupra tuturor aspectelor legate de „soarta Imperiului Otoman".

THE POSITIONS OT THE GREAT POWERS CONCERNING THE ROMANIAN AND THE GREEK REVOLUTIONS, IN THE YEAR 1821 (II)

– Summary –

It was proved in the first part of this study that the Great Powers faced, in the Years 1820-1821, a wave of Revolutions. That „danger" was not a homogeneous one over all Europe. In their comments, the diplomatists and especially the publicists of 1820-1821 hesitated between the recognition of diverse Revolutions – after that in Spain, those in Portugal, Italy, Romanian Principalities and Greece –, and the recognition of facets of a single Revolution started in 1789, stopped in 1815 and revived in order to experience ever new outbreaks. In the formal diplomatic language, in the documents of the European Concert, each Revolution in a certain state, or a certain «European area» was to be given a particular profile „of issue", highlighting the particularities of the international impact.

The Author searched to emphasize the positions of the Great Powers, especially those of Russia and Austria, concerning the Romanian and Greek intertwining Revolutions in the year 1821. The positions of those two Great Powers were only in principle mutualy assumed under the auspicies of the Holy Alliance, at the Congress of Laybach. In fact, each Great Power followed its own policy of interests. In principle, only, Austria and Russia equaly incriminated both the revolutionary action of Theodor Vladimirescu, and

that of Alexander Ypsilanti. In fact, for Austria it was necessary to be recognized the exclusive right of the Porte to blow out the „revolutionary danger" both in Romanian Principalities, and in Greece. A position which the other Great Powers – Great Britain, France and Prussia – followed, each of them, but Russia, in those „affairs". For the Russian policy it was important that the Greek insurrection, a general one starting with the events in the Pelopones, to be assimilated with the cause of the Orthodox christians, subjects of the Porte. At the same time, the Question of the Romanian Principalities was to be plunged into a „Russian-Turkish affair".

Cristian Ploscaru

Politici culturale şi influenţă franceză în primii ani ai regimului regulamentar în Moldova

Atmosfera culturală a epocii domniei lui Mihail Sturdza, apăsătoare, greu respirabilă, datorită riguroasei cenzuri a tipăriturilor şi supravegherii ruseşti, lasă totuşi impresia unei mari desfăşurări de entuziasm, a trăirii publice a actului cultural şi a unei acumulări cantitative, fără precedent, în toate domeniile: învăţământ, literatură, presă sau teatru[1]. Gestionând această amplă prefacere, politica puterii regulamentare în domeniul culturii a fost în genere rezumată de istorici la acţiuni de patronaj, încurajare şi supraveghere a dezvoltării culturale din Principate, vizând accesul societăţii româneşti la „civilizaţia" europeană a timpului, într-o manieră controlată, care să evite derapajele pe făgaşul „ideilor subversive". În pofida mărturiilor privind preocuparea constantă a domnilor regulamentari, mai ales a lui Mihail Sturdza şi Gheorghe Bibescu pentru imaginea publică a guvernării lor, existenţa unei concepţii a autorităţii privind conţinutul şi direcţiile dezvoltării culturale şi, implicit, a unor *politici* de orientare a manifestărilor culturale şi gustului public par a fi considerate, *ab initio*, premature pentru stadiul de dezvoltare a societăţii româneşti[2]. Cu toate acestea, dacă se ia în

[1] *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coord. acad. Dan Berindei, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 329-375.

[2] Pot fi remarcate, totuşi, anumite deosebiri de nuanţă în evaluarea de către istorici a raportului dintre puterea politică, intelectuali şi societate în domeniul culturii. Paul Cornea, sesizând că principala dificultate „rezidă acum [în perioada regulamentară – n.n.] mai puţin în *a crea* instituţii culturale, cât în a le *menţine* şi a le *orienta* în sensul voit" (s.a.), atribuie acest efort de direcţionare a mesajului cultural numai „inteligenţiei" iluministe, iar puterii politice doar *reacţii* vizând limitarea „conţinutului progresist" al discursului

considerare experienţa rusă în domeniu şi un anume caracter empiric al acestor politici, lipsit de fundamentare ideologică solidă, pot fi formulate unele ipoteze cu trimitere la atmosfera culturală din societate şi la maniera în care puterea politică şi-a croit un nou tip de legitimitate, axat pe imagine publică şi recunoaştere socială[3]. De altfel, sub aspect metodologic, terminologia de specialitate nu poate fi folosită ca un element de restrângere a fenomenologiei istorice la o tipologie anume[4], ci termenii pot fi utilizaţi într-o manieră flexibilă, fără a li se denatura conţinutul, pentru a reflecta, în complexitatea sa, „realitatea istorică"[5].

---

cultural (Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, 1972, pp. 423-427). Încercând să extindă semnificaţia actului cultural, Mirela-Luminiţa Murgescu avea în vedere „raportul dintre conformism şi implicare socială şi cel dintre libertate de expresie şi presiune socială", insistând asupra presiunilor exercitate de „grupurile de intelectuali influente cultural şi social", fără a acorda atenţia cuvenită nici legăturilor acestora cu puterea politică, nici conduitelor regimului politic în această privinţă (Mirela-Luminiţa Murgescu, *Libertate de opinie şi presiune socială în Ţara Românească în 1838*, în „Revista istorică", s.n., III, nr. 11-12, 1992, pp. 1158, 1171-1172). Daniel Barbu, localizând în discrepanţa între discurs şi practicile puterii una dintre carenţele fundamentale ale modernităţii româneşti, menţine aceeaşi separare între „elita românească a veacului al XIX-lea", care „a abordat modernitatea ca pe o putere asupra cuvintelor" şi „practica puterii", care „rămâne încă de resortul unor straturi profunde", prin care „Vechiul Regim îşi supravieţuieşte" (Daniel Barbu, *Şapte teme de politică românească*, Bucureşti, Editura Antet, 1997, p. 22).

[3] Întrebându-se „ce se întâmplă cu locul simbolic al puterii" atunci când se produce o erodare vizibilă a „formelor tradiţionale de stăpânire politică", afectate de „emanciparea faţă de puterea religioasă", de ideea societăţii civile şi de autoritatea legii, Jean-Jacques Wunenburger observa tendinţa „naturală" a puterii politice de a căuta noi forme de structurare simbolică, de natură a i aduce recunoaştere socială (Jean Jacques Wunnenburger, *Omul politic între mit şi raţiune. O analiză a imaginarului puterii*, Traducere de Mihaela Căluţ, Cluj, Editura Alfa, 2000, pp. 91-92).

[4] Definiţiile şi termenii la care istoricul face apel, „pentru a numi marile evenimente istorice" şi orice alt fenomen istoric având o relevanţă mai cuprinzătoare, „sunt inevitabil alterate [ajustate – n.n.] de semnificaţiile ideologice şi pasionale care le-au fost atribuite de protagoniştii lor" (Massimo Boffa, *La Révolution française et la Contre-révolution*, în *L'héritage de la Révolution française*, Sous la direction de François Furet, Paris, Hachette, 1989, p. 85), de acea diversitate plină de surprize a „realităţii".

[5] În principiu, politicile culturale ale statului modern se desfăşoară în sens normativ şi canonic pe fundamentul unei ideologii bine definite, aceasta fiind în secolul al XIX-lea ideologia naţională, şi prin intermediul instituţiilor de stat (E.J. Hobsbawm, *Naţiuni şi naţionalism din 1780 până în prezent. Program, mit, realitate*, Traducerea Diana Stanciu, Chişinău, Editura Arc, 1997, pp. 81-101). Scopul acestor politici, mai mult sau mai puţin asumat, este de a „inocula cetăţenilor sentimentul apartenenţei" la un spaţiu politic, definit

În ceea ce priveşte „fenomenul cultural" în sine şi „spiritul public" din Principate, istoriografia a identificat în influenţa franceză sursa predilectă a ideilor şi modelelor de dezvoltare, dar şi a normelor şi moravurilor societăţii civilizate, şi a insistat asupra rolului acesteia pentru formarea intelectuală a elitelor din Principate[6]. În mod sistematic, dintr-o perspectivă pronunţat ideologică, ideilor Revoluţiei Franceze şi spiritului romantic li s-a recunoscut un fel de supremaţie asupra a ceea ce însemna influenţa franceză într-o epocă marcată, sub aspect politic, de disputele între restauraţia legitimistă şi liberalism, iar din punct de vedere cultural de competiţia între clasicism şi romantism[7]. Pe de altă parte, în Franţa, politicile tutelare ale

---

pe temeiul unei culturi şi al unei memorii naţionale împărtăşite (Jacques Beyrie, *Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Écriture, pouvoir, identité en Espagne*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 1994, p. 175). Raportul dintre ideologie şi practicile instituţionale ale puterii este însă inegal, fără a se exclude posibilitatea utilizării conceptului de „politici culturale". Există situaţii în care politicile de promovare a ideologiei naţionale sunt afectate de ezitările puterii sau de slăbiciunea instituţiilor culturale, precum în cazul curentului de rusificare a elitelor în Rusia lui Nicolae I (Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, New York, Charles Scribner's Sons, 1974, pp. 266-269) sau al curentului germanizant din Imperiul habsburgic (A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei*, Traducere de Cornelia Bucur, Bucureşti, Editura All, 2000, pp. 37-44). Cum sunt şi cazuri în care voinţa puterii şi capacitatea instituţiilor de a susţine aceste politici nu au un corespondent pe măsură în plan ideologic, aşa cum ar fi cazul Franţei între 1770-1790 (David A. Bell, *The Cult of the Nation in France. Inventing Nationalism 1680-1800*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001, pp. 63-68).

[6] Pentru Sud-Estul Europei, acest proces de aculturaţie, identificat pentru prima parte a secolului al XIX-lea cu însuşi „fenomenul modernizării", a fost perceput ca o „proiecţie a modelelor culturale şi de comportament din Occident" (Paschalis M. Kitromilides, *Modernisation as an Ideological Dilemma in Southeastern Europe: from national revival to liberal reconstruction*, în „RÉSEE", XXX, nr. 3-4, 1992, p. 184). Tezele lui Pompiliu Eliade privind importanţa influenţei franceze pentru formarea intelectuală a elitei şi constituirea „spiritului public" în Principate (Pompiliu Eliade, *L'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, Ernest Leroux, 1898), nuanţate şi aduse în concordanţă cu cercetările ulterioare, beneficiază în continuare de validare istoriografică. Vezi, în acest sens, volumele recente *La Révolution Française et les Roumains. Impact, images, interprétations*, Études à l'occasion du bicentenaire publié par Al. Zub, Iaşi, 1989; *Sud-Estul European în vremea revoluţiei franceze: stări de spirit, reacţii, confluenţe*, coordonator Alexandru Duţu, Bucureşti, Editura Academiei, Institutul de Studii Sud-Est Europene, 1994 şi *Franţa. Model cultural şi politic*, volum editat de Al. Zub şi D. Ivănescu, Iaşi, Editura Junimea, 2003.

[7] Atmosfera culturală din Franţa la începutul secolului al XIX-lea era marcată de două tendinţe principale: pe de o parte, revenirea la clasicism, la formele de expresie consacrate

regimului revoluționar asupra culturii, cu scopul „educației naționale" și a propagandei în favoarea „puterii poporului", au inspirat regalitatea restaurată, iar reorganizarea sistematică a instituțiilor culturale realizată de Napoleon I i-a pus la dispoziție un suport mai eficient pentru a influența educația și atmosfera culturală din țară[8]. Curtea regală, reluând fastul de altădată, pe care perioada Imperiului îl conservase în bună privință, a adunat laolaltă elita mai veche și mai nouă a țării, încercând să refacă prestigiul și exemplaritatea „civilizației franceze"[9], subminată, în viziunea unor contemporani, de experimentele „egalitare" ale puterii revoluționare[10]. Guvernarea

---

și, pe de altă parte, romantismul, o „noua școală [...] care încearcă o fidelă reprezentare a sentimentelor puternice și emoționale" (Friedrich Bouterwek, 1819), curent care respingea „stereotipiile școlilor și [...] formulele academice" (Eugène Delacroix, 1854), dar cuprindea o mică parte din scriitorii contemporani (cf. Hugh Honour, *Romantismul*, I, traducere de Mircea M. Tomuș, București, Editura Meridiane, 1983, pp. 21, 23). Un caz celebru al disputei dintre „romantici" și „clasici" este legat de premiera operei *Hernani* de Victor Hugo (1830) și reflectă extinderea acestei rivalități de la „estetică" la strategii de câștigare a publicului și discreditare a adversarilor. Înaintea reprezentației, Prosper Mérimée se conforma rugăminților doamnei Hugo, care l-a solicitat să-i găsească „oameni de treabă pentru a-i plasa în lojile centrale, împiedicându-i astfel pe *clasici* [s.n.] să le ocupe" (Prosper Mérimée, *Corespondență*, Prefață și traducere de Ion Brăescu, București, Editura Univers, 1973, p. 32; 13 februarie 1830, P. Mérimée către Victor Hugo). Vezi și Michel Winock, *Les voix de la liberté. Les écrivants engagés au XIXe siècle*, Paris, Édition du Seuil, 2001, pp. 124-127.

[8] Vezi Pierre Birnbaum, *La France imaginée. Déclin des rêves unitaires?*, Paris, Fayard, 1998, pp. 83-98; *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle. L'honneur-le mérite-l'argent*, Sous la direction de Guy Chaussinand-Nogaret, Paris, Tallendier, 1991, pp. 311-315.

[9] Pentru secolul al XVIII-lea, modelul civilizației franceze răspândit în Europa conținea, în aceeași măsură, valorile filosofiei iluministe și tiparele de civilitate ale „culturii aristocratice" pariziene, atribuite în mod curent clasicismului (Norbert Elias, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice*, vol. II, *Transformări ale societății. Schița unei teorii a civilizării*, Traducere și postfață de Monica-Maria Aldea, Iași, Polirom, 2002, pp. 7-9). După Revoluție, nobilimea Imperiului, creată prin statutul din 1 martie 1808, diversă în privința opțiunilor politice, a adoptat în bună măsură aceste moravuri și alte preferințe și conduite „aristocratice" (Natalie Petiteau, *Les lignaces de la noblesse d'Empire entre partis et pouvoirs locaux au XIXe siècle*, în „Rives nord-méditerranéennes", 1, 1998; http://rives.revues.org/document144. html). După 1815, Curtea a redevenit „centrul politic", dar și „centrul cultural" al țării și a influențat „foarte puternic moravurile, artele, modele și stilul de viață al elitelor din toată Europa" (Robert Muchembled, *Societatea rafinată. Politică și politețe în Franța, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea*, Traducere de Ilie Dan, Chișinău, Editura Cartier, 2004, p. 230).

[10] După 1815, persista impresia printre unii francezi și străini că derapajele revoluționare au șubrezit supremația franceză în Europa, Viena luând locul Parisului, ca epicentru

Restaurației, înțelegând într-o manieră nouă, modernă, rolul culturii în societate şi forța sa de legitimare a puterii politice, a sprijinit curentul neoclasic în competiția cu „revolta estetică" a romantismului, încercând să instituie un canon cultural echivalat „culturii înalte", bazat pe norme estetice, erudiție şi morală[11]. O parte a elitei savante franceze şi adepții clasicismului, încurajați de preferințele puterii şi de atmosfera cosmopolită a capitalei[12], au apărat, din fotoliile Academiei şi ale instituților publice de cultură, tradiția savantă şi erudită, moştenirea clasicismului francez[13]. Forurile academice, considerând antichitatea greco-latină „unica sursă a culturilor moderne"[14], au promovat constant, prin concursurile organizate şi comenzile publice, literatura şi artele care se încadrau în tiparele clasicismului, dar şi

---

cultural al continentului (Philip Mansel, *Paris, capitale de l'Europe 1814-1852*, Paris, Perrin, 2003, p. 54; Massimo Boffa, *op. cit.*, pp. 85-86, 108, n. 59). Într-un plan mai general, cultura politică franceză din secolul al XIX-lea nu a repus în discuție principiul libertății individuale şi al egalității politice, dar a persistat în a trata experimentul iacobin ca pe un accident regretabil, care a subminat prestigiul Franței în Europa (François Furet, *Revoluția în dezbatere*, Iaşi, Polirom, 2000, pp. 65-87).

[11] Din punct de vedere terminologic, noțiunea de *clasic* are o semnificație mai cuprinzătoare, care gravitează în jurul ideilor de *perenitate* şi *prestigiu*, fiecare curent cultural având „clasicii" săi (Adrian Marino, *Clasic*, în *Clasicism, baroc, romantism*, Cluj, Editura Dacia, 1971, pp. 96-108). Termenul *clasicism* delimitează, în sens larg, o „epocă", epoca clasică (1580-1720), un curent cultural în interiorul acestei „epoci", inaugurat de Molière (1659) şi dominant până la Montesquieu (1722) (Basil Munteanu, *Istoria literaturii franceze. Clasicismul. Ideologia şi literatura de idei*, Ediție îngrijită şi prefațată de Michaela Spinei şi Victor Spinei, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, pp. 4-7), dar şi „o doctrină culturală unificată", gestionată de instituțiile culturale franceze din secolul al XVIII-lea, în frunte cu Academia franceză, în plin „iluminism". Acest ultim *clasicism*, un fel de „cultură oficială" şi „aristocratică", se remarcă printr-un pronunțat „dogmatism" al rațiunii, perfecțiunii şi imitației, prin modele de „erudiție" şi norme estetice fixe, fiind administrat preferențial şi coercitiv de „birocrația culturală" a Vechiului Regim, până la Revoluție (Adrian Marino, *op. cit.*, p. 162; vezi o amplă descriere a practicilor acestui *clasicism* la Emmanuel Le Roy Ladurie, *L'Ancien Régime*, II, *L'Absolutisme bien tempéré (1715-1770)*, Paris, Hachette, 1991, pp. 195-237).

[12] Philip Mansel, *op. cit.*, pp. 124-164.

[13] Drept consecință, scriitorul francez, în genere, „a rămas, în pofida rousseaismului şi romantismului, [...] ceea ce fusese şi până atunci, [...] mai mult atras de ordine, de disciplina logicii, de abstracții psihologice, decât de culoare şi mişcare", iar romantismul francez „mai apropiat de clasicism decât de romantismul german sau englez" (L. Reynaud, *Histoire generale de l'influence française en Allemagne*, Paris, Hachette, 1924, pp. 342).

[14] Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Traducere de Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde şi Giuliano Sfichi, Iaşi, Polirom, 2000, pp. 21-22.

teme cu străvezie tentă legitimistă[15]. Dacă dinamismul culturii franceze şi „Revoluţia din iulie“ au conferit o preponderenţă incontestabilă romantismului şi retoricii naţionale, fără a disloca cu totul o anumită cantonare în clasicism a culturii franceze instituţionalizate (universităţi, academii, colegii)[16], centrele de polarizare ale clasicismului au devenit Viena şi Petersburgul[17]. Această translaţie a prelungit supravieţuirea unei culturi de inspiraţie şi limbă franceze, bazată pe exemplul modelului antic, norme estetice şi pretenţii savante, pe un gust cultural „rafinat“ şi „aristocratic“, fidel so-

[15] Participarea la concursurile organizate de Academia Franceză, care încerca să promoveze astfel „gustul clasic şi învechit“ şi normele literare, era necesară tinerilor scriitori care doreau să-şi facă un „nume“ (André Maurois, *Olympio sau viaţa lui Victor Hugo*, Bucureşti, Editura Univers, 1983, p. 58). În 1819, fraţii Eugéne şi Victor Hugo au participat la un concurs organizat de Academia Franceză, având drept temă *Restaurarea statuii lui Henric al IV-lea*, iar la un alt concurs, propus de L'Académie des Jeux Floraux din Toulouse, trimiteau câte o odă cu temă legitimistă, *Ode sur la mort du duc d'Enghien* (Eugène Hugo) şi *Ode sur les Vierges de Verdun* (Victor Hugo) (*ibidem*, p. 67). Pentru a deveni cunoscut, Prosper Mérimée lucra asiduu la *Cronica domniei lui Carol al IX-lea*, dar o considera „un roman prost, care mă plictiseşte“, scris din necesitate (Prosper Mérimée, *op. cit.*, p. 30; 16 decembrie 1828, P. Mérimée către Albert Stapfer). Sătul de tirania normelor estetice, de „această distincţie între clasicism şi romantism“ (cf. André Maurois, *op. cit.*, p. 76), Victor Hugo, admirator al lui André Chénier şi Lamartine, nota cu năduf, în 1820: „înaintăm greu în viaţă ca prin noroi [în viaţa literară – n.n.]. Chateaubriand îl traduce pe Tacit aşa cum l-ar traduce Tacit pe el... Miniştrii spun ceea ce se cade şi fac ceea ce vor“ (*ibidem*, p. 77). Vezi şi cazul rivalităţii dintre Auguste Ingres, autorul mai multor tablouri monumentale comandate de Casa regală, şi Eugène Delacroix, la Albert E. Elsen, *Temele artei. O introducere în istoria şi aprecierea artei*, II, Traducere de Crişan Toescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1983, pp. 51-52.

[16] Pierre Gaxotte, *Histoire des français*, Paris, Flammarion, 1972, pp. 662-663. În Franţa anilor 1820-1840, *clasicismul* a căpătat un sens peiorativ, devenind similar cu *academismul*, cu tutela normelor estetice şi a unui model depăşit de erudiţie (Matei Călinescu, *„Clasic“-Romantic-Baroc-Manierist*, în *Clasicism, baroc, romantism*, pp. 27-28).

[17] Curentul cultural Biedermeier, amestec de „resemnare politică, desfătare estetică şi pietate catolică“, dominant la Viena până spre 1848, are incontestabile afinităţi cu clasicismul şi chiar cu barocul francez (William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală şi socială 1848-1938*, Traducere de Magda Teodorescu, Iaşi, Polirom, 2000, pp. 30-35). *Galomania* nobilimii ruse (Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, Hachette, 1918, p. 631), ataşamentul Academiei, al Univesităţii din Petersburg şi al saloanelor petersburgheze faţă de clasicismul francez, traducerile şi imitaţia excesivă erau principalele teme supuse criticii de noua generaţie a inteligheniţiei ruseşti, începând cu Krîlov, Karamzin, Jukovski şi Ozerov (Alexandre Bourmeyster, *L'idée russe entre Lumières et spiritualité sous le règne de Nicolas Ier*, Grenoble, Ellung, 2001, pp 28-34, 321-323). Roma era, de asemenea, „puternic marcată de resurgenţa *academismului* [s.n] şi cultul formelor arhetipale“, ale clasicismului antic sau francez (Paul Cornea, *op. cit.*, pp. 325-326).

cietății ierarhice, atașat de conceptele „iluminării", „virtuții" și „bunelor moravuri", așa cum fuseseră formulate la jumătatea secolului al XVIII-lea[18]. Acest curent poate fi numit clasicism doar prin contrapunere cu romantismul și în concordanță cu delimitările culturale făcute de francezii înșiși în anii Restaurației, pentru care acesta încorpora, pe lângă creațiile clasicismului propriu-zis, producțiile generației lui Montesquieu și Voltaire[19], dar și neoclasicismul literaturii lui Dellile, Saint-Ange, Florian, Baour-Lormian și Brifaut, al criticii literare a lui Jouy și Auger, al teoriilor politice ale lui Ferrand sau al filosofiei lui Ballanche[20], fiind diferit de „contra-

---

[18] Robert Muchembled, *op. cit.*, pp. 214-217. Filosofia iluministă era considerată în epocă drept „o filosofie care ne învață prin exemple cum trebuie să ne purtăm în societate în toate situațiile vieții private și publice" (Henry St. John Lord Viscount Bolingbroke, *Letter on the Study and Use of History*, 1788, pp. 35-36, *apud* Pompiliu Teodor, *Civic Consciousness and Historical Consciousness in the Romanian Enlightment*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", nr. 2, 1976, p. 14).

[19] Generația lui Voltaire nu a avut sentimentul unei „rupturi" față de clasicism, ci s-a revendicat de la moștenirea sa culturală, propunându-și să o perfecționeze prin rafinarea instrumentelor rațiunii și o atitudine mai curajoasă, motivată de primatul virtuții (Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 27). În schimb, corifeii enciclopedismului francez și ai ideologiei Revoluției s-au delimitat, cu mai mult sau mai puțin respect, de această descendență ilustră. Celebră și relevantă a rămas adversitatea dintre Voltaire și Rousseau, pe care „totul îi separa cu violență, ideile, metafizica, morala, maniera de a înțelege religia, gustul și limba" (Elme Marie Caro, *La fin du XVIIIe siècle: études et portraits*, I, Paris, Hachette, 1881; http://agora.qc.ca/reftext.nsf/Documents/Rousseau). Condorcet îi încadra pe Montesquieu și Voltaire unui curent de gândire care străbătuse sfârșitul secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea, așezându-i alături de Pierre Bayle (1647-1706) și Fontanelle (1657-1757). „Școlile formate de acești oameni luptară în favoarea adevărului, dar l-au acoperit cu un voal [...], mângâind prejudecățile [...], consolând uneori pe dușmanii rațiunii [...], menajând despotismul [...], dar neîncetând niciodată să reclame independența rațiunii" (Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Paris, Editions Sociales, 1966, p. 160).

[20] Abatele Jacques Delille (1738-1813), traducător al lui Virgiliu, autor de opere didactice și morale, poet reprezentativ pentru „mica poezie clasică franceză" sau „clasicismul decadent" din perioada de maturitate a iluminismului francez (Al. Teodorescu, *Prefață*, la C. Conachi, *Scrieri alese*, Ediție de Ecaterina și Al. Teodorescu, București, Editura pentru Literatură, 1963, p. XXXV). Ange-François Fariau, numit Saint-Ange (1747-1810), poet, traducător al lui Ovidiu, autor de poeme eroice și elegiace de inspirație antică (*Larousse du XXe siècle*, VI, *R-Z*, Publié sous la direction de Paul Angé, Paris, Librairie Larousse, 1931, p. 118). Jean-Pierre Clarise de Florian (1755-1794), scriitor francez, autor de fabule și piese dramatice, încadrat de George Călinescu jansenismului amoros (*Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 91). Louis Baour Lormian (1770-1854), poet și dramaturg francez de succes în anii Restaurației, atras de antichitatea clasică, traducător al lui Tasso, academician (1815), autor al unui

utopiile" de esență religioasă ale lui Joseph de Maistre și Louis de Bonald, dar la fel de agreat în cercurile politice și aristocratice ale Restaurației[21].

Plecând de la acestă nuanțare contextuală, credem că studierea influenței franceze în Principate trebuie să țină seama de încadrarea culturală a autorilor, operelor și modelelor instituționale franceze de profil care au avut impact asupra culturii publice în Moldova, pentru a fi pronunțate judecăți de valoare privind natura și rolul acesteia în structurarea culturii române moderne. Din aceleași motive, includerea călătorilor francezi prin Principate într-o grilă comună, a „culturii franceze" sau, mai mult, a „culturii occidentale", propune o perspectivă unilaterală, reducționistă. Ea este elaborată în jurul unor argumente legate exclusiv de mentalitatea „superiorității culturale" franceze și de „cultura politică" franceză. Pe de o parte, lipsesc distincțiile în planul „imaginii", între observațiile etnografice, unde acționează criteriile unei societăți urbane și sofisticate, cele privind ceremonialul, receptate după normele civilității franceze, și comentariile despre elita locală, reflectând trăsăturile culturii politice franceze din epocă. Dar, dacă această „cultură politică" este înțeleasă doar în sens ideologic, fiind golită de practicile sale discursive destul de diverse, vizibile și la „călătorii francezi" (spre exemplu, d'Hauterive comparativ cu Langeron sau Bois le Compte cu Saint Marc-Girardin), sunt asociate fără distincțiile cuvenite iluminismul, romantismul și liberalismul, excluzându-se orice formă de clasicism[22]. Pe de altă parte, componenta raționalistă a gândirii și opțiu-

---

pamflet antiromantic, *Le classique et le romantique* (*Larousse*, I, *A-Cam*, p. 549). Charles Brifaut (1781-1857), poet și dramaturg francez, academician (1826), un fel de poet „oficial" în vremea lui Ludovic al XVIII-lea, autor al odei *Retour de Louis XVIII* (*ibidem*, p. 866). Victor de Jouy (1769-1846), dramaturg și critic literar francez, academician (1815), jurnalist de orientare liberal moderată, dar susținător al taberei „clasicilor" (*ibidem*, VI, *R-Z*, p. 200). Louis-Simon Auger (1772-1829), dramaturg și critic literar francez, exeget al lui Boileau și Corneille, academician (1816), adversar neîmpăcat al curentului romantic (*ibidem*, I, p. 435). Antoine Ferrand (1751-1825), scriitor și autor de texte politice, academician (1816), critic al ideilor revoluționare, unul dintre ideologii „ultra-regaliștilor" (*ibidem*, III, *E-H*, p. 454). Pierre Simone Ballanche (1776-1847), filosof francez, a cărui lucrare despre rolul sentimentului religios în literatură l-a inspirat pe Chateaubriand (*ibidem*, I, p. 532).

[21] Pentru „contra-utopia" maistreiană, vezi Pierre Birnbaum, *op. cit.*, pp. 99-136; Alexandru Mamina, *Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze*, București, Editura Corint, 2002.

[22] Diversitatea practicilor discursive din Franța „epocii luminilor", repertoriul bogat și contradictoriu al limbajului cultural și al retoricii politice, morale sau filosofice, greu de încadrat cu precizie din punct de vedere ideologic, crează și astăzi istoricilor dificultăți de

nilor politice sau culturale este eliminată din grila literaturii franceze de călătorie, în favoarea unor explicații localizate doar în planul imagologiei, mentalității și imaginarului social. Aceste concepte, dacă sunt înțelese numai din prisma unor „definiții" și „postulate", restrâng amplitudinea și diversitatea culturii franceze, dar și mozaicul complex și contradictoriu al imaginilor și reprezentărilor la câteva stereotipuri mentale și culturale sau angajamente ideologice clamate într-o anumită categorie de texte. S-ar putea spune, pe bună dreptate, că, dincolo de circulația cărților și oamenilor, tendințe și modele, există un „spirit al veacului", o serie de idei, practici și stereotipuri culturale care au o forță mai mare de influență, o atractivitate sporită, putând compensa eventualele restricții impuse de puterea politică sau impactul curentelor culturale alternative. Dar, pentru ca „spiritul veacului" să pătrundă în public, contaminând societatea, propagarea acestuia depinde de forța și autonomia culturală a intelectualității locale, de mijloacele sale de exprimare socială, motiv pentru care a ajuns să fie mai fragil la bulgari decât la români, la sârbi și croați decât la unguri în epocă[23].

---

problematizare a „discursului iluminist", conceptualizările analogice (bazate pe compararea textelor, neglijând contextul) și finaliste (interpretarea „prezentului" pentru a explica „viitorul") fiind în bună măsură abandonate (vezi Daniel Roche, *La culture des apparences. Une histoire du vetement (XVIIe-XVIIIe siècle)*, Paris, Fayard, 1989; Roger Chartier, *The Cultural Origins of the French Revolution*, Duke University Press, Durham and London, 1991; Idem, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1997; Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii și alte episoade din istoria culturală a Franței*, traducere de Raluca Ciocoiu, Iași, Polirom, 2000). Pentru cazul Principatelor, această interpretare „globală", dincolo de carențele metodologice, este contrazisă de numeroase exemple. Fără a putea dezvolta acest subiect în studiul de față, amintim doar un exemplu, credem, ilustrativ. În timp ce gazeta „Journal de Francfort" (liberală și favorabilă politicii napoleoniene) publica note critice despre obiceiurile „orientale" ale boierimii muntene, care i-au iritat pe Constantin Ipsilanti și pe „o mulțime de boieri" (*Documente privitoare la Istoria Românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze 1603-1824*, publicate de Nerva Hodoș, București, 1912, pp. 690-691; București, 27 septembrie 1805, Saint-Luce către Talleyrand), jurnalul „Le Spectateur du Nord" (decembrie 1801), editat la Hamburg de emigrația nobiliară franceză, admira moravurile franceze și rafinamentul curții aceluiași Constantin Ipsilanti, doar pentru că nu se molipsise de ideile revoluționare și găzduia „o jumătate de duzină dintre compatrioții noștri expatriați, din care [domnitorul – n.n.] și-a făcut societatea sa intimă" (cf. Georges Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine depuis commencement du XIXe siècle jusqu'a jours*, Paris, Ernest Leroux, 1907, pp. XIII-XIV).

[23] Pentru o analiză teoretică, vezi Miroslav Hroch, *The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Mouvement*, San Domenico, Badia Fiesolana,

Pe de altă parte, cercetarea, concentrată asupra „istoriei ideilor", a insistat pe studierea interferențelor cu Europa și, mai ales, cu Franța, echivalând *prezența* operelor și ideilor franceze în societate cu *audiența* și *influența* acestora asupra „spiritului public" din Principate[24]. Sub aspect metodologic a fost preferată o terminologie cu semnificație preponderent ideologică („iluminarea" și „spiritul public"), fără a fi studiată temeinic relevanța sa socială, în pofida slăbiciunii instituțiilor și a mediilor sociale de dialog cultural, asupra cărora cercetarea culturii moderne occidentale și-a îndreptat cu prioritate atenția, fundamentând câteva concepte de bază („sfera publică", „spațiul public", „cultura publică" și „publicul de cultură")[25].

Raportate la un posibil model de referință, de altfel uzual în domeniul cercetărilor de profil, trăsăturile sociale ale actului cultural în Moldova (anii '30) diferă în anumite privințe de situația proprie Vechiului Regim francez. Prestigiul intelectualității franceze, fie în planul strict cultural al exercițiului individual de acumulare și creație, al „operei", sau în cel social, al „sferei publice" de dialog și germinare a ideilor, a favorizat autonomia actului cultural. Intelectualii care au refuzat să intre în serviciu public și să caute protecția curții și-au păstrat libertatea de exprimare, formulând un discurs critic, alternativ[26]. Atitudinea „discriminatorie" a puterii politice, obișnuită să patroneze selectiv manifestările culturale, conferindu-le o notorietate oarecum artificială, și să protejeze autorii agreați de anturajul și

---

1994, iar pentru o cercetare „regionalistă" a modernizării și naționalismelor balcanice, cu trimitere la decalajele de dezvoltare dintre intelectualitățile și „societățile" diverselor grupuri etnice, vezi Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization and Ortodoxy. The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Connecticut, London, Greenwood Press, 2002, pp. 1-73.

[24] Fără a mai cita din bogata bibliografie de istorie culturală dedicată subiectului, de altfel cunoscută, reiterăm observațiile lui Adrian Marino despre fragilitatea abordărilor cantitative sau a celor bazate pe presupusa preeminență a unei curent ideologic ori literar. Considerațiile sale metodologice, invocând *sincronismul* curentelor ideologice și modelelor culturale, mai ales în perioadele de tranziție, se înscriu într-o paradigmă „contextualistă", care are în vedere nu doar suprapunerea curentelor culturale (iluminism/romantism), ci și competiția dintre acestea (Adrian Marino, *Model, History, Literary Ideas*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", nr. 4, 1976, pp. 39-50).

[25] În afara abordărilor teoretice (Jurgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, București, Editura Univers, 1998), deosebit de sugestive rămân cercetările aplicate ale lui Emmanuel Le Roy Ladurie (*op. cit.*, *passim*) și Roger Chartier (*op. cit.*, pp. 181-240).

[26] Roger Chartier, *The Cultural Origins* ..., p. 154-162; Emmanuel Le Roy Ladurie, *op. cit.*, pp. 269-285.

administrația regală[27], a contribuit la „ideologizarea" competiției dintre iluminism și clasicism, care a căpătat accente politice, de contestare a moravurilor curții, apoi a practicilor administrative și, în cele din urmă, a structurilor de putere[28]. Dacă, până în ajunul Revoluției, gustul cultural al aristocrației și „clasei de mijloc" a rămas în bună măsură atașat de literatura, dramaturgia și modelul de educație inspirate de clasicism, operele gânditorilor mai radicali și ale primilor romantici (Volney, Chénier) având o audiență destul de redusă[29], polemicile, scandalurile și „luptele dintre filosofii și scriitorii" epocii, popularizate în saloanele și presa pariziană, au erodat ceea ce fusese în vremea lui Montesquieu și Voltaire spiritul „Republicii literelor"[30]. Această polarizare a conferit valoare politică competiției, în esență culturală, între clasicism, perceput drept „aristocratic", și curentul enciclopedist și rousseaist, etichetat ca „subversiv" și „ateist", generând ceea ce André Chénier numea *„l'esprit de parti"*[31].

În schimb, în Moldova, nu existase în perioada anterioară epocii regulamentare o inteligheție constituită și cu prestigiu social confirmat, delimitată de boierime prin identitate socială, interese, loialități și forme de comunicare specifice, ci o pleiadă de boieri și clerici cărturari[32]. Abia ultima

---

[27] Regalitatea franceză, în special Ludovic al XV-lea, nu a acordat importanța cuvenită dezbaterilor culturale pariziene, ajungându-se în situația ca autoritățile să nu mai stăpânească „opinia publică", care a pătruns până în intimitatea Curții regale (Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 209). În schimb, intelectualii agreați la curte au beneficiat în continuare de avantajele oferite de monopolurile tipografice gestionate de stat, folosindu-se de această „putere" pentru a reacționa față de discursul contestatar (Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789-1810*, Berkeley, University of California Press, 1991, pp. 13-20; http://ark.cdlib.org/ ark:/13030/ft0z09n7hf).

[28] David A. Bell, *op. cit.*, pp. 140-159; Roger Chartier, *op. cit.*, pp. 20-37, 157-162.

[29] André Chénier, *Reflection sur l'esprit de parti*, în idem, *Œuvres complètes*, texte établi par Gérard Walter, Biblioteque de la Pleiade, f.a., pp. 226-245. Gaëtan Picon explica dificultățile de receptare cu care s-a confruntat romantismul prin faptul că „istoricitatea fundamentală a operei de artă a fost mascată de clasicism, care s-a considerat pe sine aplicare a unor legi eterne" (Gaëtan Picon, *Funcția lecturii*, Prefață și traducere de Georgeta Horodincă, București, Editura Univers, 1981, p. 29).

[30] Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, I, *Les mœurs et les traditions*, Paris, Librairie Plon, 1897, pp. 234-237. Despre aceleași polemici, în care se angajau constant *„libellistes"* (pamfletiști), *„nouvellistes"* (ziariști) și „ateii" (adepții enciclopediștilor), numiți așa de poliție, vezi Robert Darnton, *op. cit.*, pp. 155-160.

[31] André Chénier, *loc. cit.*

[32] Elena Siupir, *Intelectualii Sud-Estului europen în secolul al XIX-lea*, în *Omagiu lui Virgil Cândea la 75 de ani*, coord. Paul H. Stahl, București, Editura Academiei, 2002,

generație de cărturari iluminiști tindea să-și construiască o identitate intelectuală, de intelighenție, profesând public în aria sa de competență, în instituțiile de stat sau private, puse de Regulamentul Organic sub autoritatea Epitropiei Învățăturilor Publice[33]. Confruntată cu explozia instituțiilor culturale controlate de stat, ea a fost nevoită să se dedice activității publice fără a avea o formație bine sedimentată, solidă, și o influență culturală prealabilă în societate[34]. De aceea, autonomia actului cultural, normală și oarecum inevitabilă în societățile bine așezate în cadrele lor, putea fi mult diluată în această epocă de tranziție, marcată de rolul covârșitor al statului, care gestiona instituțiile, selecta oamenii pentru a le pune în funcțiune și nu se confrunta cu intelectuali care, rămași în afara sferei de acțiune a puterii, să producă și să promoveze un discurs sau măcar creații culturale alternative. Pe de altă parte, boierii mari, singurii care prin poziția lor și în virtutea tradiției puteau avea inițiative proprii și, eventual, concurente, se mărginiseră până atunci, cu rare excepții, să stipendieze cultura publică și să-și păstreze „individualitatea" de cărturari, să citească, să scrie și să discute în orizontul restrâns al vieții private[35].

---

p. 227. Datorită statutului pe care-l avea actul cultural, traducerile și creațiile cărturarilor moldoveni (Alecu Beldiman, Matei Millo, Costache Conachi, Nicolae Dimachi, Vasile Pogor, Iordache Balș-Bălșucă etc) erau citite doar de câțiva „confrați" și deținători de biblioteci, care își trimiteau cărțile unii altora și făceau însemnări marginale, comentând anumite idei în corespondența privată și cu prilejul întâlnirilor particulare (N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești*, în „Revista istorică", VII, nr. 4-6, 1921, pp. 96-98). Așa se explică și existența unor manuscrise miscelanee, cuprinzând bucăți literare amestecate, destinate puținilor amatori de „literatură originală", cum era cel care grupa poezii de-ale lui Costache Conachi și Alecu Beldiman (Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, I, București, Editura Academiei, 1976, pp. 187-193). Nefiind publice, funcția socială a acestor discuții era mult redusă și ele nu puteau contribui la formarea unui public de cultură, în sensul modern al termenului.

[33] Conform *Regulamentului instrucțiunei publice în Moldova*, Epitropia, formată din trei „evgheniști", agreați de ocârmuire, avea monopolul deciziilor și supraveghea îndeaproape activitatea instituțiilor de cultură (școli, pensioane, societăți culturale), cu excepția tipografiilor și a presei, care țineau de competența Secretariatului de Stat (V.A. Urechia, *Istoria școlalelor de la 1800-1864*, I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 212; Iași, martie 1832).

[34] Cristofor Simioneascu, *Gheorghe Asachi, cărturar al Moldovei*, în *Gheorghe Asachi. Studii*, București, Editura Academiei, 1992, p. 12; Leon Volovici, *Apariția scriitorului în cultura română*, București, Editura Curtea Veche, 2004, pp. 72-74.

[35] Elena Siupiur, *op. cit.*, p. 228. Cultura nu era percepută ca un element de acumulare a prestigiului în societate, ci „numai pentru o zăbavă,/ Iar nu că am pus în gând, să și arăt vreo ispravă/ Căci slăbiciunea-mi cunosc, cum și a minței puteri/ Nu-ți făgăduiesc să-și

În cazul Moldovei, spațiul public modern, în genere, și sfera publică culturală modernă, în speță, au cunoscut în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea o etapă decisivă a procesului de constituire, dominată de instituționalizarea și răspândirea culturii în societate. Inițial, cultura publică din Moldova a stat sub semnul acțiunii patronale și premeditate a autorității rusești de ocupație, dornică să implanteze un model de inspirație proprie și să-și construiască o imagine favorabilă, permițând manifestarea resurselor naționale românești în cultură. Publicul, o „ficțiune" la început, o simplă referință ideologică, lipsită de substanță reală în sens modern[36], s-a conturat treptat ca structură culturală și socială în contextul amplificării contactelor cu Occidentul în anii '30, dar și sub influența strategiilor de guvernare ale puterii regulamentare. Inițial, schimbările semnificative s-au produs nu la nivel cultural, ci în planul practicilor puterii politice, ilustrând o anumită concepție despre „public". Un nou tip de comunicare între putere și societate, concentrat pe textul tipărit, a fost introdus în Principate în mod sistematic de ocârmuirea provizorie, transformând editarea actului oficial, adus astfel la cunoștința „publicului", într-o practică procedurală și simbolică de autorizare a legitimității sale. Urmând un model împrumutat din Occident, deja perfecționat și eficient în Rusia[37], Pavel Kisseleff a dispus înființarea „Foii oficiale", supliment al „Albinei românești", un veritabil „monitor oficial", urmând să conțină „publicațiuni ale autorităților administrative, financiare și judecătorești"[38].

---

dau, lucru vrednic de vederi" (Emilgar (Emil Gârleanu), *Un acrostih a Vorn. A. Beldiman*, în „Arhiva. Organul Societății științifice și literare din Iași", XIII, nr. 5-6, 1902, p. 278; *Acrostih* la traducerea *Tragediei lui Sapor*). Ioan Cantacuzino recunoștea în *Predoslavia* la *Poezii noo*, că „toate acestea s-au făcut mai mult pentru petrecere de vreme [...] în oareșcare răsfățare a chibzuirii [...] petrecută prin taină" și „nu cu gând de a fi lucruri pă placul multora sau cu gând de a vesti o osteneală" (Ioan Cantacuzino, *Predoslavie*, în idem, *Poezii noo*, Ediție îngrijită de A. Nestorescu, București, 1993, p. 15).

[36] Despre caracterul devoțional și ceremonial al manifestărilor publice și funcția decorativă a „publicului" în perioada preregulamentară, vezi Radu G. Păun, *Sărbătoare și propagandă în Țările Române. Strategiile gestului și cuvântului (1678-1821)*, în *Sud-Estul și contextul european*, București, nr. 4, 1995, pp. 7-24.

[37] Din 1801, Alexandru I a dispus publicarea tuturor rapoartelor care îi erau înaintate, a rezoluțiilor și *ucazurilor* sale (I.G. Schnitzler, *Histoire de la Russie sous les empereurs Alexandre et Nicolas*, I, Bruxelles, 1847, p. 74). În schimb, în anii redactării Regulamentului organic, în Principate încă se mai practica înștiințarea publică „vestindu-i pe toți de obște lăcuitori [...] prin pitac glăsuit cu telal" (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 139; 27 mai 1831, Isprăvnicatul jud. Romanați către Eforia școalelor).

[38] Din 22 iunie 1832, „suplimentul" a devenit un ziar oficial distinct, „Buletin. Foaie oficială" (Radu Rosetti, *Despre censura în Moldova*, II, *Censura sub Mihai Sturdza*,

Plecând de la o concepție formală și oficială despre „public", inițiativele culturale aplicate în Moldova s-au conformat politicii culturale a regimului țarului Nicolae I, dar și anumitor concepții ale inteligheнției ruse, pentru care publicul era un simplu obiect al operei de „civilizare", coordonată de stat și promovată de o elită de formație franceză, dar cu pronunțate atitudini paternaliste, care idealiza „iluminarea", dar disprețuia dezbaterea de idei[39]. Ca regulă generală, instituțiile culturale de stat trebuiau să-și extindă activitatea, pentru a orienta educația și preocupările intelectuale din societate și pentru a contracara „tendințele către reverii extreme care au pervertit moravurile"[40]. De altfel, experimentele culturale corespundeau stării de

1834-1849, în „AARMSI", seria II, XXIX, 1906-1907, p. 351). Pentru a extinde răspândirea actului tipărit, Mihail Sturdza a dispus înființarea „Foii sătești a Principatului Moldovei", pentru a face „cunoscute sătenilor toate poruncile, povățuirile ce se slobod pentru împlinirea îndatoririlor legiuite, buna petrecere și pentru îndemnarea locuitorilor". Preotul satului trebuia „să adune pe poporani la un loc cuvenit și să cetească în auzul tuturor cuprinderea acestei foi, pentru ca să înțeleagă fiecare" (cf. *ibidem.*; 18 februarie 1839).

[39] Persistența acestei concepții „iluministe" s-a datorat dependenței inteligheнției ruse de stat. În sensul său inițial și comun, *intelighenția* desemna în Rusia „acea parte a clasei educate care se bucura de o funcție publică [...] nu departe de ceea ce francezii numeau *notabili*" (Richard Pipes, *op. cit.*, p. 251). Inteligheнția rusă, datorită modelului autocratic, concentrat al puterii, despotismului lui Nicolae I și carențelor de răspândire a culturii în societate, nu s-a putut dezvolta ca o entitate a „societății civile", fiind destul de dependentă de posturile oferite în educație, administrație, justiție sau diplomație (*ibidem*, p. 253).

[40] Principalul exponent al acestei politici, Serghei S. Uvarov (1786-1855), prototip al intelectualului demnitar în Rusia, a fost numit ministru al educației publice (1833), pentru a supraveghea reorganizarea învățământului public, pe baza unui program rezumat de însuși Uvarov prin formula „autocrație, ortodoxie și caracter național", dar care deja demarase prin *Statutul școlilor de stat* (8 decembrie 1828). Acesta înlătura disciplinele indezirabile, dar dădea învățământului o organizare eficientă (Simon Dixon, *The Modernisation of Russia 1676-1825*, Cambridge University Press, 1995, p. 155). Această politică se conforma vederilor țarului, pentru care „absența cunoștințelor solide [...] este cauza acestui spirit libertar, a acestui lux nefast de cunoștințe imperfecte și a acestei tendințe către reverii extreme care au pervertit moravurile și au condus la dezastru. Toate eforturile, toate sacrificiile guvernului vor fi inutile, dacă educația familială nu-și va da concursul său în a se conforma vederilor sale" (cf. Paul Milioukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, II, *Les succeseurs de Pierre le Grand*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1932, p. 777). Aceeași idee se regăsește într-o „circulară" a Sfatului ocârmuitor din Moldova către isprăvnicii: „obșteasca creștere și învățătură, prin așezarea școlalelor publice" urma să corijeze deficiențele creșterii copiilor, care „este de D-zeu părinților încrezută, dar fiindcă multor părinți lipsesc însușirile cerute [...], iar alții prin a lor trebi sunt împiedicați a stărui la creșterea fiilor", „întemeiata creștere și luminarea cetățenilor" avea să cadă de acum în seama ocârmuirii (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, pp. 158-159; 22 decembrie 1831).

spirit existente în rândul elitei ruseşti. Partea mai educată a nobilimii ruse se considera, în pofida unei imagini destul de precare în mediile intelectuale europene[41], o „descendentă" a fastuoasei civilizații a clasicismului francez şi a unui spirit aristocratic care îmbina pretenția originii nobiliare de „sânge" cu veleități de elită modernă, luminată[42]. Succesele de politică externă (1812-1829) şi aspirațiile europene ale curții şi nobilimii ruseşti legitimau, din punctul său de vedere, un sentiment de superioritate, care valida inițiativele culturale „civilizatoare", bazate pe sinteza „moştenirii franceze" cu spiritualitatea ortodoxiei, expresie a unui alt tip de cultură politică, opusă celei a Revoluției[43]. Rusia nu avea la dispoziție un model cultural propriu, pe care să-l contrapună „învățăturilor false", răspândite în Europa sub regimul napoleonian, iar „soarta universului şi a civilizației", pacea şi ordinea[44] nu puteau fi salvgardate numai prin soluții politice. Nobilimea rusă, „civilizată" sub semnul clasicismului francez şi iluminismului voltairian, privea „spiritul revoluției" ca pe un accident regretabil, opera unei mâini de „instigatori" şi „ateişti", a unei conspirații „iacobine" şi „iezuite", care putea fi corijată prin reîntoarcerea la „adevăratul spirit" al civilizației franceze, amintind de Vechiul Regim[45].

---

[41] Emanuel Sarkinsyanz, *Russian Imperialism Reconsidered*, în *Russian Imperialism. From Ivan the Great to the Revolution*, Edited by Taros Huncrak, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1974, pp. 45-50.

[42] Mihai Dim. Sturdza, *Aristocrații transnaționale. Famila Blaremberg*, în Idem, *Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, I, *Abaza-Bogdan*, Bucureşti, Simetria, 2004, pp. 540-543. Vezi o interesantă descriere a elitei ruse la Madame de Staël (Albert Sorel, *Mme de Staël*, Paris, Hachette, 1921, pp. 150-154).

[43] Alexandru Sturdza credea că „Rusiei îi este predestinat să mântuie şi să organizeze Europa apuseană; sau hegemonia Rusiei sau moartea Europei apusene de învățături false şi pasiuni turbate" (cf. Gh. Bezviconi, *Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791-1854)*, în „Din Trecutul Nostru", an IV, nr. 36-39, 1936, p. 66).

[44] Afirmația îi aparține lui Capodistrias, cf. Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006, p. 518.

[45] Maya Goubina, *La vision russe de la France(1814-1825): évolution de l'image de l'autre ou réflection sur soi?*, în *Les Premières Rencontres de l'Institut européen Est-Ouest*, Lyon, 2-4 décembre 2004; http://russi e-europe.ens-lsh.fr/article.php3?id_article=55. Ataşamentul față de cultura franceză îl motiva pe Alexandru I să reacționeze cu răceală, atunci când Joseph de Maistre îi recomanda, după victoria asupra lui Napoleon I, să reprime nu doar ideile revoluționare, ci tot ceea ce ținea de „raționalismul *à la française*" (cf. Pierre Birnbaum, *op. cit.*, p. 105).

Pavel Kisseleff împărtăşea aceste convingeri şi considera influenţa culturală şi juridică rusă, *„contagion de l'exemple et la séduction du bien-être"*, o premisă importantă şi eficientă a integrării Principatelor în structura imperiului, „fără tulburările şi intrigile pe care le provoacă prozelitismul politic", folosit de Rusia cu rezultate primejdioase în cazurile grecesc şi polonez[46]. În virtutea acestor considerente, Kisseleff şi-a propus să orienteze dezvoltarea culturală, în ansamblu, şi influenţa franceză, în speţă, într-o direcţie favorabilă obiectivelor ruse, urmând concepţia generală şi exemplele aferente din Imperiu. Sub oblăduirea lui Mihail Sturdza, iniţiativele ocârmuirii în domeniul culturii s-au structurat pe parcurs într-un set de *politici culturale*, fără spectaculoase veleităţi ideologice, dar destul de coerent în practică, urmărind să atragă „obştea" către actele publice de cultură şi, totodată, să-i controleze preferinţele, în conformitate cu un gust cultural agreat, prestabilit. În primii ani ai domniei lui Mihail Sturdza, percepţia publică asupra politicii de „iluminare obştească" a fost puternic influenţată de entuziasmul unor intelectuali, câştigaţi prin favoruri personale şi acordarea de monopoluri în domeniul culturii. Gheorghe Asachi, spirit „clasicizant până la extravaganţă"[47], a devenit principalul promotor cultural şi omul prin care ocârmuirea a reuşit o vreme să coroboreze cultivarea gustului pentru „cultura înaltă" cu interesele sale de imagine publică[48]. Om cult şi de o inteligenţă scăpărătoare, Mihail Sturdza s-a folosit de pasiunea şi vanităţile lui Gheorghe Asachi, de zelul său pentru opera de „iluminare a neamului", pentru a-şi crea o legitimitate politică alăturată tiparelor tradiţionale. De altfel, modelul „bunului monarh" cu care Mihail Sturdza se deprinsese în lecturile sale de tinereţe, în „cărţile de înţelepciune" şi manualele de morală civică, îl descria pe principele ideal ca un mare prieten al *Ştiinţelor şi Artelor*[49]. Aceste idei puteau fi puse în aplicare, deoarece se

---

[46] *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires d'Alexandre de Sourdza*, Paris, 1858, pp. 127-128. Vezi, pe larg, la Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Moldova sub regimul ocupaţiei ruseşti (1828-1834). Orizont politic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediţie integrală realizată de Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Junimea, 2004, pp. 26-30.

[47] George Călinescu, *op. cit.*, p. 104.

[48] Eugen Lovinescu, *Gheorghe Asachi. Viaţa şi opera sa*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1927, p. 122. De altfel, Eugen Lovinescu a fost unul dintre puţinii exegeţi care i-au reproşat lui Gh. Asachi „prozaismul inspiraţiei", creaţia lirică la comandă: „întemeierea unui ospiciu, aniversarea Academiei Mihăilene sau deschiderea Teatrului Naţional" (*ibidem*, p. 112).

[49] Anna Tabaki, Alexandra Sphini, *Typologie des manuels d'étique et de comportement en langue grecque vers la fin du XVIIIe siècle: l'évolution du genre, reflet du pro-*

bucurau de prestigiu şi aveau o audienţă mai largă. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, se răspândiseră în rândurile elitei educate din Orientul ortodox ideile iluministe privind vocaţia „civilizatoare" a monarhului luminat[50], aşa cum fusese prescrisă în corespondenţa lui Voltaire şi Diderot cu Ecaterina a II-a[51]. Ele atribuiau instituţiei supreme un tip nou de legitimitate, elaborat în jurul conceptelor de „iluminare" şi „civilizare", alăturat autocraţiei de esenţă teocratică, şi-i puneau la dispoziţie posibilitatea de a-şi construi o imagine publică de factură modernă, axată pe recunoaştere socială[52]. Mihail Sturdza, familiar cu tipul de „monarh luminat" prezent la gânditori precum Locke, Fénelon, Voltaire, Condillac şi Marmontel, era capabil să-şi asume acest model într-un mod conştient, în conformitate cu ideile sale politice legitimiste, cu concepţia sa clasicistă despre „virtute"[53] şi cu un proiect de „civilizare" adecvat realităţilor din Moldova, fără a fi afectate stabilitatea guvernării şi ordinea socială[54]. Aşezate pe acest

---

cessus de modernisation du Sud-Est Européen, în „RESEE", XXX, nr. 3-4, 1992, pp. 259-260.

[50] Alexandru Duţu, *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, pp. 83-103; Pashalis M. Kitromilides, *Iluminismul neoelen. Ideile politice şi sociale*, Bucureşti, Editura Omonia, 2005, pp. 170-196.

[51] Vezi Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizaţiei în epoca luminilor*, Traducere de Bianca Rizzoli, Bucureşti, Humanitas, 2000, pp. 259-309.

[52] Servanne Woodward, *Les plans d'éducation de Diderot: de la formation des citoyens à la création des génies*, în „RESEE", XXX, nr. 3-4, 1992, p. 336. Pe lângă formele tradiţionale de recunoaştere socială a puterii politice, legate de legitimitatea autocratică, de gesturi şi imagini simbolice, perspectiva raţionalistă de percepere a „realităţii", dar şi ataşamentul elitei sociale faţă de proiectul „iluminării" şi „civilizării" au permis „monarhului luminat" al secolului XVIII să acumuleze prestigiu, profitând de poziţia sa patronală, în plan simbolic şi instituţional (vezi Georges Ballandier, *Scena puterii*, Traducere de Sanda Fărcaş, Oradea, Aion, 2000, p. 18).

[53] Modelul „virtuţii" agreat de Mihail Sturdza corespundea „preceptelor religiei, justiţiei, carităţii şi păcii" (Hurmuzaki, *Documente*, supl. I_4, *1802-1849*, Bucureşti, 1891, p. 65; *Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825*), similare celor propăvăduite de „manualele civice" ale autorilor amintiţi: moderaţia, modestia, binefacerea şi caritatea, dragostea conjugală, datoriile faţă de semeni şi comunitate (Anna Tabaki, Alexandra Sphini, *op. cit.*, p. 256).

[54] Recomandările făcute de aceşti autori „monarhului luminat" de a onora cu „bunăvoinţa şi protecţia sa spiritul de negustor [...], industria fermierului care ameliorează pământurile, priceperea artistului, progresele omului studios" (Anna Tabaki, Alexandra Sphini, *op. cit.*, p. 260) se regăsesc în conţinutul discursurilor lui Mihail Sturdza către Adunarea obştească şi în actele de „mulţumire a obştii" faţă de propria guvernare, puse la cale dânsul (Ion Varta, Tatiana Varta, *Moldova şi Ţara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federaţia Rusă, Ucraina şi R. Moldova*, Chişinău, Editura Cartdidact, 2000, pp. 79-80; Iaşi, 22 noiembrie 1837, *Actul adresat*

fundament ideologic, tendințele culturale încurajate de domnitor s-au transformat, datorită activității lui Gheorghe Asachi, într-o *„cultură oficială"*, tutelară asupra gustului public și menită să direcționeze într-un sens convenabil, fidel clasicismului, influența franceză[55].

În gestionarea culturii publice din Moldova, învățământul și tipăriturile s-au bucurat de o atenție specială, fiind direct supravegheate de stat. „Creșterea publică a tinerilor" sub „privegherea guvernului" trebuia să capete prioritate față de învățământul particular, iar „corposul academicesc" urma să beneficieze de „osăbită protecție"[56]. Incidentele provocate de profesorii Academiei Mihăilene erau legate în acea vreme de unele libertăți retorice, „scăpate" la cursuri, stârnind nemulțumirea consulului rus[57]. Ele nu l-au îngrijorat pe domnitor, care avea la dispoziție destule mijloace de coerciție și orientare a prestației didactice în acord cu vederile sale[58] și nu au afectat enciclopedismul greoi al cursurilor și manualelor, inspirat de clasicismul și iluminismul timpuriu francez[59]. Însuși Mihail Sturdza recomanda drept manuale pentru Academie „cărțile tribunilor Atenii, a Romii și altor luminate neamuri, [...] *Cercarea asupra înțelegerii omenești* a lui Locke, *Trata-*

---

lui M. Sturdza de către înaltul cler, boierii și consiliile municipale), relevând o premeditare de factură „propagandistică".

[55] Termenul de „cultură oficială" este folosit în accepțiunea dată de istoriografia franceză (François Furet, Robert Estivals, Jean Ehrard și Jacques Roger) pentru a desemna operele (cărți, periodice, picturi) care au beneficiat de patronajul și protecția regelui și a curții regale, a corporațiilor de tipografi și librari din Paris, o cultură „proeminentă, dar fosilizată", fidelă moștenirii secolului al XVII-lea (vezi Carla Hesse, *op. cit.*, p. 17).

[56] *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 336 (*Secția IV, Pentru învățătura publică*, Art. 418).

[57] Spre exemplu, referința lui Cr. Flechtenmacher la „depărtarea abuzurilor și metehnelor omenești" din judecătorii sau ideile cam înaintate expuse de Maisonabe la o prelegere de istoria dreptului, care i-au adus un scurt arest în clădirea Academiei (A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885, p. 151).

[58] Fidelitatea membrilor Epitropiei și a lui Gheorghe Asachi i s-a părut domnitorului insuficientă, motiv pentru care l-a numit pe căminarul Constantin Veissa, una dintre „creaturile" sale, „procuror al școalelor publice" și „mădular extraordinar" în comitetul Academiei, pentru a supraveghea dezbaterile și a contracara eventualele „glasuri" ale profesorilor împotriva deciziilor Epitropiei (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, pp. 323-324).

[59] Lucrările traduse de școlarii „clasului superior" de la Academie, pentru a fi prezentate publicului cu prilejul examenului festiv din 10 iulie 1837, aparțineau unor autori antici, ai clasicismului și iluminismului timpuriu francez: Fénelon, *Biografia filosofilor*; Cicero, *Cato cel Bătrân*; *Cuvânt al lui Masillon*; Cornelius Nepos, *Viața împăraților*; *Cuvinte funerare originale*, după Bossuet; *Istoria lui Alexandru Macedon, după scriitorii răsăritului* etc. (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 371).

ția simțirilor a lui Condilac, *Duhul pravilelor* a lui Monteskio"[60]. Modelul pedagogic de referință pentru Academia Mihăileană pare să fi fost influențat de cel al colegiilor oratoriene franceze din secolul al XVIII-lea[61], din care se inspirase Diderot în *Plan d'une Université pour le gouvernement de Russie* (1775)[62]. Influența ideilor pedagogice ale profesorilor oratorieni Massillon și Malenbranche (gânditori cartezieni și janseniști) atât în Rusia cât și în Moldova, compararea manualelor Academiei cu cărțile din bibliotecile oratoriene, aparținînd și acestea „unui alt secol XVIII", atașat moștenirii clasicismului[63], prezența în facturile de librărie studiate a mai multor manuale oratoriene, între care Pierre Bourdin, *Arithmetique*, César Du Marsais, *Logique*, și Jacques Joseph Doguet, *Leçons elementaires d'écrituire*[64], justifică cercetarea aprofundată a acestei probleme, pe care ne-am

---

[60] *Ibidem*, pp. 325-326 (2 noiembrie 1836, *Ofisul lui Mihail Sturdza către Epitropia învățăturilor publice*).

[61] *Congrégation de l'Oratoire* fusese înființată în 1611 de Pierre de Bérulle, iar colegiile de tip *Oratoire* se răspândiseră în Europa, concurând cu cele iezuite, mai ales după ce, din 1762, ordinul iezuit a fost desființat în mai multe state catolice. Metoda lor didactică a fost influențată de cartezianism și jansenism, aducând ca inovații studiul separat al istoriei și geografiei, rolul important al muzicii și reprezentațiilor teatrale în școală. Examenele se desfășurau într-un cadru ceremonial și în prezența părinților (Gabriel Compayré, *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le seiziéme siècle*, I, Paris, Hachette, 1904, pp. 207-238; http://gall ica.bnf.fr), într-o manieră care avea să fie practicată în școlile din Rusia și Moldova, nu și în Occident în prima jumătate a secolului al XIX-lea (A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 131).

[62] Servanne Woodward, *op. cit.*, p. 337. Modelul oratorian fusese aplicat în Rusia din vremea Ecaterinei a II-a și trebuie să se fi bucurat de încrederea lui Alexandru I, care a eliminat colegiile iezuite (1815, 1820), concurente ale celor de tip *Oratoire*. Probabil că la aceste colegii se referea Gheorghe Asachi, atunci când preciza că Academia Mihăileană trebuia să urmeze modelul „altor instituturi de învățătură, care se bucură astăzi de o reputație clasică" (Gh. Asachi, *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul sholar 1839-1840*, în idem, *Opere*, II, ediție critică și prefață de N.A. Ursu, București, Editura Minerva, 1981, p. 477).

[63] În biblioteca Colegiului Oratorian din Riom nu se găseau „nici Jean-Jacques [Rousseau], nici Diderot, nici Helvétius, bineînțeles, nici d'Holbach", nici *Enciclopedia*, doar operele lui Montesquieu și Voltaire, Buffon, Mme de Lambert sau Mme de Beaumont și texte ale „unui alt secol al XVIII-lea", o întreagă literatură a clasicismului, cu toate că spiritul laic și deschiderea către filosofia raționalistă erau sensibil mai pronunțate decât în cazul iezuit (Servanne Woodward, *op. cit.*, pp. 337-338).

[64] Radu Rosetti, *op. cit.*, I, *Înființarea cenzurii de guvernul provizor rus și funcționarea ei sub acel regim, 1828-1834*, în „AARMSI", seria a II-a, XXIX, 1906-1907, p. 322; Alexandrina Ioniță, *Carte franceză în Moldova până la 1859*, II, *Anexe*, teză de doctorat, mss (*Factura nr. 25 și 26/16 august 1837 de la Paris*). Pierre Bourdin (1595-1653), iezuit

limitat să o semnalăm. De asemenea, prezența în aceleași facturi a manualelor abaților Aloisius Gaultier, Jean Blanchard și ale Mme de Genlis, critici ai modelului pedagogic propus de Jean-Jacques Rousseau, atestă aceeași orientare a învățământului din Moldova, fidelă tiparelor clasicismului și gustului „aristocratic“ în materie de educație[65]. La Academia Mihăileană, dintre autorii manualelor străine, doar Silvio Pelico era „romantic“ și „liberal“. În rest, partea teoretică (filosofie, morală, economie politică) cuprindea traduceri din Fénelon, Voltaire, Ségur, Corais și Say, iar cea literară, din Molière, Voltaire, Florian, Gessner și August von Kotzebue[66]. Manualele profesorilor „interni“ și programa școlară excelau în pledoarii pentru ordine, moral și asimilare cantitativă a unor cunoștințe nesistematice aparținând „culturii înalte“ a veacului al XVIII-lea, vizând imitarea unor modele depășite de „erudiție“ și „virtute“. Educația, prudent dirijată în orizontul valorilor clasicismului și iluminismului timpuriu, prestigioase sub aspect cultural, dar fidele ierarhiilor și regulilor sociale, urmărea să cultive tinerimii „simțiri de supunere către legi, de respect și de dragoste către părinți și sentemente de credință către patrie și domnitor“[67]. Exprimarea

---

francez, trecut ca profesor de retorică și matematici la colegiile oratoriene din La Fléche și Paris (*Larousse*, I, p. 816). César Chesneau DuMarsais (1676-1756), lingvist oratorian francez, autor al textului pentru vocea *grammaire* în *L'Enyiclopedie* (*ibidem*, II, *C-D*, p. 993).

[65] Despre dezbaterea pe teme de educație, provocată de apariția lucrărilor pedagogice rousseaiste, vezi Gabriel Compayré, *op. cit.*, pp. 130-135.

[66] Referințele din note vor avea în vedere doar autorii și operele care credem că necesită anumite precizări privind încadrarea lor culturală. Jean Baptiste Say (1767-1832), economist francez de orientare fiziocrată, membru al grupului *ideologilor*, grup care a editat între 1794-1800 revista „La Décade philosophique“ și a încercat să corizeje, pe baza principilor doctrinei *laisse-faire*, tendințele protecționiste ale guvernelor revoluționare. Say a intrat în conflict deschis cu Napoleon I, pentru că a refuzat să se dezică de principiile sale fiziocrate, principala sa lucrare. *Traité d'économie politique* (1803) fiind interzisă în perioada Imperiului. Datorită acestei proscrieri, regimul Restaurației l-a tratat cu simpatie, conferindu-i onoruri. A fost profesor la *Conservatorul de arte și meserii* (din 1816) și la *College de France* (din 1831), lucrările sale economice fiind foarte populare în Europa centrală și răsăriteană (www.mises.org/content/JEAN-BAPTISTE.asp). Vezi lista manualelor în Gh. Asachi, *Relație istorică asupra shoalelor naționale în Moldova de la a lor restatornicire, 1828-1838*, în idem, *Opere*, II, p. 474.

[67] Conform ideilor lui Asachi, educația „se întemeiază“ pe „cultura minței“, „instrument al cugetărei“, dar mai ales pe „cultivarea inimei“, deoarece „faptele virtuoase derază numai din inimă“, opinie întâlnită la Locke și Marmontel (Paul Cornea, *op. cit.*, p. 246), și „țintește a îndrepta pe tinerime deopotrivă în calea propășirilor îmbunătățitoare, cultivându-i mintea și înzăstrându-i inima cu învățăturile sfintei noastre relighii și cu maximi de moral“ (Gh. Asachi, *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul sholar 1839-1840*, p. 478).

liberă, spiritul inventiv şi reflexele critice nu erau îngăduite profesorilor, care, sub pretextul „educaţiei serioase“, trebuiau să-şi îndrume elevii în conformitate cu cerinţele celor care patronau învăţământul moldav, domnitorul şi Epitropia Învăţăturilor Publice[68].

În domeniul tipăriturilor, acţiunea cenzurii s-a conformat unor obiective similare cu cele urmărite în Rusia. „Albina românească“, care împrumutase numele unei gazete ruseşti, „Albina Nordului“, a fost singurul periodic cultural din Moldova până în 1838, dar şi un fel de foaie oficială a administraţiei[69]. Funcţia sa de propagare, inclusiv culturală, a meritelor regimului a ieşit repede în evidenţă prin odele lui Asachi închinate legiuirii organice, „paladiu mântuitor al naţiei“, ţarului[70] şi lui Kisseleff, prin scrisorile de „mulţămire a obştii“ adresate autorităţilor[71]. Într-un plan mai larg, Mihail Sturdza a considerat cartea un factor decisiv al „iluminării“, iar editarea acesteia una din datoriile de ordin moral ale „bunului monarh“, care, situată în prelungirea actelor tradiţionale de „ctitorire“ şi „milostenie“ domnească[72], a devenit un element nelipsit din repertoriul imaginii publice a puterii, furnizând prestigiu cultural şi recunoaştere socială[73]. Şi în acest caz, Rusia putea oferi un model potrivit, atât în privinţa criteriilor „culturii înalte“, cât şi a practicilor de guvernare care să-i impună supremaţia în „spaţiul public“, foarte aproape de ceea ce ar fi o „cultură oficială“. Nicolae I stabi-

[68] Tot ceea ce spunea profesorul la curs era prezentat în scris spre avizare comitetului academic şi spre aprobare Epitropiei, care „regulează cursurile lecţiunilor, priveghează redacţiunea [cursurilor – n.n.] şi priveghereа operelor elementare“, beneficiind de autoritatea care ar fi trebuit rezervată celor competenţi, profesorii care formau comitetul academic (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 212).

[69] G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, Editura Academiei, 1962, p. 228.

[70] Gh. Asachi, *Imnul moldovenilor la anul nou 1832*, în V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 199.

[71] „Albina românească“ anunţa deschiderea „Societăţii de medicină şi istorie naturală“, înfiinţată cu scopul „înaintărilor ştiinţei şi literaturei“, ca fiind rodul „aşezământului cel nou, carele [...] întemeiază o nouă epocă de rânduială şi statornicie“. Inaugurarea societăţii urma să se producă în cadru festiv la 29 iunie 1834, cu ocazia zilei de naştere a „d-lui Plenipotent“, protectorul institutului, „a cărui nume este adânc săpat în inimile tutulor moldo-românilor“ (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 200).

[72] Daniel Barbu, *Bizanţ contra Bizanţ. Explorări în cultura politică românească*, Bucureşti, Nemira, 2001, p. 173.

[73] Fără a deţine abilităţi privind o „politică a lecturii“ cu veleităţi normative şi canonice, fundamentată ideologic şi gestionată de foruri academice, Mihail Sturdza a adoptat o conduită vizibilă la unii monarhi ai secolului XVIII, pentru care cartea era una dintre „nestematele coroanei“ oricărui „principe luminat“, alături de strălucirea curţii şi protecţia asupra filosofilor, literaţilor şi artiştilor (Carla Hesse, *op. cit.*, pp. 13-14).

lise, conform *Codului cenzurii* din 1826, un fel „cenzură pozitivă", realizată de „comisiile cenzurii", însărcinate nu doar să interzică scrierile indezirabile, ci şi să *recomande* pentru publicare cărţile ruseşti şi străine potrivite, în accepţiunea puterii, pentru cultivarea „moralei publice"[74]. „Cenzura pozitivă" era practicată şi în Moldova, acolo unde Postelnicia vâna cu cerbicie expresii precum „pe mulţi auzii zicând", dar se dovedea destul de tolerantă faţă de gazetele franceze venite pe filieră austriacă[75]. Aceeaşi „cenzură pozitivă" era favorizată de practicile corporatiste în domeniul tipăririi şi comerţului de carte, de „autorizaţiile" şi „monopolurile" acordate tipografilor şi librarilor, care, în absenţa unei pieţe libere, aveau câştigurile asigurate, dar erau tentaţi ori siliţi să se conformeze sugestiilor puterii[76].

Nici în Moldova, cenzura nu s-a limitat să *interzică* tipăriturile subversive, pe care oricum librarii nu îndrăzneau să le aducă în ţară, ci a încercat să *direcţioneze* influenţa franceză pe făgaşul clasicismului şi iluminismului epocii lui Voltaire, în detrimentul filosofiei şi literaturii enciclopedismului şi romantismului francez[77]. Librăriile din Iaşi aduceau pentru vânzare „mai cu seamă opere clasice franceze, din veacurile XVII şi XVIII", compendii de istorie universală, dicţionare de oameni celebri, cărţi didactice, de morală şi filosofie[78]. Dintre cărţile acceptate pentru vânzare în anii ocupaţiei ruseşti, cele câteva opere ale autorilor romantici (Byron, Lamartine, Victor Hugo) erau copleşite de texte ale clasicismului, iluminismului timpuriu şi

---

[74] Richiard Pipes, *op. cit.*, p. 292; Nicholas Riasanovski, *O istorie a Rusiei*, traducere de Areta Voronin, ediţie îngrijită, note şi postfaţă de Mihai Cojocariu, Iaşi, Institutul European, 2001, p. 309.

[75] Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 387 (12 august 1846, Dimitrie Bibere către Secretariatul de Stat). Postelnicia a tolerat ani la rând circulaţia gazetelor franceze care treceau de filtrul drasticei cenzuri habsburgice, aduse în Moldova prin consulatul austriac de la Iaşi sau prin librarii ieşeni. De bună seamă că domnitorul cunoştea această situaţie, dar prezenţa „gazetelor franţuzeşti" într-o societate molipsită de *galomanie* era utilă pentru imaginea publică a regimului şi nu implica pericolul răspândirii ideilor subversive (*ibidem*, pp. 362-363).

[76] Vezi regulamentul cenzurii din Principate, la Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 316, art. 1, 2 (1832, *Dispositions arrêtées relativement à la Censure*).

[77] Studiind temeinic influenţa rusă în Principate, Gh. Bezviconi observa că „literatura noastră a simţit o înrâurire întârziată a clasicismului francez, influenţa lui Corneille, Racine şi Molière [...] îndeosebi prin scriitorii ruşi" (G. Bezviconi, *op. cit.*, pp. 262-263). Drept dovadă suplimentară, cuvântul *clasic* apărea în vocabularul rapoartelor membrilor comisiei de cenzură, referindu-se la textele care nu erau doar îngăduite, ci şi recomandate pentru publicare (Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 386; 21 februarie 1835, N. Mavrocordat către Mihail Sturdza).

[78] Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 311.

neoclasicismului francez. În afară de broşuri, compendii, dicţionare, gramatici şi câteva cărţi de geografie, lucrările de istorie mai importante îi aveau drept autori pe Plutarh, Thouret, Lévi şi Karamzin, alături de *Histoire de Louis XVIII* şi *Résumés de différentes histoires de Royaumes*, operele de filosofie pe Erasmus, Bossuet, Locke, Fénelon, Ramsay, Montesquieu, Voltaire, Marmontel şi Lévi, literatura pe Homer, Tasso, Milton, Montaigne, Corneille, Young, Fielding, Delille, Florian, Mme Dacheu, Mme Genlis, Gilbert, Mme Cottin şi Mme de Staël[79]. Tendinţa s-a păstrat până spre 1838, anul înfiinţării „Alăutei româneşti" şi al intrării în scenă a „generaţiei paşoptiste". În catalogul librăriei Bell din august 1837[80] apăreau câteva lucrări ale lui Hélvètius, Jean-Jacques Rousseau şi Victor Hugo, dar majoritatea lucrărilor de istorie şi filosofie ţinea de tradiţia clasicismului

---

[79] Celebra lucrare a lui Plutarh, *Vieţi paralele*, fusese, pentru scrisul istoric, „galeriile de eroi" şi „biografiile de oameni celebri", un „breviar al întregii societăţi cultivate" franceze a Vechiului Regim (David A. Bell, *op. cit.*, p. 108). Jacques Thouret (1746-1794), om politic francez, ghilotinat în 1794 sub acuzaţia de complot regalist, istoric obscur (*Larousse*, VI, p. 688). David Lévi-Alvares (1794-1870), profesor francez, autor a numeroase manuale de succes în perioada Restauraţiei (*ibidem*, IV, *I-M*, p. 431). Andrew Michael Ramsay (1686-1743), filosof şi teolog scoţian, prieten şi discipol al lui Fénelon. Opera sa principală, *Voyages de Cyrus*, Paris, 1727 este o imitaţie după *Aventurile lui Telemach* (*ibidem*, V, *M-R*, p. 925). Edward Young (1683-1765) şi Henry Fielding (1707-1759), autori „sentimentalişti", erau preferaţi, nu întâmplător, în Moldova corifeilor romantismului, popularizaţi cu insistenţă de Ion Heliade Rădulescu în Ţara Românească (Paul Cornea, *op. cit.*, pp. 442-444). Mme Dacheu a scris mai multe cărţi despre „bunele moravuri" ale tinerelor fete în anii Restauraţiei, între care şi romanul *Elise d'Albeuil ou les deux portraits nouvelles dediée aux jeunesse epouses*, Paris, 1823. Stephanié Félicité du Crest, contesă de Genlis (1746-1830), guvernantă a fiilor ducelui d'Orleans, autoare de lucrări despre educaţie, morală şi maniere. Recunoscută drept o „profesionistă" a ceremoniilor de curte, Mme Genlis a fost un fel de consilier pe probleme de etichetă şi ceremonii în timpul lui Napoleon I şi al ocupaţiei ruseşti din Franţa (1814). În 1816, i-a apărut la Moscova volumul *Ioanna Francuskaja, istoriceskaja novostij* (*ibidem*, III, p. 754). Sophie Cottin (1773-1807), scriitoare franceză, cunoscută mai ales datorită romanului *Elisabeth ou les exilés de Sibérie*, care s-a bucurat de mare succes în Rusia (*ibidem*, II, *Car-D*, p. 515), fiind tradus în Moldova de Alecu Beldiman şi Costache Conachi. Despre circulaţia abundentă în Moldova a operelor lui Torquato Tasso (1544-1595), Voltaire, Marmontel (al cărui roman, *Le Bélisaire* a fost tradus de însăşi Ecaterina a II-a) şi Nicolas Joseph Gilbert (1750-1780), vezi Paul Cornea, *op. cit.*, *passim* şi George Călinescu, *op. cit.*, pp. 263-273, 312-320, 174-204. Vezi cataloagele de librărie la Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 321-322 (13 aprilie 1833, *Catalogul librăriei Bell*); p. 323-324 (25 august 1833, *Catalogul librăriei Bogusz*); p. 324 (f.d., *Catalogul librăriei Bogusz*); p. 324-325 (25 iunie 1833, *Catalogul librăriei Alexandru Emanuel*); p. 327-329 (23 noiembrie 1833, *Catalogul librăriei Alexandru Emanuel*).

[80] *Factura nr. 25 şi 26/ 16 august 1837 de la Paris.*

(Bossuet, Voltaire, Barthélemy, Ségur) sau aparținea unor autori de orientare „legitimistă" (Arnaud de Montor, Capelle)[81]. Selecția operelor literare nu se mărginea să elimine creațiile romantice, conținutul facturii alăturând autorilor precum Tasso, La Fontaine, Bossuet, Molière, Mme de Sevigné, Young, Voltaire, Florian, Legouvé și critici ai romantismului (Saint Marc-Girardin) sau „celebrități" culturale ale Restaurației (Casti, Lavaux, Gallais, Tissot)[82]. Lista cărților din biblioteca Academiei Mihăilene (1835) conținea ediții rusești ale operelor unei părți însemnate dintre acești autori (Milton, La Fontaine, Fielding, Voltaire, Marmontel, Mme Genlis, Florian)[83], care, în condițiile dezinteresului elevilor pentru limba rusă și a desființării catedrei de specialitate[84], nu puteau fi decât un „model" privind *orientarea* potrivită a gustului public. Dintre scrierile interzise pe temeiul unui conținut subversiv, *Système de la nature* a lui d'Holbach era într-adevăr „periculoasă"; Balzac, *Contes philosophiques*, Victor Hugo, *Lucréce Borgia*, George Sand, *Valentine*, Salvandy, *Nathalie*, *Livre des conteurs* și *Les Salmigondis* erau returnate pentru că aparțineau literaturii romantice,

---

[81] Abatele Jean-Jacques Barthélemy (1716-1795), literat francez, autor al lucrării *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce* (1788) (*Larousse*, I, p. 576), care s-a bucurat de mare succes, inclusiv în Rusia, și a circulat în Principate. Alexis Arnaud de Montor (1772-1849), diplomat și istoric francez, regalist emigrat în timpul Revoluției, ambasador la Viena și Roma sub Restaurație, autor al *Encyclopedie des gens du monde* (*ibidem*, I, p. 352). Pierre Capelle (1772-1751), scriitor și librar francez, inspector al librăriilor pariziene sub Restaurație (*Larousse*, I, p. 1010).

[82] Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de Sevigné (1626-1696), personaj influent de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, căreia i s-a publicat corespondența, *Lettre choisiers*, cu mare succes, în 1819, pentru a ilustra eleganța, simplitatea și naturalețea aristocrației de altădată (*ibidem*, VI, p. 320). Gabriel Legouvé (1764-1812), poet francez, imitator al lui Gessner, cunoscut publicului prin volomul, *Le merite des femmes* (1800), titlul din factură (*ibidem*, IV, *I-M*, p. 391). Giambattista Casti (1724-1803), scriitor italian, poet de curte la Viena în anii Revoluției, a călătorit în Rusia și Turcia. Volumul *Les animaux parlants* (titlul din factură) este un poem satiric la adresa moravurilor politice din anii Revoluției (*ibidem*, II, p. 36). Christophe Lavaux (1747-1836), jurist francez, desemnat la cerere ca apărător la procesul lui Ludovic al XVI-lea (*ibidem*, IV, p. 386). Jean-Pierre Gallais (1756-1820), scriitor și publicist monarhist francez, a publicat scrieri antirevoluționare între 1817-1820 (*ibidem*, III, *E-H*, p. 691). Pierre Tissot (1768-1854), poet francez, membru al Academiei Franceze (1833), latinist, traducător al lui Virgiliu, autor al lucrării *Leçons de la littérature française*, un elogiu adus moștenirii clasicismului (*ibidem*, VI, p. 712).

[83] G. Bezviconi, *op. cit.*, pp. 263-265.

[84] Studierea limbii ruse, introdusă în programa Gimnaziului Vasilian în 1832, nu mai apărea în 1835 nici la Gimnaziul Vasilian, nici la Academie (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, pp. 210, 294-295).

creațiile enciclopediștilor și autorilor francezi care s-ar încadra în spiritul Revoluției (Diderot, d'Alembert, Hélvètius, Rousseau, Condorcet, Mirabeau etc) lipsind aproape cu desăvârșire[85]. Restul cărților refuzate nu cuprindea nimic subversiv, dar subiectele tratate, nepotrivite pentru „cultura înaltă" și „serioasă", le făcea indezirabile, în pofida atractivității lor evidente pentru cititorul obișnuit[86].

Literatura destinată educației sociale, reviste, compendii, almanahuri de moravuri și „varietăți" sau manuale de educație și maniere elegante, lucrări cu mare impact asupra unei elite fascinată de *les mœurs française*, se încadra normelor sociale și pedagogiei moraliste ale clasicismului francez, pentru care noțiunea de *civilisé* își păstrase atributele aristocratice[87]. Producțiile de gen ale enciclopediștilor sau cele din anii Revoluției Franceze, vizând „formarea cetățeanului ideal", prin care „să se ofere tinerilor o vedere globală asupra marilor interese ale statului și pe care să-și dorească să le dezbată public"[88], nu apar în listele studiate. Almanahul francez care a cir-

---

[85] *Système de la nature* era una dintre operele principale ale lui d'Holbach, perceput în spațiul cultural al ortodoxiei drept un gânditor ateist (Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române 1774-1830*, București, Editura Minerva, 1982, p. 47). Narcisse Achille de Salvandy (1795-1856), om politic liberal și prozator de succes, căzut în dizgrație datorită unor atacuri în presă asupra lui Polignac (1829), dar numit ministru al instrucțiunii publice sub regimul regelui Louis-Philip (*ibidem*, VI, p. 164). *Livre des conteurs* și *Les Salmigondis* erau texte compozite de genul *recits*, scurte ca întindere. Cele două sunt *recits de contes fantastiques*, foarte gustate în Franța de „publicul larg" (http://gallica.bnf.fr).

[86] Dintre acestea, A. Dijon, *Traité de la vérité, de la religion chrétienne, l'art de se connaitre soi-même au la recherches des sources de la morale*, La Haye, 1771, carte de orientare protestantă, a fost interzisă din motive confesionale. Jean-Jacques Virey, *Histoire naturelle du genre humain*, lucrare cu caracter antropologic, în care autorul susținea că civilizația diverselor popoare se explică și prin criterii de factură rasială, conținea afirmații acide la adresa rasei slave, teză supărătoare pentru aspirațiile europene și „civilizatoare" ale Rusiei. Delort, *L'histoire de l'homme au masque de fer*, povestire publicată în 1825, era o variantă a acestei „istorii", după care „omul cu masca de fier" era al doilea fiu al lui Oliver Cromwell. J.B. Salgues, *Des erreurs et des préjugés répandus dans les diverses classes de la société*, Paris, 1818, carte care tratează subiecte legate de prejudecățile și „falsele credințe" ale poporului de rând cu referire la practici populare ale creștinismului, dar și la fantome, vampiri și vârcolaci (*ibidem*).

[87] Norbert Elias, *op. cit.*, p. 7, 279. Conceptul *civilisé* dobândise în anii Revoluției un sens puternic legat de integritate și altruism social, fără de care „rafinamentul moravurilor, politețea, comportarea aleasă [...] nu sunt decât o mască a virtuții, nu chipul acesteia" (Mirabeau, cf. *ibidem*, I, p. 82).

[88] Lucette Perol, *Plan d'éducation et modèle politique dans l'Encyclopédie*, „Dix-Huitème Siècle", 17, 1985, p. 340, *apud* Servanne Woodward, *op. cit.*, p. 331.

culat cel mai mult în Moldova, *Paris au Livre de cent et un* (tom I, Paris, 1831) trata subiecte diverse despre viața înaltei societăți pariziene, în spiritul ideologiei Restaurației, favorabil nobilimii şi moravurilor sale, dar foarte critic la adresa burgheziei[89], a saloanelor literare cu pretenții liberale[90] şi a revoluției, prezentată drept suprema ingratitudine a poporului francez față de monarhie[91]. Nici cărțile de morală civică nu arătau o schimbare esențială de mesaj, fiind în continuare preferați autorii clasici, Fénelon, Ramsay sau Marmontel, în detrimentul *Manualului cetățeanului*, bine reprezentat în Țara Românească[92].

Operele citate, dintre care unele au circulat din abundență în Moldova până spre 1848, fiind traduse şi prezente în bibliotecile boiereşti, îi păreau lui Paul Cornea „depăşite" pentru a reflecta „spiritul epocii" şi gustul estetic al elitei locale, premeditarea punerii lor în circulație fiind atribuită unui crez educativ, adecvat „lipsei de cultură" a publicului[93]. Prezența consistentă a operelor membrilor Academiei Franceze, citadelă a clasicismului, şi a unor autori de succes aparținând taberei „clasicilor" din Franța anilor Restaurației contrazice această interpretare. Controlul statului asupra tipăriturilor, prezența edițiilor ruseşti în biblioteca Academiei Mihăilene, forța incomparabil mai mare a romantismului în Țara Românească şi conținutul facturilor prezentate credem că sunt dovezi peremptorii ale politicii de direcționare a gustului public, înțeleasă în sensul său premeditat şi restrictiv.

Demersurile interesate ale puterii au fost favorizate de maniera în care Gheorghe Asachi înțelegea rolul culturii şi al intelectualului în societate. El atribuia intelectualului – „omul literat" – o funcție socială, aceea de „a cultiva a sa minte spre a putea spori cunoştința altora", fără a „fi nici singur în singurătate, nici străin în soțietate"[94]. Intelectualul lui Asachi nu depăşea însă postura clasică de „înțelept" al nației, care disprețuia dezbaterea culturală, percepută ca o discordie vătămătoarea „armoniei de obşte"[95]. Acelaşi „om literat" cu care se identifica însuşi Asachi era un depozitar al cunoştințelor clasice, adunate pentru a fi împărtăşite semenilor, pentru a-i educa în

[89] Vezi M.A. Bazin, *Le burgeois de Paris*, în *Paris au Livre de cent et un*, tom I, Paris, 1831, pp. 39-58 (http://g allica.bnf.fr).

[90] Vezi M.A. Jal, *Les soirées d'artistes*, în *ibidem*, pp. 109-147.

[91] Vezi M. Jouy, *L'Ingratitude politique*, în *ibidem*, pp. 229-248.

[92] Alexandru Duțu, *Cărțile de înțelepciune*, pp. 60-61.

[93] Paul Cornea, *op. cit.*, pp. 252-253.

[94] Gh. Asachi, *Omul literat*, în idem, *Opere*, II, p. 544.

[95] Asachi îi interzicea „intelectualului" său să caute „de a coborî pe concurenții săi în a sa cale, nici va defăima lucrările altora pentru de a înălța pre ale sale" (*ibidem*, p. 544-545).

spiritul „culturii înalte", al armoniei „poeziilor lui Virgil, a lui Tasso şi a lui Rasin", al creaţiilor lui Tacit sau Fénelon, care „împodobesc virtutea"[96]. Bucăţile literare publicate în revistele sale, traduceri din clasici latini, din Boileau, Racine, Marivaux sau Fleury ori creaţii proprii, poezii, ode şi meditaţii, se încadrau clasicismului întrutotul, fiind orientate spre o tematică a „virtuţii" şi „bunelor moravuri"[97]. Lirica sa, publicată în mod repetat, în revistele şi broşurile scoase de tipografia „Albinei", recitată la serbări şcolare şi alte festivităţi[98], de o estetică greoaie, manieristă, dependentă de lirica italiană din secolul al XVII-lea, şi-a impus supremaţia pe piaţa literară în primul rând prin nepublicarea creaţiilor alternative.

Iniţial, proiectul său nu părea a fi diferit de cel urmat în Ţara Românească de Ion Heliade Rădulescu, anunţând într-unul din primele numere ale „Albinei" publicarea „pe rând" de „oarecare prube" ale operelor „versuitorilor români" contemporani[99]. Cu toate acestea, poeziile de dragoste ale lui Costache Conachi şi Nicolae Dimachi sau încercările „volneyane" ale lui Vasile Pogor au rămas în manuscris sau au fost publicate în „Curierul românesc" ori în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură". Despre Costache Conachi, contemporanii şi exegeţii au afirmat că prefera un model tradiţional pentru răspândirea creaţiei sale poetice, punându-i pe lăutari să-i înveţe poeziile şi să le cânte la sărbători, la rând cu „cântecele de lume"[100]. Şi George Sion îşi amintea că poetul nu-şi trimitea versurile „la gazete, nici la tipar, ci punea lăutarii să le cânte"[101]. Desigur, firea conflictuală a acestui „boier integru şi luminat", apreciat de Bois le Compte pentru „spiritul [său – n.n.] destul de fin", preţuit pentru cultura sa întinsă de mai toţi contemporanii, era reticentă la complicaţiile inerente actului publicării, în condiţiile

---

[96] *Ibidem*, p. 544.

[97] „Helicon, Parnas, Apollo, Muze [...] vin aşa de des în versurile poetului; [...] Virgiliu, Horaţiu, Collatius, Gracchi, Augustus, Orfeu, Euridice, Kolchos, Argonauţi", o sumedenie „de reminiscenţe clasice, de comparaţii ce împestriţează mai toate poeziile lui Asachi" (Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 127).

[98] Cu prilejul examenului de la Academia Mihăileană din 1843, elevii au reprodus fragmente din nuvelele lui Gheorghe Asachi despre „bătălia de la Resboeni şi de la Racova" şi au recitat din poeziile sale, „cum şi din Cicero, Demostene, Dante, Corneille şi din Racine" (Andrei Vizanti, *Veniamin Costaki Mitropolit Moldovei şi Sucevei. Epoca, Viaţa şi operile sale (1768-1846)*, Iassi, Tipo-Litografia Buciumului Român, 1881, p. 81).

[99] Gh. Asachi, *Despre literatura românească*, în idem, *Opere*, II, p. 596.

[100] G. Bogdan-Duică, *Logofătul Costache Conachi*, în idem, *Studii şi articole*, ediţie îngrijită de D. Petrescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 181.

[101] G. Sion, *Suvenire despre poetul Conachi*, în „Revista contimporană", I, 1873, p. 91.

din Moldova regulamentară[102]. Totuşi, aprecierile ardelenilor Zaharia Carcalechi şi Vasile Pop, ale basarabeanului Dimitrie Pastiescu şi laudele care-i erau închinate de Vasile Pogor în dedicaţia la *Henriada* atestă faptul că logofătul Conachi obişnuia să trimită „cunoscătorilor“ poeziile sale[103]. Gesturile sale de mecenat cultural, concentrate pe răspândirea tipăriturilor, al căror rost vital pentru „iluminarea naţiei“ îl înţelegea foarte bine, sau pasiunea cu care s-a implicat în dezbaterile privind învăţământul şi limba literară contestă imaginea cărturarului de tip tradiţional, care, fiind mare boier evghenist, ar fi socotit actul publicării nepotrivit cu statutul său social[104]. Pare mai plauzibilă varianta că a aşteptat o invitaţie din partea lui Gheorghe Asachi[105], care însă n-a venit, din motive estetice, dar, mai ales, politice[106]. Singura poezie care a apărut în „Albina“ sub semnătura lui Nicolae

[102] Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alţii*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p. 106-107.

[103] Cf. Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, pp. 247-248; Petre V. Haneş, *Scriitori basarabeni*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1936, p. 42.

[104] Costache Conachi şi-a făcut „abonament“ la 10 exemplare din „Albina românească“, pentru a susţine apariţia acesteia (V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 146). Pentru ca *Henriada*, tradusă de Vasile Pogor, să ajungă „la doritorii literaturii naţionale“, Costache Conachi se învrednicea să cumpere un număr de exemplare, dăruindu-le librarului Alexe Emanuel, pentru a fi distribuite gratis în Moldova (G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 191). Vezi şi C. Conachi, *Scrisoarea către mitrop[olitul] Veniamin*, în idem *Scrieri alese*, pp. 298-304.

[105] În impecabila monografie dedicată familiei Conachi, Paul Păltănea formulează câteva argumente serioase în favoarea ideii că, pe la 1830, Costache Conachi „se pregătea să scoată la lumină“ un volum de poezie, probabil sub egida proaspăt apărutei reviste „Albina românească“, dar a renunţat din motive necunoscute (Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 245-247). Dimitrie Pastiescu afirma, referindu-se la ideea publicării traducerilor lui Costache Conachi, că „cele mai multe din tălmăciri prăpădindu-se [...], acestea au rămas spre a se da la lumină“ (P.V. Haneş, *op. cit.*, p. 42).

[106] Relaţia dintre Conachi şi Gh. Asachi, foarte bună şi de încredere în vremea elaborării Regulamentului organic (Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 123), s-a deteriorat pe parcurs, datorită faptului că Asachi a devenit un om al regimului lui Mihail Sturdza (*ibidem*, p. 158). Personajul anonim pe care Costache Conachi îl ironiza cu răceală într-o scrisoare către mitropolitul Veniamin, spunând că „omul arde de dorul înaintărei neamului său“, nu putea fi decât Gh. Asachi, (C. Conachi, *op. cit.*, p. 298), pentru a emite mai apoi, în acelaşi text, o veritabilă critică asupra tipului de „iluminare“ introdusă în Moldova de „cloşca“ (Mihail Sturdza – n. n.), care „de lăcomie şi-au plodit pui pe vrajbă, pe strâmbătate, pe zavistie [...] numai şi numai pentru că zburătoriul ce ne-au făcut de civilizaţie [Gh. Asachi – n.n.] [...] abate [...] pe om de la adevărata ei fiinţă, care trebuie să fie moralul“ şi cunoştinţele practice (*ibidem*, pp. 303-304).

Dimachi, *Odă lui Dumnezeu* (1830), aparţinea, de fapt, lui Constantin Stamati, care, aflând întâmplător de la Alexandru Hajdeu despre acest „plagiat“, nu a protestat în nici un fel. Poezia, însuşită abuziv de Nicolae Dimachi, fiind o imitaţie după Gavriil Romanovici Derjavin (1743-1816), poet de curte al Ecaterinei a II-a, se încadra foarte bine în tiparele publicistice promovate de Gheorghe Asachi şi, pe de altă parte, arată dorinţa lui Nicolae Dimachi de a fi publicat, chiar cu preţul unui fals. Pesemne că poezia sa anacreonică, având uşoare accente erotice, era considerată „frivolă“ de proprietarul „Albinei“ şi nu putea beneficia de favoarea tiparului[107]. Strădaniile lui Vasile Pogor, cunoscute în epocă, de a publica traducerea *Henriadei* lui Voltaire au fost tratate cu indiferenţă de Asachi, dar au fost răsplătite, nu fără peripeţii, de apariţia cărţii la tipografia „Curierului românesc“[108]. Nepăsarea sau şicanele autorităţilor moldovene i-au îngreunat distribuţia, cu toate că lucrarea putea fi utilă şcolilor publice, era o creaţie clasică şi mai valoroasă decât, spre exemplu, *Plăcerea simţirii*, compilaţie de traduceri întocmită de baronul bucovinean Musteaţă, construită naiv şi în cel mai pur stil clasic, dar care era acceptată spre publicare la tipografia „Albinei“ şi recomandată şcolilor publice. Probabil că ajutorul pe care Teodor Musteaţă l-a dat lui Grigoraş şi Mihail Sturdza, pentru a achiziţiona mai multe moşii în Bucovina, foste proprietăţi mănăstireşti, explică în bună măsură alegerea făcută de Gheorghe Asachi.[109]. Nici poezia *Niam vine, niam trece*, a aceluiaşi Vasile Pogor, publicată în „Foe pentru minte, inimă şi literatură“, nu a stârnit în vreun fel interesul editorului „Albinei“, în pofida faptului că s-a bucurat de o reală vogă printre contemporani[110]. Creaţia uitată a acestei generaţii care combina filonul clasicismului francez cu timide deschideri spre „sentimentalism“, nu şi-a găsit un loc nici în programul autentic romantic demarat de Mihail Kogălniceanu la „Alăuta românească“. Ea nu putea concura, prin calitate, romantism sau audienţă,

---

[107] Petre V. Haneş, *op. cit.*, p. 200. Poezia cu pricina i-a fost încredinţată lui Gh. Asachi de spătarul Gheorghe Balş (Gh. Asachi, *Despre literatura românească*, p. 596). O succintă analiză a liricii lui Nicolae Dimachi, în Paul Cornea, *op. cit.*, p. 149-151.

[108] În timp ce Heliade Rădulescu era în mare lipsă de bani, lăzile cu tirajul *Henriadei* se umezeau în magaziile vămii din Focşani, reţinute fără explicaţii şi pentru motive îndoielnice (Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*, ediţie îngrijită de George Potra, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, pp. 33-34; Bucureşti, 12 mai 1838, I.H. Rădulescu către Vasile Pogor).

[109] Printr-o adresă către „comisia cercetării cărţilor de cetit“, Gh. Asachi cerea dezlegare pentru publicarea volumului (Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 385; 21 septembrie 1837).

[110] George Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 95.

lirica lui Alexandru Hrisoverghi, Costache Negruzzi sau a poeților munteni Vasile Cârlova, Grigore Alexandrescu ori Costache Aristia, editați de Kogălniceanu alături de poeți romantici francezi[111]. După 1848, tensiunea din mediul cultural moldovean trebuind să se stingă o dată cu domolirea competiției dintre Gheorghe Asachi şi Mihail Kogălniceanu, piața literară, cenzurată în continuare, dar eliberată de practicile tutelare ale lui Gheorghe Asachi, a beneficiat de poeziile lui Costache Conachi, Nicolae Dimachi şi Enache Gane, publicate în 1850-1851, sub egida noii domnii[112]. Primilor poeți romantici din Moldova, Alexandru Hrisoverghi şi Daniil Scavinschi, Asachi le-a publicat doar mici „ode" dedicate unor boieri, Teodor Balş, respectiv Constantin Paladi, dar *Ruinele cetății Neamțu*, respectiv *Călătorie la munte* au apărut la Bucureşti[113]. Asachi n-a publicat nici din traducerile lui Hrisoverghi din literatura romantică franceză, astfel încât, până la preluarea „Alăutei româneşti" de Mihail Kogălniceanu în 1838, clasicismul lui Asachi deținea supremația pe piața producției literare, neavând competitori în Moldova. Curios este faptul că Gheorghe Asachi a salutat programul „colecția autorilor" din „Curierul românesc", concentrat pe editarea literaturii romantice străine[114], promitea un profil similar pentru „Alăuta românească", dar Costache Negruzzi, proaspăt colaborator al „Albinei", tipărea tot la Bucureşti traducerile sale din opera lui Victor Hugo[115].

Perspectiva pe care s-a construit demersul în cauză nu este o „demonstrație", care ar tinde să înlocuiască o tendință progresivă pe cale de a deveni dominantă, cea a ideilor Revoluției Franceze şi a romantismului, cu alta, „oficială" şi a clasicismului, urmând un traseu similar şi cu aceeaşi va-

---

[111] N. Cartojan, *Alăuta românească întâia revistă literară a Moldovei*, Bucureşti, 1927, pp. 3-28.

[112] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 169.

[113] Gheorghe Asachi reproşa acestor poeți, „giunilor noştri inspirați de muză" că, „fiind fără modele clasice" şi necunoscând „versificația italiană", „urmează după preceptele limbei franțeze", insuficent şlefuită, în opinia sa, pentru exprimarea poetică „înaltă" (Gh. Asachi, *Ierusalimul liberat*, în idem, *Opere*, II, p. 634).

[114] În 1837, apăreau la tipografia „Curierului", în „colecția autorilor": *Corsarul*, *Lara*, *Prizonierul din Şilon*, *Lamentațiile lui Tasso*, *Beppo* şi *Marino Faliero*, de Byron, *Maria Tudor* şi *Cea din urmă noapte a unui osândit la moarte* de Victor Hugo, traduse de Costache Negruzzi, *Gil Blas*, de Le Sage, tradus de Simion Marcovici şi *Noua Eloisă* de J.-J. Rousseau, iar „traduse şi aşteptând teascuri vacante": *Angelo, tiranul Padovei* de Victor Hugo, tradusă de Costache Negruzzi şi *O poemă de Ossian*, tradusă de Heliade (V.A. Urechia, *op.cit.*, I, p. 392).

[115] *Ibidem*.

lenţe de generalitate. Realitatea „contextuală" este în sine mai nuanţată, desfăşurându-se pe mai multe „voci" şi tendinţe, aflate într-o relaţie prin care nu se exclud reciproc, cu toate că se află în competiţie şi acumulează „putere" una în raport cu cealaltă. Audienţa şi influenţa ideilor novatoare, a curentelor culturale de „avangardă", aşa cum era romantismul în epocă, sunt o realitate incontestabilă, dar a cărei măsură poate fi cântărită mai bine. Venită dinspre boierul cărturar sau dinspre intelectual, înregimentat instituţional în majoritatea cazurilor, deschiderea spre lecturile şi ideile novatoare s-a produs, cu dificultăţile inerente, între care forţa publică a „culturii oficiale" a fost una dintre cele mai puternice şi stânjenitoare. În anii '30 ai secolului al XIX-lea, această „cultură oficială" şi clasicistă, beneficiind de accesul la pârghiile puterii, a valorificat entuziasmul „iluminării", care îndemna publicul să celebreze festiv, fără distincţii de natură calitativă, statui, picturi, spectacole şi „sărbători naţionale", reviste, traduceri şi nuvele istorice. Acest patrimoniu cultural în curs de constituire, inspirat de clasicismul francez şi italian, de iluminismul timpuriu şi neoclasicismul francez, a dobândit, pe lângă vocaţia sa strict culturală, trăită cu o anumită energie, o funcţie de legitimare a regimului regulamentar şi a „înţelepciunii" lui Mihail Sturdza, patronul tuturor aşezămintelor culturale din Moldova. Omagierea regulată a instituţiilor culturale şi realizărilor literare, nesupuse exerciţiului critic, era un act de consacrare simbolică a calităţilor guvernării şi a „civilizării" adusă de Regulamentul organic şi noua domnie, de construire a credibilităţii lor, prin gesturi adresate puterii, în absenţa unei autentice dezbateri de idei privind problemele şi direcţiile dezvoltării culturii naţionale.

CULTURAL POLICIES AND FRENCH INFLUENCES IN THE FIRST YEARS OF REGULAMENTARY POWER IN MOLDAVIA (1832-1839)

– Summary –

The cultural atmosphere of Mihail Sturdza's reign gets the impression of a big development of enthuziasm, of the public life of the cultural and of a quantiatative accumulations, unprecedently, at all areas: education, literature, press or theatre. Making an institutional administration of this ample effect, the policy of teh regulamentar power in the cultural domain has been for the most of the times summarized to shares of patronage, encouraging and supervising the cultural developmentfrom the principates, regarding the access of the romanian society at the european „lighting" and the civilization of the time,

controlled in the manner that avoids the side-slips on the track of the seditious ideas. In spite of the prooves regarding the constantly concern of the regulamentary rulers, especially Mihail Sturdza's and Gheorghe Bibescu's for the public image of their rule, the existence of a conception of the cultural manifestations and of the public taste, seem to be, *ab initio*, abortive for the development level of the society.

Regarding the „cultural phenomenon" and the „public spirit" from Principates, the historiography has identified in the french influence the favourite source of the ideas and of the development types and of the norms and morals of the civilized society too, and insistedabout the formal function of it was acknowledged for the french Revolutions ideas and romantic spirit, a kind of a supremacy about what french Revolution influence meant in a period of french history marked, below yhe legitimist restoration and liberalism, and, culturally, by the competition between neoclassicism and romance. If the dynamism of the french culture and the Revolution from July, counterbalanced the equilibrum of the power for the romance and the national elocutionary, the centers of the polarisation of the polarisation of french neoclassicism, a rental one, became Wien and Petersburg. This translation has prolonged the surviving of a culture, bazed on the ancient model prestige, esthetical norms and scientist claims and on a refined and aristocratic cultural taste, devoted to the hierarchic society attached by the „lighting", „virtues" and „good costums" concepts, exactly the way they were formulated at the middle of the XVIII th century. Starting with this contextual shade, we belive that studing the french influence in the Principates must take at considers the cultural framing of the authors, of the creations and the institutional french structure types that had an impact over the public culture in Moldavia, for being strong value judgements related to the nture and it's role about the organizing of the new romanian culture. On the other side, methodologically it was preffered a terminology with a strong ideological signification („the lighting" and „the public spirit"), without being well studied it's social relevance, in spite of the wickness of the institutions and social environments of cultural dialog, over whom reaserching of the western modern culture has directed with priority the attention, grounding some base concepts („politic sphere", „public space", „public culture" and „cultural public"). Initially, the public culture from Moldavia was under the diple aforethought and patronal act of the russian authorities of ocupation, runnig to implant an own inspiration model and the manifestation of the romanian national resources in the culture. An early fiction, a simple ideological allusion, without real substance, the public (people) from Moldavia has outlined gradually as a cultural and social structure at the context of amplification the contacts with the West in '30', but under the affect of the rulers' strategy of the regulamentary power, that tried to direct it's preferences and options and to control it's reactions at the advantage of own public image.

The measures that has been taken by Pavel Kiseleff in Moldavia proposed from the beginning to direct the cultural development and the french affect, especially in a direction favorable for the russian purpose, following the general conception and the due examples from the Empire. Under Mihail Sturdza's protection, the initiatives taken in the cultural area, have been organized during the time in a set of *cultural policies*, without spectacular ideological ambitions, but coherently in practice, tring to attract the people to the public acts and to control it's manifestations and preferences, acordng to a cultural approved ratse, pre-established, but with the interest of image of the rulers. From these grounds, the education an d literature ewre carefully conducted at the horizont of the values of the classicism of the early lighting and french neoclassicism prestigious under cultural appearence, but devoted to the social hierachisms and rules, at the detriment of the literature and the philosophy of the french encyclopedism and liberalism.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Studii şi articole

Liviu Brătescu

România la 1866: ieşirea din criză

Problema aducerii prinţului Carol de Hohenzollern pe tronul României a fost, în numeroase rânduri, în atenţia istoriografiei noastre şi totuşi anumite sublinieri şi nuanţe mai pot (şi trebuie) a fi încă făcute. Lovitură de stat sau revoluţie, aceasta pare să fi fost întrebarea la care au încercat să găsească răspuns cele mai multe dintre studiile consacrate actului de la 10-11 februarie, dar şi consecinţelor pe care acesta le-a avut asupra societăţii româneşti. Ceea ce ne propunem în rândurile următoare este nu o soluţionare a dilemei amintite, ci mai degrabă o evidenţiere a modului în care a evoluat o criză, declanşată surprinzător de repede, în opinia noastră, şi a cauzelor ce au contribuit la declanşarea acesteia. În acelaşi timp, vom analiza noua situaţie cu care se confrunta România după înlăturarea lui Al.I. Cuza, şi în ce măsură aducerea prinţului străin însemna o încheiere a crizei politice amintite.

Parte a proiectului politic pe care îl schiţaseră în perioada exilului, Unirea Principatelor reprezenta pentru liberali un succes important, datorită realizării dezideratelor exprimate în Adunările ad-hoc, dar şi a propulsării unuia dintre ei în fruntea statului. În aceste condiţii, era firească dorinţa liberalilor, conduşi de I.C. Brătianu, de a se implica în procesul de modernizare a României. Ceea ce avea să constituie o primă cauză a neînţelegerilor dintre şeful statului şi liberali era tocmai viziunea diferită pe care o aveau asupra transformărilor ce trebuia să aibă loc în Principate în perioada următoare. Încercarea domnitorului de a-şi constitui o grupare politică proprie şi tendinţele sale autoritariste aveau să-i determine pe liberali – iniţial, susţinători ai tronului – să devină factori activi în procesul de schimbare a principelui. Văzută de mulţi istorici ca o acţiune complotistă a unui grup de

oameni politici, acţiunea din 10-11 februarie nu ar fi reuşit dacă regimul ar fi depăşit criza financiară ce cuprinsese societatea românească după 1864, iar domnitorul nu şi-ar fi pierdut treptat sprijinul extern.

Ceea ce avea să fie evident în perioada următoare era faptul că acceptul tacit pentru schimbarea „domnitorului unirii“ era nu o dorinţă a marilor puteri pentru consolidarea regimului politic din România, ci o expresie a dorinţei de a reveni la situaţia anterioară anului 1859. Această situaţie avea să reprezinte o primă „surpriză“ pentru emisarii români aflaţi în căutarea unui prinţ străin. Abilitatea lor avea să fie evidentă nu numai din perspectiva rezultatului demersului lor, dar şi din faptul că oameni ca I.C. Brătianu, Ion Bălăceanu V. Boerescu ş.a au trebuit să navigheze între ezitările Prusiei, oscilaţia Angliei, nervozitatea Rusiei şi a Porţii, având doar sprijinul constant al Franţei. La fel de dificilă a fost şi depăşirea situaţiei generate de mişcări de tipul celei izbucnite la Iaşi pe 3 aprilie, care puneau sub semnul întrebării actul de la 24 ianuarie. Depăşirea crizelor succesive ce apar pe parcursul anului 1866 avea să fie rezultatul efortului depus de lideri de diferite nuanţe politice, de implicarea personală a lui Carol în acţiuni ce aveau drept obiectiv formarea unui spirit dinastic, dar şi a unui context internaţional favorabil.

O guvernare ce debuta prin afirmarea de către diferiţii factori politici[1] a faptului că perioada de existenţă a domniei va fi scurtă nu avea cum să fie una liniştită. Dacă la poziţiile amintite adăugăm şi discuţiile ce aveau loc în cadrul Comisiei Centrale de la Focşani, în timpul redactării proiectului de Constituţie, discuţii ce se canalizau spre aplicarea imediată a aceluiaşi articol trei[2], avem o imagine clară asupra atmosferei ce exista în România în momentul preluării tronului de către Al.I. Cuza.

Ţinând cont de apartenenţa domnitorului la familia politică liberală, nu era de aşteptat să apară foarte repede un conflict între şeful statului şi reprezentanţii marcanţi ai acesteia. Pentru lideri politici ce considerau li-

[1] „Românul“, porta-voce a liberalilor radicali, exprima în primăvara şi vara lui 1859 convingerea că România va deveni un stat independent doar aducând un prinţ străin (Apostol Stan, *Independenţa Statală în gândirea şi practica politică a anilor 1859-1877*, în „Revista de Istorie“, tom. 28, nr. 10, p. 1506). Conservatorul Grigore Mihail Sturdza îi reamintea lui Cuza, la 4 iunie 1859, faptul că îşi exprimase a doua zi după ce fusese ales disponibilitatea de a se retrage în favoarea unui prinţ străin acceptat de Europa (Ruxandra Longinescu, *Ideea prinţului străin şi alegerea principelui Carol de Hohenzollern, domnitor al României*, Iaşi, Tipografia Dacia, 1904, p. 20, 22).

[2] Gheorghe Chiriţă, *Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de Istorie“, tom. 29, nr. 3, 1976, p. 356.

bertatea presei ca parte componentă a sistemului lor de valori, suspendarea unor ziare („Românul" şi „Nichipercea") pentru critici aduse la adresa puterii executive, era considerată un motiv serios de delimitare, încă din toamna lui 1859. Liberalii erau dezamăgiţi, nu numai de restrângerea libertăţii presei acceptate de domnitor, dar şi pentru dizolvarea Adunării din aceeaşi toamnă sau pentru arestarea oamenilor politici care avuseseră intervenţii critice la adresa noii guvernări în sala Bossel la 27 septembrie 1859[3].

Anul 1860 avea să înregistreze un prim eşec al colaborării dintre domnitor şi liberali în cadrul unui guvern condus din mai 1860 de Nicolae Golescu. Credincioşi obiectivelor propuse, în cadrul cărora un loc important îl ocupa o participare cât mai largă la viaţa politică a populaţiei, liberalii doreau să impună o scădere a censului şi declanşarea unei campanii de informare a cetăţenilor asupra drepturilor pe care le câştigaseră în ultimii ani[4]. Prezenţa importantă a conservatorilor în Adunarea deputaţilor avea să contribuie la eşecul guvernării. Neprimind sprijinul aşteptat din partea domnitorului, I.C. Brătianu îşi exprima public, în februarie 1861, nemulţumirea pentru colaborarea lui Al.I. Cuza cu partea dreaptă a eşicherului politic[5]. Grav era mai ales faptul că dincolo de acuzaţiile liberalilor, şeful satului nu avea o relaţie bună nici cu cei din gruparea conservatoare, fapt sesizat şi de unii diplomaţi francezi precum d'Avril sau vicontele Saint-Vallier[6]. Acesta era doar începutul izolării domnitorului pe scena politică. Opţiunea lui Alexandru Ioan Cuza pentru Barbu Catargiu, ca şef al primului guvern unificat, pregătirea unei legi rurale ce reflecta mai degrabă interesele marilor proprietari[7] şi extinderea unei legi a presei restrictive în Ţara Românească

---

[3] Dintre participanţi erau arestaţi: C.A. Rosetti, M. Orăşanu, I.G. Valentineanu, Gr. Serurie, M. Kinezu (Anastasie Iordache, *Goleştii şi locul lor în Istoria României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1979, p. 225).

[4] Şerban Rădulescu-Zoner, Gheorghe Cliveti, Gheorghe Onişoru, Dumitru Şandru, Apostol Stan, *Istoria Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, Editura All, 2000, p. 19-20; Apostol Stan; *Putere politică şi democraţie în România 1859-1918*, Bucureşti Editura Albatros, 1995, p. 18-19.

[5] *Din corespondenţa familiei I.C. Brătianu (1859-1883)*, vol. I, f. l., Imprimeria Independenţei, 1923, p. 4; Dimitrie Bolintineanu, *Viaţa lui Cuza Vodă*, Bucureşti, Librăria G. Joanid, 1873, p. 24.

[6] D. Ivănescu, *Manifetări ale independenţei în primii ani după desăvârşirewa Unirii Principatelor Române*, în *Istoria ca lectură a lumii*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, Biblioteca Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol", 1994, p. 226-227.

[7] George Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti, Boierii Goleşti*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934, p. 264

(la 23 martie 1862)[8] erau pentru liberalii radicali noi motive pentru a se îndepărta de cel la a cărui alegere contribuiseră. Grupării cristalizate în jurul lui I.C. Brătianu i se va alătura, la jumătatea lui 1862, Ion Ghica cu un grup de susținători, nemulțumit de încercarea domnitorului de a constitui un partid al „căii de mijloc", dar şi de acțiunile prin care încerca să contrapună diferitele forțe politice[9]. Spre sfârşitul anului, o nouă acuză se va aduce guvernului, şi anume apropierea de Rusia, fapt care va alimenta discuțiile furtunoase din Cameră[10].

Anul 1863 avea să marcheze o nouă etapă în lupta deja deschisă la adresa lui Cuza. Prin textul citit de Anastasie Panu în ianuarie 1863, în care era criticată în termeni duri puterea executivă pentru îndepărtarea de calea constituțională[11], opoziția unită[12] dădea în felul acesta pentru prima dată o dovadă clară a forței sale. În opinia protestatarilor, prelungirea crizei putea contribui la apariția condițiilor prielnice pentru înlocuirea domnitorului Cuza cu un duce din Rusia. Presa străină conținea multe materiale pe această temă[13]. În ciuda numărului mare de parlamentari ce semnaseră declarația lui Panu din Parlament, coagularea opoziției avea să întârzie, datorită viziunilor politice şi a personalităților diferite[14], până în vara lui 1865. Acesta era momentul în care avea să se cadă de acord asupra necesității aducerii pe tronul României a unui prinț străin dintr-o familie domnitoare în Occident[15]. Pe lângă ideea înființării în întreaga țară[16] a unor cluburi

---

[8] Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p. 251.

[9] Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomat şi om politic*, Bucureşti, Editura Majadahonda, 1995, p. 233-234; Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 263.

[10] *Din corespondența familiei I.C. Brătianu*, pp. 10-12.

[11] C.C. Giurescu, *Viața şi opera lui Cuza Vodă*, Chişinău, Editura Universitas, 1992, p. 176; *Din corespondența familei I.C. Brătianu*, pp. 15-18.

[12] Liderii opoziției erau I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Ştefan Golescu, Grigore Ştirbei, D. Ghica, Gr.M. Sturdza, în C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 174, 176.

[13] *Din scrierile şi cuvântările lui I.C. Brătianu*, p. 475; Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*, Bucureşti, Humanitas, 1996, p. 373.

[14] Pentru a exemplifica această idee amintim pe câțiva din membrii Societății Progresul: Gr. Brâncoveanu, I.C. Brătianu, C. Brăiloiu, D. Ghica, A. Panu, C.A. Rosetti, Gr. Ştirbei, I. Bălăceanu, L. Catargiu, P. Mavrogheni, G. Mârzescu, col. Haralambie, Al. Candiano-Popescu, în Ruxandra Longinescu, *op. cit.*, p. 22; Paul E. Michelson, *Conflict and Crisis. Romanian Political Development 1866-1871*, NY/London, Garland Publishing Inc, 1987, p. 76.

[15] Valeriu Stan, *Două note diplomatice inedite din 1866 ale lui I.C. Brătianu*, în „Revista de Istorie", tom. IV, nr. 1-2, Editura Academiei, 1993, p. 123.

[16] Vasile Russu, *Monstruoasa coaliție*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iaşi, Editura Junimea, 1973, p.534; Zigu Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, vol. I, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1986, p. 223.

care să aibă ca obiectiv atragerea diferitelor categorii sociale, opoziţia unită conştientizează importanţa convingerii marilor puteri asupra legitimităţii demersului lor. Aceasta era misiunea ce avea să fie încredinţată lui Anastasie Panu. Încercările acestuia de câştigare a bunăvoinţei cercurilor oficiale franceze şi engleze pentru acţiunea de îndepărtare a lui Cuza nu se soldează nici măcar cu promisiuni pentru planul „coaliţiei". În acelaşi timp, el încerca să obţină sprijinul unor ziare pariziene democratice. Prin presă, broşuri şi memorii, emisarul român desfăşura o puternică propagandă împotriva domnului şi al primului ministru Mihail Kogălniceanu[17].

Chiar dacă marile puteri nu sprijineau demersurile coaliţiei, din motive diferite, acţiunea continua pe plan intern. Procesul de erodare a autorităţii lui Cuza era sesizat şi de presa românească. Dacă la începutul lunii februarie 1865 „Românul" remarca existenţa în Parlament a unui grup de 50 de deputaţi hotărâţi să acţioneze împreună împotriva domnitorului[18], „Trompeta Carpaţilor" – apropiat şefului statului – remarca în paginile sale, pe la jumătatea anului, scăderea numărului deputaţilor aparţinând „majorităţii" şi creşterea numărului contestatarilor[19].

Evenimentele de la mijlocul anului 1865 au reprezentat nu numai trecerea duelului putere-opoziţie de la declaraţii politice la confruntări directe, dar şi o nouă ocazie pentru marile puteri de a-şi întări mai vechile lor convingeri asupra incapacităţii domnitorului de a menţine ordinea în ţară. Puterile garante începeau să creadă tot mai mult că principalul promotor al ideii aducerii unui prinţ străin pe tronul românesc era chiar Al.I. Cuza[20].

Primirea entuziastă care i se face lui Cuza la Bucureşti, la întoarcerea din străinătate pe 22 august, nu reprezenta pentru domnitor un stimulent pentru continuarea luptei, iar pe opozanţi nu îi descuraja – mai ales că reuşiseră să atragă de partea lor unii comandanţi militari, precum Nicolae Haralambie[21].

---

[17] Raul V. Bossy, *Agenţia diploamtică a României de la Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1931, p. 151; V. Russu, *op. cit*, pp. 539-540.

[18] C.C. Giurescu, *op. cit*, p. 173.

[19] Alexandru Lapedatu, *11 februarie în perspectiva istorică a trei sferturi de veac* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice", seria III, tom. 23, 1940-1941, p. 322; Apostol Stan, *op. cit*, p. 34.

[20] *Ibidem*, p. 329; Al. Lapedatu, *Preludiile căderii lui Cuza Vodă*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeria Naţională, 1912, p. 12; Anastasie Iordache, *Goleştii. Locul şi rolul lor în istoria...*, p. 375.

[21] Anastasie Iordache, *Ion Ghica, diplomat şi om politic...*, p. 249-250.

Dezamăgit şi de atitudinea Franţei, care avusese o reacţie ambiguă la scrisoarea sa din 2 octombrie[22], Cuza rosteşte în Parlament – în noiembrie 1865 – discursul prin care-şi anunţa disponibilitatea de a abdica, încurajând astfel şi mai mult acţiunile adversarilor săi[23]. Deşi nu mai era nevoie de o nouă dovadă a faptului că domnitorul pierduse complet sprijinul Franţei, aceasta avea să vină la sfârşitul anului amintit, când ministrul de Externe francez refuză, sub diferite pretexte, să-l primească pe agentul diplomatic al României[24].

În tot acest timp, Parlamentul de la Bucureşti devenise locul unde se proferau atacuri dure la adresa executivului, acuzat şi pentru că, prin diferite iniţiative, subminează autoritatea legislativului[25]. Dificultăţile financiare, recunoscute şi de primul ministru Nicolae Creţulescu, făceau şi ele obiectul intervenţiilor opoziţiei. Şeful executivului recunoştea în Parlament, la 1 februarie 1866, existenţa unui deficit bugetar 35-40 milioane lei[26]. Situaţia financiară dezastruoasă era ilustrată prin incapacitatea de a efectua plăţi şi prin eşecul în obţinerea unui credit extern[27]. Tot acum, proiectele politice ce vizau separarea Principatelor se înmulţesc în acelaşi timp cu numărul ziarelor dispuse să vadă în Cuza un susţinător al politicii ruseşti în zonă[28]. În aceste condiţii, momentul rupturii era amânat mai mult datorită viziunilor diferite ale complotiştilor, unii considerând că pot să-şi legitimeze acţiunea printr-un apel la populaţie, alţii crezând că o lovitură de palat poate elimina eventualele complicaţii

Nepunând la îndoială sinceritatea unor declaraţii formulate de Cuza – precum cea din noiembrie 1865, prin care-şi declara disponibilitatea de a părăsi tronul –, unele manifestări sugerau preocuparea regimului de a se menţine mai departe la putere. O dovadă în acest sens o reprezintă implica-

---

[22] Merită să amintim faptul că zvonurile privitoare la intenţia Franţei de a accepta ca Principatele să intre în componenţa Austriei, pentru ca aceasta să cedeze Veneţia Italiei circulau în această perioadă cu o anumită ritmicitate în cercurile politice franceze, în *Ibidem*, p. 259; *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană. Documente externe*, vol. I, întocmit de Vasile Arimia, Tudor Bucur, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1984, p. 603.

[23] Anastasie Iordache, *Goleştii. Locul lor...*, p. 379.

[24] Raul V. Bossy, *op. cit.*, p. 153-154.

[25] T.W. Riker, D. Litt, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale 1856-1866*, Bucureşti, 2000, Editura Albatros, p. 466.

[26] A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iaşi, Tipografia Dacia, 1903, p. 76.

[27] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 467; A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 80.

[28] Raul V. Bossy, *op. cit.*, p. 138.

rea autorităţilor centrale în desfăşurarea în teritoriu a unor acţiuni prin care se urmărea creşterea sau măcar menţinerea simpatiei populaţiei sărace pentru domnitor: oferirea de alimente gratuite, organizarea unor spectacole de teatru, intonarea de Te Deum-uri, iluminarea clădirilor publice[29] ş.a. Fără a exclude oportunismul unor funcţionari locali sau centrali care se implicau în asemenea activităţi, existenţa lor cu prilejul unor zile ca 24 ianuarie (1866) este ciudată pentru un regim aflat în plină criză. Dovada situaţiei critice o reprezenta şi dificultatea financiară de a răspunde unora din aceste solicitări, dar şi modul în care autorităţile se eschivau de la găsirea resurselor necesare programului stabilit pentru sărbătorirea zilei naţionale[30].

În ciuda aşteptărilor, îndepărtarea „domnului unirii" nu avea să aducă imediat o liniştire a apelor politicii româneşti. Dificultăţi majore aveau să se înregistreze în continuare, atât pe plan extern, dar şi pe plan intern (mai ales datorită stării de incertitudine).

Una din modalităţile prin care noul regim încerca să se legitimeze pe plan extern era publicarea în presa centrală, dar şi în „Monitorul Oficial", a unor telegrame din toată ţara, dar mai ales din Moldova (unde se presupunea că fostul domn avea mai mulţi aderenţi). În felul acesta, apărea imaginea înlăturării fostului domn ca expresie a voinţei întregii ţări, şi nu doar a unui grup de oameni politici din Bucureşti. Anticipând parcă acuzaţiile amintite, „Românul" din 12 februarie ţinea să remarce elogios faptul că şi moldovenii intuiau pericolul ce decurgea din menţinerea domniei lui Al.I. Cuza. Dincolo de asemenea gesturi, lipsa de reacţie a populaţiei faţă de detronarea lui Cuza era o realitate. Surprinzătoare era atitudinea Parlamentului, ales pe baza unei legi electorale iniţiate de domn şi beneficiind în cea mai mare parte a lui de sprijinul guvernului în campania electorală[31]. Dorinţa evitării obstacolelor ce puteau să apară pe plan extern, uşor de anticipat de altfel, se afla şi la originea opţiunii pentru nominalizarea lui Filip de Flandra ca principe al României, deşi această cale fusese încercată în perioada 1865-1866, fără rezultate pozitive. Din motive de precauţie, răspunsul negativ al lui Filip de Flandra, transmis de ministrul de Externe Charles Rogier încă din 26 februarie[32], nu va fi comunicat populaţiei de către executivul român decât în momentul ivirii candidaturii principelui Carol de

[29] Ovidiu Papadima, *op. cit*, p. 306, 310.

[30] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Bucureşti, 1925, p. 6.

[31] A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 6-7.

[32] D. Onciu, *Alegerea Regelui Carol I al României*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1906, p. 23.

Hohenzollern. Noi suspiciuni aveau să apară în acest moment, pentru că fiecare putere considera că noua situaţie a României aducea avantaje uneia sau alteia dintre ele[33]. Dincolo de suspiciunile existente, actul de la 11 februarie era văzut ca unul revoluţionar ce avea ca obiectiv obţinerea independenţei, dar şi ca începutul unui lanţ de acţiuni ce ar fi putut duce la o altă configurare politică a zonei. Indiferent de aspiraţiile lor intime, fiecare stat prezent la Conferinţă considera normal ca decizia sa fie luată printr-un acord colectiv[34].

Pentru că starea de provizorat nu putea continua la nesfârşit, guvernul român încredinţa la 25 februarie[35] lui Scarlat Fălcoianu şi I.C. Brătianu misiunea de a găsi un prinţ a cărui candidatură să fie acceptată de cancelariile occidentale, supusă apoi aprobării parlamentului. Cu un guvern nerecunoscut de marile puteri, misiunea aceasta era aproape imposibilă

Dacă atitudinea Franţei era una echivocă[36], cea a Imperiului Otoman era tranşantă. Prin nota citită în cadrul Conferinţei de Savfet Paşa, guvernul otoman condiţiona participarea la dezbateri de eliminarea oricăror discuţii referitoare la „chestiunea principelui străin", „a ereditătii tronului" şi chiar a „consultării dorinţelor ţării". Deloc surprinzător, Anglia seconda şi de această dată Poarta Otomană, reprezentantul ei Cowly cerând trimiterea unor note identice consulilor de la Bucureşti, prin care se cerea executivului român să se mărginească la menţinerea ordinii şi să se abţină de la orice acte contrare voinţei exprimate de marile puteri[37]. Dintre sarcinile transmise de guvernele întrunite la Paris, păstrarea liniştii pe plan intern fusese îndeplinită cu cea mai mare rigurozitate de noua putere din România. Ample manifestaţii, cu salve de tun şi Te Deum-uri prin care populaţia îşi exprimase satisfacţia pentru proclamarea lui Filip de Flandra ca domn, erau organizate în toată ţara. Pe lângă prestarea jurământului de credinţă, faţă de noile autorităţi a întregului aparat administrativ, ministrul Cultelor şi instrucţiunii publice cerea tuturor profesorilor să ţină conferinţe publice în care să explice tinerilor necesitatea schimbării produse la 11 februarie[38].

---

[33] *Românii la 1859...*, p. 615.

[34] *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, vol. VII, Libraire Editeur Imprimerie Nationale, 1914, p. 316, 335.

[35] D.A. Sturdza, *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvântări, Documente, 1866-1876*, tom. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1906, p. 9.

[36] *Românii la 1859*, p. 617, 629; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 481.

[37] Gheorghe Cliveti, *România şi Puterile Garante 1856-1878*, Iaşi, Editura Junimea, 1988, p. 83.

[38] „Monitorul Oficial", 24 februarie 1866, p. 193; „Românul", 26 februarie, 1866, p. 43.

Pentru ca tabloul să fie complet, trebuie să mai adăugăm şi numărul mare de telegrame de felicitare pentru noul guvern sosite din întreaga ţară şi publicate în „Monitorul Oficial" sau în presa centrală. În tot acest timp, discuţiile din cadrul Conferinţei – începute la 26 februarie – aveau să evidenţieze unanimitatea de păreri privind integritatea Imperiului Otoman, dar şi opiniile diferite privind viitorul României. Ceea ce devenea evident era faptul că delegaţilor români, I.C. Brătianu şi Scarlat Fălcoianu, nu avea să li se permită expunerea în plenul Conferinţei a doleanţelor[39]. În acest caz, singura modalitate de prezentare a acestora era transmiterea verbală sau în scris fiecărui membru al „areopagului european". O modalitate de acţiune avea să fie pentru perioada următoare şi contactul personal cu unii din reprezentanţii puterilor prezente la Paris, iar cel pe a cărui sprijin se conta cel mai mult era Napoleon. Un rol important în captarea interesului Franţei pentru cauza romanească avea să-l joace şi Ion Bălăceanu[40]. După mai multe discuţii cu oficialităţile de la Paris, Ion Bălăceanu telegrafiază la Bucureşti pe 14 martie: „Drouyn de Lhuys ar dori un candidat şi vrea să cunoască pe candidatul guvernului român, pe care l-ar propune imediat. Mă autorizaţi să numesc pe Carol de Hohenzollern? Ne-am înfăţişa în mod foarte plăcut lui Napoleon"[41].

Discuţiile cu ambasadorul Austriei, contele de Metternich, şi cu cel al Rusiei, baronul de Budberg, ce declarau că nu sunt împotriva prinţului străin, dar şi cea cu Savfet Paşa, i-au întărit lui Bălăceanu convingerea că statele prezente la Paris nu luaseră încă o decizie în privinţa României şi că sprijinul lui Napoleon era în continuare vital. Pentru a susţine cauza românească fuseseră trimişi la Paris, ca delegaţi ai Senatului, V. Boerescu şi Gh. Costaforu, iar din partea Camerei Deputaţilor, pe lângă deja-amintitul Scarlat Fălcoianu, şi G. Ştirbei[42]. În acelaşi timp, discuţiile pe care I.C. Brătianu le avusese cu o apropiată a casei regale prusace, Hortensia Cornu, aveau să-i întărească acestuia convingerea, comunicată şi la Bucureşti pe 14 martie, că Anglia ar susţine candidatura lui Carol de Hohenzollern la tronul României[43]. Având sprijinul guvernului condus de Ion Ghica, Bră-

[39] Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 85.

[40] Gheorghe Chiriţă, *România şi Conferinţa de pace de la Paris, februarie-iunie 1866* (II), în „Revista de Istorie", nr. 11, tom. 38, XI, Editura Academiei, 1985, p. 1076.

[41] C. Răutu, *I.C. Brătianu – Omul, timpurile, opera (1821-1891)*, Turnu-Severin, 1940, Institutul Tipografic Datina, p. 85.

[42] Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomativce 1848-1903*, Bucureşti, Editura Cavalioti, 2003, p. 114.

[43] D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 36.

tianu şi I. Bălăceanu încep să tatoneze Casa Regală a Prusiei pentru a vedea care este atitudinea acesteia faţă de preluarea tronului României de către cel de-al doilea fiu al prinţului Carol Anton.

Semnalele pozitive trimise de Franţa în privinţa plasării lui Carol pe tronul României nu avuseseră darul de a determina guvernul prusac să fie mai puţin reţinut în a-şi da consimţământul, în lipsa unui acord prealabil franco-prusac. Regele Wilhelm considera că, printr-o intervenţie în chestiunea orientală, Prusia şi-ar fi pierdut libertatea de mişcare în cazul unor discuţii pe marginea frontierelor, dar şi statutul de ţară neutră[44].

Existenţa la 1 martie a unei note a guvernului francez în care se insista pentru respectarea dorinţelor românilor, avea să anunţe viitoarea linie de conduită a acestei ţări. Fără a supralicita, documentul amintit prezenta inconvenientele menţinerii unei domnii indigene şi chema plenipotenţiarii puterilor la noi dezbateri şi deliberări asupra Principatelor[45].

Ezitările Angliei[46] făceau ca rolul Franţei să devină hotărâtor. Aceasta va reuşi să-l convingă pe ministrul de Externe englez Clarendon să susţină nerevenirea la situaţia de dinainte de 1859. La fel de important era şi impunerea ideii ca ultimul cuvânt în privinţa noului şef al statului român să aparţină Conferinţei, şi nu unei puteri sau alteia[47]. Remarcabilă era acum şi preocuparea comună a Angliei şi a Rusiei pentru ca moldovenii să poată să-şi exprime intenţia în privinţa păstrării sau nu pe mai de parte a unirii Principatelor. Gorceakov declara acum că deşi nu credea în forţa manifestaţiilor separatiste, înţelegea cauzele ce le-au declanşat[48].

Multitudinea de opinii exprimate cu acest prilej evidenţia faptul că din dorinţa de a-şi prezerva cât mai bine propriile interese, puterile garante nu reuşeau să ajungă la un punct comun asupra viitorului Principatelor decât

---

[44] Gheorghe Cliveti, *România şi crizele internaţionale 1853-1913*, Editura Axis, Iaşi, 1998, p. 168; Raul V. Bossy, *Candidaturile străine la tronurile române în secolelel XVIII-XIX*, în „Convorbiri literare", decembrie 1925, p. 843.

[45] *Les origines diplomatiques..*, p. 353.

[46] „Gazeta de Transilvania", 2 martie 1866, p. 68; „Monitorul Oficial", 26 februarie, 1866, p. 205.

[47] *Les origines diplomatiques...*, p. 26; O corespondenţă de la Paris din 27 martie a ziarului „Independenţa Belgiei" nota că Anglia va propune o plată totală de tribut către Poartă prin realizarea unui împrumut în Europa pentru ca statul otoman să renunţe la suzeranitate şi românii să-şi aleagă un principe european – în „Monitorul Oficial", 24 martie 1866, p. 305.

[48] *Les origines diplomatiques...*, p. 49, 51.

cu două excepţii: o nouă consultare în privinţa unirii şi respingerea prinţului străin[49].

În acest timp, executivul de la Bucureşti era preocupat pentru dezvoltarea sentimentului dinastic şi organizarea plebiscitului. Implicarea autorităţilor în organizarea unor conferinţe publice şi publicarea unor articole în presă ce insistau asupra deschiderii pe care o căpătase România după 11 februarie nu era deloc întâmplătoare. În viziunea guvernului, un rol important în direcţia amintită revenea şi Bisericii Ortodoxe Române, căreia i se reproşa o implicare redusă[50].

Aceeaşi atenţie avea să fie acordată şi organizării plebiscitului, dar mai ales rezultatului acestuia. Un număr mare de voturi favorabile prinţului devenea un mesaj transmis marilor puteri privind hotărârea românilor de a avea în fruntea lor un principe străin, contribuind în egală măsură şi la obţinerea unui răspuns favorabil din partea familiei de Hohenzollern, în privinţa candidaturii propuse. Până la aflarea rezultatului, I.C. Brătianu – reîntors pentru câteva zile la Bucureşti – trimitea la 3 aprilie o telegramă lui Carol Anton de Hohenzollern, în care vorbea despre entuziasmul poporului faţă de fiul său[51] şi alegerea acestuia în fruntea statului român[52].

În timp ce I.C. Brătianu, I. Bălăceanu şi alţi emisari români încercau să convingă puterile garante să accepte preluarea conducerii României de către Carol, guvernul trebuia să facă faţă mişcării separatiste izbucnite pe 3 aprilie la Iaşi. Imediat după detronarea lui Cuza, zvonurile privind tendinţele de revenire la situaţia de dinainte de 1859 circulau cu destulă intensitate. Prin intermediul presei şi al unor întruniri publice, guvernul încerca să demonstreze că principala problemă a României în timpul fostului domn nu era unirea, ci proasta administrare a ţării şi corupţia ce afectaseră întregul teritoriu, nu numai „partea de dincolo de Milcov". Toţi cei care se gândeau la o posibilă despărţire a Moldovei de Muntenia erau puşi cu astfel de ocazii la un adevărat stâlp al infamiei[53].

Printre măsurile pe care echipa condusă de Ion Ghica le lua acum pentru a preveni izbucnirea unor acţiuni ce ar fi atras din nou atenţia asupra statului român a fost şi aceea a trimiterii lui Al. Golescu, un liberal moderat, şi a

---

[49] *Ibidem*, p. 53, 57.

[50] „Românul", 25 martie 1866, p. 112.

[51] Paul Michelson, *op. cit.*, p. 119; Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituţionale şi a regimului parlamntar în România*, Bucureşti, Editura Majadahonda, 1997, p. 38.

[52] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 506.

[53] „Românul", 4 martie 1866, p. 79; „Monitorul Oficial",15 martie 1866, p. 265.

lui Al. Lahovari, conservator, pentru a desfăşura acţiuni de combatere a agitaţiilor separatiste, dar şi pentru a explica intenţiile sale în legătură cu noile alegeri de deputaţi. Discuţiile – ce au avut loc în perioada 26-31 martie la Universitate sau la Vasile Pogor – aveau să scoată în evidenţă existenţa a două grupări: una din ele – formată din Vasile Pogor, Titu Maiorescu, fraţii Negruzzi şi P.P. Carp – era de partea guvernului, în timp ce a doua – alcătuită din N. Ionescu, D. Lateş, D. Tacu – era adversară a dinastiei străine, dar dorea menţinerea unirii cu prinţ pămîntean[54]. Unii dintre participanţi, ca T. Boldur Lăţescu, declarau că ei doresc prinţ străin dar, în cazul în care Conferinţa de la Paris nu va accepta, soluţia care se impunea era „o nouă cercetare a fundamentului pe care s-ar putea menţine unirea". Anunţând viitoarele mişcări, Lăţescu îşi declara, într-un discurs susţinut în sala municipalităţii (din Iaşi) la 28 martie, simpatia pentru „scumpa Moldovă ameninţată de a deveni valahă". Grav în discursul amintit era identificarea muntenilor ca duşmani ireconciliabili şi aserţiunea potrivit căreia domnia lui Cuza a fost fatală celor din urmă şi benefică pentru cei dintâi[55].

Încercând să calmeze populaţia, guvernul lansa la 30 martie o proclamaţie prin care dorea să contracareze zvonurile privitoare la o intervenţie armată rusă sau otomană în Principate. În acelaşi timp, era evidenţiată comunitatea de interese a Europei, din care făcea parte România. Sublinierea legăturilor de rudenie ale noului domn cu două mari familii europene ocupa un loc important în economia textului, mai ales în contextul internaţional ştiut[56]. Apelul direct la populaţie era un răspuns dat acelor puteri care, încă de la a treia şedinţă a Conferinţei, îşi exprimau îndoiala în privinţa dorinţei românilor de perpetuare a Unirii[57].

Alarmat de zvonurile privitoare la tentaţia unor lideri locali de la Iaşi de a provoca o separare, autorităţile îl numesc ca prefect pe Ştefan Golescu. Acesta sesiza la 28 martie lui D. Ghica, ministrul de Interne, situaţia găsită în localitate. Numărul mare al antiunioniştilor, criza financiară, dezorganizarea administrativă şi implicarea evreilor în manifestări ostile la adresa guvernului erau evidenţiate în toate rapoartele trimise către Locotenenţa

[54] Gheorghe Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie 1866-mai 1866)*, în „Studii. Revistă de Istorie", extras, tom. 20, nr. 6, Editura Academiei, 1967, p. 1080.

[55] „Trompeta Carpaţilor", nr. 419, 1 mai 1866, p. 1673; Arhiva Primăriei Iaşi, foi volante, 1866.

[56] „Monitorul Oficial", 2 aprilie 1866, p. 317; „Românul", 2 aprilie 1866, p. 120.

[57] Grigore Chiriţă, *op. cit.*, II, p. 1080.

domnească[58]. Sosirea la Iaşi, la 1 aprilie, a doi membri ai Locotenenţei domneşti, L. Catargiu şi N. Haralambie, şi zvonurile despre venirea lui Carol aveau să provoace în rândurile separatiştilor o anumită derută, fapt remarcat şi de Ştefan Golescu, la 2 aprilie[59].

Pregătirea plebiscitului asupra principelui străin grăbea declanşarea pe 3 aprilie a acţiunii separatiste. Plasarea în fruntea mişcării a unui pretendent cunoscut la tronul Moldovei, în persoana lui N. Rosetti Rosnovanu, avea să abată atenţia de la o analiză asupra cauzelor reale ale evenimentului, accentul căzând pe caracterul anti-guvernamental şi pe ambiţiile personale ale celor implicaţi. Participarea mitropolitului Moldovei dădea o anumită greutate acţiunii, el participând la câteva şedinţe ale comitetului prezidat de Rosnovanu[60].

Implicarea unor supuşi ruşi, precum Constantin Moruzi, avea să provoace un schimb de scrisori între prefectul judeţului Iaşi şi consulul rus, cel din urmă negând orice implicare. Presupunerile românilor erau generate de faptul că, pe durata dezbaterilor de la Paris, reprezentantul Rusiei Budberg sprijinise puternic revendicările otomane, susţinând interzicerea alegerii unui prinţ străin şi revenirea la separatism[61].

Nepropunându-ne să facem o analiză a cauzelor acţiunii de la 3 aprilie, vom spune doar că, deşi manifestările violente ce avuseseră loc (scoaterea pietrelor din pavaj, atacarea soldaţilor cu furci, puşti şi revolvere) îndreptăţeau autorităţile să eticheteze participanţii ca fiind elemente periferice ale societăţii, cei care luaseră parte la agitaţiile anterioare evenimentelor proveneau din diferite categorii sociale (moşieri, avocaţi, mici comercianţi, meşteşugari, servitori)[62].

Ţinând cont de ceea ce se întâmplase la începutul lunii aprilie, rezultatul favorabil al plebiscitului avea să producă o mare satisfacţie printre cercurile politice de la Bucureşti. El venea la capătul unor acţiuni prin care se încercase convingerea populaţiei că numai prin venirea unui prinţ străin, ereditar, cu numeroase calităţi cum erau cele ale lui Carol, România putea deveni respectată în Europa[63]. Existenţa în oraşul Iaşi a 6 persoane din 958

---

[58] G. Fotino, *op. cit.*, p. 406-407.

[59] *Ibidem*, p. 408.

[60] Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 36; „Monitorul Oficial", 5 aprilie 1866, p. 335.

[61] „Monitorul Oficial", 14 aprilie 1866, p. 357.

[62] Grigore Chiriţă, *op. cit.*, p. 1080. Consulul englez informa că acţiunea separatiştilor nu se limita la boieri, ci îi cuprindea şi pe oamenii de afaceri care se plângeau de pierderile suferite prin mutarea capitalei la Bucureşti – T.W. Riker, *op. cit.*, p. 478.

[63] „Vocea Naţională", 5 aprilie 1866, p. 2; „Românul", 6 aprilie 1866, p. 204.

care votaseră împotriva prințului străin (pe total district: 161 din 12.855) era interpretată de către apropiații guvernului ca o dovadă a libertății de care beneficiaseră alegătorii[64]. În ciuda covârşitorului scor obținut de Carol, discuțiile pe tema preluării puterii în România de către el au continuat. O surpriză a constituit-o B.P. Hasdeu, un susținător al ideii prințului indigen. După evenimentele de la Iaşi, acesta anunța – printr-o scrisoare publicată în „Românul" la 6 aprilie – intenția sa de a vota în favoarea lui Carol. În acelaşi timp, la 17 aprilie 1866, ziarul „Reforma", un apărător al unirii, includea în paginile sale un articol ce exprima convingerea că prin alegerea unui prinț german elementul latin de la nordul Dunării va fi ucis, iar românii vor recunoaşte în fața Europei incapacitatea de a se conduce singuri.

Interesante jocuri politico-diplomatice desfăşoară Prusia în această perioadă. Lăsând să se înțeleagă (încă de la începutul lunii martie, în cadrul unei întrevederi cu Benedetti, reprezentantul Franței la Berlin) că Prusia nu dorea decât menținerea păcii în Orient, Bismarck, departe de a fi deranjat de ideea situării unui prinț german sub suzeranitatea otomană, dorea să producă impresia că întreaga „afacere" era patronată de Napoleon[65]. Ceea ce urmărea Prusia prin această atitudine era evitarea neînțelegerilor cu Rusia (a cărei adversitate pentru prințul străin era cunoscută), pe al cărei sprijin credea că putea conta în deja anunțatul conflict cu Austria[66]. Aşa se explică şi rezerva totală a Prusiei, decizia sa de neimplicare în susținerea candidaturii lui Carol şi preferința adoptării în timpul dezbaterilor de la Paris a unei poziții de secondare a Franței[67].

Şedința din 13 aprilie avea să evidențieze divergențele existente în rândul statelor participante pe tema problemei româneşti. Telegrama din 13 aprilie din Paris anunța decizia Conferinței de a se opune alegerii prințului străin în România. Apariția unui articol în „Memorial Diplomatique", apropiat de guvernul francez, la 16 aprilie, avea darul să neliniştească pe oficialii români: „Franța este în principiu convinsă, ca şi cu 10 ani în urmă, că este scumpă poporului român ideea unui principe străin, dar această combinație este înlăturată fiindcă în realitate ea este legată de un act diplomatic"[68].

---

[64] „Vocea Națională", 13 aprilie 1866, p. 3; *Les origines diplomatiques*..., p. 384.

[65] *Les origines diplomatiques*..., p. 29.

[66] Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p. 127; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 492.

[67] Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 146-148; *Les origines diplomatiques*..., p. 179; Pamfil Georgian, *Întemierea dinastie române*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940, p. 41.

[68] Pamfil Georgian, *op. cit.*, p. 51; *Les origines diplomatiques*..., p. 239.

Acordul amintit putea să surprindă în condiţiile eforturilor întreprinse de Franţa pentru a convinge diplomaţii europeni să accepte instalarea unui principe străin în fruntea statului român. Soluţia unui prinţ indigen numit pe patru sau cinci ani, era acceptată şi de guvernul francez, după ce acesta încercase să-i convingă pe diplomaţii turci, ruşi şi englezi, în special, că era necesară respectarea dorinţelor populaţiei pentru a se păstra ordinea în Principate. Acţiunea de convingere cuprindea şi un recurs la istorie, invocându-se documentele prin care românii căpătaseră dreptul recunoscut de puterile garante, de a se conduce singuri[69].

Abia după ce începuseră să circule zvonuri potrivit cărora Napoleon l-ar sprijini pe Nicolae Bibescu, ofiţer în armata franceză, pentru tronul de la Bucureşti[70], Prusia îşi dădea seama că putea să rateze o mare şansă. Acesta era probabil motivul pentru care Bismarck făcea două gesturi importante. După ce pe 14 aprilie cerea Franţei să nu sprijine candidatura lui N. Bibescu, pe 19 aprilie, fără a-i promite sprijinul, îl sfătuieşte pe Carol să vină în România. Surprinzător era faptul că viitorul domn al României era sfătuit să pună Europa în faţa unui fapt împlinit. Dacă mai adăugăm şi refuzul lui Wilhelm I de a lua în discuţie cererea formulată de un ministru turc de a-i interzice lui Carol să accepte tronul, ne dăm seama că între timp se produsese o schimbare de optică la Berlin[71].

Instabilitatea situaţiei de la Bucureşti era sesizată la 24 aprilie şi de baronul d'Avril, agent interimar al Franţei. El remarca agitaţiile din întreaga ţară şi credea că, în cazul unui refuz al prinţului ales, izbucnirea unei noi mişcări separatiste în Moldova şi a unei revoluţii militare în Muntenia erau doar chestiuni de timp. Deplasarea lui I.C. Brătianu împreună cu D. Davila la Düsseldorf avea ca obiectiv exercitarea unor noi presiuni asupra prinţului prusac, pentru a obţine din partea acestuia un răspuns pozitiv definitiv[72]. Decizia avea să fie luată şi anunţată suveranului german prin telegrama din 30 aprilie în care se făcea referire la imposibilitatea de a mai fi din acel moment „credinciosul soldat al regelui, ci capul unei cârmuiri la care votul unanim m-a chemat"[73].

[69] *Les origines...*, p. 239; Pamfil Georgian, *op. cit.*, p. 30-31.

[70] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 500; *Les origines*, p. 401.

[71] Grigore Chiriţă, *op. cit.*, vol. II, p. 1085; T.W. Riker, *op. cit*, p. 507; *Les origines...*, p. 268.

[72] *Les origines diplomatiques...*, pp. 316, 326.

[73] *Cuvântările Regelui Carol I către poporul său*, f. l, f.a, p. 5; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 521.

Deşi nu existase o opoziţie faţă de înlăturarea lui Cuza, în şedinţa Adunării deputaţilor deschisă la 28 aprilie 1866 câţiva parlamentari se pronunţau pentru menţinerea unirii, dar cu prinţ indigen. Unul dintre ei, Christian Tell, arăta la 1 mai că „mă pronunţ cu naţiunea", deşi nu era mulţumit de textul propus de Locotenenţa domnească. Nicolae Ionescu, după ce-şi afirma dorinţa de a se păstra Unirea, considerată a fi irevocabilă, declara că momentul proclamării unui alt principe (pământean sau străin) trebuia amânat pentru a fi în acord cu dorinţele Europei, misiunea Adunării fiind, în opinia sa, doar votarea unei constituţii. La fel de categoric era şi I. Heliade Rădulescu, ce reamintea de vechile angajamente luate la Islaz, când se optase pentru un prinţ pământean pe cinci ani[74].

Temerea principală a celor ce susţineau ideea prinţului indigen era posibilitatea – apărută în urma încălcării hotărârii luate de Conferinţa de la Paris – ca aceasta să decidă trimiterea de trupe în România. Dorind să alunge aceste nelinişti, I.C. Brătianu preciza, în aceeaşi telegramă din 20 aprilie pe care o trimitea din capitala Franţei, că unul din motivele pentru care „puterile prietene" acceptaseră să semneze textul trimis la Bucureşti era convingerea lor că Adunarea electivă nu va alege un alt domnitor, în afara celui deja desemnat, dar şi pentru a oferi principelui Carol timpul necesar să ocupe tronul. Cunoscând atmosfera din cadrul legislativului, Brătianu pleda pentru înlocuirea deputaţilor ce nu veneau la Cameră, iar cei ce „încearcă a se întruni aiurea" să fie imediat arestaţi ca „răzvrătitori". Convins de succesul urcării pe tron a prinţului Carol de Hohenzollern, el recomanda Locotenenţei domneşti „energie mai multă şi aţi binemeritat de la patrie căci România a triumfat"[75].

Revenind la dezbaterile din Parlament, merită remarcată şi pledoaria pe care Ion Strat o făcea în favoarea prinţului străin. El sublinia, printre altele, că alegerea unui domn indigen ar însemna declanşarea unor noi lupte între partide, ce ar duce în cele din urmă la distrugerea ţării[76]. În aceeaşi şedinţă, deputatul Gr. Mârzescu dezvăluia că reprezentanţii districtului Iaşi, D. Tacu, V. Pogor şi T.L. Maiorescu, semnaseră un document prin care se angajau în faţa electoratului că vor vota un prinţ străin (de viţă latină). Efectul acestei declaraţii a fost nul asupra deputaţilor „Fracţiunii libere şi independente" din Moldova, care se vor abţine de a vota apelul nominal privind

---

[74] „Monitorul Oficial", 7 mai 1866, p. 437.
[75] Anastasie Iordache, *op. cit.*, pp. 49-50.
[76] „Monitorul Oficial", 7 mai 1866, p. 437.

proclamarea prinţului Carol ca domn al României. Cu toate acestea, în proiectul de răspuns la mesajul Locotenenţei domneşti, subscris de 101 deputaţi, se afirma continuarea principiilor enunţate de Divanurile ad-hoc de la 1857 şi de Parlament la 11 februarie 1866. În condiţiile cunoscute ale contextului internaţional, autorii documentului ce avea să fie aprobat cu 109 voturi (6 abţineri) ţineau să afirme tranşant, la sfârşitul acestuia: „Dorinţa României este de a rămâne una şi nedespărţită sub principele Carol de Hohenzollern Sigmaringen pe care şi Adunarea la rândul său îl proclamă sub numele de Carol I“[77]. Aceeaşi declaraţie vorbea deloc întâmplător de deferenţa pe care România o datorează puterilor garante şi Înaltei Porţi.

Dorind să satisfacă articolul 13 al Convenţiei, care cerea ca domnitorul să fie fiu de român, şi spre a curma orice opoziţie a Puterilor la recunoaşterea faptului împlinit, Adunarea a votat apoi legea pentru împământenirea familiei de Hohenzollern[78].

Percepţia publică internă şi externă a actului de la 1 mai era şi ea una foarte interesantă. Presa internaţională, în special cea franceză, evidenţia aproape la unison sprijinul pe care problema românească l-a primit din partea Franţei, dar şi încercările Turciei şi ale Rusiei de a interveni militar. Ziare ca „Le Constitutionel“ sau „La Patrie“ remarcau faptul că, respectând suzeranitatea Porţii, nemulţumirile acesteia ar trebui să dispară[79]. Prin preluarea unor astfel de materiale presa românească încerca să inducă în opinia publică un sentiment de siguranţă şi să creeze impresia că „Europa“ va fi de partea noastră.

Date fiind intervenţiile unor lideri politici români, care se temeau de reacţiile puterilor garante după votul de la 1 mai, reluarea unui articol ca „România şi Conferinţa de la Paris“, apărut iniţial în „La Patrie“ la 2 mai, era binevenită. Aprecierea potrivit căreia alegerea unui prinţ străin reprezenta o şansă de salvare pentru naţiunea română era o bună legitimare pentru grupul celor implicaţi în realizarea acestui deziderat al românilor[80].

Venirea lui Carol în ţară nu a însemnat în mod automat o liniştire a spiritelor. Astfel, chiar la 10 mai izbucnea la Calafat o răscoală a grănicerilor, la a căror „calmare“ a contribuit şi un regiment din Craiova condus de Gh. Magheru. Aserţiunea potrivit căreia mişcarea era una îndreptată

---

[77] *Ibidem*, p.438.

[78] Dimitrie Onciu, *Alegerea Regelui Carol I al României*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1906, p. 33.

[79] „Românul“, 5, 6, 7 mai 1866, p. 288.

[80] „Românul“, 12 mai 1866, p. 306.

împotriva lui Carol este exagerată, ţinând cont de faptul că şi înainte de 1866 existaseră răscoale ale grănicerilor, iar ministrul de Externe P. Mavrogheni îl informa pe I. Bălăceanu despre îndemnurile la revoltă pe care turcii le adresau soldaţilor de la nordul Dunării[81].

Senzaţia că noua lui patrie îi stă alături i-a fost întărită tânărului suveran şi de sosirea unor telegrame de felicitare pentru alegerea sa în condiţiile amintite. Un apropiat al lui Carol, Paul Lindberg – fără a face prea multe comentarii, – sublinia participarea autorităţilor la manifestările ce au loc în întreaga ţară în perioada anterioară venirii acestuia cât şi după sosire: „Bucuria era generală, în cea mai mare grabă se ridicaseră arcuri de triumf, sunetele clopotelor răsunau [...] seara se organizau iluminaţii şi retrageri cu torţe"[82].

Dacă pe plan intern atmosfera devine treptat mai calmă, reacţiile externe după decizia lui Carol de a prelua conducerea statului român nu erau foarte încurajatoare.

În timp ce împăratul francez era satisfăcut de „hotărârea rapidă a prinţului", ministrul său de Externe Drouyn de Lhuis nu se dezminţea nici de această dată, afirmând că procedeul lui Carol a fost „un afront făcut Conferinţei de la Paris". Reapariţia ideii de cedare a Principatelor în schimbul Veneţiei nu mai era o surpriză. Vehicularea acestui proiect la 8 şi 15 mai chiar de ambasadorul Prusiei la Paris, von Goltz, într-o telegramă către Bismarck, arăta inconsecvenţa diplomaţiei prusace[83].

Dovada hotărârii Porţii de a nu accepta urcarea pe tron a lui Carol era protestul din 15 mai, pe care-l depunea la Conferinţa de la Paris şi insistenţa pentru a i se acorda dreptul de a interveni militar, invocând încălcarea drepturilor sale de suzeranitate. Chiar dacă guvernul otoman nu primise acordul puterilor garante, factorii de decizie de la Bucureşti hotărau concentrarea batalioanelor de grăniceri şi dorobanţi şi acordarea unui credit de 8 milioane de lei Ministerului de Război. Nefiind suficientă aceasta sumă, guvernul va apela la emiterea bonurilor de tezaur şi la împrumutul naţional[84].

---

[81] Vasile Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Bucureşti, Editura Academiei, 1956, p. 5, 22, 28.

[82] Paul Lindberg, *Regele Carol I*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 27.

[83] Nicolae Corivan, *Principatele Unite în combinaţiile diploamtice internaţionale ale lui Napoleon al III-lea din 1866*, în „Studii şi Materiale de Istorie", II, extras, Suceava, 1973, p. 211.

[84] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1936, p. 27.

Şedinţa din 25 mai a Conferinţei de la Paris avea să evidenţieze din nou divergenţele existente în cadrul diplomaţiei. În timp ce Savfet Paşa cerea obsesiv aproape să i se permită restabilirea ordinii în România, diplomatul francez Moustier, dovedind o bună cunoaştere a atmosferei ce exista în opinia publică românească, avertiza asupra dificultăţilor ce puteau să apară pentru guvernul otoman[85].

Ceea ce era greu de acceptat pentru puteri ca Rusia, ce se supusese deciziilor luate de diplomaţia europeană în 1856, era tocmai atitudinea curajoasă a României de a încălca în mod repetat hotărâri ale diplomaţiei. Acesta era probabil şi motivul pentru care Budberg anunţa, pe 4 iunie, retragerea guvernului ţarist de la masa tratativelor şi libertatea de acţiune pe care urma să şi-o ia Rusia, ca ţară vecină, după evenimentele din România. Opoziţia Franţei şi a Angliei faţă de o asemenea idee avea să ducă la imposibilitatea luării unei decizii privind modalitatea de rezolvare a unei probleme ce avea să se stingă de la sine[86]. Izbucnirea războiului austro-prusac avea să contribuie la îndepărtarea atenţiei diplomaţiei europene de la problema Principatelor Române.

Pe fondul calmării treptate a marilor puteri, guvernul format la 11 mai 1866 şi condus de Lascăr Catargiu îşi fixa ca sarcină imediată dezbaterea şi adoptarea „pactului fundamental". Acesta avea să ia forma unui compromis între grupările politice coalizate pentru înlăturarea de la putere a lui Cuza Vodă şi aducerea unui prinţ străin. Adoptarea noii Constituţii după doar două luni de dezbateri şi sancţionarea ei la 30 iunie era şi rezultatul „strategiei" lui Carol, care – preocupat să asigure o anumită stabilitate regimului său politic – încercase încă de la formarea primului guvern să capaciteze cât mai multe din tendinţele politice existente.

Pe lângă aprobarea Constituţiei, executivul român era preocupat în această perioadă şi de obţinerea confirmării internaţionale a alegerii lui Carol. Soluţia sugerată chiar de puterile ce susţineau cauza românească era aceea a unei înţelegeri directe cu Poarta. Un important rol în această direcţie îi va reveni fostului prim-ministru Ion Ghica, care reuşise să-l determine pe Aali Paşa să promită o recunoaştere din partea Porţii a acţiunii de la 10 mai, în schimbul acceptării de către România a unor condiţii. Acestea urmau a fi stabilite printr-o călătorie a domnitorului român la Constantinopol[87].

---

[85] „Românul" 17, 18 mai 1866, p. 340; „Românul" 19 mai 1866, p. 342; „Reforma" 10 mai 1866, p. 2; „Românul" 20 mai 1866, p. 346.

[86] Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 90.

[87] Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 105.

Proiectul ce conținea pretențiile otomane pentru normalizarea relațiilor cu România, adus la 3 iulie 1866 de Ion Ghica, avea să provoace numeroase proteste în rândul opiniei publice şi a clasei politice româneşti. Prin formule ca: nemodificarea relațiilor speciale cu Poarta (art. 1), conservarea numelui de „Principatele Unite ale Valahiei şi Moldovei" (art. 2), contestarea eredității tronului (art. 4), obligația Principatelor de a participa alături de otomani la războaie ofensive sau defensive (art. 6) ş.a. românii acceptau practic o anulare a tuturor libertăților câştigate anterior, dar şi micşorarea spațiului de „manevră" pentru viitoarele acțiuni[88].

Perioada ce a urmat lunii iulie a fost poate una dintre cele mai grele pentru diplomația românească. Dificultatea se datora intransigenței Porții, dar şi inexistenței unui sprijin politic consecvent din partea Franței şi a Marii Britanii. Guvernele celor două state insistau inclusiv pentru acceptarea de către Carol a formulei: „parte integrantă a Imperiului Otoman", considerată de către acesta a fi „o expresie ofensatoare". Abilitatea şi insistența monarhului român avea să dea roade în cele din urmă, ministrul de Externe Aali Paşa acceptând să completeze controversatul text cu sintagma: „în limitele fixate de capitulații şi Tratatul de la Paris"[89].

Recunoaşterea ca domn al României a lui Carol I avea să se facă prin schimbul de scrisori din 7 şi 8 octombrie 1866, între acesta şi marele vizir Mehmed Ruşdi Paşa. Rezultat al unui compromis necesar, documentele amintite aveau să contribuie la spargerea unui adevărat blocaj diplomatic la care fusese supus guvernul de la Bucureşti. Prezența imediată a reprezentanților diplomatici ai puterilor garante în audiență la Carol I evidenția hotărârea acestora de a-şi normaliza relațiile cu România. Excepția o reprezenta, şi de această dată, Rusia, al cărei reprezentant, pretextând lipsa de instrucțiuni din partea propriului guvern, îşi rezerva libertatea de a-l recunoaşte pe suveranul român în mod direct[90].

După vizita pe care Carol I o întreprindea la Constantinopol, în perioada 12-19 octombrie, semnarea de către sultanul Abdul-Aziz la 23 octombrie 1866 a firmanului ce recunoştea pe Carol „Prinț al Principatelor Unite ale Moldovei şi Valahiei" avea să contribuie la trecerea României într-o nouă etapă istorică.

---

[88] *Memoriile Regelui Carol...*, p. 86.

[89] *Ibidem*, p. 122-123.

[90] Sorin L. Damian, *Carol I al României 1866-1881*, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 92.

Surprinzător sau nu, sfârşitul anului 1866 însemna pentru Moldova o revitalizare a curentului separatist, ilustrată prin apariţia unei broşuri în care se susţinea faptul că moldovenii nu doresc nici unirea, nici principe străin şi că oamenii politici „de dincoace de Milcov" resimt o anumită izolare datorită centralizării excesive din timpul lui Cuza[91]. Cunoscând doleanţele reprezentanţilor acestui curent, dar şi din dorinţa de a atrage de partea lui pe deputaţii moldoveni, I.C. Brătianu încerca în timpul audienţei oferite de Carol I pe 13 noiembrie să-l convingă pe acesta de necesitatea mutării Curţii de Casaţie la Iaşi[92].

Chiar dacă anii următori (până în 1871) nu aveau să fie foarte liniştiţi, din cauza instabilităţii guvernamentale în primul rând, se poate spune totuşi că România se îndrepta spre o anumită normalitate politică, iar criza de la sfârşitul domniei lui Cuza era treptat uitată. Evenimente ca cele din 1870-1871 aveau să fie şi ele depăşite şi interpretate prin prisma fireştilor căutări de la începutul unui regim politic. La acest fapt contribuise în egală măsură preocuparea prinţului Carol de a comunica direct cu populaţia ţării[93], capacitatea lui de a negocia cu elita societăţii româneşti şi – nu în ultimul rând – faptul că prin aducerea lui Carol de Hohenzollern fusese atins unul din cele mai importante obiective ale unei întregi generaţii de oameni politici.

LA ROUMANIE EN 1866. LA SORTIE DE CRISE

– Résumé –

L' année 1866 a représenté pour la Roumanie pas seulement une modification de statut juridique intrenational mais aussi la fin d'un régime politique et le commencement d'un autre nouveau.

L'historiographie roumanie a été préocupée par les causes qui ont mené à écarter le prince régnant Cuza, causes présentées surtout à travers un certain point de vue des conflicts personnels entre celui mentionné et une bonne partie de la classe politique roumaine.

On a tenu compte aussi des commplications surgies après l'acte du 11 fevrier 1866.

Dans cette étude nos intentions ont été d'abord pour analyser les causes politiques de l'éliognement du groupe liberal mais aussi, en même temps du celui conservateur par rapport au chef de l'Etat.

---

[91] „Ordinea" 30 august, 8 septembrie, 4 octombrie; „Românul" 7 iunie, p. 324.

[92] *Cuvântările Regelui Carol I...*, p. 7-9.

[93] „Monitorul Oficial", p. 308, 14 mai 1866.

Les manières différentes de voir la modernisation de la Roumanie ont contribué en toute hâte au processus de cristallisation de la scène politique, le coup d'etat au mois de mai 1864 ayant le dernier mot, en ce sens.

La perte graduelle de l'appui externe, subie par Al.I. Cuza allait représenter un puissant stimulant pour les representants de la monstrueuse coalition dans leur action. Mais la crise aiguë du fin de l'année 1866 n'allait pas être, consommée une fois que „le prince regnant de l'union avait été éloigné".

De nouvelles crises politiques venaient de paraitre. Elles étaient de nature externe, interne et par leur développement auraient pu même afecter l'union.

La première menace allait être représentée par le refus de Philippe de Flandra qui n'acceptant pas la proposition de „emissaires" roumans prolongeaient un provisorat pas du tout rassurant.

Le renforcement des contact diplomatique avec les représentants de France de l'Allemagne mais de la Grande Bretagne aussi allait donner des résultats par l'acceptation que le prince Carol de Hohenzollern devait donner dans son accord d'accepter le trone de la Roumanie

En même temps, l'incertitude relativement à l'avenir de l'Etat roumain, ont permis la réouverture des discussion concernant l'organisation de la Roumanie et du processus de centralisation initié par Cuza au début de l'année 1859. Les evenements du 3 avri 1866 de Iass ont permis à la historiographie d'avant 1989 les interpréter actions de certains représentants des minorités de Roumanie et moins dans la perspective des mécontentements de quelques leaders politiques de Moldavie à couse du déplacement de la capitale de Iassy à Bucarest et des effets que celui- ci avait provoqués.

Le plebiscite organisé, mais surtout le résultat positif obtenu par Carol I allait être un signal positif pour celui ci mais aussi pour les puissances garantes en ce qui concerne le désir des Roumnains de ne pas revenir à la situation antérieure à l'annèe 1859.

Pour dépasser le moment mentionné la décision categorique de Carol Ier d'accepter la proposition faite par I.C. Brătianu et I. Bălăceanu et l'appui de France et de Prussie et aussi des mesures énergiques prises par le gouvernement Ghica sur le plan interne.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Bogdan Moşneagu

Independenţă politică şi religioasă
Biserica ortodoxă română
1857-1885

A. Ce legătură există între independenţa politică şi cea religioasă?

Eforturile şi sacrificiile slujitorilor şi ierarhilor Bisericii ortodoxe în războiul pentru independenţă au fost considerabile. Implicarea şi participarea instituţiei religioase într-unul din cele mai importante momente ale istoriei moderne a rămas un fapt incontestabil, iar consecinţele s-au produs imediat. Astfel, Biserica ortodoxă română şi-a recăpătat, încetul cu încetul, prestigiul pe care şi-l pierduse în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, cînd scandalurile bisericeşti la nivel ierarhic (este vorba de episodul Luptei pentru canonicitate) produseseră în societatea românească o imagine profund negativă.

Anul 1877 a devenit în timp un punct de reper mai ales pentru istoriografia laică, dar şi pentru cea bisericească care în majoritatea ei a legat evenimentul independenţei politice de cel al autocefaliei din 1885.

Astfel, de la Nicolae Dobrescu[1], Nicolae Iorga[2], I. Lupaş[3], Niculae I.

---

[1] Nicolae Dobrescu, *Studii de istoria Bisericii contemporane I. Istoria Bisericii din România (1850-1895)*, Bucureşti, Tipografia „Bukarester Togblatt", 1905, 206 p.

[2] N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. II, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Ministerului de Culte, 1928, 432 p.

[3] I. Lupaş, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec&Co., 1934, 143 p.

Şerbănescu[4], I. Ionescu[5], Ioan Mareş[6], Gheorghe Vasilescu[7], Teoctist Arăpaşu[8], şi pînă la Mircea Păcurariu[9], istoriografia bisericească şi laică susţine că independenţa politică a reprezentat etapa obligatorie fără de care independenţa bisericească nu ar fi fost posibilă.

Afirmaţia se repetă redundant în toate cărţile şi studiile menţionate mai sus (şi în altele pe care nu le vom mai cita) ca o realitate evidentă, însă curios este faptul că nimeni nu explică această ipoteză istorică. Poate singurul care încearcă să ofere o minimă justificare este Ilie Dan Ciobotea care susţine că independenţa politică reprezintă o condiţie a autocefaliei deoarece derivă din canoanele 17 şi 28 ale Sinodului IV Ecumenic şi canonul 38 al Sinodului VI Ecumenic potrivit cărora, pentru o mai bună coordonare a vieţii bisericeşti, organizarea ecleziastică trebuie să ţină seama de evoluţia organizării civile[10].

Însă acest argument este şi el discutabil din moment ce Biserica ortodoxă română avea deja o organizare administrativă în anul 1877 care nu s-a schimbat aproape deloc după dobîndirea independenţei. Cea din urmă a fost un act politic care a adus schimbări în regimul relaţiilor internaţionale pe linia raportului dintre România şi Marile Puteri, şi nu în organizarea internă a statului român.

Aceasta nu înseamnă însă că ipoteza istorică preferată de istoriografia bisericească şi laică nu este adevărată. Există o legătură între independenţa politică şi cea bisericească, însă, pentru a o clarifica, ea trebuie legată neapărat de chestiunea secularizării averilor mănăstireşti şi de raporturile României şi Bisericii ortodoxe cu Patriarhia de Constantinopol.

---

[4] Niculae I. Şerbănescu, *Optzeci de ani de la dobîndirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în BOR, Anul LXXXIII (1965), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 247-273.

[5] I. Ionescu, *Contextul istoric al dobîndirii autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în „Glasul Bisericii", Anul XLIV (1985), nr. 5-6, mai-iunie, p. 314-333.

[6] Ioan Mareş, *Recunoaşterea autocefaliei-act de prestigiu în istoria Bisericii noastre*, în BOR, Anul CIII (1985), nr. 5-6, mai-iunie, p. 435-439.

[7] Gheorghe Vasilescu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române. Aspecte şi semnificaţii*, în *Ibidem*, p. 474-485.

[8] Teoctist, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Retrospectivă istorică*, în *** *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 5-18.

[9] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, 606 p.

[10] Ilie Dan Ciobotea, *Autocefalia bisericească: unitate de credinţă şi libertate religioasă*, în *** *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 273.

Implicarea în politică a patriarhilor de Constantinopol nu a reprezentat niciodată o noutate pentru diplomația europeană. Utilizînd diferite canale de comunicare cu consulii Marilor Puteri, ierarhii greci au intervenit şi în viața politică a Principatelor Române. Imixtiunea patriarhilor greci a produs un efect de domino interesant, deoarece implicarea statului român în afacerile bisericeşti a crescut în intensitate imediat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe fondul dependenței acestuia de puteri ca Rusia, şi în mod deosebit datorită relației speciale de autonomie față de Imperiul Otoman. Guvernul român a considerat că afacerile bisericeşti erau doar chestiuni de natură internă, şi de aceea intervenția Puterilor străine a fost văzută ca inoportună. Mai precis, problema averilor mănăstirilor închinate Locurilor Sfinte, a reprezentat întotdeauna o breşă prin care Rusia în special, iar ulterior şi celelalte Mari Puteri, au putut influența cursul vieții politice româneşti, mai ales că în joc se aflau interese economice, dar şi diplomatice, la fel de importante. De aceea, imediat după unirea Principatelor, în 1859, puterea politică a încercat să preia controlul afacerilor bisericeşti pentru a bloca mai uşor imixtiunea în politica românească a statelor străine.

Şi pentru a ilustra importanța chestiunii averilor mănăstirilor închinate, vom oferi două exemple concludente, care subliniază miza acestei afaceri, ajunsă chiar pe masa de discuție a conferințelor europene.

Astfel, în 1856, Tratatul încheiat la Paris a prevăzut înființarea unei Comisii care să evalueze situația Principatelor Române. Această comisie s-a ocupat şi de mănăstirile închinate într-un raport special în care a subliniat starea deplorabilă a locaşurilor bisericeşti, dar şi nerespectarea datoriilor față de stat, instituțiile de caritate şi educație publică. Rusia a intervenit însă în favoarea Locurilor Sfinte, conform imaginii sale euoropene de protector al Ortodoxiei răsăritene, susținînd că mănăstirile româneşti nu aveau nici un drept de proprietate asupra veniturilor obținute[11].

Ulterior, în 1858, în cadrul Conferinței de la Paris, Puterile garante au întocmit în şedința din 30 iulie un document cunoscut sub denumirea de „Protocolul XIII", conform căruia statul român şi reprezentanții Locurilor Sfinte trebuiau să ajungă la un compromis în decurs de un an. Dacă termenul nu era respectat, se ajungea la soluția arbitrajului, intermediat de una dintre Puterile Garante[12].

---

[11] Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 70.

[12] *** *Archive Diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Tome deuxieme, avril-juin, Paris, 1864, Amyot, editeur des Archives Diplomatique, p. 162.

Luînd în calcul tot acest context evocat mai sus, istoriogafia laică şi bisericească a considerat că independenţa politică a României ar fi constituit o barieră decisivă în calea imixtiunilor patriarhilor greci în viaţa statului român. În acest fel s-ar fi putut evita ruperea relaţiilor diplomatice cu Patriarhia de Constantinopol care ar fi recunoscut mai repede, în acest caz, autocefalia Bisericii ortodoxe române. Aceasta ar putea fi o explicaţie plauzibilă pentru ipoteza conform căreia independenţa politică a constituit fundamentul independenţei religioase.

De altfel, imediat după cîştigarea independenţei politice, imixtiunea statelor străine a scăzut în intensitate, iar miza averilor mănăstirilor închinate Locurilor Sfinte a căzut şi ea într-un con de umbră. Ca dovadă, Congresul de la Berlin, spre deosebire de Conferinţa de la Paris, i-a acordat un loc neînsemnat în cadrul discuţiilor purtate, cu toate că ierarhii greci îşi reînnoiseră cererea de a primi despăgubiri pentru secularizarea averilor mănăstireşti. Între timp, pe fundalul recunoaşterii independenţei, această chestiune devenise una de ordin intern, iar amestecul Marilor Puteri în viaţa politică a României nu mai avea nici o justificare[13].

Însă, înainte de anul 1877, autocefalia Bisericii ortodoxe române, de altfel clamată ca stare de fapt de către ierarhii Bisericii cu mult înainte de 1885, a făcut obiectul a numeroase conflicte diplomatice şi tensiuni politice pe tot parcursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Decretată încă din anul 1864, independenţa Bisericii ortodoxe române a avut nevoie şi de recunoaşterea oficială. Însă acest lucru nu s-a întîmplat după cîştigarea independenţei politice, ci mult mai tîrziu, abia după proclamarea lui Carol I ca rege al României.

B. **Recunoaşterea autocefaliei Bisericii ortodoxe române**

Din cîte ştim, pentru prima dată, ideea autocefaliei Bisericii ortodoxe române apare în spaţiul public în anul 1857, ca răspuns la amestecul patriarhului de Constantinopol în viaţa politică şi bisericească a Principatelor Române. Astfel, în anii premergători unirii de la 1859, arhiereii Neofit Scriban şi Melchisedec Ştefănescu s-au alăturat partidei unioniste, publicînd broşuri prin care încercau să convingă societatea românească de utilitatea unirii Principatelor. Crezul lor politic s-a materializat încă din anul

[13] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Bucureşti, 1916, p. 309.

1856, cînd cei doi au publicat „Unirea și neunirea Principatelor Române" (Neofit Scriban) și „Jertfă pentru unirea Principatelor" (Melchisedec Ștefănescu)[14].

Lucrările celor doi ierarhi au stîrnit nemulțumiri printre separatiști și au fost combătute de postelnicul Nicolae Istrate, prin broșura „Despre chestia zilei în Moldova din 1856". Mai mult, caimacamul Nicolae Vogoride a intervenit pe lîngă mitropolitul Sofronie al Moldovei, cerîndu-i să nu-i înscrie pe frații Scriban pe listele electorale ale clerului pentru alegerile din Divanul ad-hoc. Ulterior, caimacamul a cerut și Patriarhiei ecumenice înlăturarea mitropolitului Sofronie, motivînd că acesta îi sprijinea pe ierarhii unioniști[15].

Ca urmare a acestei intervenții, patriarhul ecumenic i-a trimis mitropolitului Moldovei o scisoare prin care îi cerea să nu se mai amestece în viața politică: „Le bruit est parvenu jusqu' a nous qu'au lieu de suivre dans votre province la ligne de conduite impartiale, tracee par le firman imperial de notre auguste Souverain, et de maintenir le clerge dans les bornes exactes de ses devoirs spiritueles vous l'autorisez a se joindre aux manifestations publique et a faire, dans divers sens, une propaganda active". Pentru a sugera gravitatea actului comis de mitropolit, patriarhul a subliniat faptul că nu era prima dată cînd un ierarh ortodox român se amesteca în viața politică. De aceea, invocînd articolul 413 din Regulamentul organic, acesta îi sugera lui Sofronie că ar putea să-l sancționeze în cazul în care mitropolitul nu l-ar fi ascultat[16].

O parte a clerului român din Principate a reacționat imediat la amestecul inoportun al Patriarhiei ecumenice, iar arhiereul Neofit Scriban a concretizat acest protest în broșura intitulată „Scurtă istorisire și hronologie despre Mitropolia Moldovei", în care a argumentat pentru prima dată într-un studiu istoric sistematic, autocefalia Bisericii ortodoxe române.

Astfel, în capitolul „Dovezi despre autocefalia sau neatîrnarea Mitropoliei Moldovei", ierarhul aducea o serie de șapte argumente care în viziunea lui reprezentau dovezi incontestabile pentru justificarea independenței

---

[14] Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, vol. III, București, Tipografia Carol Gobl, 1889, p. 1-7 și p. 620- 627.

[15] MMS, Anul LXI (1985), nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 210.

[16] *** *Documente privind Unirea Principatelor, volumul II, Rapoartele Consulatului Austriei din Iași 1856-1859*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 130-131.

Bisericii române faţă de Patriarhia ecumenică. Lucrarea lui Neofit Scriban a făcut ulterior carieră în istoriografia bisericească, care pînă astăzi utilizează, atunci cînd se tratează subiectul autocefaliei, schema propusă în 1857 de acesta. Pe surt, autorul broşurii a invocat autocefalia arhiepiscopiei de Tomis, dreptul de autocefalie întărit mitropolitului Moldovei de împăratul Bizanţului Manuel Comnen, confirmarea acestuia în 1652 („Îndreptarea legii"), reconfirmarea lui în cartea lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei", firmanul Sultanului din anul 1200, „analele ţării" şi Regulamentele Organice.[17]

În toamna aceluiaşi an, Neofit şi Filaret Scriban, Melchisedec Ştefănescu şi Calinic Miclescu, deputaţi ai clerului în Divanul ad-hoc, au ridicat în şedinţă problema autocefaliei Bisericii. În acest scop, Divanul a numit o Comisie bisericească specială care a avut rolul de a se ocupa de viitoarea organizare ecleziastică. Comisia a întocmit un proiect ce avea în vedere înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale, supus mai apoi dezbaterii Adunării Divanului pe data de 4 noiembrie 1857. Tot atunci, după ce au fost propuse cîteva amendamente, s-a cerut pentru prima dată în mod oficial recunoaşterea autocefaliei Bisericii ortodoxe române.[18]

Ulterior, Comisia bisericească a elaborat un proiect final în 14 puncte referitor la organizarea Bisericii ortodoxe, prezentat în şedinţa Divanului din 20 decembrie 1857 de arhiereul Neofit Scriban. Adunarea l-a discutat, i-a adăugat cîteva amendamente şi apoi l-a votat, pentru ca ulterior să înmîneze acest proiect Comisiei europene de la Bucureşti. Şi în acest proiect final era menţionată autocefalia Bisericii, însă Conferinţa de la Paris din 1858 nu s-a ocupat de organizarea Bisericii, astfel că independenţa religioasă a rămas în stadiul de simplu proiect.[19]

În acelaşi proiect întocmit de Comisia bisericească, la ultimul punct s-a încercat tratarea chestiunii averilor mănăstirilor închinate. Clerul a hotărât cu această ocazie că era o problemă care ţinea de competenţa statului român şi de aceea a fost lăsată în grija viitorului guvern.[20]

Însă chestiunea mănăstirilor închinate era o „afacere" cu rădăcini adînci în istoria diplomatică europeană şi de aceea Rusia era puţin dispusă să

[17] Neofit Scriban, *Scurtă istorisire şi hronologie despre Mitropolia Moldovei*, Paris, 18 iunie 1857, p. 24-28.

[18] Dimitrie A. Sturdza, C. Colescu -Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VI, 1, Bucureşti, 1896, p. 152-160.

[19] *Ibidem*, p. 428-429.

[20] Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 95.

renunțe la ideea de putere protectoare a Orientului ortodox, concept prin care aceasta înțelegea în primul rînd susținerea intereselor Patriarhiei ecumenice, vocea principală a Locurilor Sfinte.

Pentru a exemplifica ideea de mai sus este de ajuns să amintim anii 1843 şi 1852. În august 1843, prin „Memorandumul de la Buyuk-Dere", Rusia a prelungit cu încă 10 ani termenul de scutire a mănăstirilor închinate de taxele pe care acestea ar fi trebuit să le plătească statului român.

Ulterior, în 1852, Ministerul imperial de externe trimitea însărcinatului Rusiei pe lîngă Poarta Otomană, Ozerow, instrucțiuni precise în legătură cu aceeaşi chestiune. Consulul era informat că neliniştea clerului grec față de intervenția guvernului român în problema averilor mănăstireşti era una inutilă. Rusia intervenise deja pe lîngă domnul român, atrăgîndu-i atenția să nu se mai amestece în afacerile bisericeşti: „Nous avons deja adresse, a cet egard, des observations au Prince de Valachie, et, d'apres les informations... le bon effet de nos observations a ete visible dans les dernieres encheres"[21].

Astfel, în 1858, la Conferința de la Paris nu s-a abordat proiectul Comisiei bisericeşti referitor la autocefalie, ci chestiunea mănăstirilor închinate, evidențiată şi augmentată de cabinetul diplomatic rus şi otoman. În acest context, Conferința de la Paris a elaborat „Protocolul XIII", la sugestia ministrului plenipotențiar al Rusiei, care propunea o înțelegere rezonabilă între guvernele Principatelor şi clerul grec printr-o soluție de compromis. Dacă în termen de un an cele două părți nu ajungeau la o înțelegere, Marile Puteri hotărau rezolvarea chestiunii prin intermediul arbitrajului. Ulterior, în 1859, tot la Paris, a fost elaborat un alt Protocol care stipula că intervalul de un an fixat pentru înțelegerea între cele două părți urma să înceapă după învestirea domnitorului Alexandru Ioan Cuza.[22]

Imediat după unirea Principatelor, miza averilor mănăstirilor închinate şi neînchinate a devenit astfel una de prea mare importanță pentru a mai putea fi ignorată. De aceea, puterea politică a trecut la elaborarea unei legislații care să permită transferul atribuțiilor bisericeşti, şi mai ales a resurselor financiare în mîna statului.

În acest sens, la 29 aprilie 1859, ministrul Cultelor îi scria lui Alexandru Ioan Cuza că prin ordine circulare către toate administrațiile districtelor, dar şi prin înştiințări publicate în „Monitorul Oficial", egumenii mănăstiri-

---

[21] *** *Archive Diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Tome deuxieme, avril-juin, Paris, 1864, Amyot, editeur des Archives Diplomatique, p. 262.

[22] *Ibidem*, p. 161-162.

lor închinate au fost anunţaţi să aducă la Casa Centrală veniturile datorate statului pe anul în curs. Egumenii au refuzat să se supună ordinelor, iar pe data de 28 aprilie au trimis o scrisoare prin care aceştia protestau contra intervenţiei statului român, considerată abuzivă din moment ce egumenii greci erau ferm convinşi că plata datoriilor reprezenta un fapt în afara atribuţiilor lor[23].

Însă guvernul român avea o cu totul altă opinie faţă de problema mănăstirilor închinate. La data de 3 august 1859, Comisia Centrală de la Focşani raporta ministrului Cultelor V.A. Urechia că problema mănăstirilor închinate era considerată una de ordin naţional, economic şi financiar şi de aceea Comisia cerea să i se trimită toată corespondenţa şi lucrările întocmite despre acest subiect. Ulterior, în iulie 1860, ministrul Cultelor C.A. Rosetti, sugera într-o depeşă telegrafică trimisă Comisiei Centrale să se ocupe în cazul mănăstirior mai întîi de legislaţia internaţională şi internă referitoare la acest subiect, pentru a se putea şti dacă Marile Puteri ar fi putut interveni în această chestiune[24].

Hotărît să trateze cu Biserica ortodoxă ca şi cu orice alt serviciu public, statul a demonstrat prin elitele sale politice că învăţase lecţia Franţei revoluţionare. Astfel, chiar în 1859 averile mănăstirilor Neamţ, Secu, Agapia, Văratec, Adam şi Vorona au fost trecute sub administrarea Ministerului Cultelor[25].

Măsurile luate de Cuza au stîrnit în societatea românească discuţii şi dezbateri aprinse. Elitele politice şi culturale au încercat să lămurească această chestiune care se părea că făcea, alături de alte probleme politice, capul de afiş al discuţiilor diplomatice[26]. Totodată s-au desfiinţat ateierele mănăstireşti, tipografiile Mănăstirii Neamţ şi Mitropoliei Iaşi, s-au instituit comitete administrative pe lîngă egumeni şi s-au întocmit bugete pentru fiecare mănăstire[27].

---

[23] Dan Berindei (responsabil), Elisabeta Oprescu, Valeriu Stan, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, Vol. I (1859-1861), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989, p.47.

[24] *Ibidem*, p. 81 şi p. 167.

[25] I.C. Apostol, *Cuza-Vodă şi reforma sa în Biserica Română după documente*, Iaşi, Tipografia H. Goldner, 1912, p. 8.

[26] De exemplu N. Istrati, *Chestia mănăstirilor închinate din Moldova*, Iaşi, Tipografia Minervei, 1860, 28 p. şi Cesar Bolliac, *Mănăstirile din România. Mănăstirile închinate*, Bucureşti, Tipografia lui Ştefan Rassidescu, 1862, 660 p.

[27] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 110.

În fața acestor măsuri, mitropolitul Sofronie al Moldovei a protestat, scriindu-i direct domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Invocînd puterea Providenței cerești, sub a cărei protecție Marile Puteri se adunaseră la Paris în august 1858 pentru a oferi „Nației Române“ un cadru de dezvoltare care să contribuie la „propagarea civilizației și culturii celei adevărate și la lățirea împărăției lui Dumnezeu pe pămînt“, mitropolitul îi atrăgea atenția domnitorului că deciziile politice ce priveau mănăstirile și Biserica în general erau ilegale[28].

Răspunsul puterii politice a fost unul extrem de dur, exprimînd cu fidelitate părerea autorității oficiale față de Biserica ortodoxă în acel moment: „Măria Sa Domnitorul, au zis d-lui Președinte al Cabinetului către Înalt Prea Sfințitul Mitropolit, m-au trimis ca sa va spun ca nu vă primește această Anafora, și să v-o arunc în obraz; și pe viitor să vă mărginiți cu asemenea [Anaforale *n.n.*], căci veți păți de la Înălțimea Sa, ca un monah prost“[29].

Însă mitropolitul Sofronie nu a renunțat la ideea sa de a condamna demersul „ilegal“ al domnitorului Al.I. Cuza. În martie 1860, ierarhul a înaintat Adunării obștești o plîngere în care evidenția abuzurile puterii politice, învinovățind-o de ofensarea și întinarea imaginii pozitive a Bisericii ortodoxe în societatea românească: „...cînd clerul este discreditat, atunci și principiile lui cad, și religia se disprețuiește. Iar cînd religia este disprețuită, răsturnările cele mari înfricoșează poporul“[30].

Fenomenul secularizării inițiat de puterea politică a continuat, iar în august 1860, printr-o ordonanță domnească s-au desființat mănăstirile Doljești și Zagavia, precum și 31 de schituri din Moldova. Personalul monahal al acestora a fost trimis la alte mănăstiri, bisericile au fost transformate în biserici de mir, iar în clădirile anexe au fost înființate școli sătești.

Ulterior, la 19 octombrie 1860 s-a promulgat o lege, tot în Moldova, prin care s-a instituit un impozit de 10% asupra venitului proprietăților mănăstirești închinate și neînchinate, iar în martie 1862 legea s-a extins și în Țara Românească[31].

Însă inițiativele politice nu s-au oprit aici. O altă măsură care tindea la secularizarea averilor mănăstirești administrate de Ministerul Cultelor prin

---

[28] *** *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a Națiunii Române*, Iassy, Imprimeria Adolf Berman, 1866, p. 3 și p. 10-11.
[29] *Ibidem*, p. 23.
[30] *Ibidem*, p. 27.
[31] Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 111.

intermediul Casei centrale a fost hotărîrea Consiliului de Miniştri de a centraliza în tezaurul statului de la Ministerul de Finanțe veniturile proprietăților mănăstireşti, contopind Casa centrală cu bugetul Ministerului de Finanțe[32].

Chiar şi Franța, model politic de guvernare pentru politicienii români, îşi manifesta îngrijorarea prin consulul ei în Principate, Victor Place. Acesta îi sugera domnitorului Ioan Cuza să nu mai forțeze chestiunea mănăstirilor închinate şi să tempereze elanul lui Kogălniceanu care, în viziunea lui, provocase acest scandal de proporții. De asemenea, îl sfătuia să abordeze cu grijă această chestiune, deoarece Principatele încă depindeau de Poarta Otomană şi de Rusia, foarte sensibile la această problemă financiară şi diplomatică[33].

După doar doi ani, România a făcut aproximativ ceea ce făcuse şi Franța în 1789, adică a naționalizat averile biserriceşti prin legea din decembrie 1863. Astfel, primul articol al legii stipula că „toate averile mănăstireşti din România sunt şi rămîn averi ale Statului", iar articolul al doilea că „veniturile acestor averi se înscriu între veniturile ordinare ale bugetului Statului". Dacă inițial problema fusese ridicată de finanțele mănăstirilor închinate, acum, puterea politică a găsit de cuviință să rezolve această dilemă prin etatizarea tuturor resurselor mănăstireşti, indiferent de natura lor. De altfel, această decizie politică îşi găsea justificarea într-un principiu de natură morală: dacă secularizarea ar fi atins numai averile mănăstirilor închinate Locurilor Sfinte, reprezentanții Marilor Puteri ar fi putut acuza guvernul român de xenofobie. Pe de altă parte, acesta era momentul cel mai potrivit pentru o lovitură finală dată Bisericii ortodoxe şi influenței acesteia în afacerile Statului[34].

Influența Bisericii ortodoxe în politică nu a fost de neglijat, iar puterea poltică ştia acest lucru. Mitropoliții şi episcopii făcuseră întotdeauna parte din Adunările Țărilor române, iar în 1857, Marile Puteri nu făceau decît să confirme acest lucru, deoarece clerului i s-a dat dreptul de a-şi alege reprezentanții săi în Adunările ad-hoc, chiar mai mult, au numit preşedinți ai acestora pe înaltele fețe bisericeşti. Ulterior, în 1858, articolul 18 al Convenției de la Paris a recunoscut vechile prerogative ale ierarhilor de a participa ca membrii ai Adunărilor elective, conduse tot de înalți ierarhi[35].

---

[32] Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 101.

[33] Dan Berindei (responsabil), Elisabeta Oprescu, Valeriu Stan, *op. cit.*, p. 276.

[34] Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi şi noi cîte s-au promulgat pînă la finele anului 1870*, Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1873, p. 1796.

[35] Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 21-22.

Obişnuit să ia parte în mod activ la deciziile politice şi în special să colaboreze cu puterea politică de la care aştepta măsuri favorabile Bisericii ortodoxe, înaltul cler a fost surprins de votarea Legii secularizării şi a trimis, în semn de protest, o cerere adresată mitropolitului Nifon, preşedintele Adunării legislative: „Dans le projet du budget pour l'annee 1864, entre autres combinaisons concernant l'Eglise, pour la satisfaction de nos Pères, nous vimes avec un grand regret qu'a cote des monastères dissous dans le courant de l'année dernière, un nombre considerable d'autre subirent le meme sort, sans que la volonté testamentaire de ceux qui les ont fondes fut prealablement consultée, en faveur desquels aucun sacrifice n'a été fait par leurs heritiers en signe de reconnaissance. Nous croyons, Très-Saint-Père, que nous sousignes, executeurs naturels de la volonte des fondateurs de ces etablissements religieux, nous remplissons un devoir sacre, en priant le Père de notre Eglise et president de l'Assemblée de vouloir intervener aupres du Gouvernement et de la Chambre, d'attirer leur attention sur cette importante question, et de les eclairer mieux sur les droits..."[36].

Nemulțumit de atitudnea clericilor, ministrul Cultelor, Dimitrie Bolintineanu i-a trimis domnitorului un raport, cerînd pedepsirea saceroților care semnaseră petiția adresată mitropolitului. Acesta îi scria lui Al.I. Cuza că petiția a fost imprimată şi lăsată să circule public, fapt ce era considerat de Bolintineanu în total dezacord cu rolul clerului în societate, cu obediența şi devotamentul tradițional al acestuia față de puterea politică. De aceea, considerînd că petiția nu era mai mult decît un rezultat al intrigilor individuale ale funcționarilor publici (clericii), ministrul propunea destituirea lor, demers aprobat ulterior de Alexandru Ioan Cuza[37].

Reacția Porții Otomane nu s-a lăsat aşteptată, iar pe data da 2 ianuarie 1864, domnitorul Cuza primea o scrisoare în care Fuad-Paşa îi atrăgea atenția că Legea secularizării intra în contradicție cu prevederile Convenției de la Paris din 1858. Fuad a subliniat că această lege nu făcea decît să agraveze situația Principatelor Unite şi că în ceea ce priveşte Sublima Poartă, aceasta considera secularizarea o lege nulă şi neavenită. Aceeaşi atitudine o aveau Austria, Marea Britanie, Prusia şi Rusia care prin intermediul ambasadorilor de la Constantinopol trimiseseră instrucțiuni consulilor din Principate să protesteze în mod oficial față de Legea secularizării averilor mănăstireşti[38].

---

[36] *** *Archive Diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Tome deuxieme, avril-juin, Paris, 1864, Amyot, editeur des Archives Diplomatique, p. 337-338.

[37] *Ibidem*, p. 336-337.

[38] *Ibidem*, p. 334-336.

În acest context, protestul formal al clerului grec, exprimat prin intermediul Patriarhiei de Constantinopol, nu a mai fost o surpriză. Însă ecoul său în Principate a stîrnit o contra-reacție ce a condamnat „ultimul strigăt al disperării şi al nesațiului de bani", considerînd că această chestiune era de natură exclusiv internă[39].

Totuşi, trebuie menționat că Legea secularizării prevedea la articolul 3 şi o despăgubire substanțială pentru Locurile Sfinte. Acest fapt, de altfel, a fost comunicat imediat ministrului turc al Afacerilor Externe, Ali-Paşa, de către reprezentantul României la Constantinopol, Costache Negri. Ali-Paşa era anunțat că România era hotărîtă să aloce suma de 80 de milioane de lei Locurilor Sfinte, din care urma să păstreze cifra de 28 de milioane, datoria către statul român a egumenilor greci[40].

În final, Marile Puteri nu au mai contestat Legea secularizării din decembrie 1863 şi au optat pentru negocierea unei despăgubiri care să satisfacă cerințele ierarhilor greci. Astfel, Poarta a cerut reunirea la Constantinopol a unei conferințe a ambasadorilor Marilor Puteri, întîlnire care a hotărît instituirea unei case speciale, prin intermediul căreia guvernul român să poată plăti indemnizația fixată[41].

Însă chiar şi aşa, existau destule motive pentru Rusia sau Poarta Otomană să folosească chestiunea averilor mănăstireşti ca nişă diplomatică în scopul implicării în afacerile interne ale statului român.

De aceea, guvernul român, dorind să transforme chestiunea averilor mănăstireşti într-o problemă de ordin strict intern, la data de 3 decembrie 1864 a adoptat „Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale" care stipula în capitolul I, articolul 1, autcefalia Bisericii ortodoxe române: „*Biserica ortodoxă Română este şi rămîne independentă de orice autoritate bisericească străină, în tot ce priveşte organizarea internă şi disciplina*". Articolul al 2-lea întărea şi mai mult datoria ierarhilor români de a se ocupa de afacerile administrative ale Bisericii, fapt care însemna transferul chestiunii averilor mănăstireşti de pe teren diplomatic pe terenul intern al Sinodului general de-abia înființat. Biserica ortodoxă română a fost în acest fel desprinsă de legăturile de dependență față de Patriarhia de Con-

---

[39] „Reforma", nr. 55 din 25 octombrie 1864.

[40] *Ibidem*, nr. 46 din 24 decembrie 1863.

[41] Sorin D. Ivănescu, *Secularizarea averilor mănăstireşti în timpul lui Alexandru Ioan Cuza*, în Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti*, Iaşi, Editura Junimea, 2005, p. 27.

stantinopol, ea fiind datoare să-și păstreze unitatea dogmatică și doctrinară prin consultări teologice cu Patriarhia ecumenică[42].

Însă autocefalia Bisericii ortodoxe române nu a fost recunoscută de Patriarhia ecumenică, astfel că Biserica română a continuat să-și păstreze statutul de autonomie, legăturile de dependență față de Biserica ecumenică continuînd să micșoreze gradul de autonomie al Bisericii române.

Prima dependență externă făcea trimitere la titlurile ambilor mitropoliți români, intitulați exarhi ai Patriarhiei de Constantinopol și locțiitori ai unor episcopii ale Patriarhiei ecumenice (Cezareea Capadociei și Amasia, ulterior Sevastia). De asemenea, dreptul de recunoaștere canonică era rezervat scaunului patriarhal care trebuia în mod oficial să dea binecuvîntarea celor doi mitropoliți români aleși în Principate. A treia dependență externă avea în vedere hirotonia arhiereilor titulari care devenea validă numai în momentul în care Patriarhia recunoștea aceste hirotonii. În fine, ultima dependență și poate cea mai serioasă era practica primirii Sfîntului Mir de la Constantinopol, alături de pomenirea patriarhului ecumenic la fiecare liturghie în parte. Și pentru că orice Biserică are nevoie de Marele Mir pentru a-și putea boteza credincioșii, acest fapt însemna că Biserica română se afla într-o dependență extremă față de Patriarhia de Constantinopol, iar aceasta pentru că din puct de vedere liturgic o Biserică nu există în afara trupului său mistic și a unității duhovnicești cu credincioșii, considerați a fi trupul euharistic al lui Iisus Hristos[43].

Știind că își poate folosi autoritatea și influența, bazate mai ales pe acest tip de dependențe externe despre care am vorbit mai sus, patriarhul Sofronie i-a scris mitropolitului Nifon al Țării Românești, protestînd împotriva procesului de secularizare început în Principate. Sofronie i-a atras atenția mitropolitului că guvernul român a încercat să introducă Calendarul gregorian, îndepărtînd Biserica ortodoxă și credincioșii săi de principiile doctrinare, afirmînd că în Biserica română s-a rostit Simbolul de credință în forma sa catolică, motiv pentru care patriarhul a mers și mai departe, sugerînd că Biserica ortodoxă română se îndrepta în acest fel spre schismă[44].

---

[42] Ion M. Bujoreanu, *op.cit.*, p. 1789.

[43] Niculae I. Șerbănescu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului 1885-25 aprilie-1985*, în *** *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 91.

[44] *** *Documente. Corespondență între Patriarhia din Constantinopol și Mitropolitul Ungro-Vlahiei D. D. Nifon, între domnitorul Alexandru Ioan Cuza și între toate Bisericile Ortodoxe cu privire la legile aprobate de către Guvernul Român pentru Sinodul din anul 1864*, trad. de Fotie Balamaci, București, Noua Tipografie Wilhelm Brozer, 1913, p. 5-6.

Mitropolitul Nifon i-a răspuns patriarhului că s-a înşelat atunci cînd a crezut că Biserica din Principate dorea să se desprindă de Patriarhia ecumenică şi i-a explicat patriarhului că Biserica ortodoxă a avut întotdeauna „independenţă“ în activitatea internă. De asemenea, Nifon i-a sugerat lui Sofronie că amestecul său în viaţa bisericească a Principatelor nu era tocmai unul oportun, din moment ce independenţa Bisericii române (care încă nu fusese decretată, din moment ce mitropolitul îi scria la 30 aprilie 1864) era un fapt posibil: „Aşadar, cînd progresul neamului şi gradul său de dezvoltare intelectuală va cere oarecare amelioarare şi din punctul de vedere al acestei orînduieli [autocefalia *n. n.*], asigur pe Înalt Prea Sfinţia Voastră că, Biserica Română, lucrînd în deplina sa libertate, nu va neglija legăturile ei veşnice existente cu Biserica mamă...“.[45]

Pasul cel mare în declararea autocefaliei, aşa cum prevedea mitropolitul Nifon, a fost făcut, în decembrie 1864, însă nu de către ierarhii Bisericii ortodoxe române, ci de puterea politică. Şi pentru că miza conflictului între guvernul român şi Patriarhia de Constantinopol (susţinută de Marile Puteri) era de fapt chestiunea secularizării în care erau implicate sume foarte mari de bani, guvernul român dorea să transfere în mod complet prerogativele ierarhiei bisericeşti în ceea ce privea afacerile interne ecleziastice pe terenul său legislativ.[46]

De aceea la 20 ianuarie (Adunarea Deputaţilor) şi la 5 februarie (Senat) 1865 a fost votată „Legea pentru numirea de mitropoliţi şi episcopi eparhioţi în România“ prin care mitropoliţii şi episcopii urmau să fie numiţi de domn după o prezentare a ministrului de Culte, în urma deliberării Consiliului de Miniştri, aceştia fiind justiţiabili pentru delicte penale înaintea Curţii de Casaţie.[47]

Între timp, la Constantinopol, patriarhul ecumenic a convocat Sinodul patriarhal pentru a discuta legile bisericeşti din Principate. Acesta s-a ţinut în luna aprilie 1865 şi a condamnat „legile dacice“ (cum erau numite legile bisericeşti din Principate) şi întrebuinţarea discreţionară a atribuţiilor decizionale de către puterea politică în scopul subordonării clerului. De asemenea, Sinodul a protestat împotriva decretării autocefaliei Bisericii ortodoxe române, argumentînd că aceasta este anticanonică.

---

45 *Ibidem*, p. 9.

46 *** *Documents concernant la convention de 150,000,000 conclue, le 19 mars 1865, entre le Gouvernement du Prince Couza et la Societe generale de l'Empire Ottoman*, Constantinople, Imprimerie Centrale, 1866, 35 p.

47 Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 121.

Însă patriarhul nu s-a oprit aici, iar pe data de 17 aprilie i-a trimis o scrisoare domnitorului Alexandru Ioan Cuza în care își exprima totala surprindere față de decretarea autocefaliei și imixtiunea politică în alegerea mitropoliților și episcopilor. Patriarhul Sofronie a condamnat tăcerea politicienilor și ierarhilor de la București, exprimîndu-și nemulțumirea că el nu a fost anunțat personal de schimbările legislative din Principate, fiind nevoit să afle de acestea prin intermediul gazetelor din Constantinopol. De asemenea, el l-a anunțat pe domnitor că a convocat un Sinod general ale cărui hotărîri urmau să fie făcute cunoscute nu prin scris, ci direct, prin trimiterea în Principate a arhimandritului Eustațiu Cleobul.

În aceeași zi (17 aprilie) în care patriarhul ecumenic a redactat scrisoarea către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, a scris și celor doi mitropoliți din Principate. Mitropolitului Nifon al Țării Românești îi sugera că înțelegea atitudunea sa rezervată în fața puterii politice și că ar trebui să ceară ajutorul în această problemă „Bisericii dominante", strecurînd astfel în text pe de o parte, refeința indirectă la nerecunoașterea autocefaliei Bisericii române, iar pe de altă parte ajutorul pe care Patriarhia de Constantinopol l-ar putea oferi ierarhiei românești în scopul influențării deciziilor politice ale guvernului român. În ceea ce privește scrisoarea adresată mitropolitului Calinic al Moldovei, aceasta avea un ton dur, acuzator, învinuindu-l că nu s-a adresat imediat patriarhiei după ce a aflat că „legile dacice" fuseseră votate atît în Adunarea Deputaților cît și în Senat[48].

Însă, nu numai patriarhul ecumenic a crezut că „legile dacice" erau anticanonice, dar și o parte din ierarhii Bisericii ortodoxe române care au fost susținuți de Scarlat Rosetti (cu ziarul „Ecclesia"), N.R. Roznovanu, Romulus Scriban (cu ziarul „Dacia română") și Ion Brătianu (prin broșura publicată la Paris și intitulată „La Question religieuse en Roumanie").

Totuși, cel mai convins apărător (dintre politicienii) al canonicității bisericești în această criză ecleziastică a fost Scarlat Rosetti care în ședința Senatului din 5 februarie 1865 (aceeași ședință în care se votează „Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România") a analizat detaliat decizia politică și a declarat-o nu numai anticanonică, dar și „împotriva obiceiurilor noastre patriarhale"[49].

Dintre ierarhii ortodocși, corifeii luptei pentru canonicitate au fost frații Neofit și Filaret Scriban care au și demisionat din posturile de episcopi

---

[48] *** *Documente. Corespondență între Patriarhia din Constantinopol și Mitropolitul Ungro-Vlahiei D.D. Nifon...*, p. 31-38.

[49] „Ecclesia", Suplimentul nr. 1, din 29 ianuarie 1867, p. 17-19.

pentru a protesta contra „legilor dacice". De altfel, aceştia i-au scris episcopului Melchisedec Ştefănescu, rugîndu-l să facă la fel, pentru a încerca anularea deciziilor legislative politice. Iniţial, Melchisedec s-a situat de partea ierarhilor care au susţinut canonicitatea şi a înaintat demisia: „Domnule Ministru, fiind convins că veţi prefera alternativa a doua, vă rog cu toată supunerea, ca pe un român creştin ortodox, ca pe un bărbat care ştiţi să preţuiţi conştiinciozitatea, şi iarăşi vă rog, să mijlociţi ca Prea Înălţatul nostru Domn, ca să binevoiască a mă ierta de funcţiunea de episcop..."[50]. Însă ulterior, el a fost chemat la palat de către Cuza, pentru o discuţie particulară, unde domnitorul i-a spus că este dispus să accepte propunerile lui Melchisedec referitoare la legile bisericeşti, în schimbul retragerii demisiei sale. Melchisedec a acceptat şi mai apoi, şi-a justificat noua atitudine, scriindu-i arhimandritului Clement Nicolau (redactorul ziarului „Preotul") că el a procedat în acest mod, ţinînd cont atît de poziţia sa sacerdotală, cît şi de statutul său civic („arhiereu şi ca român")[51].

De altfel, în interiorul ierarhiei Bisericii ortodoxe române, disputa referitoare la canonicitatea legilor a produs o sciziune majoră, iar indecizia episcopului Melchisedec, o ilustrează foarte bine. Ca şi acesta, episcopii numiţi de puterea politică (necanonici) şi-au susţinut cauza pe terenul naţionalismului, invocînd legalitatea şi voinţa naţională exprimată constituţional. De asemenea, ei au argumentat în faţa episcopilor canonici că aceste legi înlăturau corupţia şi simonia la nivelul ierarhiei române. Însă disputa teologică s-a transformat destul de uşor în conflict real, astfel că s-a ajuns în scurt timp, în cazul lui Filaret Scriban, la atac la persoană. Consecinţa directă a acestui fapt a fost apelul fraţilor Scriban adresat Patriarhiei ecumenice care s-a oferit să le susţină cauza[52].

Patriarhul ecumenic oricum dorea să se amestece în viaţa religioasă a Principatelor, astfel că demersul fraţilor Scriban nu a făcut decît să-i ofere o justificare în plus. De aceea, trimisul Patriarhiei de Constantinopol în Principate, Eustaţiu Cleobul, i-a şi făcut o vizită lui Scarlat Rosetti (care devenise între timp liderul luptei pentru canonicitate) cu scopul de a-l încuraja. Ajuns în Principate pe data de 22 aprilie 1865, arhimandritul Cleobul a fost primit cu răceală de autorităţile române cu care a şi intrat în discuţii politice şi teologice aprinse. Astfel, pe data de 26 aprilie acesta s-a întîlnit

[50] „Ecclesia", din 16 februarie 1867, p. 62.

[51] Const. C. Diculescu, *Din corespondenţele episcopului Melchisedec*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1909, p. 15-16.

[52] Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 122.

cu prim ministrul Bosianu căruia Cleobul i-a reproşat că legile bisericeşti sunt anticanonice, însă i s-a răspuns că Biserica română are independență administrativă şi că poate decide asupra organizării, întocmai ca Biserica Greciei şi cea a Rusiei[53].

Acelaşi răspuns l-a primit patriarhul ecumenic şi din partea mitropolitului Nifon al Țării Româneşti, care pe data de 12 mai 1865 îi scria de data aceasta pe un ton mai tranşant că acuzațiile aduse Bisericii ortodoxe române de Sinodul ecumenic erau „nedrepte“ şi că „legile dacice“ nu făceau decît să consfințească independența Bisericii române[54].

Mai mult, la 10 iulie 1865, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a trimis o scrisoare patriarhului ecumenic în care condamna comportamentul arhimandritului Eustațiu Cleobul împotriva căruia a fost nevoit să ia măsuri (expulzat din Principate, printer altele pentru că îl contactase pe consulul Rusiei la Bucureşti) şi atitudinea ingrată a Bisericii ecumenice față de Principatele Române a căror generozitate față de Ortodoxie era foarte cunoscută în Răsărit. De asemenea, domnitorul scria că a fost ofensat de decizia Sinodului ecumenic de a a condamna „legile dacice“ şi a evidențiat că afacerile ecleziastice despre care vorbea erau chestiuni interne: „... că altă Biserică, ori care o fi, nu poate să aibă dreptul de a se amesteca în chestiuni de administrație, sau deturnînd orînduiala internă unei alte Biserici independente şi autocefale“[55].

Răspunsul dat de Alexandru Ioan Cuza a acutizat conflictul cu Patriarhia ecumenică, care i-a trimis pe data de 8 octombrie 1865 o scrisoare în care se arăta marea dezamăgire provocată de insultele directe proferate de principele român. Ca urmare, Patriarhia ecumenică a cerut şi părerea celorlalte patriarhii ortodoxe care nu au ezitat să condamne legislația bisericească din Principate şi implicit autocefalia Bisercii ortodoxe române[56].

Cu acest episod, relațiile oficiale ale Principatelor cu Patriarhia de Constantinopol au fost întrerupte, domnitorul Alexandru Ioan Cuza anunțînd pe data de 10 decembrie 1865, cu ocazia citirii Mesajului tronului că amestecul Bisericii ecumenice era unul nejustificat şi total inoportun: „Însă nu am lipsit a declara totodată că Biserica Ortodoxă Română trebuie să existe prin a sa viață proprie, că ea trebuie să aibă o expresie legată de Stat şi să

[53] *** *Documente. Corespondență între Patriarhia din Constantinopol și Mitropolitul Ungro-Vlahiei D.D. Nifon...*, p. 40-41.

[54] *Ibidem*, p. 67.

[55] *Ibidem*, p. 70-72.

[56] *Ibidem*, p. 88 şi următoarele.

se bucure în Biserica Răsăritului de neatîrnarea şi de rangul ce i-au recunoscut din timpii cei mai vechi celelalte Biserici ortodoxe"[57].

Bineînţeles, mesajul transmis de domnitor era important pentru că reconfirma autocefalia Bisericii ortodoxe române, însă şi mai important era un articol al preotului Grigorie Musceleanu care părea să fi înţeles, la vremea aceea, poate cel mai bine modalitatea de obţinere a independenţei religioase. Într-un articol intitulat „O datorie de împlinit a Sfîntului Sinod" autorul cerea Sinodului ortodox sfinţirea Marelui Mir, considerat de preotul Grigorie Musceleanu „postamentul independenţei bisericii române". Articolul poate fi considerat aproape fără nici o reţinere unul vizionar, deoarece mai tîrziu, în 1882, cînd episcopul Melchisedec a înţeles valoarea acestui demers a făcut exact ceea ce preotul Grigorie Musceleanu cerea în 1865. În anul 1882, pentru prima dată în Biserica ortodoxă română, ierarhii au sfinţit Marele Mir fără aprobarea Patriarhiei de Constantinopol, reuşind în acest fel să înlăture şi ultimele legături de dependenţă externă.

Însă, după cum bine se ştie, nu mult după mesajul tronului din decembrie 1865 Alexandru Ioan Cuza a fost înlăturat de la conducerea Principatelor, iar raporturile cu Patriarhia ecumenică au început, încetul cu încetul, să se îmbunătăţească.

Acest fapt s-a datorat în primul rînd principelui Carol I care în septembrie 1866 a acceptat să primească din partea arhiereului Neofit Scriban un memoriu intitulat „Expose de la situation dans l'eglise roumaine" în care se explica detaliat situaţia complicată de izolare în care se găsea Biserica ortodoxă română. De asemenea, pe data de 12 şi 17 septembrie, mitropolitul Nifon al Ţării Româneşti şi mitropolitul Calinic al Moldovei i-au scris patriarhului ecumenic, încercînd să restabileacă legăturile cu Biserica Răsăritului[58].

Încercările de refacere a legăturilor diplomatice şi bisericeşti cu Patriarhia nu au însemnat şi renunţarea la autocefalia Bisericii ortodoxe române, care a fost reconfirmată legislativ în Constituţia din iunie 1866. Astfel, în titlul al II-lea al acesteia, la articolul 21 se specifica faptul că: „Biserica ortodoxă Română este şi rămîne neatîrnată de orice chiriarhie străină, păstrîndu-şi unitatea cu biserica ecumenică în privinţa dogmelor"[59].

Cu toate acestea, în luna octombrie 1866, Carol I a făcut o vizită la Constantinopol pentru recunoaşterea domniei sale de către sultan, iar mai apoi

[57] „Reforma", nr. 47 din 10 decembrie 1865.

[58] Nicolae Dobrescu, *op. cit.*, p. 133.

[59] Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 14.

a întreprins o vizită oficială la Patriarhia ecumenică, unde a fost întîmpinat cu amabilitate şi condescendenţă. În discursul de primire a principelui Carol I, D. Cleorulos, reprezentantul clerului grec nu a uitat să accentueze în clasica tradiţie bizantină a panegiricului că Patriarhia cunoştea sentimentele pioase ale noului domnitor faţă de Biserica ortodoxă română, catalogată drept „adevărata fiică a Bisericii mume“[60].

Discuţiile purtate de Carol I la Patriarhia ecumenică nu au fost deloc consistente în ceea ce priveşte autocefalia Bisericii române, însă chiar gestul simbolic al vizitei sale a reprezentat un adevărat discurs, plin de semnificaţii. Pe de o parte, vizita sa a însemnat un prim pas către reluarea relaţiilor oficiale cu Biserica Răsăritului şi în acelaşi timp scoaterea din izolare a Bisericii române, dar pe de altă parte, faptul că Biserica ortodoxă română era în continuare numită „fiică a Bisericii mume“, în retorica bizantină nu însemna decît o reafirmare a dependenţei externe a Bisericii româneşti faţă de Constantinopol şi, bineînţeles, nerecunoaşterea autocefaliei.

Intenţiile lui Carol I s-au reflectat destul de bine în viaţa politică a Principatelor, astfel că numai după cîteva luni de la vizita sa la Patriarhia ecumenică, Senatul prezenta în sedinţa sa din 23 ianuarie 1867 „Proiectul de lege organică pentru Biserica Ortodoxă Română“. Acest proiect reprezenta, în viziunea ministrului Cultelor şi Instrucţiunii I. Strat, urmarea firească a articolului 21 din Constituţie care afirma că mitropoliţii şi epicopii urmau să fie aleşi în virtutea unei legi viitoare. Astfel, proiectul Senatului din 23 ianuarie reprezenta un compromis pe care puterea politică îl făcea puterii spirituale. Pe de o parte, decretul stipula în continuare autocefalia Bisericii ortodoxe: „Biserica ortodoxă a României este şi rămîne autocefală, liberă şi independentă de orice biserică străină în ceea ce priveşte organizarea şi disciplina ei“. Însă, pe de altă parte, decretul anula controversata lege dată de Alexandru Ioan Cuza în mai 1865 („Legea pentru numirea de mitropoliţi şi episcopi eparhioţi în România“). Spre deosebire de vechea lege care prevedea numirea directă a mitropoliţilor şi episcopilor ortodocşi de către domnitor, actuala lege stipula alegerea acestora de o adunare compusă din membrii ortodocşi ai Adunării Deputaţilor şi Senatului, membrii Sinodului general al Bisericii şi protoiereii judeţelor[61].

Schimbarea introdusă în lege nu a fost spectaculoasă, dar a reprezentat, într-un fel, finalul luptei pentru canonicitate, deoarece mitropoliţii şi epis-

---

[60] „Reforma“, nr. 51 din 27 octombrie 1866.

[61] „Ecclesia“, nr. 1 din 29 ianuarie 1867, p. 3-4.

copii puteau fi aleşi de acum înainte şi nu numiţi de către domn, fapt ce le conferea statutul de ierarhi canonici, adică în deplin acord cu legislaţia bisericească.

Vestea s-a răspîndit destul de repede, astfel că la finalul anului 1868 Carol I primea două scrisori din partea Sultanului şi Marelui Vizir în care se aprecia dorinţa Bucureştiului de a înfiinţa un Sinod ortodox pe baze canonice bisericeşti[62].

De altfel, îmbunătăţirea relaţiilor cu Patriarha ecumenică a continuat sub domnia principelui Carol I, iar acest lucru s-a văzut din ordinul Ministerului Afacerilor Externe către D. Sturdza, consulul României la Constantinopol, de a conlucra cu Patriarhia ecumenică în orice chestiune. Ulterior, acest ordin a fost întărit de scrisorile trimise de principele Carol I patriarhului ecumenic, în care îi lăsa acestuia liberatea de a discuta cu acelaşi D. Sturdza, reorganizarea Bisericii ortodoxe române[63].

În acest context, în 1869, „Proiectul de lege organică pentru Biserica Ortodoxă Română“ (1867) a fost trimis spre avizare patriarhului Grigorie VI care a răspuns la începutul anului 1870, insistînd ca tomosul de recunoaştere a mitropoliţilor români să fie cerut de fiecare dată Patriarhiei, iar Marele Mir să fie sfinţit numai la Constantinopol[64].

În acest fel, patriarhul ecumenic reamintea încă o dată ierarhilor români că Biserica ortodoxă română nu era de facto autocefală, chiar dacă de jure, aceasta fusese redeclarată în 1872, cînd „Proiectul de lege organică pentru Biserica Ortodoxă Română“ a devenit „Legea organică a Bisericii Ortodoxe Române“. Însă, după o perioadă relativ îndelungată, în 1882, cînd ierarhii români au înţeles că Patriarhia ecumenică condiţiona autocefalia de sfînirea Marelui Mir, aceştia s-au hotărît să pună capăt acestei dependenţe externe şi să sfinţească Marele Mir în România[65].

Cel care a înţeles cel mai bine la acel timp necesitatea acestui demers a fost episcopul Melchisedec Ştefănescu. La 9 ianuarie 1882 acesta i-a scris ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice că în România existau condiţiile necesare pregătirii Marelui Mir şi că îi trimitea o lucrare de teologie în care se tratau problemele canonice şi politico-bisericeşti legate de acest subiect. De asemenea, Melchisedec îi cerea ministrului ca acest fapt să nu fie

---

[62] N. Iorga (ed.), *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, Bucarest, Au Siege de l'Institut, 1938, p. 34.

[63] *Ibidem*, p. 35 şi 41.

[64] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 126.

[65] MMS, Anul LIV (1978), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 416.

făcut public ziarelor și să nu fie discutat nici în ședințele Sinodului general[66].

Astfel, pe data de 25 martie 1882, în catedrala mitropolitană din București Marele Mir a fost sfințit pentru prima dată în România, fără consimțămîntul Patriarhiei ecumenice. În urma acestui demers, relațiile Bisericii ortodoxe române cu Patriarhia ecumenică s-au înrăutățit din nou. Ioachim al III-lea, patriarhul ecumenic, a trimis o scrisoare pe data de 10 iulie 1882 însoțită de acuzații și reproșuri la adresa ierarhilor români, în care patriarhul susținea drepturile istorice ale Patriarhiei de Constantinopol asupra Bisericii române[67].

Scrisoarea patriarhului Ioachim al III-lea a fost adusă în discuția Sinodului general în ședința din 23 octimbrie 1882, care a hotărît ca o comisie specială condusă de mitropolitul Iosif al Moldovei să redacteze un răspuns potrivit. Această sarcină a fost îndeplinită de episcopul Melchisedec Ștefănescu, iar răspunsul a devenit Actul sinodal din 23 noiembrie 1882, prin care Biserica ortodoxă română își susținea și afirma autocefalia în fața imixtiunilor Patriarhiei ecumenice[68].

Schimbarea de atitudine din partea Constantinopolului s-a produs o dată cu retragerea din scaun a lui Ioachim al III-lea și cu ocuparea lui de Ioachim al IV-lea în anul 1884. Sub păstorirea acestuia, în anul 1885, s-a reluat corespondența cu Patriarhia în scopul recunoașterii autocefaliei.

La data de 20 aprilie 1885, primatul Bisericii ortodoxe române Calinic Miclescu și ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor D. Sturdza au trimis două scrisori patriarhului Ioachim al IV-lea prin care cereau recunoașterea independenței bisericești. Pe data de 25 aprilie, după o prealabilă întîlnire a Sinodului ecumenic, Ioachim al IV-lea a răspuns în scris atît mitropolitului primat cît și ministrului Cultelor, pentru a anunța faptul că Biserica ecumenică recunoștea în mod oficial autocefalia Bisericii ortodoxe române. Cu această ocazie, s-a trimis și „Tomosul autocefaliei Bisericii ortodoxe române“ semnat de membrii Sinodului patriarhal[69]. Ulterior, în ședința din 1 mai a Sinodului Bisericii române s-a dat citire de către ministrul Cultelor și Instrucțiunii mesajul regal prin care Carol I anunța în mod oficial că Biserica ortodoxă română a primit binecuvîntarea patriarhului ecumenic. De

[66] Const. C. Diculescu, *op. cit.*, p. 29.
[67] BOR, Anul VI (1882), nr. 12, decembrie, p. 736-737.
[68] *Ibidem*, p. 375-377.
[69] BOR, Anul IX (1885), nr. 5, mai, p. 336-354.

asemenea, regele dorea în mod explicit să informeze pe ierarhii ortodocşi că: „Acest bun rezultat l-am obţinut prin stăruinţele guvernului Meu, cu concursul luminat şi patriotic al Prea Sfinţiţilor Mitropoliţi şi Episcopi ai bisericii române...“[70].

La finalul lunii mai 1885 (mai precis 30), mitropolitul primat al României a trimis o scrisoare patriarhului Ioachim al IV-lea prin care îi mulţumea pentru atitudinea binevoitoare pe care o avusese în privinţa autocefaliei.Tot atunci, mitropolitul primat Calinic Miclescu a anunţat celelalte Biserici ortodoxe autocefale despre recunoaşterea independenţei Bisericii ortodoxe române de către Patriarhia ecumenică[71].

RELIGIOUS AND POLITICAL INDEPENDENCE. ROMANIAN ORTHODOX CHURCH 1857-1885

– Summary –

The involvement of the Romanian Orthodox Church and its servants in the independence war, a decisive moment for the later political development of the Romanian state, had direct consequences, both for the Orthodox Church and for those who undertook the task of writing its history. The year of 1877 became, in time, a hallmark, especially to non-religious historiography, but to ecclesiastical historiography also, which made the connection between the political independence event and the religious independence one in 1885.

Thus, from Nicolae Dobrescu, Nicolae Iorga, I. Lupaş, Niculae I. Şerbănescu, I. Ionescu, Ioan Mareş, Gheorghe Vasilescu, Teoctist Arăpaşu, and up to Mircea Păcurariu, both ecclesiastical and lay historiography state that the political independence was a mandatory stage, the religious independence wouldn't have been possible without. This statement repeats itself over and over in all the author's books and articles I have just quoted above (and also in other books I won't cite it here), like an irrefutable evidence, though it is quite strange that nobody wanted to explain or to defend it with historical proofs.

This doesn't mean that the historical hypothesis, the ecclesiastical and lay historiography believe in, isn't true. There is a connection between political independence and religious one, yet to have it clearly proved, it needs to be linked to the monasteries' goods secularization issue and to the relationships of Romania and Orthodox Church with Constantinople Patriarchate.

[70] *Ibidem*, *Sumarele şedinţelor Sfîntului Sinod*, p. 3.

[71] BOR, Anul IX (1885), nr. 8, august, p. 553-554 şi p. 557.

The involvement in politics of the Constantinople patriarchs has never been a surprise to European diplomacy. Using different channels of communication with the Great Powers' consuls, Greek hierarchy interfere with the political life of Romanian Principalities. This caused a domino effect, because, the Romanian state, used to mingle with ecclesiastical affairs, increased its politics of interference with the Orthodox Church, right in the second half of the nineteenth century, under the pressure of Russia's dominance, and especially due to the relationship of autonomy with Ottoman Empire. Romanian government thought that ecclesiastical affairs were issues of internal nature, looking at the Great Powers' interference with much skepticism. Actually, the dedicated goods of the monasteries issue was always seen as a gap, used firstly by Russia, and then by the other Great Powers, to change the course of the Romanian political life, especially that at stake were considerable economic, as well as diplomatic interests, both of huge importance. This is way, right after the Principalities were united, in 1859, the political power tried to take over the ecclesiastical affairs, in order to keep an eye on the interference of the foreign states in Romanian internal affairs.

Taking into account the whole context that I have just described, ecclesiastical and lay historiography stated that Romania' s political independence might has been a decisive barrier in front of Greek patriarches' interests for Romania's internal issues. Thus, they would have been avoided the breaking up of diplomatic relationships with Constantinople Patriarchate, that, in this case, could accept more rapidly, the religious independence of Romanian Orthodox Church. This could be a plausible explanation of the hypothesis that linked the religious independence to the process of political independence.

Right after Romania gained its political independence, the interference of foreign states lost its intensity, and the stake of dedicated goods of the monasteries issue lost its importance. Thus, Berlin Congress, unlike Paris Conference, gave it an insignificant place within the formal disscusions, though Greek hierarchs had made a request, asking for compensations as a consequence of the secularization of monasteries goods. Meanwhile, given the fact that Romania's independence was diplomatically accepted, this issue became one of internal nature, the interference of Great Powers in Romania's political affairs loosing its reasons.

Yet, before 1877, the religious independence of Romanian Orthodox Church, otherwise claimed as a de facto state by the hierarchs of the Romanian Orthodox Church long before 1885, was a very debated issue, causing lots of diplomatic conflicts and political stress during the reign of Alexandru Ioan Cuza. Passed as a bill in 1864, the independence of Romanian Orthodox Church needed an international acceptance, as well. Anyway, this thing didn't happen right after the political independence, but much later, after the coronation of the Carol I as king of Romania.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Claudiu Lucian Topor

România, Austro-Ungaria şi războiul din Balcani
Vizita la Bucureşti a generalului Conrad von Hötzendorf
28-30 noiembrie 1912

Războiul aliaţilor balcanici împotriva Turciei a produs mutaţii majore în dinamica echilibrului de forţe din spaţiul sud-est european. Pentru cei mai mulţi dintre observatorii politici sau militari, victoria statelor balcanice, pecetluită practic în mai puţin de două luni, a reprezentat o reală surpriză. Nici măcar un singur guvern european nu se aştepta la acest deznodământ, care pentru Germania şi Austro-Ungaria s-a dovedit o amară deziluzie. La Viena, ca şi la Berlin a fost înţeleasă greşit forţa de împotrivire a turcilor, iar diplomaţia şi-a construit strategia politică bazându-se pe false presupuneri[1]. Prăbuşirea Turciei europene sub loviturile statelor din Balcani a impus rediscutarea priorităţilor politicii externe în funcţie de condiţiile create prin schimbarea echilibrului de forţe regional. În paralel cu anumite agitaţii din presă, pregătirile militare se găseau în plină desfăşurare. Mobilizarea generală sau parţială, pericolul extinderii războiului balcanic pe întregul continent reprezentau angoasele momentului şi anunţau un viitor nu tocmai reuşit. Neîncrederea devenise principala stare de spirit ce domina în cancelariile europene, iar soluţiile preconizate de diplomaţie păreau a nu mai garanta nimic.

Relaţiile României cu Austro-Ungaria nu au putut rămâne complet imune la aceste transformări. Criza politică şi războiul din Balcani au pus la grea încercare cooperarea româno–austro-ungară, fundamentată pe existenţa unui tratat care şi-a arătat foloasele vreme de aproape 30 de ani. Aş-

[1] Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914*, Berlin, 1922, p. 214.

teptările României au devenit mai mari, iar posibilităţile Austro-Ungariei s-au redus considerabil. Sesizând slăbiciunile Vienei şi politica ezitantă a ministrului Leopold von Berchtold, la Bucureşti şi în ţară s-au înmulţit acele voci, care condamnau politica balcanică a Monarhiei Dunărene şi aruncau asupra ei răspunderea pentru situaţia ingrată în care se afla România, rămasă în afara conflictului balcanic şi sfâşiată în orgoliul propriu de succesele vecinilor bulgari. În acest cadru politic extrem de agitat, la sfârşitul lunii noiembrie 1912 s-a derulat vizita la Bucureşti a generalului austriac Conrad von Hötzendorf. Ea reprezintă un eveniment care, deşi a fost observat sau comentat de către contemporani, nu beneficiază decât de menţionări sporadice sau lacunare în istoriografia războaielor balcanice sau în cea a relaţiilor României cu Tripla Alianţă. Nu a fost ilustrat cum s-ar fi cuvenit contextul vizitei şi nici nu s-a reflectat suficient asupra finalităţii sau a ecourilor ei de moment.

În momentul în care i s-a încredinţat misiunea în România, Conrad von Hötzendorf deţinea funcţia de inspector şef al armatei austro-ungare. El însuşi personaj controversat, absolvent al Academiei Militare şi un apropiat al arhiducelui Franz Ferdinand, generalul von Hötzendorf era recunoscut pentru convingerile sale radicale. În anul 1911 a sprijinit ideea unui război preventiv împotriva Serbiei, dincolo de opoziţia ministrului Aehrenthal, iar în iulie 1914 a cerut ca Austro-Ungaria, zdruncinată de crima de la Sarajevo, să mobilizeze fără a mai aştepta răspunsul Belgradului la ultimatum[2]. Este evident faptul că motivaţiile de ordin militar şi mai puţin capacitatea politică l-au recomandat pentru această vizită în România, în condiţiile în care momentul ales s-a suprapus cu finalizarea tratativelor dintre delegaţii alianţei balcanice şi cei ai Turciei în vederea semnării armistiţiului. Sosirea unui oaspete de rang înalt în armata Austro-Ungariei nu putea să treacă neobservată într-o ţară care, după expresia unui comentator francez, se asemăna cu „o fată tânără care-şi face intrarea în lume şi căreia fiecare îi face curte"[3]. În timp ce Franţa şi Rusia prin miniştrii de la Bucureşti sau diferiţi alţi emisari[4] se străduiau să-şi asigure cooperarea României şi să o împingă

[2] Richard F. Hamilton and Holger H. Herwig (editors), *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, 2003, pp. 121 şi 123.

[3] Jean Pèlissier, *Dix mois de guerre dan les Balkans. Octobre 1912 – aout 1913*, Paris Libraire Academique, 1914, p. 75.

[4] Ne referim în primul rând la vizita lui Paul Deschanel, fost preşedinte al Camerei din Franţa şi la prezenţa în capitala României a lui Felix Roussel, primarul Parisului care, în luna aprilie 1912, a purtat discuţii cu personalităţi ale scenei politice româneşti, bucurân-

spre alianţa balcanică, Austro-Ungaria încerca cu sprijinul Germaniei să păstreze vechile raporturi şi să reînnoiască alianţa politică împreună cu o nouă convenţie militară. Faptul se explica prin necesitatea unei mai mari coeziuni în politica Triplei Alianţe, în condiţiile schimbării raportului de forţe din Balcani în favoarea Rusiei. Din acest motiv, se cuvine să semnalăm că vizita lui Conrad von Hötzendorf la Bucureşti nu poate fi complet străină de un alt moment esenţial pentru consolidarea Triplei Alianţe: tratativele de la Berlin, la care au participat generalul austriac Scheuma (şeful Marelui Stat Major); Franz Ferdinand; împăratul Wilhelm al II-lea şi alţi responsabili ai politicii externe din Germania[5]. Există anumite incertitudini în legătură cu rezultatul acestor convorbiri. Nu se cunoaşte exact măsura concretă a sprijinului pe care Germania era dispusă să îl ofere pentru politica balcanică a Monarhiei Dunărene, aflată într-un moment vizibil de criză din pricina portului sârbesc la Marea Adriatică. Se ştie că împăratul Wilhelm al II-lea ar fi promis solemn susţinerea Germaniei pentru Austro – Ungaria în situaţia unui război împotriva Serbiei, dar Kiderlen-Wächter, liderul de la Auswärtige Amt, a căutat prin mijloace felurite (inclusiv un interviu publicat de *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*) să mai tempereze câte ceva din înţelesul exuberant al cuvintelor suveranului[6]. Dincolo de orice impresie referitoare la acest moment, rămâne sigur faptul că discuţii similare a iniţiat şi Conrad von Hötzendorf la Bucureşti. El ştia exact ce trebuia să obţină din partea României şi ce trebuie să ofere pentru un eventual succes. O parte din recompensă o reprezentau informaţiile confidenţiale despre vizita lui Stoian Danev la Budapesta şi convorbirile sale cu Leopold von Berchtold. Momentul provocase consternare la Bucureşti pentru că aceste tratative de la Budapesta au rămas mult timp un secret bine păzit. Ceea ce se ştia însă sigur era faptul că discuţiile dintre Berchtold şi preşedintele Camerei bulgare au abordat şi tema încinsă a rectificării frontierei dobrogene. Danev dorea de fapt să vadă până unde va fi dispusă Austro-Ungaria să susţină pretenţiile României[7]. Atunci când a fost solicitat să se pronunţe în legătură cu ideea compensaţiilor teritoriale, cuvenite în schim-

---

du-se chiar de o recepţie oferită de rege. Vezi, Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, vol. IV, *1910-1914*, ediţia a II-a, Editura Universul, Bucureşti, 1936, pp. 75-76.

[5] Andrew Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rrivalries and russian foreign Policy 1908-1914*, University of Toronto Press, [f.a.], pp. 103.

[6] Ernst Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars (1912-1913)*, New York, 1969, pp. 236 şi 244.

[7] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – Bucureşti, *Fond Problema 21, Budapesta (Rapoarte politice 1909-1913)*, vol. 30, f.150.

bul neutralității româneşti, oaspetele din Bulgaria a răspuns în termenii unui refuz categoric[8]. După cum era de aşteptat, vizita lui Danev la Budapesta a produs numeroase zvonuri în capitalele statelor din Balcani. Chiar dacă Berchtold, conform obişnuinței, s-a exprimat prudent şi nu a oferit Bulgariei ceva concret în chestiuni sensibile, conținutul real al convorbirilor a fost denaturat, iar semnificațiile minore ale vizitei au fost exagerate. S-a înțeles atunci, cu totul eronat, că prezența lui Danev la Budapesta şi primirea de care a beneficiat reprezentau consolidarea poziției Bulgariei în relațiile cu Dubla Monarhie spre paguba Serbiei, dar mai ales a României. Pentru a-şi atinge scopul, Danev nu a ezitat să modifice chiar şi înțelesul cuvintelor prințului moştenitor, lăsând să se înțeleagă că acesta nu era interesat de pretențiile teritoriale ale României şi nici de miza esențială a războiului Austriei cu Serbia din pricina chestiunii portului la Marea Adriatică[9]. La scurt timp după ce Danev a părăsit Budapesta, Berchtold s-a hotărât să-l trimită pe Conrad von Hötzendorf la Bucureşti. Vizita a fost însă inițial amânată la solicitarea guvernului român, pentru că în capitală era aşteptat să sosească acelaşi Danev, cu scopul demarării primelor negocieri referitoare la modificarea frontierei din Dobrogea. Cum însă preşedintele Sobraniei bulgare era atunci mai interesat de tratativele privind semnarea armistițiului cu Turcia, sosirea lui Hötzendorf nu a mai întâmpinat nici un obstacol şi nici nu s-a lăsat prea mult timp aşteptată[10]. În fruntea unei delegații din care mai făceau parte baronul von Riedl (expert în Ministerul Comerțului) şi maiorul Kundmann („adjutantul" personal al generalului), Conrad von Hötzendorf a plecat spre România la 28 noiembrie 1912[11]. După o călătorie obositoare, el sosea a doua zi la Bucureşti cu trenul de Vârciorova. La gară îl aşteptau prințul Fürstenberg (ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei în România), locotenent colonelul Hranilovici (ataşatul militar), generalul Crăiniceanu (comandantul Corpului II armată) şi Trăsnea-Greceanu (directorul serviciului de protocol din cadrul ministerului român de Externe)[12]. Chiar înaintea plecării, Berchtold i-a prezentat pe larg lui Hötzendorf instrucțiunile referitoare la programul vizitei sale în România. Pretextul oficial al sosirii la Bucureşti se referea la un eveniment nefericit. El trebuia să

[8] Ernst Helmreich, *op. cit*, p. 247.
[9] Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann*, Verlag Styria, 1963, p. 346.
[10] Ernst Helmreich, *op. cit*, p. 247.
[11] Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 354.
[12] „Viitorul", anul V, nr. 1718, Bucureşti, duminică 18 noiembrie 1912.

prezinte condoleanţe regelui Carol pentru decesul surorii acestuia, contesă de Flandra. În realitate, se ştie, scopul misiunii era cu totul altul. Mai întâi, Hötzendorf înmâna regelui Carol o scrisoare a împăratului Franz Iosif. Din conţinutul ei rezulta, în principal, aprecierea de care se bucura politica României la Viena datorită atitudinii faţă de conflictul balcanic. Termenii elogioşi ai scrisorii reflectau prietenia dintre cei doi suverani şi încrederea reciprocă faţă de viitoarele relaţii politice. Au urmat apoi convorbirile propriu-zise dintre generalul Hötzendorf şi regele Carol. Cu acest prilej s-a exprimat dispoziţia fermă a Austro-Ungariei pentru sprijinirea „legitimelor pretenţii româneşti", în condiţiile revizuirii păcii preliminare dintre aliaţii balcanici şi Turcia de către puterile europene. În mod confidenţial, regele Carol mai era informat despre tratativele de la Budapesta dintre Danev şi Berchtold. Principalul punct al misiunii lui Hötzendorf la Bucureşti urmărea pregătirea reînnoirii acordului politic şi stabilirea unor repere clare cu privire la viitoarea cooperare militară. În măsura posibilităţilor, acestea din urmă trebuiau să fie consemnate şi în scris[13]. În general, programul şi obiectivele vizitei au rămas strict secrete. Au apărut numeroase zvonuri şi s-au construit scenarii, iar în afara factorilor direct implicaţi în discuţii, doar la Berlin s-a mai ştiut ceva despre însemnătatea reală a acestei vizite[14]. Audienţa acordată de regele Carol a reprezentat momentul de vârf al acestui eveniment. La palatul regal discuţiile s-au desfăşurat pe durata a peste două ore, iar pentru generalul austriac întreg efortul a meritat, pentru că la final avea motive de satisfacţie. El a observat mai întâi că regele abandonase mai vechea sa politică de susţinere a Turciei şi se arăta dispus să colaboreze cu Austro-Ungaria pentru soluţionarea divergenţelor din Balcani. Venerabilul suveran agrea, se pare, ideea unei păci preliminarii la sfârşitul conflictului balcanic, cu speranţa că revizuirea ei de către puteri va permite o mai bună reprezentare a intereselor României. Comunicarea referitoare la desfăşurarea concomitentă a tratativelor privind reînnoirea Triplei

[13] Feldmarschall Conrad, *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*. Zweiter Band: *1910-1912. Die Zeit des libyschen Krieges und des Balkankrieges bis Ende 1912*, Rikola Verlag, Wien, Berlin, Leipzig, München, 1922, pp. 351-353.

[14] *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. von Johannes Lepsius, Albrecht Mendellson Bartholdy, usw., 33. Bd., *Der Erste Balkankrieg*, Kapitel CCLXIV, *Die Erfolge der Allierten. Die Interventionsfrage. Oktober bis November 1912*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927. (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Bukarest, den 24. November 1912), p.413.

Alianțe l-a surprins şi l-a bucurat cel mai mult pe rege, pentru că el se arătase mereu sceptic față de adeziunea Italiei. Întrebat în legătură posibilitatea ca România să prelungească tratatul ce o lega de Dubla Monarhie, Carol a ezitat să ofere un răspuns convingător. El a menționat doar că tratatul era încă în vigoare şi numai o denunțare cu un an înainte să expire l-ar putea transforma într-un instrument politic total ineficient. Adevăratele intenții ale suveranului de Hohenzollern reies mai clar din convorbirile referitoare la tema cooperării militare dintre cele două armate, în cazul uni război împotriva Rusiei. Conrad von Hötzendorf a aflat de la rege că România este pregătită să participe cu toate forțele sale la un astfel de eveniment. S-a stabilit, cu acest prilej, ca trupele româneşti (zece divizii operative şi cinci în rezervă) să ocupe aliniamentul Bârlad – Galați – Nămoloasa – Focşani. Atunci când generalul austriac a sugerat şi o concentrare a trupelor româneşti la nord de Iaşi (posibil în direcția Botoşani), regele şi-a exprimat nemulțumirea. În concepția sa, armata română trebuia să opună rezistență ofensivei Corpurilor VII respectiv VIII ale armatei ruse. El era vizibil iritat de faptul că Hötzendorf nu amintea nimic despre posibila obligație a Germaniei (poate chiar şi a Italiei) de a trimite cel puțin o divizie operativă în sprijinul României. Întrucât aceste efective militare nu puteau ajunge în țară decât pe o cale terestră, s-a cerut şi permisiunea tranzitării teritoriului Dublei Monarhii[15]. La puțin timp după încheierea audienței la rege, generalul Hötzendorf a efectuat o serie de vizite cu caracter privat la preşedintele Consiliului de Miniştri (Titu Maiorescu), şeful Statului Major (Alexandru Averescu) şi ministrul de război (Herjeu). A purtat discuții amicale cu mai mulți miniştri şi secretari de stat. La întrevederea cu Averescu s-a discutat din nou problema conlucrării în plan militar. Referitor la acest moment, *Averescu amintea mai târziu în Notițele sale zilnice de război că generalul* austriac a venit la Bucureşti special pentru a încheia „convențiunea" militară cu România. Despre conținutul acestui document nu aflăm însă decât puține detalii cuprinse într-o frază, probabil neglijent uitată în conținutul aceloraşi *Notițe*: „... mi-a spus [Conrad von Hötzendorf; n.ns., C.T.] că în sprijinul aripii stângi a grosului armatei noastre, care ar fi înaintat de la Prut în direcția generală Kiev, nu ne-ar fi dat decât un singur corp de armată şi anume pe cel din Bucovina"[16]. Este evident că în convorbirile lui

[15] Feldmarschall Conrad, *op. cit.*, pp. 355-356.

[16] Mareşal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. I, *1914-1916 (Neutralitatea)*, ediție îngrijită, studiu introductiv şi note de Eftimiu Ardeleanu şi Adrian Pandea, Editura Militară, Bucureşti, 1922, p. 30.

Averescu cu Hötzendorf s-au stabilit detalii ale unor operaţiuni militare de amploare[17]. Nu ştim dacă, în realitate, s-a semnat sau nu o convenţie militară[18], dar cu siguranţă s-a convenit ca înţelegerile operative dintre cele două state majore să se reglementeze în condiţii similare celor negociate cu responsabilii militari din Germania. Întrevederea de la palatul regal oferă însă o imagine clară asupra noii dimensiuni a raporturilor militare dintre România şi Austro-Ungaria. În ciuda anumitor divergenţe politice, cooperarea militară nu avea prea mult de suferit. Frontiera de est a României a fost împărţită în patru secţiuni, fiecăreia urmând a-i corespunde câte un corp de armată gata să acţioneze oricând. În caz de război, operaţiunile militare împotriva Rusie se declanşau cu începere din a zecea zi de la decretarea mobilizării, iar principalele acţiuni urmau a se derula în direcţia Chişinău[19].

Vizita generalului Hötzendorf la Bucureşti nu s-a încheiat după consumarea audienţei la rege şi finalizarea convorbirilor cu factorii politici sau militari din România responsabili în luarea deciziilor. În programul ei, mai exista un punct care nu mai avea decât indirect legătură cu misiunea inspectorului şef al armatei austriece. De mai multă vreme, la Viena, se studia posibilitatea încheierii unei uniuni vamale între România şi Austro – Ungaria. Proiectul, deşi evident fantezist, a fost elaborat de un expert ce cunoştea suficient de bine potenţialul economic al României. Acest personaj era baronul von Riedl, şeful secţiunii comerciale din ministerul austriac de externe şi însoţitorul lui Conrad von Hötzendorf la Bucureşti. În ciuda unor eforturi serioase, uniunea vamală nu s-a realizat, deşi ea putea părea la un moment dat chiar firească, datorită legăturilor politice şi militare dintre Austro-Ungaria şi România[20]. Înainte să părăsească România, oaspetele

[17] În arhivele austriece nu există nici un document care să certifice desfăşurarea acestor convorbiri, fapt care întăreşte presupunerea că, odată revenit la Viena, Conrad Hötzendorf a informat doar verbal despre acest subiect pe împărat şi moştenitorul tronului. Cf. Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 355.

[18] Despre un asemenea text aminteşte nu doar Averescu în *Notiţele* sale zilnice de război ci şi conţinutul unei note informative a ambasadorului Austro – Ungariei la Berlin, din care reiese că România era obligată formal să participe la război de partea Dublei Monarhii. Kiderlen-Wächter a transmis textul integral al acestui document ministrului acreditat la Bucureşti, von Waldthausen. Vezi, *Die Grosse Politik...*, 33.Bd., *Der Erste Balkankrieg.* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Gesandeten im Bukarest von Waldthausen*, Berlin, den 30. November 1912), p. 431.

[19] Feldmarschall Conrad, *op. cit.*, pp. 361 respectiv 363-364.

[20] *Ibidem*, p. 369.

austriac a participat şi la slujba de pomenire, oficiată în memoria contesei de Flandra, sora decedată a regelui Carol. A urmat apoi drumul de întoarcere spre Viena, când Hötzendorf i-a dictat „adjutantului“ Kundmann textul unui raport cuprinzător asupra vizitei în România şi a oferit cu amabilitate un interviu domnului Ciocârdia, redactor la ziarul „Universul“[21].

La Bucureşti, în urma sa, au rămas suficient de multe zvonuri şi comentarii. Cea mai mare nelinişte şi suspiciune a atins evident tabăra Antantei, acolo unde Rusia devenise sursa celor mai importante nemulţumiri. Diplomaţia de la Petersburg, după ce şi-a exprimat în mod vizibil îngrijorarea, a încercat să pareze „lovitura austriacă“, grăbind trimiterea Marelui Duce Nicolae la Bucureşti[22]. Şebeco, ministrul acreditat în România, a urmărit, de altfel, foarte atent programul vizitei lui Hötzendorf şi a găsit şi remediul pentru repararea situaţiei. Într-un amplu raport trimis la Petersburg, în data de 14/27 noiembrie 1912, el înştiinţa deja supra sosirii lui Conrad von Hötzendorf la Bucureşti şi propunea ca gestul simbolic al remiterii bastonului de mareşal al armatei ruse către regele Carol să se realizeze prin intermediul unui mare principe din familia imperială a Romanovilor. Era modul prin care, credea el, s-ar fi produs o impresie îmbucurătoare regelui Carol şi întregii ţări, în folosul îmbunătăţirii relaţiilor politice bilaterale[23]. Peste numai câteva zile, la 30 noiembrie, acelaşi Şebeco informa, într-un raport ceva mai bine structurat despre programul şi finalităţile vizitei lui Conrad von Hötzendorf în România. Judecând după unele fapte ipotetice, dezvăluite mai curând de neliniştea unor cercuri politice autohtone, această vizită se explica doar prin dorinţa Austro-Ungariei de a compromite România în ochii Rusiei. Într-un alt registru de interpretare, mai apropiat de adevăr, Şebeco ştia că nu există nici o îndoială cu privire la anumite schimbări petrecute în politica Dublei Monarhii faţă de România. Această constatare era probată şi de informaţiile furnizate de ataşatul militar al Rusiei, care observase în ultima vreme o activitate intensă la Statul Major al armatei române,

---

[21] *Ibidem*, p. 353 şi 362.

[22] Dr. Ernst Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-turkischen Kruse 1877/1878 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin, 1939, p. 153.

[23] *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter Imperialismus. Dokumenten aus den Archiven der zarischen und provisorischen Regierung 1878-1918*, Reihe III, *Von Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913*, 4.Bd, *18.Oktober – 4.Dezember 1912*, Steiniger-Verlage, Berlin, 1942. (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 14/27 November 1912), pp. 350-351.

acolo unde colonelul Hranilovici se prezenta în mod regulat[24]. În ciuda dezminţirilor primite de la diferiţi membri ai guvernului, Şebeco era convins că între România şi Austro-Ungaria exista un fel de acord care prevedea acţiuni militare comune. Circulaţia neîntreruptă între comandamente şi contactele frecvente între responsabilii militari reprezentau pentru ministrul Rusiei dovada cea mai rezistentă[25]. Existau suficiente motive pentru ca Rusia, interesată de izolarea României de Tripla Alianţă, să acţioneze rapid şi eficient. Şebeco a crezut că vizita principelui Nicolae la Bucureşti putea echilibra disputa. Realitatea însă l-a contrazis, pentru că evenimentul mult aşteptat s-a produs în grabă şi nu a fost suficient de bine pregătit. Înaltul oaspete din Rusia a sosit la Bucureşti într-o misiune cu caracter strict protocolar, care trebuia să se desfăşoare pe durata a doar două zile (10-12 decembrie 1912). Deşi delegaţia care îl însoţea era impunătoare (generalii Meyendorff, Bagration, Totleben şi „adjutantul“ Trubeţcoi)[26], iar primirea s-a dovedit a fi şi ea pe măsură[27], obiectivul concret al vizitei nu a putut depăşi cadrul rigid al unei ceremonii militare. Solemnitatea înmânării bastonului de mareşal regelui Carol a presupus foarte multă discreţie. Evenimentul s-a desfăşurat în sala tronului, în prezenţa unor ofiţeri ruşi, români, dar şi bulgari. Accesul oamenilor politici a fost îngrădit, cu excepţia lui Titu Maiorescu, cel care a beneficiat de mai multă îngăduinţă în calitatea sa de lider al guvernului[28]. Marele Duce Nicolae şi-a dezvăluit însă de la început intenţiile reale pentru care s-a deplasat în România. A aşteptat cu nerăbdare un prilej mai bun pentru discuţii amicale şi atunci când l-a găsit nu a ezitat să-l întrebe pe regele Carol despre recenta vizită a generalului austriac, conţinutul convorbirilor şi măsura în care ele pot fi interpretate drept o încercare disperată a Austriei de a câştiga suportul României, într-o acţiune militară comună. Răspunsul suveranului a venit cu promptitudine şi s-a dovedit cu totul dezarmant: „Nimic nou nu reiese din demersul generalului. Vă dau cuvântul meu de onoare“[29]. Este posibil ca tocmai aceste incertitu-

[24] *Ibidem*. (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 17 / 30 November 1912) ,p. 387.

[25] *Ibidem*. (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 18 November/1 Dezember 1912), p. 391.

[26] Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti, *Fond Microfilme Germania (R.D.G.)*, rola nr. 35, c. 148.

[27] O primire „regească, dar strict militară“. Cf. C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 115.

[28] *Ibidem*, p. 116.

[29] *Documents diplomatique francaise (1871- 1914)*, 3-Serie (1911-1914), Tome V, *5 décembre 1912 – 14 mars 1913*, Paris, Imprimerie Nationale, [f. a.]. (*M. Blondel, Ministre*

dini legate de vizita lui Hötzendorf să-l fi iritat şi mai mult pe Marele Duce Nicolae. Într-o discuţie purtată în compania lui Kalinkov (ministrul Bulgariei la Bucureşti), oaspetele din Rusia şi-a arătat întreaga „grijă" faţă de români, spumegând la adresa sosirii lui Hötzendorf în România: „Românii – spunea el – se înşeală enorm dacă cred că ne vor păcăli; ei vor să stea pe două fotolii şi uită ce li se poate întâmpla celor care intenţionează să se aşeze astfel. Românii se îndreaptă o dată spre noi şi de două ori spre Viena. Ce a căutat Hötzendorf cu puţine zile înainte de sosirea mea aici la Bucureşti, când se ştia precis că voi veni?"[30] Se poate spune că într-adevăr aceasta era o întrebare sfâşietoare, dar chiar şi aşa Marele Duce a greşit atunci când s-a arătat ofensat. Existau suficient de multe probleme la care nimeni nu-i putea oferi un răspuns foarte clar. Rezultatul vizitei sale în România nu este unul spectaculos. Este posibil ca acest eveniment să fi produs efecte pozitive de durată dar, în nici un caz, clarificări în evoluţiile pe termen scurt. Regele Carol n-ar fi ridicat sabia împotriva Austriei şi nici nu s-ar fi umilit acceptând să facă parte dintr-o alianţă balcanică manipulată de Rusia[31]. În mod evident nu existau motive ca el să abandoneze angajamentele asumate faţă de Tripla Alianţă. Dimpotrivă, odată cu revenirea baronului von Hötzendorf la Viena, România a cules noi aprecieri. Rezultatele concrete ale vizitei generalului austriac în România nu s-au lăsat prea mult timp aşteptate. Este suficient poate să amintim despre deblocarea livrărilor de armament solicitate de la fabrica Steyr[32] sau chiar despre debutul tratativelor directe cu Bulgaria în privinţa rectificării frontierei din Dobrogea[33].

Vizita de scurtă durată a generalului von Hötzendorf la Bucureşti a reprezentat o lovitură de imagine în folosul României. Ea dovedea că, în ciuda anumitor derapaje şi a modificărilor teritoriale ce se preconizau în

---

de France à Bucarest, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères, Bucarest, 14 decembre 1912), p. 80.

[30] Dr. M. Boghitschewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens (1903-1914)*, 1. Bd., *Geheimakten aus serbischen Archiven*, Berlin , Brücken Verlag, 1928. (*Der serbische Gesandte Ristisch, Bukarest, an das Ministerium des Äussern in Belgrad*, Bukarest, den 2./15. Dezember 1912), p. 269.

[31] Emil Diaconescu, *România şi Marile Puteri după Congresul de la Berlin până în 1914*, Iaşi, Institutul Grafic „Presa Bună", 1937. Vezi, *Anexa*, p. 67.

[32] Feldmarschall Conrad, *op. cit.*, p. 370.

[33] Pentru detaliile sosirii lui Stoian Danev la Bucureşti a se vedea Anastasie Iordache, *Criza politică din România şi războaiele balcanice 1911-1913*, Bucureşti, Editura Paidea, 1998, pp. 196-197.

Peninsula Balcanică, România şi Austro-Ungaria sunt hotărâte să parcurgă acelaşi drum. Tratativele purtate la Bucureşti au netezit calea semnării convenţiei militare în contextul apropiat al reînnoirii acordurilor cu Tripla Alianţă. Sub aspect militar s-au produs clarificări esenţiale, multe dintre ele greu de descifrat până la capăt datorită informaţiei mai puţin accesibile pentru cea mai mare parte a observatorilor contemporani. De aici rezultă poate neliniştea şi incertitudinea care au creat, de-a lungul timpului, destule controverse în jurul acestui moment. Ceea ce se poate afirma cu siguranţă este faptul că România oficială, sau cel puţin o parte a ei, nu a refuzat în toamna anului 1912 oferta de cooperare a Austro-Ungariei în cazul unui război cu Rusia ţaristă. Cu toate acestea, pe termen lung vizita la Bucureşti a generalului Hötzendorf nu înseamnă foarte mult. Tensiunile dintre Bucureşti şi Viena s-au acutizat în vara anului 1913 şi au făcut uitate angajamentele asumate cu foarte puţin timp în urmă. Din acest motiv, se poate afirma că evenimentul la care ne-am referit a reprezentat un ultim moment de conciliere în relaţiile dintre cele două state. După numai un an, sosea la Bucureşti un alt emisar al Vienei, Ottokar Czernin[34], dar numai pentru a constata că în realitate nu mai rămăsese nimic. O întreagă operă de pace şi prosperitate construită cu migală după 1883 devenise dintr-o dată un simplu petec de hârtie.

RUMÄNIEN, ÖSTERREICH-UNGARN UND DER KRIEG AUS BALKAN. DER BESUCH IM BUKAREST DES GENERALS CONRAD VON HÖTZENDORF (AM 28. UND 30. NOVEMBER 1912)

– Zusammenfassung –

Der erste Balkankrieg hat auf die politischen und militärischen Beziehungen Rumäniens mit Österreich-Ungarn sehr stark eingewirkt. Die balkanische Allierten verursachten dem Osmanischen Reiches eine schwierige Niederlage und das Gleichgewicht der Kräfte wurde noch einmal im Vorteil Russland umgestaltet. Kurze Zeit vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges wurde zwischen Wien und Bukarest mehrmals benötigt, eine dauerne und vertrauensvolle Beziehung zu begründen. Der Besuch des Generals Conrad von Hötzendorf in Bukarest dienste diesem Zweck. Am Ende des Monats November ist der Chefinspektor in österreichisch-ungarischen Armee zur rumänischen Haupstadt angekommt. Dort führte er bedeutende Gespräche mit dem König Karl I und andere

[34] Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, Verlegt bei Ullstein, Berlin und Wien, 1919, p. 107.

politischen oder militärischen Persönlichkeiten aus Rumänien. Die anwesende Abhandlung ist eine Analyse des Umstandes, der Entwicklung von Ereignisse und der Schlussergebnisse dieses Besuch. Wir können nicht wissen ob Rumänien und Österreich-Ungarn, eine gewisse militärische Abmachung, für den Fall eines Krieges gegen Russland, abgeschlossen wurden. Grundsätze einer neuen Zusammenarbeit wurden doch mit Sicherheit festgesetzt. Die Verhandlungen aus Bukarest blieben leider ohne Erfolg bei der Zukunft. Ein Jahr später, im Sommer 1913, haben, zwischen Wien und Bukarest, grosse Gegensätze mit Heftigkeit eingesetzt. Der Besuch des Generals Conrad von Hötzendorf wurde schon vergessen. Rumänien war nicht mehr in Stande, Österreich-Ungarn militärisch zu unterstützen.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Studii şi articole

Svetlana Suveică

Reforma agrară din 1920 în Basarabia: procesul exproprierii

În articolul de faţă vom scoate la iveală – inclusiv în baza unui material de arhivă inedit – caracteristicile procesului de expropriere, desfăşurat în Basarabia în două etape: în perioada 1918-1921, când au fost de fapt expropriaţi ţăranii care acaparaseră pământuri în urma aşa-zisei „revoluţii agrare", şi în perioada 1921-1926 când, odată cu exproprierea proprietarilor, avea loc împroprietărirea ţărănimii basarabene cu loturi de pământ în baza legislaţiei agrare intrate în vigoare. Reforma agrară nu s-a limitat în exclusivitate la exproprierea pământurilor, aceasta constituind doar un component al procesului. Sarcina principală a reformei agrare a fost împroprietărirea ţăranului basarabean. În acest context, exproprierea a subminat baza economică şi socială a marii proprietăţi, înclinând cântarul istoriei în favoarea ţărănimii – pătura cea mai numeroasă a societăţii.

În acelaşi timp, în Basarabia se simţea necesitatea lichidării deosebirilor de organizare a agriculturii în nordul şi sudul provinciei, fapt care se datora aplicării, în a doua jumătate a secolului XIX, a două reforme agrare sub regimuri diferite. În nordul şi centrul provinciei la 1869 a fost aplicat Ucazul ţarist din 3 martie 1861, prin care ţăranii dependenţi erau puşi în libertate şi împroprietăriţi. Lotul de împroprietărire varia între 8 şi 13 deseatine[1] de pământ, în dependenţă de zonă, fertilitatea solului şi densitatea populaţiei[2]. În cele trei judeţe din sud – Cahul, Bolgrad şi Ismail, retroce-

[1] Deseatină – unitate rusească de măsurare a suprafeţei, echivalentă cu 1,092 ha.

[2] A. Goşu, I. Scurtu, *Basarabia sub ocupaţia ţaristă*, în: I. Scurtu, D. Almaş, A. Goşu, I. Pavelescu, Gh.I. Ioniţă, I. Şişcanu, N. Enciu, Gh.E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la origini şi până în prezent*, Bucureşti, Semne, 1998, p. 54.

date Principatului Moldovei în perioada 1856-1878 – a fost pusă în aplicare Legea rurală din 14 august 1864, care stabilea cuantumul pământului alocat țăranilor în dependență de numărul vitelor aflate în posesie. Țăranii lipsiți de vite de tracțiune primeau câte 3,0517 ha, țăranii mijlocași cu doi boi și o vacă – câte 5,7635 ha, țăranii cu patru boi și o vacă – câte 8,6734 ha[3]. Locuitorii din aceste județe au fost înzestrați cu cote de pământ mai mari decât în restul Principatului, dar cu cote mai mici decât în restul Basarabiei. Astfel, deosebirea în organizarea agriculturii între nord și sud se datora, pe lângă factorii de ordin natural și climateric, „condițiilor de împroprietărire cu totul deosebite în fiecare regiune"[4]. La 1918, în nord și centru predomina marea proprietate, iar în sudul Basarabiei – mica proprietate. Până în 1918, în întreaga provincie a urmat ciopârțirea proprietăților mici și mijlocii, ca urmare a creșterii demografice a populației, pe de o parte, și acapararea pământului de către marea proprietate, pe de alta.

Cadrul legislativ și instituțiile exproprierii. Discuțiile referitoare la aplicarea reformei agrare au fost declanșate de românii basarabeni încă în 1917. Declarația Partidului Național Moldovenesc din 31 mai 1917, care păstra suflul revoluției ruse – în care, între altele era scris că „pământul trebuie să fie în stăpânirea norodului, sau cum se zice, să fie soțializat"[5] –, prezenta un mod radical de soluționare a problemei agrare[6]. Ideea de comunizare a pământului fără răscumpărare nu garanta dreptul de proprietate asupra acestuia. Pământul era dat în folosință comună, fiecare țăran având posibilitatea să lucreze o normă stabilită de Sfatul Țării, iar viile și grădinile boierești treceau în stăpânire obștească.

La 2 decembrie 1917, Sfatul Țării a adoptat *Declarația de autonomie a Republicii Democratice Moldovenești* care proclama distribuirea întregului pământ norodului muncitor „fără plată, pe temeiul folosirii drepte"[7]. Autorii declarației încercau să reglementeze controlul asupra pământului – măsură necesară pentru a stopa declanșarea mișcărilor țărănești în masă și haosul bolșevic ce domnea în provincie. Se decidea crearea de comitete pământești, alese „pe temeiul democratic", pentru a evita „neorânduiala, iro-

---

[3] *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p.380.

[4] Șt. Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, Universitas, 1993, p.329.

[5] G. Ionescu-Sisești, *Reforma agrară în România*, București, Reforma socială, 1920, p. 10.

[6] *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 42 din 28 mai 1917; *Cugetul. Revistă de istorie și științe umaniste*, Chișinău, 1992, nr. 2, p. 60-61; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 109-110.

[7] *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 110 din 6 decembrie 1917.

sirea bogățiilor țării". În baza *Declarației*, Consiliul directorilor generali adresa o telegramă comisarilor județeni, în care indica asupra faptului ca toată averea trecută sub supravegherea Comitetului agrar al provinciei să fie sub cea mai strictă pază și sub nici un motiv să nu fie furată sau împărțită în mod arbitrar de persoane separate sau de obști sătești[8].

„Rezolvarea și realizarea reformei agrare după nevoile și cererile norodului" era una dintre condițiile Unirii Basarabiei cu România la 27 martie 1918[9]. În luna mai a aceluiași an, a fost creată Comisia agrară a Sfatului Țării, compusă din reprezentanții basarabeni și specialiștii din partea guvernului de la București[10]. La începutul activității sale, comisia dispunea de următoarele date statistice referitoare la distribuirea pământului în Basarabia: 90.000 de țărani posedau în medie loturi de 0,5-1 deseatină, 230.000 – respectiv loturi de 2-6 deseatine, și numai restul de 130.000 posedau peste 7 deseatine de pământ[11]. Datele pentru anul 1905 privitoare la proprietatea rurală din Basarabia, date publicității de directorul Casei Noastre – organul principal de înfăptuire a reformei agrare –, scoteau în evidență următoarea stare de lucruri: proprietatea țărănească (*nadel*) ocupa o suprafață de 2.030.785 ha, în mediu – 8,5 ha (48,6% din suprafața provinciei), restul pământului se afla în posesia marilor proprietari, statului și mănăstirilor (51,4%)[12]. Țăranii care posedau loturi de până la 5 ha constituiau 56,6% din proprietatea țărănească (cei cu loturile între 3-5 ha și până la 3 ha alcătuiau 35,6% și respectiv 21%), proprietarii loturilor de peste 9 ha dețineau 23,9% din suprafață. Acestea prevalau în județele Cetatea Albă, Cahul și Ismail unde s-au făcut cele mai multe colonizări. În nordul provinciei, unde densitatea populației era mai mare și suprafețele marii proprietăți atingeau cota maximă comparativ cu restul teritoriului[13], cele mai răspândite erau

---

[8] Șt. Ciobanu, *op.cit*, p. 216.

[9] *Ibidem*, p. 268.

[10] Din comisie făceau parte C. Filipescu, G. Murgoci, mai apoi și Gh. Ionescu-Sisești, președinți fiind aleși în consecutivitate V. Țîganco, P. Erhan și A. Crihan. Vezi Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 250; I. Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Universitas, p. 21-22.

[11] *Sfatul Țării*, din 31 noiembrie 1918; I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *op.cit.*, p. 80; I. Țurcanu, *op.cit.*, p. 216.

[12] A. Cardaș, *Aspecte din reforma agrară basarabeană*, Chișinău, 1924, p. 56; E. Giurgea, C. Filipescu, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, România Nouă, 1919, p. 155.

[13] Un număr de 5.507 de proprietari posedau 1.805.594 ha, în medie câte 328 ha. Comparativ cu restul județelor, în Bălți era cel mai mic număr de proprietari (326), dar care

loturile mici. De remarcat că repartiția inegală a proprietății în diferitele părți ale provinciei a fost un specific de care a trebuit să țină cont legislatorul de la 1920.

Fostul şef al Departamentului de statistică al Zemstvei guberniale din Basarabia, N.K. Mogiljanskij, diviza județele Basarabiei în două grupuri mari: de la nord şi centru şi de la sud. Pentru fiecare grupă, procentul mediu al marii şi micii proprietăți, raportat la suprafața totală, era de 54,3% şi 37,2% şi respectiv, de 33% şi 59,3%. După autor, din 5.507 de proprietari numai 31 erau de origine străină şi posedau 53.680 deseatine[14]. Cu toate acestea, în conformitate cu tabloul alfabetic al familiilor boiereşti din gubernia Basarabiei, înscrise în Lista genealogică a dvorenilor din perioada 1812 – 1 ianuarie 1911, întocmit de A.N. Krupenski, indică 138 de familii ale proprietarilor de origine română, din numărul total de 468. Astfel, potrivit acestor date, 70% din proprietari erau de origine străină[15]. Proprietatea mănăstirilor închinate străinătății alcătuia 8,7% din suprafața totală a provinciei[16].

La sugestia consilierului tehnic din Regat, C. Filipescu, la 1 august 1918, Directoratul de agricultură a creat Serviciul consilierilor agricoli – instituție care avea drept obiectiv organizarea agriculturii basarabene şi în special repartizarea pământului intrat în fondul de arendă[17]. În întreaga Basarabie existau 9 consilieri agricoli şi 18 agronomi regionali.

În ultima sa ședință din 27 noiembrie 1918, Sfatul Țării a votat Proiectul legii de reformă agrară pentru Basarabia[18] care a stat la baza legislației agrare emise în parlamentul României întregite. Decretarea proiectelor de reformă agrară pentru provinciile româneşti a însemnat continuarea proce-

dețineau cel mai mare procent (51,4) din suprafața totală a pământului de pe întreg județul. Vezi: E. Giurgea, C. Filipescu, *op.cit.*, p. 157.

[14] N.K. Mogileanskij, *Materialy dlja geografii i statistiki Bessarabii*, Kišinev, 1913, p. 91.

[15] A. Krupensky, mareşal al nobilimii, fost deputat în Duma de stat, unul dintre inițiatorii şi conducătorii delegației neoficiale a proprietarilor basarabeni la Conferința de Pace de la Paris. În 1912, edita la Sankt-Petersburg lucrarea *Kratkij očerk o Bessarabskom dvoreanstve, 1812-1912*. Vezi şi I. Buzdugan, *Țăranii şi boierii din Basarabia*, în *Sfatul Țării*, din 16 octombrie 1918.

[16] Arhivele Naționale Istorie Centrale (în continuare A.N.I.C.), filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpuşna, dosar 7/1926, f. 22-24.

[17] Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, A.N.R.M.), fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 4, f. 4.

[18] *Sfatul Țării*, din 30 noiembrie 1918.

sului de elaborare a legislației agrare. Așa, Decretul-lege de reformă agrară pentru Basarabia, emis la 22 decembrie 1918[19], prevedea exproprierea tuturor terenurilor cultivabile prevăzute în lege. Se expropriau în întregime pământurile ce aparțineau Coroanei, statului rus, Băncii țărănești și cele închinate mănăstirilor din străinătate, de asemenea toate pământurile zemstvelor, orașelor și comunităților urbane, pământurile supușilor străini. Supuși străini erau considerați locuitorii Basarabiei care nu vor fi declarat cetățenie românească până la 1 ianuarie 1919. Erau supuse exproprierii și moșiile care fuseseră arendate neîntrerupt timp de 5 ani în perioada 1905-1918 inclusiv[20]. De menționat că legislatorul de la 22 decembrie 1918 a fost mai loial față de proprietar: acestuia i-au fost păstrate viile, grădinile de pomi roditori și pepinierele existente până la 1 ianuarie 1918, oricare ar fi fost suprafața acestora[21]. În schimb, a preluat ideea despre fondul pământesc, ulterior denumit Fondul basarabean de pământ al statului (art.4 al Proiectului de lege de reformă agrară din 1920)[22].

Decretul-lege pentru Basarabia s-a dovedit a fi mai radical decât decretele pentru restul provinciilor[23], evidențiindu-se în special prin atitudinea față de supușii străini, definirea statutului proprietăților particulare (se expropria proprietatea și nu proprietățile, cum era în Vechiul Regat). În acest sens, foștii proprietari basarabeni au încercat o comparație a situației marii proprietăți din Basarabia și a celei din Vechiul Regat, expusă în *Mémoire sur l'éxpropriation des propriétairs étrangères par la réforme agraire en Bessarabie* și înaintat Conferinței de Pace de la Paris[24]. Autorii memoriului subliniau faptul că proprietatea ce depășea cota de 100 deseatine reprezenta 49% din totalul pământurilor din Regat și, respectiv, 33% din pământurile Basarabiei. Cu toate acestea, în rezultatul exproprierii, marilor proprietari din Regat le-a fost păstrată cota de $^2/_3$ din suprafața aflată în posesia acestora, iar celor din Basarabia – doar $^1/_{11}$. Situația din Basarabia era una

[19] *Monitorul Oficial* (în continuare *MO*), nr.220 din 22 decembrie 1918.

[20] Expropierea nu putea fi împiedicata de nici un fel de acte de orice natură. Toți proprietarii erau obligați în termen de două luni să înainteze listele de proprietate. Din proprietățile particulare urmau să fie supuse exproprierii 1.000.000 ha teren cultivabil, din suprafața mai mare de 100 ha proprietate individuală.

[21] *MO*, nr. 220 din 22 decembrie 1918.

[22] *Ibidem*.

[23] I. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge University Press, 1924, p. 84; G. Ionescu-Sisești, *op.cit.*, p.17.

[24] E. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei. Considerațiuni etnice, sociale, economice și statistice*, București, 1928, p. 125-135.

mai complicată decât cea din Vechiul Regat, astfel fiind justificată emiterea şi aplicarea decretului care avea drept scop punerea de început a bazei legislative agrare în Basarabia.

Legile de reformă agrară pentru provinciile româneşti au fost supuse unor dezbateri aprinse în Parlament. În ce priveşte proiectul Legii de reformă agrară pentru Basarabia, deputatul basarabean Ion Pelivan menţiona faptul că „chestiunea ţărănească e chestiunea naţională a întregului stat românesc. Trebuie expropriaţi latifundiarii, pentru ca ţărănimea să fie întărită cu pământul pe care-l munceşte"[25]. Legea de reformă agrară pentru Basarabia, votată de Adunarea Deputaţilor la 10 martie 1920[26], prevedea exproprierea integrală a proprietăţilor statului rus, Coroanei, Băncii ţărăneşti, mănăstirilor, zemstvelor, precum şi a proprietăţilor cetăţenilor străini şi a proprietarilor basarabeni care aveau în posesie mai mult de 100 ha teren arabil. Pământurile expropriate erau divizate în trei tipuri de loturi: de completare, întregi (6-8 ha) şi de colonizare (8-10 ha). Gh. Cojocaru aprecia pe bună dreptate caracterul radical al legii basarabene, comparativ cu cele pentru restul ţării: „Comparativ cu legile agrare pentru Vechiul Regat, Bucovina şi Transilvania, cea basarabeană se distingea printr-o abordare maximalistă, în special, a mărimii cotei de teren arabil rezervat marilor proprietari, mult mai reduse decât în celelalte provincii ale României"[27]. În opinia acestuia, dorinţa legiuitorului de a asigura ţărănimea cu suficient pământ, pe de o parte, şi intenţia de a slăbi poziţiile marilor proprietari, străini idealurilor naţionale, pe de alta, au definit caracterul radical al legislaţiei basarabene. Vom adăugi şi motivul deficitului acut de pământ, caracteristic pentru Basarabia, precum şi efervescenţa transmisă de revoluţia rusă şi manifestată prin mişcările ţărăneşti de proporţii din anul 1917 în Basarabia.

În prima fază a aplicării reformei agrare s-au purtat discuţii aprinse privind rolul comisiilor săteşti, denumite comisiile celor trei. Conform Decretului-lege nr. 3.791 din 1918, terenurile expropriate treceau în administrarea Casei Noastre. Administrarea fondului rural se efectua prin intermediul comisiilor celor trei, alcătuite cu scop de defalcare provizorie şi stabilire a terenului de 100 ha lăsat proprietarului, precum şi pentru a repartiza

---

[25] *Mişcarea* din 18 august 1918, în: Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 2001, p. 89.

[26] *MO*, nr. 258 din 13 martie 1920.

[27] Gh. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, Bucureşti, Semne, p. 154-155.

pământul expropriat în mod provizoriu plugarilor. Deja la 1 octombrie 1919, Casa Noastră afirma prea timpuriu despre realizarea primului scop al comisiilor – defalcarea terenurilor. În continuare, acestea urmau să alcătuiască listele cetățenilor cu pământ arendat şi să stabilească datoria exactă a fiecăruia către Casa Noastră, în conformitate cu cotele indicate de către consiliul de administrație al instituției: 20 lei pentru 1 ha imaş, 25 lei pentru 1 ha pământ arabil, 35 lei pentru 1 ha fânaț, 50 lei pentru 1 ha grădinărit sau culturi speciale (sfeclă, tutun etc.)[28]. Casa Noastră era conştientă de imposibilitatea practică a îndeplinirii celei de-a doua sarcini, pusă în fața comisiilor celor trei, şi aceasta nu numai din cauza volumului enorm de muncă şi a dificultăților ce apăreau pe parcurs, dar în special din motivul incompetenței membrilor comisiei: „Puțini se vor găsi cărturari şi nici în stare ce ar putea face şi socotelile pământului"[29]. În unele localități lipseau şi acele comisii săteşti.

Pentru a împiedica stoparea lucrărilor de expropriere şi a sprijini comisiile săteşti în întocmirea tablourilor de împroprietărire, Casa Noastră făcea apel la concursul Directoratului de interne care, prin intermediul subprefecturilor, primăriilor şi notarilor, putea accelera aplicarea reformei agrare. Primăriile urmau să contribuie nemijlocit la întocmirea listelor arendaşilor prin organizarea de adunări ale obştilor săteşti în zi de sărbătoare. La acestea urmau să participe primarul, notarul, membrii comisiei celor trei şi persoana care era responsabilă de măsurarea terenurilor. Era absolut important ca suprafața pământului arendat să corespundă întocmai cu cea a terenului expropriat. În satele unde nu existau comisii săteşti, ştiutorii de carte urmau să formeze comitete provizorii. Casa Noastră indica Directorului de Interne asupra necesității de întocmire a listelor de arendaşi şi pământuri arendate până la data de 31 august 1919, până la începutul toamnei urmând să fie luate măsuri pentru încasarea datoriilor. Directorul de Interne sublinia însemnătatea „marii reforme sociale agrare, ea să fie dusă la bun sfârşit şi, în mod mulțumitor, pentru cei mulți"[30]. Astfel, comisiile celor trei au efectuat primele lucrări de rutină, ce țineau de defalcarea pământurilor şi alcătuirea listei locuitorilor care urmau să fie împroprietăriți.

Directoratul de agricultură – instituția oficială responsabilă de dezvoltarea agriculturii basarabene –, era condusă de un director basarabean, ajutat

---

[28] A.N.R.M., fond 2067 Prefectura şi preturile județului Cahul, inventar 1, dosar 2578, f. 131.

[29] Ibidem.

[30] Ibidem.

de un consilier tehnic venit din Regat. Funcționau patru servicii ale directoratului: de agronomie al pământului (funciar), silvic, al personalului şi contabilității. Fiecare serviciu avea mai multe secții şi birouri, în dependență de specificul ramurii agricole.

Basarabia era divizată în treizeci de regiuni agricole în bază criteriului ad-ministrativ, fapt ce provoca dese nemulțumiri atât ale populației, cât şi ale consi-lierilor agricoli. Era normal şi logic ca regiunea să reprezinte o realitate agrară şi nu o ficțiune administrativă.

În general, trecerea rezolvării problemelor de administrare a pământului în competența Directoratului de agricultură care dispunea de cadre româneşti a însemnat un pas înainte nu numai în sensul economic, dar şi în sens național – agricultura a devenit ramura de bază care urma să contribuie la prosperarea societății, fără a sluji interesele străine societății româneşti.

Conform Decretului regal nr. 298, publicat în *Monitorul Oficial* la 22 ianuarie 1919, Serviciul cooperației din Basarabia trecea de la Directoratul finanțelor la cel de agricultură[31]. În baza Decretului-lege nr. 1.360 din 30 martie 1920, cu privire la înființarea Comitetului agrar unic pentru întreaga țară, de la 1 iulie 1920 consiliile agricole din Basarabia treceau sub autoritatea directă a Direcției generale a Casei centrale a cooperației şi împroprietăririi[32]. Prin Decret, se înființa o instituție specială de stat, cu numele Casa Noastră (art. 18), având statut de persoană juridică şi bucurându-se de autonomie deplină. Casa Noastră şi care devenea filială a Casei centrale, odată cu constituirea acesteia[33]. La 3 iulie 1919, a fost emis Decretul-lege care determina principiile de organizare şi funcționare ale Casei Noastre[34]. În atribuțiile acesteia intrau absolut toate lucrările ce țineau de sistematizarea fondului rural, cadastrare, lucrările tehnice de despăgubire, etc. Casa Noastră, o instituție creată special pentru efectuarea lucrărilor de reformă agrară (în Transilvania şi Bucovina aceste atribuții intrau în competența unor instituții particulare, ca Banca Agricolă şi Banca regională Cernăuți), urma să judece şi să decidă în ultimă instanță asupra litigiilor care rămâneau nesoluționate de comisiile județene de expropriere şi împroprietărire. Fostul director al instituției, A. Cardaş, scria: „Casa Noastră a moştenit chestiunea agrară din Basarabia, cu abuzurile săvârşite şi în haosul admi-

---

[31] *MO*, nr. 240 din 22 ianuarie 1919.

[32] A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 50, f. 240.

[33] *MO*, nr. 220 din 22 decembrie 1918.

[34] *Ibidem*, nr. 69 din 12 iulie 1919; C. Hamangiu, *Codul general al României, 1919-1922. Legi uzuale*, vol. IX-X, Bucureşti, 1926, p. 114-125.

nistrativ, comitetele respective neputând ține socotelile pământului nici chiar de război"[35]. Cu atât e mai înalta aprecierea efortului efectuat de către funcționarii acestei instituții.

Preliminarii ale exproprierii: mişcările ţărăneşti din 1917. Fenomenul mişcărilor ţărăneşti a fost un specific cu totul aparte al problemei agrare basarabene, fapt care a determinat caracterul şi desfăşurarea acesteia. Nici nu se putea altfel, deoarece aşa-numita „grozava revoluție agrară", în opinia marilor proprietari, „a distrus literalmente aproape toate gospodăriile culturale din Basarabia"[36]. Cazuri de furt sau împărțire arbitrară a averii erau frecvente, altfel nu s-ar fi impus necesitatea unei intervenții de la centru. Proporțiile acestor acțiuni spontane şi haotice sunt demonstrate şi prin datele statistice oferite de A. Cardaş: în 1916, marea proprietate ocupa o suprafață de 1.718.148 ha, iar în 1918 – de 1.391.295 ha[37].

Intensitatea şi proporțiile acestor mişcări au fost masive[38], deşi nu i se poate da dreptate lui V. Malinskij, care afirma că „până la 1 ianuarie 1918 [...] domeniile moşiereşti au fost lichidate cu totul"[39]. Comitetele pământeşti, create după 2 decembrie 1917, nu erau în stare să stabilizeze situația. În acele circumstanțe, la 21 ianuarie 1918, Sfatul Țării – cu nemijlocita participare a şefului Directoratului de agricultură C. Filipescu – , a emis *Instrucțiunea agrară către comitetele pământeşti*[40], care a însemnat o primă tentativă de a impune o ordine în modul de folosire a pământului. Se stabileau condițiile de arendă a pământului, intrat preventiv în fondul de arendă care se compunea din pământurile particulare, aflate în anul 1917 în arendă la țărani, pământurile statului (Caznaua), ale ocârmuirilor, moşiilor, aşezămintelor duhovniceşti de peste hotare şi ale celor mănăstireşti, pământurile lucrate în ultimii trei ani numai cu inventarul țăranului, cât şi cele trecute de bună voie în fond de către proprietar[41]. Istoricul Ion Țurcanu concluziona că prevederile acestui document practic nu afectau proprietarii parti-

---

[35] A. Cardaş, *op.cit.*, p. 60.

[36] Din *Memoriul asupra stării în Basarabia, înaintat guvernului român de către Uniunea marilor proprietari din Basarabia.* Vezi: Şt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 250-253.

[37] A. Cardaş, *op.cit.*, p. 56.

[38] I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 80; Gh. Andronache, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chişinău, 1993, p. 180; Şt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 215-220.

[39] V. Malinskij, *Agrarnaja „reforma" 1918-1924 gg. v Bessarabii*, Kišinev, 1949, p. 123.

[40] A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 6, f. 1-2; Vezi şi E. Giurgea, *op.cit.*, p. 66-73.

[41] E. Giurgea, *op.cit.*, p. 67-68.

culari, mai ales dacă li se lăsa în proprietate până la 1.000 de deseatine de pământ[42]. Deşi a rămas mai mult o tentativă de ordin teoretic[43], prin implementarea *Instrucţiunii* s-a încercat stoparea anarhiei şi democratizarea relaţiilor agrare. În situaţia economică dezastruoasă, din cauza războiului şi a haosului cu care se confruntau locuitorii provinciei, precum şi cu un acut deficit de cadre cu pregătire agricolă, eşecul acesteia era de presupus.

Astfel, legislatorul reformei agrare s-a trezit în faţa faptului împlinit: trecerea vertiginoasă a pământului în mâinile ţăranilor fără nici o reglementare a procesului. Liderul Partidului ţărănesc Ion Mihalache se întreba ce mentalitate ar putea să existe în Ţara Românească, dacă ar rămâne exproprierea făcută în Basarabia în condiţii mult mai avantajoase decât cea făcută în Vechiul Regat. La acel moment se simţea necesitatea de a desrădăcina ideea că ţăranul basarabean s-a împroprietărit mai bine prin revoluţie, decât ţăranul din Vechiul Regat prin bunăvoinţa parlamentului[44]. În astfel de condiţii, specificul aplicării reformei agrare în Basarabia a fost determinat de faptul că aici pământul s-a luat nu de la proprietari, ci de la ţărani, care-l acaparaseră în perioada anarhiei din 1917-1918, ei fiind repuşi în posesie în mod legal[45]. Existau şi alte opinii conform cărora „procesul de expropriere a maselor truditoare ale ţărănimii basarabene [s-ar fi realizat] sub pretextul înfăptuirii reformei agrare"[46]. În favoarea acestei teze însă nu sunt aduse argumente plauzibile, iar cifrele expuse „nu ar constitui decât un model elocvent de manipulare dubioasă a faptelor şi de înţelegere deformată a semnificaţiei materialului statistic pentru studiul istorico-economic"[47].

Odată cu crearea instituţiilor reformei, a demarat procesul de expropriere care, în conformitate cu Legea de reformă agrară, se făcea pe proprietari, nu pe proprietăţi.

---

[42] I. Ţurcanu, *op.cit.*, p. 19.

[43] E. Giurgea, C. Filipescu, *Basarabia. Consideraţiuni generale, agricole, economice şi statistice*, Chişinău, România Nouă, p. 188.

[44] I. Mihalache, *Proiectul legii de împroprietărirea ţăranilor*, Bucureşti, Lupta, 1920, p. 58.

[45] A. Cardaş, *op.cit.*, p. 127; Gh. Cojocaru, *op.cit.*, p. 162; N. Cornătzianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucureşti, 1937, p. 32; C. Bugarin, I. Pavelescu, I. Scurtu, *Economia Basarabiei în anii 1918-1940*, în: I. Scurtu, D. Almaş, *op.cit.*, p. 141; I. Ţurcanu, *op.cit.*, p. 17.

[46] V. Malinskij, *op.cit.*, p. 119.

[47] I. Ţurcanu, *Istoriografia sovietică a reformei agrare din Basarabia în anii 1918-1920*, în: Idem, *Istoricitatea istoriei. Observaţii asupra scrisului istoric basarabean*, Chişinău, Editura ARC, 2004, p. 156.

Exproprierea proprietarilor de origine rusă şi a statului rus. Problema exproprierii supuşilor de origine rusă din Basarabia s-a aflat în centrul atenţiei dezbaterilor vremii. Într-o publicaţie editată la Bucureşti se sublinia că guvernului român, care nu făcuse nimic altceva decât să legifereze deciziile Sfatului Ţării, îi erau adresate toate plângerile marilor proprietari ruşi. Acestea se dovedeau a fi în van, pentru că decizia Sfatului Ţării reflecta opinia întregii populaţii din Basarabia şi era condiţia *sine qua non* a unirii acesteia cu ţara[48].

Istoricul rus Pavel Vinogradov considera că în contextul general al problemei basarabene, soluţionarea căreia ar fi prezentat o ignorare arbitrară a drepturilor şi intereselor Rusiei, minoritatea rusească era tratată ca un pul într-un joc de dame[49]. În opinia proprietarului basarabean P. Synadino, legea se află în flagrantă contradicţie cu obligaţia solemnă a statului român de a garanta locuitorilor Basarabiei aceleaşi drepturi, ca şi restului locuitorilor ţării (se avea în vedere art. 3 al Tratatului de recunoaştere a Unirii Basarabiei cu România, semnat la 28 octombrie 1920). Acesta considera că legea agrară a urmărit un singur scop: de a lovi puternic în clasa marilor proprietari din Basarabia, compusă în special din elemente rusofile[50].

Problema exproprierii proprietăţilor aparţinând proprietarilor de origine rusă a fost abordată în cadrul Ligii Naţiunilor. La 25 septembrie 1921, fostul Mareşal al nobilimii basarabene, A.N. Krupenskij, adresa Secretarului General al Ligii Naţiunilor, Eric Drumond, o petiţie, prin care cerea de a obliga guvernul român să se conformeze angajamentelor stipulate în Tratatul enunţat privind repunerea în drepturi a minorităţii ruseşti din Basarabia. În special, se stipula „imposibilitatea deposedării, în conformitate cu articolul 5 a Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, a supuşilor fostului Imperiu Rus [...] şi restituirea către cei care deja deveniseră victime ale exproprierii a proprietăţilor imobiliare de care au fost în mod ilegal deposedaţi“[51]. Starea de lucruri descrisă de A.N. Krupenskij cu referire la exproprierea supuşilor ruşi era plasată în contextul general al deprivării acestora

[48] *The Agrarian Reform in Roumania and its Consequences. From the Last Official Figures till the End of 1924*, Bucharest, Cartea Românească, 1925, p. 16.

[49] P.G. Vinogradov, *The Reconstruction of Russia. Essays*, London, Oxford University Press, 1919, pp. 21-22.

[50] P.V. Synadino, *Însemnătatea reformei agrare în Basarabia*, Chişinău, Tipografia centrală a cooperativei de producţie şi consum, 1926, p. 20-21.

[51] *Roquête de la Délégation bessarabienne à la Conférence de la* Paix, în: The National Archives of Great Britain, Foreign Office 371/7700, Central 6090/1536/37, p. 380.

de o serie de alte drepturi, cum ar fi fost asigurarea învățământului și religiei în limba maternă. În argumentarea sa, Krupenski se referea la articolul 5 al tratatului care stipula între altele că într-un termen de doi ani, „supușii fostului Imperiu al Rusiei, în vârstă de mai mult de 18 ani și stabiliți pe teritoriul Basarabiei [...], vor putea opta pentru orice altă naționalitate ce ar putea dobândi. [...] Ei vor putea să-și păstreze bunurile imobiliare pe care le-ar poseda pe teritoriul român“[52]. În realitate, pretindea autorul petiției, drepturile ocrotite prin articolul 5 al Tratatului și garantate de România, erau literă moartă. Guvernul român forța foștii supuși ruși să accepte naționalitatea română, pentru că posedarea pașapoartelor ruse nu oferea dreptul de călătorie peste hotare. Krupenskij sublinia faptul că supușii ruși erau expropriați „în conformitate cu o lege agrară emisă special pentru Basarabia și diferită de legile agrare intrate în vigoare în restul teritoriilor României, contrar sensului articolului 3 al Tratatului[53], și că acești proprietari care profită de întârzierea de doi ani și nu au optat încă nici pentru o naționalitate, sunt în general privați de dreptul de a-și menține cele 100 de hectare, garantate prin aceeași lege agrară“[54].

Krupenskij considera că prejudiciile aduse supușilor fostului Imperiu Rus erau enorme. În opinia sa, ar fi fost suficient de menționat faptul că în 1916 valoarea pământurilor expropriate fusese estimată la 1.300-1.500 franci pentru un hectar, pe când la data exproprierii comitetele de expropriere le estimau la 500-700 lei. La cursul valutar al vremii, valoarea unui hectar de pământ s-ar fi estimat la 30-40 franci, dar și această sumă fiind achitată nu în bani lichizi, ci în hârtii de valoare, deși circulația acestora din urmă pe piață era interzisă[55].

La 3 octombrie 1921, Secretarul General al Ligii Națiunilor l-a informat pe A.N. Krupenskij despre faptul că Tratatul din 28 octombrie 1920 încă nu fusese ratificat de părțile semnatare[56]. Cu toate acestea, la 27 octombrie 1921, Krupenski remitea o nouă petiție, în care își exprima convingerea că absența ratificării Tratatului nu ar trebui să servească drept obstacol în

---

[52] *Unirea Basarabiei cu România, 1918-1927. Documente*, București, Globus, f.a., p. 28.

[53] *Ibidem*, p. 3. Articolul prevedea asigurarea pentru locuitorii Basarabiei, fără deosebire de rasă, limbă sau religie, a acelorași garanții de libertate și dreptate ca și celorlalți locuitori din toate ținuturile.

[54] *Roquête de la Délégation bessarabienne à la Conférence de la* Paix, p. 379.

[55] *Ibidem.*

[56] Ibidem, Foreign Office 371/7700, Central 1536/1536/37, p. 370.

calea examinării de către Ligă a problemelor abordate[57]. Câteva zile mai târziu, reprezentantul României în cadrul Ligii Națiunilor, Filip Lahovari, informa Secretarul General al Ligii Națiunilor despre faptul că România era pe cale de a ratifica Tratatul referitor la Basarabia şi că guvernul român nu ar fi avut nici o obiecție referitoare la aplicarea imediată a Tratatului de către Liga Națiunilor, ca unul intrat deja în vigoare[58]. Nota informativă conținea de asemenea un răspuns amplu la toate acuzațiile aduse de către Krupenskij, precum şi la cele referitoare la exproprierea supuşilor ruşi. Între altele, se sublinia faptul că, în conformitate cu articolul 5 al Tratatului, România nu avea dreptul să trateze într-o manieră diferită cetățenii de altă origine etnică decât cea română, fapt pe care statul român, de altfel, nu l-a permis şi fapt care nu a fost stipulat nici în petiție. „Deşi Basarabia s-a unit cu România, – scria Lahovari –, ea a rezervat autorității legislative dreptul de a reglementa chestiunea agrară. Spre fericire, reglementarea chestiunii s-a făcut în conformitate cu principiile admise în țările civilizate, cu alte cuvinte, cele de expropriere în contra unei indemnizații fixate prin lege"[59]. De menționat faptul că în urma unei minuțioase examinări de către reprezentanții permanenți ai Belgiei, Chinei şi Spaniei a celor două petiții înaintate de A.N. Krupenskij[60], nici un membru al Comitetului nu a considerat necesară includerea în agenda de lucru a Consiliului sau atenționarea acestuia asupra problemei respective, în conformitate cu articolul 12 al Tratatului minorităților din 9 decembrie 1919[61].

În conformitate cu legislația agrară, erau supuse exproprierii proprietățile statului rus. Următorul tabel cu fostele proprietăți ale statului rus, permite conturarea ariei de răspândire a proprietăților, cât şi prețul lor la data exproprierii (fără datele pentru județul Soroca)[62], după cum urmează:

---

[57] Ibidem, Central 6090/1536/37, p. 381-382.

[58] Ibidem, Central 1536/1536/37, p. 370.

[59] *Roquête de la Délégation bessarabienne à la Conférence de la* Paix, p. 389.

[60] *Ibidem*, p. 381-382.

[61] *Ibidem*, pp. 392-393. Tratatul, între altele, stipula: „România consimte ca orice membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul de a semnala atenționării Consiliului orice infracțiune sau temere de infracțiune la vreuna din aceste obligațiuni, şi ca Consiliul să poată proceda în aşa chip şi să dea astfel de instrucțiuni ce-i vor părea potrivite şi eficace în asemenea împrejurări". Vezi: N. Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 280.

[62] C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 864.

Județul	*Numărul proprietăților*	*Prețul de expropriere – lei –*
Ismail	57	19.328.700
Hotin	53	1.704.800
Cetatea Albă	27	1.058.800
Lăpușna	20	4.357.600
Orhei	6	795.300
Bălți	5	144.900
Tighina	3	1.604.400
Cahul	2	8.000
Total	**173**	**29.002.500**

Conform datelor de mai sus, fostele proprietăți ale statului rus erau cele mai numeroase în sudul provinciei, în județele Cetatea Albă și Ismail, ele constituind aproximativ 70% din suma totală pentru exproprierea pământului mănăstiresc. Cea mai mare medie a prețului de expropriere pentru o moșie era semnalată în sudul provinciei, în județele Tighina și Ismail – 534.800 lei și, respectiv, 339.100 lei –, cea mai mică – în județele Bălți și Hotin din nordul Basarabiei.

În conformitate cu legislația agrară, au fost expropriate proprietățile Băncii țărănești. Cea mai mare parte a acestora se afla în județele Orhei, Chișinău și Tighina[63], după cum urmează:

Moșia	*Comuna, plasa, județul*	*Suprafața – ha –*	*Data exproprierii*
Țibirica	Țibirica, Bravicea, Orhei	636	28/11/1921
Cărnești	Cărnești, Nisporeni, Chișinău	192,4144 68,9874	04/11/1921 18/11/1921
Brătuleni	Măcărești, Nisporeni, Chișinău	985,0726	19/11/1921
Brătuleni	Brătuleni, Nisporeni, Chișinău	101,8724	23/11/1921
Vărzăreștii- Noi	Vărzăreștii-Noi, Nisporeni, Chișinău	61,2988	19/11/1921
Bălănești	Boldurești, Nisporeni, Chișinău	701,2060	22/11/1921
Budei	Boldurești, Nisporeni, Chișinău	114,9923	19/11/1921
Ciocana	Colonița, Râșcani, Chișinău	448,0287	09/02/1922
Arsa	Sturzeni, Căușeni, Tighina	1.090	12/09/1921

63 A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 9-25.

Suprafața totală a acestor proprietăți era de 4.401,2744 ha. Referitor la proprietatea Arsa, județul Tighina, membrii obştii din satul Sturzeni relatau că moşia fusese cumpărată în anul 1913 de la D-na Gagarin-Sturza, prin intermediul Băncii țărăneşti. În perioada războiului, majoritatea cumpărătorilor au plecat pe front, din care cauză cotele ce le datorau Băncii nu fuseseră achitate. În baza unui ucaz al țarului despre lichidarea datoriilor ostaşilor, obştea comunei cerea Comisiei de expropriere şi împroprietărire Tighina să anuleze actul de licitație. Fără drept de a se pronunța asupra acestui fapt, comisia decidea exproprierea în întregime a moşiei Arsa[64].

Exproprierea mănăstirilor închinate. În prima etapă a aplicării reformei agrare a fost efectuată exproprierea mănăstirilor închinate străinătății, cu excepția județelor Cahul, Ismail şi Cetatea Albă, unde secularizarea proprietății mănăstirilor închinate a fost realizată în 1863, ca parte componentă a reformelor lui Alexandru Ioan Cuza[65].

Mănăstirile închinate posedau suprafețe enorme, exproprierea lor contribuind la creşterea simțitoare a suprafeței de împroprietărire. Tabelul de mai jos prezintă exproprierea unor proprietăți ale mănăstirilor închinate străinătății[66]:

Proprietatea, mănăstirea	***Comuna, plasa, județul***	***Suprafața – ha –***	***Data exproprierii***
Moşia Cocorozeni	Cocorozeni, Ciocâlteni, Orhei	2.320,8196	29/10/1921
Trifeşti	Trifeşti, Cimişeuți, Orhei	321,3748	28/11/1921
Botnăreşti, mănăstirea Vatopod	Botnăreşti, Telița, Tighina	1.231,2910	14/06/1921
Străşeni, mănăstirea Sinai	Străşeni, Vorniceni, Chişinău	959,8300	02/11/1921
Vânători, mănăstirea Sinai	Vânători, Vorniceni, Chişinău	361,2292	03/11/1921
Pârjolteni – Horodişte	Pârjolteni, Vorniceni, Chişinău	1.311,3872	04/12/1921
Căpriana, mănăstirea Zograf	Căpriana, Vorniceni, Chişinău	99,1801	21/11/1921
Perc.	Molovata, Criuleni, Orhei	538,9800	01/12/1921
Molovata, mănăstirea Vatopod	Molovata, Criuleni, Orhei	542,3166	01/12/1921
Marinici, mânăstirea Golia din Athos	Marinici, Nisporeni, Chişinău	432	22/11/1921
Chetroşeni, mănăstirea Afon	Chetroşeni, Hânceşti, Chişinău	780	23/11/1921

[64] A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 104, f. 15-16, 22, 23, 25, 32, 35, 37, 38, 54-59.

[65] Ibidem, f. 58-59.

[66] Întocmit după datele din: A.N.R.M., fond, 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar, 104, f. 3-62.

Proprietatea, mănăstirea	*Comuna, plasa, județul*	*Suprafața – ha –*	*Data exproprierii*
Odaia-Pârjolteni, mănăstirea Căpriana	Pitușca, Tuzora, Orhei	482,7250	12/12/1921
Butuceni – Trebujeni, mănăstirea Vatopod	Butuceni și Trebujeni, Criuleni, Orhei	1.558,5506	25/01/1922
Oxentia, mănăstirea Vatopod	Oxentia, Susleni, Orhei	624,8000	28/12/1921
Țipova, mănăstirea Dobrovăț	Țipova, Izvoare, Orhei	315,0294	29/12/1921
Ustia-Holercani, mănăstirea Sf. Mormânt de la Sf. Munte Athos	Ustia și Holercani, Criuleni, Orhei	1.284,8690	24/01/1922
Mateuți-Boșernița, mănăstirea Sf. Sinai	Mateuți și Boșernița, Rezina, Orhei	1.059,3835	26/10/1921
Glinjeni, mănăstirea Sf. Mormânt de la Sf. Munte Athos	Glinjeni, Rezina, Orhei	1.126,8485	26/10/1921
Total		**15.350,612**	

Numărul proprietăților mănăstirilor închinate, precum și prețul de expropriere a acestora varia de la o regiune agricolă la alta. Cele mai multe proprietăți se aflau în posesia mănăstirii Vatopod, majoritatea plasate în județul Orhei. Proprietățile Sf. Mormânt de la Sf. Munte Athos, în număr de 20, se aflau în județul Bălți.

Conform documentelor de arhivă, pentru totalul de 79 de proprietăți, statul a achitat suma de 26.056.300 lei, după cum urmează[67]:

Mănăstirile închinate	*Numărul proprietăților*	*Prețul de expropriere – lei –*
Sf. Vatopod	26	8.460.000
Sf. Mormânt	20	6.746.700
Fonogarului	1	114.200
Iveosia	1	69.800
Athos	1	310.000
Mormântul Domnului	7	3.455.200
Sinai	9	2.012.900
Afon	4	1.064.900
Teodoride	3	1.973.600
Frumoasa	1	408.700
Golia	1	107.500

[67] A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 5, 22-24.

Mănăstirile închinate	*Numărul proprietăților*	*Prețul de expropriere – lei –*
Sf. Pavel	1	256.200
Sf. Sicriu al Domnului	2	270.300
Școala Națională din Constantinopol	1	147.000
Galici	1	375.900
Alte proprietăți mănăstirești	–	250.300
Total	**79**	**26.056.300**

Exproprierea posesiilor proprietarilor de origine străină. Odată cu începerea exproprierii, marea majoritate a proprietarilor de origine străină (alta decât cea rusă) din Basarabia a început să caute sprijin din partea guvernelor țărilor de origine. Astfel, problemele legate de exproprierea proprietarilor occidentali au continuat să fie obiect de discuție în cadrul negocierilor cu statul român până la semnarea Tratatului privitor la unirea Basarabiei cu România din 28 octombrie 1920.

În contextul ratificării Tratatului de către statele semnatare, există opinii conform cărora aceasta a fost posibilă datorită politicii antirusești, promovată în special de Marea Britanie[68]. Încă la 1924, Octavian Tăslăuanu scria că „Anglia organiza frontul antibolșevic. Recunoașterea Basarabiei de către Italia se datorește, de bună-seamă, și acestor calcule și influenței britanice, care s-au întâlnit cu intențiile guvernului român de atunci“[69]. Deși ratificarea de către Anglia a Tratatului la 19 mai 1922 era comentată de către unii funcționari ai Foreign Office-ului drept o „regretabilă greșeală, adică aceea de a ne fi angajat în apărarea unei frontiere a cărei menținere nu prezintă nici un interes pentru noi“[70], aceasta s-a produs. De altfel, înainte de ratificare, Foreign Office-ul a cerut României să achite integral valoarea în aur a proprietăților proprietarilor de origine britanică, expropriate în conformitate cu Legea agrară[71].

---

[68] Liudmila Antonova, *Relațiile româno-franceze și ideea confederației Europei (1919-1933)*, Teză de doctorat, Iași, 2000, p. 144.

[69] Octavian C. Tăslăuanu, *După intrarea Germaniei în Liga Națiunilor*, *Politica*, din 26 septembrie 1926, vezi în: Idem, *O confederație a Statelor Europei Orientale și ale Asiei Minore*, Tîrgu Mureș, 1924, p. 102.

[70] *Documents of British Foreign Policy*, Serie I, Vol. III, 1970, p. 437.

[71] Nicolae Ciachir, *Marile puteri și România, 1856-1947*, București, Albatros, 1996, p. 221.

Deja începând cu martie 1919, miniştrii plenipotenţiari ai Italiei, Franţei şi Marii Britanii au întreprins acţiuni comune în vederea influenţării guvernului român. Aceştia au cerut suspendarea exproprierii faţă de proprietarii absenteişti ai acestor ţări, obţinând atunci un refuz din partea prim-ministrului român I. Brătianu[72]. Secretarul de stat pentru Externe al Marii Britanii, marchizul Curzon of Kedleston, era informat despre intenţia Franţei de a ratifica Tratatul în vara lui 1922, dar şi despre starea de spirit în Parlamentul francez care se dovedea a fi nu tocmai favorabilă ratificării. Era posibilă ridicarea unei puternice opoziţii, din cauza neachitării compensaţiilor către proprietarii de origine franceză expropriaţi în Basarabia[73]. La 29 februarie 1924, ministrul britanic la Bucureşti, Herbert Dering, informându-l pe Secretarul principal de stat pentru relaţii externe, J. Ramsay MacDonald, despre tratativele purtate în cadrul Conferinţei sovieto-române de la Viena, menţiona faptul că „Marea Britanie este singura dintre Marile Puteri semnatare care a ratificat această Convenţie până la moment"[74]. În acest sens, existau opinii, potrivit cărora Franţa ar fi întârziat ratificarea din cauza influenţei emigranţilor ruşi de acolo[75]. Franţa a ratificat Convenţia Basarabiei la 11 mai 1924, fapt care, în opinia diplomaţiei sovietice, „demonstrează că ea însuşi n-o considera echitabilă"[76].

Charles Upson Clark îl cita pe Nicolae Titulescu, precum că Marea Britanie şi Franţa ar fi cerut, în contra recunoaşterii unirii Basarabiei cu România, plată către naţionalii săi a preţului de expropriere în alte condiţii decât cele fixate pentru ceilalţi proprietari din Basarabia. Aceste obligaţii financiare ar fi constituit pentru Marea Britanie 6.990.615,25 lei, iar pentru Franţa – 31.904.441,80 lei, în total pentru ambele ţări – 38.895.017,55 lei, interesul la data de 1 ianuarie 1922 constituind 171.610 lei[77]. Nu dispunem

---

[72] Alberto Basciani, *Les relations italo-roumaines et la ratification du traité pour la Bessarabie (1919-1927)*, în: *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th-20th Centuries)*, Ed. by Veniamin Ciobanu, Iasi, Junimea, 2004, p. 198.

[73] The National Archives of Great Britain, Foreign Office 371/7698, Central 11539/411/37, p. 197.

[74] Ibidem, Foreign Office 371/10486, Northern 2178/493/38, p. 119.

[75] Dennis, Alfred Lewis Pineo, *The Foreign Policies of Soviet Russia*, London, J.M. Dent&Sons Ltd., 1924, p. 171.

[76] Liudmila Antonova, *Tratatul româno-francez din 1926 în viziunea diplomaţiei sovietice*, în: *Istoria şi teoria relaţiilor internaţionale*, coord. Cătălin Turliuc, Iaşi, Cantes, 2000, p. 261.

[77] Charles Upson Clark, *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*, Dodd, Mead&Co., New York, 1927, p. 227-228.

de date statistice care ar confirma sau infirma cifrele de mai sus. De altfel, şi Stephen Graham, un ziarist englez care a călătorit de-a lungul cordonului sanitar şi a ajuns şi în Basarabia, scria că proprietarii englezi, francezi şi italieni erau mai bine recompensaţi în comparaţie cu proprietarii de origine română[78]. Diplomaţii italieni pretindeau, câţiva ani mai târziu, că ar fi descoperit că ratificarea de către Marea Britanie şi Franţa a Tratatului Basarabiei a fost obţinută în virtutea unui acord secret semnat cu guvernul român, în baza căruia românii s-ar fi angajat să plătească în mod integral indemnizaţii proprietarilor de origine britanică şi franceză din Basarabia. Cererea ministrului italian la Bucureşti în adresa lui I.G. Duca a fost însă întâmpinată printr-un refuz, justificat prin dificultăţile de ordin economic cu care se confrunta Trezoreria română[79]. Ratificarea, în opinia diplomaţilor italieni, trebuia să aibă un preţ, în acest sens fiind semnificativă problema exproprierii imobilului proprietarilor italieni pe întreg teritoriul României[80].

Deşi influenţat de britanici, guvernul italian tergiversa ratificarea tratatului de unire a Basarabiei cu România până la rezolvarea chestiunilor privind exproprierea şi, în special, până la fixarea preţului cu care urmau să fie indemnizaţi proprietarii italieni expropriaţi în Basarabia[81]. Între timp, litigiile de judecată începuseră. Astfel, Olga Malavasi, supusă italiană, făcea apel contra deciziei Comisiei judeţene Bălţi referitoare la exproprierea în întregime şi evaluarea moşiei Tălpeşti (afară de conac şi livezi)[82]. Comisia centrală de judecată admitea majorarea preţului de expropriere, motivând stabilirea sumei precedente prin faptul că în împrejurimile moşiei nu au mai fost expropriate pământurile vreunui supus englez sau francez, ale căror preţuri ar fi putut servi drept exemplu.

Chiar şi în anii treizeci, după ratificarea de către Italia a Tratatului Basarabiei[83], rămâneau situaţii incerte. În acest sens, Direcţia afacerilor politice şi contenciosului din cadrul Ministerului Afacerilor Externe se adresa printr-o scrisoare confidenţială Consiliului de Miniştri, în care era descrisă situaţia unui grup de proprietari italieni. Aceştia s-ar fi plâns guvernului

[78] Stephen Graham, *Russia in Division*, London, Macmillan&Co., 1925, p.162. Anterior, autorul publicase o serie de articole în ziarul londonez *The Times*, între care şi *In Rumania. The Bessarabian Problem*, in *The Times*, Tuesday, October 14, 1924, p. 16.

[79] *Ibidem*, p. 204.

[80] *Ibidem*, p. 205.

[81] A.N.I.C., filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Bălţi, dosar 2/1923, f. 1-10.

[82] Ibidem, f. 29-30.

[83] Italia a ratificat Tratatul la 22 mai 1927.

italian de faptul că nu au beneficiat de acordarea unui statut special în Basarabia, de care s-ar fi bucurat proprietarii francezi şi englezi. Autorii reclamaţiei considerau că dacă guvernul italian, semnând cu România Tratatul de recunoaştere a unirii Basarabiei cu România, a neglijat să asigure conaţionalilor săi tratamentul favorabil pe care Franţa şi Anglia l-ar fi asigurat supuşilor lor, n-ar fi nici un motiv ca italienii să fie puşi într-o situaţie inferioară, cu atât mai mult că moşiile expropriate ar fi fost foarte mici şi foarte puţine la număr[84].

Supusul italian R.V. Anatra, proprietar al moşiilor Urseşti şi Dieni din patrimoniul Valea-Mare, judeţul Bălţi, la expropriere a fost considerat drept cetăţean român, fiindu-i lăsată în posesie suprafaţa de 100 ha, prevăzute de articolul 7 al Legii de reformă agrară[85]. În 1928, Anatra depunea un memoriu, în care cerea plata preţului de expropriere pentru suprafaţa de 1.250 deseatine[86] în valută forte, după aranjamentul special dintre guvernele italian şi român[87]. Pentru a dispune de aranjament, trebuiau realizate două condiţii: persoana trebuia să fie proprietar expropriat şi supus italian. Anatra moştenise proprietatea de la tatăl său, Bartolomeu Anghel Anatra care la rândul său a cumpărat-o de la văduva Elena Dimitrievna Gusti la 25 noiembrie 1898[88]. Copiile de pe actul de naştere şi paşaportul italian al lui Rafael Anatra, precum şi a certificatului eliberat de Consulatul regal al Italiei la Bucureşti, demonstrau originea italiană a lui Anatra. Într-un *Aide-memoire de Regia Legazione d'Italia* din 20 ianuarie 1930 se menţiona că în caz dacă Anatra ar fi declarat personal în faţa Comisiei de expropriere cetăţenia română (o făcuseră de fapt mandatarii acestuia), privilegiile de supus italian i s-ar fi păstrat în cazul dublei cetăţenii[89]. Pentru a păstra cele 100 ha permise prin lege, Anatra nu a declarat că ar fi posedat cetăţenia italiană.

De altfel, s-au semnalat şi alte cazuri similare, în care supuşii străini doreau să dispună de privilegii duble[90]. Dar recunoaşterea privilegiilor duble de proprietate, exclusă prin actele legislative ale epocii, era imposibilă din

[84] A.N.I.C., filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Hotin, dosar 59/1933, f. 75.

[85] Ibidem, f. 30.

[86] C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

[87] A.N.I.C., filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Bălţi, dosar 9/1928, f. 48-50.

[88] Ibidem, f. 55.

[89] Ibidem, f. 11-165.

[90] Ibidem, f. 125-126.

cauza procentului ridicat al proprietarilor străini în Basarabia, pe de o parte, şi a deficitului acut de pământ din provincie, pe de alta. Nu prezentau excepţii nici cereri de tipul celei înaintate de Ludmila Longle, cetăţeană a Franţei, care înştiinţa Ministerul Afacerilor Externe francez că în urma primei căsătorii cu Baronul de Rozen, supus rus, decedat în 1915, ar avea dreptul de proprietate asupra unui domeniu de 1.600 ha[91].

Apelurile emise de proprietarii străini contra deciziilor comisiilor de expropriere conţineau de cele mai dese ori pretenţii referitoare la neachitarea la timp a preţului de expropriere. Astfel, la 22 septembrie 1924, un grup de supuşi englezi şi francezi expropriaţi cereau achitarea recompensei pentru construcţiile şi drumurile de pe teritoriul proprietăţilor expropriate. După tabloul întocmit de un delegat al Ministerului Domeniilor, suma totală ce trebuia achitată constituia 350.950 lei[92]. De regulă, neachitarea în termen a sumelor evaluate pentru proprietăţile supuşilor străini se explica prin motive financiare sau lipsă de date pentru o evaluare corectă şi definitivă.

Prin intermediul legaţiei britanice, proprietarii John şi Elena Pitts cereau evaluarea proprietăţilor Orhei-Slobozia şi Doamna-Cişmeaua din judeţul Orhei, conform normelor stabilite cu privire la plata pământurilor expropriate (art. 46, 49, 50 din lege)[93]. Pentru suprafaţa totală de 2.923,7 ha şi 247,2126 ha teren embaticar din oraşul Orhei, urmau să primească 75%, adică 346.659.504 lei[94]. De altfel, la 1 august 1924, Legaţia britanică semnala faptul nerespectării acordului anglo-român care avea drept scop excluderea aplicării Legii de reformă agrară pentru Basarabia asupra supuşilor englezi. În conformitate cu acest acord, guvernul român s-ar fi angajat să plătească direct guvernului englez o indemnizaţie corespunzătoare cu valoarea reală a proprietăţilor engleze din Basarabia, expropriate în conformitate cu legea română de expropriere[95].

Un alt caz interesant cuprindea exproprierea moşiei Budachi, proprietatea lui Carl Gassert, în suprafaţa de 340 ha. La 18 noiembrie 1917, Adunarea judeţeană a zemstvei Akkerman a expediat Departamentului de stat al fondului de pământ o declaraţie, în care sublinia importanţa moşiei Budachi ca staţiune balneară[96]. În declaraţia din 31 ianuarie 1919, prezentată

---

[91] Ibidem, f. 159.
[92] Ibidem, judeţul Orhei, dosar 7/1929, f. 7.
[93] C.Hamangiu, *op.cit.*, p. 868.
[94] A.N.I.C., filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Orhei, dosar 3/1924, f. 14-16.
[95] Ibidem, f. 29.
[96] Ibidem, filiala Iaşi, fond Camera Agricolă Cetatea Albă, dosar 22/1919, f. 6.

consilierului agricol al județului Akkerman, proprietarii cereau scutirea de expropriere a moșiei lor în baza acelorași motive. Comisia județeană de expropriere și împroprietărire Cetatea Albă a decis păstrarea întregii moșii neatinsă[97]. Memoriul descriptiv al moșiei, alcătuit la 29 octombrie 1930, anunța exproprierea la măsurătoare a 38,0374 ha[98]. Astfel, se proceda în conformitate cu articolul 7 din Lege, importanța terenului ca stațiune balneară trecând pe planul doi[99].

Supușii polonezi figurau și ei printre nemulțumiți. Într-un *Aide-memoire* al legației polone, adresat ministrului român al Agriculturii, se menționa că acordul confidențial polono-român din 25 octombrie 1929 prevedea, între alte stipulări, extinderea termenului de vânzare a pământului pentru optanții polonezi expropriați în Basarabia pentru un termen de 6 ani, până la 1 aprilie 1936. Acestora li se păstra cota legală de expropriere de 100 ha. În anul 1935, în Basarabia era semnalată prezența a 28 din cei 45 proprietari polonezi care mai dețineau 2.416 ha de pământ[100]. La 1 februarie 1938, termenul de lichidare a averii supușilor polonezi era extins încă pentru 3 ani, în posesia acestora aflându-se 1.570 ha[101]. Ambasadorul Poloniei înainta pretenții față de tratarea polonezilor, considerând că inspectorul agricol al provinciei tensiona situația prin anunțarea lichidării obligatorii și imediate a moșiilor. Drept exemplu a fost citată acțiunea intentată de proprietara Perwozwanska din Edineț, județul Hotin[102].

Supușii de origine străină din Basarabia au considerat în unanimitate că procedura exproprierii în Basarabia a fost una cu caracter drastic, în unele cazuri procesele intentate de aceștia fiind în derulare peste un deceniu de la începerea exproprierii[103].

---

[97] Ibidem, f. 3, 11.

[98] Ibidem, f. 68-69.

[99] Art. 7 al Legii de reformă agrară prevedea exproprierea proprietăților particulare până la limita de 100 ha pământ cultivabil, vii, grădini de pomi roditori și pepiniere existente până la 22 decembrie 1918. În caz dacă proprietarul a arendat proprietatea sa timp de cel puțin 5 ani consecutivi în cursul anilor 1905-1916, se expropria și cele 100 ha, precum și din proprietățile între 25 și 100 ha, adică tot ce trecea peste limita de 25 ha. Vezi: C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

[100] A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Hotin, dosar 59/1933, f. 1. Ibidem, f. 127.

[101] Ibidem, f. 53.

[102] Ibidem, f. 75.

[103] Ibidem, județul Lăpușna, dosar 7/1926, f. 9-25.

Exproprierea moşiilor proprietarilor de origine română. Un mare procent al dosarelor de arhivă referitoare la exproprierea proprietăţilor aparţinând proprietarilor români conţine cereri privind repunerea în posesie a fostelor proprietăţi ale acestora. Este tipic cazul inginerului Victor Heliade, fost proprietar al moşiei Zagorna, judeţul Soroca care cerea de a i se lăsa neexpropriată suprafaţa de 15,0169 ha – teren sub fost conac şi parc, includerea acestuia în cele 100 ha lăsate proprietarului conform legii fiind omisă. Întrucât pe moşia Zagorna nu se mai găsea teren disponibil, pe de o parte, şi pentru a nu se modifica lucrările de parcelare, pe de alta, proprietarului i s-a oferit suprafaţa cerută din rezervele statului, situate pe moşia Drochia[104].

Semnalăm cazuri, în care proprietarii cereau repartizarea cotei de 100 ha în alt judeţ, dar deciziile instanţelor superioare nu coincideau întotdeauna cu doleanţele reclamanţilor. Astfel, proprietarului Dumitru Ciolac i s-a expropriat întreaga moşie, lăsându-i-se, afară de cele 3,8 ha ocupate de moară, înca 10 ha de pământ pe moşia Scăieni. El cerea terenul de 100 ha în localitatea Balaban, judeţul Cahul, din cauza schimbului de domiciliu. Conform deciziei Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, lui Ciolac i se restituiau 100 ha pe aceeaşi moşie, lotaşii de pe ea fiind mutaţi pe moşia Căinarii-Vechi, judeţul Soroca[105].

Proprietarul moşiei Teioasa, judeţul Soroca, Mihail Catargi, s-a aflat în proces cu Casa centrală a cooperaţiei şi împroprietăririi Bălţi, cazul ajungând să fie pus în discuţie şi în Adunarea Deputaţilor. În opinia senatorului basarabean E. Popovici, chestiunea prezenta importanţă pentru liniştea spiritelor, iar rezolvarea ei fiind "de înalt ordin social şi naţional"[106]. Pentru a satisface cererea proprietarului, nu se putea purcede la deposedarea a 920 de case deja împroprietărite. În final, acestuia i-a fost repartizată cota de 100 ha pe moşia Cobâlnea, judeţul Soroca, dar reclamantul a preferat cota de pe moşia Teioasa. Conform deciziei Casei centrale din 18 noiembrie 1924, Catargi urma să fie repus în posesia terenului în termen de 5 zile terenul cerut. Cu toate acestea, primăria oraşului refuza categoric repunerea în posesie, invocând motivul schimbării nedorite a razei oraşului[107].

În conformitate cu tabloul proprietarilor expropriaţi în întregime în judeţul Soroca, până în 1925 fuseseră expropriate 66 proprietăţi în suprafaţa

---

[104] Ibidem, judeţul Soroca, dosar 5/1924, f. 2-5.

[105] Ibidem, f. 15.

[106] Ibidem, dosar 2/1924, f. 16.

[107] Ibidem, dosar 6/1925, f. 3-4.

de 60.667,7326 ha sau 31 de proprietăţi particulare în suprafaţa de 44.406 ha; 29 proprietăţi bisericeşti şi mănăstireşti de 14.524 ha, 3 proprietăţi ale Băncii ţărăneşti în suprafaţa de 1.548,9202 ha, precum şi 3 proprietăţi ale primăriilor şi zemstvelor, în suprafaţă de 187,9669 ha[108]. Datele din arhive permit efectuarea calculelor pentru determinarea proporţiei proprietăţilor particulare în judeţul Soroca: proprietarii particulari deţineau aproximativ 75% din suprafaţa judeţului. A. Cardaş indică proporţia de 51% a proprietăţilor particulare[109].

Erau frecventele procese intentate cu scopul restituirii unui anumit teren, sub motiv că nu ar fi fost arendat în perioada anilor 1905-1916. De exemplu, proprietara Stefania Iacubovskaia, moştenitoarea Elisavetei Defto, care a cumpărat moşia Beleavineţ de la nobilul Druganov, cerea să-i fie restituite cele 92,5 deseatine de pământ, stabilite prin lege ca fiind proprietatea acestea, dar revizuite de comisie şi împărţite sătenilor. Dar în reclamaţia a doi martori, delegaţi ai proprietarilor şi ţăranilor, se afirma că moşia fusese arendată în mod continuu în perioada indicată prin lege[96]. Mama proprietarei, Maria Nemitz, deţinea moşia Cotelna, plasa Lipcani din acelaşi judeţ. Comisia centrală de judecată punea la îndoiala declaraţia proprietarei, făcută contra deciziei Comisiei judeţene cu privire la exproprierea moşiei Cotelna: s-a depistat o arendă deghizată, deoarece persoanele, cărora proprietatea pretindea că ar fi arendat moşia, erau evrei de naţionalitate, iar evreilor nu li se permitea să arendeze pământ în conformitate cu legislaţia în vigoare[97].

Era lipsit de bază juridică şi apelul lui Conrad Nemitz, în care cerea revizuirea deciziei comisiei de expropriere, pentru a se lăsa proprietarei Maria Nemitz câte 100 ha de pe cele trei moşii: Glinca, Coteala şi Beleavineţ, în suprafaţa totală de 964 deseatine. Prevederile articolului 14 al Legii excludeau acestă posibilitate[98].

Documentele de arhivă semnalau cazuri de depunere în judecată a mărturiilor cu caracter fals, fapt care nu permitea luarea deciziilor obiective privind statutul proprietarilor. Astfel, proprietara moşiei Chişcăreni, judeţul Bălţi Anastasia Misso a fost deposedată de suprafaţa 216 ha sub motiv că un ţăran a depus o mărturie falsă că n-ar fi văzut-o de loc pe moşie[99].

Parte dintre procesele de expropriere şi restituire a pământului durau ani de zile, cum a fost cazul moşiei Siunduc, judeţul Cetatea Albă, proprietate

---

[108] Ibidem.
[109] A. Cardaş, *op.cit.*, p. 62-63.

a familiei Puriškevič, în suprafață de 2.627,4376 ha. Pământul a fost expropriat în conformitate cu decizia din 1919 a comisiei județene, proprietarilor fiindu-le lăsată livada în suprafață de 6,7175 ha și conacul[100]. După adoptarea definitivă a Legii de reformă agrară, tutorele moștenitorilor moșiei, Mihail Ponse, reclama în 1921 contra deciziei de expropriere, sub motiv că erau 5 proprietari care, în conformitate cu legislația în vigoare, urmau să posede suprafața de 500 ha. Reclamantul era conștient de faptul că după împroprietărire procedura repunerii în posesie urma să fie mult mai anevoioasă[101]. Interpelarea nu a fost considerată valabilă, deoarece expirase termenul de 15 zile de la data emiterii deciziei de expropriere (30 decembrie 1919), ceea ce contravenea prevederilor articolului 27 din Lege[102]. Calust Asfadurov, delegatul marilor proprietari, și Carl Becher, delegatul țăranilor cu drept la împroprietărire, constatau faptul că proprietarii respectivei moșii au fost chemați să se prezinte la judecarea procesului nu prin citație, ci prin publicația care trebuia, de altfel, făcută în ziarul local al județului Cetatea Albă, dar nu în cel regional. Pentru trei moșii separate, comisia județeană a format un singur dosar, fără a dispune de informația notarului privind situația juridică a lor. Aceste încălcări de procedură fiind comise, Asfadurov și Becher indica asupra caracterului ilegal al deciziei de expropriere, fapt care i-ar fi lipsit complet pe proprietari de posibilitatea de a-si apăra drepturile[103]. Abia în 1935, Luizei Puriškevič i se restituia proprietatea în suprafața de 45,9278 ha din moșia Cleastița, fosta proprietate Jaroševič și Gnadenfeld, precum și din moșia lui Cristian Glaudt[104].

Decizii luate în pripă de comisiile județene de expropriere și împroprietărire au fost semnalate în cazul proprietăților Gnadental (proprietar Fritz Cristian Gnadental)[105] și Tuzla (proprietatea lui Gheorghe Friedrich Marazli)[106]. Drept motiv a servit informarea incorectă privind starea juridică a moșiilor. În cazul celei din urmă, suprafața moșiei indicată în planul inginerului-șef nu coincidea cu cea din actul de proprietate.

Unele greșeli în procesul exproprierii erau comise din cauza neglijenței funcționarilor responsabili de efectuarea acesteia. La 15 iulie 1919, Comisia județeană de expropriere și împroprietărire Chișinău reclama prefecturii faptul că primarul și secretarul obștii Ciopleni, volostea Budești, ar fi primit citațiile subcomisiei de expropriere, dar care nu au fost remise persoanelor ce urmau să fie supuși exproprierii. Astfel, nimeni nu s-a prezentat în termenul fixat, citațiile fiind depistate în sertarul mesei secretarului[107].

În perioada desfășurării procesului de expropriere, au fost date publicității diverse opinii ale specialiștilor care participau în mod direct la realiza-

rea lucrărilor de expropriere. La 11 noiembrie 1919, consilierul agricol al județului Chișinău afirma că după modul în care avea loc exproprierea, lucrările urmau să fie finisate într-un termen de zece ani, deoarece la acea dată abia de s-ar fi expropriat 20 de moșii din județ. Acesta comunica cititorilor ziarului *Dimineața* că în fiecare județ, pe lângă consilierul agricol, exista o instituție similară Casei Noastre, din care făceau parte partizanii Partidului Țărănesc, „plătiți cu lefuri grase, dar de loc competenți“[108].

În opinia consilierului agricol al județului Orhei, lucrările de expropriere evoluau cu dificultate din cauza nepriceperii și incompetenței celor chemați să le realizeze. Acesta cerea substituirea a „toți cei nechemați“ din Casele Noastre județene[109]. Articolul purta de asemenea, o nuanță politică, fiind aduse critici în adresa țărăniștilor incompetenți în problema reformei agrare.

Exproprierea proprietarilor de origine română a fost de asemenea considerată ca purtând un caracter mai drastic, comparativ cu cea din restul țării.

Exproprierea pământurilor bisericești și a proprietăților embaticare. În conformitate cu Legea de reformă agrară pentru Basarabia, fiecărei mănăstiri urma să i se lase în posesie câte 50 ha de pământ[110], fapt care nemulțumea mănăstirile basarabene. Astfel, în apelul mănăstirii Căpriana contra deciziei de expropriere se menționa exproprierea a peste 70.000 ha în interesul social-economic al țării, fiindu-i lăsate în posesie 50 ha teren arabil, o mică vie și 25 ha de parc[111]. Administrația mănăstirii cerea intervenția Ministerului agriculturii și domeniilor întru repunerea mănăstirii în posesia suprafeței de 25 ha, neexpropriată prin decizia din 1922 a Comisiei județene Chișinău și decizia din 1923 a Comisiei centrale de judecată, cărora se opuneau organele locale ale Casei autonome a pădurilor: „Această mănăstire a fost veacuri întregi focarul și păstrătoarea credinței și a graiului neamului românesc, iar la moment, cu mare greutate își menține exis-

[110] C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

[111] Fondată pe timpul lui Ștefan Cel Mare, în perioara domniei lui Antioh Cantemir a fost închinata mănăstirii Zograf de la Sfântul Munte Athos din Grecia. Între 1813-1837 făcea parte din Mitropolia Chșinăului și a Hotinului, între 1837-1873 este reîntoarsă în posesia mănăstirii Zograf. În 1873, moșiile mănăstirii sunt luate sub auspiciile Ministerului Afacerilor Externe din Petersburg, făcându-se cu acest prilej o inventariere. La acea dată, mănăstirea avea în proprietate 22 de sate, majoritatea în județul Lăpușna, cu o suprafață de 49.895,5 deseatine, dintre care 17.278,31 de pădure, iar 20.405 – date în arendă. Cifra de 70.000 ha – proprietate a mânăstirii, indicată în documentul citat, se pare că corespundea realității. Vezi: I. Negrei, *Mănăstirea Căpriana*, în: *Patrimoniu. Revista de lectură istorică*, Chișinău, 1990, nr. 1, p. 139-142.

tența"[112]. Conform avizului inspectoratului agricol Iași din 4 noiembrie 1931, cererea mânăstirii n-a fost satisfăcută, din motiv că pădurea fusese deja expropriată[113].

În articolul 6 al Legii de reformă agrară pentru Basarabia se declarau expropriabile pământurile bisericilor, lăsându-se fiecărei biserici câte un lot întreg de fiecare membru al clerului (preot, diacon sau dascăl)[114]. Astfel, conform actului de proprietate al bisericii din comuna Plahteevca, județul Cetatea Albă, emis la 19 martie 1876, lăcașul dispunea de aproximativ 66 deseatine de pământ[115]. La data exproprierii, suprafața moșiei era de 73,5935 ha. În conformitate cu decizia Comisiei județene de expropriere și împroprietărire Cetatea Albă, emisă la 30 noiembrie 1920, se declara expropriată porțiunea de 43,0248 ha, fiind lăsate clerului (2 preoți, 2 dascăli, 1 diacon) 30 ha, adică 5 loturi a câte 6 ha fiecare[116]. Alt exemplu în acest sens este cazul Moșiei azilului de săraci de pe lângă biserica Uspensca, comuna Tătar-Bunar, în suprafață de 166 ha, care fusese lăsată în posesia azilului prin testament de către defunctul Al. Șincovschi. Comisia de expropriere a decis schimbarea denumirii moșiei în Proprietatea azilului de săraci și exproprierea în întregime a acesteia, din capitalul obținut urmând să se formeze un fond de întreținere a pensionarilor azilului. Prețul de expropriere a fost fixat la 500 lei pentru un hectar[117].

La capitolul exproprierea proprietăților embaticare, prevăzut în articolele 10 și 36 din Lege, semnalăm cazul Casei arhierești din Răscăeți, aflată în posesia Casei arhiepiscopale din Chișinău, care avea în proprietate suprafața de 1.943 deseatine. Din suprafața totală a moșiei, a fost expropriat terenul de 1.427,3415 ha la prețul de 270,40 de lei pentru un hectar[118].

Documentele de arhivă păstrează și dosare de expropriere a pământurilor orașului. În acest sens, semnalăm exproprierea moșiei proprietate a orașului Cetatea Albă. În apelul comisiei Centrale de judecată din 8 iunie 1923, se menționa necesitatea exproprierii moșiei în conformitate cu articolul 4 al Legii de reformă agrară, deoarece suprafața de teren rezervată

---

[112] A.N.I.C., filiala București, fond Reforma agrară din 1921, județul Lăpușna, dosar 2/1923, f. 49-51.

[113] Ibidem, f. 47.

[114] C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 865.

[115] A.N.I.C., filiala Iași, fond Camera Agricolă Cetatea Albă, dosar 19/1919, f. 2.

[116] Ibidem, f. 15.

[117] Ibidem, f. 20.

[118] Ibidem, f. 69.

depăşea cu mult necesităţile reale ale oraşului. Limita terenului expropriat se ridica la 500 ha[119]. În baza deciziei Comisiei judeţene din 28 septembrie 1921, se declară neexpropriabilă suprafaţa de 760 deseatine, din totalul de 1.260 deseatine proprietate a oraşului[120]. Subcomisia de expropriere Cetatea Albă cerea demonstrarea apartenenţei proprietăţii cu acte notariale veridice, la care primăria din Cetatea Albă răspundea: „Oraşul Cetatea Albă e vechi; este posibil, deci, ca actele notariale întărite ale oraşului să le fi pierdut Ştefan cel Mare sau să le fi furat turcii"[121]. Acest dosar, precum şi altele de acest gen, semnalează tărăgănarea măsurării pământului şi inventarierea imobilului de către comisiile locale a proprietăţilor aflate în posesia oraşelor.

Situaţia coloniştilor germani. De capitolul exproprierii ţine şi analiza situaţiei coloniştilor germani – unul din cele mai contradictorii episoade ale procesului aplicării reformei agrare în Basarabia[122].

La 1918, statul român a moştenit de la statul rus problema complicată a coloniştilor germani. Aceştia, sub pretextul ameninţării securităţii naţionale a Imperiului Rus, prin decretele-legi din 2 februarie şi 13 decembrie 1915, au fost deposedaţi de pământ şi avere. Le-a fost interzisă, în acelaşi timp, efectuarea înstrăinării, ipotecării, administrării sau folosirii bunurilor. Oficial, aceste operaţii au fost permise pentru un termen de un an, simultan în adresa birourilor notariale fiind emis un ordin secret, prin care se interzicea primirea vreunui act de transmitere sau modificare a statutului proprietăţii acestora[123]. În decursul anului 1916, pământurile şi imobilul coloniştilor urmau să fie confiscate de către stat sau vândute prin licitaţie publică, preţul acestora urmând să fie achitat în decursul a 25 de ani.

Procesul de deposedare a coloniştilor a fost realizat pe trei căi:

1) Pe calea administraţiei guberniale din Chişinău, fapt care a mărit substanţial proprietatea statului rus. De altfel, pe această cale a fost lichidată majoritatea proprietăţilor coloniştilor germani;

---

[119] Ibidem, dosar 2/1919, f. 1.

[120] Ibidem, f. 19-20.

[121] Ibidem, f. 84.

[122] Vezi articolele noastre: *Situaţia coloniştilor germani în timpul aplicării reformei agrare din 1918-1920 în Basarabia*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, VII, Chişinău, 1996, nr. 1, pp. 47-54; Idem, *Integrarea Basarabiei la România şi minoritatea germană*, în: *Punţi în istorie. Studii Româno-germane*, coord. Cătălin Turliuc, Flavius Solomon, Iaşi, Cantes, 2001, pp. 68-80.

[123] A.N.I.C., filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Cetatea Albă, dosar 5/1927, f. 1; judeţul Cahul, dosar 35/1931, f. 19-22; judeţul Tighina, dosar 89/1934, f. 9-11.

2) Prin diferite bănci ipotecare (Banca Hersonului, Banca Taurida, Banca Basarabeană), care au scos pământurile coloniştilor la licitaţie publică sub motivul neachitării în termen a datoriilor proprietarilor acestora. Aceste bănci au refuzat primirea ratelor şi, la adăpostul legilor excepţionale, au întreprins vânzări ale proprietăţilor. Până la urmă, pământurile au fost adjudecate asupra băncilor ipotecare, cumpărătorii neprezentându-se la licitaţie din cauza situaţiei instabile a acestor pământuri[124];

3) Prin persoane particulare şi bănci comerciale care au scos pământurile coloniştilor în vânzare, prin Tribunalul regional Chişinău, sub acelaşi motiv al neachitării datoriilor. Aceasta în pofida moratoriului emis prin ucazul împărătesc din 13 septembrie 1914, care suspenda, pe termen de trei luni după readucerea armatei pe picior de pace, orice proces, anchetă, executare a sentinţelor, plată a dobânzilor pentru cei mobilizaţi, din rândul cărora făceau parte şi coloniştii germani[125]. Dar tocmai pentru a fi puse în execuţie ucazurile ţariste de deposedare, legea moratoriului n-a fost aplicată.

Afară de aceste trei categorii, mai rămânea o mică parte a coloniştilor care, graţie diferitor circumstanţe, nu au fost deposedaţi, dar care se găseau în imposibilitatea de a face vreun act de înstrăinare sau administrare a averii proprii.

Teoretic, guvernul provizoriu rusesc Lwów a anulat, la 11 martie 1917, efectele decretelor din 1915, dar şi atunci nu a prevăzut un sistem de repunere în posesie a coloniştilor. La introducerea legislaţiei romaneşti în Basarabia, problema coloniştilor germani se afla într-o fază dificilă. De fapt, existau două categorii de colonişti: acei care se aflau în posesia pământurilor – fie că nu fuseseră expropriaţi niciodată, fie că beneficiaseră de decretul-lege Lwów –, precum şi acei, ale căror pământuri fuseseră înstrăinate şi se aflau în proprietatea instituţiilor de stat sau a persoanelor particulare. Abia la 20 noiembrie 1918, prin ordonanţa emisă de către şeful Directoratului de Agricultură din Chişinău, Emanuil Catelli, s-a dispus repunerea în posesie prin agronomii regionali a coloniştilor deposedaţi de Banca Ţărănească a statului rus[126]. În opinia fostului prim-preşedinte al Curţii de apel Chişinău, V. Erbiceanu, problema părea tranşată în mod favorabil şi lucrurile ar fi mers bine, dacă nu ar fi intervenit Casa Noastră care a anulat

[124] Ibidem, judeţul Cetatea Albă, dosar 5/1927, f. 1.

[125] Ibidem, f. 3.

[126] V. Erbiceanu, *Naţionalizarea justiţiei şi unificarea legislativă în Basarabia*, Bucureşti, 1934, p. 145.

ordonanța Directoratului de agricultură și s-a ocupat de trecerea pământurilor coloniștilor în posesia fondului rural al Casei Noastre.

Ținând cont de necesitatea respectării literei legii, pe de o parte, și de loialitatea minorității germane față de administrația română[127], pe de alta, guvernul român depunea eforturi pentru soluționarea situației. Făcând cunoștință de numeroase studii în domeniu, printre care și cel al lui V. Erbiceanu, bazându-se de asemenea pe avizul comisiei juridice a Casei Noastre, acesta a emis Decretul-lege, nr. 4.236 din 6 octombrie 1919, de abrogare a legilor guvernului rus și repunere a coloniștilor „în drepturile lor anterioare acelor legi excepționale"[128]. Ulterior, a fost întocmit un regulament care stabilea procedura definitivă de recunoaștere și reintrare a coloniștilor în drepturile pierdute[129].

Memoriul asupra exproprierii coloniștilor germani din Basarabia semnala excesele grave, comise de comisiile județene de expropriere și împroprietărire care fie că n-au ținut seama de instrucțiunile Ministerului agriculturii și ale Casei Noastre, fie că, silite de circumstanțe, au judecat procese înainte ca tribunalele și Curtea de apel să fi încheiat judecarea tuturor apelurilor de repunere în posesie care fuseseră intentate de coloniști în baza decretelor-legi din 1919 și a regulamentului din 1922. În consecință, aceste posesii au fost tratate ca aparținând statului, băncilor sau unor persoane străine. Mai mult, au fost semnalate cazuri, în care au fost expropriate moșii aparținând obștilor de coloniști-țărani. Acestea, in conformitate cu articolul 4 al Legii de reformă agrară, erau neexpropriabile[130]. Astfel, la apelul obștii țărănești din comuna Nicolaevca, județul Tighina, era declarată neexpropriabilă proprietatea moștenitorilor defuncților Balthazar Zinger (434 deseatine), Friedrich Maier (244 deseatine), August Zeifried

[127] Amintim, totodată, despre poziția de susținere a actului Unirii, manifestată de Congresul general al coloniștilor de origine germană, care a avut loc la 9 martie 1919 în localitatea Tarutino, județul Cetatea Albă, sub președinția pastorului Haase. Congresul a trimis delegați la București, pentru a prezenta decizia reprezentanților Puterilor Centrale. În 1924, când bandele bolșevice au organizat rebeliunea de la Tatar-Bunar, coloniștii au participat la respingerea acestora, contribuind la instaurarea ordinii în sudul provinciei. Vezi: P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, Chișinău, 1992, p. 320; V. Erbiceanu, *Situația coloniștilor austro-ungari și germani din Basarabia față de decretul-lege al reformei agrare*, în: *Cuvântul Dreptății*, I, 1919, nr. 6, p. 81-82.

[128] *MO*, nr. 138 din 8 octombrie 1919; C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 225.

[129] *MO*, nr. 15 din 23 aprilie 1922.

[130] *MO*, nr. 258 din 13 martie 1920.

(125 deseatine), Christian Kitner (10 deseatine), Mihail Albespali (220 deseatine)[131].

Procesul de repunere în posesie a coloniştilor germani a asigurat stabilitatea economică celei mai organizate şi loiale minorităţi din Basarabia.

În loc de concluzii. Conform datelor din arhivă, până la 1 ianuarie 1922 în Basarabia fuseseră expropriate 3.197 proprietăţi cu o suprafaţă de 1.358.574,5677 ha. Aceasta reprezenta numai 67,4% din întreaga întindere a proprietăţilor expropriabile[171]. 18 proprietăţi – 12 dintre care în judeţul Cetatea Albă – erau în suspensie, subcomisiile urmând să se pronunţe asupra situaţiei acestora[132]. Activitatea comisiilor judeţene s-a dovedit a fi mai puţin eficientă în nordul şi centrul Basarabiei.

In conformitate cu *Raportului asupra lucrărilor de expropriere şi împroprietărire, făcute în Basarabia până în ziua de 1 aprilie 1922*[133], la acea dată în stăpânirea Casei Noastre era trecută în mod provizoriu suprafaţa de 1.918.508,3030 ha, adică aproape în totalitate pământul care a constituit anterior fondul de arendă. Această suprafaţă reprezenta o proprietate provizorie a Casei Noastre, care alcătuia 99,8% din totalul general al terenului expropriabil. Numai în două judeţe, Orhei şi Cahul, se mai găseau pământuri care intrau sub prevederile legii agrare dar nu erau posesiuni ale Casei Noastre, suprafaţa lor constituind 2.493,6291 ha. În total, la data efectuării calculelor, în stăpânirea Casei Noastre intraseră 4.426 de proprietăţi.

Până la 1 aprilie 1922, comisiile judeţene de expropriere şi împroprietărire au decis asupra situaţiei a 3.912 de proprietăţi particulare, cu o suprafaţă totală de 1.626.391,0014 ha intrată în stăpânirea Casei Noastre. Comisiile urmau să se pronunţe asupra statutului a 514 moşii în suprafaţa de 292.114,3036 ha, situaţia lor fiind examinată numai în cadrul subcomisiilor. Conform datelor din arhivă, judeţele Hotin, Orhei, Tighina şi Cahul erau cele mai avansate din punctul de vedere al lucrărilor de expropriere, aici proporţia pământului expropriat faţă de total trecea peste 90%. O maximă de 98,6% o găsim în judeţul Bălţi. Judeţele Chişinău şi Ismail, cu proporţiile de 61,8% şi respectiv 68,2%, erau cele din urmă în ce priveşte definitivarea trecerii proprietăţilor în stăpânirea Casei Noastre. În judeţul

---

[131] A.N.I.C., filiala Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tighina, dosar 89/1934, f. 9-11.

[132] E. Giurgea, *Lucrările de expropriere şi împroprietărire făcute în Basarabia din momentul punerii în aplicare a legii agrare şi până la 1 ianuarie 1922*, în *Basarabia economică*, III, Bucureşti, 1922, nr. 1, p. 93.

[133] A.N.R.M., fond 1417 Directoratul agriculturii, inventar 1, dosar 139, f. 10.

Chişinău, comisia de expropriere şi împroprietărire urma să se pronunţe asupra proprietăţilor în suprafaţă de 91.062, 2972 ha, iar în Ismail – 70.724,0024 ha. Deci, numai în aceste două judeţe avem o suprafaţă neexpropriată de 161.772 ha, sau 55,3% din suprafaţa totală neclasificată. Comparativ cu situaţia de la 1 ianuarie 1922, constatăm un spor de 6% al suprafeţei definitiv trecute în stăpânirea Casei Noastre, ceea ce constituia 267.817 ha – o suprafaţă relativ mare pentru un interval atât de scurt de câteva luni[134]. Din întreaga suprafaţă a proprietăţilor examinate de comisii, marea proprietate a păstrat în posesie 283.592,3933 ha.

În intervalul de timp de la punerea în aplicare a legii agrare şi până la 1 aprilie 1922, au fost expropriate 1.342.798,6081 ha, dintre care 1.180.022,2005 ha teren arabil (din totalul de 1.208.060,3727 ha teren arabil expropriabil), adică 97,7%. Astfel, rămâneau a fi expropriate 28.038,1722 ha. Dintre pământurile arabile, cea mai mare suprafaţă a fost expropriată în judeţul Bălţi (244.515 ha), cea mai mică – în judeţele Chişinău (96.310 ha), Cetatea Albă (75.785 ha) şi Ismail (78.190 ha)[135].

Până la 1 aprilie 1922, au fost expropriate 162.776,4076 ha de păduri, cu 49.366,4544 ha mai mult decât până la 1 ianuarie 1922. Astfel de teren exista în toate judeţele basarabene, afară de Cetatea Albă şi Ismail, unde nu avem un singur hectar de pădure expropriat. Această situaţie era justificată de altfel prin totala lipsă a pădurilor în cele două judeţe. Până la 1 septembrie 1923, au fost expropriate 4.271 de moşii în suprafaţa totală de 1.829.046,2087 ha, dintre care suprafaţa de 340.532, 4752 ha sau 18,6% a aparţinut marii proprietăţi[136]. Din pământul total destinat exproprierii, rămăseseră 13.620,7766 ha rezerve comunale, iar 64,378,8407 ha fiind trecute în posesia statului (articolul 44 din Lege). Conform datelor Casei Noastre, precum şi a altor specialişti, până în anul 1925, comisiile judeţene s-au pronunţat asupra situaţiei a 4.480 de moşii, cu o suprafaţă de 1.491.920,2477 ha[137].

---

[134] Ibidem.

[135] Ibidem, f. 11.

[136] E. Giurgea, *Situaţia generală a lucrărilor de expropriere şi împroprietarire făcute în Basarabia din momentul punerii în aplicare a legii agrare până la 1 septembrie 1923*, în *Basarabia economică*, a. IV, nr. 3, Bucureşti, 1923, p. 20.

[137] A. Cardaş, *op.cit.*, p. 76; G. Ionescu-Siseşti, *Reforma agrară şi producţiunea*, Bucureşti, 1925, p. 11; A. Frunzănescu, *Evoluţia chestiunii agrare în România. Privire istorică. Aspecte actuale. Tendinţe*, Bucureşti, 1939, p. 111.

Datele statistice privitoare la exproprierea pământurilor în Basarabia se cer completate cu unele comentarii. Procesul de expropriere, parte componentă a reformei agrare a luat sfârşit către anul 1926, la acea dată fiind expropriate 1.491.920 ha de pământ[138]. Au fost lichidate, în primul rând, proprietăţile statului rus şi ale instituţiilor fostului regim, au fost deposedaţi proprietarii străini şi limitate la cota de 100 ha marile proprietăţi ale cetăţenilor români. Cea mai nemulţumită de reforma agrară a fost pătura marilor proprietari, în special, a celor de origine rusă. În conformitate cu prevederile legislaţiei agrare, au fost deposedate pământurile mănăstirilor închinate şi limitată proprietatea celor locale. Administraţia română s-a preocupat şi de asigurarea unei stabilităţi economice pentru coloniştii germani.

Este cert faptul că reforma agrară a exercitat o influenţă directă asupra agriculturii provinciei în ce priveşte volumul şi variaţia semănăturilor. Şt. Ciobanu atrăgea atenţia asupra fenomenului scăderii capacităţii de producţie a cerealelor în 1924, fapt care se explica atât prin recolta slabă, cât şi prin „distrugerea gospodăriilor mari cu cultură mai bună, unde recolta era totdeauna superioară celor ţărăneşti“[139]. Cu toate acestea, reforma agrară în general şi procesul exproprierii în particular au constituit elementele absolut necesare ale procesului de modernizare a reformelor social-economice a României unificate.

AGRARIAN REFORM FROM 1920 IN BESSARABIA: THE PROCESS OF EXPROPRIATION

– Summary –

The article is pointing aut at the main characteristics of the process of expropriation in Bessarabia after 1918. As part of the agrarian reform implemented in entire Romania after the Great Union, it took place in two stages: in 1918-1921, when the land was actually taken away from the peasants who illegally seized it during the so-called „agrarian revolution“ of 1917-1918, and in 1921-1926, when the expropriation of landowners was followed by the land repartition to peasants in accordance with the Law of agrarian reform for Bessarabia, voted by the Romanian parliament on the 10th of March, 1920. The main task of the reform was the legal repartition of land, while the expropriation undermined the

[138] R. Creşin, *Agricultura în Basarabia*, în: *Buletinul Agriculturii*, 10, Bucureşti, 1929, nr. 3-4, p. 135.

[139] Şt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 336.

landowners' economic and socio-political basis, inclining the balance of history in favor of the most numerous class of peasantry.

In comparison with other Romanian regions, in Bessarabia the expropriation took more drastic forms. Firstly, despite the acute deficite of land, there were a high number of foreign landowners that owned huge properties. Secondly, the Romanian parliament inherited the draft-law of agrarian reform from Sfatul Țării, the Bessarabian legislative body, whose activity was imenselly influenced by the Russian revolutionary events. Last but not least, the incertitude towards the Bessarabian question at the Paris Peace Conference, as well as the complicated process of ratification of Bessarabian Treaty, created a high degree of tension within Bessarabia itself. While the foreign governments took actions in order to force Romania to retrieve the cost of the expropriated land before the ratification, the landowners – mostly of Russian origin – tried to persuade foreign public opinion to condamn the act of the union of Bessarabia in general and the implementation of the reform in particular.

The documents found in the national and foreign archives are the main sources that supported the above statements.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Radu Cazac

Statele Unite ale Americii şi izolaţionismul interbelic
Scurte consideraţii

Pentru a înţelege etapele angajării Statelor Unite ale Americii în vâltoarea celui de al doilea război mondial trebuie să observăm modul în care s-a desfăşurat politica lor externă în perioada interbelică. O condiţie a înţelegerii politicii externe americane interbelice conţine una din cele mai înrădăcinate noţiuni din istoriografia americană, izolaţionismul. Linia noastră de cercetare care îşi doreşte finalizarea într-o teză de doctorat cu titlul *Franklin D. Roosevelt, preşedinte al S.U.A. în cel de al doilea război mondial* începe, astfel, cu încercarea de a explica una din realităţile cele mai controversate ale istoriei S.U.A., cu directe implicaţii în desfăşurarea politicii externe americane din perioada interbelică. Prezentul articol îşi propune să trateze, pentru moment, doar conceptul de izolaţionism, urmând ca politica externă americană propriu-zisă şi activitatea preşedintelui Franklin D. Roosevelt să constituie obiective ale unor cercetări viitoare. Lăudând apariţia constantă a unor publicaţii având ca subiect istoria S.U.A., în traducere română sau ca urmare a cercetării unor autori români, trebuie să acceptăm cu părere de rău faptul că acest articol prezintă o bibliografie aparţinând în exclusivitate unor autori străini, în marea lor majoritate de limbă engleză; interesul încă relativ scăzut al istoriografiei noastre faţă de acest subiect ne obligă la aceasta. Dintre aceşti autori amintim nume redutabile: Selig Adler, J.B. Duroselle şi Manfred Jonas; lor li se adaugă cercetători tineri, ale căror contribuţii au apărut în ultimele decenii: Ronald E. Powaski, Ross A. Kennedy sau Daniella Rossini.

În demersul nostru de a analiza izolaţionismul, putem pune semnul egalităţii între politica externă a Statelor Unite ale Americii interbelice şi no-

țiunea de izolaționism, sau există o explicație mult mai complexă? Pentru a înțelege sarcina extrem de dificilă cu care s-a confruntat președintele Franklin D. Roosevelt în încercarea de face pasul spre implicarea, nu neapărat armată, în cel de al doilea război mondial, este necesară o scurtă analiză a conceptului de izolaționism, așa cum s-a manifestat acesta de-a lungul istoriei S.U.A.

Cum a apărut și cum a evoluat izolaționismul american? Explicația este complexă. Nu se poate afirma că a existat un anume reper în timp al apariției izolaționismului. Poate „discursul de adio" al lui George Washington a fost începutul (deși putem presupune, în mod rezonabil, că se „mulează" pe o realitate deja existentă); ar putea fi și „produsul secundar" al excepționalelor condiții în care a apărut națiunea americană. Pentru americani, lucrurile erau clare: fără angajamente politice. Acest șablon este valabil și pentru secolul XIX; în acest secol America a avut o politică expansionistă, care nu putea fi justificată în numele izolaționismului. Pentru pragmaticul american, expansionismul și izolaționismul nu se exclud reciproc, mai ales că regula fundamentală e păstrată: fără angajamente politice. Deși în acest secol America duce mai multe războaie, nici unul din ele nu a fost purtat la remorca unor alianțe sau obligații externe. Spre meritul lor, americanii au fost consecvenți cu această regulă și în primul război mondial, când au insistat să fie considerați „asociați", și nu „aliați" ai Antantei; nu ar fi putut să renunțe la această nuanță stranie din punctul de vedere al europeanului, dar perfect logică din punctul lor de vedere[1].

Ce a fost izolaționismul american? Este dificil de elaborat o definiție exactă, lipsită de echivoc, pentru o noțiune care este mai mult un mit perpetuat de-a lungul istoriei Statelor Unite decât un concept clar, bine individualizat. Din punct de vedere doctrinar, dar și afectiv, izolaționiștii au privit ca fundamente ale ideologiei lor două acte bine delimitate în istoria americană: „discursul de adio" (*Farewell Address*) al lui George Washington și Doctrina Monroe. Privind lucrurile din perspectiva tradiției politicii externe americane, conceptul de *non entaglement* („non-angajament") pare să rezume cel mai bine izolaționismul. „Obligațiile", adică alianțele sau orice fel de angajament care ar fi reclamat acte de solidaritate față de cauze ce ar fi putut fi considerate indezirabile de către publicul american, sau care ar fi grevat în orice fel libertatea de decizie politică, trebuiau evitate. Deci,

[1] Pierre de Lanux, *La neutralité américaine en 1936*, Centre d'Etudes de Politique Etrangère, Paris, 1936, p. 12-13.

un maximum de independenţă externă, în orice moment; decizia politică trebuia să depindă doar de o voinţă naţională care să nu fie în nici un fel încorsetată de obligaţii externe nedorite. Poziţia geografică favorabilă, dezvoltarea economică şi bunăstarea populaţiei au impus o grijă sinceră pentru perpetuarea acestor avantaje, însumată într-un concept simplu: a fi liber de a acţiona după voinţa proprie, a fi stăpân pe propriile acţiuni în orice moment. Influenţele europene nu puteau fi decât nefaste, iar tânărul continent nu se putea dezvolta armonios decât respingând influenţele externe. Dar faptul care nu a fost pe deplin conştientizat şi, ulterior, dovedit de două războaie mondiale, a fost că America nu poate face abstracţie de ameninţările externe, că bunăstarea şi securitatea americană sunt dependente de bunăstarea şi securitatea europeană sau mondială[2]. Chiar şi Woodrow Wilson, un internaţionalist prin definiţie, nu a putut permite Statelor Unite să fie mai mult decât o „putere asociată"; mai mult decât atât ar fi contrazis nu doar concepţiile izolaţioniştilor, dar şi pe cele ale publicului larg american.

Principiul non-angajamentului a reprezentat „miezul dur" al izolaţionismului american. A fost primul principiu izolaţionist enunţat şi ultimul abandonat, o dată cu intrarea S.U.A. în cel de al doilea război mondial[3]. Un alt element definitoriu ale izolaţionismului era neîncrederea în politica internaţională, sau „politica puterii", sintagmă folosită de izolaţionişti pentru a defini sistemul politic european interbelic. Politica puterii, a cărei supremă expresie a fost, în opinia izolaţioniştilor, Pactul Ribbentrop-Molotov, era caracterizată de nesinceritate, metode neortodoxe şi secretomanie. Europa de după Versailles era aşezată pe baze corupte, deoarece pacea nu era rezultatul unui consens între învinşi şi învingători, ci al forţei şi intimidării pe care primii o exercitau asupra ultimilor. Dar demonizarea învingătorilor din primul război mondial nu era un argument suficient; alianţele cu alte puteri poartă germenii războiului, deoarece acestea puteau fi elemente destabilizatoare pentru pacea lumii, evoluţia lor firească culminând, inevitabil, într-un conflict. Nici un moment izolaţioniştii nu au văzut altfel Europa decât ca un continent ale cărei naţiuni erau condamnate să se lupte între ele la nesfârşit, victime ale ambiţiilor teritoriale şi coloniale,

---

[2] *Ibidem*, p.11.

[3] Daniela Rossini, *Isolationism and Internationalism in Perspective: Myths and Reality in American Foreign Policy*, în „From Theodore Roosevelt to FDR: Internationalism and Isolationism in American Foreign Policy", Daniela Rossini ed., Ryburn Publishing, Staffordshire, 1995, p. 13.

antipatiilor naționale, intoleranței și duplicității[4]. În al său *Farewell Address*, George Washington afirma: „Europa are un grup de interese pentru care noi avem un interes redus sau inexistent"; Thomas Jefferson scria în corespondența sa: „Națiunile europene constituie o parte separată a lumii... Ele au interese proprii și este preocuparea noastră să nu ne amestecăm în ele", iar John Quincy Adams rostea în fața unui auditoriu: „...înrolându-ne sub drapele care nu sunt ale noastre", Statele Unite vor deveni parte a „unor războaie cauzate de interese, intrigi, avariție, lăcomie și ambiție". Respingerea cooperării cu statele europene pentru prevenirea crizelor interbelice avea drept fundament suspiciunea față de intențiile reale ale acelor state. S-a crezut că aceste intenții nu puteau puteau fi decât antitetice intereselor și principiilor americane. Nici unul din acele state nu era inextricabil legat de interesele Statelor Unite, iar avantajele sau dezavantajele rezultate în urma victoriei sau înfrângerii unuia dintre ele erau neglijabile. Această opinie, vizibilă după primul război mondial, își avea originea în dezamăgirea cauzată de ceea ce s-a crezut a fi „ademenirea" Americii într-un război de acaparare teritorială, în care Marea Britanie și Franța nu căutau decât să își rezolve propriile probleme cu ajutorul sacrificiilor americane[5].

Izolaționismul secolului XIX a fost o trăsătură de politică externă acceptată ca naturală pentru Statele Unite. Pentru o națiune tânără, care își dobândise independența cu ajutorul armelor, izolaționismul a devenit o stare permanentă și de la sine înțeleasă; rădăcinile istorice ale izolaționismului sunt asociate cu moștenirea „părinților națiunii", mai exact, autorii constituției din 1789, și ale eroilor Revoluției americane. Nici o administrație a secolului XIX nu a îndrăznit să se abată de politica izolaționistă, dar nici nu a dorit. Facilitat de condițiile politice interne, geografice și de moștenirea politică a întemeietorilor națiunii, izolaționismul secolului XIX a fost mult mai puțin „nociv" decât cel al secolului XX, echilibrul de putere fiind o realitate într-o Europă care nu avea nevoie de asistența sau de idealurile americane. Izolaționismul secolului XIX a fost format din idei relativ simple; izolaționismul secolului XX a fost alcătuit dintr-o complexitate de idei, retorica sprijinitorilor săi se schimbase, însăși lumea de pe ambele părți ale Oceanului Atlantic era diferită. În ambele secole individualizăm o

---

[4] Ross A. Kennedy, *The Ideology of American Isolationism*, în „Cercles", nr. 5, Université de Rouen, 2002, p. 61.

[5] Manfred Jonas, *Isolationism in America, 1935-1941*, Imprint Publications, Chicago, 1965, p. 102.

constantă a izolaţionismului: selectivitatea. S.U.A. au ales să intervină sau să îşi menţină izolarea în funcţie de interesele naţionale. În emisfera americană, S.U.A. au folosit cumpărarea de teritorii, diplomaţia, ameninţările, presiunea sau cuceririle pentru a elimina posesiunile europene din Lumea Nouă. Realitatea acelor timpuri poate fi rezumată simplu: S.U.A. s-au menţinut pasive atât timp cât miza nu era importantă; când aceasta creştea, S.U.A. se simţeau obligate să intervină aşa cum credeau de cuviinţă şi să rezolve în favoarea lor criza acelui moment[6].

Pentru ca o ţară să poată fi calificată ca izolaţionistă, manifestările ei presupus izolaţioniste trebuie circumscrise unei anumite concepţii politice sau arii geografice. Dar, în cazul S.U.A., chiar şi cei mai înfocaţi adepţi ai izolaţionismului nu pot contesta că s-a manifestat interes politic şi economic accentuat pentru Asia şi continentul sud-american, iar Doctrina Monroe nu a fost negată, ci reafirmată[7]. Acest aspect era previzibil. Dincolo de apărarea valorilor tradiţionaliste, America nu a renunţat niciodată să-şi apere interesele comerciale. Dacă izolarea a fost politică, ea nu putea fi, în nici un caz, financiară şi economică; interesele economice americane reclamau returnarea creditelor contractate de ţările europene în timpul primului război mondial. Pentru aceasta, economia europeană trebuia refăcută, şi această refacere depindea indiscutabil de investiţiile americane pe bătrânul continent[8]. Statele Unite din perioada interbelică nu mai sunt atât de idealiste ca politicienii secolului XIX sau Woodrow Wilson. Americanii deveniseră mari exportatori, direct interesaţi de bunăstarea şi puterea de cumpărare din restul lumii, sau creditori preocupaţi de solvabilitatea clienţilor lor. Problema creditelor de război, care a tensionat atât de mult relaţiile S.U.A. cu Europa, a făcut imposibilă existenţa nu doar a unui izolaţionism, ci şi a unei neutralităţi americane voluntare. În ciuda politicii de descurajare a imigraţiei, a creşterii tarifelor vamale şi a retragerii din Liga Naţiunilor, S.U.A. nu erau izolate; presupusa lor izolare ţinea mai mult de retorica internă decât de o realitate internaţională palpabilă. Fiind o putere mondială, S.U.A.

---

[6] Alexander DeConde, *On Twentieth Century Isolationism* în „Isolation and Security: Ideas and Interests in Twentieth-Century American Foreign Policy", Alexander DeConde ed., Duke Unversity Press, Durham, 1957, p. 6-8.; Edgar Ansel Mowrer, *The Nightmare of American Foreign Policy*, Alfred A. Knopf, New York, 1948, passim.

[7] Braumoeller, Bear F., *The Myth of American Isolationism*, Weatherhead Center for International Affairs Research Paper #579, Harvard University, Cambridge, 2002, p. 7.

[8] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales, Tome séptieme, Les Crises de 20-eme siécle*, Librairie Armand Colin, Paris, 1957, p. 241.

nu puteau fi indiferente la conflictele susceptibile a-i afecta interesele şi securitatea[9]. Conceptul de izolare totală nu a fost niciodată văzut ca o opţiune reală, viabilă pentru societatea americană. Din punct de vedere cultural, America nu putea suporta şocul ruperii de cultura „mamă" europeană, iar schimburile economice erau o condiţie a dezvoltării şi permanentizării unei poziţii privilegiate pe care fosta colonie o cunoscuse în relaţiile cu imperiul britanic; schimburile culturale şi economice cât mai largi vor fi, întotdeauna, un catalizator al dezvoltării unei naţiuni. Izolaţionismul în adevăratul sens al cuvântului a fost unul politic, construit doctrinar pe o premisă naivă: poziţia geografică a S.U.A. era suficientă pentru asigurarea securităţii continentului nord-american. Dăruirea sinceră pentru sprijinirea idealurilor de pace şi cooperare între naţiuni era egalată de o ostilitate aproape viscerală pentru orice implicare militară sau chiar de sprijinire, fie şi morală, a unor acţiuni coercitive din partea unei ligi sau asociaţii a naţiunilor pornită împotriva unor state recalcitrante. Izolaţioniştii ar fi preferat să rişte distrugerea statelor prietene, preferând să lupte doar când ar fi fost atacaţi pe teritoriu american, o perspectivă (conştientizată de izolaţionişti) tot mai puţin probabilă odată cu dezvoltarea industrială pronunţată a S.U.A. în secolul al XIX-lea. O Americă matură şi stăpână pe destinul ei ar fi fost perfect capabilă să-şi apere poziţia şi să se dezvolte, indiferent de conflictele din restul lumii[10]. Înainte de a ne rezuma strict la noţiunea de „naivitate" ca fiind caracterizantă pentru izolaţionişti, este momentul să introducem o nuanţă care ne poate ajuta să înţelegem punctul de vedere izolaţionist: politica europeană, cu războaiele şi intrigile ei permanente, era percepută ca fiind de natură ciclică, în care conflictele se succedau inerent, dar fără ca sistemul politic să fie pus sub semnul întrebării. Lecţia primului război mondial nu a fost percepută corect de către izolaţionişti; nici pericolul unei victorii naţional-socialiste în al doilea război mondial nu a fost corect perceput, fiind meritul unui politician realist ca Franklin D. Roosevelt de a fi atras atenţia asupra acestei perspective şi de a fi deschis calea spre intervenţionism; această componentă va constitui obiectul unor cercetări viitoare.

Ceea ce a părut ca un corolar al izolaţionismului american, respingerea Tratatului de la Versailles de către legislativul american, nu a fost perceput de către cei care l-au instrumentat (cu excepţia, poate, a „ireconciliabili-

---

[9] Daniela Rossini, *op.cit.*, p.15.

[10] Selig Adler, *The Isolationist Impulse. Its Twentieth-Century Reaction*, Abelard-Schuman Ltd, New York, 1957, p. 28-29.

lor") ca pe un act fundamental izolaţionist. Respingerea a fost rezultatul unei sume de erori (unele grave) din partea lui Woodrow Wilson, a unor circumstanţe nefavorabile sau nefericite, a unor manevre de culise pur politicianiste[11]. Wilson vedea opinia publică americană într-un mod greşit. O vedea ca pe o opinie sincer entuziastă, dezinteresată şi constantă în convingerile ei. Dar problemele imediate ale sfârşitului războiului şi indiferenţa senatorilor pentru reacţiile colective într-un an îndepărtat de următoarele alegeri pentru legislativ au arătat că un simplu curent de opinie nu era suficient prin sine însuşi[12]. La incapacitatea americanilor de a susţine pe termen lung ideile generoase wilsoniene s-a adăugat ostilitatea unor senatori care nu fuseseră invitaţi la discuţiile conferinţei de pace, disputele politice (dar şi personale) dintre Wilson şi unii senatori şi, poate cel mai important aspect, sentimentul crescând că pacea impusă de învingători învinşilor este una nedreaptă, care purta germenii revizuirilor şi conflictelor viitoare, de care America trebuia să se ferească cu orice preţ. Într-un mod nu neapărat paradoxal, mulţi izolaţionişti au atacat Tratatul de la Versailles de pe poziţii idealiste, nu izolaţioniste; în viziunea lor, Versailles-ul nu putea să fie ceea ce pretindea a fi, o garanţie a păcii pe continent[13]. În încercarea de a discerne un responsabil pentru acest eşec nu putem să nu constatăm că responsabilitatea e împărţită dar, totuşi, cea mai mare parte revine preşedintelui american; o fermitate mai mare în negocierile cu Aliaţii în unele momente critice, relaţii mai bune cu legislativul şi disponibilitatea pentru compromis, o mai bună înţelegere a modului de gândire al unei opinii publice interne care nu întotdeauna a dat dovadă de maturitate politică, iată condiţii care, îndeplinite, ar fi permis participarea S.U.A. la conceptul de securitate colectivă predicat de Wilson.

Poate Wilson uitase (sau ignorase?) natura excepţionalistă a americanilor, componentă a identităţii naţionale americane, modelată în câteva secole. Americanii credeau puternic în capacitatea ţării lor de a promova construcţia şi dezvoltarea unei societăţi libere, democratice şi pragmatice, opusă unei societăţi occidentale care provocase exilul fondatorilor statului american. Idealurile naţionale americane au fost definite în opoziţie faţă de

---

[11] J.B. Duroselle, *De Wilson a Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis, 1913-1945*, Librairie Armand Colin, Paris, p.129-146; Braumoeller, Bear F, *op.cit.*, p. 11-12.

[12] Pierre Renouvin, J.B. Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Librairie Armand Colin, Paris, 1964, p. 369.

[13] Eric F. Goldman, *Rendezvous with Destiny. A History of Modern American Reform*, Vintage Books, New York, p. 204.

cele europene; cel mai potrivit termen poate fi, probabil, cel de „exclusivism“. Dar americanii au fost exclusivişti doar faţă de Europa şi această excludere a tarelor europene poate fi considerată una din pietrele de temelie ale identităţii naţionale americane. Deloc întâmplător, izolaţionismul perioadei interbelice poate fi identificat doar în relaţia cu Europa[14].

Au fost americanii izolaţionişti? Pentru a înţelege factorii care au modelat forma politicii externe americane interbelice nu putem să ignorăm rolul opiniei publice de pe Noul Continent. Credem că este necesar, în acest moment, să ne oprim asupra conceptului de opinie publică americană sau, mai degrabă, asupra celor care aveau posibilitatea de a influenţa cursul politicii externe americane. O primă stratificare este cea determinată de apartenenţa sau simpatia faţă de cele două partide, republican şi democrat. Partidele politice sunt mijloace de exprimare ale unor realităţi sociale; deoarece indivizii sunt diferiţi prin înzestrare naturală şi origine socială, este de aşteptat ca opiniile lor politice să fie diferite. Chiar dacă acceptăm conservatorismul republicanilor şi „apărarea intereselor omului obişnuit“ de către democraţi, în cuvintele lui Thomas Jefferson, nu putem extinde comportamentul specific republican sau democrat şi asupra opiniilor de politică externă ale publicului american. O statistică de la sfârşitul anilor '40 ai secolului trecut împarte opinia publică americană, din punct de vedere al înţelegerii politicii externe, după cum urmează: „necunoscătorii“ (*the unaware*), care nu sunt interesaţi de politica externă a ţării, în proporţie de 30%; „cunoscătorii“ (*the aware*), cei care sunt interesaţi de politica externă dar au o înţelegere superficială a problemelor ei specifice, în proporţie de 45%; „informaţii“ (*the informed*), cei care nu doar sunt interesaţi de politica externă, dar cunosc şi implicaţiile acesteia, în proporţie de 25%; aceste procente sunt „mobile“, ele modificându-se în cazul unor evenimente internaţionale importante, cum ar fi războaie, crize politice, etc. Această statistică aruncă o lumină oarecum defavorabilă asupra publicului american, dar ne atrage atenţia asupra dificultăţii cu care politicienii mult mai bine informaţi despre viaţa internaţională trebuie să manevreze, pentru a nu pierde sprijinul electoratului lor[15].

---

[14] Daniela Rossini, *op. cit.*, p. 14.

[15] Peter Odegard, *The American Public Mind*, Columbia University Press, New York, 1930, p. 139-140; Lester Markel, *Public Opinion and Foreign Policy*, Harper, New York, 1949, p. 51-52; O. Key Jr., *Public Opinion and American Democracy*, Alfred A. Knopf, New York, 1961, p. 183.

Opinia publică americană, despre care J.B. Duroselle spunea că a avut meritul doar de a fi „opinie" şi doar de a fi „publică", nu a avut un comportament constant. Idealurile de pace perpetuă şi respingere a oricărei forme de conflict se transformaseră, în Europa, dar şi în S.U.A., din noţiuni general acceptate într-un fel de obsesie, chiar într-un automatism. Dar naţiunea americană, mai puţin afectată de ororile războiului, deci mai puţin dispusă la sprijinirea pe termen nelimitat a unor idealuri de pace universală, a considerat că sloganul republican „înapoi la normalitate" (*back to normality*) este mai atrăgător decât idealurile de pace universală ale lui Woodrow Wilson. Greşeala lui Wilson de a opune idealuri lozincilor republicane mult mai practice şi mai pragmatice, greşeala de a juca realegerea sa pentru un nou mandat pe cartea Societăţii Naţiunilor, iată erori care, coroborate cu alte acţiuni neinspirate sau opoziţie din partea adversarilor politici, au aruncat în derizoriu visul preşedintelui american[16]. Decizia electoratului american din 1920 a fost bazată pe considerente interne, şi nu a fost un vot în favoarea izolaţionismului. A fost o decizie consecventă modului american de a trata o situaţie ce nu îi este pe plac, iar tot ce ţinea de război şi, implicit, de orice obligaţii postbelice, nu era pe placul publicului american. Idealismul s-a dovedit un capriciu pe care noţiunea de „normalitate" l-a detronat[17]. Dar există o dimensiune a responsabilităţii pentru acest eşec care nu poate fi atribuită lui Wilson: idealurile sale au fost destrămate de răzbunarea pe care învingătorii au dezlănţuit-o asupra învinşilor, distrugând bazele reconcilierii promovate de preşedintele american. Idealismul americanilor, dar şi inerenta lor suspiciune faţă de maşinaţiunile caracteristice europenilor, confirmată de ceea ce a apărut ca o sordidă cabală a învingătorilor prin care pedepseau exagerat Germania, au facilitat reînvierea izolaţionismului în rândurile publicului american amăgit şi dezamăgit de lipsa de scrupule a europenilor asupra căreia întemeietorii naţiunii avertizaseră atât de explicit[18].

Dacă sprijinul pentru Liga Naţiunilor a fost un capriciu, a existat totuşi o constantă în concepţia şi opiniile publicului american: respingerea, teama chiar, faţă de orice implicare în problemele politice ale Europei; această respingere nu a fost un scop în sine, ci era motivată de aprehensiunile

---

[16] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 129-146.

[17] Sumner Welles, *The time for decision*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1944, p. 42.

[18] Louis J. Halle, *Dream and Reality. Aspects of American Foreign Policy*, HB Publishers, New York, 1958, p. 276-277.

aproape obsesive că orice amestecuri în politica continentului vor antrena, inevitabil, Statele Unite în viitoarele conflicte europene. Publicul american părea incapabil să creadă că orice conflict din afara propriei emisfere îi va afecta securitatea[19]. America începutului anilor '20 era mulțumită de sine însăși, liniștită, prosperă și conștientă de propria poziție privilegiată, încadrată de două oceane, la distanță de „butoiul cu pulbere" european. Unei asemenea societăți nu puteau decât să-i repugne nesfârșitele certuri și tensiuni europene postbelice. America, ce luptase pentru pace și democrație în Europa, se simțea trădată, și hotărârea de a nu se mai angaja în astfel de aventuri creștea[20].

În relațiile cu Europa, guvernul de la Washington declină, în termeni categorici, orice asumare de responsabilități. „Interesele Uniunii sunt diferite de cele ale Europei", spunea Charles Evans Hughes, iar S.U.A. trebuie să păstreze o „poziție independentă". Dar această independență, considerată necesară în domeniul politic, este la fel de necesară în domeniul economic? Nu, deoarece creditele de război trebuiau recuperate. La sfârșitul primului război mondial, interesele americane în Europa erau mai mari ca niciodată; la recuperarea datoriilor de 10 miliarde dolari contractate de aliați se adăuga necesitatea păstrării operaționale a filierelor comerciale deschise în timpul războiului. Refacerea economică a Europei era și în interesul Statelor Unite; o politică viguroasă de schimburi comerciale, credite și investiții a fost promovată de liderii republicani. Obiectivul era unul ambițios, o „ușă deschisă" pentru economia americană, sau o „cucerire comercială pașnică a lumii", după cuvintele succesorului lui Wilson, Warren G. Harding[21]. Mișcarea pentru pace apărută în urma atrocităților războiului presupunea și un sprijin politic pentru ideile sale, sprijin pe care republicanii erau mai mult decât dornici să îl ofere; în viziunea lor, mișcarea pentru pace urma să se constituie într-un substitut pentru Liga Națiunilor care își propunea aceleași obiective, dar excludea forța armată ca mijloc de constrângere; de fapt, orice urmă de constrângere era văzută ca o calamitate. Constatăm, din nou, pragmatismul american, care înțelege să-și rezolve propriile necesități, dar este reticent în a se angaja pentru rezolvările necesităților altora, în cazul de față „necesitățile altora" fiind dorința de securitate a europenilor. În

---

[19] Henry Kissinger, *Diplomația*, Ed. All, București, 1998, p. 339.

[20] Drew Middleton, *Retreat from Victory*, Hawthorn Books, New York, 1973, p. 2-3.

[21] Ronald E. Powaski, *Toward an Entangling Alliance. American Isolationism, Internationalism, and Europe, 1901-1950*, Greenwood Press, Londra, 1991, p. 57.

aceste condiţii, cât de izolaţionişti sunt americanii? Eventual, putem avansa noţiunea de izolaţionism „preferenţial".

Dacă unul din preceptele fundamentale ale izolaţionismului a fost acela că implicarea într-un război în Europa trebuia evitată cu orice preţ, este de la sine înţeles că spectrul războiului pe acest continent nu putea decât să provoace radicalizarea izolaţionismului. Ameninţarea războiului şi criza economică a anilor '30 au exacerbat izolaţionismul acestor ani, care a fost mult mai profund şi mai extrem decât izolaţionismul mai mult emoţional din anii '20. Criza economică a distrus cea mai eficientă cale de colaborare economică între S.U.A. şi Europa, transferul constant de capital american în străinătate. O dată cu oprirea fluxului monetar, paralizia economică a cuprins întreaga lume şi o cascadă de măsuri protecţioniste, dublate de măsuri punitive corespondente, au amplificat atmosfera plină de tensiuni şi resentimente[22].

Al doilea factor favorizant al izolaţionismului anilor '30 a fost valul de agresiuni care a subminat şi distrus pacea de la Versailles: agresiunea japoneză din Manciuria, venirea lui Hitler la putere, cu toate urmările cunoscute, invazia italiană din Etiopia sau războiul civil din Spania au radicalizat şi potenţat izolaţionismul deja inflamat de criza econonomică. Se naşte întrebarea legitimă: de ce Statele Unite au permis deteriorarea situaţiei internaţionale până în punctul unde doar victoria dintr-un nou război mondial a putut salva Europa? De ce nu au fost luate măsurile preventive care, privind în perspectivă, ar fi fost naturale şi logice? Încercăm să oferim o explicaţie simplă: prima criză, invazia Japoniei în Manciuria, a venit în cel mai nepotrivit moment posibil, când criza economică afecta negativ puterea de decizie a unor politicieni americani care oricum nu erau recunoscuţi pentru fermitatea lor în politica externă şi a unei naţiuni paralizate de şocul crizei, dar şi de dispreţul pentru europenii care nu îşi plăteau datoriile. Din acest moment, mentalitatea americană suficient de obtuză pentru a nu face diferenţa între prietenii sau duşmanii care controlau destinul Europei, a început să ridice un zid psihologic în jurul său, zid care a împiedicat-o să conştientizeze pericolul crescând şi care avea la bază una din ideile promovate de izolaţioniştii secolului XIX: America, în poziţia sa geografică privilegiată, nu avea de suferit de pe urma schimbării centrului de putere în Europa[23].

---

[22] Selig Adler, *op. cit.*, p. 246; Idem, *The Uncertain Giant, 1921-1941. American Foreign policy Between the Wars*, The MacMillan Company, New York, 1965, p. 135.

[23] Richard W. Leopold, *The Growth of American Foreign Policy: A History*, Alfer A. Knopf, New York, 1962, p. 499.

Profesorul Bear F. Braumoeller, de la Universitatea din Harvard, dă o posibilă definiție conceptului de izolaționism în excelentul său studiu citat aici, definiție care se aplică situației particulare a Statelor Unite în perioada interbelică: „Izolaționismul este renunțarea voluntară din partea unui stat de a întreprinde acțiuni în beneficiul securității într-o zonă a unui sistem internațional asupra căruia are capacitatea de a-l influența". Pornind de la această definiție, autorul demonstrează că acțiunile Statelor Unite în anii '20 infirmă menționata formulare. Conferința Navală de la Washington (inițiată de William Borah, liderul „ireconciliabililor" din Senatul american!) a fost o reglementare necesară din punctul de vedere al securității americane, dar şi mondiale; intervenția în conflictul franco-german din 1923, legat de ocupația zonei Ruhr, creditul către Germania şi planul Dawes au fost, din nou, soluții în sprijinul securității europene; pactul Kelogg-Briand, Conferința Navală de la Londra şi Planul Young sunt alte dovezi ale inițiativelor americane externe în perioada pre-Roosevelt. Dar americanii întreprind aceste acțiuni deoarece ele răspundeau unor necesități şi interese proprii. Lipsa de implicare oficială în Liga Națiunilor este doar unul din indicatorii participării americane la politica Europei şi a fost compensată de interesul în mişcarea pentru pace şi de activitățile ce aveau scop întărirea securității americane sau europene, într-un ritm mult mai alert decât cel anterior anului 1917, când izolaționismul a fost unul real[24] .

Aşadar, caracterizarea politici externe americane din perioada interbelică ca fiind una strict izolaționistă nu este corectă. America anilor '20 şi '30 nu a fost izolată de politica europeană şi nici opinia publică americană nu s-a opus necondiționat implicării în afacerile europene. Pentru o mai bună nuanțare, totuşi, este necesar să analizăm punctul de vedere care încearcă să facă o diferențiere între noțiunile de „izolaționism" şi „naționalism". America interbelică poate fi socotită „naționalistă"; acțiunile de politică externă care sunt menționate în sprijinul respingerii izolaționismului pot fi citate şi în sprijinul naționalismului: dorința de a avea mâinile libere în relația cu Liga Națiunilor, participarea la negocierile legate de problema creditelor de război, politica de investiții în Europa, conferințele importante ale perioadei de guvernare republicane. O altă caracterizare mi apropiată de realitate a politicii externe americane ar putea fi, poate, cea de „oportunism". Prin acțiunile sale din anii '20, politica externă americană urmăreşte în primul rând propriile interese; marile inițiative externe americane pot

[24] Bear F. Braumoeller, *op. cit.*, p. 14-18.

avea un corespondent şi în dorinţa sau necesitatea de soluţiona probleme imediate[25]. Termenul de izolaţionism este încărcat de pasiuni sau de conotaţii negative: sugerează inacţiune, pasivitate şi renunţare. Cei care l-au apărat şi formulat au preferat să fie numiţi „naţionalişti“ sau „continentalişti“, şi chiar termenii de „izolaţionist“ şi „izolaţionism“ s-au cristalizat în deceniile ulterioare celui de al doilea război mondial. Izolaţionismul, în întregul său, nu a fost o doctrină stabilă sau o ideologie unică; reacţiile sale au fost fluctuante, în concordanţă cu situaţiile de moment, şi a fost o cutie de rezonanţă pentru diferitele grupuri politice care îl promovau[26].

Incontestabil, izolaţionismul este o realitate a perioadei interbelice, aşa cum a fost şi pentru restul istoriei americane după proclamarea independenţei. Dar o altă realitate este că această noţiune nu poate exista de sine stătătoare, şi un număr de nuanţări nu este doar binevenit, ci necesar. Şi totul ar trebui trebuie să înceapă cu nuanţarea pe care o face însuşi George Washington în al său „discurs de adio“: *Regula fundamentală pentru conducerea politicii noastre externe faţă de celelalte state este ca, extinzând relaţiile comerciale, să avem legături politice cât mai mici posibile cu ele*[27]. Este acesta izolaţionism? Este, mai degrabă, *non-entaglement*, refuzul angajamentului politic, una din noţiunile alternative noţiunii de „izolaţionism“: S.U.A. nu se angajează politic, nu încheie alianţe, nici chiar atunci când se angajează în primul război mondial, nu participă la Liga Naţiunilor. Pot fi considerate ca „naţionalism“: restricţiile la emigrare din anii '20, refuzul de se supune deciziilor Ligii Naţiunilor, insistenţa de a se recupera creditele de război, continuarea politicii „diplomaţiei dolarului“. Poate fi şi oportunism: se remarcă dorinţa de a rezolva necesităţile imediate, într-un mod favorabil pentru S.U.A.: Tratatul de la Washington este o victorie strategică în Pacific, planul Dawes îşi propune o detensionare economică în Europa de pe urma căreia tot americanii aveau de câştigat, iar Pactul Briand-Kellogg ar putea fi o doctrină a securităţii colective de concepţie americană. S.U.A. nu au fost izolaţioniste absolute, după cum nu a fost nici cosmopolite; au avut meritul de a-şi cunoaşte cu adevărat interesele, pe care au ştiut să le protejeze. Şi-au păstrat verticalitatea, întotdeauna. Au fost pragmatici, egoişti chiar, au făcut uneori greşeli grave; dar, mai

[25] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 154.

[26] Kenneth W. Thompson, *Isolationism and Collective Security* în „Isolation and Security: Ideas and Interests in Twentieth-Century American Foreign Policy“, Alexander DeConde ed., Duke Unversity Press, Durham, 1957, p. 164-165.

[27] *Encyclopedia Americana*, Americana Corporation, vol. 28, New-York, 1971, p. 420.

important decât orice, şi-au răscumpărat acele greşeli prin participarea la victoria decisivă în cel de-al doilea război mondial şi la asumarea rolului de protector al lumii libere postbelice.

UNITED STATES OF AMERICA AND INTERWAR ISOLATIONISM

SHORT REFLEXIONS

– **Summary** –

Isolationism, a term devised by scholars after the end of Second World War, was a constant presence in the social and political life of the United States after the Declaration of Independence in 1776, until the end of the 1940's. Isolationism can be explained by the exceptional conditions in which the American nation developed and is expressed by one basic notion, „non-entanglement", which came from an inherent distrust for the European policymaking and morals.

Differences exist and can be easily grasped in what regards the isolationism of the 19th century and that after the Great War. If the former is more idealistic and following the legacy of the Founding Fathers (the politicians who drafted the United States constitution), the latter is more „selective" and takes into account the political and economical interests of the United States. This isolationism, strengthened by the Great Depression, ultimately prevented the United States from acting as a pillar of collective security in the interwar period. The victors of the First World War shared a part of the guilt for the estrangement of the United States by the policy they pursued in relation with defeated Germany. The article also tries to explain the role of the public opinion in relation to the isolationism and how the lesser political awareness of some parts of the public opinion influenced the course of the American foreign policy.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Vasilica Sîrbu

Hitler şi Premiile Nobel[1]

Subiectul abordat a fost unul puţin studiat, deoarece numele şi imaginea lui Hitler sînt asociate mai mult cu războiul decît cu pacea. Cu toate acestea, puţini sînt cei care cunosc faptul că Hitler a fost nominalizat pentru premiile Nobel[2] pentru pace în 1939[3]. Atitudinea dictatorului german faţă de premiile Nobel merită o cercetare mai amănunţită pentru a oferi o explicaţie în legatură cu resorturile politice şi diplomatice ce caracterizau lumea în preajma izbucnirii unui nou război.

Punctul de plecare al cercetării noastre îl constituie interdicţia impusă de Hitler în 1937 oamenilor de ştiinţă şi cultură germani de a primi Premiul Nobel. Situaţiile tuturor acestora sunt spectaculoase, dar cea mai importantă şi de fapt cea care declanşează această prohibiţie este cea a jurnalistului german Carl von Ossietzky.

---

[1] Articolul face parte dintr-o preocupare mai largă, ce va deveni teză de doctorat cu titlul „Premiile Nobel pentru Pace în perioada interbelică (1918-1939)".

[2] Premiul Nobel este o distincţie internaţională oferită cu începere din 1901, ca urmare a testamentului lui Alfred Nobel (1833-1896), pentru realizări deosebite în domeniul fizicii, medicinei, chimiei, literaturii şi păcii. Laureaţii sînt selectaţi de către Academia Regală Suedeză de Ştiinte şi Fundaţia Nobel. Din 1968 Banca Suediei a instituit şi un premiu suplimentar pentru Ştiinţe Economice. Laureaţii sînt anunţaţi în luna octombrie a fiecărui an, iar propunerile sînt primite pînă la începutul lunii februarie a anului respectiv. Premiile Nobel pentru Pace sînt decernate separat de Comitetul Nobel din Oslo. Ceremonia oficială are loc pe 10 decembrie (data comemorării morţii lui Nobel) şi cuprinde o medalie de aur, o diplomă şi o sumă de bani.

[3] *Redegjørelser for Nobels Fredspris*, XXXIX, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Oslo, 1939.

A. Hitler şi cazul Ossietzky

Carl von Ossietzky[4], născut în 1889, era un cunoscut pacifist şi anti-militarist încă din timpul primului război mondial şi unul dintre cei mai cunoscuţi jurnalişti de stînga ai Republicii de la Weimar.

Ossietzky a fost printre fondatorii mai multor societăţi şi organizaţii pacifiste dintre care cea mai importantă a fost Societatea Internaţională „Nu Războiului" şi secretar al *Societăţii Germane pentru Pace*. Încă înainte de preluarea puterii de către Hitler, Ossietzky a fost amendat şi în cele din urmă arestat pentru articolele sale ofensatoare la adresa militarismului german, publicate în săptamînalul *Weltbühne* (Scena Lumii), al cărui editor era, şi în *Berliner Volkszeitung* (Ziarul Berlinezilor) al cărei politică editorială era promovarea democraţiei şi a pacifismului. El încerca să inducă prin articolele sale o „mentalitate a păcii". Între 1923-1924 se implică în politică atunci cînd întreaga grupare din jurul publicaţiei *Berliner Volkzeitung* devine Partidul Republican. După înfrîngerea suferită ca urmare a alegerilor din 1924, se retrage din activităţile politice activînd doar ca jurnalist. Un exemplu în acest sens îl reprezintă publicarea în 1929 a unui articol în care expune bugetul de război al Germaniei, demonstrînd astfel încălcarea clauzelor militare ale tratatului de la Versailles. Ca urmare a acestui articol, Ossietzky este acuzat de trădare şi întemniţat în 1931. Va fi eliberat în urma amnistiei dinaintea Crăciunului 1932.

Cînd Hitler ajunge la putere în 1933, Ossietzky este din nou arestat şi trimis într-o închisoare din Berlin, iar apoi în lagăre de concentrare, unde este torturat, deşi suferise un atac de cord, şi unde se îmbolnăveşte de tuberculoză. Este transferat în 1936 la un spital din Berlin, unde moare doi ani mai tîrziu.

Carl von Ossietzky devine laureat al premiului Nobel pentru Pace ca urmare a unor acţiuni concertate puse la cale de faimoşi emigranţi germani la Paris, Londra, Praga şi Oslo. Ideea nominalizării sale pentru Premiul Nobel pentru Pace aparţine prietenilor săi ziarişti care contactează Comitetul Nobel în 1934. Un exemplu în acest sens ar fi Willy Brandt[5] care se afla în

---

[4] Carl Von Ossietky (1889-1938), laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1935, pentru informaţii suplimentare vezi: www.nobel.se.

[5] Willy Brandt (1913-1992), militant pacifist german implicat în acţiuni umanitare pe perioada războiului; a trăit în exil între 1933 şi 1945, datorită viziunii sale antinaziste. În perioada discutării cazului Ossietzky se afla la Oslo. Din 1948 îşi incepe cariera politică în Germania, în calitate de membru al Partidului Social Democrat. Devine laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1971. Vezi şi: Einhart Lorentz, *Willy Brandt i Norge*, Tiden Norsk Forlag, Oslo, 1989, p.54.

exil la Oslo din 1933 şi care a acţionat ca persoană de legătură între politicienii norvegieni favorabili jurnalistului german şi „cercul de prieteni al lui Ossietzky" care avea sediul la Paris[6]. *Liga Germană pentru Drepturile Omului*[7] preia iniţiativa şi continuă demersurile, recomandîndu-l Comitetului Nobel pentru obţinerea Premiului Nobel pentru Pace în 1935[8].

Ca urmare a acestei campanii, au existat peste 80 de nominalizări pentru Ossietzky în cursul anului 1936, incluzînd organizaţii pentru pace şi foşti laureaţi ai premiului Nobel[9]. Printre ei s-au numărat Albert Einstein, Romain Rolland, Thomas Mann, Jane Adams etc.[10].

Comitetul Nobel[11] de la Oslo se afla dintr-o dată în încurcătură, fără a şti ce decizie să adopte. Pe de o parte, numărul mare de nominalizări a lui Ossietzky din partea unor oameni atît de valoroşi iar, pe de altă parte, ameninţarea reprezentată de Hitler faţă de existenţa ca stat a Norvegiei.

În interiorul Norvegiei existau argumente pro si contra cu privire la atitudinea de adoptat. Una dintre vocile de seamă ale opiniei publice norvegiene, scriitorul Knut Hamsun[12], care îşi declara simpatiile fasciste în presa norvegiană, îl numeşte pe Ossietzky trădător. De asemenea, Liga Patrioţilor Norvegieni organizează mai multe demonstraţii şi pretinde ca Hitler sau Mussolini să obţină în 1935 premiul pentru pace şi nu Ossietzky[13]. Presiuni

---

[6] Elisabeth Crawford, *German scientists and Hitler's vendetta against the Nobel Prizes*, Center for History of Science Revue, Stockholm, 2000, p. 38.

[7] Liga Germană pentru Drepturile Omului a fost fondată in timpul Primului Război Mondial mai întîi sub numele de Liga Noii Patrii (Bund Neues Vaterland). Va primi un nou nume din 1922, după o organizaţie similară franceză. Liga avea scopul de a înlesni colaborarea franco-germană. Ossietzky a fost pentru o perioadă membru al Consiliului de Administraţie al acesteia.

[8] *Redegjørelser*, 1935.

[9] *Redegjørelser*, 1936.

[10] Irwin Abrams, *The multinational campaign for Carl von Ossietzky*, on the homepage of Irwin Abrams, 1999.

[11] Parlamentul norvegian a luat hotărirea instituirii primului Comitet Nobel în anul 1897 iar membrii acestuia urmau să fie importanţi oameni politici. O dată cu decernarea primului Premiu Nobel in 1901, o mare parte a acestora se aflau în componeneţa Parlamentului norvegian şi se remarcaseră în lupta pentru pace. Datorită problemelor politice intervenite ca urmare a celor două războaie mondiale, treptat, Comitetul Nobel va cuprinde personalităţi culturale şi mai puţin oameni politici.

[12] Knut Hamsun devine laureat al premiului Nobel pentru Literatură în 1920, fiind o personalitate controversată, cu impact deosebit asupra societăţii norvegiene interbelice. Admiraţia sa pentru Germania l-a făcut să aibă o atitudine pozitivă faţă de nazism şi a fost unul dintre cei favorabili invaziei Norvegiei de către trupele germane în 1940. (Pentru informaţii suplimentare despre laureaţi şi premii vezi: www.nobel.se).

[13] Jakob Sverdrup, *Norway and the Peace Prize*, in *Peace and Change Magazine*, 10, 1984, p.1-25.

existau şi din afara Norvegiei. Hitler ameninţă Comitetul Nobel că acordarea premiului pentru pace unui duşman al regimului instituit de el reprezintă o palmă dată poporului german. Göring încearcă să contacteze şi să influenţeze Comitetul Nobel prin intermediul familiei primei sale soţii, decedată în 1932, baroana suedeză Karin Fock. Prin intermediul acestora el transmite Comitetului Nobel de la Oslo să renunţe la candidatura lui Ossietzky[14].

Nu este dificil de imaginat starea în care probabil se aflau membrii Comitetului Nobel, siliţi să ia o decizie în faţa atîtor presiuni. Printre membrii Comitetului Nobel se aflau ministrul de Externe norvegian, Halvdan Koht[15] şi fostul prim ministru şi lider al partidului de stînga Johan Ludwig Mowinckel[16]. Ambii erau politicieni experimentaţi şi, deşi îl favorizau pe Ossietzky, se gîndeau la implicaţiile politice ale deciziei lor. Votul în favoarea lui Ossietzky ar fi însemnat o insultă la adresa lui Hitler şi ruperea relaţiilor diplomatice dintre Norvegia şi Germania. Ceilalţi trei membri erau profesorul Fredrik Stang[17], preşedintele Comitetului Nobel, Cornelius Bernhard Hanssen[18] membru al Parlamentului şi profesorul Christian Lous Lange[19], cîştigător al Premiului Nobel pentru Pace in 1921[20]. Supravieţui-

---

[14] Crawford, *op. cit.*, p.44.

[15] Halvdan Koht (1873-1965) este membru al guvernului norvegian în calitate de reprezentant al Partidului Muncitoresc şi ministru de Externe între 1935 si 1941. Koht a îndeplinit şi funcţia de membru al Comitetului Nobel, între 1918-1936.

[16] Johan Ludwig Mowinckel (1870-1943), membru al Parlamentului în calitate de reprezentant al Partidului Liberal între 1906 şi 1909, 1912 şi 1918 şi din 1921. Din 1916 pînă în 1918 a fost Preşedinte al Parlamentului. Este membru al Comitetului Nobel între anii 1925 şi 1936.

[17] Fredrik Stang (1867-1941), profesor la Facultatea de Drept a Universităţii din Oslo între 1897 şi 1932 şi rector al Universităţii între 1921-1927. Membru al Parlamentului ca reprezentant al Partidului Conservator, deţine portofoliul Justiţiei între 1912 şi 1913 şi este membru al Comitetului Nobel între 1921 şi 1941. Din 1922 este preşedinte al acestui organism.

[18] Cornelius Bernhard Hanssen (1864-1939), membru al Parlamentului în calitate de reprezentant al Partidului Liberal între 1900-1915 şi 1919-1921. Este fondatorul Asociaţiei Norvegiene pentru Pace în 1895 şi se implică în Uniunea Nordică pentru Pace înfiinţată in 1917. Editează şi publică Revista Norvegiană pentru Pace între 1894 şi 1899. Este membru al Asociaţiei pentru Pace a Parlamentului Norvegian şi membru al Comitetului Nobel între 1913 şi 1939.

[19] Christian Lous Lange (1869-1938), membru al delegaţiei norvegiene la Liga Naţiunilor. Nu aparţine nici unui partid, dar a fost descris ca intelectual socialist. În 1921 devine laureat al Premiului Nobel pentru Pace, alături de primul ministru suedez Hjalmar Branting. Este membru al Comitetului Nobel între 1934 şi 1938.

[20] *Nobelstiftelsens kalender, 1935*, Kungl. Boktrykkeriet, p. A. Norstedt & Soner, 352264, Stockholm, 1935.

rea Norvegiei ca stat a fost considerată mai importantă, astfel încît s-a recurs la o soluție de compromis, şi anume neacordarea Premiului Nobel pentru Pace în 1935[21].

Se va încerca remedierea dificultăţilor înregistrate în relaţiile externe ale Norvegiei datorită prezenţei unor oameni politici în cadrul Comitetului Nobel, prin interdicţia alegerii acestora în Comitet[22]. Este o situaţie încordată, cu care membrii Comitetului Nobel din Oslo, fie ei oameni politici sau nu, se vor confrunta de multe ori in viitor, situaţie care nu se încheie o dată cu sfîrşitul celui de-al doilea război mondial. Împărţirea lumii între cele două tabere, dominate de Statele Unite şi Uniunea Sovietică, şi începutul războiului rece îi va determina pe cei însărcinaţi cu decernarea Premiului să fie interesaţi mai ales de prezervarea păcii, decît de onorarea unor personalităţi care aparţineau uneia sau alteia dintre tabere, provocînd astfel conflicte.

Campania în favoarea lui Ossietzky continuă, deşi acesta se afla încă în lagărul de concentrare, fiind într-o stare avansată de boală. În 1936 nominalizări din toată lumea au invadat Institutul Nobel. Existau mai multe argumente pentru care candidatura lui Ossietzky era relansată. Mulţi subliniau activitatea sa pentru cooperare şi înţelegere pe plan internaţional, opoziţia cu privire la planurile secrete de înarmare germane, refuzul de a-şi abandona ideile şi idealurile, în ciuda tratamentului inuman la care fusese supus. Alegerea sa ca laureat al premiului pentru pace ar fi fost o demonstraţie pentru cauza păcii şi a libertăţii şi un pas important in lupta împotriva glorificării războiului de către nazism[23].

Cei din Comitetul Nobel se confruntau astfel cu problema anului precedent. Pe lîngă nominalizările externe, membrii Comitetului trebuiau să ia în considerare şi atitudinea opiniei publice interne. O serie de articole apărute în presa vremii, semnate de asemenea de Knut Hamsun[24], îl acuzau pe Ossietzky că se opune planurilor de reînarmare germane, lăsînd Europa la mila Angliei şi a Franţei. În ciuda articolelor incendiare ale lui Hamsun, Legaţia germană din Oslo a ajuns la concluzia că acestea nu făceau decît să

---

[21] Odd-Bjørn Fure, *Norsk utenrikspolitikks historie, Mellomkrigstid 1920-1940*, Bind 3, Universitetsforlaget AS, Oslo, 1996, p.49.

[22] Ivar Libæk, *Utenlandsk innflytelse eller nasjonal kontroll? Noen sider ved det norske nobelsystemet 1897-2003*, Det Norske Nobelinstitutts Skrifteseries, Vol. 3, No. 1, Oslo, 2002, p. 5.

[23] Oivind Stenersen, *The Nobel Peace Prize: Some aspects of the decision making process, 1932-1939*, Det Norske Nobelinstitutts Skrifteserie, Vol. 1, No. 4, Oslo, 2000, p. 16.

[24] *Ibidem*, p.17, citind *Aftenposten* din 22 noiembrie 1935.

întărească susținerea lui Ossietzky. Berlinul asista neputincios la inflamarea sentimentelor antigermane provocate de nominalizarea jurnalistului şi trebuia să ia măsuri. Ministrul Propagandei, Joseph Goebbels reacționează violent într-o emisiune radio, în care declara: *„E mai bine să tăiem capul unui singur trădător în timp de pace, decît să aşteptăm ca sute dintre conaționalii noştri să moară în timp de război."*[25]

Dimpotrivă, Hermann Göring a adoptat o atitudine conciliatoristă. Zvonurile despre sănătatea extrem de şubredă a lui Ossietzky se întețesc, iar la intervenția lui Göring, care se temea de furtuna de critici internaționale care s-ar putea abate dacă faimosul prizonier ar fi murit, Ossietzky este mutat din lagărul de concentrare la un spital din Berlin. Ideea de a fi eliberat nu intra în discuție datorită faptului că Ossietzky ar fi putut descrie condițiile din lagărele de concentrare. Membrii Comitetului Nobel erau din nou puşi la incercare. În raportul prezentat Comitetului în 1935 de către profesorul Wilhelm Keilhau[26], Ossietzky era prezentat ca o imagine a pacifismului persecutat de nazism şi un protest împotriva multiplelor violențe ale regimului reprezentat de Hitler. Acest raport este îmbunătățit în 1936 de profesorul Frede Castberg[27], ca urmare a campaniei internaționale în favoarea jurnalistului german.

Dintre cei cinci membri ai Comitetului Nobel din 1936[28], doi au votat împotrivă, doi pentru, iar unul s-a abținut. Ca să se poată rezolva criza cu minime implicații politice, Koht şi Mowinckel, care votaseră împotriva lui Ossietzky, şi-au dat demisia din Comitet, iar in locul lor au fost alese alte două persoane[29], neutre din punct de vedere politic, Martin Tranmæl[30] şi Axel Thallaug[31]. Intenția lui Koht era de a demonstra că votul Comitetului Nobel pentru jurnalistul german nu trebuia să implice şi guvernul norvegian. Discuțiile au fost reluate, votul s-a repetat, iar premiul Nobel pentru Pace pe anul 1935 a fost acordat lui Carl von Ossietzky. Comitetul Nobel

---

[25] Øivind Stenersen, *The Nobel Peace Prize*, p.17

[26] Wilhelm Keilhau, profesor la Universitatea din Oslo, consilier şi raportor al Comitetului Nobel.

[27] Frede Castberg, profesor la Facultatea de Drept, consilier al Comitetului Nobel.

[28] *Nobelstiftelsens kalender, 1935.*

[29] *Nobelstiftelsens kalender,1936.*

[30] Martin Tranmael (1869-1967), membru al Parlamentului între 1925-1927 ca reprezentant al Partidului Muncitoresc. Este membru al Comintetului Nobel între 1938-1963.

[31] Axel Thallaug (1866-1938) membru al Parlamentului între 1903-1918 ca reprezentant al conservatorilor şi membru al Consiliului Interparlamentar Nordic. Membru al Comitetului Nobel între 1925-1936.

dăduse dovadă de curaj, iar acum aştepta reacţia Germaniei. De teama represaliilor germane, Halvdan Koht, în calitate de ministru de Externe, subliniază că guvernul norvegian n-a avut nici o implicare în alegerea laureatului, iar în acelaşi timp sfătuieşte familia regală să nu participe la ceremoniile de decernare a premiului[32].

În paralel, în Germania se exercitau presiuni asupra laureatului pentru renunţarea la premiu. Ossietzky reuşeşte totuşi să trimită o telegramă de mulţumire Comitetului Nobel la Oslo prin care se declara onorat de alegerea făcută. Va fi supus unor interogatorii dure din partea Gestapoului, în faţa cărora îşi susţine în continuare ideile pacifiste. Aflat pe patul de suferinţă, el primeşte felicitările delegaţiei Nobel. Nu va primi însă suma de bani anexată premiului, în valoare de aproximativ 40.000 de dolari, care vor fi transferaţi într-o bancă din Berlin. Însă nu banii erau importanţi. Succesul s-a datorat, în special meritelor lui Ossietzky în calitate de pacifist şi de victimă a regimului nazist[33]. Premiul Nobel acordat lui Ossietzky pentru anul 1935 a fost considerat o noutate din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, pentru că era primul Premiu Nobel pentru Pace acordat unui militant blamat de propriul regim, iar pe de altă parte pentru a marca drepturile omului într-o lume copleşită de sisteme totalitare[34].

Interdicţia impusă de Hitler în 1937 apare astfel ca o încercare de a pune capăt acestor acţiuni de „denigrare" ale celui de-al Treilea Reich.

După declanşarea celui de-al doilea război mondial, Hitler n-a uitat ofensa adusă de Comitetul Nobel. În 1940, când Norvegia este ocupată de trupele germane, întregul Comitet Nobel este arestat din ordinul Führer-ului.

B. Hitler şi premiile Nobel pentru ştiinţă

În ciuda interdicţiilor impuse de Hitler, Comitetul Nobel a continuat să primească nominalizări ale unor oameni de ştiinţă germani şi să ia în discuţie posibilitatea obţinerii premiilor de către aceştia. Privit din acest unghi, cazul lui Ossietzky a fost doar începutul unei lupte între merit şi valoarea ştiinţifică, pe de o parte şi dictatura obtuză, pe de altă parte.

---

[32] Øivind Stenersen, *The Nobel Peace Prize*, p. 19.

[33] Crawford, *op. cit.*, p.38.

[34] Irwin Abrams, *Reflections on the first century of the Nobel Peace Prize*, Det Norske Nobelinstitutts Skriftseries, Vol. 1, No. 5, Oslo, 2000, p. 16.

După restricţia din 1937, ca o compensaţie, Hitler înfiinţează un nou premiu, Premiul Naţional German pentru Artă şi Ştiinţă, care urma să fie acordat în fiecare an la trei germani merituoşi[35]. Acest premiu făcea parte din încercarea de a promova cultura germană, dar era şi un semnal pentru forurile internaţionale, cum era Institutul Nobel, ca această cultură germană „superioară“ nu putea fi judecată de oricine. Institutul Nobel urma să fie pedepsit pentru că adusese în atenţia lumii un inamic al regimului nazist.

Deşi prohibiţia lui Hitler prevedea toate premiile Nobel, se pare că cel mai mult au avut de suferit cei care trebuiau să primească premiile Nobel pentru ştiinţă. Conform statisticilor[36], de la prima acordare a premiilor Nobel în 1901, o treime a premiilor pentru fizică şi chimie şi o cincime a celor pentru medicină fuseseră cîştigate de germani, iar o zecime dintre aceştia cîştigaseră premiile pentru literatură şi pace.

Acordarea Premiilor Nobel unor cercetători germani era privită de Hitler ca un act de ostilitate al Suediei faţă de cel de-al Treilea Reich. La Stockholm, vestea despre noua interdicţie emisă de Hitler a reprezentat o surpriză neplăcută, care va contribui la încordarea relaţiilor diplomatice dintre cele două ţări. Pentru a minimaliza efectele negative[37], ministrul de Externe german, Konstantin von Neurath, solicită o audienţă regelui Suediei, Gustav al V-lea, aflat în vizită la Berlin, prin care îl roagă să intervină pe lîngă Academia Regală Suedeză de Ştiinţe pentru a nu mai acorda premii germanilor. Ideea că regele Gustav putea interveni în favoarea sau defavoarea cuiva fusese indusă fals Ministerului de Externe german de faptul că regele oferea premiile laureaţilor, în cadrul ceremoniei festive. Prin urmare, se alege o altă cale. Ambasadorul german la Stockholm, prinţul Viktor zu Wied îl contactează pe Hans von Euler-Chelpin[38], membru al Comitetului Nobel pentru chimie. Von Euler era german de origine, profesor de chimie organică şi fondator al Departamentul de Biochimie la Universitatea din Stockholm, cunoscut pentru simpatiile sale naziste. La cererea ambasadorului german, el răspunde printr-o scrisoare încheiată cu salutul *Heil Hitler*. Conţinutul scrisorii însă nu era deloc obedient. Von Euler susţine că cei din Comitetul Nobel suedez se supun numai statutului Fundaţiei Nobel, şi încerca să sugereze că acordarea premiilor Nobel unor germani nu era

[35] Crawford, *op. cit.*, p. 39.

[36] www.nobel.se, pentru Statutul Fundaţiei Nobel, lista laureaţilor şi statistici.

[37] Crawford, *op. cit.*, p. 40.

[38] www.nobel.se, pentru membrii Comitetului Nobel pentru Chimie şi *Nobelstiftelsens kalender* 1918-1939.

decît încununarea ideilor cu privire la superioritatea rasei. Dacă Hitler nega oamenilor de ştiinţă germani posibilitatea de a primi acest prestigios premiu, atunci exista pericolul că acesta să fie obţinut de „alte naţiuni şi alte rase“ insista von Euler în scrisoarea sa[39]. Hitler nu pare impresionat de modul în care este prezentată problema şi menţine prohibiţia. Calitatea acestui Premiu nu putea fi insă ignorată de cercetătorii germani, deşi Universităţile fuseseră epurate de oamenii de ştiinţă, consideraţi duşmani ai regimului, pe diverse criterii rasiale, politice sau ideologice. De exemplu, pîna în 1938 toate Universităţile şi Institutele de cercetare au fost obligate să excludă din colectivele lor profesorii şi cercetătorii de origine evreiască. Cel mai important Institut din Germania şi furnizor al celor mai mulţi candidaţi la premiile Nobel, Kaiser Wilhelm Society, spera să modereze atitudinea severă a lui Hitler prin negocieri. Această misiune dificilă îi revine lui Max Planck[40] în calitate de preşedinte al Institutului Kaiser Wilhelm şi secretar al Academiei Germane de Ştiinţe. Planck se menţinuse în aceste funcţii în ciuda atacurilor din partea a doi reprezentanţi ai „ştiinţei ariene“, Philipp Lenard[41] şi Johannes Stark[42], ambii cîştigători ai premiului Nobel. Cel mai important argument al lui Planck în menţinerea Institutului Kaiser Wilhelm, a fost că potenţiala desfiinţare a acestui Institut ar conduce la distrugerea reputaţiei internaţionale a ştiinţei germane. Această reputaţie fusese deja ştirbită de numeroasele critici aduse regimului nazist ca fiind “antiştiinţă“[43]. In viziunea lui Planck, premiul Nobel pentru ştiinţă putea acţiona ca un scut de protecţie pentru numeroşii cercetători valoroşi vizaţi de regim pe criterii de rasă sau opinii antinaziste. Interdicţia lui Hitler, venită în 1937, an în care trei cercetători germani au fost nominalizaţi pentru pre-

[39] Crawford, *op. cit.*, p. 41.

[40] Max Planck (1858-1947), laureat al Premiului Nobel pentru fizică în 1918. Planck a trecut printr-o perioada dificilă în timpul guvernării naziste, deoarece a considerat de datoria lui să rămînă în ţară, dar n-a fost de acord cu politica lui Hitler privitoare la evrei. Tragedia sa a luat o formă personală atunci cînd unul dintre fiii săi a fost executat pentru că a participat la încercarea de asasinat asupra lui Hitler în 1944.

[41] Philipp Lenard (1862-1947), laureat al Premiului Nobel pentru fizică în 1905. Va deveni un membru convins al Partidului Naţional Socialist German şi fervent susţinător al lui Hitler.

[42] Johannes Stark (1874-1957), laureat al Premiului Nobel pentru fizică în 1919. Va fi numit în 1933 Preşedinte al Institutului German de Fizică, post pe care îl deţine pînă în 1939 şi Preşedinte al Asociaţiei Germane pentru Cercetare. Se menţine în aceste funcţii ca urmare a simpatiilor sale naziste.

[43] Crawford, *op. cit.*, p. 43.

miul Nobel, punea capăt acțiunilor lui Planck și speranțelor acestuia că premiul ar putea constitui un mijloc de protecție.

Prohibiția impusă de Führer a fost respectată cu strictețe. Dacă în 1937 au existat 39 de nominalizări[44] ale germanilor pentru premiile Nobel în domeniul chimiei și fizicii, din 1938 și pînă la sfirșitul războiului nu s-a mai înregistrat nici una. Interdicția de a primi premiul a devenit și interdicția de a face nominalizări. De atunci înainte, dacă germanii vor obține premiul Nobel pentru vreun domeniu, nominalizările lor nu vor mai fi făcute din interiorul Germaniei[45].

După doi ani de la emiterea acestei interdicții de către Hitler, în 1939, Academia Regală Suedeză de Științe acordă premiul Nobel pentru chimie, cel rezervat pe 1938 lui Richard Kuhn[46] pentru cercetările sale în domeniul vitaminelor, iar cel din 1939 lui Adolf Butenandt[47] pentru cercetările sale în domeniul hormonilor sexuali. Se poate emite supoziția că acordarea acestor premii pentru știința unor germani la un timp atît de scurt de la interdicția lui Hitler, putea insemna un act de sfidare la adresa dictatorului german, dar acest fapt este greu de dovedit cu documente. Persoana care a influențat alegerea acestora este von Euler, membru al Comitetului Nobel pentru chimie, care lucrînd în domeniul biochimiei putea certifica valoarea descoperirilor realizate de cei doi chimiști germani. De asemenea, el încerca să demonstreze că respectivii oameni de știință deveneau laureați prin decizia Acedemiei Suedeze de Științe și nu prin acceptarea sau neacceptarea premiului[48].

În același an, premiul pentru psihologie și medicină este acordat de Karolinska Institut[49] tot unui german, Gerhard Domagk[50]. Domagk era șeful

---

[44] Redegjørelser, *1918-1939*, și www.nobel.se.

[45] Crawford, *op. cit.*, p.42.

[46] Richard Kuhn (1900-1967), laureat al Premiului Nobel pentru chimie în 1938 și forțat de autoritați să-l refuze.

[47] Adolf Butenandt (1903-1995), laureat al Premiului Nobel pentru chimie in 1939, aflat în aceeași situație ca și Kuhn. Director al Institutului de Chimie Organică și al Institutului de Tehnologie din Danzig între 1933-1936. Din 1936 pînă în 1960 a fost profesor la Universitatea din Berlin și director al Institutului de Biochimie Max Planck.

[48] Crawford, *op. cit.*, p.43.

[49] Karolinska Institut, una din cele mai prestigioase Institute de cercetare din Suedia a luat ființă în 1810, inițial ca spital militar unde primeau ingrijire soldații suedezi răniți în numeroasele războaie cu Rusia și Danemarca. Karolinska Institut alege în fiecare an laureatul Nobel pentru psihologie și medicină.

[50] Gerhard Domagk (1895-1964), laureat al Premiului Nobel pentru medicină în 1939 pentru cercetări în domeniul streptococilor.

laboratorului de la I.G. Farben Industries şi descoperise proprietăţile antibacteriene ale unei sufamide care-şi dovedise utilitatea în tratarea unor infecţii cauzate de streptococi. Membrii Comitetului Nobel de la Karolinska Institut nu au luat în cosiderare faptul că guvernul nazist i-ar putea interzice lui Domagk să accepte premiul.

Anticipînd reacţia lui Hitler, unul dintre membrii Comitetului Nobel pentru psihologie şi medicină, Folke Henschen[51] (care a descris evenimentele ce au condus la acordarea premiului pentru medicină lui Domagk într-un jurnal personal)[52], încearcă să-l contacteze pe Hermann Göring pe care îl cunoştea prin intermediul rudelor suedeze ale soţiei acestuia. Nu primesc nici un răspuns din partea lui Göring, de aceea îl contactează pe ataşatul cultural al ambasadei Germaniei la Stockholm, Hermann Kappner. Acesta cere instrucţiuni la Berlin. I se transmite că acordarea premiului Nobel unui german era cu totul nepotrivită. Însă, în acelaşi timp, Kappner precizează că cei din Suedia ar trebui să nu considere acest răspuns total inflexibil, pentru că oficialii germani sperau să poată negocia cu Hitler pentru menţinerea relaţiilor cordiale între Suedia şi Germania, considerînd că Führer-ul va fi impresionat de valoarea „morală", „ariană" a acestor premii.

Înarmat cu această informatie, Henschen pledează în Comitet pentru acordarea premiului lui Domagk. Atît membrii Academiei Regale Suedeze de Ştiinţe, cît şi cei de la Karolinska Institut considerau că prestigiul lor internaţional ar avea de suferit dacă ar ceda presiunilor lui Hitler.

Cu toate acestea, la Berlin vestea acordării premiilor celor trei germani este primită cu ostilitate. Evenimentele care se succed demonstrează că Hitler nu avea nici un respect pentru prestigioasele instituţii internaţionale sau morală.

Criza se redeschide şi cei mai defavorizaţi au fost chiar laureaţii, care n-au ştiut ce atitudine să adopte.

Dintre ciştigătorii Premiului Nobel, Domagk a fost primul informat, printr-o telegramă, de către rectorul de la Karolinska Institut despre onoarea de a se număra printre laureaţi. Pentru a afla dacă i se permite sau nu să accepte premiul, Domagk contactează Ministerul Educaţiei. Neprimind nici un răspuns din partea acestei instituţii, el consideră că ar fi nepoliticos să nu transmită mulţumirile sale celor de la Karolinska Institut, cărora le

---

[51] Folke Henschen, profesor de anatomie patologică şi vicepreşedinte al Comitetului Nobel pentru Psihologie si Medicină.

[52] Crawford, *op. cit.*, p. 44.

trimite o scrisoare cu caracter oficial, de acceptare a premiului. Cîteva zile mai tîrziu, i se solicită de către Ministerul de Externe german o copie a scrisorii trimise suedezilor. Ca urmare, este arestat şi află cu stupoare că arestarea sa fusese ordonată personal de Hitler[53].

Ceilalţi doi laureaţi, Kuhn si Butenandt, au fost informaţi despre onoarea de a primi premiul pentru chimie printr-o telegramă trimisă de von Euler. Fiind contactaţi de un reprezentant al aceluiaşi minister de Externe german, li s-a interzis să facă orice declaraţii oficiale. Ambii i-au scris lui von Euler neoficial, mulţumindu-i pentru premiu şi informindu-l că trebuiau să aştepte decizia guvernului german înainte de a face vreo declaraţie.

Decizia guvernului nazist nu s-a lăsat aştepată. Ambii au fost invitaţi la Ministerul Culturii, unde li s-au prezentat ciornele unor scrisori adresate Academiei Regale Suedeze de Ştiinţe prin care refuzau premiul. Scrisorile realizate în numele lor erau foarte dure şi nepoliticoase. Ei îşi explicau refuzul prin referiri la restricţia impusă în 1937 şi precizau că Premiile Nobel nu reprezentau o modalitate de a-i onora pe cercetătorii germani, ci o încercare de a-i provoca să nu se supună Führer-ului. Cînd Kuhn şi Butenandt au avut obiecţii cu privire la tonul insultător şi impoliteţea scrisorilor, li s-a replicat că Hitler personal aprobase fiecare cuvînt şi prin urmare, nimic nu putea fi schimbat. Au fost avertizaţi că refuzul de a trimite scrisorile aşa cum erau Academiei Suedeze de Ştiinţe va avea consecinţe grave asupra familiior şi instituţiilor unde lucrau. Sperînd că scrisorile de mulţumire trimise lui von Euler în nume personal lămureau situaţia, cei doi s-au supus, mai ales că se simţeau ameninţaţi cu închisoarea. Colegul lor, Domagk, se afla încă în închisoare. Cînd a fost eliberat, acestuia i s-a cerut să trimită de asemenea o scrisoare de refuz a premiului către Karolinska Institut, scrisoare concepută pe acelaşi ton. La sfirşitul lui noiembrie 1939, Domagk va fi din nou arestat de către Gestapo, doar pentru o zi. Acest arest de scurtă durată avea ca explicaţie împiedicarea acestuia de a participa la o conferinţă medicală internaţională, unde printre invitaţi se află şi von Euler, venit de la Stockholm. Cei trei cercetători germani au fost obligaţi să-şi refuze premiile în virtutea restricţiei din 1937. Hitler nu prevăzuse iniţial şi penalităţile pentru cei care n-o respectau. De aceea, atît Henschen cît şi von Euler s-au gîndit la posibile negocieri. Negocierile au fost împiedicate de implicarea directă a Führer-ului iar datorită acestei implicări, a contat mai puţin că cei trei oameni de ştiinţă erau utili şi loiali sistemului nazist.

[53] Crawford, *op. cit.*, p. 45, bazate pe informaţii de la *NSA* (Nobel Swedish Archives).

Butenandt şi Kuhn erau directori, primul al Institutului de Biochimie din Berlin, iar al doilea, al Institutului de Cercetări Medicale din Heidelberg. Ambii colaboraseră cu naziştii în procesul de epurare a cercetătorilor evrei între 1933 şi 1936, iar medicamentul inventat de Domagk era utilizat cu succes în tratarea soldaţilor germani răniţi pe cîmpul de luptă.

La Stockholm, după toate aceste intervenţii ale lui Hitler, domnea o atmosferă de resemnare. Ceremonia înmînării premiilor, care urma să aibă loc la 10 decembrie, a fost amînată sub pretextul războiului şi a imposibilităţii laureaţilor de a se deplasa în capitala suedeză[54].

După război, în 1948, Kuhn şi Butenandt au scris Academiei Regale Suedeze pentru a mulţumi pentru înalta onoare care li se făcuse, dar pe care fuseseră obligaţi s-o refuze. Ei vor primi medaliile şi diplomele Nobel, dar nu şi banii ataşaţi premiului care, în conformitate cu regulile Academiei[55], puteau fi solicitaţi/încasaţi în timp de un an de la acordarea premiului, după care se returnau în fondul iniţial.

După ce şi-au refuzat premiile, Butenandt, Kuhn şi Domagk n-au mai prezentat interes pentru Hitler. Domagk suferea de probleme cardiace şi şi-a petrecut anii de război într-o relativă izolare. Nu a fost şi cazul celorlalţi doi laureaţi. Kuhn va deveni unul dintre cei mai implicaţi politic cercetători din regimul nazist. Ambii vor primi stipendii generoase iar Institutele pe care le conduceau vor rămîne active pe întreaga perioadă a războiului[56].

Prohibiţia impusă de Hitler în 1937 a funcţionat pînă în 1945, o dată cu căderea celui de-al Treilea Reich, şi a împiedicat primirea premiului pentru chimie şi de către Otto Hahn[57], pentru cercetările sale în domeniul fisiunii nucleare[58].

În timpul războiului, între 1940 şi 1943, Comitetul Nobel a decis suspendarea acordării premiilor. Cu toate acestea, s-au primit nominalizări în fiecare an, iar membrii acestui Comitet au putut stabili o ierarhie a valorilor. Descoperirea fisiunii nucleare de către Otto Hahn în 1938, l-a situat printre favoriţi. Încă din anii de început ai războiului, Hahn a fost nominalizat de colegii săi, cu excepţia celor germani, atît din Europa cît şi din Statele Unite. Cînd nominalizările au încetat, între 1943 şi 1944, unul dintre

[54] Crawford, *op. cit.*, p.47.

[55] The original statutes of Nobel Foundation, pe www.nobel.se.

[56] Crawford, *op. cit.*, p.46.

[57] Otto Hahn (1879-1968), primeşte Premiul Nobel pentru Chimie în 1944 pentru descoperirea fisiunii uraniului.

[58] Crawford, *op. cit.*, p.37.

membrii Comitetului Nobel, Arne Westgren[59], s-a folosit de dreptul său de a face nominalizări pentru a păstra treaz interesul Comitetului pentru cercetătorul german[60]. În condițiile în care Comitetul Nobel era decis să ofere Premiul Nobel pe 1944 lui Otto Hahn, întrebarea care se profila era aceeaşi: va accepta regimul nazist să-i permită omului de ştiinţă să primească premiul?

Comitetul Nobel poate primi circumstanțe atenuante pentru că a considerat acest lucru posibil, în condițiile în care Germania din 1944 nu mai era cea de la începutul războiului. Însă Serviciile Secrete şi Ministerul German de Externe au fost alertate de ştirea acordării Premiului Nobel lui Hahn. Hahn va primi o scrisoare din partea Ministerului pentru Ştiinţă şi Cercetare prin care era informat să contacteze ministerul dacă primeşte confirmarea acordării Premiului Nobel de la Stockholm. Apoi, în colaborare cu Ministerul de Externe, Hahn urma să redacteze o scrisoare de refuz. Scrisoarea trimisă de la Stockholm soseşte cu întîrziere într-un Berlin bombardat în care toate instituțiile se aflau în derivă. Hahn fusese nevoit să se refugieze la Tailfingen unde încearca să discute cu diverşi colegi cum să evite „afacerea Butenandt". El scrie o scrisoare lui Manne Siegbahn[61], membru al Comitetului Nobel pentru fizică, în care işi exprimă temerile. Unele din scrisorile trimise Comitetului Nobel s-au pastrat, iar faptul că aceşti cercetători puteau să se adreseze liber Comitetului Nobel, demonstrează că presiunile nu mai erau aşa de mari ca la începutul războiului. Din păcate, în ultimul moment, Comitetul Nobel a decis că nu se acordă nici un premiu pentru fizică şi chimie în 1944, iar Hahn a rămas cu impresia că premiul a fost rezervat pentru el datorită restricției încă în vigoare impusă de Hitler în 1937.

Cînd Comitetul s-a întrunit din nou în septembrie 1945, situația politică era cu totul alta. Germania capitulase necondiționat, iar asupra Japoniei se declanşase prima bombă atomică. Hahn se află, împreună cu alți cercetători germani, în custodia britanicilor la o fermă în apropiere de Cambridge. Aceştia sunt o serie de factori care determinau Comitetul Nobel să-şi amîne

---

[59] Arne Westgren, secretar al Comitetului Nobel pentru Fizică şi Chimie între 1926-1943 şi Preşedinte al Comitetului Nobel pentru Chimie între 1944- 1965.

[60] Elisabeth Crawford, Ruth Lewin Sime, Mark Walker, *A Nobel tale of war injustice*, in Nature, 382, 1996, p. 393.

[61] Manne Siegbahn (1886-1978), laureat al Premiului Nobel pentru Fizică în 1924, devine din 1937 director al Departamentului de Fizică al Institutului Nobel. Primeşte, printre alte titluri, şi pe cel de Doctor Honoris al Universității din Bucureşti în 1942.

deciziile. Cînd în sfîrşit s-a ajuns la o concluzie, în interiorul Comitetului existau două posibilităţi: fie rezervarea premiului pentru 1944, fie acordarea sa lui Hahn, aşa cum se discutase în anul precedent. Cu o majoritate de două voturi, premiul Nobel pentru 1944 a fost acordat lui Hahn. Căderea celui de-al Treilea Reich înlăturase toate obstacolele din calea primirii premiului de către Hahn. Ramîneau însă alte dificultăţi deoarece Comitetul Nobel nu avea informaţii despre mutarea cercetătorilor din Germania în Anglia. In cele din urmă o scrisoare de invitaţie pentru ceremonia din 10 decembrie 1945 a fost trimisă lui Hahn prin intermediul ambasadei britanice din Stockholm. Era prea tîrziu, deoarece autorităţile engleze nu-i permit lui Hahn să călătorească în Suedia. Acest fapt creează o problemă pentru Hahn, care trebuia să rostească discursul de acceptare într-un termen de şase luni, în conformitate cu Statutul Fundaţiei Nobel pentru a intra în posesia diplomei, a medaliei şi a banilor aferenţi. Hahn şi ceilalţi cercetători vor reveni în Germania în ianuarie 1946, dar guvernul englez refuza în continuare să-i elibereze permisul de călătorie cercetătorului german. Astfel, Academia de Ştiinţe Suedeză şi Fundaţia Nobel acordă o amînare în cazul lui Hahn, care ajunge la Stockholm pentru ceremonia din 10 decembrie 1946, pentru a-şi încasa premiul. Hahn poate fi considerat o excepţie fericită prin comparaţie cu colegii săi, care au avut neşansa de a fi laureaţi în timpul unui regim extrem de restrictiv.

Episoadele prezentate mai sus sînt interesante pentru ca evidenţiază diversele fatete ale relaţiilor dintre regimul nazist şi oamenii de ştiinţă germani, cu implicaţii majore în sistemul naţional şi internaţional de acordare a acestor premii şi oferă o imagine de ansamblu asupra relaţiilor dintre Hitler şi atitudinea sa faţă de premiile Nobel.

Într-o lume modernă, în care nobilimea, aristocraţia nu mai erau la modă şi se promova prin toate mijloacele o societate egalitară, sentimentul apartenenţei la aristocraţia spiritului şi a minţii oferită de obţinerea Premiului Nobel, era o rasplată adusă muncii asidue pe frontul ştiinţei şi al păcii.

HITLER AND THE NOBEL PRIZES

– Summary –

Our article examines a series of factors which lead to controversial relations between Nazi Germany and the Nobel Institutions, in Stockholm and Oslo. The starting point is

Hitler's attitude toward Nobel Prizes and reveals new facets of the reciprocical relations of German scientists and the Nazi regime, involving the international and national reward system of science. Hitler imposed an interdiction on the German scientists of receiving the Nobel Prizes, interdiction which affected a number of most prominent German scientists between 1937 and 1945.

His attitude was determined by the awarding of the Nobel Peace Prize for 1935 to the German journalist and opponent of the Nazi regime, Carl von Ossietzky. This is the most controversial award offered to the anti militarist German journalist held by the Nazis in a concentration camp who had become an important international symbol for the struggle against Germany's rearmament. The prospect of a prize to Ossietzky led to the withdrawal from the Nobel Committee of two of Norway's biggest political personalities. This was done to establish a separation between Norway as a state and the Norwegian Nobel Committtee. The prize to Ossietzky illustrated how politics could be used to influence the prestige for the prize and its winners, although this became much clearer over time than it was in 1936.

Hitler decided to set his prohibition starting with 1937 for all German nationals from receiving the Nobel Prize. This affected three Chemistry laureates Richard Kuhn in 1938, Adolf Friedrich Johann Butenandt in 1939 and Otto Hahn in 1944 and a Medicine Laureate Gerhard Domagk in 1939.

The situation came to normal after the war.

Anexe

Selecție a unor articole din presa vremii, prin care Karl von Ossietzky era recomandat pentru obținerea Premiului Nobel pentru Pace pentru 1935

The Manchester Guardian Weekly – 3rd of August 1934
Title: „*Intellectuals in the German camps – The Case of Carl von Ossietzky*"
Correspondent not named

The fate of Carl von Ossietzky, who was at first interned in the concentration camp at Sonnenburg and was then transferred to Börgermoor, awkened widerspread sympathy, partly because he was known even before the Chancellorship of Hitler as a courageous and independent journalist and partly because of the fortitude with which he bore his hardships. His many friends have of late felt growing anxiety on his behalf. There is-as far as our correspondent is aware-no very recent news about him, but according to a detailed and wholly reliable statement made by former fellow prisoner of his and now in the possession of our correspondent this anxiety is only too justified.

His fellow prisoner first met him last October and wrote then that he upheld his old convictions undauntedly, but that he was „little by little becoming a physical wreck". His fellow prisoner met him again at Börgermoor in April this year and writes that he has grown extraordinarily thin and that „his life is in extreme danger".

The way men interned were treated at Börgermoor until last autumn was revealed by the „Manchester Guardian" in statements relating to Silberman, Fritz Ebert and Heimann. Ossietzky's fellow prisoner continues the terrible story until April this year. The prisoners (Ossietzky amongst them), so he declares, are still engaged in draning the morass and still suffer from ill treatment: „... he is tortured until he collapses...".

„Intellectuals" (and all persons wearing spectacles are suspected of being such) are objects of special animosity in many of the German concentration camps... At least two of the prisoners – the poet Mühsam (the news of whose suicide has soon been received) and the lawyer Litten – have been reduced to mental and physical wreckage... Even some of the Nazi guards have expressed admiration of these two men, both of whom are rather sensitive but highly strong „intellectuals". Many of the victims have died of the effects or have never recovered.

One victim was seen by our correspondent before the beating and then more than a year afterwards had aged almost beyond recognistion. The number of persons who have died of beating or who have been otherwise murdered by the Nazis since Hitler became Cancellor is unkown – it is probably not less than thousand...

The Times – London – 16th of August 1934
Title: *„German concentration camps"*
From the article written by the Princess Elisabeth Bibesco

... Herr von Ossietzky (who has been suggested for the Nobel Peace Prize) is dying slowly from maltreatment in a concentration camp... In times of peace Germany has given a new meaning of the prase „spurlos versenkt".

The Chicago Daily News – 6th of April 1935
Title: *„Carl von Ossietzky imprisoned without trial for peace views"*
By Edgar Mowrer

Without trial and without condemnation, but merely as an object of the Nazi's hatred of pacifism, von Ossietzky has been a prisoner of the brown terrorists since March 1933. He had attracted particular attention from the masters of the new Germany by his unconquerable desire to end militarism and prevent war...

He was of impeccable character, honesty and courage...

In the early summer of 1933, this correspondent saw him in the concentration camp of Sonnenburg, a former prison abandoned by the enlightened republic as to barbarous. This man, who never transgressed any moral law, wore a convict's clothes, although he was never even tried...

His recommendation for the Nobel Prize by Miss Adams and a group of international professors seems, to thousands who know his work, a fitting answer of free spirits to the treatment of which he has been subjected. They have a hope that the Norwegian judges, laying aside any specific political opinions, will seize this opportunity to testify to this almost unique example of devotion to peace in the modern world.

The Manchester Guardian Weekly – 26th of April 1935
Title: „*This year's Nobel Prize*"
Author: not named

Few inmates of German concentration camps have won so much sympathy here as Carl von Ossietzky, whose release seems as far off as ever. Our London correspondent writes: As he was interned because he is a pacifist (he was not a member of any particular Party) and as his contributions to the cause of peace are of a high order, it has been suggested that he is a suitable candidate for this year's Nobel Prize. He has not only worked for peace, he also suffered for peace. This candidature is receiving the support of several winners of the Nobel Prize in previous years, as well as of distinguished publicists all over the world.

The New York Post – 11th of July 1935
Title: „*Prize for a Prisoner*"
Author: not named

Never has there been a more feareless fighter for the cause of peace. It was one of Jane Addam's last wishes that von Ossietzky should receive the 1935 award.

May the delegation, which may hand von Ossietzky his well earned award, not only be permitted to enter the concentration camp but also to leave it.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Ovidiu Buruiană

Partidul Naţional-Liberal în alegerile parlamentare din anul 1928

1. Introducere

Într-una din puţinele lucrările dedicate, în spaţiul românesc de după Marea Unire, fenomenului partidului politic, P.P. Negulescu scria că „actul esenţial al vieţii constituţionale este alegerea reprezentanţilor naţiunii. De felul, bun sau rău, cum se face această alegere, atârnă funcţionarea, bună sau rea, a întregului mecanism"[1]. Observaţia filosofului român introduce într-o discuţie privind sistemul politic al României interbelice concepte precum cele de suveranitate populară şi de legitimitate politică, dar face trimitere şi la tradiţia/experienţa politică proprie acestei zone a modernităţii periferice[2].

Din perspectivă occidentală, modernitatea politică semnifică lărgirea progresivă a participării; ideea unui acord încheiat între toţi membrii comunităţii caracterizează – după filosoful german Jürgen Habermas – tipul procedural de legitimitate propriu epocii moderne[3]. Pluralitatea constitutivă

[1] P.P. Negulescu, *Partidele politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [este o reeditare a lucrării apărute în 1926], p. 44.

[2] Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, cu o prefaţă a autorului pentru ediţia în limba română, traducere şi postfaţă de Victor Rizescu, Editura Corint, Bucureşti, 2002.

[3] Tipul clasic fiind, în schimb, definit prin ideea unei cunoaşteri care să dezvăluie ordinea pe care se sprijină lumea, în *Après Marx*, Paris, Fayard, 1985, p. 281, *apud* Alexis Nouss, *Modernitatea*, traducere de Viorica Popescu şi Gheorghe Crăciun, Editura Paralela 45, Piteşti–Sibiu–Cluj-Napoca, 2000, p. 81.

a societății moderne și absența comunității „naturale" a familiei extinse (satul, clanul etc.)[4] au impus astfel instituționalizarea mobilizării și reprezentării. Dar integrarea politică a indivizilor nu este un proces autonom, spontan. Nu toți indivizii au timpul necesar pentru a se dedica treburilor publice, problema delegării fiind esențială pentru legitimitatea sistemelor politice legate de noua ideologie a puterii[5]. Partidele politice și sistemul de partide sunt astfel principalele mijloace pentru organizarea integrării și participării politice[6]. Tendință firească spre organizare în societățile democratice (R. Michels), partidele contribuie, prin propaganda lor, prin discuțiile pe care le angajează asupra problemelor curente, la „luminarea opiniei publice și ajută astfel popoarele să guverneze efectiv prin ele însele, fiindcă le dă putința să știe ce voiesc și ce trebuie să hotărască în fața urnelor"[7].

Vehiculele ale reprezentării publice, partidele politice se validează și se definesc prin alegeri. Scrutinele electorale sunt expresia normală a democrației și trimit la concurența pașnică a elitelor pentru exercitarea puterii[8]. Indicator al democrației, alegerile politice definesc o societate sub raportul regimului politic. Măsura în care sistemul politic românesc interbelic era unul democratic nu reprezintă însă o direcție explicită a acestui studiu. Să spunem doar că, interesat sau nu, actorii politici ai perioadei au clamat continuitatea practicilor legate de schimbarea politică cu cele antebelice, de la desemnarea noului guvern de către factorul constituțional (regele) la constituirea – cu mijloace administrative – unor majorități parlamentare favorabile executivului[9].

---

[4] Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatin, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 341.

[5] Filon Morar, *Reprezentarea politică. Actori și autori*, București, Editura Paideia, 2001, p. 116; David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introducere la ediția românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 2000, p. 626.

[6] Samuel F. Huntington, *op. cit.*, p. 342.

[7] P.P. Negulescu, *op. cit.*, p. 47.

[8] Raymond Aron, *Democrație și totalitarism*, traducere de Simona Ceaușu, București, Editura All, 2001, p. 56-57; vezi și *Enciclopedia Blackwell...*, p. 158, Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, prefață de Dan Pavel, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 140.

[9] Luările de poziție în acest sens sunt foarte numeroase, discuțiile din Adunarea Deputaților prilejuite de validarea noilor parlamentari constituind mostre privind imaturitatea și fragilitatea sistemului politic românesc; fiecare partid politic contesta, în opoziție fiind, alegerile organizate de guvern, un îndemn implicit la nerecunoașterea puterii (vezi, de exemplu, *Cartea neagră. Sub domnia pumnului. Alegerile de pomină, din martie 1922*,

Consultarea electorală din decembrie 1928 reprezintă în contextul modernităţii politice româneşti un reper pentru democraţia din acest spaţiu. Desemnate de naţional-ţărănişti, dar şi de către istorici[10], drept „cele mai libere" din România modernă, alegerile din decembrie 1928 au fost percepute ca un nou început, ca o refondare a naţiunii pe baza democraţiei[11].

În demersul prezent privind scrutinul organizat de guvernul condus de Iuliu Maniu nu îmi propun o analiză politologică a evenimentului, cu preocuparea de a evidenţia disfuncţionalităţile sistemului de partide sau dinamica electoratului; lucrările aparţinând istoricului sibian Sorin Radu, având drept subiect campaniile politice pentru alegeri şi formele procesului electoral, sau perspectiva comparativă îmbrăţişată de Cristian Preda în legătură cu sistemele politice interbelic şi postdecembrist dublează într-o manieră comprehensivă studiile dintre cele două războaie mondiale privind această temă sau din scurtul interludiu de normalitate politică de după 1945[12]. Desfăşurarea scrutinului în ansamblu şi rezultatele lui interesează într-un mod limitat în aceste pagini, în măsura în care prezintă contextul evoluţiei Partidului Naţional-Liberal în perioadă şi în care surprind rolul polarizator partizan al campaniei electorale, prin definirea unui grup politic. Alegerile din 1928 au avut relevanţă în sensul discuţiei de mai sus, influenţând sistemul politic al timpului şi obligându-i pe actorii politici (mai ales pe cei liberali)

Bârlad, f.a. [1922], realizată de averescani; dosarul trimis regelui de către Partidul Naţional-Ţărănesc semnalând neregulile alegerilor „liberale" din 1933, în ANIC, Fond Casa Regală-Diverse, ds. 13/1933 etc.).

[10] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, 1999, p. 195; Vezi de exemplu Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naţionalism sau democraţie. Biografia unui mare român*, Editura Sæculum I.O., Bucureşti, 1997, p. 184-185; Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediţia a II-a, traducere de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 373 etc.

[11] Ion Mihalache declara la Arad, în acele vremuri de entuziasm, că „o Românie nouă se va naşte: o România morală" (în „Dreptatea", an II, nr. 350, duminică 9 decembrie 1928).

[12] Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2004; Idem, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2005; Cristian Preda, *România postcomunistă şi România interbelică*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2002; Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre şi grafice. 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaţilor din anii 1919-1932*, Editura şi tiparul Krafft & Drotleff s.a., Sibiu, f.a.; Matei Dogan, *Analiza statistică a democraţiei parlamentare din România*, Anexă 29 tabele, résumé en français, Bucureşti, Editura PSD, 1946; Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor şi a faptelor (1918-1937)*, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1946.

la regândirea situației lor în câmpul electoral, la reorganizarea structurii lor politice ca pe o formă de adaptare la tiparul democratic al puterii. Pentru mulți observatori ai vremii, alegerile plebiscitaseră o altă Românie, opusă țării oligarhice de până atunci, iar transformarea asociațiilor politice devenea o problemă a supraviețuirii lor în noul regim. Prin urmare, ceea ce urmăresc în actualul demers este explicarea atitudinii și reacției liderilor Partidului Național-Liberal după pierderea guvernării, modul în care ei au gândit participarea la alegeri și practicile politice angajate; este o modalitate de surprinde cultura politică a liberalilor români în perioada interbelică, maniera în care ei înțelegeau funcționarea sistemului, obținerea puterii etc.

Sursele principale ale acestui studiu încearcă să acopere atât luările de cuvânt ale personajelor politice ale perioadei, ca justificare sau contestare a noii guvernări, cât și acțiunile care au sprijinit și au dat consistență discursurilor din epocă. Din acest punct de vedere, am privilegiat ziarele importante din acel timp, oficioasele celor două partide în competiție, „Viitorul" aparținând Partidului Național-Liberal și „Dreptatea" național-țărăniștilor, precum și documente – în mare măsură inedite – aflate în Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), din fondurile unor instituții centrale (fondul Ministerului Justiției – Comisia Centrală Electorală, cel al Direcției Generale a Polițiției) și ale unor lideri liberali din perioadă (I.G. Duca, Manolescu-Strunga etc.), sau de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Iași (fondul Prefectura județului Iași). Pentru o altfel de reflecție asupra acelor timpuri, am apelat și la memoriile unora din protagoniștii epocii: Constantin Argetoianu, Nichifor Crainic, Ion Pillat etc.

2. **Campania pentru alegerile din decembrie 1928**

2.1 *Logica schimbării și alegerile „național-țărăniștilor"*

După noiembrie 1928, proiecțiile național-țărăniștilor indicau ruptura de trecutul liberal ca pe o necesitate națională. Guvernul Maniu întruchipa „program nou, oameni noi, oameni noi, energici și cinstiți"[13]. O altă identitate era formulată o dată cu sfârșitul guvernării liberale, ca o promisiune pentru un viitor dominat de democrație, libertate și bunăstare. Vocația europeană a României primea confirmarea o dată cu schimbarea Cabinetului Vintilă Brătianu, „putregaiul Fanarului" așa cum prezenta sistemul liberal

[13] *Țara vrea guvern Maniu*, în „Dreptatea", an II, nr. 323, joi 8 noiembrie 1928.

Ion Mihalache, la o manifestare politică de la Arad[14]. „Vremea în care libertățile și drepturile poporului românesc, înscrise în legile țării, nu vor mai fi literă moartă a sosit, exclama un redactor al oficiosului național-țărănist „Dreptatea“[15]. După național-țărăniști, făgăduiala votului universal, prin care voința alegătorilor trebuia să primeze, și mutarea echilibrului vieții politice din clubul liberal în mijlocul cetățenilor urmau să aibă drept consecință „un regim popular, o eră de libertăți și de dreptate, o eră făurită de popor după voința lui, o eră fără samavolnicie, fără cenzură, fără stare de asediu... de omenie, de cultură și civilizație apuseană, nu spiritul asiatic al liberalilor[16]. Majoritatea ziarelor din România („Adevărul“, Dimineața“, „Curentul“, „Cuvântul“, „Argus“, „Lupta“ etc.) descriau schimbarea în termenii evenimentului epocal, ca pe o izbândă a ideii de drept, „prima oară în România când criza politică s-a rezolvat după normele constituționale și după bunul simț“, după cum sublinia și Nae Ionescu în „Curentul“[17].

Impunerea noului guvern, desemnat *ab initio* drept „guvern al națiunii“[18], avea astfel conotații revoluționare atât la nivelul discursului public național-țărănist cât și la nivelul acțiunii politicienilor sau a simpatizanților partidului. În multe localități, actele de anarhie au dublat bucuria schimbării. Unii locuitori, mai ales în Transilvania, au considerat că venise vremea lor, a justiției proprii împotriva jandarmilor, a încasatorilor de impozite, a agenților fiscali sau împotriva unor primari și consilieri locali ai partidului liberal[19].

---

[14] *Discursul d-lui prim-minstru Iuliu Maniu și ministru I. Mihalache la Arad*, în „Dreptatea“, an II, nr. 350, duminică 9 decembrie 1928.

[15] *Isbânda națiunii*, în „Dreptatea“, an II, nr. 326, duminică 11 noiembrie 1928.

[16] M. Sevastos, *Era nouă*, în „Dreptatea“, an II, nr. 325, sâmbătă 10 noiembrie 1928.

[17] „Curentul“ din 11 noiembrie 1928; vezi și *Ce scrie presa despre noul guvern*, în „Dreptatea“, an II, nr. 328, miercuri 14 noiembrie 1928; de asemenea, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 194.

[18] „Dreptatea“, an II, nr. 327, luni 12 noiembrie 1928.

[19] Speranțele trezite de impunerea guvernului național-țărănist condus de Iuliu Maniu s-au materializat și în violențe, precum încercarea unor țărani din Transilvania, veniți la votare la Gherla și care care au voit să pătrundă în localul perceptoratului de acolo pentru a distruge registrele de impozite (Notă din 13 decembrie 1928 a Inspectoratului de Siguranță Cluj, ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, ds. 14/1928, f. 24; fapte de violență, cu spargerea geamurilor de la casă, erau raportate cu privire la funcționari bănuiți de partizanat liberal și la Siret (Idem, f.26, Brigada de Siguranță Siret), Tighina (ANIC, Fond direcția Generală a Poliției, ds. 56/1921, f. 154) etc.; în județul Hunedoara, locuitorii au refuzat plătirea impozitelor, amenințând cu linșarea pe controlorul fiscal (Idem, f. 177,

Construirea noii legitimităţi a pornit însă de la refuzul lui Iuliu Maniu de a accepta vechile norme constituţionale legate de schimbările de Cabinet; el nu a apărut în faţa Corpurilor Legiuitoare pentru solicitarea învestiturii (a votului de încredere parlamentar), aşa cum cerea procedura politică (nici liberalii nu au reclamat acest lucru, ca o acceptare a stării de fapt[20]), exprimând astfel o dată în plus nerecunoaşterea unui Parlament „ales (după liderul transilvănean) prin fraudă" şi de la lucrările căruia naţional-ţărăniştii se retrăseseră. „Manifestarea legală a voinţei populare" a presupus, cu aprobarea Regenţei, dizolvarea imediată a Parlamentului şi organizarea alegerilor generale. Convocarea colegiilor electorale la 12 decembrie pentru Adunarea Deputaţilor şi în perioada 15-19 decembrie pentru Senat[21] reprezenta cel mai scurt termen îngăduit de legea din martie 1926 pentru stabilirea opţiunilor politice (30 de zile).

Alegerile trebuiau să ilustreze noua sociabilitate politică, iar schimbările de sistem s-au dorit a fi imediate: la 19 noiembrie 1928, Consiliul de Miniştri decidea ridicarea cenzurii asupra tuturor publicaţiilor ce apăreau în ţară şi ridicarea stării de asediu din regiunile unde aceasta era în vigoare[22]. „Nu starea de asediu este păzitoarea ordinei publice ci devotamentul şi sârguinţa pe care funcţionarii o depun în îndatoririle ce au" afirma, într-o telegramă trimisă prefecţilor de noul subsecretar de stat la Interne, E. Mirto, la 24 noiembrie 1928[23]. Din perspectivă naţional-ţărănistă, cartelul electoral încheiat cu partidele social-democrat, popular maghiar şi german exprima disponibilitatea noilor deţinători ai guvernului pentru integrarea tuturor forţelor în jocul puterii ca pe o formă de impunere a democraţiei reale în

Notă confidenţială a Prefecturii judeţului Hunedoara); uneori, victoria PNŢ a fost conotată ca o înfrângere a „regătenilor" (Lugoj, Idem, f. 169) etc.

[20] *Dizolvarea Corpurilor Legiuitoare*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6224, miercuri 14 decembrie 1928.

[21] 15 decembrie pentru Colegiul universal; 17 decembrie pentru Consiliile comunale urbane şi rurale şi consiliile judeţene, 19 decembrie pentru Camerele de Comerţ, Industrie, Agricultură şi colegiile universitare; *Declaraţiile d-lui Iuliu Maniu*, în „Dreptatea", an II, nr. 327, luni 12 noiembrie 1928; vezi şi I. Scurtu, *Istoria Partidul Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, p. 106, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 194.

[22] Conform Înaltului Decret nr. 2849 din 20 noiembrie 1928, publicat în „Monitorul Oficial", nr. 260 din 21 noiembrie 1928. Excepţie de la ridicarea stării de asediu făcea o fâşie de 10-15 km în zona frontierei, mai puţin reşedinţa de judeţ, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 106; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanţi (1916-1938)*, Bucureşti, Editura Silex, 1996, p. 70.

[23] DJAN Iaşi, fond Prefectura Judeţului Iaşi, ds. 2 / 1928, f. 12-13.

societatea românească[24]; includerea pe listele electorale ale partidului, ca independenţi, a unor ziarişti (I. Vinea şi C. Gangopol de la „Cuvântul", dr. C. Graur de la „Adevărul", Ionel Ţăranu de la „Dimineaţa", Pamfil Şeicaru de la „Curentul", T. Pisani de la „Argus" Emil D. Fagure de la „Lupta"), reprezentând recunoaştere a rolului în acţiunea de erodare şi de îndepărtare de la putere a Partidului Naţional-Liberal, a trezit, firesc, suspiciuni asupra obiectivităţii presei. Liberalii i-au acuzat în mod deschis pe respectivii gazetari că s-ar fi vândut naţional-ţărăniştilor[25]. Asocierea acestor structuri publice, unele marginalizate în timpul „decadei brătieniste", şi simularea unanimităţii în jurul proiectului de schimbare democratică a societăţii denota intenţia, nemărturisită direct, de a-i izola politic pe liberali ca reprezentanţi ai vechiului regim.

Dorinţa „aşezării ţării pe temelii constituţionale legale" a făcut ca, în campania electorală, ingerinţele administrative să fie minime [26]. Iuliu Maniu însuşi a cerut şefilor de organizaţii să accepte posturile de prefecţi pentru a asigura alegeri libere, ordine şi o bună administraţie[27]. Constrângeri au existat însă, legate de logica puterii şi de o anumită practică politică greu de modificat într-un timp scurt. Guvernul a dizolvat şi a înlocuit (cu comisii interimare) consilii comunale, ceea ce însemna, în fapt, preluarea controlului asupra aparatului administrativ; în unele judeţe, precum Buzău,

[24] Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*, Editura Sæculum I.O., Bucureşti, 1997, p. 184.

[25] *În jurul „independenţei" unor ziare*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6244, vineri 7 decembrie 1928; Maniu a respins aceste acuzaţii, afirmând, într-o discuţie cu Pamfil Şeicaru, că dorea să aibă gazetari în Parlament pentru a stimula „spiritul critic" al lucrărilor, ei neurmând să-şi asume vreo obligaţie de obedienţă, în Apostol Stan, *op. cit*, p. 184-185; Emil D. Fagure este pseudonimul cunoscutului ziarist din perioada interbelică Samuel Honigman (vezi Mihail Straje, *Dicţionar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor şi publiciştilor români*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973).

[26] *Manifestul către Ţară al Partidului Naţional-Ţărănesc*, în „Dreptatea", an II, nr. 342, vineri 30 noiembrie 1928; prefecţii au trimis note autorităţilor locale prin care cereau expres să nu împiedice activităţile electorale ale opozanţilor; vezi nota unui notar din comuna Cotnari (judeţul Iaşi), din 16 noiembrie 1928, obişnuit să se „informeze" şi să „raporteze" în privinţa tuturor persoanelor „străine" care ar veni în sate (DJAN Iaşi, Fond Prefectura judeţului Iaşi, ds. 1/1928, f. 36). De asemenea, guvernul a fost preocupat să evite orice abuz în privinţa drepturilor cetăţeneşti, cu împărţirea cărţilor de alegător, cu înscrierea alegătorilor pe listele electorale (ANIC, Fond Ministerul Justiţiei – Comisia Centrală Electorală, ds. 2/1928, f. 14 s.urm., 77, 80, 80 v., ds. 3/1928, vol. I, f. 12, 19, 41 etc.)

[27] Victor Rodan, Tudor Şoimaru, L.G. Legrel, *În halat şi în papuci*, prima serie, caricaturile de A. Dragoş şi I. Anestin, Bucureşti, Editura Vremea, 1933, p. 42.

Ministerul de Interne a susţinut financiar propaganda naţional-ţărănistă prin achiziţionarea de insigne, tablouri cu chipurile lui Maniu şi Mihalache sau prin cumpărarea de publicaţii ale partidului guvernamental[28]. În opoziţie cu alegerile precedente, aparatul de stat nu a intervenit în timpul campaniei. Jandarmeria a fost, cu precădere, exclusă din procesul electoral[29]. Alegerile au fost însă violente, cetăţenii (organizaţi în „gărzi cetăţeneşti") – care „nu mai sufereau să audă promisiuni făcute de liberali şi averescani" – interzicând candidaţilor acestor partide să intre în localităţile lor. Promisiunile ţărăniştilor privind exproprierea tuturor proprietarilor până la 5 ha, reducerea impozitelor, desfiinţarea serviciului militar etc. au radicalizat ţărănimea în multe părţi ale ţării împotriva competitorilor guvernului Maniu şi ai Partidului Naţional-Ţărănesc; opoziţia a comparat efervescenţa din lumea satelor cu o campanie bolşevică[30]. Încăierările au fost frecvente, liberalii – ca reprezentanţi ai vechii lumi, desemnaţi drept „duşmani" de către oamenii politici ai puterii – având cel mai mult de suferit. „Jos Brătianu!" alături de „Trăiască Maniu!" şi „Trăiască Mihalache!" erau strigătele cele mai des auzite[31].

---

[28] Valoarea totală a obiectelor electorale se ridica la suma de 95 512 lei, DJAN Buzău, Fond Prefectura Judeţului Buzău, ds. 24/1928, f. 420-421, *apud* Ioan Scurtu Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195; la rândul său, poetul Ion Pillat, liderul organizaţiei Dorohoi a Partidului Naţional-Liberal acuza utilizarea automobilelor judeţului de către prefect şi reprezentanţii Partidului Naţional-Ţărănesc în campania electorală (informaţia subiectivă ca aparţinând unui lider liberal poate fi luată în consideraţie, având în vedere faptul că ea apare într-o scrisoare particulara adresată soţiei sale; Ion Pillat, *Scrisori (1898-1944)*, ediţie îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfaţă (*Istoria unei ediţii*), schiţă bio-bibliografică de Cornelia Pillat, Bucureşti, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII), p. 237.

[29] Ea a fost înlocuită în ziua alegerilor de armată, considerată mult mai obiectivă (ANIC, Fond Ministerul Justiţiei – Comisia Centrală Electorală, ds. 3/1928, vol. I, f. 12).

[30] Ion Pillat, *op. cit.*, p. 237.

[31] Ion Pillat observa această polarizare dinspre naţional-ţărănişti, a căror luptă „nu se îndreaptă decât împotriva liberalilor"; el descrie asemenea violenţe, (Ion Pillat, *op. cit.*, p. 238). Vezi şi ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, ds. 14/1928, cu rapoarte de la Inspectoratul Iaşi, f. 12-34 (ce semnala încăierări, chiar focuri de armă, între agenţii electorali liberali şi cei naţional-ţărănişti la Paşcani), cel din Buzău, f. 30, sau care menţionează un agent liberal lovit la Drăguşeşti (jud. Putna), f. 22; în unele cazuri, s-a purtat un război în toată regula, cu tabere dispuse într-un capăt şi în celălalt al satului, cu atacuri nocturne, cu detaşarea jandarmilor şi a soldaţilor pentru a se interpune între cele două tabere (raportul prim procurorului I.N. Lungulescu către Ministrul de Justiţie din 21 decembrie 1928, cu privire la evenimentele electorale din comuna Lădeşti, judeţul Vâlcea, în ANIC, Fond Ministerul Justiţiei – Comisia Centrală Electorală, ds. 17/1928, f. 8-10).

2.2 *Opoziția în alegeri*

Popularitatea național-țărăniștilor i-a obligat pe adversarii politici ai noului guvern la o campanie electorală limitată. La unison, ei au vorbit însă ilegalitatea construită după un alt tipar, cel al „bătăii cetățenești", al „bandelor național-țărăniste" care „izgoneau și loveau după ordin pe «inamic», care în Ardeal era «regățeanul» bun să i se spargă capul, preoții strigând: «așa le trebuie cui nu ține cu Maniu!»"[32]. Teroarea cea mai grozavă se dezlănțuise în alegeri, considera Partidul Poporului în oficiosul său, „cea a fanaticilor și a fanatizaților, ofensiva drojdiei sociale, dictatura turmei alcoolizate de palavra demagogică și de rachiu"[33]. Descrierea momentului realizată de Constantin Argetoianu nu diferă fundamental de cea a editorialistului de la „Îndreptarea"; dar, deși păstrează termenii conflictului, scrisul memorialistului este mai puțin politizat, încercând să înțeleagă psihoza național-țărănistă („însuflețirea țăranilor") pe care a întâlnit-o în iarna acelui an. Observațiile lui fac o diferență între alegerile de la oraș („perfect libere") și cele din mediul rural (lipsite de orice intervenție guvernamentală, dar „mai mult sau mai puțin sălbatice"). Fanatismul țăranilor a împiedicat orice manifestare de opoziție față de partidul lor, Argetoianu afirmând că opt zile cât a stat la Giurgiu n-a putut ieși o singură dată în județ. „Bâta a domnit pretutindeni", conchide el[34]. „Alegeri fără jandarmi, da. Dar aceasta nu înseamnă și alegeri libere", caracteriza și Nicolae Iorga alegerile din 1928[35]. Pasivitatea jandarmilor, care primiseră ordin să nu se amestece în alegeri și „să respecte libertatea scrutinului", după cum malițios aborda subiectul în Cameră I.G. Duca, era condamnată drept imposibilitatea apelului la forța publică[36].

[32] Lucrurile desfășurându-se după același tipar și în Basarabia revoluționarului Stere, închisă oricărui „străin" observa N. Iorga în perioadă (*România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 365).

[33] „Îndreptarea" din 14 decembrie 1928, *apud* Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195.

[34] Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol al VIII-lea, partea a VII-a (1926-1930), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 258-259.

[35] Nicolae Iorga, *Alegeri libere*, în „Neamul românesc" din 18 decembrie 1928 *apud* Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195.

[36] În „Viitorul" anul XXI, nr. 6240, sâmbătă 1 decembrie 1928; vezi și ședința Corpurilor legiuitoare din 22 decembrie 1928, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6260, marți 25 decembrie 1928.

Radicalismele electorale, manifestate sub forma „urgiei unei demagogii nebun dezlănțuite, cu grija de a se ascunde orice amestec oficial“[37], au fost subsumate intoleranței Partidului Național-Țărănesc; ele aminteau actorilor politici tradiționaliști (N. Iorga, C. Argetoianu) de mișcările sociale țărănești din veacul al XIX-lea sau cele din timpul răscoalei din 1907. Imaginile care compun descrierea campaniei electorale sunt preluate parcă din bestiarele medievale: „cu ciomegile ridicate... bande dincolo de barierele orașului, îmbrăcați cu dimie neagră, de parcă erau cârduri de ciori... urâți foc... mutre bestiale lipsite de orice caracter românesc... am rămas din aceste alegeri cu o oroare fizică de bivolarii vlăsceni“[38]. Acțiunile țăranilor exprimă, totodată, imaginarul politic al societății rurale, dominat atât de identificarea liberalilor cu răul în societate, cât și de speranța majoră de schimbare a propriei stări materiale.

3. **Liberalii ca opoziție în alegerile din decembrie 1928**

Partidul Național-Liberal a oferit propria interpretare alegerilor și ilegalităților scrutinului. Versiunea liberală, deși făcea apel la aceleași fapte descrise de iorghiști sau averescani, se deosebea de alte luări de cuvânt opoziționiste prin scopul urmărit. Abordările lui Iorga, Averescu (chiar și Argetoianu, membru al Partidul Național-Liberal în acel moment) sunt liniare, condamnând sistemul și excesul autorităților, în încercarea lor de delegitimare a guvernului care organizează consultarea electoratului și partidul care câștigă alegerile[39]. Cu deosebirea că premeditarea guvernului în a împiedica manifestările opoziției fusese mascată de sprijinul popular masiv de care se bucura partidul lui Iuliu Maniu și Ion Mihalache. Liberalii au integrat contestarea alegerilor unui proiect mai larg: ciclul violenței electorale trebuie să ajute la reconstruirea propriei legitimități în condițiile simpatiei nemaiîntâlnite de care se bucurau în societate național-țărăniștii. După ce

[37] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, București, 1976, p. 732.

[38] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 259.

[39] Iorga scria, în context, că Partidul Național-Țărănesc desăvârșea sistemul bătăii cetățenești, moștenit de la liberali, cu țărani „organizați în bandă care de la intrarea satului ne luau în primire, respingând cu un gest suveran afișe și asigurându-ne apocaliptic: «aici în sat nu sunt decât liberali»“ (N. Iorga, *art. cit.*).

se structuraseră ca putere guvernamentală prin raportarea la opoziţia naţional-ţărănistă, liberalii au încercat să se definească drept opoziţie credibilă plecând de la manifestările noii puteri. Dualitatea reprezentărilor politice impusă după dispariţia lui Ionel Brătianu pe parcursul anului 1928 s-a păstrat şi în acel sfârşit de an, în condiţiile alegerilor.

3.1 *Dezorientări liberale*

Discursul liberal şi instrumentalizarea lui politică nu sunt unitare. Cele două registre, text şi acţiune, s-au constituit treptat, pe măsură ce liderii partidului au depăşit dezorientarea indusă de părăsirea puterii. În noiembrie 1928, Partidul Naţional-Liberal intra în opoziţie, perioadă care se profila, chiar dinspre unii lideri liberali, a fi lungă. Popularitatea adversarilor aflaţi la putere, uzura partidului după lunga guvernare, dispariţia unor figuri decisive sau marcante pentru evoluţia partidului, dar şi a unor personalităţi care sprijiniseră constant polul de putere liberal (regele Ferdinand mai ales), nemulţumirile politice care se înmulţeau în teritoriu făceau dificilă sarcina revenirii la gestionarea afacerilor publice. Încrederea nu-i părăsise cu totul pe conducătorii liberali. În condiţiile dificultăţilor economice şi aşteptărilor generale de prosperitate ale populaţiei, experienţa de guvernare redusă şi încrâncenarea politică indusă de virulenta contestare din lunga perioadă de opoziţie îi făceau puţin credibili la putere pe naţional-ţărănişti. Vintilă Brătianu mărturisea această speranţă, la una din întrunirile zilnice ale parlamentarilor şi fruntaşilor partidului, sub forma temerii că liberalii nu o să aibă timpul necesar de a sta în opoziţie atât cât ar trebui[40]. Era totodată, şi o formă de încurajare a propriilor partizani, dezorientaţi în faţa valului popular naţional-ţărănist. Însă, în toamna-iarna acelui an atât de zbuciumat, ei nu şi-au făcut iluzii legate de campania electorală şi de rezultate scrutinului. Deşi partidul s-a autodefinise ca parte activă în alegeri încă din primele zile ale campaniei electorale, delegaţia permanentă a structurii liberale s-a întrunit la o săptămână (luni, 19 noiembrie 1928) după anunţarea datei scrutinului, pentru a discuta strategia şi practica politică din perioada postguvernare.

Comunicatul şedinţei conduse de Vintilă Brătianu este extrem de lapidar, cele patru puncte ale sale enunţând doar problemele discutate şi unele

---

[40] *Partidul Naţional-Liberal şi criza politică*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6223, luni 12 noiembrie 1928.

direcţii[41]; în principal, proiectul de manifest electoral către ţară, măsuri în vederea campaniei electorale, comemorarea unui an de la moartea lui Ion I.C. Brătianu şi, mai ales, eliminarea din partid a lui I. Ionescu-Quintus, Gogu Zamfirescu, Spira Sorescu şi a altor liberali din organizaţia judeţului Prahova, pe motiv de indisciplină[42]; strângerea rândurilor era esenţială pentru supravieţuirea politică în noile vremuri. Unitatea partidului prevala în faţa discuţiei interne, conducerea centrală fiind tot mai puţin dispusă să accepte actele de indisciplină. De altfel, după demisia guvernului, tensiunile din cadrul partidului s-au acutizat în timpul campaniei electorale, prezentate fiind cu satisfacţie de organul de presă al partidului la putere, „Dreptatea", ca o „răscruce" a Partidului Liberal de după moartea lui Ion I.C. Brătianu. Tradiţionala disciplină liberală, chiar prezentată drept o comunitate de interese mercantile, impunea teamă. Situaţia conservatorilor de după Marea Unire era reiterată ca simbol al dispariţiei din viaţa politică modernă a partidelor care nu se bucură de sprijinul maselor[43]. Descompunerea Partidului Naţional-Liberal reprezenta, în reflecţiile naţional-ţărăniştilor, o necesitate plecând de la prezumţia că liberalii urmăreau interese punctuale, oportuniste, legate intrinsec de stat. Faptele invocate de adversari trimiteau la fixarea candidaturilor liberale pentru alegeri, care ar fi dat frâu liber resentimentelor şi năzuinţelor centrifuge; excluderea dizidenţilor din Prahova, marginalizarea lui Jean „Tehaş" Florescu (înlăturat „cu discreţie" de pe lista de candidaturi liberale din Capitală) sau nemulţumirea lui Istrate Micescu, oprit să candideze[44], se circumscriau acestui scenariu antiliberal.

Dificultăţile interne ale Partidului Naţional-Liberal nu erau evidenţiate doar de naţional-ţărănişti. Şi în „culisele" liberale se şoptea despre dezacordul dintre Centru şi notabilităţile locale; nemulţumirea privea cazul concret al alcătuirii listelor cu candidaţii partidului, în unele circumscripţii judeţene fiind impuşi oameni politici fără legături cu organizaţiile respective. C. Argetoianu, trimis de I.G. Duca să candideze şi în Dolj, povesteşte în *Memoriile* sale despre nemulţumirea lui C. Neamţu, preşedintele structurii locale

---

[41] *Partidul Naţional-Liberal. Comunicat*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6230, miercuri 21 noiembrie 1928.

[42] Aceştia făcuseră o listă proprie, neoficială, a candidaţilor partidului; ulterior, a existat o încercare (eşuată finalmente) de a se ajunge la un acord cu gruparea Quintus, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6234, duminică 25 noiembrie 1928.

[43] *Partidul liberal la răspântie*, în „Dreptatea", an II, nr. 332, sâmbătă 24 noiembrie 1928.

[44] *Descompunerea partidului liberal*, în „Dreptatea", an II, nr. 324, vineri 9 noiembrie 1928.

a partidului, care nu i-ar fi cedat capul de listă decât forțat și, în acest caz, ar fi lucrat de fapt împotriva lui[45]. Dificultățile interne nu erau legate doar de orgoliile electorale ale liderilor, ci trimiteau la solidaritatea membrilor de partid de după pierderea puterii. În multe organizații, oportuniștii părăseau formațiunea liberală. Ion Pillat, șeful filialei Dorohoi a Partidului Național-Liberal, se arăta indignat de „atâtea defecțiuni scârboase tocmai ale acelora pentru care am făcut mai mult". Problemele erau serioase, liderul menționat anterior bucurându-se de faptul că a întâlnit în cursul acelei campanii „nuclee de partizani, suflete de luptători liberali cu adevăratul, oameni deciși"[46].

3.2 *Campania liberală*

Textul comunicatului emis de către delegația permanentă în urma ședinței din 19 noiembrie 1928 de la clubul central din București nu ne prezintă un plan, o strategie clar definită. Ea poate fi intuită, însă, după manifestările publice ale partidului. Retrospectiv, acțiunea liberală a fost realizată la mai multe nivele: întruniri publice, mesajul electoral, organizarea partidului în vederea competiției politice.

Întrunirile electorale liberale nu au fost spectaculoase nici prin asistență, nici prin luările de poziție ale liderilor centrali (care nu au călătorit foarte mult în perioadă) sau locali ai partidului. Manifestările, locale cel mai adesea (au fost adunări la Brașov, Târgoviște, Vaslui, Buzău, Ploiești, Arad, Tecuci, Caransebeș, Giurgiu, Cernăuți etc.), nu au fost evidențiate nici de paginile oficiosului liberal „Viitorul", care inserează doar câteva rânduri. Excepție face întrunirea de la Cluj, din 2 decembrie 1928, care cumula aspectul electoral și cel simbolic; împlinirea a 10 ani de la Unire a determinat venirea în capitala Ardealului a unor lideri liberali, precum Vintilă Brătianu, dr. C. Angelescu și Alexandru Lapedatu[47]. Prevalente în mediul urban,

[45] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 259.

[46] Ion Pillat, *op. cit.*, p. 238; în cursul acelei luni de după pierderea puterii, în organizația Botoșani s-a dezvoltat o disidență liberală cu Dimitrie D. Hanganu, C.I. Arapu, I. Răilean, Eugen Șahan etc.; înscrierea în alegeri a listei grupării național-liberale independente era contestată într-un memoriu depus de Ramiro C. Savinescu președintelui biroului electoral din județul Botoșani pe motiv de lipsă de „propunători" (ANIC, Fond Ministerul Justiției, Comisia Centrală Electorală, ds. 16/1928, f. 13-14).

[47] *Roadele unei politici sănătoase*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; „Dreptatea", an II, nr. 349, sâmbătă 8 decembrie 1928, sub titlul *Consultările d-lui Vintilă Brătianu*, consideră că această manifestare a fost un eșec, fostul șef al Cabinetului fiind primit cu fluierături.

ceea ce denota o anumită ineficiență a liberalilor în zona satelor, manifestările politice liberale aveau rolul de a conferi o minimă vizibilitate partidului și de a mobiliza partizanii în perspectiva opoziției.

Întrunirile au fost dublate de o acțiune mai puțin vizibilă, de dislocare a cvasiunanimității opțiunilor politice pentru Partidul Național-Țărănesc din lumea rurală. Există o legătură directă între forța materială a partidului și strategia electorală liberală, făgăduielile și banii reprezentând mijloacele principale. „Dreptatea" acuza constrângerile la care erau supuși țăranii din Oltenița și din Oltenia de către băncile liberale (reprezentate de Mircea Frigator, respectiv C. Neamțu) în preajma alegerilor[48]. Ulterior, într-o dezbatere din Adunarea Deputaților asupra modului în care au decurs alegerile la Vaslui, deputatul național-țărănist Petre Andrei oferea o mostră a acțiunii liberale: pe baza legăturilor pe care le avea cu Banca de Credit a Agricultorilor din județul Fălciu, un țăran era solicitat, printr-o scrisoare, să ofere tot spijinul printre „prieteni d-sale" („și printre debitorii noștri") pentru a vota lista liberală. Liberalii „nădăjduiau" că țăranul respectiv nu va neglija rugămintea (pe contrapagina scrisorii i se scriseseră numele persoanelor pe care trebuia să le aibă în vedere), „căci și noi vom avea în vedere serviciile" făcute[49].

Organizarea partidului în vederea alegerilor a purtat, în principal, semnul pragmatismului politic al lui I.G. Duca; liberalii erau conștienți de impopularitatea lor, de raportarea negativă a celorlalți actori la politica lor de până atunci. Riscul marginalizării a determinat scopul participării la alegerile din 1928: de a rămâne în Parlament, de a construi propria legitimitate în opoziție plecând de la instituția centrală a democrației. Necesitatea prezenței în Corpurile legiuitoare, în mijlocul viitoarei lupte politice, a unor oameni politici de anvergură (ca experiență politică, ca oratori etc.) a determinat conducerea de la București să impună hotărât delegațiilor județene oameni de la centru, în fruntea acelor liste care aveau cea mai mare șansă de reușită. Era cazul lui Constantin Argetoianu, președintele organizațiilor liberale din Caraș și Severin, candidat al partidului pentru Cameră

---

[48] *Cum vor liberalii să obțină voturi în alegeri*, în „Dreptatea", an II, nr. 349, sâmbătă 8 decembrie 1928; Apostol Stan, *op. cit.*, p. 185; în ședința de constituire a noii Camere, ministrul de Interne, Alexandru Vaida-Voevod, îi acuza pe liberali că au împărțit pâini cu inscripții în județul Vâlcea", în „Viitorul" anul XXI, nr. 6260, marți 25 decembrie 1928.

[49] „Monitorul Oficial", nr. 78, 3 iulie 1929, Partea a III-a, D.A.D., Ședința din 13 iunie 1929, p. 2882-2889, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1919-1933)*, ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996, p. 105-106.

în aceste circumscripții, dar trimis să candideze în fruntea listei din Vlașca, unde D. Iuca, „unul din cei mai tari alegători liberali, avea o organizație stăpână pe situație" (adică pe un loc, n.n.)[50]. La fel s-au petrecut lucrurile cu Richard Franasovici, aflat în fruntea listelor liberale din Durostor și din Mehedinți, Vasile P. Sassu la Vaslui și Constanța (și colegiu restrâns pentru consiliile comunale și județene la Vaslui, pentru Senat), dr. Ion Costinescu, primar al Bucureștilor, candidat atât la Ilfov, cât și din partea organizației județene pe care o conducea (cea din Neamț), C. Neamțu, participant, de pe primul loc eligibil al listei liberale, la scrutinul de la Cameră în județele Dolj și Gorj și, de asemenea, la alegerile pentru Senat (de pe poziția de reprezentant al partidului în consiliile comunale sau în consiliile județene din Gorj etc.)[51].

A doua direcție organizatorică era reprezentată de alianțele electorale. Lupta împotriva Partidului Național-Țărănesc prin crearea unui bloc al opoziției a fost preocuparea majoră a lui I.G. Duca, imediat după părăsirea puterii. Contactul cu ceilalți lideri politici nu a avut efectul scontat, aceștia fiind mai curând antiliberali decât împotriva Partidul Național-Țărănesc[52]. Asocierea, finalmente, în alegeri cu Uniunea Evreilor Români, condusă de dr. W. Filderman, dr. Mayer Sohn, Horia Carp (foști parlamentari sub guvernarea liberală), care considerau Partidul Național-Liberal ca pe o formațiune deschisă doleanțelor evreiești, nu avea ca efect sporirea forței numerice a liberalilor. Acordul permitea însă depășirea izolării politice de după noiembrie 1928 și înlăturarea condamnării generalizate a politicii Partidului Național-Liberal[53]. Cartelul electoral încheiat de formațiunea condusă

[50] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 259; Duca l-ar fi dorit și candidat la Dolj, însă nu s-a putut trece peste președintele organizației de acolo, C. Neamțu; versatul om politic din Breasta a fost silit să accepte pentru locul de reprezentant al consiliilor comunale la Senat din partea Partidului Național-Liberal. Paradoxal, candidatura lui Argetoianu va izbândi în acest ultim caz, deși avea mici șanse de reușită, în condițiile în care național-țărăniștii schimbaseră componența acestor organisme. Singurul liberal ales în Parlament prin scrutin majoritar, ceilalți fiind beneficiari proporționali la Cameră, a susținut cu mândrie Argetoianu, sugerând retrospectiv o disjuncție între mesajul propriu și cel liberal, *Ibidem*, p. 260-261.

[51] Despre desemnarea grăbită în delegațiile permanente județene ale Partidului Național-Liberal a candidaților pentru alegerile din 1928 a se vedea „Viitorul" anul XXI, numerele 6234, de duminică 25 noiembrie 1928 și 6235, de luni 26 noiembrie 1928..

[52] N. Iorga, *Memorii (Agonia regală și Regența)*, vol. V, Editura „Naționala" S. Ciornei, București, 1935, p. 323: liberalii erau „dușmanii permanenți"

[53] *Marea manifestație evreiască pentru Partidul Național-Liberal*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6242, miercuri 5 decembrie 1928. Liberalii oferiseră, prin legea cultelor, drepturi instituțiilor religioase evreiești și prevăzuseră chiar 10 milioane de lei prin buget pentru

de Vintilă Brătianu a reprezentat un eşec pentru naţional-ţărănişti, ştiută fiind încercarea lor de a-i exclude pe liberali din noua sociabilitate politică[54].

Discursul (liberal) se află, după noi, în centru proiectului privind alegerile din decembrie 1928; prin mijloacele utilizate, el cunoaşte două registre. În primul rând, discursul urmăreşte desemnarea adversarilor şi construirea propriei identităţi. Temele în jurul cărora se alcătuieşte mesajul şi care trebuiau să inducă mobilizarea partizanilor sunt preluate, în mare măsură, din ceea ce am denumit anterior ca fiind *canonul liberal*. Motivele pentru care candidaţii Partidului Liberal trebuiau votaţi reliefau acţiunile din trecut ale celor care cunoscuseră „nevoile reale ale neamului", „care lucraseră pentru ţară", cei care – prin trecutul lor – „erau o garanţie pentru viitor"[55]. Realizările guvernărilor lor erau, în principal, enumerate ca o ipotecă asupra viitorului puterii (menţinerea ordinii constituţionale şi de stat împotriva celor care ameninţau cu revoluţia, consolidarea României Întregite prin stabilizarea monetară şi restabilirea creditului ţării peste hotare, organizarea internă prin legea învăţământului secundar, legea de organizarea a cultelor, legi privind agricultura, înzestrarea armatei)[56].

Demersul liberal era diferenţiat pe medii sociale, adecvarea făcându-se în principal la condiţiile electoratului preponderent rural. Într-un manifest către săteni, *Bunii Români. Eu votez lista Partidului Naţional-Liberal cu semnul I. Pentru că acest Partid m-a dezrobit, mă îndrumează şi mă luminează*[57], textul făcea referire la Partidul liberal în ipostaza de salvator al naţiunii („cârmaci în vremuri de mare furtună"), de eliberator al ţăranilor sub aspect social şi politic, de sprijinitor al lor sub aspect economic şi cultural (dezrobirea ţăranului de „sub puterea vrăjmaşă a întunericului minţii, pentru ridicarea „copiilor noştri"...). Discursul se adresa şi lumii muncitoreşti, fiind reluate anumite prevederi anterioare precum participarea la beneficii a

cultul mozaic. Ion Pillat recunoştea, la rându-i, asentimentul evreilor pentru liberali în circumscripţia sa electorală (Ion Pillat, *op. cit.*, p. 239).

[54] Naţional-ţărăniştii au sugerat, prin nemulţumirea altor membri evrei, că liderii UER duc o politică personală, *Cartelul UER cu partidul liberal*, „Dreptatea", an II, nr. 347, joi 6 decembrie 1928.

[55] *Către alegători*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; vezi, mai ales, pentru mesajul liberal de alegeri *Scrisoare către alegătorii din judeţul Hunedoara, trimisă cu prilejul alegerilor generale din Dec. 1928, de Mitiţă Constantinescu, fost deputat.*

[56] *În preajma alegerilor*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6235, duminică 26 noiembrie 1928.

[57] În „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928.

muncitorilor, asigurările contra accidentelor, bănci muncitorești, protecția muncii naționale, dezvoltarea învățământului tehnic...[58].

Exista și o a doua parte a mesajului, în care se încerca demonstrarea incapacității „știute" a național-țărăniștilor de a gestiona țara, de a fi la înălțimea puterii. „Cârdășia cu comuniștii lui Bujor", „agenții Moscovei, distrugători de țară", după cum caracterizau liberalii asocierea politică dintre național-țărăniști și socialiști („social-comuniștii-sioniștii"), pactele electorale cu sașii lui Rudolph Brandsch sau cu maghiarii din partidul popular maghiar, „încheiate în numele punctelor autonomiste de la Alba Iulia" permiteau desemnarea Partidul Național-Țărănesc ca structură antinațională și antițărănească[59]. Scadența făgăduielilor din opoziție urma să demonstreze, fără putință de tăgadă pentru liberali, înșelarea țării de către național-țărăniști. Este dificil de despărțit convingerea liberală privind stângismul sau chiar comunismul țărănist de latura denigratoare a textului electoral. Liberalii trăiau în cadrul discursului, naționalismul guvernamental era constitutiv mentalității lor, ca și convingerea privind insuficiența la puterea politică a unui Cabinet ne-liberal. Aceste frânturi de teme politice nu sunt legate doar de presa liberală care răspândește imaginea revoluției comuniste; în corespondența intimă a lui Ion Pillat cu soția sa privind campania electorală din 1928, liderul organizației Dorohoi menționează „greaua datorie" a liberalilor de a opri valul de bolșevism stârnit de național-țărăniști, după cum multe scene de anarhie cu care a fost confruntat aveau pentru poet „savoare de bolșevism neîndoios"[60].

Dispunerea maniheistă a valorilor (organizarea în toate direcțiile societății și înfrățirea tuturor erau contrapuse politicii de „vrajbă și negațiune" a național-țărăniștilor) caracteriza discursul electoral și conducea la autoproclamarea de către Partidul Național-Liberal a luptei de „apărare a României Mari, răspunderea crescândă prin prezența la guvern a unor oameni nesocotiți"[61]. Identificarea alegătorului cu partidul apărător al neamului debenea, astfel, obligatorie; V. Brătianu declara în preziua alegerilor că orice

---

[58] În „Viitorul" anul XXI, nr. 6235, duminică 26 noiembrie 1928.

[59] *Un bloc electoral al ardelenilor de orice lege și credință politică*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6230, miercuri 21 noiembrie 1928.

[60] Ion Pillat, *op. cit.*, p. 237-238.

[61] Sunt declarațiile lui Vintilă Brătianu la Cluj, *Roadele unei politici sănătoase*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; vezi și *Scrisoare către alegătorii din județul Hunedoara....*; de asemenea, *Importante declarațiuni ale d-lui Vintilă Brătianu*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6249, miercuri 12 decembrie 1928.

cetățean, cu mintea luminată, trebuia să se gândească serios la răspunderea ce-și ia prin votul său, pentru că – o dată în plus – neamul românesc se afla la răspântie[62].

Național-țărăniști au acuzat duritatea campaniei liberale, subterană adeseori prin zvonurile lansate în mediul rural că guvernul Maniu este de fapt un „guvern catolic", care „va schimba religia statului după indicațiile papistașilor și va scoate din calendarul oficial sărbătorile ortodoxe, înlocuindu-le cu sărbători catolice", că alianța cu partidul comunist, realizată de Partidul Național-Țărănesc, înseamnă împărțirea averilor după alegeri etc.[63]. Era o campanie care, după național-țărăniști, demasca un sistem[64].

Al doilea palier al discursului electoral liberal interesează mai mult în contextul lucrării de față, deoarece a antrenat acțiunea partidului. Încă de la începutul campaniei, liberalii au fost preocupați să evidențieze încălcările libertății alegerilor. O circulară a Comitetului Executiv al Partidul Național-Liberal trimisă organizațiilor județene solicita în mod expres comunicarea tuturor ilegalităților și abuzurilor săvârșite de autorități, precum și a faptelor de violență pe care le comit „bandele organizate ale Partidului Național-Țărănesc"[65]. Ilustrările violențelor venite din teritoriu, reale sau nu, își găsesc locul central în paginile ziarului „Viitorul". Imaginea conturată era cea de anarhie, a „bandelor de bătăuși" organizate de național-țărăniști terorizând populația și împiedicând (uneori chiar prin încăierări sângeroase soldate cu morți, așa cum prezentau ziarele partidului unele fapte din Brăila sau din Romanați) manifestarea agenților și simpatizanților liberali[66]. Lipsa securității regățenilor în Ardeal constituia, după liberali, slăbirea autorității statului prin incapacitatea noului guvern și arăta lipsa de conținut a „libertății alegerilor". Național-țărăniștii care promiseseră alegeri „cu ferestre deschise și sub domnia legilor"[67] sfârșeau prin a împiedica propagan-

---

[62] Idem.

[63] *Campanie electorală, sau campanie de agitație*, „Dreptatea", an II, nr. 340, miercuri 28 noiembrie 1928.

[64] *„Patriotismul" d-lui Vintilă Brătianu*, „Dreptatea", an II, nr. 341, joi 29 noiembrie 1928.

[65] În „Viitorul" anul XXI, nr. 6235, luni 26 noiembrie 1928.

[66] *Județul Sibiu în plină anarhie*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6235, luni 26 noiembrie 1928; *În preajma alegerilor*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6240, sâmbătă 1 decembrie 1928.

[67] „Liberalul", anul V, nr. 1, 25 noiembrie 1928 (ziarul este oficialul organizației județene liberale din Buzău); Dincolo de tolerarea și încurajarea unor asemenea acțiuni („gărzile roșii ale lui Stambolinski" stabilind o relație clară cu intenționalitatea puterii), un jandarm care încercase menținerea ordinii suferind sancțiuni, guvernul participa direct la

da electorală a liberalilor. Comunicatul de răspuns al guvernului, prin subsecretarul de stat de la Interne E. Mirto, precum că se interziceau manifestărilor Partidului liberal din necesitatea de a apăra viaţa propagandiştilor acestui partid de „furia cetăţenilor", era considerat de liberali drept „bolşevic" prin argumentaţie[68].

Scrisorile personale ale liderilor liberali reprezentativi (I. Manolescu-Strunga[69], de Alexandru Alimănişteanu[70], C. Dimitriu[71]) trimise preşedintelui Consiliului de Miniştri, ministrului Justiţiei şi ministerului Internelor sau telegramele adresate Regenţei în numele partidului liberal (I.G. Duca, Eduard Lăzărescu, fostul prefect al judeţului Iaşi[72]), care sugerau domnia

sporirea dezordinii prin înlăturarea diferiţilor şefi de servicii sau funcţionari (notari, şefi de post), consideraţi liberali, prin suspendarea pe 30 de zile a unor primari (în Ilfov, Iaşi, Arad, Ismail, Petroşani sau prin promisiunile făcute de reprezentanţii partidului în mediul rural din Basarabia privind o nouă împroprietărire după alegeri (pentru care se vindeau tichete ţăranilor la preţul de 20-40 de lei). (*În preajma alegerilor...*; *Cum se pregătesc alegerile „libere" în Constanţa*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928; *Batjocura legalităţii*, în idem.)

[68] *Cum e înţeleasă „libertatea" propagandei sub guvernul Maniu*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6237, joi 29 noiembrie 1928.

[69] Şef al organizaţiei liberale din Roman, I. Manolescu-Strunga îi scria primului ministru pentru a condamna starea de teroare împotriva liberalilor din judeţ. Interesantă pentru spiritul public al alegerilor din România interbelică şi a metodelor electorale este afirmaţia sa că „deşi se afirmă că sunt unul din conducătorii care în timpul guvernării liberale au violentat acţiunea Partidului Dvs., afirm totuşi fără posibilitatea de desminţire că, în afară de zădărnicirea uneori a întrunirilor Dvs., de împiedicarea propagandei, de gonirea – prin cuvinte, iar nu prin agresiune – a celor ce vă reprezentau politica şi a unui singur caz de lovire întâmplat cu ocaziunea vizitei d-lui I. Mihalache, când un liberal a lovit automobilul şi a spart un geam – şi ciocnirile fără importanţă în ziua de alegeri, lucruri care desigur că erau nepermise şi care au avut loc printr-un zel exagerat al unor prieteni, nimic mai grav nu s-a întâmplat, nu s-a văzut un strop de sânge în tot acest timp..." (ANIC, Fond Manolescu-Strunga familial, ds. 13, f. 1-2); vezi şi plângerea adresată ministrului Justiţiei cu privire la gărzile cetăţeneşti (ANIC, Fond Ministerul Justiţiei, Comisia Centrală Electorală, ds. 17 / 1928, f. 123).

[70] ANIC, Fond Ministerul Justiţiei, Comisia Centrală Electorală, ds. 3/1928, vol. I., f. 60; vezi şi Idem, ds. 17/1928, f. 152-154.

[71] ANIC, Fond Ministerul Justiţiei, Comisia Centrală Electorală, ds. 2/1928, f. 112.

[72] *Alegerile „libere" – o necuviinţă naţional-ţărănistă mai mult*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6255, miercuri 15 decembrie 1928; pentru a ilustra strategia liberală, redăm *in extenso* scrisoarea trimisă de fostul prefect al judeţului Iaşi, candidatul Partidului Naţional-Liberal la Consiliile comunale şi judeţene: „Respectuos vă aduc la cunoştinţă următoarele: alegătorii consiliilor comunale şi judeţene cari urmează a se pronunţa asupra candidaturei mele, susţinută de partidul naţional-Liberal Iaşi, au fost concentraţi din ordinul prefectului de judeţ, şi acolo, prefectul împreună cu D-nii Anibal Ciurea, Profesorii Răş-

neregulilor prin intervenția în campania electorală a primarilor și prefecților național-țărăniști, mutarea unor secții de votare pentru a împiedica simpatizanții liberali să voteze etc., anulau pretenția național-țărăniștilor de întronare a legalității. Acreditarea imaginii de „democrație a ciomegelor" constituia pentru național-țărăniști o presiune spre conformism și pregătea manifestarea ulterioară a liberalilor. Construirea intelectuală a unui astfel de demers („telegramele de protestare cu care bombardez zilnic pe Maniu", afirma Ion Pillat[73]) era evidentă în condițiile precauțiilor asumate de guvernul național-țărănist. Vintilă Brătianu a fost nevoit să mulțumească în dimineața alegerilor, prin d. Bănescu, prefectului Armand Călinescu pentru modul în care decursese procesul electoral în județul Argeș[74]. De multe ori, chiar liberalii au fost cei care au provocat dezordinile[75].

Acțiunile liberalilor nu s-au limitat doar la aspectul electoral. O altă directivă a conducerii către șefii organizațiilor locale stipula obligația acționării în contencios administrativ a guvernului pentru abuzuri împotriva funcționarilor liberali; pentru a veni în sprijinul structurilor județene, la sediul central al Partidul Național-Liberal se înființa, pe durata alegerilor, un birou de contencios administrativ[76]. Primarii și consilierii liberali aveau obligația de a nu demisiona din posturi în fața presiunilor guvernului, deoa-

canu și Mironescu i-au intimidat, dându-le ordine să voteze pentru guvern. Aceasta, atingând libertatea dreptului de vot și egalitatea în alegeri, protestez rugând a dispune ca prefectul Județului să înceteze cu asemenea măsuri arbitrare" (DJAN Iași, Fond Prefectura Județului Iași, ds. 2/1928, f. 99); o notă a prefectului național-țărănist adresată la 21 decembrie 1928 ministrului de Interne Alexandru Vaida-Voevod, cu privire la reclamația lui Eduard Lăzărescu către Înalta Regență, oferă o altă perspectivă asupra cazului; o parte din consilieri se prezentaseră din proprie inițiativă (fără nici o convocare) cu prilejul venirii lor în oraș, iar faptul că asupra lor nu s-a făcut nici o presiune este dovedit de faptul că „alesul a fost însuși candidatul care reclamă" (Ibidem, f. 38).

[73] Ion Pillat, *op. cit.*, p. 238.

[74] În ziua sosirii lui Vintilă Brătianu în Pitești, pentru a lua conducerea campaniei electorale, polițistul i s-a prezentat din ordinul prefectului pentru a-i sta la dispoziție. Gest ce a provocat stupoare printre liberali (Victor Rodan, Tudor Șoimaru, L.G. Legrel, *op. cit.*, p. 42-43).

[75] Vezi notele trimise de Siguranța Buzău Direcției Siguranței Generale în care liberalii apar ca fiind agresorii (ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, ds. 14/1928, 30-33); asemănător au stat faptele și la Cișmeaua Rusă, județul Ismail (raportul Inspectoratului General de Siguranță Chișinău din 15 decembrie 1928, Ibidem, f. 29) sau la Sighet (nota din 12 decembrie a Inspectoratului General de Siguranță Cluj, Ibidem, f. 17)

[76] *Pentru reintrarea în legalitate. Măsurile ce trebuie luate împotriva abuzurilor și ilegalităților guvernului*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928.

rece aceste demnități „nu erau date de guvern ci câştigate prin voința alegătorilor". Solicitarea avea, uneori, un caracter imperativ, toți cei care își părăseau posturile fiind considerați „dezertori"[77]. Aceste măsuri aveau menirea de a spori încrederea membrilor liberali de rând în supraviețuirea partidului, după o luptă care depăşea cadrul strict politic.

Liberalii urmăreau, în principal, prin manifestările lor să inducă ideea continuității de regimul politic, în pofida retoricii național-țărăniste privind înnoirea democratică a mijloacelor și a practicilor electorale. În context, Vintilă Brătianu putea găsi un nou rol partidului, acela de „a îndruma reforma votului obştesc", de „a întemeia adevărata democrație legată de marile interese naționale aflate în joc"[78]. Național-țărăniştii au înțeles, într-un târziu, finalitatea acțiunii liberale. Răspunzând interpelării deputatului liberal de Vaslui, M. Negură, în legătură cu devastarea unui sediu de partid, deputatul național-țărănist Aurel Pomârleanu îi acuza deschis pe liberali că făceau o marotă din niște alegeri libere[79]. În aceeaşi ședință, subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Eduard Mirto, afirma, adresându-se lui Richard Franasovici, că scopul urmărit de liberali era „să ne înfățișați și pe noi în fața opiniei publice cu aceleaşi păcate pe care le-ați avut dumneavoastră"[80].

Mesajul liberal nu încerca să convingă, nu era persuasiv, ci era preocupat mai curând să definească forțele în conflict, să stabilească o diferență. Ca teme aduse în dezbatere, el era direcționat mai ales spre membrii de partid, în condițiile unei campanii electorale restrânse la mediul urban, pe care conducerea încerca să-i mobilizeze după șocul părăsirii guvernării.

---

[77] *Către consilierii comunali din județul Ilfov*, în *Nerespectarea cuvântului dat*, „Liberalul", an III, nr. 11, 20 noiembrie 1928; secretariatul clubului politic din Buzău era deschis zilnic de la 8 la 12 și de la 14 la 18 pentru a oferi informații referitoare la alegeri. *Consiliile comunale*, „Liberalul", anul V, nr. 1, 25 noiembrie 1928.

[78] „Pentru a propăşi democrația, România avea nevoie de organizare, legalitate și continuitate nu de demagogie care putea duce la anarhie și dictatură", declara liderul liberal la Cluj (*Roadele unei politici sănătoase*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6241, luni 3 decembrie 1928); pentru Partidul Național-Liberal, alegerile reprezentau încă un prilej în lupta pentru luminarea deplină a conștiinței naționale, pentru apărarea României Mari și pentru apărarea democrației sănătoase și constructive (*Către organizațiile partidului Național-Liberal*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6244, vineri 14 decembrie 1928).

[79] „Monitorul Oficial", nr. 73, 26 iunie 1929, Partea a III-a, D.A.D., Ședința din 29 mai 1929, p. 2722-2729, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 95.

[80] *Ibidem*, p. 102.

4. **Rezultatele alegerilor**

Ziua alegerilor a fost aşteptată cu nerăbdare de simpatizanţii naţional-ţărănişti, ca o dată a schimbării şi ca semn al investirii speranţelor în noul guvern. Participarea la vot a fost numeroasă, cu o creştere semnificativă faţă de alegerile precedente, organizate de guvernul Ion I.C. Brătianu în Ardeal şi Banat[81]. Pe fundalul deziluziilor provocate de guvernarea Maniu, acest procent va scădea semnificativ la alegerile de după 1928[82]. Dar în decembrie 1928, steaua lui Iuliu Maniu şi a partidului pe care-l conducea împreună cu Ion Mihalache se afla la apogeu. Partidul Naţional-Ţărănesc a obţinut cel mai categoric succes electoral din perioada interbelică: 77,76%, reprezentând 2 208 922 voturi din totalul celor 2 840 680 de voturi exprimate; cele 348 mandate de deputaţi (din 387) dădeau măsura dominaţiei politice pe care naţional-ţărăniştii urmau să o exercite asupra Camerei (chiar dacă, în conformitate cu cartelurile electorale, 22 de mandate au fost cedate partidelor şi grupărilor aliate: 9 mandate de deputat au mers spre social-democraţi, 8 spre Partidul German, 2 pentru Partidul Popular Maghiar şi 3 locuri au fost repartizate ziariştilor care au candidat pe listele partidului)[83]. Liderii Partidului Naţional-Ţărănesc au interpretat rezultatele alegerilor ca pe un adevărat plebiscit împotriva dictaturii şi în favoarea unui regim al legilor. În viziunea lor, România devenea „pentru întâia oară stat parlamentar, civilizat, vrednic să păşească din Orient în Apus"[84]. „Expresie

---

[81] Procentual, s-au prezentat la urne cu 4-6% mai mulţi alegători faţă de alegerile din *1927; în Ardeal, procentul a crescut de la 68,96% la 74,17%, iar în Banat, de la 77,05% la* 81,54% (în Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 7.; vezi şi tabloul XI).

[82] *Ibidem*, tabloul XI: procentul a scăzut spre 65% în judeţele Ardealului şi spre 77% în Banat.

[83] Victoria era cu adevărat zdrobitoare, al doilea partid, Partidul Naţional-Liberal, obţinând 6,55% din voturi şi 13 mandate. Partidul Maghiar 6,08% şi 16 mandate (mai multe mandate deoarece obţinuse majoritate absolută în trei judeţe: Ciuc, Odorhei şi Trei Scaune), Partidul Ţărănesc 2,48% şi 5 mandate, iar Partidul Poporului cartelat cu Partidul Naţional al lui N. Iorga 2,48% şi 5 mandate; celelalte formaţiuni politice nu au depăşit pragul electoral de 2% şi nu intrat în Parlament; vezi *Ibidem*, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 195, I. Scurtu, *Istoria Partidul Naţional-Ţărănesc*, p. 109, Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. *1918-1933*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Encolopodică p. 867-872, Matei Dogan, *op. cit.*

[84] „Dreptatea", an II, nr. 358, miercuri 19 decembrie 1928.

reală a voinței poporului", Parlamentul desemna – din perspectivă național-țărănistă – distanța dintre noua și veche Românie[85].

Liberalii au părut înfrânți de popularitatea confirmată electoral a național-țărăniștilor. Procentajul lor, de 6,55% din totalul voturilor exprimate și 13 mandate[86], a fost cel mai redus obținut de Partidul Național-Liberal în întreaga istorie interbelică[87]. Deși eșecul era major în cifre absolute, liberalii au apreciat totuși rezultatul scrutinului, date fiind condițiile frontului antiliberal și obiectivul urmărit. Iorga observa că „liberalii se mențin uimitor de bine"[88]. Partidul Național-Liberal reușise să trimită în Adunarea Deputaților o serie de lideri cunoscuți, a căror experiență și autoritate trebuiau să compenseze numărul redus: I.G. Duca (ales la Vâlcea și Romanați, Vintilă Brătianu (pe listele de la Ilfov), Gheorghe Brătianu (la Iași), Vasile Sassu (ales la Constanța și Vaslui), Leonte Moldovanu (la Brăila), dr. C. Angelescu (la Buzău), Richard Franasovici (în Mehedinți), Mihail Orleanu (în Covurlui), Victor Slăvescu (în Râmnicu-Sărat), Constantin Neamțu (la Dolj) și C. Banu (în Ialomița)[89]. Rezultatele confirmau faptul că centrul electoral liberal era în Vechiul Regat (11,14% și 12 mandate), mai ales Muntenia cu zona Brăila-Buzău-Vâlcea (cu 16-21% din voturi)[90], dar și Moldova (Iași, Covurlui), la care se adăuga Dobrogea (Constanța) cu

---

[85] *Votul universal și colegiile restrânse*, în „Dreptatea", an II, nr. 362, duminică 23 decembrie 1928.

[86] După ordinea voturilor, Partidul Național-Liberal a obținut mandate în următoarele județe: Vâlcea (21,38%), Iași (17,84%), Constanța (17,08%), Brăila (16,26%), Buzău (15,87%), Vaslui (13,38%), Mehedinți (13,29%), Covurlui (13,18%), Râmnicu-Sărat (12,38%), Dolj (11,93%), Ilfov (11,47%), Ialomița (11,43%), Romanați (10,90%), cf. M. Ivan, *op. cit.*, tabloul Va.

[87] *Ibidem*, p. 16.

[88] N. Iorga, *Memorii...*, p. 321; Gheorghe Brătianu era felicitat de unchiul său pentru succesul obținut în județ, fapt care denotă mai curând încrederea decât dezorientarea („Mișcarea", anul XXII, nr. 286, Duminică 16 decembrie 1928).

[89] *Ultimele rezultate electorale*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6252, sâmbătă 15 decembrie 1928; pentru rezultatele oficiale finale, pe fiecare circumscripție, a se vedea „Viitorul" anul XXI, nr. 6256, joi 20 decembrie 1928.

[90] Urmare a dizidenței Quintus dispare de pe această hartă electorală liberală județul Prahova, tradițional favorabil liberalilor. La alegerile senatoriale, colegiul votului universal, lista liberalilor dizidenți a întrunit mai multe voturi decât lista oficială a partidului (345 la 308 voturi), dezbinarea favorizând candidatul național-țărănist Gh. Gheorghiu care a fost ales cu 468 de voturi (în „Viitorul" anul XXI, nr. 6255, miercuri 19 decembrie 1928).

8,28% din voturi şi 1 mandat[91]. Partidul Naţional-Liberal obţinuse un scor bun şi judeţele Argeş, Bacău, Fălticeni, Gorj, Neamţ, Prahova, Roman, Tutova, Vlaşca. Însă în noile provincii, procentajul era catastrofal: 1,77% în Ardeal, 2,11% în Banat, 3,85% în Basarabia şi 6,36% în Bucovina[92]. Liberalii au tălmăcit rezultatul în termenii propriului canon, considerând că opera de lămurire şi de întărire a votului obştesc făcuse progrese mai ales în Vechiul Regat, şi mai puţin în Basarabia sau Bucovina, în Ardeal abia închegându-se[93].

Semnificaţia politică a scrutinului era apreciată în cadrul partidului în raport cu condiţiile luptei electorale. Sistemul „gărzilor cetăţeneşti" şi marile abuzuri, perioada de plămădire a votului obştesc, care explica – după liberali – oscilaţia încrederii electoratului, pervertiseră libertăţile cetăţeneşti[94]. Nu se putea vorbi, considerau liberalii sofistic, de libertatea votului atunci când alegătorul a mers la vot cu conştiinţa întunecată prin promisiuni demagogice. Rezultatele alegerilor pentru Senat – la colegiile profesionale şi mai puţin la cel universal, unde liberalii nu au obţinut nici un mandat – au părut să confirme proiecţia liberală asupra scenei politice şi au dat încredere liderilor în politica lor. Liberalii au obţinut 27 de mandate din totalul de 56 rezervate consiliilor comunale şi judeţene şi camerelor profesionale[95].

---

[91] În aceste regiuni, liberalii au obţinut în mod constant (indiferent de situarea lor la putere sau în opoziţie) mandate de deputaţi (Marcel Ivan, *op. cit*, p. 15-16).

[92] *Ibidem*, tabloul XII; în Ardeal, numai judeţele Sibiu (cu 4%) şi Braşov (cu 3,5%) au depăşit 2%.

[93] *Învăţămintele unui scrutin*, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6252, sâmbătă 15 decembrie 1928.

[94] *Ibidem*.

[95] La alegerile pentru locurile de senatori ai consiliilor comunale şi judeţene, liberalii câştigaseră 19 locuri (15 în circumscripţiile din Vechiul Regat, 3 în Basarabia şi 1 în Bucovina): N. Botez (Bacău), Şerban Răducanu (Brăila), Vasile P. Sassu (Constanţa), Alex Gussi (Covurlui), Constantin Argetoianu (Dolj), Gh. Tomaziu (Dorohoi), Ştefan Ioan (Fălticeni), C. Neamţu (Gorj), Eduard D. Lăzărescu (Iaşi), dr. I. Costinescu (Neamţ), Al. Alimănişteanu (Olt), I. Manolescu-Strunga (Roman), Victor Antonescu (Teleorman), Vasile P. Sassu (Vaslui), I.M. Nicolaescu (Vâlcea), Vasile Bârcă (Orhei), Al. Mihăilă (Soroca), Tancred Constantinescu (Tighina) şi Constantin Leontieş (Câmpulung). Alte 8 locuri fuseseră obţinute la camerele profesionale: Camera de Agricultură – C.I.C. Brătianu la Bucureşti, Agricola Cardaş la Iaşi, Luciliu Oprean la Galaţi; la Camerele de industrie şi comerţ – col. D-tru Gaicu la Bucureşti, Ioan Botez şi Gh. Lalu la Iaşi, în „Viitorul" anul XXI, nr. 6255, miercuri 19 decembrie 1928; din 4 locuri la Colegiile universitare, Partidul Naţional-Liberal obţinuse 2 mandate, prin prof. I. Bălănescu la Bucureşti şi Romul Cân-

Infirmarea libertății alegerilor, „pătate de sclavia internă a amețelii demagogice“[96] era o modalitate de a contesta fundamentele noului regim. Bilanțul guvernului Maniu realizat de liberali în preajma deschiderii Parlamentului, bazat pe evenimentele campaniei electorale, creiona imaginea sumbră a încordării între partidele politice, a urii regionale împotriva „regățenilor“, a anarhizării satelor sub domnia „bandelor cetățenești“ și cu concursul autorităților“[97]. „Farsă sinistră și grosolană“, „libertatea“ alegerilor invalida noua putere.

Dincolo de discurs și de numărul mandatelor obținute, Partidul Liberal își asuma opoziția parlamentară. Liberalii erau conștienți că puterea lor de control asupra activității guvernului nu urma să fie determinată cantitativ, prin numărul de deputați sau senatori, ci prin „hotărârea și autoritatea cu care va ști (partidul – n.n.) să apere toate chestiunile drepte, legate de interesele permanente ale statului“[98]. În același timp, alegerile au plasat Partidul Național-Liberal în poziția de principală forță de opoziție, legitimată la revendicarea puterii politice.

Concluzii

Alegerile nu se rezumă doar la strategii electorale, la discurs / mesaj sau rezultate. Proces esențial pentru partid, consultarea populară presupune în primul rând organizația politică. Structura liberală în ansamblul ei a fost angajată în lupta electorală. Alegerile din 1928 au demonstrat slăbiciunea formațiunii liberale și insuficiența strategiei electorale a liberalilor în condițiile votului universal.

Într-una din analizele cele mai sistematice și aplicate în perioadă asupra fenomenului partidului politic și a alegerilor parlamentare, Marcel Ivan caracteriza Partidul Liberal, în principal, ca „partid de guvernământ“.

---

dea la Cernăuți. La Cluj, Alexandru Lapedatu a pierdut la o diferență mică (35 față de 40 de voturi) în fața candidatului național-țărănist dr. Iacob Iacobescu, în *Rezultatul ultimelor alegeri pentru Senat*, „Viitorul“ anul XXI, nr. 6257, sâmbătă 22 decembrie 1928.

[96] *Pot fi alegeri libere în plină* demagogie, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6254, marți 18 decembrie 1928; *Popularitate, dar și capacitate*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6255, miercuri 19 decembrie 1928.

[97] *Bilanțul negativ al guvernului Maniu în preajma deschiderii Parlamentului*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6258, sâmbătă 22 decembrie 1928.

[98] *După primele rezultate ale alegerilor*, în „Viitorul“ anul XXI, nr. 6251, vineri 14 decembrie 1928.

Cunoscând mari fluctuaţii ale numărului de voturi obţinute la scrutine succesive, după cum era la putere sau în opoziţie[99], partidul Brătienilor era în mare măsură dependent de ceea ce inginerul diplomat defineşte ca „zestre guvernamentală": „masă de alegători care, fie că nu e încadrată într-un partid, fie că nu manifestă simpatie politică permanentă pentru un anumit partid votează totdeauna cu guvernul"[100]. Partidul deţinea puţine „voturi permanente"/„efective" (cele obţinute în anii de opoziţie şi care corespundeau forţei electorale permanente a organizaţiei liberale), ceea ce exprimă fragilitatea structurii politice a liberalilor români de după 1918. Spre deosebire de Partidul Naţional-Ţărănesc, liberalii dispuneau în momentul alegerilor în discuţie de cadre permanente mai reduse. Gh. Tătărescu recunoştea această insuficienţă a structurii liberale, într-un memoriu adresat conducerii partidului, în septembrie 1929. După capabilul omul politic liberal, „armata" permanentă a partidului din lumea satelor era formată exclusiv din fruntaşi, „burghezia rurală urmată de clientela ei"; însă „a avea fruntaşii nu însemna să ai şi masele", conchidea omul politic gorjean. Tătărescu conştientiza fractura din organizaţiile locale, faptul că între fruntaşi şi marginile satelor nu exista, întotdeauna, „o unitate de năzuinţe". Adeseori „oameni comozi, lipsiţi de vlaga propagandei şi de însuşirile de militanţi... apatici şi imobili, ei erau neutralizaţi cu uşurinţă de acţiunile de propagandă ale agitatorilor de profesie, cari abundă în rândurile adversarilor"[101]. Partidul Naţional-Liberal reprezenta mai puţin asocierea indivizilor care împărtăşeau un acelaşi discurs despre libertate, individ şi limitele statului, cât o structură a „notabililor", legaţi de interese punctuale, financiare adeseori. Un partid urban însă, după cum observa şi Dimitrie Drăghicescu, deoarece „de acolo îşi selectează cadrele, activiştii"[102]. Eşecul liberalilor în alegerile din *1928* se înscrie între *problemele* politicii din societăţile „în schimbare" (aflate în premodernitate), teoretizate de Samuel Huntington. Pentru ca un partid politic să aibă succes, el trebuie să organizeze populaţia tradiţională

---

[99] 7% în 1926 (alegeri organizate de guvernul Averescu), 62% în iunie anul următor (sub Ministerul lui Ion I.C. Brătianu) şi 6,55% în decembrie 1928 (Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 14).

[100] *Ibidem*, p. 28. Procentual, această zestre guvernamentală se situa în jurul a 50%, mai mică în Ardeal şi Banat, dar mare mai ales în Basarabia. Ca cifră, „zestrea" tinde să scadă spre 1932.

[101] ANIC, fond I. G. Duca, ds. 76, *Memoriu referitor la acţiunea şi reorganizarea Partidului Naţional-Liberal*, f. 9.

[102] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 33-36.

de la sate, afirmă politologul american[103]. Câştigarea zonei rurale reprezenta deci un test important al instituționalizării partidului liberal şi al adaptabilității conducerii lui, un semn de maturizare în contextul noii societăți politice. Extinderea organizației liberale şi consolidarea ei a fost principalul obiectiv al perioadei de după alegeri. Într-o mişcare similară cu cea din 1919, Partidul Național-Liberal trebuia să se „reculeagă" şi să „păşească în mase". În anii 1927-1930, „modernizarea" structurii liberale sub raportul mobilizării şi participării membrilor se profila drept singura cale pentru dobândirea puterii politice.

NATIONAL-LIBERAL PARTY IN 1928'S PARLIAMENTARY ELECTIONS

– Summary –

The present study deals with the elections in December 1928. As a result of the resign of Vintila I.C. Bratianu's government and the popular pressure in favor of the National-Peasant Party, the poll was taken for a reference point of the democracy in the context of the Romanian political modernity. The elections in 1928, seen by national-peasantry and also by historians as „the most independent" ones in Modern Romania, were perceived as a new beginning, as a re-founding, based on democracy, of nation.

The present approach does not aim at analyzing, from a political perspective, the above mentioned event, at emphasizing the dysfunctions of the system parties, or the marginality of the dynamic of the electorate; consulting the electorate, as a whole, and the results of the several competitive forces are interesting as long as they help at drawing the evolution of the National-Liberal Party of the time and pointing out the partisan polarizing role of the poll, by defining a political group. Though for a short while, the elections in 1928 decisively influenced the political system of the time, and made the political actors (especially the liberal ones) to re-consider their position within the election field, to reorganize their political structure as a form of adapting to the democratic pattern. For many observers of the time, the elections defined some other kind of Romania, opposed to the former oligarchic reality; transforming political associations in a democratic sense became a problem for their surviving within the new regime. Thus, this approach aims at explaining the attitude and reaction of the National-Liberal Party's leaders after losing power, the way they thought about taking part in elections and political practices adopted; this is a way of focusing on the political culture of the Romanian liberals in the interwar period, the way in which they used to see the functioning of the system and gaining power in the new context powered by the popularity of the National-Peasant Party.

The result of the poll was a dramatic one for the National-Liberal Party, which won the smaller percentage in the entire interwar period: 6.5% from the whole and 13 deputy

[103] Samuel Huntington, *op. cit.*, p. 372.

mandates (by comparison to 77.76% and 348 deputy mandates – out of 387 – gained by the National-Peasant Party). The elections made the party led by Vintila Bratianu the main force of opposition, legitimated for claiming political power. At the same time, the liberals were aware that their power of control over the government's activity was to be reduced and this reality could have been compensated only by the experience and authority of the leaders named by the Chamber.

But the elections were not reduced only to electoral strategies, discourse/message or results. As a whole, the liberal structure was engaged in the election fight. The elections in 1928 emphasized the weakness of the liberal formation and the insufficiency of the election strategy of the liberals facing the universal vote. As a governmental „formation", the National-Liberal Party had few „permanent votes", „effective" ones, gained in the former years of opposition and which corresponded to the permanent electoral force of liberal organization, which points out the fragility of the political structure of the Romanian liberals after 1918. Unlike the National-Peasant Party, the liberals had few permanent members at the time of the above discussed elections. Starting from the electoral result, the issue of organizing became essential for the future of the Party.

The main sources for this study try to point out both the speeches of the political characters of the time, for legitimating or disputing the new government, and the actions that backed up and offered consistency for the discourses of the time. From this point of view, we gave advantage to the important newspapers of the time, the semi-official newspapers of the two competitive parties, as „Viitorul" („The Future") belonged to the National-Liberal Party and „Dreptatea" („The Justice") to the National-Peasant Party, along with documents – most of them inedited ones – from the Central Historical National Archives or the County for the National Archives in Iasi (the stock of the Prefecture of Iasi County).

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Dorin Dobrincu

„Organizaţia Naţională Creştină de Luptă împotriva Comunismului, Partizanii României Mari" şi planul de răsculare a Banatului (1948-1949)

Studiul de faţă este dedicat tratării unei formaţiuni de rezistenţă care a urmărit nici mai mult nici mai puţin decât declanşarea unei răscoale, în primăvara anului 1949, în sud-vestul României şi înlăturarea regimului comunist. Este vorba despre „Organizaţia Naţională Creştină de Luptă Împotriva Comunismului, Partizanii României Mari" (cunoscută şi sub denumirea „Vulturul Negru" sau „Bastionul Negru"), înfiinţată şi condusă de Ion Tănase, care a avut ramificaţii în judeţele Timiş-Torontal, Caraş, Severin şi Arad. Această organizaţie a colaborat cu grupul de rezistenţă comandat de Aurel Vernichescu şi Ioan Târziu, care activa în partea montană a Banatului.

Demersul nostru urmăreşte reconstituirea cadrului local în care au apărut formaţiunile amintite, liderii, planurile, acţiunile şi anihilarea lor. Utilizăm documente emise de autorităţile vremii (şi păstrate în Arhivele Serviciului Român de Informaţii, Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale), dar şi memorii/mărturii ale unor contemporani.

1. **Grupul Aurel Vernichescu – Ioan Târziu**

Aurel Vernichescu s-a născut în anul 1898, în comuna Vârciorova, judeţul Severin, într-o familie de intelectuali rurali (tatăl său era preot ortodox, iar mama învăţătoare). A urmat cursurile liceale din Caransebeş şi Braşov, apoi Facultatea de Agronomie din Cluj, între 1919-1926 (sursele orale

acreditează ideea că e vorba de Facultatea de Agronomie din Bucureşti şi de anii 1923-1928)[1]. În anii studenţiei a fost atras de cercurile universitare de extremă dreapta. În contextul constituirii Ligii Apărării Naţional Creştine (1923), un grup de studenţi antisemiţi radicali (printre ei Corneliu Zelea Codreanu, Ionel Moţa etc.) au ajuns să joace un rol foarte important în universităţi. La un moment dat guvernul a luat măsuri energice împotriva manifestaţiilor antisemite. Studenţii radicali s-au decis asupra unui complot împotriva mai multor rabini, bancheri evrei, jurnalişti şi a câtorva miniştri care luaseră măsuri împotriva agitaţiilor antisemite, motiv pentru care erau apreciaţi ca „ticăloşi" şi „trădători". Oricum, înainte ca planul să fi fost definitivat, poliţia a aflat de existenţa lui şi a operat mai multe arestări. A avut loc un proces, care s-a aflat în atenţia opiniei publice. Codreanu şi colaboratorii săi au fost achitaţi. Ionel Moţa a mai rămas în arest, întrucât în timpul procesului a tras cu un revolver şi l-a rănit grav pe Aurel Vernichescu, considerat „trădător". În cele din urmă, atât Moţa, cât şi cel care-i procurase revolverul (Codreanu), au fost achitaţi, deşi amândoi îşi recunoscuseră faptele împotriva lui Vernichescu[2]. Conflictul cu Moţa şi Codreanu a fost hotărâtor pentru Vernichescu, el renunţând la activitatea politică radicală. Însă legionarii nu i-au iertat niciodată atitudinea, pe baza logicii simpliste că aceia care s-au opus Căpitanului făcuseră în realitate un act de trădare, chiar de impietate faţă de un personaj considerat intangibil[3].

După terminarea studiilor universitare, Aurel Vernichescu a fost provizoriu profesor la Lugoj, iar în 1828 a fost ales director al Camerei Agricole

[1] Adrian Brişcă (ed.), *Rezistenţa armată din Banat*, vol. I, *1945-1949*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 240-241 (doc. de la Arhivele Serviciului Român de Informaţii, fond "P", dos. 34431, vol. 1, f. 45-48; *în continuare: ASRI)*; Petru Cocârţeu, *Viziunea unei naţiuni*, s.l., Editura Macarie, 1998, p. 22 (pentru creionarea vieţii lui Aurel Vernichescu, dar şi a rezistenţei armate anticomuniste din zonă, autorul a utilizat mai multe manuscrise realizate de diferiţi intelectuali rurali din partea locului); Ion Hurtupan, *Rezistenţa armată în Caraş-Severin (1944-1958)*, Reşiţa, Editura Timpul, 2000, p. 83.

[2] *Universul*, 30 martie 1924 şi 28 septembrie 1924, apud Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Traducere din germană de Cornelia şi Delia Eşianu, control ştiinţific de Florea Ioncioaia, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 114. Vezi şi Filon Verca, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă. 1944-1948*, Timişoara, Editura Gordian, 1993, p. 572; Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 83.

[3] Filon Verca, *op. cit.*, p. 572; Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 94-95 (doc. de la Arhivele Tribunalului Militar Timişoara, fond „P-CS", dos. 2426, vol. 2, f. 18-24; în continuare: ATMT).

Deva. În acelaşi an s-a înscris în Partidul Naţional Ţărănesc, deţinând funcţii locale[4]. S-a transferat în 1937-1940 în Cadrilater, iar în 1940, când această provincie a fost cedată Bulgariei, s-a refugiat la Lugoj[5]. A menţinut o strânsă legătură cu oamenii din locurile natale – se putea deplasa cu uşurinţă, întrucât deţinea o maşină –, a fondat în Vârciorova „Societatea de ocrotire a faunei Ţarcu", dar le acorda consătenilor săi autorizaţii de vânătoare. El s-a implicat în introducerea culturii pomilor fructiferi în localităţile din regiune, ceea ce a contribuit la creşterea celebrităţii şi prosperităţii satelor de munte ale Severinului. Că inginerul Vernichescu era un om apreciat, simpatizat pe un areal larg se poate deduce şi din faptul că era desemnat drept „coconul Nanu"[6].

Conform mărturiilor, după al doilea război mondial Aurel Vernichescu şi-ar fi folosit influenţa pe lângă colonelul Popescu, şeful serviciilor de ordine din judeţul Severin, pentru a pune oameni de încredere la posturile de jandarmi din teritoriul aflat în subordinea sa. Aşa s-a întâmplat la postul Cârpa[7], unde şef era plutonierul major Ioan Cioclov[8]. În dificilele condiţii postbelice, când comuniştii se aflau într-o grăbită campanie de preluare a puterii (şi) în regiunea sa, Vernichescu şi-a continuat activitatea politică naţional-ţărănistă, principalul său colaborator fiind avocatul Ioan Târziu. Acesta era născut în 1906, în comuna Igriş, judeţul Timiş-Torontal. Era licenţiat în drept şi membru al Partidului Naţional Ţărănesc, având domiciliul în Lugoj[9]. Comuniştii au încercat discreditarea atât a lui Vernichescu cât şi a lui Târziu, aceştia fiind chiar urmăriţi de autorităţile locale din ce în mai dependente de Partidul Comunist. Liderii PNŢ le-au recomandat chiar retragerea temporară din partid, ceea ce Vernichescu şi Târziu au şi făcut. În vara anului 1946 ei şi-au găsit adăpost la Vârciorova, la domiciliul mamei celui dintâi[10]. Din unele date ale Siguranţei reiese că în campania electorală din toamna anului 1946 inginerul Aurel Vernichescu şi avocatul Ioan

[4] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 45-48); Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 22.

[5] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 45-48).

[6] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 22-23.

[7] *Ibidem*, p. 23-24; Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 84.

[8] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 199, 216-217, 225-226 (doc. de la ASRI, fond "P", dos. 34431, vol. 2, f. 6-7, 164-165, 168).

[9] *Ibidem*, p. 321 (secţiunea „Dicţionar biografic").

[10] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 24.

Târziu au ținut discursuri în diferite localități. În timpul unei asemenea manifestări, petrecute în comuna Balinț, județul Severin, s-au produs altercații între participanți, un om pierzându-și viața. Numele lui Vernichescu și Târziu au fost asociate cu această crimă[11].

Arestările operate de comuniști între militanții PNȚ în anul 1947 i-au alertat și pe cei din județul Severinu. Datorită relațiilor în interiorul serviciilor represive ale statului, inginerul Aurel Vernichescu, avocatul Ion Târziu și colonelul Ion Uță, un alt important lider PNȚ din județul Severin, au aflat de ordinele de arestare, ceea ce le-a permis să intre la timp în clandestinitate. Curând aveau să li se alăture alți nemulțumiți de regimul comunist. Un asemenea nemulțumit a fost Miron Ivănescu, care a refuzat să depună jurământul militar față de statul comunist, venind cu tot cu armament în Vârciorova[12]. În același timp, oamenii de încredere pe care îi aveau în structurile statului începeau să fie înlăturați ca urmare a schimbărilor operate de noul regim[13]. Ascultarea știrilor cu caracter politic la posturile de radio Vocea Americii și BBC i-au întărit lui Aurel Vernichescu încrederea că în curând avea să izbucnească un război, care să ducă la prăbușirea regimului comunist[14].

În perioada în care s-a aflat în clandestinitate, Aurel Vernichescu a fost înarmat cu un pistol automat Schmeisser (cu 68 de cartușe), primit în 1948 de la un locuitor din Cârpa, și o armă ZB, deținută din 1944[15].

2. Grupurile de la sud și est de Caransebeș în legătură cu Aurel Vernichescu

În directă legătură cu Aurel Vernichescu, în satele de la sud de Caransebeș s-au organizat mai multe nuclee de rezistență, care așteptau un moment prielnic pentru a acționa împotriva comuniștilor. Din grupul din Vârciorova sunt cunoscute 11 persoane: Constantin Jumanca, contabil, simpatizant

---

[11] Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fond „Inspectoratul de Jandarmi Timișoara – «S»", dos. 105/1948, f. 42 (în continuare: DJAN Timiș); Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

[12] *Ibidem*; Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 24-25.

[13] Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 25.

[14] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241-242 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

[15] *Ibidem*, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

PNŢ; Ioan Udrea, învăţător, simpatizant PNŢ; Nicolae Stângu, muncitor; Petru Jumanca, pădurar; Adam Jumanca zis Brut, fost primar; Ion Jumanca Senior, Ion Jumanca zis Măcescu, Gheorghe Cristea, ţărani; Gheorghe Simion, cizmar; Ion Ciocan Dalea, măcelar; Gheorghe Sgaverdea zis Primaru[16].

Grupul din Bolvaşniţa era format din două echipe: Colnic, comandată de Filimon Liuba zis Boldan, şi Gugu-Higeg, sub conducerea lui Petru Matei zis Primejdie, aşezat la poalele Godeanului, pe malul pârâului Rece (Higegul). Sunt cunoscuţi mai mulţi componenţi ai acestor echipe: Filimon Liuba, chiabur, lider al Oastei Domnului din Bolvaşniţa, şi fiul său, Nicolae Liuba; Petru Matei Dragomir zis Primejdie, Ilie Dragomir, ciobani; Ion Dragomir şi Ion Turnea zis Ţăranu, ţărani. Legătura dintre cele două grupuri a fost asigurată de Ianăş Dragu zis Puică, şi el lider al Oastei Domnului din Bolvaşniţa, şi Petru Cocîrţeu zis Gioacă. Mai mulţi localnici au fost implicaţi în sprijinirea grupului din Bolvaşniţa: Adam Primejdie, (?) Vărănii, Adam Dragomir, Petre Turnea zis Cărămidaru, Petru Liuba zis Boali, Adam Ştirban, Nicolae Dragu, Pavel Matei, Iovan Dragu, Petru Liuba zis Buzdugan, Petru Popescu zis Hurliganie, Pavel Liuba zis Măranu, Simion Dragomir zis Cuţă, Ion Turnea zis Ciocârla, Ion Corâţeu zis Cârţu ş.a. Învăţătorii Mihai Turnea şi Ioan Popescu au fost sfătuitori ai inginerului Aurel Vernichescu. Considerat „element reacţionar", chiabur, cel dintâi avea să fie dat afară din învăţământ în 1950, confiscându-i-se mai bine de jumătate din bunuri. Cel de-al doilea a executat mai mulţi ani de puşcărie[17].

Un alt grup exista în Petroşniţa-Vălişoara-Ilova, sub comanda medicului veterinar Gheorghe Suciu şi a avocatului Traian Anderca. În compunerea sa au intrat: Gheorghe Suciu, medic veterinar în Petroşniţa; Traian Anderca, jurist, Vălişoara; Toader zis Radu, funcţionar, Vălişoara; Filon zis Râcu, comerciant, Vălişoara; Ion Bona, ţăran, Ilova; Ianăş zis Chera şi Rusalin zis Cartof, ambii ţărani din Vălişoara; Ion Hurduzeu, muncitor, Petroşniţa; Gheorghe P. Bona, cioban, Ilova ş.a. Acest grup a fost susţinut de locuitori din Petroşniţa, Vălişoara şi Ilova: Petru Bona, Petru Olaru, Constantin Hutman, Ion Lungocia, Petru Anderca, Aurel Suciu, Dumitru Ghimboaşă, Tiberiu Bugariu, Petru Hurduzeu etc.[18].

În Borlova-Turnu-Ruieni exista un alt nucleu, condus de Miron Ivănescu. Din acelaşi grup au mai făcut parte: Petru I. Tocaci, jurist, din Turnu-

---

[16] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 26-27. Vezi şi Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 86, 88.
[17] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 27-31, 43, 46.
[18] *Ibidem*, p. 31.

Ruieni, şi Ion M. Dragalina, din Borlova. Susţinătorii grupului au fost: Mihai Dragalina, Nicolae Rădoi, Ion Niţescu, Petru Arnăut, Ion Şulea, Ion P. Adam[19].

Grupul Porţile de Fier se afla sub conducerea lui Sabin Văran, din Bucova – în mod paradoxal membru al Frontului Plugarilor, apoi al Partidului Muncitoresc Român, deputat de Hunedoara (în martie 1948) în Marea Adunare Naţională[20] – şi Domnosie Maciovan, din Băuţar. Misiunea sa a constat în asigurarea legăturii între celelalte grupuri amintite, dar şi cu alte formaţiuni de rezistenţă din România. Agenţii de legătură erau săteni din localităţile Bucova, Băuţar, Densuş, Sarmizegetusa, Râul de Mori, Porţile de Fier, Păclişa, Haţeg. Dintre membri sunt cunoscuţi: Ion Răduţ, Ion Bocşa Cucuruz, Gheorghe Găină, Ion Văran, Angheloni I. Silvăşan, P. Ardelean etc.[21].

3. **Constituirea „Organizaţiei Naţionale Creştine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari“**

Ion Tănase s-a născut în 1913, în comuna Bratovoeşti, judeţul Dolj. A urmat Şcoala Comercială din Craiova, ceea ce i-a dat posibilitatea să lucreze ca funcţionar particular. Participase la cel de-al doilea război mondial, în campania din Răsărit. După război domicilia în comuna Biled, judeţul Timiş-Torontal. Membru al Partidului Naţional Ţărănesc, deţinuse responsabilităţi organizatorice pe plan local[22].

În septembrie (sau noiembrie) 1948, Ion Tănase a înfiinţat „Organizaţia Naţională Creştină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari“ (în diferite materiale propagandistice avea să mai fie utilizată şi denumirea de „Vulturul Negru“ sau „Bastionul Negru“)[23]. Primele persoane cooptate au fost Gheorghe Babescu, cizmar, din Timişoara, Constantin

---

[19] *Ibidem*, p. 32-33.

[20] Gheorghe Crişan, *Piramida puterii. Oameni politici şi de stat din România (23 august 1944-22 decembrie 1989). Dicţionar: 5 598 de nume!*, Argument: Gheorghe Buzatu, Bucureşti, Editura Pro Historia, 2001, p. 303.

[21] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 33.

[22] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 249-250 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 60, 63-64).

[23] ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 423, 428; Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 249, 251 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 60, 63-64).

Voichiță, tâmplar din comuna Freidorf, județul Timiș-Torontal, Dumitru Barna și Teodor Ungureanu, ambii din orașul Arad. Cu ajutorul acestora s-a trecut la recrutarea de membri pentru organizație. La scurt timp după aceea s-a depus un jurământ în fața liderului, în care erau incluse atașamentul față de organizație și păstrarea secretului[24]. Tănase a redactat ulterior formulare de jurământ, pe care le-a semnat atât cu numele propriu, cât și cu numele codificat „Bastionul Negru" (în documente apare și sub forma greșită „Bastonul Negru"). Noii recruți completau aceste formulare[25], angajându-se să lupte pentru răsturnarea regimului comunist („compus din cei mai răi oameni, dușmani ai religiei și ai datinilor strămoșești"), chiar cu prețul vieții, să respecte ordinele primite și să nu-și trădeze camarazii. În încheiere era invocat ajutorul divin și se atrăgea atenția că trădarea se pedepsea cu moartea[26]. Securitatea avea să aprecieze că în interiorul organizației se făcea educație națională, monarhică și religioasă[27]. Numele acestei formațiuni anticomuniste trimite cu gândul la naționalismul interbelic, ceea ce fără îndoială nu e greșit. În mod sigur în gândirea inițiatorilor liantul pentru o opoziție sistemică la comunism îl puteau asigura naționalismul și creștinismul, mai ales în condițiile în care sentimentele naționale și cele religioase erau atent controlate, chiar represate de noile autorități.

În ianuarie 1949 a fost recrutat Gheorghe Popovici, proprietarul unui atelier de blănărie din Timișoara (în alte surse apare Lugoj). El a fost cooptat în cercul restrâns al liderilor, în atelierul său ținându-se ședințele secrete. Se pare că Gheorghe Popovici era sârb de etnie, fapt indicat de faptul că el era „organizator al membrilor sârbi din organizație"[28].

---

[24] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 423, 428; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 249-250, 264 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 63-64, 77-78).

[25] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 251, 264 (doc. de la ASRI, fond "P", dos. 34431, vol. 1, f. 60, 777-78).

[26] Ileana Silveanu, *Cărările speranței. Destine ale rezistenței anticomuniste din Banat*, vol. I, Timișoara, Editura Marineasa, 1998, p. 15 (facsimil).

[27] ASRI, fond "D", dos. 2168, f. 428-429. Vezi și Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu, (eds.), *„Bande, bandiți și eroi". Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 61 (doc. de la Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond „documentar", dos. nr. 36, f. 425-440; în continuare ACNSAS).

[28] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 423, 428; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 248 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 66-67). Vezi și Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. I, p. 23-24.

Cum am menționat, Teodor Ungureanu era un alt membru din conducerea organizației. Se născuse în 1913, în satul Prași, comuna Petricani, județul Neamț și participase la cel de-al doilea război mondial, fiind rănit atât pe frontul de Est cât și pe cel de Vest. După război și-a deschis un birt în orașul Arad, ulterior renunțând la această afacere și ocupându-se cu comerțul de fructe. El a deținut funcția de lider al județului Arad din partea organizației, pe care a preluat-o de la Dumitru Barna în februarie 1949[29].

Membrii plăteau cotizații benevole, care erau strânse de șefii grupurilor și apoi vărsate centrului. Fondurile astfel strânse erau utilizate pentru asigurarea nevoilor organizației, de la asigurarea deplasărilor în țară în vederea procurării de materiale necesare tipăririi manifestelor și până la achiziționarea de armament și muniții[30]. Existau pistoale de buzunar, pistoale-mitralieră, muniții și grenade. Armamentul și munițiile erau procurate de Gheorghe Popovici, Constantin Horeanu și Dumitru Gujbă[31].

După doar o săptămână de la constituirea primului nucleu s-a discutat redactarea, multiplicarea și difuzarea de manifeste cu conținut anticomunist în Timișoara, Arad și București[32]. În ianuarie 1949, Ion Tănase a conceput mai multe manifeste cu caracter anticomunist. Manifestele aveau menirea de a mobiliza populația împotriva regimului comunist, purtând titulatura de „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari“ și semnate cu numele „Bastionul Negru“, pseudonimul lui Ion Tănase. Ele au fost multiplicate la Arad, cu ajutorul a trei șapirografe, apoi la Timișoara. În cel din urmă loc au fost implicați Pavel Mihalcovici și Constantin Horeanu, operațiunea desfășurându-se în atelierul lui Gheorghe Popovici. Două din cele trei șapirografe se uzaseră, motiv pentru care au fost distruse. O parte din manifeste au fost duse la București de către Pavel Mihalcovici și de un anume Gladis, care locuia chiar în capitală. Alte manifeste au fost distribuite în orașele Arad și Timișoara, dar și în zonele rurale ale județelor Timiș-Torontal, Caraș și Severin[33].

---

[29] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, p. 251, 258, 264 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 60, 74-78).

[30] ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 428-429; Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 250, 253 (doc. de la ASRI, fond "P", dos. 34431, vol. 1, f. 61-64).

[31] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239-240, 253 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 55-57).

[32] *Ibidem*, p. 250 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 63-64).

[33] *Ibidem*, p. 239-240, 248, 250-251, 259 (doc. de la ASRI, fond „P“, dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 60, 66-67, 74-76).

„Organizaţia Naţională Creştină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari" fiinţa deja în ianuarie 1949. Atunci a avut loc o şedinţă unde au participat Ion Tănase, Teodor Beşliu şi Constantin Horeanu. La una din întâlnirile organizaţiei, în ianuarie 1949, au fost invitate şi persoane care au devenit membri, cum a fost cazul lui Cezar Chirca, fost plutonier major (deblocat), din comuna Freidorf, judeţul Timiş. Pentru aceasta, Chirca a depus jurământul faţă de organizaţie, semnând un formular, şi a fost informat cu privire la scopul grupării, răsturnarea regimului comunist. La o dată ulterioară, Cezar Chirca s-a deplasat în comuna Udvin, judeţul Timiş, unde a participat la multiplicarea manifestelor intitulate „Partizanii României Mari", prin care populaţia era îndemnată să se revolte împotriva autorităţilor comuniste[34].

Organizaţia avea o filială puternică la Timişoara, unde era constituită pe grupuri la Politehnică şi la Facultatea de Medicină. Existau şi grupuri de ofiţeri deblocaţi, o ramificaţie la şantierul Salva-Vişeu şi fuseseră recrutaţi câţiva foşti ţărănişti, însă nu proeminenţi, la Bucureşti, prin care se spera stabilirea unei relaţii la Legaţia Statelor Unite ale Americii[35]. Şapte membri ai organizaţiei din Timişoara erau funcţionari la cariera din comuna Telciu şi la gara Telciu de pe amintitul şantier. Ei ar fi plănuit asasinarea prin împuşcare pe şantierul Salva-Vişeu a lui Vasile Luca şi Ana Pauker, miniştri în guvernul comunist, despre care se aflase că urmau să viziteze traseul căii ferate. Însă vizita lor nu a mai avut loc, cei şapte atentatori fiind arestaţi ulterior[36].

În februarie 1949, Ion Tănase s-a deplasat personal în comuna Vârciorova, pentru a lua legătură cu inginerul Aurel Vernichescu, liderul grupării de rezistenţă de care ne-am ocupat în prima parte a studiului de faţă. După o tentativă eşuată, întâlnirea a avut loc în Muntele Pleşu, lângă Vârciorova. Vernichescu şi Târziu au refuzat propunerea de colaborare, făcută de Tănase, susţinând că preferă să acţioneze singuri. Cei doi lideri din Vârciorova şi-au păstrat însă o rezervă pentru colaborarea cu organizaţia lui Tănase, când aveau să se convingă că organizaţia acestuia era „serioasă"[37].

Organizaţia a avut un plan situat la graniţa dintre curaj şi nebunie: ocuparea prin forţa armelor a tuturor instituţiilor publice din Timişoara şi Arad

---

[34] *Cu unanimitate de voturi. Sentinţe politice adunate şi comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 98.

[35] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 428.

[36] *Ibidem*, f. 429.

[37] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 239, 251-252 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 61-62).

(în unele documente cel din urmă oraş nu apare în plan). Atât la Timişoara, cât şi la Arad au avut loc şedinţe la începutul lunii martie 1949, când s-au întocmit liste cu oamenii recrutaţi, armamentul disponibil, numărul de oameni de care era nevoie pentru ocuparea fiecărei instituţii, fabrici, sedii ale Partidului Comunist, telefoane şi poştă. Planul de ocupare a Timişoarei a fost prezentat lui Ion Tănase de Constantin Voichiţă, Gheorghe Popovici şi Constantin Horeanu, la 10 martie 1949. În plan era expusă atât ordinea de bătaie a organizaţiei, cât şi felul în care trebuiau ocupate instituţiile şi misiunile fiecărui membru. Pentru ca Securitatea să nu poată acţiona împotriva organizaţiei, s-a prevăzut anihilarea liderilor locali. Aceasta urma să se producă printr-un atac împotriva sediului poliţiei politice din Timişoara şi uciderea liderilor locali, executarea misiunii revenind unei grupe conduse de croitorul Iosif Chişu. S-a prevăzut ca planul de ocupare a oraşului şi atentatul asupra liderilor Securităţii să aibă loc la 15-16 martie 1949. Momentul trecerii la acţiune a fost apoi fixat în noaptea de 17/18 martie 1949, iar în cele din urmă în noaptea de 18/19 martie 1949 (vineri spre sâmbătă). În aceeaşi noapte urma să fie declanşat atacul şi la Arad, sub conducerea lui Teodor Ungureanu, mai întâi trăgându-se clopotele şi bătându-se toba. Ideea era să se profite de faptul că atât în Timişoara cât şi în Arad era zi de târg, când sosirea membrilor organizaţiei în aceste oraşe nu ar fi atras atenţia autorităţilor. La Timişoara un comandament urma să coordoneze toată acţiunea[38]. În eventualitatea reuşitei acţiunii, oraşul Timişoara avea să fie comandat de Eugen Petruc, fost ajutor de comandant al Jandarmeriei judeţului Timiş-Toronal. Acesta dezertase în februarie 1949 întrucât s-ar fi temut că se va afla despre participarea sa la războiul din răsărit. La două săptămâni după dezertare el a intrat în organizaţie prin intermediul gazdei sale[39].

În afară de acţiunile amintite mai sus, grupurile din sate ar fi trebuit să atace posturile de miliţie, să preia armamentul şi apoi să sprijine forţele insurecţionale din principalele oraşe din zonă, Timişoara, Lugoj, Arad şi Caransebeş, ceea ce ar fi permis eliberarea întregii zone de sud-vest a ţării. Fomaţiunile insurgente aveau o parolă: „Regele Mihai"[40]. Probabil se miza

---

[38] *Ibidem*, p. 240, 248-249, 254-255, 259, 264 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 55-56, 59, 66-68, 74-78).

[39] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 429. Vezi şi *„Bande, bandiţi şi eroi"*..., p. 61-62 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar", dos. nr. 36, f. 425-440).

[40] Ioan Munteanu, „Rezistenţa anticomunistă în Vestul României", în *O enigmă care împlineşte şapte ani. Timişoara, 1989-1996*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, p. 13 (doc. de la ATMT, dos. 2336/Arad, vol. I, f. 20-60).

pe faptul că odată izbucnită răscoala în Timişoara, Arad şi în părţile montane ale Banatului ea avea să se extindă şi în alte zone.

Deşi încercarea lui Ion Tănase de a stabili legătura cu inginerul Aurel Vernichescu, în februarie 1949, fusese un eşec, demersurile pentru o apropiere de acesta nu au încetat. Doi membri ai organizaţiei din Timişoara (Constantin Voichiţă între ei) s-au întâlnit cu Aurel Vernichescu în martie 1949, comunicându-i planul lor de organizare în jurul Caransebeşului a unui „nucleu de rebeliune". Timişorenii au cerut să li se facă legătura cu colonelul Ion Uţă, însă Vernichescu nu ştia nimic despre acesta. Cei dintâi au plecat apoi spre Bucureşti. Ei s-au reîntâlnit cu Aurel Vernichescu pe 14 martie 1949, spunând că nu ajunseseră „la nici un rezultat" în Bucureşti, motiv pentru care voiau să fixeze împreună data începerii acţiunii şi rolul ce revenea grupului din munţi. Lui Vernichescu i s-a cerut să atace Caransebeşul, însă el a fost realist. A obiectat că ţinând cont de oamenii pe care îi avea nu ar fi putut decât să intercepteze trecătoarea Armeniş, pentru a opri circulaţia trupelor pe şoseaua naţională. Cele două părţi au convenit că aceasta avea să fie misiunea grupului Vernichescu, momentul trecerii la acţiune fiind stabilit la 18 martie 1949, când de la Timişoara urmau să fie trimişi cinci ofiţeri care să comande oamenii. Împreună cu cei câţiva localnici prezenţi la discuţii, inginerul Vernichescu a luat măsuri pentru punerea în practică a angajamentelor asumate. Prin intermediul lui Lae Stângu zis Piticu şi a lui Ioan Jumanca, mai mulţi oamenii de încredere urmau să fie mobilizaţi acasă la inginerul Vernichescu, cu ajutorul cărora urmau să fie strânşi oameni vizaţi pentru trecerea la acţiune[41]. Se pare că se miza şi pe atragerea unor unităţi militare din regiune[42].

O şedinţă a membrilor grupării din munţi s-a ţinut în seara de 17 martie 1949 la sălaşul lui Petru Mustaţă, din comuna Borlova. Pe lângă inginerul Aurel Vernichescu şi avocatul Ioan Târziu, au mai participat Sebastian Crăsnaru, fost prim-procuror şi preşedintele Biroului electoral al judeţului Severin la alegerile din 19 noiembrie 1946, comprimat (disponibilizat), care în acel moment era funcţionar la Societatea comercială de stat Aprozar, precum şi alţi circa 30 de oameni, a căror identitate Securitatea nu o cunoştea[43].

---

[41] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 241-243 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48); Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 35-36, 106-107.

[42] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 35-36, 106-107.

[43] Miodrag Milin (ed.), *Rezistenţa anticomunistă din Munţii Banatului în documente*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2000, p. 96-97 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraş-Severin", dos. 64(2)/1949, f. 52-54).

Cercetările ulterioare ale Securității aveau să reliefeze că organizația lui Ion Tănase – care acționa în localități urbane – se subordonase inginerului Aurel Vernichescu[44].

4. **Intervenția „brațului înarmat al poporului"**

Securitatea a prevenit însă acțiunea prin arestarea liderilor şi a unora dintre membri înainte ca aceştia să-şi pună planul în practică. Bunăoară, Teodor Ungureanu a fost reținut în zorii zilei de 18 martie 1949, chiar când se pregătea să plece la Timişoara, pentru a-i raporta lui Ion Tănase situația grupului de la Arad[45]. Autoritățile aveau să identifice şefii de grupe, organizațiile pe comune, plase şi județe. Mai mult chiar, au fost descoperite şi ordinele date liderilor locali. Spre exemplu, preotul Aurel Popescu, din comuna Iecea Mică (situată la nord-vest de Timişoara), ar fi primit la 17 martie 1949, în calitatea sa de şef al organizației, un plic cu mențiunea: "să se deschidă a doua zi, 18 martie 1949"[46].

Măsurile luate de Securitate pentru identificarea şi capturarea inginerului Vernichescu şi a avocatului Târziu au intrat în linie dreaptă la 18 martie 1949. În stația de cale ferată Cârpa, județul Severin au fost reținuți în acea zi curierii organizației, Gheorghe Cristea zis Doile (avea 21 de ani) şi Victor C. Bisericosul, ambii din comuna Vârciorova. Din cercetările efectuate pe loc a reieşit că Vernichescu şi Târziu, împreună cu alți aproximativ 30-35 de membri ai organizației lor se aflaseră în noaptea de 17/18 martie 1949 la domiciliul lui Ioan Jumanca din Vârciorova. Sarcina celor doi curieri era de a aştepta în gara Cârpa cinci persoane care urmau să sosească de la Timişoara, de a-i prelua şi conduce apoi la Vârciorova. Chiar pe 18 martie 1949 s-a trecut la arestări în Vârciorova, fiind reținuți Mihai Buhevici, Nicolae Pârvu zis Pecicu şi Silvestru Stângu zis Pecicu. Interogatoriile avea să reliefeze că Vernichescu, Târziu şi alți rebeli se aflau la un sălaş situat în Valea Zlagnei, între comunele Bolvaşnița, Zlagna şi Borlova. O echipă de ofițeri de Securitate, cu două plutoane din Batalionul 5, folosind drept călăuză pe unul din curierii prinşi au demarat în noaptea de 18/19

---

[44] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 429, 441.

[45] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 259, 264 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 1, f. 74-78).

[46] Emil Sebeşan, „Rezistența anticomunistă din Banat, 1948-1949", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 17, 4/1997, p. 50 (doc din ATMT, fond „Penal", dos. 2742, vol. X, f. 86).

martie 1949 o operațiune pentru prinderea acestor rebeli. Au fost capturați: Petru Mustață zis Flaiteru, din comuna Borlova, proprietarul sălașului; Petru Dragomir zis Primejdie, din comuna Bolvașnița, care avea un pistol Parabellum și o grenadă; Nicolae Liuba zis Boldan, din comuna Bolvașnița; Ion Liuba zis Lulea, din comuna Bolvașnița; Nicolae Dragomir zis Coi, din comuna Bolvașnița[47]. Circa 20 de sălașe din jur au fost și ele scotocite în noaptea de 18/19 martie 1949. În sălașul lui Miron Sulea din Borlova (dezertor) a fost descoperită o straiță cu un pistol, o grenadă, diferite scripte, inclusiv un tabel nominal cu 23 de persoane (Gheorghe Ionescu, Iosif Roiescu, Ion Armaș, M.P. Ion Isop, Ioan Giurgulescu, Nicolae Vulpeș, Ion Miulescu, Petru Vulpeș, Gheorghe Vulpeș, Nicolae Stângu, Paul Laitin, Lazăr Budăi, Nicolae Munteanu, Dumitru Tocherez, Simion Barză, Petru Suroni, Pavel Belitu, Ilie Ion Folcea, Nicolae Bandoni, Nicolae Copilu, Nistor Fișag Jurconi, Nistor Balaș, Nistor Cristea, Nistor Bazoni). Este demn de precizat că unii dintre cei de mai sus figurau și ca membri ai grupului condus de colonelul Ion Uță, calitate în care fuseseră deja arestați[48]. Potrivit unor estimări, în satele din jurul Caransebeșului ar fi fost ridicate aproape 320 de persoane (circa 100 doar din Vârciorova)[49]. Sosirea trupelor de Securitate în comuna Vârciorova l-a determinat pe Vernichescu să fugă în munți[50]. În acțiunile de distrugere a organizației lui Vernichescu și Târziu au fost implicate pe lângă unitățile din Batalionul 5 Securitate și unități din Regimentul de Securitate București[51].

Inginerul Vernichescu a fost capturat în la 5/6 mai 1949 în podul grajdului gospodăriei sale din Vârciorova[52]. Tot în mai 1949 au fost prinși Toader zis Radu și avocatul Traian Anderca, din Vălișoara, iar în iunie Gheorghe Sgaverda și Ion Dalea zis Ciocan, din Vârciorova, precum și Petru D. Matei zis Primejdie, din Bolvașnița[53].

---

[47] Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 95-96 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin", dos. 64(2)/1949, f. 52-54). Vezi și Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

[48] Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 96 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin", dos. 64(2)/1949, f. 52-54).

[49] Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 36-39.

[50] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48).

[51] Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 95 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraș-Severin", dos. 64(2)/1949, f. 52-54).

[52] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 243 (doc. de la ASRI, fond „P", dos. 34431, vol. 2, f. 45-48); Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 39.

[53] Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 39-40.

În contextul operațiunilor Securității din primăvara anului 1949 au fost arestați doi membri ai grupului inginerului Vernichescu, precum și 29 de favorizatori. Din „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari" au fost arestați 231 de membri[54]. Între cei arestați s-au numărat: Ion Tănase, Constantin Voichița, Eugen Petruc, dar și Teodor Ungureanu, inginerul Aurel Vernichescu și cei șapte membri ai ramurii de la șantierul Salva-Vișeu, deja amintiți[55]. Avocatul Târziu a reușit să scape, fiind însă urmărit în continuare[56].

Dintre cei 29 de favorizatori ai grupului Vernichescu, în privința vârstei pe primul loc se situau cei între 17-25 de ani (10), urmați de cei între 25-35 de ani (9), 35-50 de ani (8) și în fine cei de peste 50 de ani (2). 22 dintre ei erau țărani săraci, iar ceilalți șapte muncitori. Toți 29 erau apolitici. Cât privește pe cei 231 de membri reținuți ai „Organizației Naționale Creștine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari", 96 dintre ei aveau vârste cuprinse între 35-50 de ani, 77 între 25-35 de ani, 35 între 18-35 de ani, iar 23 peste 50 de ani. Din punct de vedere social, mai mult de jumătate dintre aceștia erau țărani săraci (144), urmați de mijlocași (22) și chiaburi (10), studenți (21) mic-burghezi (19), muncitori (11), comercianți (3) și preoți (1). Situația politică se prezenta astfel: neîncadrații erau peste 50% (133), ceilalți fiind țărăniști (24), membri ai Frontului Plugarilor (35), PMR (20) și UTM (4), legionari (7) și simpatizanți legionari (1), liberali (4), din Partidul Social-Democrat Independent (2), din fostul Grup Etnic German (1)[57].

Ca urmare a distrugerii grupului Vernichescu și a organizației lui Ion Tănase a fost capturat și armementul și munițiile acestora: arme „de război" (3), pistoale mitraliere (4), pistoale și revolvere (11), cartușe (692) și grenade (18)[58].

5. **Față în față: justiția comunistă și „bandiții"**

Pentru a oferi un exemplu celor care ar mai fi dorit să se opună regimului „democrat-popular", dar și pentru mobilizarea populației, autoritățile au decis realizarea unui proce spectacol la Timișoara, în care au fost incluși li-

[54] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 429, 441.
[55] *Ibidem*, f. 428-429.
[56] *Ibidem*, f. 429.
[57] *Ibidem*, f. 423.
[58] *Ibidem*, f. 444.

derii unor formațiuni de rezistență din Banat, capturați de Securitate în iarna-primăvara anului 1949. În lotul exemplar au intrat: Spiru Blănaru, Petru Domăşneanu, Gheorghe Smultea, Petre Puşchiță zis Liber, Nicolae Ghimboaşă zis Micluț, Romulus Marițescu zis Fert, Petru Puşchiță zis Mutaşcu, Gheorghe Luminosu, Aurel Vernichescu, Ion Tănase, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu (ultimii patru foşti lideri ai „Organizației Naționale Creştine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari"). Merită menționat că mulți dintre cei amintiți nici măcar nu se cunoşteau între ei. Procesul s-a desfăşurat la Tribunalul Militar Timişoara şi a început la 21 iunie 1949, având parte de o extinsă publicitate[59]. A fost în mod clar un proces politic, după cum o dovedesc documentele organizațiilor locale de partid[60].

Prin sentința nr. 1091/25 iunie 1949 a Tribunalului Militar Timişoara s-au acordat următoarele pedepse: Spiru Blănaru, Petru Domăşneanu, Ion Tănase, Petru Puşchiță zis Mutaşcu, la moarte prin împuşcare şi confiscarea averii; Romulus Marițescu zis Fert, moarte prin împuşcare, confiscarea averii şi 5 000 de lei amendă; Aurel Vernichescu, muncă silnică pe viață, confiscarea averii şi 5 000 de lei amendă; Gheorghe Popovici, muncă silnică pe viață şi confiscarea averii; Teodor Ungureanu, 20 de ani muncă silnică, confiscarea averii şi 10 000 de lei cheltuieli de judecată; Gheorghe Smultea, 20 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5 000 de lei amendă; Nicolae Ghimboaşă zis Micluț, 20 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, 5 000 de lei amendă corecțională şi confiscarea averii; Petre Puşchiță zis Liber, 15 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5 000 de lei cheltuieli de judecată; Gheorghe Luminosu, 10 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională şi 20 000 de lei „amendă, drept cheltuieli de judecată"[61]. Recursurile şi cererile de grațiere ale condamnaților au fost respinse prin decizia nr. 1201/1949[62]. Spiru Blănaru, Petru Domăşneanu, Romulus Marițescu zis Fert,

---

[59] „Eri a început la Tribunalul Militar Timişoara judecarea unei bande subversive teroriste", în *Scânteia*, nr. 1458, 22 iunie 1949, p. 1.

[60] DJAN Timiş, fond „Comitetul Județean PMR Severin", dos. 1804, f. 83; Idem, fond „Comitetul Județean PMR Timiş-Torontal. Secția Administrativă", dos. 102/1949, f. 1-4, 110-112.

[61] „Sentința în procesul bandei subversive-teroriste", în *Scânteia*, nr. 1462, 26 iunie 1949, p. 1.

[62] Proces verbal de execuție, în Doina Magheți, *Spiru Blănaru. Portret din fragmente salvate*, Timişoara, Editura Marineasa, 1998, p. 35.

Petru Puşchiţă zis Mutaşcu şi Ioan Tănase au fost executaţi în 16 iulie 1949, orele 3:30, în Pădurea Verde, lângă Timişoara[63].

Nemulţumit de pedepsele primite de ceilalţi membri ai lotului, generalul-maior Alexandru Nicolschi, adjunct al şefului Securităţii, care supervizase ancheta partizanilor din Banat, a decis eliminarea lor. Aurel Vernichescu, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu, Petre Puşchiţă zis Liber, Nicolae Ghimboaşă zis Micluţ, Gheorghe Smultea şi Gheorghe Luminosu, condamnaţi la diferite perioade de detenţie, au fost ridicaţi din penitenciarul Timişoara (sau Gherla ori Aiud, informaţiile disponibile sunt divergente) la 2 august 1949 şi asasinaţi[64]. În mod evident era vorba de o crimă chiar şi potrivit legislaţiei Republicii Populare Române.

Alte procese şi condamnări au avut loc în a doua jumătate a anului 1949 şi în 1950. Sub acuzaţia „crima de uneltire contra ordinii sociale" – participare la „Organizaţia Naţională Creştină de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari" –, Cezar Chirca, fost plutonier major (deblocat), din comuna Freidorf, judeţul Timiş, a fost condamnat prin sentinţa nr. 1760/8 decembrie 1949 a Tribunalului Militar Timişoara la 9 ani temniţă grea, 10 ani degradare civică, confiscarea averii şi 2 000 de lei cheltuieli de judecată[65].

Între susţinătorii organizaţiei s-a numărat şi Tiberiu Sevici, avocat din Lugoj, care fusese membru PNL şi chiar deputat al acestei formaţiuni politice în anii '30 ai secolului trecut. Din 1940 a devenit notar, ceea ce a impus renunţarea la politică[66]. Traian Zboroştean, din satul Peştere, comuna Căvărani (azi Constantin Daicoviciu), era un om simplu, fără ştiinţă de carte, fost membru al PNŢ. În anchete el avea să recunoască apartenenţa sa la organizaţia lui Ioan Târziu, pentru că aveau în comun aceleaşi idei politice. Zboroştean a recunoscut chiar că a îndeplinit funcţia de curier al lui Ioan Târziu. De fapt, cum avea să descopere Securitatea, avocatul Târziu îl apă-

---

[63] ASRI, fond „D", dos. 7805, vol. 1, f. 42, 68-69; *Cu unanimitate de voturi...*, p. 86-87.

[64] ASRI, fond „D", dos. 7805, vol. 1, f. 11; Marius Oprea (ed.), *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 327-331 (document din anexele la dos. 9831/septembrie 1991, Parchetul General, aşa-numitul „proces al comunismului", constituit în urma plângerii penale formulate de AFDPR) şi notele 534-535; Eugen Şahan, „«Transporturile morţii» în contextul rezistenţei naţionale (unele aspecte ale crimei politice în comunism, 1945-1964)", în *Analele Sighet*, vol. 1, 1995, p. 153.

[65] *Cu unanimitate de voturi...*, p. 98.

[66] Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. IV, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 9.

rase pe Zboroştean într-un proces desfăşurat în 1942. Ştiind că era urmărit, ţăranul din Căvărani l-a ajutat pe avocat în anul 1949, dar fără a se încadra în organizaţie[67]. Petru Maior fusese şi el avocat, membru PNL, şi era căsătorit cu sora lui Ioan Târziu, Maria Maior[68]. Tiberiu Sevici, Traian Zboroştean, soţii Petru şi Maria Maior au fost arestaţi la 26 martie 1949. Depuşi mai întâi la Securitatea din Lugoj, ulterior au fost transportaţi cu toţii la Timişoara[69]. Prin sentinţa nr. 307/1950 au fost condamnaţi: Traian Zboroştean, 3 ani închisoare corecţională şi un an interdicţie corecţională; Tiberiu Sevici şi Petru Maior, 2 ani închisoare corecţională şi un an interdicţie corecţională; Maria Maior, un an închisoare corecţională şi un an interdicţie corecţională. Pe deasupra, toţi erau obligaţi la plata cheltuielilor de judecată. Ca urmare a recursului, pedeapsa lui Petru Maior avea să se reducă de la 2 la un an închisoare corecţională[70]. Traian Zboroştean a lucrat la Canalul Dunăre-Marea Neagră, fiind eliberat în 1954[71]. Traian Sevici a fost şi el deţinut la Canalul Dunăre-Marea Neagră, pe şantierul de la Poarta Albă[72].

Cei mai mulţi dintre membrii nucleelor din jurul inginerului Ion Vernichescu au fost şi ei arestaţi, anchetaţi, judecaţi şi condamnaţi. Redăm în continuare situaţia anilor de închisoare pe care i-au făcut aceşti oameni. Din Vârciorova: Nicolae Stângu, 10 ani închisoare şi 2 ani deportare în Bărăgan; Petru Jumanca, 7 ani închisoare şi 6 ani deportare în Bărăgan; Adam Jumanca zis Brut, 4 ani închisoare; Ion Jumanca Senior, 2 ani închisoare; Gheorghe Cristea, 2 ani închisoare; Gheorghe Simion, un an şi şase luni închisoare; Ion Ciocan Dalea, un an şi şase luni închisoare; Gheorghe Sgaverdea zis Primarul, 2 ani închisoare; Ion Jumanca zis Măcescu, un an şi şase luni închisoare[73]. Din Bolvaşniţa: Filimon Liuba, chiabur, 11 ani închisoare; Nicolae Liuba, 4 ani închisoare; Petru Matei Dragomir zis Primejdie, 5 ani închisoare; Ilie Dragomir, un an închisoare; Ion Dragomir şi Ion Turnea zis Ţăranu, câte şase luni închisoare. Învăţătorul Ioan Popescu a executat şi el mai mulţi ani de puşcărie[74]. Dintre cei de mai sus, Nicolae Liuba, care avea doar 19 ani când a fost arestat (la 19 martie 1949), după

---

[67] *Ibidem*, p. 15-16, 20-21.
[68] *Ibidem*, p. 10, 19.
[69] *Ibidem*, p. 9-10.
[70] *Ibidem*, p. 21-22.
[71] *Ibidem*, p. 15-16.
[72] *Ibidem*, p. 23.
[73] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 26-27.
[74] *Ibidem*, p. 27-31, 43, 46.

ce a fost „torturat, legat la mâini şi la picioare, pus în cui ca o haină", a trecut prin numeroase puşcării din ţară: Caransebeş, Timişoara, Gherla, dar şi prin lagărul Poarta Albă, de la Canalul Dunăre-Marea Neagră[75].

În cadrul grupului din Petroşniţa-Vălişoara-Ilova s-au acordat mai multe pedepse: Gheorghe Suciu, din Petroşniţa, 12 ani închisoare; Traian Anderca, Vălişoara, 11 ani închisoare; Toader zis Radu, Vălişoara, 9 ani închisoare; Filon zis Râcu, Vălişoara, 8 ani închisoare; Ion Bona, Ilova, 9 ani închisoare; Ianăş zis Chera, din Vălişoara, 7 ani închisoare; Rusalin zis Cartof, Vălişoara, 7 ani închisoare; Ion Hurduzeu, din Petroşniţa, 5 ani închisoare; Gheorghe P. Bona, Ilova, 4 ani închisoare ş.a. Petru I. Tocaci, din Turnu-Ruieni, s-a ales cu 5 ani închisoare, iar Ion M. Dragalina, din Borlova, cu un an închisoare. Din poziţia sa de deputat în Marea Adunare Naţională, Sabin Văran, din Bucova, a reuşit să scape de arestare, dar avea să fie depistat şi reţinut în aprilie 1959. Iniţial a fost condamnat la moarte, apoi la 25 de ani, iar în cele din urmă la 5 ani închisoare, sub acuzaţia de a-i fi susţinut pe partizanii anticomunişti[76].

6. **Ultimii membri ai grupului**

Cu toate arestările masive în rândurile „Organizaţiei Naţionale Creştine de Luptă Împotriva Comunismului. Partizanii României Mari", unii dintre membri au reuşit să scape, devenind fugari şi depunând eforturi pentru reorganizare. La sfârşitul verii-începutul toamnei anului 1949, aceştia erau semnalaţi de Securitate ca făcând propagandă antiguvernamentală în rândurile populaţiei împotriva măsurilor luate de autorităţi cu privire la treierat şi la predarea cotelor obligatorii de grâu. Dacă e să dăm complet crezare celor scrise în documentele oficiale, membrii organizaţiei aveau (încă) misiunea de a trece la răzvrătire, ocupând instituţiile de stat din comunele în care activau[77], deşi majoritatea liderilor importanţi fuseseră deja arestaţi şi executaţi.

Învăţătorul Ion Udrea, locotenent în rezervă, invalid de pe frontul de Est, şi Constantin Jumanca zis Dălescu, din Vârciorova, judeţul Severin, au stat ascunşi doi ani în munţi sau în localităţile din zonă, mutându-se tot timpul, pentru a nu fi depistaţi de Securitate. În noiembrie 1950 ei şi-au

[75] *Ibidem*, p. 46.
[76] *Ibidem*, p. 31-33.
[77] ASRI, fond „D", dos. 2168, f. 419.

făcut un bordei, căptuşit cu lemn de brad, pe proprietatea lui I. Jumanca zis Măcescu. Au stat acolo toată iarna, însă în primăvara anului 1951 au fost descoperiţi prin trădare. Constantin Jumanca a fost surprins pe când se dusese să aducă apă şi a fost rănit în timpul încercării de a scăpa din încercuirea Securităţii. Deşi dispunea de armament, muniţii şi grenade, Ioan Udrea, care era în bordei, a decis să se predea („dragostea de viaţă şi sentimentul creştin m-au învins“, avea să noteze în memoriile sale)[78]. În anchetele care au urmat, securiştii căutau să obţină de la arestaţi date care să permită acordarea de condamnări mari, spre exemplu legătura între grupuri care nu ştiau unele de existenţa altora, să declare că erau legionari, deşi aceştia nu avuseseră niciodată vreo relaţie cu Mişcarea Legionară[79]. Ion Udrea a fost judecat şi condamnat la 13 ani închisoare. Întrucât avea o infirmitate la o mână, dobândită pe front, nu a fost trimis la minele de plumb, ci la închisoarea Gherla, ulterior trecând şi pe la Aiud şi Jilava, în cele din urmă ajungând la Periprava, în Delta Dunării[80]. Constantin Jumanca, a făcut şi el 9 ani de închisoare şi 5 ani domiciliu obligatoriu în Bărăgan[81].

După cum am menţionat, Ioan Târziu a reuşit să scape de arestare în martie 1949. Ulterior el şi-a format un grup înarmat, în total patru persoane, care în iunie 1950 se ascundeau în jurul „Poenilor Înalte“ şi apa „Igegu“[82]. În toamna aceluiaşi an unul dintre aceşti partizani a fost capturat de Securitate, iar un altul s-a despărţit de grup în condiţii neelucidate, devenind fugar izolat[83]. Potrivit altor date, după lichidarea grupului condus de Aurel Vernichescu, în 1949, Ioan Târziu şi Miron Ivănescu ar fi dispărut de la domiciliu şi s-ar fi ascuns în regiunea muntoasă a judeţului Mehedinţi[84]. Ioan Târziu a fost capturat de Securitate la Arad, în 29 aprilie 1951[85]. Mai rămăsese ca fugar izolat doar Miron Ivănescu, din comuna Borlova, judeţul Severin, urmărit de Regionala de Securitate Severin[86]. Însă conform unor surse orale/memorialistice, acesta ar fi fost deja împuşcat mortal de Securi-

[78] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 40-41, 106, 108. Vezi şi Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 88.

[79] Mărturia lui Ioan Udrea, Caransebeş, judeţul Caraş-Severin, în Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 230.

[80] *Ibidem*, p. 231; Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 26-27, 108.

[81] Petru Cocârţeu, *op. cit.*, p. 26-27.

[82] ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 387, 391.

[83] *Ibidem*, f. 406.

[84] *Ibidem*, f. 321; vezi şi f. 8.

[85] *Ibidem*, f. 276; vezi şi f. 8; Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 321 (secţiunea „Dicţionar biografic“).

[86] ASRI, fond „D“, dos. 2168, f. 276; vezi şi f. 8.

tate în 18-19 martie 1949[87] ori s-ar fi sinucis în 1950, la Pietrele Albe, pentru a nu cădea viu în mâinile Securității[88]. Prin sentința nr. 1225/22 decembrie 1951 a Tribunalului Militar Timișoara, Ioan Târziu a fost condamnat la 15 ani muncă silnică[89].

Victor Bisericosu, din Baia de Aramă, fost curier al grupului Târziu-Vernichescu, a fost și el arestat, judecat și condamnat. În 1955 se afla în penitenciarul din Lugoj. De etnie țigan, el se remarcase prin bunătate, altruism și prin dorința de a învăța cât mai multe. A lăsat o impresie excelentă asupra colegilor de la Canalul Dunăre-Marea Neagră și din închisoarea Lugoj care – deși de regulă proveneau din medii mai bogate și mai culte – l-au acceptat pentru calitățile lui dovedite în situații limită. Pentru Bisericosu condiția de deținut politic reprezenta un blazon pe care îl purta cu demnitate în fața securiștilor[90].

7. Concluzii

Inginerul Aurel Vernichescu și avocatul Ioan Târziu, foști lideri ai organizației județene Severin a Partidului Național Țărănsc, au devenit în toamna-iarna anului 1948-1949 conducătorii unei formațiuni de rezistență care activa în satele de la sud și est de orașul Caransebeș. Era vorba mai mult de o rețea de grupuscule pasive, care așteptau un moment prielnic pentru a trece la acțiune. „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului, Partizanii României Mari“ (cunoscută și sub numele de „Vulturul Negru“ sau „Bastionul Negru“) a fost constituită la Timișoara în toamna anului 1948 din inițiativa lui Ion Tănase, funcționar particular, și el fost membru al Partidului Național Țărănesc. Fomațiunea s-a extins în județele Timiș-Torontal, Arad, Caraș și Severin, principalele centre fiind orașele Timișoara și Arad. Organizația lui Ion Tănase a avut un plan de declanșare a răscoalei anticomuniste în zona de sud-vest a României, prin atacarea simultană și ocuparea instituțiilor publice, a sediilor Partidului Comunist etc. în principalele orașe din regiune, dar și în sate. Planul urma să fie pus în aplicare în noaptea de 18/19 martie 1949, vizându-se nici mai mult, nici mai puțin decât înlăturarea regimului comunist. Între cele două

[87] Petru Cocârțeu, *op. cit.*, p. 32-33, 40.
[88] Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 87-88.
[89] Adrian Brișcă (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 321 (secțiunea „Dicționar biografic").
[90] Nicolae Marinică, *Jurnalul unui „bandit"*, București, Editura Ramida, 1996, p. 128-129.

formaţiuni amintite s-a stabilit o colaborare în februarie-martie 1949. Există indicii documentare că organizaţia lui Ion Tănase s-ar fi subordonat inginerului Aurel Vernichescu.

Planurile acestor luptători anticomunişti erau fără nici o îndoială departe de realitate. Ei nu se întrebaseră prea serios cu ce efective, cu ce resurse puteau trece la punerea în aplicare a planului lor şi mai ales cu ce şanse de succes, având în vedere concentrarea de forţe represive din zonă. Securitatea a şi prevenit acţiunea proiectată pentru 18/19 martie 1949, trecând la reţinerea membrilor şi susţinătorilor organizaţiei. Peste 250 de persoane au fost arestate în primăvara anului 1949, inclusiv liderii Ion Tănase, Aurel Vernichescu, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu ş.a. Aceştia au fost implicaţi într-un proces-spectacol, desfăşurat în iunie 1949 la Timişoara. Primul dintre ei a fost condamnat la moarte şi executat în iulie 1949, iar ceilalţi la lungi termene de detenţie, ceea ce nu a împiedicat asasinarea lor în august acelaşi an. Era ultimul act din operaţiunea de anihilare a uneia dintre cele mai ambiţioase formaţiuni de rezistenţă anticomunistă din Banat.

„THE PARTISANS OF GREAT ROMANIA, THE CHRISTIAN NATIONAL ORGANIZATION FOR FIGHTING AGAINST COMMUNISM" AND THE PLAN OF RISING IN ARMS OF BANAT (1948-1949)

– Summary –

In the autumn-winter of 1948-1949, the engineer Aurel Vernichescu and the attorney Ioan Târziu, former leaders of the county organization of Severin of the Peasant National Party, became the leaders of an opposition group that used to activate in the villages of the area from the South and East of Caransebes. It was more about a net of passive clusters, waiting for a favorable time to take action. „The Partisans of Great Romania, the Christian National Organization for Fighting against Communism" (also known as „the Black Eagle", or „the Black Bulwark") was set up in Timişoara, in the autumn of 1948, by Ion Tănase, a private clerk, former member of the Peasant National Party. The organization extended to the counties of Timiş-Torontal, Arad, Caraş and Severin, its main centers still remaining the cities of Timişoara and Arad. Ion Tănase's group had a plan of setting up the anticommunist revolt in South-Eastern Romania, through simultaneous attack and occupation of public institutions, headquarters of the Communist Party etc., in the main cities and villages in the region. The plan was to be applied during the night of March 18th-19th, 1949, and the aim was, none the less, to overthrow the communist regime. In February-March 1949, the two organizations began to work together. There are documentary

clues regarding the subordination of Ion Tanase's group to that of the engineer Aurel Vernichescu.

No doubt the plans of these anticommunist fighters were far away from reality. They didn't seriously wonder about the forces, the resources to put the plan into practice, and especially about their chances of success, taking the concentration of repressive forces in the area into account. The Security forestalled the action planned for March 18th-19th, 1949, by arresting the organization's members and sustainers. More than 250 individuals were arrested in the spring of 1949, among them the leaders Ion Tănase, Aurel Vernichescu, Gheorghe Popovici, Teodor Ungureanu etc. They were dragged into a trial-show, in June 1949, in Timişoara. The first one mentioned was sentenced to death and executed in July, 1949, while the others were condemned to long periods of detention, which, on the other hand, did not hinder their assassination in August, the same year. That was to be the last act of the operation of annihilating one of the most ambitious groups of anticommunist opposition in Banat.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Dan Constantin Mâţă

Limitele „fericirii proletare": obligaţiile fundamentale ale cetăţeanului în România „democrat-populară"

La data de 6 martie 1945, în România s-a instalat un guvern al Frontului Naţional-Democrat condus de dr. Petru Groza, nucleul acestei coaliţii guvernamentale fiind constituit din Partidul Comunist, forţă politică în plină ascensiune datorită, în primul rând, prezenţei forţelor de ocupaţie sovietice[1]. În următorii doi ani, se desfăşoară ofensiva comunistă împotriva democraţiei româneşti, ce încerca să-şi regăsească vitalitatea, prin obstrucţionarea activităţii partidelor politice de opoziţie, prin fraudarea alegerilor din noiembrie 1946 şi prin adoptarea unor măsuri legislative care asigurau controlul statului în viaţa economică şi eliminau manifestarea liberă a iniţiativei private. La sfârşitul anului 1947, România era o ţară controlată de comunişti, ceea ce a permis lichidarea forţelor de opoziţie (Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal) şi înlăturarea monarhiei, la data de 30 decembrie 1947[2].

Pentru consolidarea noului regim politic era necesar un nou cadru constituţional care să înscrie statul român pe traiectoria „democraţiilor populare". Constituţia din 1923 catalogată de comunişti drept retrogradă, „un adevărat model de făţărnicie, caracteristică democraţiei burgheze"[3], a fost considerată inacceptabilă. Victoria „revoluţiei" trebuia marcată prin adop-

[1] Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor, Secolul al XX-lea*, volumul II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfaţă de I. Ciupercă, Iaşi, Institutul European, 2000, p. 307.

[2] Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, Ellipses, 1996, p. 27-28.

[3] *Raportul asupra Proectului de Constituţie făcut de tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej în şedinţa Marii Adunări Naţionale din 9 aprilie 1948*, f. l., Editura Partidului Muncitoresc Romîn, f.a., p. 6.

tarea unei noi legi fundamentale, Constituția fiind pentru orice democrație populară „prima manifestare de vitalitate“[4]. În consecință, obiectivul fundamental al Marii Adunări Naționale, rezultată în urma alegerilor din 28 martie 1948, a fost adoptarea Constituții Republicii Populare Române[5]. Votată la data de 13 aprilie, aceasta a fost percepută, în doctrina epocii, drept actul fundamental care „a oglindit victoriile poporului nostru pe teren social și economic și în special cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare“[6]. În realitate, noul act constituțional inspirat, ca și în cazul celorlalte democrații populare[7], din „monumentul juridic al omenirii“[8], Constituția stalinistă din 5 decembrie 1936[9], a reprezentat una din căile impunerii modelului totalitar sovietic în România[10].

În regimul democrației populare, prezentat ca „una din formele dictaturii populare“[11], o atenție deosebită s-a acordat reglementării drepturilor și libertăților cetățenești. În discursul propagandei comuniste, noile regimuri politice instaurate în Europa Centrală și Orientală după cel de-al doilea război mondial erau văzute ca expresii a luptei de clasă, ca victorii a luptei proletariatului împotriva regimurilor „burghezo-moșierești“. Din acest motiv, în constituțiile comuniste ce aveau ca model democrația sovietică socialistă, „cea mai înaltă formă a democrației“[12], s-au recunoscut numeroase

---

[4] Pierre Paraf, *Les démocraties populaires*, Paris, Payot, 1962, p. 33.

[5] Ioan Scurtu, *Studiu introductiv* în Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, *1948*, București, 2002, p. V.

[6] Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului romîn*, București, Editura Științifică, 1957, p. 358.

[7] Em. Nestor, *Constituția Cehoslovaciei*, în „Justiția Nouă“, nr. 8, noiembrie 1948, p. 295-298; N. Prisca, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, București, Editura didactică și pedagogică, 1963, p. 91-92.

[8] Al. Voitinovici, *La a 13-a aniversare a Constituției staliniste*, în „Analele Româno-Sovietice, Seria Economie-Drept“, anul IV, seria a II-a, nr. 1, octombrie-decembrie 1949, p. 12.

[9] Ioan Scurtu (coordonator), *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918-2001)*, vol. I, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003, p. 207.

[10] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Traducere de Lucian Leuștean, Iași, Polirom, 2001, p. 75.

[11] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Întărirea continuă a regimului democrat-popular în Republica Populară Română*, în *Articole și cuvântări*, ediția a IV-a, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955, p. 552.

[12] *Ibidem*, p. 549.

drepturi politice şi sociale şi s-a îmbogăţit conţinutul libertăţilor publice[13]. În plus, imputându-se caracterul „pur formal“ şi statutul de „simple posibilităţi juridice“ ale drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti proclamate în constituţiile burgheze[14], s-a creat un sistem de garantare materială a exercitării acestor drepturi ca expresie a „realismului“ constituţiilor statelor socialiste[15], considerat ca fiind principiul fundamental care stă la baza deosebirii dintre „instituţia burgheză a drepturilor cetăţeneşti şi cea socialistă“[16].

În literatura juridică comunistă, s-a conturat o adevărată „teorie socialistă a drepturilor cetăţeneşti“[17], care îşi găsea fundamentele ştiinţifice în lucrările lui Marx[18], Lenin[19] şi în actele constituţionale sovietice, în special Constituţia stalinistă din 1936[20]. Se adaugă amendamentele delegaţiei sovietice la *Declaraţia universală a drepturilor omului* (1948) prin care s-a insistat asupra a două aspecte: asigurarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale tuturor oamenilor, fără nici o deosebire, şi garantarea realizării acestor drepturi ţinându-se cont de trăsăturile particulare, economice, sociale şi naţionale, ale fiecărei ţări[21].

---

[13] Pierre Paraf, *op. cit.*, p. 34-38.

[14] Tudor Drăganu, *Drepturile fundamentale ale cetăţenilor în Constituţia Republicii Socialiste România*, în „Justiţia Nouă“, nr. 3, 1966, p. 14-15. În discursul juridic, excesiv de politizat, al deceniului şase se afirma că în „orânduirile burgheze“ libertăţile cetăţeneşti „se reduceau la libertatea de a fi exploatat“ (vezi Petre Belle, *Dezvoltarea Constituţiei în cei zece ani de existenţă a R.P.R.*, în „Justiţia Nouă“, anul XIII, nr. 7, 1957, p. 1187).

[15] N. Prisca, *Bazele statului şi dreptului R.P.R.*, Bucureşti, Litografia Învăţământului, 1955, p. 106, 127-128; Idem, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1963, p. 45; Tudor Drăganu, *Curs de Drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Universităţii „V. Babeş“ Cluj, 1953, p. 468-469.

[16] Ioan Muraru, *Tezele leniniste cu privire la drepturile şi libertăţile democratice*, Extras, „Analele Universităţii Bucureşti. Ştiinţe juridice“, anul XIX, nr. 1, 1970, p. 8; *Raportul asupra Proectului de Constituţie făcut de tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej în şedinţa Marii Adunări Naţionale din 9 aprilie 1948*, f. l., Editura Partidului Muncitoresc Român, f.a., p. 23; Dionisie Ionescu, Gheorghe Ţuţui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 358, 375.

[17] Imre Szabó, *Les constitutions socialistes et les droits des citoyens*, Tirage à part, „Revue roumaine de sciences sociales. Série de Sciences juridiques“, Tome 12, N° 1, 1968, p. 1-3 ; Jean Rivero, *Les libertés publiques*, vol. 1, *Les droites de l'homme*, 4e édition mise à jour, Paris, Presses Universitaires de France, 1984, p. 87-93.

[18] Imre Szabó, *op. cit.*, p. 3.

[19] A se vedea, în acest aspect, articolul mai sus citat al lui Ioan Muraru.

[20] Avram Bunaciu, *Aniversarea Constituţiei staliniste*, în „Justiţia Nouă“, nr. 9-10, decembrie 1948, p. 405-407.

[21] Mikhail M. Narinski, *L'Union Soviétique et le problème des droits de l'homme dans la première moitié des années soixante-dix*, în Antoine Fleury, Carole Fink, Lubor Jílek (eds), *Les droits de l'homme en Europe depuis 1945*, Bern, Peter Lang, 2003, p. 321.

Alături de diverse drepturi politice și social-economice[22] (unele dintre ele având caracter de noutate, precum dreptul la muncă[23], dreptul la odihnă, dreptul la ocrotire socială, dreptul la învățătură)[24], Constituția din 13 aprilie 1948 a prevăzut și o serie de obligații pentru cetățenii români. În mod similar cu majoritatea documentelor constituționale de esență comunistă[25], acest act fondator pentru regim ce trebuia să se deosebească „ca cerul de pământ de constituțiile impuse popoarelor de clasele asupritoare din țările imperialiste"[26], conține și un titlu special (Titlul III) denumit *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*[27]. Evidențierea obligațiilor cetățenești în cuprinsul unui titlu al legii fundamentale nu făcea parte din tradiția constituțională românească[28]. Pentru prima dată, Constituția din

---

[22] În categoria drepturilor „privind activitatea social-economică" a cetățenilor au fost înscrise dreptul la muncă, dreptul la odihnă, dreptul la învățătură și dreptul la asigurare materială, iar în cuprinsul drepturilor și libertăților social-politice „dreptul de vot, libertatea conștiinței, libertatea presei, a cuvîntului, a întrunirilor, a meetengurilor, a cortegiilor, a manifestațiilor, precum și dreptul cetățenilor de a se asocia în organizații cu scopuri care să nu contrazică ordinea democratică stabilită prin Constituție" (Emil Feraru, *Constituția Republicii Populare Române arma legislativă de bază a democrației noastre populare în construirea socialismului*, în „Justiția Nouă", anul VII, nr. 1, 1951, p. 275-276; Nistor Prisca, *Dinamica instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor în orînduirea socialistă*, în „Analele Universității București. Științe juridice", anul XXII, nr. 1, 1973, p. 20).

[23] În cadrul drepturilor publice, Constituțiile României din 1866 și 1923 consacrau doar „libertatea muncii", ca una din libertățile primordiale ale cetățeanului (C.G. Dissescu, *Cursul de drept public român*, Bucuresci, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1890, p. 379-380; Paul Negulescu, *Curs de drept constituțional român*, București, Editat de Alex. Th. Doicescu, [1927], p. 526-527).

[24] Nistor Prisca, *Crearea și dezvoltarea istorică a instituției drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor în anii puterii populare*, în „Analele Universității București. Științe juridice", anul XVIII, nr. 2, 1969, p. 34-35; Pop Teodor Leon, *Constituțiile României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 62; A. Schreiber, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*, în „Justiția Nouă", nr. 3-4, martie-aprilie 1948, p. 70.

[25] Nistor Prisca, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 16.

[26] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Romîn, 21 februarie 1948*, în *op. cit.*, p. 143.

[27] Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României, Acte și documente, 1741-1991*, București, Lumina Lex, 1998, p. 770-772; Traian Broșteanu, *Liniile mari ale Constituției Republicii Populare Române*, în „Justiția Nouă", nr. 3-4, martie-aprilie 1948, p. 64-65; A. Schreiber, *op. cit.*, p. 69-71.

[28] Uriașa dilemă a înscrierii îndatoririlor, atât cele naturale cât și cele sociale, în actul constituțional a animat dezbaterile constituanților încă din zorii declarării solemne a drepturilor omului și ale cetățeanului (vezi Marcel Gauchet, *Revoluția drepturilor omului*, tra-

27 februarie 1938 a stipulat în Titlul II *Despre datoriile şi drepturile Românilor*[29], dar acest act este expresia constituţională a regimului lui Carol al II-lea, un regim cu nuanţe dictatoriale. Pe aceste premise, actul fundamental carlist a fost catalogat ca fiind o constituţie octroiată[30], care a părăsit concepţia individualistă, aşezând societatea românească „pe baze comunitare", în care „toţi cetăţenii sunt datori ca, prin activităţile lor, să concure la dezvoltarea şi promovarea colectivităţei"[31].

Constituţiile anterioare, Constituţia din 1 iulie 1866 şi Constituţia din 29 martie 1923, mai apropiate de conceptul modern al democraţiei reprezentative, nu conţineau decât un titlu *Despre drepturile Românilor*[32]. Prezenţa acestei denominaţii nu excludea, însă, recunoaşterea unor îndatoriri ale cetăţenilor ştiut fiind, în primul rând, faptul că în conţinutul cetăţeniei moderne „drepturile implică unele responsabilităţi pentru cei care le exercită"[33]. În ambele aşezăminte constituţionale se stipula obligativitatea învăţământului primar (art. 23 alin. 5 respectiv art. 24 alin. 2) şi interdicţia de a intra, fără aprobarea guvernului, în serviciul unui stat străin, sub sancţiunea pierderii cetăţeniei (art. 30 alin. 1, respectiv art. 32 alin. 1). În plus, la baza Constituţiei din 1923 s-a aflat concepţia conform căreia drepturile şi libertăţile individuale sunt „funcţii sociale" ceea ce implică şi prezenţa unor datorii ce decurg din exercitarea de către cetăţean a drepturilor sale în societate[34].

---

ducere din limba franceză de Angela Cismaş, Bucureşti, Editura Trei, 2004, p. 92-96, 257-272; Stéphane Rials, *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului*, traducere de Ciprian Dumea, Nadia Farcaş, Mirela Mircea, Iaşi, Polirom, 2002, p. 118-124). Însă, cu excepţia vremelnică a unor constituţii (precum cele franceze din 1793 şi 1848 sau cele ale unor regimuri autoritare din perioada interbelică), evitarea înscrierii acestor îndatoriri a fost o caracteristică a dreptului burghez. O problemă asemănătoare s-a conturat şi în arhitectura constituţională nord-americană, unde datorită versiunii anglo-saxone a teoriei liberale „oamenii au drepturi perfecte dar nu şi îndatoriri perfecte faţă de comunităţile lor" (Francis Fukuyama, *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, traducere de Mihaela Eftimiu, Bucureşti, Editura Paideia, 1994, p. 279-282).

[29] Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 590-593.

[30] Barbu B. Berceanu, *Istoria constituţională a României în context internaţional: Comentată juridic*, Bucureşti, Editura Rosetti, 2003, p. 340.

[31] Paul Negulescu, *Principiile fundamentale ale Constituţiunei din 27 februarie 1938*, Bucureşti, Atelierele Zanet Corlăteanu, 1938, p. 61-63.

[32] Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 383-387, 529-535.

[33] J.M. Barbalet, *Cetăţenia*, Traducerea din engleză şi introducerea la ediţia română de Viorel Vizureanu, Bucureşti, Editura Du Style, 1998, p. 42.

[34] Angela Banciu, *Istoria vieţii constituţionale în România (1866-1991)*, Bucureşti, Casa de editură şi presă Şansa S.R.L., 1996, p. 61-62.

Legiuitorul comunist şi doctrina juridică socialistă nu au privit drepturile cetăţeneşti nici ca „drepturi naturale" ale individului (teoria „drepturilor înăscute" fiind considerată ca fiind „complet lipsită de bază ştiinţifică"[35]) şi nici ca „funcţii sociale". Spre deosebire de statul capitalist, caracterizat ca fiind expresia antagonismului dintre sistem şi individ, în statul comunist interesele generale ale muncitorilor erau prezentate ca fiind identice cu cele ale puterii etatice. Pe această premisă, în dreptul constituţional socialist s-a impus teza conform căreia drepturile cetăţeneşti „sunt în general expresiile juridice condensate ale relaţiei care există între economie, politică (stat) şi cetăţeni"[36], această relaţie fiind determinată, în primul rând, de elementul trecerii mijloacelor de producţie în proprietatea statului[37].

Pornind de la această viziune asupra naturii şi conţinutului drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, s-a susţinut necesitatea reglementării obligaţiilor cetăţeneşti în actul constituţional ca mărturie a unităţii, care există în societăţile comuniste, dintre drepturi şi obligaţii[38]. Deoarece în societatea comunistă, cetăţeanul este, în primul rând, un „om angajat, militant activ pentru realizarea scopurilor societăţii"[39] apare ca evidentă „legătura indisolubilă ce există şi trebuie să existe între drepturi şi îndatoriri, îndatoririle apărând în ultimă instanţă ca garanţii ale realizării drepturilor fundamentale, deoarece îndeplinirea lor exemplară asigură climatul favorabil economic, social şi politic realizării acestora din urmă"[40]. S-a ajuns în felul acesta la relativizarea conţinutului oricărui drept, prin formularea unei suspecte intercon-

---

[35] N. Prisca, *Bazele statului şi dreptului R.P.R.*, Bucureşti, Litografia Învăţământului, 1955, p. 286.

[36] Imre Szabó, *op.cit.*, p. 7-8. În literatura juridică socialistă s-au conturat mai multe teorii cu privire la natura juridică a drepturilor şi îndatoririlor fundamentale. Dintre acestea menţionam: teoria capacităţii juridice, teoria statului juridic şi teoria drepturilor subiective, aceasta din urmă bucurându-se de cea mai largă apreciere (Nistor Prisca, *Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor în Republica Socialistă România*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, p. 46-65; Tudor Drăganu, *Natura juridică a drepturilor fundamentale cetăţeneşti*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Iurisprudentia", 1972, p. 31-37).

[37] Imre Szabó, *op.cit.*, p. 10.

[38] Conform Constituţiei staliniste, cetăţenii sovietici sunt ţinuţi „să respecte regulile convieţuirii în societatea socialistă, să respecte legile, să menţină disciplina muncii, să păzească şi să întărească proprietatea obştească. Ei au datoria de onoare a serviciului militar şi datoria sfântă a apărării Patriei " (Al. Voitinovici, *op. cit.*, p. 11).

[39] Ioan Muraru, *Drept constituţional, Cetăţenia română, Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor*, Bucureşti, 1973, p. 109.

[40] *Ibidem*; N. Prisca, *Bazele statului şi dreptului R.P.R.*, Bucureşti, Litografia Învăţământului, 1955, p. 316-317.

diționări între drepturi și obligații, încât „ceea ce este pentru un cetățean conștient o îndatorire este și un drept sfânt, iar ceea ce este un drept este și o îndatorire"[41].

Exemplul clasic în normativizarea acestei relații îl reprezintă evoluția noțiunii de „drept la muncă". Apărut ca o importantă revendicare a mișcării muncitorești de la jumătatea secolului al XIX-lea, perceput ca fiind principalul element al „drepturilor-creanțe"[42], dreptul la muncă s-a transformat, a câștigat noi valențe în societățile socialiste fiind perceput nu doar ca un drept ci și ca o „obligație generală la muncă". Troțki a atras atenția, în *Terorism și comunism* (1921), că omul care nu a fost încă transformat se va strădui să evite munca, deoarece el este „un animal destul de leneș"[43], iar Lenin, adept al unui „serviciu de muncă universal" după modelul serviciului militar obligatoriu[44], considera utopică ideea că „doborând capitalismul oamenii vor învăța deodată să muncească pentru societate, fără nici o normă de drept"[45]. Nelăsându-se mai prejos, unul din teoreticienii iluziilor bolșevice, Karl Radek, denunța „prejudecata burgheză a «libertății de muncă»"[46]. În consecință, pentru edificarea statului comunist obligația cetățeanului de a munci, văzută ca un principiu de bază al socialismului (munca, cu predilecție cea manuală, constituindu-se într-un element structural al mitologiei comuniste)[47], nu trebuia doar subînțeleasă ci prevăzută expres în actele normative. Astfel apare în *Declarația drepturilor poporului muncitor și exploatat* din 4 ianuarie 1918[48] și apoi în constituția socialistă rusă din 10 iulie 1918 și în cea sovietică din 1936[49]. Modelul a fost ulterior

---

[41] S. Feller, *Noua Constituție a Republicii Populare Române*, în „Justiția Nouă", anul IX, nr. 1, 1953, p. 73.

[42] Dominique Schnapper în colaborare cu Christian Bachelier, *Ce este cetățenia?*, Traducere de Gabriela Scurtu Ilovan, Iași, Polirom, 2001, p. 69.

[43] *apud* Chantal Millon-Delsol, *Ideile politice ale secolului XX*, Traducere de Velica Boari, Iași, Polirom, 2002, p. 31-32.

[44] Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne, 1920-2000*, Traducere din engleză de Luana Schidu, București, Humanitas, 2003, p. 96.

[45] *apud* Tudor Drăganu, *Curs de Drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Universității „V. Babeș" Cluj, 1953, p. 504.

[46] *apud* Paul Johnson, *op.cit.*, p. 97.

[47] Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, Traducere din franceză, ediție revăzută și adăugită de autor, București, Humanitas, 1999, p. 123-125.

[48] Vezi Maurice Duverger, *Constitutions et documents politiques*, Cinquième édition mise a jour, Paris, Presses Universitaires de France, 1968, p. 465.

[49] *Ibidem*, p. 481; S.L. Ronin, *Importanța istorică a Constituției staliniste*, în „Justiția Nouă", nr. 9-10, decembrie 1948, p. 465; Imre Szabó, *loc.cit.*, p. 6; Tudor Drăganu, *op.*

preluat de către toate constituțiile de inspirație sovietică, care „consfințesc faptul că în societatea socialistă munca nu este numai o datorie, ci devine o chestiune de onoare și exprimă tendința transformării muncii în prima necesitate vitală a cetățenilor..."[50].

O situație similară se întâlnește și în actele constituționale ale României „democrat-populare". Folosind „principiile celui mai autentic și consecvent democratism din lume, acel al socialismului realizat în Uniunea Sovietică"[51], Constituția Republicii Populare Române din 13 aprilie 1948 privește munca drept „factorul de bază al vieții economice a statului"[52], fiind atât „o datorie a fiecărui cetățean" (art. 12) cât și un drept asigurat de stat prin „organizarea și dezvoltarea planificată a economiei naționale" (art. 19). Elaborată, într-o mai mare măsură, prin „folosirea marei experiențe sovietice a reglementărilor constituționale"[53], cea de a doua lege fundamentală a Republicii Populare Române a fost adoptată la data de 27 septembrie 1952, într-un moment în care regimul se considera suficient de consolidat pentru intrarea într-o nouă etapă. Masiva influență a legislației sovietice se observă și în reglementarea noțiunii de muncă. Cunoscând o lărgire considerabilă sub aspectul garanției materiale stabilite[54], munca este privită nu doar ca un drept „de a căpăta o muncă garantată și plătită potrivit cu cantitatea și calitatea ei" (art. 77) și, totodată, ca prima datorie socială, dar și ca „o chestiune de onoare pentru fiecare cetățean capabil de muncă, după princi-

---

cit., p. 42-60; Nistor Prisca, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 102-103. Constituția U.R.S.S din 31 ianuarie 1924 nu prevedea nimic cu privire la drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor, considerându-se suficientă reglementarea dată în constituțiile republicilor unionale (N. Prisca, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, București, Editura didactică și pedagogică, 1963, p. 83).

[50] N.P. Farberov, *Noi Constituții socialiste*, în „Analele Româno-Sovietice, Seria Drept", anul XV, seria a VI-a, nr. 4, iulie-august 1961, p. 38.

[51] Emil Feraru, *op. cit.*, p. 267.

[52] Petre Belle, *op. cit.*, p. 1179.

[53] S. Feller, *op. cit.*, p. 47.

[54] N. Prisca, *op. cit.*, p. 135, 487-488; Tudor Drăganu, *Drepturile fundamentale ale cetățenilor în Constituția Republicii Socialiste România*, în „Justiția Nouă", nr. 3, 1966, p. 16. În discursul propagandistic al liderului partidului, „asigurarea dreptului la muncă a devenit posibilă abia acum prin existența și dezvoltarea formațiunii socialiste a economiei naționale, prin creșterea neîntreruptă și sistematică a forțelor de producție, prin înlăturarea posibilității crizelor economice și prin lichidarea șomajului" (Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raport asupra Proiectului de Constituție a Republicii Populare Romîne, Prezentat în fața Marii Adunări Naționale, 23 septembrie 1952*, în *op. cit.*, p. 527).

piul, «cine nu munceşte, nu mănâncă»" (art. 15)[55]. În acelaşi timp, în doctrina juridică se sublinia faptul că, dacă „în statele capitaliste, munca este o chestiune particulară a celor ce sunt înrobiţi pentru creşterea bogăţiei capitaliştilor"[56], în democraţia populară „munca a devenit o chestiune de onoare, de glorie"[57].

La nivel practic, perspectiva liderilor comunişti asupra muncii s-a văzut cu prilejul discutării proiectului noului Contract colectiv de muncă, în vara anului 1948. Spre deosebire de vechiul contract[58], acesta stabilea obligaţii şi restricţii noi, constând în sporirea numărului orelor zilnice de lucru şi scăderea zilelor de concediu, reducerea plăţii pentru orele suplimentare, pentru concediul de odihnă neefectuat şi a diurnelor pentru deplasări, precum şi micşorarea valorii avantajelor ocazionale pentru muncitori (precum ajutorul de naştere şi căsătorie). Aceste dispoziţii i-au nemulţumit şi pe unii dintre membrii Biroului Politic (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu) care au atras atenţia asupra faptului că „lipseşte grija faţă de muncitori", că sunt prea multe îndatoriri şi prea puţine drepturi, Iosif Chişinevschi întrebându-se, chiar, dacă „suntem în război"[59]. Tendinţa reducţionistă s-a menţinut însă şi cu prilejul adoptării „Constituţiei muncii", cum pretenţios era numit de către liderii comunişti Codul muncii. Bazat pe principiile codului Uniunii Sovietice din 1922, legea care reglementa raporturile de muncă restrângea drepturile cu privire la plata orelor suplimentare, la un orar mai flexibil pentru tinerii muncitori şi la durata concediului de mater-

---

[55] I. Dragomir, *Constituţia Republicii Populare Romîne – Constituţia construirii socialismului*, în „Justiţia Nouă", anul XII, nr. 6, 1956, p. 918.

[56] Dionisie Ionescu, Gheorghe Ţuţui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 383.

[57] *Ibidem*, p. 360; N. Prisca, *op. cit.*, p. 178-180.

[58] În legislaţia socială a muncii din România Întregită, sub impulsul hotărârilor adoptate în organismele internaţionale de profil, s-au adoptat importante prevederi cu privire la reglementarea duratei muncii, a retribuirii orelor suplimentare şi a protejării categoriilor sociale cu un regim special. Cel mai important act normativ, în acest domeniu, a fost legea din 13 aprilie 1928 care a stabilit măsuri de ocrotire a minorilor şi femeilor în desfăşurarea muncii din sectorul industrial şi comercial şi a introdus în industrie (prin legea din 4 august 1938 aceste dispoziţii s-au extins şi în comerţ) regimul de lucru de 8 ore zilnic sau 48 de ore săptămânal (cu derogările de rigoare), orele suplimentare fiind plătite. Pentru detalii a se vedea Tudor Răţoi, *Din modernizarea României interbelice, Legislaţia socială a muncii*, Iaşi, Editura Antheros, 1998, p. 121-129.

[59] Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. de la 20 august 1948", în Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, *1948*, Bucureşti, 2002, p. 133-152.

nitate[60]. Conştienţi de impactul negativ al tuturor acestor măsuri în mediul muncitoresc, şefii comunişti, precum Vasile Luca, încercau, printr-o logică îndoielnică, să explice cum o micşorare a unor drepturi duce în fapt la sporirea acestora: „ceea ce este cel mai important este ca întreaga clasă muncitoare să înţeleagă că chiar dacă este vorba formal de a pierde anumite drepturi cucerite, aceasta nu micşorează drepturile, ci e ceva numai formal, pentru că Codul acesta şi toate sarcinile datorate către stat, către muncă, către producţie asigură existenţa sa şi îmbunătăţirea vieţii sale"[61].

În mod firesc, un asemenea discurs nu a avut rezonanţă printre muncitori, încât după punerea în aplicare a Codului muncii, în vara anului 1950, membrii Secretariatului C.C. al P.M.R. îşi făceau „autocritica" cu privire la lipsa de entuziasm în explicarea măsurilor restrictive ale acestei legi, ceea ce a permis „duşmanului" să profite de ignoranţa „părţii înapoiate a clasei muncitoare". Eroarea trebuia rapid îndreptată, iar soluţia dată de Gheorghiu-Dej a fost: „cei mai buni agitatori, gazetari, să fie mobilizaţi şi puşi în linie de bătaie. Ascuţişul să fie îndreptat împotriva duşmanului, împotriva indisciplinei, a delăsării"[62].

Depăşirea frecventă a orelor de lucru zilnice şi neplata orelor suplimentare de muncă a rămas, în întreaga perioadă a „democraţiei populare", una din problemele cele mai apăsătoare pentru muncitorul român. Această tristă realitate a atras, în mai multe rânduri, atenţia chiar diriguitorilor partidului. De pildă, cu prilejul discutării în Biroul Politic al C.C. al P.M.R. a Proiectului Planului de Stat pe anul 1962, Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a pronunţat ferm pentru necesitatea retribuirii orelor suplimentare şi a respectării stricte a programului de muncă de 8 ore zilnic, orice depăşire fiind excepţională şi „numai cu aprobarea ministerului, cu aprobarea preşedintelui Consiliului de Miniştri". Pentru justificarea acestei necesităţi, liderul comunist relatează şi o întâmplare elocventă pentru desfăşurarea relaţiilor de muncă în România acelor ani: „Eu am fost la o întreprindere de la Cîmpulung şi mi-a ieşit un muncitor în cale şi mi-a spus că el lucrează 12-14 ore pe zi şi că primeşte salariu numai pentru 8 ore de muncă. Eu l-am întrebat

---

[60] Vezi „Stenograma şedinţei Plenarei a VI-a a C.C. al P.M.R. din 15-17 mai 1950", în Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, *1950-1951*, Bucureşti, 2004, p. 238-249.

[61] *Ibidem*, p. 246.

[62] „Stenograma şedinţei Secretariatului C.C. al P.M.R. din 20 iunie 1950" în Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, *1950-1951*, p. 293-297.

cum se întîmplă acest lucru. El mi-a explicat că la începutul anului aproape nu face nimic, apoi cînd se apropie sfîrşitul anului şi planul trebuie îndeplinit se dă bătaie şi se lucrează în salturi cîte 12-14 ore pe zi"[63].

Tratată prin prisma binomului drept-obligaţie[64], munca nu a fost inclusă în categoria obligaţiilor propriu-zise ale cetăţeanului României „democrat-populare"[65]. La fel ca şi „apărarea şi dezvoltarea bunurilor comune ale poporului" (art. 7, Constituţia din 1948) sau „respectarea şi aplicarea întocmai a Constituţiei şi a legilor ţării" (art. 17, Constituţia din 1952), obligaţia de a munci făcea parte din acele obligaţii esenţiale de care depindea însăşi existenţa şi funcţionarea statului „democrat-popular". Din acest motiv, ele nici nu au fost incluse în titlul referitor la *Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor*.

Constituţia R.P.R din 1948 stabileşte în cuprinsul acestui titlu două obligaţii care revin cetăţenilor români: obligaţia apărării patriei (art. 36 alin. 1) şi obligaţia serviciului militar (art. 36 alin. 2). Sunt două obligaţii fireşti, datoria îndeplinii serviciului militar regăsindu-se şi în constituţiile anterioare[66]. Raţiunea existenţei celeilalte obligaţii, socotită ca o „datorie de onoare", se explică prin necesitatea impunerii unei obligaţii generale, care să incumbe tuturor cetăţenilor şi nu doar celor apţi de serviciul militar.

Materia obligaţiilor cetăţeneşti suferă o puternică ideologizare în cuprinsul celui de-al doilea act constituţional al României „democrat-populare". Urmând tiparul legii fundamentale staliniste[67], Constituţia din 27 septembrie 1952 renunţă la tradiţia constituţională românească (păstrată chiar şi de primul aşezământ constituţional comunist)[68] care statornicea materia

[63] Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, fond C.C. al P.C.R. Cancelarie, dosar nr. 29/1961, filele 24-25.

[64] „Dreptul la muncă având drept condiţie fundamentală existenţa şi dezvoltarea proprietăţii socialiste, apărarea şi dezvoltarea acestei proprietăţi este o îndatorire fundamentală a cetăţenilor" (S. Feller, *op. cit.*, p. 76).

[65] Emil Feraru, *op. cit.*, p. 276.

[66] Eleodor Focşeneanu, *Istoria constituţională a României (1859-1991)*, Bucureşti, Humanitas, 1992, p. 74.

[67] Vezi „Stenograma şedinţei Secretariatului C.C. al P.M.R. din 10 octombrie 1951", în Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, *1950-1951*, p. 596; Tudor Drăganu, *Curs de Drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Universităţii „V. Babeş" Cluj, 1953, p. 502; Jean Rivero, *op. cit.*, p. 90. Pentru textul Constituţiei U.R.S.S. din 5 decembrie 1936 a se vedea Maurice Duverger, *op. cit.*, p. 480-497.

[68] Traian Broşteanu, *op. cit.*, p. 64-65; A. Schreiber, *op. cit.*, p. 69.

drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti la începutul actului constituţional, în cuprinsul ei capitolul intitulat *Drepturile şi datoriile fundamentale ale cetăţenilor* fiind situat la sfârşit, după normele privind organele statului[69]. În acelaşi timp, deşi a fost caracterizată de Gheorghe Gheorghiu-Dej drept „Constituţia construirii socialismului şi a făuririi fericirii şi bunăstării celor ce muncesc"[70], în cadrul ei apar noi obligaţii de care sunt ţinuţi cetăţenii români. Pe lângă „obligaţiile de serviciu, garantate prin măsuri de stat"[71], respectiv obligaţia serviciului militar (art. 91) şi obligaţia apărării patriei (art. 92), sunt reglementate şi acele obligaţii „care exprimă nivelul conştiinţei socialiste a oamenilor muncii" şi „condiţionează construirea într-un ritm cât mai rapid a socialismului şi vieţii fericite"[72]. În cuprinsul acestei categorii de obligaţii, fără nici un corespondent în constituţiile anteriore, intră obligaţia de respectare a Constituţiei şi legilor ţării, obligaţia de păzire, întărire şi dezvoltare a proprietăţii socialiste, obligaţia de respectare a disciplinei muncii, obligaţia de a contribui activ la întărirea regimului de democraţie populară şi la propăşirea economică şi culturală a ţării (art. 90)[73]. Cu excepţia primei obligaţii, care este o obligaţie intrinsecă oricărei societăţi funcţionale, celelalte obligaţii sunt dispoziţii imperative care subordonau ireversibil individul regimului politic.

Prezenţa unor obligaţii de acest gen într-o societate în care „orânduirea democrat-populară s-a consolidat definitiv"[74] putea părea periculoasă, inducând ideea că cetăţenii români nu au o conştiinţă socialistă destul de ridicată, aceasta trebuind consolidată prin măsuri restrictive impuse de actul constituţional. Din acest motiv, s-a încercat justificarea acestei situaţii prin faptul că „socialismul nu a izbândit încă deplin, că ne aflăm în perioada de

---

[69] Capitolul VII (*Drepturile şi datoriile fundamentale ale cetăţenilor*) al Constituţiei Republicii Populare Române din 27 septembrie 1952 a fost redactat de către o subcomisie compusă din Gheorghe Apostol, Chivu Stoica şi Constanţa Crăciun (vezi „Stenograma şedinţei Comisiei pentru redactarea proiectului noii Constituţii" în Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, *1950-1951*, p. 600).

[70] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 514; S. Feller, *op. cit.*, p. 43; Petre Belle, *op. cit.*, p. 1173.

[71] Dionisie Ionescu, Gheorghe Ţuţui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 427-428.

[72] *Ibidem.*

[73] Nistor Prisca, *Crearea şi dezvoltarea istorică a instituţiei drepturilor şi îndatoririlor fundamentale ale cetăţenilor în anii puterii populare*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Ştiinţe juridice", anul XVIII, nr. 2, 1969, p. 36.

[74] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 522.

trecere de la capitalism la socialism"[75] şi, în consecinţă, vigilenţa şi efortul comun trebuiau continuate. În plus, în doctrina juridică socialistă s-a elaborat în anii următori o teorie proprie cu privire la natura juridică şi conţinutul acestui tip de obligaţii. În mod firesc, prima vizată a fost îndatorirea de respectare a „disciplinei muncii". După ce a ocupat un loc privilegiat printre îndatoririle fundamentale ale cetăţeanului, s-a recunoscut că s-a apreciat „în mod greşit" specificul obiectului acestei obligaţii, "care nu poate exista decît ca element al conţinutului raportului juridic de muncă", Constituţia din 1965 abandonând-o[76]. S-a subliniat faptul că, îndatoririle fundamentale nu reprezintă un element al unei relaţii contractuale dintre stat şi cetăţean (chiar dacă fundamentarea lor se făcea în registrul obligaţiilor şi al drepturilor corelative)[77], ci sunt forme de consolidare şi apărare a „măreţelor cuceriri ale oamenilor muncii"[78], prezenţa lor fiind o garanţie că „drepturile cetăţeneşti vor constitui o realitate"[79]. Se susţinea în acelaşi timp că, odată cu întărirea socialismului, aceste obligaţii îşi pierd treptat caracterul strict juridic şi devin „obligaţii sociale şi morale", ca expresii ale conştiinţei sociale şi a moralităţii socialiste[80].

În ciuda acestei justificări doctrinare, problema obligaţiilor cetăţeneşti în societăţile comuniste a rămas în continuare una delicată. Din acest motiv, s-a pus un accent deosebit pe problema drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, subiect favorizat de literatura juridică şi politică din statele comuniste[81]. Chestiunea îndatoririlor pe care le avea cetăţeanul comunist era întot-

[75] *Ibidem.*

[76] Nistor Prisca, *Dinamica instituţiei drepturilor şi îndatoririlor fundamentale ale cetăţenilor în orînduirea socialistă*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Ştiinţe juridice", anul XXII, nr. 1, 1973, p. 21-22.

[77] N. Prisca, *Drept de stat al Republicii Populare Române*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1963, p. 460; Idem, *Contribuţii la studiul instituţiei drepturilor şi îndatoririlor fundamentale ale cetăţenilor*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Seria ştiinţe sociale, Ştiinţe juridice", anul XVII, 1968, p. 16; Idem, *Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor în Republica Socialistă România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 61-62, 292.

[78] I. Dragomir, *op. cit.*, p. 925.

[79] Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 499.

[80] Imre Szabó, *op. cit.*, p. 19-20.

[81] În literatura de profil din România pe lângă lucrările şi studiile deja citate amintim şi T. Drăganu, *Drepturile fundamentale ale cetăţenilor în Constituţia R.S.R.*, în „Justiţia Nouă", nr. 3, 1966; I. Muraru, *Definirea drepturilor fundamentale ale cetăţenilor R.S. România*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Ştiinţe juridice", 1966; Idem, *Garantarea exercitării drepturilor fundamentale ale cetăţenilor*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Ştiinţe juridice", nr. 1, 1971 etc.

deauna tratată succint şi de cele mai multe ori tangenţial, în contextul prezentării drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti.

Realitatea, însă, era mai crudă. În „democraţia-populară" românească, la fel ca în toate societăţile totalitare, obligaţiile sunt mai multe decât cele care incumbă expres şi drepturile sunt mai puţine decât cele oferite în mod formal. Observaţia unui cunoscător al fenomenului totalitar, Curzio Malaparte, că în regimurile totalitare ceea ce nu este interzis este obligatoriu[82], se constituie într-un tragic adevăr. În ciuda unei propagande bogate şi a unor texte legislative generoase, regimurile comuniste nu au asigurat o „cetăţenie politică", ci în cel mai bun caz o formă trunchiată a „cetăţeniei sociale"[83]. Numeroasele drepturi şi libertăţi nu s-au regăsit şi în viaţa reală, iar atât de mult invocatele garanţii s-au dovedit a fi false. Din această perspectivă, abţinerea de la revendicarea unor drepturi şi libertăţi pe care constituţiile democraţiilor populare le recunoşteau în mod formal reprezintă cea mai apăsătoare obligaţie pe care cetăţeanul şi-o asuma, în mod tacit, în orice regim comunist.

LES LIMITES DU „BONHEUR PROLÉTARIEN": LES DEVOIRS FONDAMENTAUX DU CITOYEN DANS LA ROUMANIE „DÉMOCRATE-POPULAIRE"

– **Résumé** –

Dans le régime de la démocratie populaire, un intérêt particulier a été accordé aux droits et aux libertés civiques, mais les Constitutions communistes de 13 avril 1948 et de 27 septembre 1952 ont prévu aussi des devoirs pour les citoyens roumains. La distinction des devoirs civiques dans le contenu d'un titre de la loi fondamentale ne faisait pas partie de la tradition constitutionnelle roumaine. À partir d'une vision spécifique sur la nature et le contenu des droits et des libertés civiques, a été soutenue la nécessité de réglementer les devoirs civiques dans l'acte constitutionnel comme l'expression de l'unité qui existe entre les droits et les obligations dans les sociétés communistes.

La Constitution de la République Populaire Roumaine de 1948 établit deux devoirs qui reviennent aux citoyens roumains, mais la matière des devoirs civiques connaît une forte idéologisation dans le texte du deuxième acte constitutionnel de la Roumanie „démocrate-

[82] *apud* I. Ciupercă, *Totalitarismul, fenomen al secolului XX*, partea I, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1997, p. 244.

[83] Dominique Schnapper în colaborare cu Christian Bachelier, *op. cit.*, p. 71-72; J.M. Barbalet, *op. cit.*, p. 74-91.

populaire“. En même temps, dans son contenu apparaissent de nouvelles obligations dont les citoyens roumains sont tenus. Dans ce cadre législatif, dans la doctrine juridique socialiste a été élaborée une complexe théorie concernant la nature juridique et le contenu de ce type de devoirs. Malgré cette justification doctrinaire, le problème des devoirs civiques dans les sociétés communistes a continué de rester délicat. C'est pourquoi un accent distingué a été posé sur le problème des droits et des libertés civiques, un sujet favorisé par la littérature juridique et politique des États communistes. Le problème des devoirs, qu'un citoyen communiste avait, était toujours traité succinctement et le plus souvent tangentiellement, dans le contexte de la présentation des droits et des libertés civiques. L'article met en évidence les particularités de la notion „des devoirs fondamentaux du citoyen“, comme elle apparaît dans la législation et la doctrine de l'époque.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Liviu Niţu

Distrugerea elitelor politice istorice între anii 1950-1955

Acţiunea comuniştilor români şi a U.R.S.S. de schimbarea a ordinii sociale în România, (începută la 6 martie 1945), a făcut obiectul unui plan de acţiune specific tuturor restructurărilor de sistem din statele est şi central europene. Guvernului Groza, a demarat procesul de restructurare (distrugere) al vechiului regim interbelic. Începând cu anii 1948/1949 s-a trecut la edificarea sistemului „democratic popular", prin lichidarea tuturor formelor de organizare economică şi socială, care nu erau direct controlate de partidul comunist. Acest demers de construire a unei noi societăţi a implicat şi masiva operaţiune de eliminare a susţinătorilor democraţiei interbelice. Micii proprietari (ţăranii), meşteşugarii, comercianţii, marii burghezi şi deţinători de pământuri care supravieţuiseră războiului şi anilor primei represiuni (1945-1949), au ajuns în atenţia organelor de securitate şi de miliţie ale tinerei republici populare. Denumiţi generic de autorităţi „duşmani ai *poporului", au fost percepuţi ca o ameninţare latentă, potenţabilă la un moment* dat de către „imperialişti" în confruntarea tacită ce începuse să se contureze între Occident şi URSS.

Singura măsură de eliminare din viaţa publică, pe care au găsit-o conducătorii comunişti, a fost exterminarea fizică şi morală a tuturor categoriilor sociale bănuite ar mai fi având nostalgia vechiului regim, sau ar fi cutezat să se opună „preţioaselor teze" venite de la Moscova.

Printre primii inamici identificaţi de sistem[1] au fost reprezentanţii vechii clase politice percepuţi ca fiind coloana vertebrală a societăţii democratice

[1] Gheorghiu Dej, în şedinţa Biroului Politic al Comitetului Central al P.C.R. din 4 mai 1945, a afirmat: „Noi am stabilit înainte că linia noastră este să distrugem P.N.Ţ. şi P.N.L. ..."; Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola AS 1-399, c. 266-268.

românești ce existase până în 1945. Fruntașii partidelor politice, ca și toți demnitarii statului român din perioada 1918-1947, s-au confruntat cu un destin aparte care i-a condus de pe banca ministerială sau parlamentară direct în temnițele comuniste pentru sigura vină de a fi participat la guvernarea României interbelice.

Represiunea împotriva acestei categorii sociale a sfidat normalul și s-a manifestat extrem de variat. Epurările din aparatul de stat, naționalizările, evacuările forțate din propriile locuințe au devenit elemente specifice vieții de zi cu zi. S-a continuat cu fixarea domiciliului obligatoriu, sau cu deportări în Bărăgan și Delta Dunării. Totul a culminat cu „internarea“ lor în penitenciare. S-a creat un adevărat „gulag românesc“, la nivelul întregii țări, atât în penitenciare cât și în libertate, iar în rândurile celor vizați s-a instaurat teama, sentiment ce a fost un adevărat fenomen de masă.

Noi ne-am oprit asupra unui episod din această mare dramă, respectiv al distrugerii elitei politice istorice între anii 1950-1955, mai precis a celor ce au aparținut politic de partidele P.N.L. și P.N.Ț., sau continuatoarelor acestora P.N.L. Tătărescu, P.N.L. Bejan. Acest fenomen de eradicare al microbului democratic a cuprins prin proporții întreaga societate românească și s-a desfășurat pe mai multe paliere. A început cu dezmembrarea organizațiilor vechilor partide politice și a continuat cu distrugerea morală și fizică a foștilor simpatizanți și aderenți, membrii de partid, în închisori și în colonii de muncă. Pentru ca fenomenul să fie ireversibil, să nu mai poată scăpa nimeni și nimic, au inițiat și distrugerea mediului în care se formaseră și în care se puteau forma noi germeni democratici. A fost vorba de familiile și prietenii celor culpabili de a fi fost altfel decât comuniști.

În cadrul perioadei analizate, din punctul de vedere al activității politice de partid liberalii nu s-au făcut remarcați în nici un fel. În conformitate cu decizia conducătorului lor, Dinu Brătianu, de a se retrage din viața publică, organizațiile centrale, județene și municipale au căzut într-o totală delăsare și dezorganizare. Marea majoritate au cedat de teamă să nu împărtășească soarta numeroșilor arestați, începând cu noiembrie 1945, și datorită situației financiare și economice critice în care se aflau. Nu au depus activități pe linie politică ci s-au mărginit în marea majoritate a cazurilor doar la întrevederi amicale, schimburi de păreri și informații în jurul subiectelor de politică externă, din care se degaja speranța unei intervenție americane în România similară celei din Coreea. De exemplu Gh. Slama, Bebe Brătianu, Costache Pilat, Constantin Bursan se vizitau între ei și comentau situația internațională prin prisma alegerilor din Anglia (victoria laburiștilor 1950),

a producerii bombei cu hidrogen de americani şi posibilitatea izbucnirii unui război. În schimb, Gh. Brătianu se adâncise în studii de istorie[2]. Pe lângă aceste subiecte, cele legate de traiul de zi cu zi erau cele mai arzătoare. Lui Alexandru Lapedatu i se retrăsese pensia, Vasile Sassu era îngrijorat să nu păţească acelaşi lucru. Alţii au fost daţi afară din servicii. Naţionalizarea imobilelor a pricinuit noi drame, mulţi pierzându-şi banii din chirii, singurele surse de venit rămase.

Au existat totuşi şi elemente cu manifestări ostile faţă de puterea instalată. Provenind, în special din rândurile membrilor simpli de partid, aceştia nu ezitau să-şi manifeste deschis opoziţia. De exemplu, Ion Panciu, şeful organizaţiei liberale din comuna Bragadiru, judeţul Ilfov a afirmat public, cu ocazia zilei R.P.R., că „numai bomba atomică îi va opri pe aceşti tâmpiţi să nu mai facă astfel de sărbători". Alţii, mai resemnaţi precum Vasile Sassu mărturisea că nu mai întrevedea nici o schimbare apropiată şi dacă o fi să se producă peste 5-10 ani nu-l mai interesează, deoarece era bătrân şi nu o mai putea duce mult[3].

Cu toate acestea, organele de securitate supravegheau îndeaproape pe brătienişti precum reiese şi dintr-un raport sinteză[4] al Direcţia Regională a Securităţii Poporului Iaşi către Direcţia Generală a Securităţii Poporului din data de 4 martie 1950: „în lupta lui împotriva regimului de democraţie populară duşmanul de clasă se foloseşte de elementele care au fost în PNL Brătianu şi care datorită poziţiilor privilegiate pe care le-au ocupat în trecut (moşieri, industriaşi, chiaburi) în prezent au adoptat atitudini potrivnice actualei forme de stat din ţara noastră". Chiar dacă aceşti duşmani ai poporului erau în vârstă, mulţi nu aveau mijloace de existenţă, conform securităţii din Iaşi, aceste elemente „încearcă pe toate căile să lupte pentru a-şi recâştiga poziţiile politice şi economice de odinioară". În finalul documentului, în contradicţie totală cu începutul său autorităţile recunoşteau că „activitatea lor se mărgineşte la manifestări izolate".

În Bucureşti, în lunile ianuarie-mai 1950, domnea teama de a fii arestat, mai ales în rândurile liberalilor. Aceştia interpretau arestările din rândurile partidelor istorice ca pe un preambul al unui conflict internaţional ce urma să izbucnească, iar ei căutau prin orice manevre să scape de aceste arestări. Osvald Racoviţă dorea să părăsească capitala pentru a nu fi arestat; Emil

---

[2] Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare A.C.N.S.A.S.), fond Documentar, dos. 8, v. I, f. 247.

[3] Ibidem, f. 263.

[4] A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 2714, v. 22, f. 1-6.

Ceaicovschi, fost deputat atenționa că în fiecare localitate erau liste întocmite cu persoanele ce urmau arestate; Gh. Slama a refuzat îndemnul rudelor de a fugi în provincie. Constantin Bârsan afirmase în public, pe 18 mai 1950, că o parte din arestați au fost deja eliberați (gen. Văitoianu, Dinu Brătianu şi Constantin Argetoianu), iar cei rămaşi beneficiau de un tratament foarte bun şi că le-a fost îngăduit să-şi ia pături, schimburi şi alimente[5].

În Timişoara în aceiaşi perioadă, de teama arestărilor, avocatul Nicolae Fărcăşanu hotărâse să-şi vândă proprietățile şi să fugă la Bucureşti în speranța că i se va pierde urma. În urma intervenției americane din Coreea a contramandat totul şi a reluat legăturile cu fostele cadre de conducere ale organizației.

Altor liberali le-a fost teamă de o eventuală deportare a celor arestați în noaptea de 5/6 mai 1950 în URSS. În acest context îşi exprimau nedumerirea față de arestările masive de brătienişti care nu mai activaseră de câțiva ani[6].

Interesant a fost şi curentul centrat în jurul lui Tătărescu, Radu Roşculeț, Gh. Vântu, care au crezut în chemarea primului la guvern să colaboreze cu comunişti. Astfel în data de 23 ianuarie 1950, Radu Roşculeț a cerut unor amici din Constanța să termine cu manifestările contra regimului actual, recomandându-le răbdare, spunându-le că era posibilă o împăcare între conducătorii actualului partid de la conducerea țării şi conducătorii partidelor istorice[7].

Concluzia organelor de securitate ce am regăsit-o în toate documentele redactate pentru conducerea superioară (găsite de noi; N.A.) începând cu a doua jumătate a anului 1949, iar apoi în cursul anului 1950, a fost, că P.N.L. Brătianu nu ducea o activitate organizată, ci se observa numai unele *manifestări izolate, ostile regimului din partea unor membri ai acestui partid*[8].

La începutul deceniului şase al sec. XX, Partidul Național Liberal Bejan a fost poate sigurul partid cu reminiscențe opoziționist-democratice care a beneficiat de clemența autorităților[9]. Pretins continuator al politicii liberale, după cum îi spunea şi titulatura, s-a făcut remarcat, doar prin adâncirea

[5] Ibidem, f. 287-290.
[6] Ibidem, f. 382.
[7] Ibidem, f. 37.
[8] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 8, v. I, f. 236.
[9] Alături de P.N.L. Bejan, mai exista în epocă, funcțional doar Partidul Țărănesc Democrat condus de dr. N.Gh. Lupu.

politicii de compromis dusă de predecesorul său, partidul liberal tătărescian. Dacă în acțiunea celui din urmă regăsim elemente specifice doctrinei politice liberale, pentru P. Bejan și acoliții săi nu putem remarca decât politica de conciliere și de complacere în noile realități „democrat-populare".

La scurt timp, însă, prezența lor decorativă nu a mai fost dorită de autoritățile comuniste, iar membrii de frunte ai acestui partid au urmat același drum al suferințelor ca și ceilalți fruntași liberali. Chiar dacă avea reprezentare parlamentară (în alegerile din 28 martie 1948 reușiseră să obțină 7 mandate[10]) partidul, în frunte cu Petre Bejan, a fost monitorizat îndeaproape de securitate.

Despre activitatea parlamentului și a partidului său în cadrul acestui for, fruntașul liberal mărturisea în diversele întâlniri cu simpatizanții săi că parlamentul devenise o simplă instituție de înregistrare a legilor, făcute de comuniști și că acesta era convocat numai de formă pentru a vota legile „cu ochii închiși", fără a mai discuta asupra lor, aceste discuții fiind făcute mai dinainte în plenul P.C.R.[11].

În activitatea politică a P.N.L. Bejan nu s-a remarcat poate niciodată o evoluție politică normală. În cursul anilor 1948-1950, partidul a activat doar la nivel central prin intermediul unor întruniri ai liderilor regionali convocați în casa lui P. Bejan, prin reuniuni cu ocazia deschiderii lucrărilor parlamentului sau prin întâlniri ale fruntașilor bucureșteni.

Cuvântul de ordine în toți acești ani a fost îndemnul adresat de Petre Bejan „ca fiecare membru să-și vadă de treabă și să nu se manifeste ostil regimului cu care P.N.L. Bejan colaborează"[12].

În data de 28 ianuarie 1950, profitând de ocazia că toți membrii Comitetului Central al P.N.L. Bejan se aflau în București, cu ocazia deschiderii lucrărilor parlamentului, liderul partidului i-a convocat pe toți la el acasă unde a avut loc o ultimă ședință a forurilor de conducere ale acestui partid. Cuvântul lui Bejan a fost unul optimist arătând că liberalismul crește în lumea întreagă, datorită reformelor făcute de comuniști, ceea ce face ca masele să simpatizeze cu liberalii. În încheiere îi sfătuiește pe aceștia să țină legătura cu cadrele din județe în așa manieră încât să nu fie „descoperite" de organele de represiune.

---

[10] Ioan Scurtu, studiu introductiv în *Stenogramele ședințelor Biroului politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român 1948*, București, Arhivele Naționale ale României, 2002, f. V.

[11] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 8, v. I, f. 234.

[12] Idem, f. 232.

Cu toate aceste îndemnuri, acțiunea politică în teritoriu se mărginea la simple discuții ocazionale, membrii acestui partid nu au mai ținut legătura de la om la om, organizațiile locale existând numai cu numele. Doar liderii acestora se mai întâlneau accidental.

O situație deosebită o regăsim în cadrul organizației capitalei. Elementele brătieniste, tătăresciene, bejeniste interacționau foarte des, şi nu de puține ori îşi sabotau reciproc tentativele de organizare. De exemplu, N. Trestianu, membru de frunte al partidei brătieniste considera pe Bejan şi Tătărescu nişte oameni politici ratați, şi a luat măsuri ca să zădărnicească orice tentativă de acțiune a lui Bejan în sectorul II Negru din Capitalei[13]. A cerut insistent, alături de alți membrii autodizolvarea P.N.L. Bejan. În sectorul IV Roşu s-au confrunta dr. Cepa cu acțiunea de organizare şi cu Andreescu Rigo, fost primar P.N.L. Tătărescu ce milita pentru autodizolvare. În sectorul I pe linia autodizolvării acționa şi fostul lider Sever Paschievici[14]. În fața acestui val de opoziție Bejan a renunțat la organizarea Capitalei dar dorea convocarea unei şedințe a Comitetului de Conducerea a partidului. În cercurile apropiaților îşi exprima opinia de încetare a activității politice dar fără a dizolva cadrele. Pe 29 martie a declarat că „va înceta orice activitate politică, fapt pentru care a înştiințat şi M.A.I. şi că în acest scop va convoca comitetul de conducere pentru ai aduce la cunoştință acest fapt“[15]. Tot cu acest prilej a mai spus că este de datoria sa să lupte pentru eliberarea liberalilor arestați.

Limitat de propriile concepții, Bejan s-a mărginit la o politică de intervenții pe lângă diferite autorități ale statului şi miniştri pentru rezolvarea unor probleme personale sau ale prietenilor săi.

În interiorul maselor liberale s-a făcut simțită tot mai pregnant dorința multor lideri de a se retrage din viața publică. Mai mult chiar, teama de a intra în vizorul securității a determinat pe mulți să adopte o poziție defensivă, de renunțare la lupta politică şi de acceptare a noilor realități. În acest sens redăm poziția colonelului Solacol, preşedintele organizației județene Ilfov, care îi sfătuia pe aderenții săi „să se încadreze în câmpul muncii şi să nu mai depună activitate politică“.

Cu toate că se înregistrase o tendință hotărâtoare de retragere de pe scena politică a P.N.L. Bejan, la sfârşitul lunii martie 1950, tot mai mulți

[13] Idem, f. 235, 242.
[14] Idem, f. 242
[15] Ibidem, f. 252.

liberali se plângeau de stricta supraveghere la care erau supuşi de organele de securitate[16].

Dublarea gărzilor din jurul locuinţei lui Tătărescu, în aprilie 1950, a fost interpretată de către liberalii de toate nuanţele ca un semn rău. Zvonurile privind pregătirea unui proces contra lui Pătrăşcanu au provocat şi mai multe insomnii liberalilor, care se aşteptau să fie implicaţi în proces pentru depoziţii. Toate aceste măsuri aveau să pregătească valul de arestări din mai 1950.

În faţa acestei dezorganizări vizibile, organele de securitate au ajuns la concluzia că: „prin caracterul ei organizatoric şi propagandistic (activitatea P.N.L. Bejan, N.A.) devine pe zi ce trece mai subversivă şi deşi nu fac o autodizolvarea a partidului, prin înseşi directivele de la centru, în sensul de a se face legături de la om la om rezultă că P.N.L. Bejan, are tendinţe de a intra în ilegalitate, nemanifestându-se însă în acest sens, atitudinea lor fiind de a merge pe linia legalităţii“[17].

Pornind probabil de la aceste considerente nici Petre Bejan şi nici susţinătorii săi nu au fost iertaţi. Bejan a fost arestat în mai 1950 şi întemniţat la Sighet. În iulie 1955, i s-a fixat domiciliu obligatoriu în comuna Măzăreni din Brăila, unde a stat până în 1959, ca apoi să ajungă din unul dintre cei mai renumiţi „petrolişti“ români, simplu angajat la I.A.S. Butimanu[18]. Nu în ultimul rând menţionăm faptul că în momentul arestării, Petre Bejan era deputat în Marea Adunare Naţională, deci beneficia de imunitate parlamentară. A decedat în data de 6 septembrie 1978.

Întemniţarea elitei politice româneşti. Sighet

La începutul anilor '50, oficialităţile noului stat român au decis rezolvarea, poate, pentru totdeauna a problemei foştilor membrii, fruntaşi, lideri ai partidelor istorice şi ai partidelor de extremă dreapta. O bună parte din aceştia deja se aflau în „gulagul“ comunist. În puşcării, în unităţi de muncă (de fapt lagăre) sau sub urmărirea organelor de represiune, aceşti foşti adversari politici fuseseră izolaţi de societate dar şi de posibilitatea de a mai întreprinde ceva. Pe fondul înmulţirii reformelor „democrat-populare“ (naţionalizări, confiscării, retragerea pensiilor, evacuări etc) şi a creşterii

[16] Ibidem, f. 254, 255.
[17] Ibidem, f. 235.
[18] A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 3073, v. 8, f. 68.

tensiunii în rândurile celor ce rămăseseră în libertate şi nu erau de acord cu aceste măsuri, regimul a hotărât declanşarea unui nou val de arestări.

Reprimarea a îmbrăcat de data aceasta forme dintre cele mai brutale.

În acest context, regimul existent a hotărât să „soluționeze" şi problema foştilor demnitari aparținând regimurilor democratice interbelice şi a celor din timpul guvernelor Antonescu, Sănătescu, Rădescu.

În noaptea de 5 spre 6 mai 1950, autoritățile, Direcția Generală a Securității Statului, a trecut la arestarea tuturor miniştrilor şi secretarilor de stat din intervalul 1918 – februarie 1945. Nu au fost exceptați, de la aceste măsuri nici demnitarii liberali tătărescieni şi bejenişti, foştii „tovarăşi de drum" care se considerau la adăpost de urgiile sistemului.

Amănunte despre contextul în care a survenit acest ordin, cine l-a conceput, care au fost motivațiile, nu avem. Documentele identificate până în prezent nu permit o evaluare foarte concretă. Singurul document publicat[19] este un bilanț înaintat conducerii M.A.I. prin adresa nr. 43/41768 din 6 mai 1950.

Din acest document reiese că arestările s-au efectuat în baza ordinului colonelului Gavrilă Birtaş, şeful Direcției I Informații Interne din D.G.S.P., către direcțiile regionale, şi el viza arestarea unui număr de 82 persoane, foşti demnitari. Pentru această operație s-au organizat 36 echipe a câte 6 oameni. Fiecare echipă a primit instrucțiuni sigilate în plic la începerea operațiunilor şi urma să facă două descinderi. Operațiunile s-au declanşat la orele 0.35 din noaptea de 5-6 mai 1950. A doua zi, aceste echipe au raportat un număr de 69 persoane arestate.

Modul de operare a fost următorul: în puterea nopții au fost ridicate de autorități de la casele lor şi aduse la închisoarea Ministerului de Interne, în Bucureşti. Aici le-au fost pregătite celule individuale, iar după o scurtă identificare şi după ce au fost adunați mai mulți, au fost transferați cu dube ermetic închise la Sighet, în mai multe serii[20].

Documente recent descoperite ne-au permis să reconstituim componența a două dintre aceste transporturi efectuate în data de 6 mai 1950. Astfel în

---

[19] Claudiu Secaşiu, *Contribuții privind distrugerea elitei politice româneşti*, în *Memoria Închisorii Sighet*, Fundația Academia Civică, Bucureşti, 1999, p. 249-251.

[20] Din păcate, mărturii directe de la supraviețuitorii Sighetului au rămas prea puține; dintre acestea se detaşează mărturia profesorului Constantin C. Giurescu, *Cinci ani şi două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*, Editura Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1994. Pe lângă această lucrare s-au păstrat scurte fragmente: Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1992.

duba cu nr. 16968, au fost transferați: Gheorghe I.C. Brătianu, Gheorghe Tătărescu, Constantin Bebe Brătianu, Petre Bejan, Gheorghe Vântu, Manolescu Strunga, Mihai Racoviță, Dumitru Alimănişteanu, Radu Portocală, Constantin C. Giurescu, Constantinescu Tancred, Nicolae Samsonovici, Napoleon Crețu, Pantelimon Halippa, Alexandru Popescu Necşeşti[21].

În duba cu numărul 16964, în aceiaşi dată, au fost ridicați[22]: Virgil Potârcă, Alexandru Tătărescu, Valer Popp, Constantin Argetoianu, Alexandru Lepădatu, Ştefan Tătărescu, Ion Savin, Augustin Filip, Ion Răşcanu, Emanoil Tătărescu, Victor Gomoiu, Constantin Ilasievici, Gheorghe Taşcă, Ion Cristu.

În total aceste două transporturi au dus la Sighet 29 de persoane.

Amănunte despre împrejurările care au condus la evenimentele din 5-6 mai 1950 am regăsit în comunicarea unei cercetătoare ruse[23] prezentată în simpozionul de la Sighet din 1998. Aceasta a citat informații din raportul consilierului sovietic de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne către superiorii săi de la Moscova, din care reiese că decizia a fost luată de către Comitetul Central al P.M.R., dar şi cu acordul lui Petru Groza, care a obiectat doar la arestarea lui Gh. Tătărescu. Din acest raport se observă intenția primară a oficialităților de a interna pe deținuți într-o mânăstire din provincie, sub pază, dar, de teamă, s-a luat decizia trimiterii la închisoare.

Arestările au continuat în data de 5 iulie 1950, când un al doilea lot de foşti demnitari, 13 la număr, au fost arestați şi trimişi la Sighet. La 1 august 1950 un nou transport a mai adus la respectiva închisoare 5 persoane[24].

În toată perioada de detenție, cei închişi la Sighet au fost supuşi unui regim deosebit. Nu atât de violent ca la Piteşti şi Gherla, dar foarte rigid şi mai ales de izolare, conform dorințelor regimului. Comunicarea cu exteriorul, cu rudele şi chiar cu autoritățile statului nu a fost permisă pentru cei internați, din mai 1950 şi până în iulie 1955, când au avut loc primele eliberări. Uimitor este cazul lui Mihail Manoilescu care murise în noaptea din 30 spre 31 decembrie 1950, dar care a fost chemat, somat de justiție, să se prezinte la proces în anul 1952, prin citații trimise la toate penitenciarele din țară. Sighetul nu a raportat moartea sa justiției şi astfel, în 1952(!) Mi-

---

[21] Arhiva Ministerului de Justiție, Direcția Instanțelor Militare, fond Penal, dos. 10176, v. I, f. 4.

[22] Ibidem, f.5.

[23] Tatiana Pokivailova, în *Anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, Fundația Academia Civică, Bucureşti, 1998, p. 889-893.

[24] Claudiu Secaşiu, *Contribuții privind distrugerea elitei politice româneşti*, p. 257-258.

hail Manoilescu a fost condamnat la 15 ani pușcărie pentru absență[25].

Între anii 1950-1955, nici un deținut nu a fost chemat la vorbitor, decât de organele de securitate venite în anchetă, nimeni nu a primit vreun pachet și nici nu a putut trimite vreo scrisoare. Până și cazurile de deces nu au fost anunțate familiilor, ci au fost aspru tăinuite, iar cei ce au murit aici au fost înmormântați în cimitirul săracilor din localitate în gropi deasupra cărora nici măcar o cruce nu a fost pusă. Până și personalul angajat aici a avut interdicție de a comunica, singura autoritate desemnată cu care se ținea legătura era Direcția Generală a Penitenciarelor Statului din București, și asta doar atunci când se raporta moartea unor deținuți printr-un cod intern: „S-a stins becul numărul 2"; în realitate murise Iuliu Maniu.

Cercetătorii care au investigat cele întâmplate la Sighet s-au lovit de lipsa oricărui document de arhivă din aceea închisoare. Nu a rămas nici măcar o evidență a celor întemnițați aici. S-au păstrat doar 51 de acte de deces, toate însă redactate în 1957[26]. Numărul celor decedați, din mărturiile supraviețuitorilor, a fost însă mai mare.

Puține documente care atestă trecerea unor demnitari pe la Sighet le-am găsit în dosarele de penitenciar, ținute la București de Direcția Generală a Penitenciarelor. Din cele studiate până acum, am aflat că întemnițările au fost o demonstrație de putere și de teamă în același timp, fapt dovedit prin numărul extrem de redus de condamnări judecătorești, a celor întemnițați la Sighet. Patru ani mai târziu, autoritățile au încercat să creeze un cadru legal, pentru această măsură, emițând mai multe mandate de arestare în vara anului 1954. Toate au fost completate de către colonelul de justiție Râpeanu și incriminau pe acuzați de faptul că în timpul regimului burghezo-moșieresc au desfășurat activitate intensă contra clasei muncitoare, faptă ce se califica crimă împotriva statului. Ulterior aceste mandate au fost prelungite până la sfârșitul lunii iulie 1955.

Spre exemplificare redăm traseul unor condamnați prin închisorile regimului comunist până la Penitenciarul Dunărea-Sighet.

Gh. Fotino a fost arestat de către organele Ministerului de Interne în data de 30 octombrie 1948 în București. După o scurtă cercetare a fost transferat în închisoarea Jilava, în data de 30 decembrie 1948, unde a stat până la data de 1 aprilie 1950, când a fost mutat în penitenciarul Craiova[27],

---

[25] Nuțu Roșca, *Regimul de izolare*, în *Memoria Închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 146.

[26] Idem, p. 147.

[27] A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 438, v. I, f. 166.

alături de deținuții Mihail Romniceanu și Aurelian Bentoiu. Celor trei în noiembrie 1951, la ordinul autorităților centrale li s-a luat declarații autobiografice. Ulterior, cei trei au fost transferați în penitenciarul de la Sighet.

La Sighet, după ani de zile, autoritățile și-au adus aminte de cei întemnițați fără nici o formă legală și au emis mandate de arestare preventivă pentru cei mai mulți dintre deținuți. Astfel lui Gh. Fotino i s-a emis mandatul de arestare numărul 26/C la data de 1 septembrie 1954, semnat de col. de justiție Gr. Râpeanu. A fost acuzat de faptul că „în timpul regimului burghezo-moșieresc a desfășurat activitate intensă contra clasei muncitoare"[28]. Ulterior acest mandat a fost prelungit din 24 octombrie 1954 până în 31 iulie 1955, de mai multe ori.

Eliberat fiind din închisoare, în iulie 1955, a fost pus să semneze o declarație prin care și-a luat angajamentul „să nu divulge nimic nimănui despre locurile pe unde a umblat precum și despre persoanele ce le-a cunoscut în închisorile pe unde a trecut".

Aurel Leucuția a fost de asemenea deținut la Sighet, unde a primit și el în cele din urmă mandatul de arestare nr. 76/C din 1 iulie 1954 semnat de același procuror Râpeanu, pentru aceeași acuzație ca și colegii lui de temniță. El fusese închis de autorități în data de 14 iulie 1947, și plimbat în mai multe închisori (Jilava, Ocnele Mari, Văcărești). În cazul lui justiția a reușit să-și spună punctul de vedere pe data de 6 decembrie 1955, când Procuratura Militară București a infirmat mandatul de arestare și a dispus clasarea cauzei[29]. Astfel fruntașul țărănist a fost eliberat de la Sighet în data de 21 decembrie 1955. Dar nici la această dată nu i-a fost dat să fie liber. A primit domiciliu obligatoriu în com Lătești, raioan Fetești, regiunea Constanța pentru 60 de luni.

Leon Gheorghe a fost un alt deținut ce a fost închis la Sighet. Profesor universitar, fruntaș național liberal a fost arestat de Direcția a IV din D.G.S.P. și încadrat în U.M.(unități de muncă) la Sighet, după ce petrecuse alți câțiva ani în anchete și pușcării ca fost demnitar antonescian. A murit în pușcărie în data de 29 decembrie 1959[30].

Bebe Brătianu, un alt locatar al acelui sinistru loc a decedat la 21 ianuarie 1956, grav bolnav după ce fusese eliberat de acolo[31].

---

[28] Idem, f. 142.
[29] Ibidem, dos. 440, v. I, f. 130.
[30] A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 210, v. III, f. 6.
[31] A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 3054, f. 2.

În această puşcărie au fost întemniţaţi şi foşti demnitari mai puţin cunoscuţi în clasa politică, dar unanim recunoscuţi în societate. Între aceştia exemplificăm dr. Gomoiu, fost subsecretar de stat în guvernarea Tătărescu la sănătate, care a stat închis între 6 mai 1950 şi iulie 1955[32].

În urma arestărilor efectuate în noaptea de 5 spre 6 mai 1950, dar şi prin internări ulterioare, numărul de întemniţaţi la Sighet s-a cifrat la peste 200 de foşti miniştri, generali, episcopi, preoţi, profesori universitari, istorici, scriitori, ziarişti, economişti, oameni de ştiinţă[33].

Internările la Sighet au continuat şi în anii următori. Se dorea centralizarea în acest penitenciar a tuturor foştilor demnitari. Astfel, în august 1951 au fost aduşi aici condamnaţii în procesul conducătorilor P.N.Ţ., în frunte cu Iuliu Maniu. În anii 1952-1953 s-au mai înregistrat cazuri izolate, când un fost demnitar identificat într-o închisoare era transferat la Sighet.

Astfel regimul reuşise să ostracizeze demnitarii regimurilor trecute într-un loc secret, la marginea graniţei ţării, acolo unde nici cu gândul familiile lor nu ajungeau.

O importantă parte din aceştia nu au mai apucat să părăsească Sighetul. Pentru mulţi nu a rămas cunoscută nici data morţii şi nici locul de îngropăciune.

Un document identificat în dosarul de penitenciar al lui Gh. Fotino ne indică data trecerii în nefiinţă a unor întemniţaţi. Conform unei adrese de răspuns a direcţiei Regionale Baia Mare către M.A.I. la ordinul 13/0066705 din 26 octombrie 1954, la închisoarea Sighet muriseră mai mulţi prizonieri. Dintre aceşti au fost menţionaţi, inclusiv cu data decesului următorii: Ioan Suciu decedat în data de 27 iulie 1953; Gheorghe Brătianu în data de 27 aprilie 1953, Alexandru Glatz 7 februarie 1953; Ion Roşcanu 25 februarie 1952 şi Popovici Taşcă Adalbert 12 septembrie 1951[34].

Clipele de coşmar pentru cei întemniţaţi aici aveau să se termine de abia în data de 25 iunie 1955, când, Consiliul de Miniştri al R.P.R a emis Hotărârea 1199 prin care stipula eliberarea şi reîncadrarea pentru o serie de întemniţaţi, marea lor majoritate provenind din închisoarea Sighet. Acest act marchează primele eliberări de deţinuţi politici din România. Decizia menţiona eliberarea unor persoane deţinute în Penitenciarul Sighet, de la data prezentei hotărâri. Astfel au fost eliberaţi: Moldovan Victor, Moldovan

[32] Ibidem, dos. 2566, v. III, f. 65-69.

[33] Nuţu Roşca, *Regimul de izolare*, în *Memoria Închisorii Sighet*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1999, p. 145.

[34] A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 438, v. II, f. 3.

Iuliu, Popovici Mihai, Dan Sever, Nițescu Voicu, Periețeanu Ioan, Berceanu Mihai, Cipăianu Gheorghe, Dumitrescu Grigore, Fotino Gheorghe, Popescu Necşeşti Alex., Popovici Gheorghe Titu, Sassu Vasile, Zigre Nicolae, Nistor Ioan, Pop Valeriu, Ştefănescu Florian Goangă, Budurescu Nicolae, Mateş Ştefan, Lupaş Ioan, Prelipceanu Vasile, Tomescu Constantin, Toni Dumitru, Savin Ion, Brătescu Zamfir, Caracostea Dumitru, Georgescu Ioan, Marinescu Nicolae[35]. În total 28 de persoane complet eliberate.

O altă categorie de deținuți provenită din Penitenciarul Sighet, au fost eliberați tot cu această ocazie dar li s-a fixat domiciliul obligatoriu în localitățile prevăzute în H.C.M. nr. 337/1954. Era vorba de 9 persoane: Ioanițescu R. Dumitru, Ilie Ioan, Priboianu Mihail, Solomon Virgil, Angelescu Constantin, Leon Gheorghe, Strat Gheorghe, Bejan Petre, Giurescu Constantin[36].

Cu toate acestea un număr destul de mare de persoane au rămas pe mai departe întemnițate aici. Din acest grup, de 34 de persoane, ce cuprindea elemente proeminente ale fostelor partide istorice, foşti demnitari ai regimurilor democratice, precum şi foşti preoți greco şi romano-catolici (23 persoane), care nu s-au supus unificării bisericii greco-catolice cu cea ortodoxă, sau au făcut agitație. Aceste elemente nu au fost condamnate până în 1955 şi se aflau depuse în Penitenciarul Sighet. Amintim pe: Boilă Zaharia, Cădere Victor, Pop Romulus, Sauciuc Săveanu Teofil, Brătianu Constantin, Bercovitz Asra, Bentoiu Aurelian, Nistor Dimitrie, Pasculescu Emanoil, Romniceanu Mihail, Slăvescu Victor, Teodorescu Dimitrie, Zamfirescu Constantin, Alimănişteanu Dumitru, Sibiceanu Nicolae, Tătărescu Emanoil, Tătărescu Ştefan, Vîntu Gheorghe, Aurel Leucuția, Filip August, Crețu Napoleon, Barău Coriolan, Cornățeanu Nicolae, Gigurtu Ioan, Budişteanu Radu, Mironescu Mera Petre, Diculescu Ahil, Gheorghiu Ermil, Ilasievici Constantin, Ilcusu Ioan, Mihail Gheorghe, Romaşcanu Mihail, Zvidenek Eugen, şi Papacostea Victor[37].

Pe baza acestui act putem aproxima că în închisoarea Sighet, în luna iulie 1955, au existat un minim de 94 persoane la care se face referire nominală în acest document.

Profesorul Constantin Giurescu, unul din cei întemnițați la Sighet, în cartea sa *Cinci ani şi două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950-5*

[35] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 123, v. I, f. 4-9.

[36] Ibidem, f. 10-11.

[37] Nițu Petre Liviu, *Primele eliberări ale deținuților politici din România. Sighet 1955* în *Arhivele Totalitarismului*, Bucureşti, I.N.S.T., 2004, Nr. 2-4, p. 189-201.

iulie 1955), a publicat o listă cu 96 demnitari care au fost închiși aici. Pe lângă aceștia, editorii lucrării au întocmit o anexă în care regăsim nume de episcopi, profesori universitari, preoți, militari, care nu apar pe listele întocmite de profesorul Giurescu, aproximativ 46 de nume[38]. În total în lucrarea menționată mai sus, au fost identificate 140 de persoane care au fost întemnițate.

Anul 1950 s-a făcut remarcat și prin creșterea numărului de „internări administrative" (forme de detenție existente și înainte de 1950, dar la dimensiuni mai mici). Primele au fost stabilite prin decretul 6 din 14 ianuarie 1950[39], când au fost create unitățile de muncă, „pentru reeducarea elementelor dușmănoase R.P.R. și în vederea pregătirii și încadrării lor în viața socială în condițiile democrației populare și construirii socialismului"[40].

Erau pedepsiți cei care prin faptele sau manifestările lor primejduiesc regimul de democrație populară, îngreunează construirea socialismului în România, precum și cei care defăimează puterea de stat sau organele sale, dar și cei condamnați pentru infracțiuni împotriva securității statului care la expirarea executării pedepsei nu se dovedeau reeducați. Pentru ei era prevăzută trimiterea în unități de muncă prin decizie M.A.I., pe o durată de la 6 luni la 2 ani, care însă putea fi prelungită până la 5 ani[41].

---

[38] Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950-5 iulie 1955)*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1994, p. 504-513.

[39] Primele măsuri legate de dislocări și fixarea de domicilii obligatorii au fost prevăzute prin decretul 83/2 martie 1949, (în completarea legii 187/1949 – legea reformei agrare) deși nu erau prevăzute expres în textul lui s-au luat măsuri împotriva moșierilor și a țăranilor avuți, care au fost dislocați sau au primit D.O. pe raza unor orașe sau localități de domiciliu.

Abia prin HCM 1154/26 octombrie 1950 s-a interzis prezența unor categorii de persoane în centrele aglomerate (marile orașe) și-n regiunile de graniță. Această hotărâre a fost modificată prin HCM 344/15 martie 1951 și permitea MAI să dispună mutarea unor persoane din centrele aglomerate și fixarea unor domicilii obligatorii.

Apoi în 1951, conform HCM 326/1951, MAI a emis decizia nr. 200 prin care se extindea măsura D.O. și la alte categorii suspecte: foști exploatatori, naționaliști de diferite etnii, etc. În 1952, în baza deciziei MAI 239, au fost dislocate centrele urbane (București, Petroșani) de foștii exploatatori, legionari.

De abia prin Decretul 838 din 4 decembrie 1952 al Ministrului Securității Statului, Drăghici, au fost ratificate dislocările din anii 1951-1952 efectuate de către Direcția Generală a Miliției. Vezi Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 83-85.

[40] Alesandru Duțu-coord., *România – Viața politică în documente 1950*, Arhivele Naționale ale României, București, 2002, p. 30-31.

[41] Ibidem.

La 3 aprilie 1950, decretul a fost completat prin ordinul M.A.I. nr. 100, potrivit căruia, la art.1 erau încadrate noi categorii de „duşmani": toţi cei care lansează zvonuri alarmiste, tendenţioase, ascultă şi difuzează propaganda posturilor de radio imperialiste; toţi cei care aduc injurii P.M.R., conducătorilor săi, guvernului, U.R.S.S. şi conducătorilor săi şi ţărilor de democraţie populară; cei care întreţin legături de prietenie cu legaţiile ţărilor imperialiste, frecventează sau au frecventat bibliotecile, concertele sau orice altă manifestare, ca şi cei ce aveau relaţii cu familiile funcţionarilor ambasadelor imperialiste. Pe lângă aceştia, au mai fost prevăzuţi şi cei ce aţâţau la manifestări rasiale şi şovine; instigatorii la nesupunere; cei ce duc acţiuni duşmănoase la sate şi oraşe contra guvernului (colectivizare, colectări); elementele cu un trecut reacţionar, foşti exploatatori ce ocupă încă posturi de răspundere; toţi cei ce făceau prozelitism pentru secte, diferite religii sau speculau sentimentele religioase împotriva regimului; sau cei ce prin corespondenţa internă sau internaţională luau atitudine duşmănoasă faţă de regim etc.[42]

Ilustrativ pentru puterile conferite Ministerului de Interne de această legislaţie secretă este Decizia nr. 678 a M.A.I. din 14 august 1952 prin care au fost trimise 456 persoane într-o unitate de muncă pe timp de 24 de luni[43].

Legislaţia cuprindea toate categoriile de posibile infracţiuni. Nici un regim străin, de ocupaţie în istoria României nu putuse înjuga mai bine ţara, nu crease un cadru politic mai dur, mai constrângător. S-a creat, astfel, un imens lagăr la scara României, în care fiecare cetăţean care nu devenise comunist era un prizonier, un posibil duşman, care trebuia atent supravegheat pentru a nu pune în pericol programul U.R.S.S. în România, construirea socialismului.

Mai târziu, în anul 1952, legislaţia a fost modificată. Se considera că anumite elemente opoziţioniste reuşiseră să scape de prevederile anterioare, sau nu fuseseră deplin „reeducate". Soluţia a constat în transformarea unităţilor de muncă în colonii de muncă. Această transformare nu era numai una nominală. Scopul redenumirii vechilor forme de reprimare a libertăţilor individuale a fost încadrarea unor noi categorii din „vechea" societate. Toate acestea au fost stipulate în decretul nr. 257/1952 şi H.C.M. Nr. 1554/22 august 1952. Dintre noii „clienţi" reţinem: foste cadre ale partidelor fasciste şi burghezo-moşiereşti (inclusiv partidele istorice) care scăpa-

---

[42] Idem, p. 80-81.

[43] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 55, v. 51, , f. 98-109.

seră; vechea agentură a S.S.I. și a vechilor organe de informații, chiaburii, foștii condamnați pentru diferite infracțiuni politice, rude ale „elementelor dușmănoase“ etc. Durata „reeducării“ în noile instituții, coloniile de muncă era de la 6 luni la 5 ani.

Prin aceeași H.C.M. au fost create și batalioanele de muncă[44]. Acolo unde statul avea nevoie, toți bărbați apți de muncă și care nu puteau dovedi că timp de 6 luni pe an munceau sau aveau o ocupație precisă și permanentă, puteau fi recrutați în folosul statului.

Situația reală din societatea românească în aceea perioadă ne-a rămas descrisă în câteva cuvinte simple de către filozoful C. Rădulescu Motru care nota în jurnalul său în ziua de 19 martie 1952: „Peste tot domnește frica. Frica păzește via, zice proverbul. Frica păzește, în orice caz, regimul bolșevic din România.“[45]

Cu toate acestea, au existat și câțiva deținuți care s-au putut bucura de singura măsură de liberalizare din anii 1953 – 1954.

În data de 11 martie 1954, prin H.C.M., Nr. 337 a fost abrogată H.C.M. 1554/1952. Această hotărâre a desființat coloniile de muncă și a prevăzut eliberarea acelora care s-au reeducat și nu mai prezentau pericol pentru stat. În completarea acestei măsuri se prevedea și fixarea domiciliului obligatoriu pentru cei care nu s-au reeducat dar și trimiterea către organele de anchetă penală a celor care au comis fapte contra siguranței statului. În această hotărâre au fost indicate și satele în care urmau să fie „exilați“ de către autorități cei care nu fuseseră „reeducați“. În general, era vorba de localități situate în Bărăgan sau în Balta Brăilei.

Acest fenomen a devenit omniprezent decenii la rând. Nu cu aceeași intensitate, dar tot timpul prezent. Moartea Stalin, în martie 1953 și relativa destindere a regimului sovietic, nu au adus modificări în viața politică a României. Regimul deținuților politici nu s-a ameliorat, ci a continuat în aceleași condiții ca și până atunci. Unii dintre aceștia Aurelian Bentoiu, Costel Tătăranu, Dumitru Alimănișteanu etc., au fost eliberați în iulie 1955, dar la scurt timp au fost reîntemnițați, pe fondul măsurilor luate în urma revoluției maghiare și a înăspririi regimului politic.

Despre fenomenul distrugerii elitelor politice istorice nu se poate vorbi fără a lua în considerare întregul număr de victime ale sistemului comunist.

---

[44] Idem, f. 82.

[45] Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Momente ale anilor 1949-1952 în jurnalul lui C. Rădulescu Motru*, în *Anii 1949-1953. Mecanismele terorii*, Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 894.

Cifrele, statisticele vorbesc de la sine[46]. Redăm situația sesizată de organele de procuratură, care în 1953 au efectuat un sondaj în colonia de muncă „Peninsula". În luna martie au găsit 2 293 persoane deținute ilegal, iar în iulie 1953 circa 1 500. Și au existat atâtea „Peninsule"! Măsura luată de autorități ar trebui să șocheze și acum. Procurorul general adjunct Voitinovici Alexandru, cel care coordonase investigațiile procuraturii la Ministerul de Interne, a fost schimbat[47].

În final, pe baza unor documente încercăm să redăm date valabile pentru perioada analizată în referatul de față.

Astfel în perioada 1950-1955 au fost arestate aproximativ 63 832 de persoane. Dintre acestea, regimul a eliberat în aceiași perioadă ca nevinovate 10 601 persoane; nu știm după ce perioadă și în urma căror anchete[48]. La aceste cifre mai menționăm numărul persoanelor internate administrativ 22 077 în cursul anilor 1950-1954. Și încheiem cu cifra celor ce au primit restricții de domiciliu sau domicilii obligatorii în anii 1949, 1951-1955, al căror număr este de aproximativ 58 073.

Totalizând un număr aproximativ al victimelor comunismului românesc în intervalul 1950-1955 am obține 143 982 persoane.

Dar nici aceste realizări ale organelor de securitate nu au fost considerate suficiente. În noiembrie 1955, într-un raport al principalelor direcții din securitate, cadrele acestei organizații își făceau autocritica pentru faptul de a nu fi reușit rezolvarea definitivă a problemei membrilor partidelor istorice. Pentru remedierea acestor lipsuri s-a ordonat: „Analizarea tuturor materialelor existente care privesc activitatea dușmănoasă a țărăniștilor, liberalilor și social democraților independenți, iar asupra elementelor despre care există materiale operative verificate să se deschidă acțiuni informative. Munca în aceste acțiuni trebuie dusă în direcția descoperirii activității dușmănoase organizată depusă în prezent și a stabilirii eventualelor legături ale acestora cu centrele din străinătate și serviciile de spionaj imperialiste. Urmărirea acestor acțiuni trebuia făcută după un plan concret, care să prevadă în primul rând asigurarea acțiunii cu agentură calificată. Tot cu această ocazie *s-a ordonat luarea în evidența operativă până în anul trecut luna februarie* (1954, n.a.) *a tuturor țărăniștilor, liberalilor și social democrați-*

[46] Pentru o scurtă statistică vezi Nițu Petre Liviu, *Războiul cu dușmanul de clasă*, în *Magazin Istoric* din aprilie 2005, p. 56-59.

[47] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 55, v. 51, f. 46.

[48] Idem, f. 1-4.

lor independenţi, stabilindu-se concomitent concentrările lor în vederea unei cât mai bune supravegheri"[49].

Astfel, aflăm că serviciile speciale au luat în evidenţă un număr aproximativ de *1 500 000 persoane*, care urmau să fie prelucrate informativ pentru a preveni „activitate trădătoare pe care aceste partide au dus-o în perioada regimului burghezo moşieresc, precum şi acţiunile contrarevoluţionare puse la cale după instaurarea regimului nostru democrat popular"[50].

Numărul foarte mare de suspecţi nu este o greşeală de tipar. Cunoscând modul în care a acţionat securitatea de la în fiinţare, şi mai ales dorinţa nomenclaturii comuniste de a pătrunde în toate segmentele vieţii sociale, de a le stăpâni, de a le conduce, credem că cifra este veridică. Acest sistem, privind retroactiv, a reuşit să controleze societatea românească în profunzime. Astfel în România, mişcările de rezistenţă, sau de opoziţie au avut întotdeauna un caracter individual (excepţiile fiind grupurile din munţi – oricum cu foarte puţini aderenţi – şi mişcarea minerilor din Valea Jiului). Aceste performanţe la care au ajuns organele de represiune româneşti au făcut posibil ca România să fie una din ţările cele mai conservatoare pe plan intern, din întregul lagăr socialist.

THE BREAKDOWN OF THE HISTORICAL POLITICAL ELITES BETWEEN 1950-1955

– Summary –

The efforts of the Romanian communist together with the soviet Union in aim to change the social order in Romania started systematically in the 6th of march 1945 by the *Groza* cabinet. This wasn't an originally Romanian, but a super plan for an entirely Europe under the Red Army boots.

The first success of the Romanian communist authorities was the destruction of the interwar society by breaking down all kind of economical and social structures which they were unable to control. This process first consisted in destroying the interwar social classification (small owners, businessmen, great bourgeoisie and land owners), the political and cultural elites which had rose Romania between 1866-1940.

This article is trying to face only an aspect of this destructive process: the removal from public life of the Romanian elites. This intercession debuted in 1945 and aroused la-

---

49 A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dos. 189, f. 1-26.

50 Idem.

ter, after the king Mihai I was dethroned. The climax was touched in 1950-1955, when all the opposition, no matter of social class, was in prison, work camps or forced residence.

The most persecuted were the leaders of the Romanian political parties, Peasant's National Party (PNP) and Liberal National Party (LNP). Neither the political allies of Communists, LNP *Tătărescu* and LNP *Bejan*, didn't escape the communist oppression. They were imprisoned as well, since they have accomplished their mission.

Thus, at the beginning of the 50's Romania was under terror. Most of the non-communists were set in prison without any trial. They were socially and politically excluded, fired from their jobs, expelled from their own homes in order the communists to substitute the power. In this regard, even the everyday needs became a luxury.

In 1950 the Communist authorities proceeded to extreme political measures. In the 5th of the May, during the night, they arrested all of the former leaders of the governments in Romania between 1918-1945, for an undetermined period, violating even the purviews of the Romanian Communist Constitution from 1948. Hereby, 82 persons were retained and transported in vans to the Sighet Penitentiary, among them Gh. Bratianu, Bebe Bratianu, Dinu Bratianu, Gh. Tatarescu and his brother, Emanoil Tatarescu, Petre Bejan, Constantin C. Giurescu, Alexandru Lapedatu, Mihail Manoilescu etc. (e.g.).

The internees were bend to total isolation and lack of communication with the world outside the walls of the prison. Nor the families, neither the civil authorities didn't find out even the day the prisoners deceased. We will only specify the case of Mihail Manoilescu who died at the and of 1950 in the Sighet Penitentiary, but in spite of this minor issue he was convicted for 15 years of prison two years later, in 1952.

It is estimated that 150-200 of the former Romanian leaders (including dignitaries, professors, scientists, writers etc.) were imprisoned at Sighet.

Another measure of repression for the Communist regime adversaries was their internment in the „work camps" with the purpose of „re-education of the *hostile elements* to Romanian People's Republic in view of their integration to the social life, in the terms of the popular democracy and the building of socialism."

Stressing the astounding dimension of the communist aggression to the humane element in Romania of the 50's, we will present a brief statistic based on the documents from the *Securitate* archives (former Romanian communist Secret Service). Unfortunately, the lack of the archive material obstructs us from publishing an exhaustive situation. However, let's see the following evaluations: during 1950-1955, 63,832 persons were arrested, 22,077 were interned in work camps and another 58,073 persons were committed to forced residence. Totalising the ciphers from above, we obtain 143,982 victims of the Romanian Communist regime.

But these achievements of the *Securitate* were not considered sufficient. In November 1955 the main compartments of the *Securitate* presented an official report, blaming their own incapacity to solve the problem of the political opponents of the Communists for good.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Studii şi articole

Liviu Ţăranu

Romanian-Polish relationships in Comecon during the early sixties

Romanian-Polish relationships have a secular historical tradition, for about six centuries. Polish chronicles and Romanian documents testify contacts between the two peoples starting with the second half of the fourteenth century, but these contacts may be even older than that.

The traditional neighborhood links generally favored Romanian-Polish economic relationships. Numerous treaties and agreements that were signed along the centuries by the two parts elude their commercial relationships facilitated by the geographical position and by the European trade routes between the Eastern and the Western countries.

After the First World War the two peoples had a common destiny, after the accomplishment of their national aim (Poland reappears as an independent state on the European political map on the 11th of November 1918, and Romania accomplishes its national unity on the 1st of December 1918). Both states were forced to be a barrier[1] in front of the Eastern communism, and this situation would lead, after more than two decades, to their dismembering and to their entering under the soviet domination sphere.

This common destiny due to their similar geopolitical and geostrategic position and to the traditional connections between the two parts had been a basis for a strong collaboration[2] both during the period between the two World Wars[3] and during the period after the Second World War.

[1] Ioan Scurtu, *România şi Marile Puteri (1918-1933)*, Bucharest, 1999, pp. 99-110.

[2] Marian Chiriac Popescu, *Relaţiile militare româno-polone în perioada interbelică (1918-1939)*, Bucharest, 2001, *passim*.

[3] Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Bucharest, 1991, *passim*.

The following study intends to present a few aspects of the Romanian-Polish relationships in the early sixties, aspects which are present both in the economic and the political sphere, between the two communist regimes, stressing upon the collaboration and/or the disagreements connected with Comecon's evolution (Comecon being the most important organization of the communist camp after 1949).

The reference material was provided mainly by the Romanian Communist Party's Central Committee archives, Romania's Foreign Office's archives and some publications having an economic profile, such as "Viața Economică" (The Economic Life) or "Probleme Economice" (Economic Problems), printed in Bucharest during the early sixties.

The end of the Second World War and the period after generated important changes in Europe's geostrategic structure. The growth and the strengthening of the two great powers' influence – USA and USSR – divided Europe into two parts marked off by an "iron curtain" – as suggestively had it been defined. For the European states left behind this curtain, under the Soviet influence, the new geostrategic situation led to a strong break of their own political and economic traditions, this break being materialized in the settlement of the potent polities.

The Western part of Europe, though devastated by war, as much as the other part that entered under the "protective" wing of USSR, began to reconstruct its economy, discarding conflicts and stepping slowly towards a European economic community with its economic organizations and with a strong financial support provided by the US. In the Eastern part of Europe, a weaker community appeared, and its name was Comecon.

Comecon, the usual abbreviation for the Council for Economic Mutual Aid came into being as a result after putting into practice the Marshall Plan and as a reply to the Organization for Economic European Cooperation (OEEC). The tripartite conference that took place in 1947 and to whip Great Britain, France and USSR participated, discussed the acceptance of the American aid offered by the Marshall Plan. This aid meant, practically, for the soviets losing control of the eastern countries' destiny, countries, which were occupied by the Red Army. Two countries in this area had already announced that they would accept this aid, being subsequently forced to withdraw; yet, sixteen western european countries, grouped in OEEC, decided to ask for the American support since 1948.

Comecon, founded at the 8th of January 1949, was just a vague formula of collaboration between 1949 and 1953; during this period the cooperation

practically took place in the single economic European agency, the European Economic Commission (CEE) of the United Nations, created in 1947.

The project sent by the East European, Soviet leaders in order to constitute the basis for the discussions on the new organization[4], entitled "On a stronger economic collaboration between the USSR and the popular democratic countries" promoted as a pretence for this organism's foundation, "the lack of permanent links of coordination of the economic policy of the popular democratic countries and the USSR in the commercial connections with other states"[5]. The fact that Moscow feared of losing control of East European satellites was underlined by the specification that this "uncoordination" is useful only for the US which, undoubtedly, through the Marshall Plan "influences the economic policy of Western European countries using it against USSR's own interests"[6]. The necessity of creating this new organization was obvious and was due to a "parallelism" which had been already foreshadowing in the development of the different branches of economy and especially of those of the industry in the satellite countries.

Averting this "uncoordination", the project sustained, "will help successfully construct socialism in people democratic popular democratic countries"[7]. In principle, the tasks of this organization, entitled in project as a Council for permanent coordination, would just "process the plans of economic relationships" for a coordination of the import-export plans by means of a "surveillance of the settled economic collaboration plans". Finally there were mentioned the founding countries which, at Moscow's recommendations, were to be Poland, Romania and Czechoslovakia. Congregated in Moscow, the reunion of the first secretaries of the above-mentioned states pointed out the strong "will of collaboration" between the Eastern European communist states, underlined by the settlement of bilateral agreements of economic collaboration. Yet, there was shown during the discussions, the existence of these agreements "outside USSR", "did not answer the purposes the founders of the agreements settled"[8]. The struggle against the "imperialist tendencies" and the creation of a strong, compact connection, between the countries of the communist camp were

[4] The project was sent just a day before there union, on the 7th of January 1949.

[5] The National Archives – Bucharest (A.N.I.C.), fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 110/1949, ff. 1-2.

[6] Ibidem.

[7] Ibidem.

[8] Idem, file no. 2/1949, f. 5.

meant to "counterattack" the action of the Marshall plan. At the meeting, some states of affairs were criticized, states of affairs like that of Czechoslovakia whose export, in a proportion of 60%, went to the West. It was shown that Czechoslovakia could enlarge its exports in the sister countries, because they needed utilities. The conference was lead by the officials of the Soviet Union, Molotov, Mikoian, and Malenkov. Two officials represented every country.

Discussing the text, Poland was the most active country, having a large series of suggestions. As Gh. Gheorghiu-Dej reported, the last document of the conference "was presented to comrade Stalin by comrade Molotov and, after a few discussions, comrade Stalin himself brought the project [modifications] which, according to comrade Stalin, must make us see 10-15 years forward"[9]. Stalin insisted especially on the fact that the new Council is an open organization, having the possibility to receive other members, "who would agree with the purposes set by the Council's founders".

Finally, it was settled that in the Council, each country must have two officials, and every meeting should be at every three months, each tie in other capital. At Moscow, a Permanent Bureau was to come into being in two weeks. Its first task was to edit the first official statement to the press of Comecon, published on the 22nd of January 1949, and which functioned as a statute as well for five years. Practically, repeating a great part of the project proposed by the soviets at the 7th of January 1949 to the eastern countries, the statement specified the role of the Council: "the change of economic experience, the growth of the economic help between the members and the mutual assistance regarding raw materials, food, utilities cars, equipment"[10].

Comecon's evolution during its two first decades was a difficult one because of the contradictions that took place in the organization. In the first years, the Council's activity was extremely limited. Since it's founding up to 1959, Comecon didn't have a statute. The Statement of its founding containing a few specifications about the organization enlarged through a resolution after the 1954 session, which defined the legal basis for its activity. Resuming, we can say that until to 1960 there where three phases of Comecon's activity: a) the period of the agreements regarding economic change and technical assistance trades changes. This first period was

[9] Ibidem.
[10] Michael Kaser, *Comecon*, London, 1965, p. 11.

characterized by Comecon's recording commercial agreements between is members; b) in the second period the development plans of every socialist country were revised, at the soviet indication, in order to enlarge war industries, a direct result of the War in Korea (1953); c) the third period begins after Stalin's death, when the mix companies in the satellite countries (Sovromuri in Romania), where abolished, and the importance of the heavy industry decreased, in the favor of the light industry, all these changes been put into practice by the Malenkov-type policy in the Soviet Union, and in the Eastern Europe, these changes being included in what was called the New Course[11].

The first sign of Comecon air's came in March 1953 when a few days before Stalin's death, an important problem of development for every communist country was brought up – the problem regarding of electric power. The statement gave by the Council on this question pointed out a few serious weaknesses of this field in the people popular democratic countries. The following discussions reflected very well these deficiencies. Bulgaria's official complained that although their own energy production increased, his country had serious difficulties, because Romania intended to decrease its export of energy, while Bulgaria wanted its increasing, which was necessary for the factories in the western part of their country.

Poland, which had the "most substantial" report, proposed that a meeting, of the energeticians from all people democracy countries should take place in Comecon, insisting on the fact that a change of experience was absolutely necessary in this field[12].

But the effective resuscitation of Comecon took place in the first part of 1954 when came suddenly the suggestion "about the reorganization of the future of activity of the Economic Council of Mutual Assistance". The soviets insisted on the same issues as in 1949 – the lack of coordination regarding the development plans of the people democratic countries, which don't stimulate "the general progress of the socialist construction", as well as in the cases in which "enterprises are built without an economic basis", without considering the existing possibilities in other people democratic countries or in USSR. The economic conception on which some industrial branches are built up without "considering enough the real possibilities of supplying with raw materials and proper establishments of assuring the

[11] *Ibidem.*

[12] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 22/1953, f. 7.

commodity production, as well as other necessary conditions" was criticized as well. In the older soviet way, the "unjustified parallelism" regarding building industrial enterprises and the lack of interest in developing agriculture and utilities production were also condemned. All these things were considered "essential disadvantages" in the economic development of the countries being part of the Council.

The so-called proposal also contained the soviet's specification that the early age of Comecon and this organization's activity were "reduced especially at some problems regarding the development of commodities traffic between the countries being part of the Council and of their trade with European countries". This task didn't correspond the new requirements regarding the economic development in the people democratic countries and USSR, because, as Kremlin leaders specified "a necessity has reached maturity" regarding a reorganization of Comecon in order that it becomes "an effective agency of economic collaboration and coordination suit for the national economic plans". This was necessary in order to assure "the continuum progress" of the people democratic countries economy and in order that these countries could share more efficiently the Soviet Union experience in the socialist construction field.

The tasks planned and subsequently unanimously adopted by the people democratic countries, intended measures regarding mutual coordination of the national economic plans, the trade development between the countries being part of the Council, the transit transports, the currency course establishment, the technical and scientific collaboration, the surveillance of putting into practice in the member countries of the measures taken by the Council[13].

The new Council's organization until 1960 specified that each member country should have a permanent representative and two or three assistants in the organization. The settlements were adopted only with the interested countries' approval in at least two ordinary sessions at year. As an organization structure, the novelty consisted in creating a Secretary ship in Moscow and whose prerogatives were especially preparing materials for the Council's sessions and supervising the accomplishment of the decisions taken during the ordinary and extraordinary sessions of Comecon.

The soviet project insisted in its final part on the fact that the organization is open to receive new members on the ground of the approval given by the state governments members of the Council.

[13] Liviu Ţăranu, *România refuză cazonul economic al C.A.E.R.*, in „Historia", no. 9/2002, pp. 41-43.

This proposition approved in the first session of Comecon which took place in spring 1954, replaced the 8th of January 1949 decision which founded the Council[14].

The first important subject of the Council's discussions that of the international specialization first appeared at the fourth session of Comecon in July 1954, in Moscow, when the long-term investment problem in every national plan was discussed. In the final official statement it was mentioned only the fact that "the accelerate development of the industrial and agricultural branches on the ground of member state cooperation"[15] was discussed. The idea of coordinating industrial plans and trades by the Council appears in 1955 in spite of the fact that the thesis sustained until then regarding bilateral agreements came in conflict with the new principle of coordination, seen as a ground mission of Comecon. Until 1956, the specialization on certain types of products took place in the bilateral agreements more than under the protection of the Council.

After 1958 the developed countries of the communist camp hardened their criticism concerning Comecon's work. Their criticism concerned especially "the defective orientation" of the specialization in the utilities construction industry, orientation given by the communist countries having a developed industry, which strongly intended to keep a larger production sale, obtaining more than 80% of the world utilities classified list. Those utilities, although fabricated for a long time, were not technically improved. Disregarding the fact that they passed beyond the camp's necessities, they were not wanted on other markets. This is why, for example, the utilities construction industry in Czechoslovakia left uncovered with 3 billion rubles orders. This was also the case of East Germany. As a result, at the party officials' Council in 1955 it was necessary to establish special measures in order that all people democratic countries should sustain Czechoslovakia and Germany's industries and to cover them with new orders.

This orientation stopped the development of the utilities construction field in other less developed countries of the camp and kept this field at a technically low level, backward from the world one. These countries necessities in modern equipment were not covered, and they had to get them from the west market.

Taking all these things under consideration, at the initiative and with USSR support, Czechoslovakia and Germany's officials in Comecon tried

---

[14] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 27/1954, ff. 16-18.
[15] Michael Kaser, *op. cit.*, p. 51.

to impose a new specialization in the heavy-industries field that would favor only their countries.

Romania brought under attention, after 1958, the specialization problem asking the right produce some equipment with great importance for the country's economy, proposing as a way of work the organization of common production with other countries members of Comecon for the modern technological lines on the basis of licenses bought from the West.

Gh. Gheorghiu-Dej confirmed this state of affairs in the plenary session of Central Committee of Romanian Proletarian Party (C.C. of P.M.R.) in November 1962. "I suggested to the Czechs, to the Poles and to the Germans, but nothing succeeded, in the end there was only talking"[16].

Under these circumstances, in order to avoid the negative impact on the country economy, the communist leaders in Bucharest initiated massive equipment imports from West Germany, France, Great Britain and the northern countries. This fact was possible as long as there were currency resources, at moment when those disappeared, all the imports from the capitalist countries stopped; the technically backward equipment produced in the camp was rarely bought.

"Obtaining utilities, equipment, technological lines passed beyond, technically speaking – Gh. Gheorghiu Dej showed in a speech in 1962, regarding the task of overcoming, equaling and over passing the most advanced capitalist countries, this would really be an illusion, supplying with old equipments, with low productivity means attaching cannon-balls to a country's economy, and there is no use spending money and supplying industry with old equipments"[17].

Romania's problems were similar for Poland, a country which imported on loan, even starting with the middle 50's, especially from the US, modern equipments for its own industry, avoiding to buy technology from the camp because of the low quality characterizing a part of the equipments produced even in the more advanced communist countries as Germany and Czechoslovakia.

The fact that there were lots of similarities concerning the evolution of the two countries, as well as for the resources and for the industrial development must be underlined. The geographical proximity and the nature of the two forms of government of these two countries were strong advan-

[16] A.N.I.C., C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 30/1962, f. 359.
[17] Ibidem.

tages for enlargement of commercial relations and for the collaboration in Comecon, as well.

In spite of the arguments, there were always some misunderstandings, some serious ones, between the two parts. These misunderstandings concerned the economic field and the economic trades between the two states.

In spring 1949 the first trade agreement between Romania and Poland was signed, and practically speaking, starting this point one could discuss about the commercial relations between these countries after the installing of the soviet government forms[18]. In the 50's these relations functioned generally without spectacular increasing or decreasing.

As for the export in Romania, the Polish part especially instead that Romanians should buy large quantities of equipment and utilities especially construction utilities and mining equipment, lab devices, medical tools, tools and pieces of change; because of this requirements, the discussions for closing long-term contracts went unsatisfying, the materials offered did not correspond technically, and the prices were very high[19].

In other cases, the polish official's answers at the Romanian part requirements were negative, as in the case of the acquiring of utilities for the rolling stock fabrication, despite the fact that Comecon specified that the polish production was specialized for these utilities.

For applying various naval installations and equipments, the Polish part required that Romania assure from the West the necessary raw materials. Although this request was not one of principle, in 1961 for example, for obtaining urgently, 7 ships crews, 26 tones of copper had to be sent to the Polish part. In another situation, the polish part offered "Aldis" projectors although the Romanians already asked for this product – only on condition that Romania should find on the capitalist market the field glass for the devices.

The Polish part also disregarded when buying from Romania, the orders of the Exterior Trade Permanent Committee of Comecon in 9th of June 1960 – which recommends that the trade between the people democratic countries should consider the prices existing in the socialist countries, and it offered only western prices for the Romanian products. The contradiction was obvious because, in the case of Polish supplies, the Poland's officials offered only the prices of the socialist countries – usually higher[20].

---

[18] Idem, file no. 37/1949, f. 6.

[19] Idem, file no. 18/1961, f. 11.

[20] Ibidem, ff. 12-16.

Beyond the commercial disagreements, in the political field the Romanian-Polish relationships went well enough[21], in this order, the appreciations made by the same Gh. Gheorghiu-Dej during an official meeting with the Czech leader Antonin Novotny who was visiting Bucharest in 1961, are suggestive:

"As for the relations with the sister-countries, they are good, brotherly ones. Of course, there are some things, which are not clear, some disagreements but all of them are solved honestly talking. We don't have any difficulty. The things are going most satisfyingly with Czechoslovakia. Of course, excepting the Soviet Union. As well as for Poland. With R.D.G. (East Germany) the relations are good, but there are some disagreements regarding the technical level of equipments"[22].

The authorities in Bucharest also marked the Warsaw officials' tendencies to ignore or even oppose to a lot of Comecon's recommendations in the collaboration field, the commercial trade field and even in the specialization field on same branches of the communist countries economy.

As an illustrative case we mention that Romania was usually supported in Comecon's committees from the polish officials' attitude, who spoke against some recommendations such as "the specialization in agriculture".

For example, the Romanian official in the Permanent Commission of Comecon regarding problems in agriculture, M. Stancu, appreciated in 1960, in a session of the Political Bureau, the open dialogue between the Romanians and the Poles on the subject concerning the specialization in agriculture.

---

[21] It is important to mention that the perception among the leaders of PMR on the situation in Poland was varied and not always a positive one. In a meeting with the members of the party in the CC of PMR (25th March 1963) Nicolae Ceausescu discussed the situation in Poland: "here the cooperatives of production have only 3% of the agricultural surface, they try to develop the kulaks with the state's help, although Lenin said that the state has the obligation to help collectivization and to make money sacrifices for the collectivization of agriculture. Or, to be more precise and not unfair to the polish comrades, they get help from the Americans (530 and more millions of dollars in five years), help that, it is true, goes in part for the supporting of the private field in agriculture. Of course, comrades, we don't want to criticize the polish comrades here. But it is difficult not to ask the question: why do the Americans give their loans? For building the socialism? It is obvious that from this loan the kulaks and the Catholic Church, which have a strong basis in this field, of the small production of goods in agriculture, take profit." (Idem, file no. 15/1963, f. 54).

[22] Idem, file no. 21/1961, f. 8.

"We had a friendly open discussion in the Poles' room. Among other things, the specialization was discussed. The polish said: my opinion in that we cannot specialize. We specialize in everything: in utilities production and in folder, in medicinal plants, in every thing. But I think that if there are some problems that cannot be solved in a country, we should give more attention and help to that country. For example, we Poland, cannot produce corn seeds and then Romania, the Soviet Union, Hungary could help us. Or, who supplies the hard utilities for hidroimprovement, in order to avoid the situation that everyone supplies. As for myself, I think that some ways of production – not agricultural products, I speak of hard utilities, seeds, purebred sires, let's see who can produce them, who has the necessary conditions. We import as much meat as the Germans and the Czechs together – 160,000 tones. This is my position, this is the way I understand specialization"[23].

Of course the Romanian position was similar, because even the first-secretary of P.M.R., Gh. Gheorghiu Dej launched rhetorical questions at the same meeting of the Political Bureau, regarding the suggestions of specialization made by Czechoslovakia and Germany and strongly sustained by the Soviets: "what do you want from us? Do you want specialization? Then specialize yourselves, but leave us alone. Will you force us to plant olives? We will do as settled, anyway. We had a plan settled until 1965 and nothing could change the climate in Romania, except for the case that some scientifically ways would allow Romania to grow cedar fruits"[24].

The common position of the two states can somewhat be explained through the indicators of the agriculture's development in the two countries compared with the other countries in the camp. In a note regarding the 7th session of Comecon in 1960 it was shown that the global agricultural production in 1962 had grown compared with 1959 in Romania with 7,6%, in Poland with 7,5%, in Bulgaria with 5,1%; at the same time, this one decreased in Hungary with 4,5%, in Democratic Germany with 5% and in Czechoslovakia it maintained at the same level of 1959[25]. The two countries were thus, the first exporting agricultural products countries in the camp, products sold though on the western markets in order to obtain the necessary currency for quality utilities and equipments. It is well known the fact that the polish bacon was one of the most wanted products on the

23 Idem, file no. 26/1960, f. 18.
24 Ibidem, f. 45.
25 Idem, file no. 35/1962, f. 37.

American market, and this fact happening in a moment when Comecon market was showing a deficit in the food products field, especially for meat and corn, these ones being considered unprofitable cultures.

From this point of view there was a strong criticism against the "inefficacy" of Comecon because of the fact that this organism could not be used to solve some problems specific to one or another of the member countries concerning the supplying with raw materials, or electric power, or combustible matter, or concerning the sale of some products[26]. These problems came, on the officials' in Bucharest opinion, from the economic plans of these countries, which were uncoordinated with those that could solve the problems[27]. Usually, these problems were presented as being general problems of the camp, trying through Comecon to solve some interests that could not be solved through bilateral agreements, because they were not "mutually advantageous".

Concretely speaking, there can be mentioned the insistencies of the more advanced countries of the camp concerning the "specialization in agriculture" through which these countries wished to cover by import from the "specialized" countries the necessary wheat for their people, wheat which they didn't have because of the systematic reduction of the corn cultivated surfaces, considered less profitable, and because of the replacement of these cultures with other ones, more profitable.

The problem of supplying population in countries like Czechoslovakia, East Germany and even Hungary was a very urgent one for the communist authorities of these countries. In order to solve the supply problems, pressings were made on Poland, Romania and Bulgaria, in order that these ones specialize on some fields of the agricultural production disregarding industry, and thus assuring the food resources for the more advanced countries of the camp[28].

Romania clearly rejected this vision in the Comecon committees, but Poland tacitly rejected any pressings. The front came into being step by step and in Bucharest existed the belief that in front of the pressings of a deep integration and specialization in Comecon, Romania had as a single ally – Poland.

---

[26] Liviu Ţăranu, *C.A.E.R. cronica unui eşec*, in „Magazin Istoric", no. 2/2002, p. 21.

[27] Idem, *Preliminariile Declaraţiei din aprilie*, in „Magazin Istoric", no. 4/2002, p. 7.

[28] Idem, *România şi problema specializării în cadrul C.A.E.R. (1949-1964)*, in *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iaşi, 2001, pp. 490-506.

This is why the polish proposal sent to the Central Committee of PMR in spring 1962, regarding strengthening Comecon and enlarging the attributions of this economic organism was totally surprising.

Because this is the main moment of the Polish-Romanian collaboration regarding Comecon problems, we will insist on the main sequences of this episode. The initiative of the Meeting of the communist and working parties officials of the member countries of Comecon, planned to take place in June 1962, belonged to the polish government which sent two months before the reunion to the other central committees and governments the document entitled "Actual problems of the development of the economic collaboration between the countries that are part of Comecon". This document contained assessments on the results of the economic collaboration between the member countries of Comecon, as well as on the expectations of developing this collaboration in future; there was specified as well that in their initiative, the Central Comittee of CPSU (Communist Party of Soviet Union) sustained the Poles. The Polish communists' proposal stroke like thunder the authorities in Bucharest, especially because it was obvious that behind the entire material were in fact the soviets, there were the thesis that Khrushchev loved.

The letter and the document that joined it, which the Romanian party received, contained strong criticism concerning Comecon activity and the economic collaboration between the member countries. Thus, the Council activity was shown as having serious imperfections: "The spreading of too many problems, some of them with minor importance; formalism and bureaucratize; a real inflation of meetings on every level, absolving some major problems such as that in the field of the construction utilities"[29].

The material appreciated by its authors as a "serious ground for discussion" sustained the enlargement of the Council attributions, a fact that necessitated in final the elaboration of a new international convention that should establish the purpose, the tasks and the way of work of Comecon. In this order, the authors started from the idea that "the necessity of transforming Comecon into a new international organization of the European socialist countries had reached maturity"[30]. Its main purpose was realizing the "economic integration" of the countries members of Comecon, a purpose that was justified through the opinion that "the European people

[29] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, file no. 30/1962, ff. 362-363.
[30] Idem, file no. 25/1963, f. 36.

democratic countries cannot create without a large economic integration in Comecon, the conditions for the successful and efficient development of their economy"[31]. Another reason, which should encourage the „fast economic union of the socialist countries", were the processes of integration taking place in the Western Europe. For putting these ideas into practice, a suggestion was made for founding a political-economic Council as a supreme instance of Comecon and for a modification of the Council statute. Instead of the existing situation, when Comecon officials had the right to elaborate recommendations concerning the economic collaboration only with the agreement of the interested countries, the new political-economic Council could adopt decisions on the unclear ground given by the "unanimity of ideas", being thus suggested to drop the unanimity of votes in adopting decisions. Another attribution was also specified: Comecon organism could control the countries' putting into practice of the decisions taken by the political-economic Council.

The proposals created a tensioned atmosphere in the Political Bureau of PMR where totally unfavorable opinions to the Polish project were sustained, the first secretary of PMR even stating: "I thought, I meditated and I reached the conclusion that, in the end, Comecon cannot command in this country, our leadership commands here. Whatever the form will be, the main development directions cannot be established by them"[32]. As a result of the document's analysis, the Political Bureau reached the conclusion that the Romanian commission, which was to take part in the Conference, should express the disagreement concerning the Polish propositions, asking that the Romanian point of view should be registered.

Strangely, at short time the Poland ambassador in Bucharest asked for a meeting with Gh. Gheorghiu-Dej, during which he tried to find out which was the Romanians' reaction to the Polish material. The Romanian communist leader tried to avoid a clear answer explaining to the Polish official that the proposals are under the examination of the leadership members of the party and of the government in Bucharest. Irritated by the ambassador's insistence, Gh. Gheorghiu-Dej asked a question that could suggest the Romanian position:

"You asked if we agree to take part the observers [China, Yugoslavia and Albania], we said we don't have any objections, but do you know

[31] Ibidem.

[32] Idem, file no. 14/1962, f. 42.

whether they received this material? [...] Will the Albanians be called, too?"

The answer was obviously a negative one considers the Soviet-Chinese controversy, and Albania was excluded both from Comecon and the Warsaw Treaty. The ambassador's answer, subsequently sent, after asking for details to the authorities in Warsaw, confirmed this situation. It is important the fact that this meeting offered the Polish communists the possibility to find out directly the Romanians' hostility concerning their propositions.

The surprise was even bigger when, after this moment, the first secretary of P.M.R. received, from the C.C. of PMUP (The Unit Proletarian Polish Party), a new letter, with a new project, in which the greatest part of the initial proposals was missing. They dropped the integration terminology and other formulations. The main problem was that there was no explanation for this change. That's why the members of the Political Bureau of P.M.R. thought that they should maintain the initial analysis and position, and according to the evolution of the events during the Conference they reconsider position.

Convocated at the beginning of June 1962, the Conference of the Comecon countries' officials offered other great surprises to the Romanian commission. At first the Polish leader W. Gomulka's speech caused serious unenlightment. It was a strange fact that the idea expressed in the second material sent to Bucharest, completely missed from the Polish first secretary's exposition. There was, thus, a third formulation of the Polish proposition much softened than the two previous ones. This time, W. Gomulka gave also an explanation in this speech: "our proposal in this problem, contained by the document sent before the Conference, we think they aren't definitively formulated. A part of them, after a second examination of the problems, we thought that we should exclude ourselves. This considered the suggestions regarding the radical changes in the Statute"[33].

Under these conditions, taking into consideration the fact that in the project the main thesis P.M.R. rejected did not exist anymore, the Romanian commission accepted this project, although there were objections to some decisions.

In fact, the task of the officials of the Conference was to analyze the changes proposed and to establish what was to be put into practice. The

[33] Idem, file no. 35/1963, ff. 39-39.

Romanian commission thought this was the most difficult moment. In spite of all these, before the meeting, the Romanian and Polish officials talked about the subject and surprisingly the polish agreed that there was no need for radical changes, idea underlined in W. Gomulka and Gh. Gheorghiu Dej's speeches.

During the discussions two camps formed. The first one sustained the creating of a overstates organism, transforming Comecon's Secretary ship into a kind of "Gosplan" with enlarged attributions, and in this order the Czechoslovakia and Bulgaria's officials agreed. The second camp wanted to reduce the Secretary ship's role, keeping the authority of the commissions on branches in which all the countries were represented. This position practically sustained the old state of affairs in Comecon. Romanians of course were on this position, but a very important fact, recognized by the leader of the Romanian commission, Al. Bârlădeanu, must be underlined:

"There must be said [...] that all our proposals wouldn't have succeed if it wasn't for the Polish support. The Poles sustained us friendly and agreed all our main positions; otherwise we couldn't have done anything. They sustained us in every problem in which there were disagreements, and these disagreements appeared for three or four times. As for the rest everything remained unchanged. The Bulgarians rose and said: we entered in a new form [of development] and some radical changes must be made to the statute. But this intervention was not taken into attention and the statute remained, so Comecon is an organism that obeys the countries whose interests it represents"[34].

The Czechoslovakia's officials asked to withdraw the diplomatic expressions from the statute and to pass to the superior form of economic integration. The Hungarian and German commissions didn't say anything. The Soviets, even they first agreed with the Czechs, in front of the Romanian offensive intelligently sustained by the Polish commission, tried to soften the discussions finally joining the second camp, partially abandon ting their radical plans.

Then came N. Khrushchev's speech, which retook some older thesis sustained in the first Polish proposals, which even the government in Warsaw had dropped: "we must [...] not only agree with the already approved plans, but to go to a situation in which for the main branches of production an unique plan of countries part of Comecon should be established"[35]. This

[34] Idem, file no. 27/1963, f. 3.
[35] Ibidem.

kind of appreciation and other ones like this raised important problems for the Romanian commissions, this one being forced to express its disagreements.

Synthesizing, the communist leaders from Bucharest did not approved two things: The common enterprises and the proposals concerning experimental creating of international organizations for the bearing production and in the electro technical field. Gh. Gheorghiu Dej told subsequently, during a discussion with a Communist Italian Party leader, how things evaluated:

"We said we didn't agree, but if the other comrades, the other countries have any interests, why should we be against, and then we insisted through our people in the commissions, to tell (in the final) the background of these things, the fact that they concern «the interested countries». We are not interested, and so we signed"[36].

The result of the Polish and Romanian efforts materialized in keeping the old ways of cooperation in Comecon, also establishing that this method is the main way of putting into practice the international socialist division of labor and approved a document entitled *The fundamental principles of the international socialist division of labor in each country and in the camp as well*. At the final ceremony, W. Gomulka appreciated that "if 50% of what we intend to realize would be realized, it would be a great thing". As a response, N. Khrushchev declared very optimistic that "even 30% should be very nice"[37].

The Polish support for the Romanian opposition generated in Bucharest some suspicions, the members of the Political Bureau of P.M.R. searched for explanations and they reached the conclusion that between the two countries there were many similarities concerning the economic development.

In his speech, Gh. Gheorghiu-Dej illustrated this conclusion:

"We should understand Poland. I think polish attitude, their understanding at this meeting is not an accident, the support we got from the Poles, on different levels of discussions, is the support of a country that has a similar situation with ours, because we can see, in Poland the same tendencies manifest and it manifests the tendency to defense itself of the growing wishes of the others, and this is where its secret is, of course, in a

[36] Idem, file no. 40/1963, ff. 30-31.
[37] Ibidem.

shy way, but this shyness hides a policy [...]. They fear the integration more than anything. The situation in Poland is not hard to understand, so the radicalism of a "dancing saint" [Khrushchev's radicalism] withdrew totally, until the exposition made by Gomulka which surprised me and you all, I'm convinced, very much"[38].

The obstacles in front of the integration were underlined, said the first secretary of P.M.R., in the moment when N. Khrushchev spoke, this one softly threatening as well the Romanians as the Poles, and showing that:

"The facts of the market must be regarded, because the polish products are sold in the countries of our camp. They are serious rivals for the Czechs and for the Germans, it was not a minor thing when Ulbricht [the east German leader] rose and said he did not agree this controversy. But think of what will come. They need to sell industrial products, especially because the market outside our camp is more difficult. In West I [the developed western countries] maybe only the Czechs resist, but in West II [the Asiatic and the African countries] one must differentiate the economy, the first providers remain the [people] democratic countries"[39].

For the government in Bucharest, the Warsaw authorities' attitude was for along time a speculative exercise, concerning the Polish proposals before the Conference and W. Gomulka's position during it; it is not surprising that the same Gh.

Gheorghiu-Dej asserted in summer 1963:

"Not even today the causes of their withdrawal are clear to me. It is possible that the Poles themselves got scared, because they needed investments in the utilities construction field, where they are interested to assure their market in other countries. We make investments in those fields where they have capacities and so their possibility to place their products decreases. Probably someone used this wish of the Poles, because we met this idea at Gomulka even when we went as a party and government commission in Poland. He then raised the question of investment coordination until 1965, but we rejected it, so that subsequently, after 1965, we see in what way such coordination could be accepted. It can be seen that someone used this polish wish, which is understandable because they developed their industry, they have a more developed metallurgic industry than ours, so Poland developed its metallurgic industry, the utilities construction indus-

[38] Idem, file no. 27 /1963, f. 10.

[39] Ibidem.

try over its necessities, maybe they will ask to assure the placement of this production. I can't figure that they could do this in the weak developed countries, because they cannot sustain with loans such a measure"[40].

Not a long time passed since this Conference, and in September 1962 appeared the well-known article of Khrushchev entitled *Actual problems of the development of the world socialist system* in "Problems of peace and socialism" magazine. The leader in Kremlin reassessed the old thesis of the polish project abandoned in the same year, in June. It was obvious for the communist leadership in Bucharest who was the author of the materials sent by the Poles, thus understanding the ingrate position of W. Gomulka who was practically forced to sign the project sent from Moscow.

As a support for this interpretation came the statement from Moscow in November 1962 when N. Khrushchev retook the necessity of creating common enterprises and an unique organism of planning, all these being a superior step in the process of economic integration of the communist countries. The strong desire of the soviet leader to link his name to the initiation of a process similar to that of the Common Market was more than obvious. Only the communist leaders in Bucharest bitterly asked: "What was left from our decisions, for only a few months passed and they were thrown overboard?"[41].

After Khrushchev's statement in the plenary of CC of CPSU, as at a sign, a whole series of parties started to react. The Bulgarian communists reacted publicly at their congress, trough Todor Jivkov, then in Czechoslovakia, and then in democratic Germany and Hungary, the first secretaries strongly sustained N. Khrushchev's position. The only favorable sign was for the Romanians the fact that although in Warsaw a lot of voices sustained the soviet thesis, among them there was not the voice of W. Gomulka.

The common Romanian-Polish position in Comecon debates concerning common enterprises, the union of branches and the unique organism of planning had a very short life. Step by step, as a result of the soviet pressure, Warsaw abandoned the opposition to Khrushchev's projects, a fact that led to the break of the two-part collaboration in Comecon and to the reinstalling of the older commercial disagreements.

The first secretary of P.M.R. Gh. Gheorghiu-Dej expressed, in summer 1963, just after the Conference of the Comecon countries' officials in

[40] Idem, file no. 34/1963, f. 59.
[41] Idem, file no. 40/1963, f. 31.

Moscow, his point of view regarding Poland's change of attitude in Comecon problems, as well as regarding some internal policy questions of Poland, a point of view which also illustrates as certain state of mind existing among the members of the Political Bureau of P.M.R., strongly affected by the debates in Moscow:

"At the first sight [the Poles] are radical absolute relations between the socialist countries, without talking about the unique plan, but in agriculture they don't say a word about socialism. They use Lenin, Marx, but they don't say anything about what the classics told about agriculture. They have a weak point which will give us all trouble and which will create serious disturbances in Poland's economy. They are in the capitalists' hands because of the corn imports. Lenin said that small property gives birth to capitalism hour by hour and in massive proportions. Here they are opportunists, but in exchange the manifest radicalism regarding the relations between the socialist countries. Having common enterprises, it is very easy for them, they get help from the Americans, they have over 500 million dollars help and here they don't show any kind of radicalism. Expressed [W. Gomulka] a certain indignation because the polish communists don't understand that they must stop the corn import from the Americans because over 50% of their commerce with the western countries. He also said that Romania has a similar situation. They [the Poles] were concerned for Romania. Of course, if they could get these products from the socialist countries, it wouldn't have been had. With who could they compete, with the advanced capitalist countries industry? This is why it was said that Poland, GDR [East Germany] and other socialist countries are interested in the continuous enlargement of the socialist market and the socialist market is made by the countries part of Comecon. The Chinese market is not a market for them anymore. It is interesting how their radicalism shows in the relationships field [...]"[42].

On the other side, it must be said that the authorities in Bucharest carefully followed the Polish experience in the commercial relationships with the West, and when the moment was appropriate, a series of similar measures was applied in this field. Beyond the differences in attitude and in interests, the undeclared competition between the people democratic countries had become a reality and any backwardness was an obstacle difficult to overcome.

---

[42] Idem, file no. 41/1963, f. 33.

The polish model of contracting long-term loans in the West for modernizing the own industry represented since 1963 the unique solution for the leaders in Bucharest to maintain the rhythm of the industrial increasing and of the investments in this branch.

"We cannot decrease rhythm, the first secretary of PMR sustained, but we must abandon the position we had so far [December 1963] and which I think it was the right one. Because I said: we must not over one our possibilities. We will try in every way to use our own utilities, not to indebt to anyone, to earn prestige on the market. Taking new measures does not mean to beg for loans, but to use the actual conjuncture. [...] So if we want to maintain a high level of increasing the production forces, we must use long term loans, we must necessarily do so"[43].

In this context it is important that we mentioned that the west interest, especially of the U.S., was centered especially on the two satellites countries of Moscow on the basis of some directions given by the American president concerning U.S. policy regarding Eastern Europe, a policy that had to base on the objective of the cooperation with the governments in the region in order to increase their independence on the world scale and "to increase their level of internal liberalization".

Poland and Romania were considered in the presidential directions as countries that will have a preferential treatment in the economic problems and the various programs of trade[44].

Beyond the many common points in their development and their external policy, the similitudes between the two countries were limited. On the internal plan, Poland succeeded to keep a flexible policy as that in the collectivization field, which was not – by far – as radical as in Romania; the commercial relations with the West were maintained even in the hardest moments of the country's political life. For all these, a certain tribute had to be paid to Moscow at least in the relationship in Bucharest. Taking into consideration that Poland still hard on its territory important contingents of the Red Army, a support from W. Gomulka had to assure the thesis created in Kremlin by N. Khrushchev as well in the conflict with China – where the Polish first secretary refused to speak out, leaving his party colleges to take position – as in the questions concerning the economic integration in Comecon.

---

[43] Idem, file no. 59/1963, ff. 14-16.

[44] Dumitru Preda, *America nu şi-a uitat promisiunile*, in „Magazin Istoric", no. 7/2002, p. 17.

The politic relationships between the two countries were strongly influenced by these realities. Even more, the commercial relationships had difficult periods because of a certain competition between the two countries in the industrialization field, that of the development of the metallurgical industry and of the utilities construction industry.

For the historian interested in the field of the Romanian-Polish relationships in the communist period is a real challenge to research the polish archives, which would surely happily complete the historical perspective of the subject under discussion. Of course, it is interesting the opinion of communist leadership in Warsaw concerning Romania's position in Comecon, concerning the thesis that N. Khrushchev initiated in order to assure the economic integration, and last but not least, concerning the commercial and political relationships. We hope that a very close future will enlighten this part of the problem that we elaborated.

Florian Banu

Adevăr şi ficţiune în documentele Securităţii

„Adunaţi fapte. Pentru aceasta, mergeţi în arhive. Aceste hambare de fapte. Nu trebuie decât să te cobori acolo pentru a le culege. Coşuri întregi. Le aşezaţi pe masă. Procedaţi ca şi copiii atunci când se amuză cu «cubuleţe» şi se străduiesc să reconstruiască frumoasa imagine care le-a fost aruncată în dezordine... Jocul s-a sfârşit. Istoria s-a scris. Ce vreţi mai mult? Nimic. Dacă nu: a şti pentru ce? Pentru ce se scrie istoria? Şi, deci, ce este atunci istoria?"[1]. Cu aceste interogaţii îşi încheia, în urmă cu peste cinci decenii, distinsul istoric francez Lucien Febvre eseul intitulat *Combats pour l'histoire*, lucrare ce combătea conceperea istoriei ca istorie factografică, istorie istorizantă.

Fără a dori să trecem aici în revistă argumentele şi contraargumentele celor două principale curente ale ştiinţei istorice, *pozitivismul* – fundamentat de Leopold von Ranke, cu formula sa celebră *wie es eigentlich gewesen*, şi *prezenteismul* – teoretizat şi el de personalităţi de primă mână, precum Benedetto Croce, R.G. Collingwood sau John Dewey, ne vom mulţumi să subliniem faptul că *apelul la izvoarele documentare este inevitabil, indiferent cărei concepţii asupra istoriei i se raliază un istoric sau altul*. Totodată, folosirea izvoarelor documentare în scrierea istoriei necesită o serioasă critică a acestora. Deşi este un truism, sublinierea acestui imperativ ne apare ca foarte necesară în contextul actual când cercetarea istorică cunoaşte o puternică efervescenţă, atât prin înfiinţarea unor noi centre de cercetare, cât şi prin punerea la dispoziţia cercetătorilor a noi şi noi fonduri arhivistice, dar care nu întotdeauna este însoţită de o rigoare ştiinţifică pe măsură.

[1] *Apud* Adam Schaff, *Istorie şi adevăr*, Bucureşti, 1982, p. 276.

În cadrul prezentului demers ne vom referi la o categorie aparte de izvoare documentare, cea reprezentată de documentele păstrate în dosarele întocmite de fosta poliție politică a regimului comunist din România, Securitatea, şi la capcanele pe care acestea le oferă istoricului.

Aflate la momentul constituirii lor sub pecetea celui mai desăvârşit secret, dosarele au continuat să suscite dezbateri şi polemici dintre cele mai aprinse mult timp după ce regimul comunist expiase. Secretul asupra conținutului lor a fost asigurat de nou creatul Serviciu Român de Informații, dar, de această dată, în sarcofagul menit să conserve această moştenire cu conținut potențial exploziv au apărut numeroase „fisuri" prin care s-au „scurs" documente create de Securitate despre unul sau altul din personajele de marcă ale mediilor politice, economice sau culturale, despre un eveniment sau altul ş.a.m.d..

Exploatate abil de anumite segmente ale presei, aceste documente au potențat aura de mister şi au întărit opinia comună că aceste dosare secrete conservă informații de maximă importanță şi de o irefutabilă valoare din punct de vedere al veridicității, fiind întocmite, nu-i aşa?, de specialişti în culegerea, selectarea şi analiza informațiilor. Ca urmare, interesul istoricilor, şi nu numai, a fost de timpuriu captat de această categorie de documente. Ca un serviciu ce se află în slujba unui regim democratic, Serviciul Român de Informații a pus, în anii '90, la dispoziția unui număr destul de restrâns de cercetători anumite categorii de documente, grupate într-un aşa-numit fond Documentar. Informațiile extrase din aceste documente au constituit substanța unor volume de documente şi a unor studii care s-au bucurat de un important impact în mediile de specialitate, dar, din păcate, cel mai adesea trecerea printr-un filtru critic a acestor documente a fost deficitară.

Grație Legii nr. 187/1999, o bună parte din arhiva fostei Securități, şi anume aceea care nu conține informații care să afecteze siguranța națională, a devenit, cel puțin teoretic, accesibilă unor largi categorii de persoane interesate de istoria celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, precum şi persoanelor care au fost urmărite de Securitate.

Odată cu această deschidere, a ceea ce mulți nu au ezitat să numească „cutia Pandorei", au apărut şi tot mai numeroase semne de întrebare legate de informațiile consemnate în dosarele Securității. Nu doar faptul că aceste informații erau trunchiate prin lipsa unor file, dar, chiar şi acolo unde, cel puțin aparent, dosarul a rămas intact, datele conținute de acesta se dovedeau a fi, nu de puține ori, departe de adevăr. Primele semnale în acest sens

au provenit de la victimele Securităţii, care şi-au citit varianta „oficială" a propriei vieţi, a propriilor acţiuni.

Referindu-se la raportul dintre ficţiunea documentelor şi realitatea istorică, Ion Gavrilă, fost membru al unui grup de rezistenţă anticomunistă, după ce şi-a cercetat dosarul întocmit de Securitate, consemna:

„Desfăşurarea ciocnirilor cu grupul nostru sunt consemnate destul de aproape de adevăr. De obicei, sunt introduse elemente care să le scuze insuccesele. De ex., se prezintă un număr mai mare de bandiţi, se trec mai puţine forţe ale Securităţii, armamentul blocat, acţiunile s-au petrecut seara când întunericul avantaja bandiţii şi, bineînţeles, au găsit totdeauna ţapi ispăşitori din vina cărora noi n-am fost distruşi şi ei au avut pierderi[2]. (...) În ce priveşte adevărul şi minciuna din dosare: unele piese din dosar sunt adevărate, aşa cum sunt prezentate, altele sunt cosmetizate, cu scuze şi elemente favorabile lor, altele sunt denaturate în parte sau complet, pentru ca vina să cadă total asupra noastră. În sfârşit, unele sunt în totalitate inventate cu bună ştiinţă, pentru a-şi motiva ineficienţa în faţa forurilor superioare"[3].

Acelaşi Gavrilă Ogoranu nota, referindu-se la volumul de documente provenind din propriul dosar, volum pe care l-a editat în 2004:

„Am lăsat, în unele cazuri, ortografia documentelor şi am intervenit acolo unde nu erau clare. Am corectat şi limba şi ortografia documentelor, pentru a fi mai bine înţelese de cititor. În legătură cu aceasta, amintesc o întâmplare povestită de prof. Olimpiu Borzea. Când s-a terminat ancheta acestuia, anchetatorul, cpt. Deitel Ernest, i-a înmânat profesorului dosarul

---

[2] Pentru a ilustra maniera în care rapoartele Securităţii reflectau astfel de confruntări cu gruparea Gavrilă, vom reda un scurt fragment dintr-un astfel de raport redactat în august 1954:

„Caporalul Bucur Radu a deschis foc asupra celui de-al doilea bandit care fugise din stână, dar n-a reuşit să tragă decât un cartuş după care s-a produs dublă alimentaţie, şi banditul, profitând de incident, a lăsat cojocul fugind în pădure după celălalt. În timp ce ofiţerul şi caporalul Bucur angajase lupta cu cei doi bandiţi, soldaţii Orosz Ioan şi Haido Bella executau manevra pe la 30 m nord de locul luptei.

Un bandit ieşit dintr-un grup de brazi a apărut în faţa soldatului Orosz Ioan care, încercând să deschidă foc, n-a reuşit deoarece automatul P.P.S. a făcut dublă alimentaţie iar banditul care se afla la 5 m a tras, rănind mortal pe soldatul Orosz în piept şi mână. Acolo a fost găsit de către soldatul Haido Bella care venea în urma lui la 15-20 m. Din acest moment bandiţii, folosind ceaţa şi ploaia, au dispărut în pădure pe direcţia nord-vest. Ofiţerul a trimis doi militari să raporteze situaţia la companie iar cu restul militarilor a continuat urmărirea bandiţilor însă fără rezultat." – apud C.N.S.A.S., *„Bande, bandiţi şi eroi". Grupurile de rezistenţă şi Securitatea (1948-1968)*, Bucureşti, 2003, p. 232

[3] Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc*, vol. IV, Făgăraş, 2004, p. 15.

cu declarațiile ce le-a consemnat pentru a fi semnate. Prof. Borzea a luat un pix de pe masă și a început să corecteze greșelile de ortografie. «Ce faci?», a intervenit speriat anchetatorul. «Corectez greșelile gramaticale, pentru ca atunci când eu nu voi mai fi și cineva le va citi, neștiind că nu le-am scris cu mâna mea, ci numai le-am iscălit, să nu mă judece greșit, că eu, profesor de limba română, să fi făcut atâtea greșeli de ortografie»“[4]. Așadar, un alt semn de întrebare se ridică asupra unei categorii de documente exploatate din plin în cercetările istorice, anume declarațiile din anchetele Securității. Asupra conținutului și veridicității acestui gen de documente vom reveni în analiza noastră.

Un alt fost „obiectiv“ al Securității, scriitorul Stelian Tănase, după ce și-a parcurs dosarul întocmit de fosta poliție politică, scria: „Cel ce s-a decis să-și citească propriul dosar se trezește în postura de arheolog, de antropolog: va reconstitui din fragmente o versiune a trecutului său. Totuși, numai o versiune. Și cât de înșelătoare pot fi arhivele! Cunoșteam senzația de fals din dosarele «autentice, adevărate», fabricate de Securitate, de pe vremea când reconstituiam anchetarea «grupului Noica-Pillat». Procesele-verbale de interogatorii, denunțurile, notele de ascultare și filaj le confruntasem atunci cu depozițiile câtorva supraviețuitori. Între ceea ce-și aminteau acești oameni în anii '90 și ceea ce notau documentele oficiale în anii '50 era o mare deosebire. Poți foarte ușor să devii victima unui document de epocă. În ciuda aparenței lor de autenticitate, dosarele trebuie citite cu multă prudență: ele oglindesc nenumărate detalii, dar ficționează fără scrupul realitatea pe ansamblu“[5].

Dar îndemnul la îndoială metodologică nu vine doar din spațiul românesc sau din rândul fostelor victime care își pot compara propriile amintiri cu versiunile oficiale, ci și din rândul unor istorici de profesie, cu o îndelungată experiență în prelucrarea informațiilor provenite din arhivele de un gen sau altul.

În acest sens, istoricul francez Jean François Soulet, referindu-se la un anumit fetișism care tinde să se creeze printre istoricii epocii contemporane și ai așa-numitei „istorii recente“, vizavi de importanța covârșitoare a unor documente din arhivele mai mult sau mai puțin secrete, nota:

„De altfel, nu ne convine chiar deloc să mai relativizăm caracterul «unic», «de neînlocuit», atribuit unor documente încă inaccesibile? Nu e

[4] *Ibidem*, p. 17.

[5] Stelian Tănase, *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar & Jurnal din anii târzii ai dictaturii*, București, 2002, p. 11.

acesta un fetişism al interzisului şi secretului? Nu tot ceea ce este «confidenţial» e şi de importanţă capitală"[6].

Subliniind şi faptul că în epoca actuală numeroase decizii majore nu mai sunt consemnate în scris, împiedicând astfel cercetătorul arhivelor să acceadă la resorturile intime ale anumitor evenimente, istoricul amintit îl cita pe unul din excelenţii cunoscători ai culiselor lumii diplomatice şi politice, Henry Kissinger: „Înaintea acestei epoci de comunicare instantanee, instrucţiunile date unui negociator trebuiau să fie conceptuale şi, de aceea, ele ofereau o schiţă a concepţiilor oamenilor politici; în epoca teleimprimatorului ele sunt în general tactice sau tehnice şi, în consecinţă, nu indică nici scopurile, nici consideraţiile ultime. Dosarele oficiale ale epocii noastre nu ne dezvăluie neapărat ce hotărâri au fost luate în mod secret, dublând căile oficiale şi nici ce afaceri au fost tratate doar oral, fără a lăsa vreo urmă în arhive"[7].

Revenind la problema informaţiilor conservate în dosarele fostei Securităţi şi a capcanelor de tot felul pe care acestea le prilejuiesc cercetătorilor, considerăm că ar fi utilă o inventariere a resorturilor şi a mobilului care au stat la baza distorsionării adevărului şi a dus la consemnarea, voit sau nu, deformată a unor acţiuni, evenimente, trăsături de caracter etc.

În primul rând, trebuie subliniat faptul că documentele Securităţii sunt, în bună măsură, rodul prelucrării informaţiilor culese prin reţeaua informativă. Notele informative furnizate de zecile şi sutele de mii de informatori, calificaţi sau necalificaţi, permanenţi sau ocazionali, au reprezentat materia primă pentru rapoartele, notele de analiză, sintezele elaborate de ofiţerii de securitate. Evident, acestea trebuiau coroborate cu informaţii obţinute prin tehnica operativă, prin interceptarea scrisorilor, prin filaj ş.a.m.d. Acest lucru nu se întâmpla însă întotdeauna, profesionalismul cadrelor lăsând adesea de dorit. Aşadar, un prim nivel de deformare a faptelor se datorează modului în care erau redactate şi receptate notele informative.

Asupra faptului că multe note informative erau departe de a reflecta realitatea, dispunem chiar de mărturia unor ofiţeri de securitate. Astfel, într-un „Raport asupra stadiului muncii cu agentura", realizat de Direcţia Regională M.A.I. Ploieşti se menţiona cazul unor informatori care se hotărâseră să-şi rezolve problemele cu o a treia persoană prin furnizarea de informaţii false Securităţii: „în luna februarie 1955 am arestat şi trimis în justiţie doi

[6] Jean François Soulet, *Istoria imediată*, Bucureşti, 2000, p. 45.
[7] *Ibidem.*

informatori ai raionului Câmpina, care, ştiind unul despre celălalt că sunt informatori şi purtând amândoi duşmănie preotului din comună, au ticluit un manifest duşmănos pe care l-au difuzat furnizând apoi note informative – cum s-ar spune – «pe două linii», cum că redactorul şi difuzatorul manifestului ar fi preotul în cauză"[8].

Alţi informatori furnizau din belşug note informative, rod al imaginaţiei lor, din banale motive pecuniare. În martie 1956, în cadrul unei şedinţe de analiză a activităţii informativ-operative, era semnalat cazul informatoarei „Corina" din Regiunea Galaţi, care, „din lipsa de analiză temeinică şi de verificare a notelor informative", a reuşit ca timp de un an să furnizeze informaţii eronate despre existenţa unor organizaţii imaginare din Galaţi. Motivaţia acesteia era de „a încasa sume de bani care i se dădeau"[9].

Lăcomia de arginţi era destul de frecventă şi îi împingea pe mulţi informatori „insuficient educaţi", cum îi califica generalul mr. A. Stancu, şeful Direcţiei Regionale Bucureşti în martie 1956, să furnizeze informaţii fictive. Generalul Stancu prezenta într-un raport cazul informatorului calificat „Ars", care „a furnizat timp îndelungat date despre existenţa unei organizaţii P.N.Ţ. dintr-o comună din Raionul Giurgiu, care în realitate nu exista". Anchetat, informatorul „a recunoscut că a inventat datele cu privire la existenţa organizaţiei cu scopul de a primi bani"[10].

Dar nu doar banul, „ochiul dracului", stătea la baza unor informaţii false, ci şi alte mărunte păcate omeneşti. De exemplu, în prima jumătate a anului 1955 un miliţian dintr-o comună a raionului Neamţ, care trăia în concubinaj cu soţia unui consătean, l-a denunţat pe soţul concubinei sale drept „reacţionar" şi acesta a fost arestat şi anchetat de Securitate timp de două luni de zile până când situaţia reală a ieşit la iveală[11].

De asemenea, nu de puţine ori, sentimentul de apartenenţă la o structură temută îi făcea pe unii informatori să trăiască un sentiment al puterii discreţionare asupra semenilor şi, în consecinţă, să încerce a-şi rezolva diferendele cu diverse persoane prin intermediul delaţiunilor. Un astfel de caz este prezentat într-o sesizare adresată Procuraturii Generale a R.P.R. în 29 ianuarie 1963:

„Nevasta sa în calitate de informator la Securitate, lăudându-se în faţa soţiei mele că acum poate lega pe oricine în 24 ore, povestea toată activita-

---

[8] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 103, f. 77.
[9] *Ibidem*, f. 25.
[10] *Ibidem*, f. 101.
[11] Idem, dosar nr. 100, f. 25.

tea ei, pe cine a mai «turnat» după expresia ei, cum iscăleşte informaţiile pe care le dă cu nume fals, al soacrei unui tutungiu, (...) cum i s-au cerut informaţii şi despre mine, dar n-a dat, din simpatie, (...) cum a încercat să o toarne pe noua locatară, Bălănescu, cu prilejul furtului mare de bani de la o bancă din Giuleşti, dar informaţia s-a dovedit falsă şi a fost ocărâtă rău de ofiţerul de miliţie în casa ei. (...) Nu mai termina, «sunt cineva, am ajuns cineva şi pot lega pe oricine în 24 de ore»"[12].

Se poate presupune că un astfel de caz era departe de a fi unul singular.

Nici declaraţiile obţinute în timpul anchetei şi inserate apoi în dosarele Securităţii nu pot fi utilizate în cercetarea istorică decât după o serioasă analiză critică. De foarte multe ori, nemairezistând teribilelor mijloace de tortură utilizate de anchetatori, arestaţii preferau să pună pe hârtie şi să semneze cele mai halucinante declaraţii.

Inginerul Petre Cernătescu, inculpat în „procesul de la Canal", orchestrat de liderii regimului comunist în septembrie 1952, declara: „eu am fost brutalizat şi trântit de pe scaun de către colonelul Dulgheru, am fost ameninţat de acelaşi colonel că-mi va face fundul cât masa. (...) În timp de opt zile şi opt nopţi nu am fost lăsat să dorm un minut, ci am fost ţinut într-un lanţ de anchetă încât mi s-a umflat ceafa de nu mai puteam ţine capul în sus. În acest timp am fost drogat cu o doctorie lichidă de nuanţă brună. Cred că datorită acestor ultime două procedee, nesomn şi drogare, voinţa s-a estompat tot mai mult încât la sfârşit nimic nu mă interesa decât să scap cât mai repede de anchetă. Declaraţiile mele erau formulate şi scrise de organul anchetator, iar eu le-am semnat numai"[13].

Nici „martorii" folosiţi în procesul amintit nu au „beneficiat" de un tratament mai bun. Garofeanu Gheorghe a fost arestat în 15 august 1952 la Bucureşti, dus la Constanţa a doua zi şi aici obligat să scrie o declaraţie care să-l incrimineze pe Rozei Aurel, unul dintre inculpaţi. Garofeanu relata că, în faţa refuzului de a semna o astfel de declaraţie, „anchetatorul s-a repezit la mine şi a început să mă lovească cu picioarele în gleznele picioarelor mele şi cu pumnii în stomac, cu toate că din spusele mele ştia că sufăr de ulcer". Întrucât „martorul" continua să refuze să semneze declaraţiile dorite, anchetatorul l-a ameninţat cu „aplicarea a diverse alte măsuri ca: ace sub unghii, flacăra lumânării în lumina ochilor etc"[14].

---

[12] A.C.N.S.A.S., fond Reţea (S.R.I.), dosar nr. 62.708, f. 19.

[13] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 49, vol. I, f. 4.

[14] *Ibidem*, f. 20

Tot legat de episodul proceselor de la Canal, perceput în epocă de cea mai mare parte a populației drept o înscenare odioasă[15], pot fi amintite și cuvintele unui inginer din Institutul de Proiectări Schele București referitoare la unul din principalii inculpați, inginerul Nicolae Vasilescu, supranumit în cadrul procesului „Colorado“: „Eu îl cunosc pe ing. Vasilescu de la Ploiești și știu că nu i se spunea «Colorado», cum i s-a spus la proces. Acest nume de «Colorado» i s-a dat ca să fie mai americanizat. Ing. Vasilescu a făcut Politehnica la Colorado și era un om foarte capabil și priceput în meseria lui“[16].

Nu de puține ori, declarațiile false, oferite spre satisfacția anchetatorului, își aveau mobilul și în încercarea de a camufla alte „păcate“ necunoscute acestuia, încercării de a proteja persoane nearestate încă ș.a.m.d.

Un bun exemplu de declarații false îl reprezintă cele obținute de Direcția Regională de Securitate Craiova în încercarea sa de a recruta un informator în problema „Institutul Francez“. Ofițerii de securitate l-au identificat pe „Viforul“, un intelectual care frecventase institutul și despre care știau că „a fost în Franța și este un depravat sexual“. În cursul anchetei, prealabile recrutării „pe bază de materiale compromițătoare“, „s-a accentuat mai mult pe viciul candidatului, fapt ce a făcut ca acesta, care era un intelectual cunoscut în orașul în care domicilia să facă totul pentru a fi pe placul anchetatorilor, respectiv să dea o serie de declarații mincinoase în care afirma că el împreună cu alții au făcut spionaj pentru francezi“. Bucuroși de o astfel de „captură“, respectivii ofițeri nu au mai verificat informațiile din declarații și au raportat direct ministrului Alexandru Drăghici „descoperirea unei rețele de spionaj“. Verificările ulterioare au relevat faptul că „toate declarațiile au fost invenții ale candidatului, care a preferat să ia asupra sa orice, numai să nu fie dat în vileag viciul său“[17].

Exploatarea fără discernământ a declarațiilor smulse în anchete a făcut ca, nu de puține ori, documentele Securității să releve aspecte care amintesc de literatură. Astfel, intriga romanului *Cel mai iubit dintre pământeni*, scris de Marin Preda, putea fi construită plecând și de la un caz real, con-

[15] De exemplu, inginerul Potârniche Octavian era semnalat, de către un informator, cu următoarea apreciere: „acest proces de la canal a fost numai o înscenare pentru a justifica faptul că totul stă pe loc, în loc să avanseze, din cauza utilajului mizerabil adus din Rusia. (...) Așa cum a fost redat procesul de la canal în ziar, și-au închipuit ei că dau cu țărână în ochii proștilor“ – A.C.N.S.A.S., fond Rețea (S.R.I.), dosar nr. 58.876, f. 84.

[16] *Ibidem*.

[17] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 103, f. 113.

semnat într-un dosar de reţea din anul 1958, al unui inginer din industria extractivă a petrolului: „B.F. apare cu toate datele într-o declaraţie dată de spionul german Teodor Rozin că, sus-numitul, are un cumnat ofiţer englez şi că poartă cu acesta corespondenţă informativă. Ulterior, acest material iniţial de sesizare nu s-a verificat. Numitul Teodor Rozin, fiind din nou anchetat, a arătat că prin corespondenţă informativă el a înţeles un schimb de informaţii familiare (sic!)“[18]. Din fericire pentru B.F., Securitatea s-a obosit să verifice informaţia, fiind astfel evitată o acţiune represivă împotriva sa. De altfel, eforturile Securităţii pentru reinterogarea „spionului german“ au fost meritorii, dezvăluind o situaţie kafkiană, deţinutul Teodor Rozin fiind iniţial de negăsit în sistemul penitenciar al României populare (fusese identificat şi anchetat un oarecare Teodor Roxin la Aiud!). Ulterior, Rozin a fost şi el găsit şi anchetat, dar în stare de libertate, acesta fiind eliberat între timp.

Alt gen de documente falsificate deliberat de către Securitate în timpul desfăşurării anchetelor este reprezentat de aşa-numitele rapoarte de expertiză tehnică. Acestea erau, de multe ori, întocmite de experţi în parametrii ceruţi de ofiţerii de securitate, eludând adevărul pentru a se obţine condamnarea în instanţă a acuzaţilor. De exemplu, un arestat, anchetat în anul 1958 sub acuzaţia de subminare a economiei naţionale, era nevoit să constate: „Munca anchetatorilor de la securitate a fost creativă, plină de imaginaţie şi de o fantezie care putea să urce pe oricine pe eşafod sau să-l ducă în faţa plutonului de execuţie. De exemplu un hangar metalic de pe fostul aerodrom militar Buzău, (...) al cărui schelet metalic fusese demontat, cu piesele marcate cu diferite culori de vopsele şi apoi transportate pe aeroportul Băneasa, unde urma să fie montat din nou, a devenit un element şi un argument tragic în dosarele noastre.(...) «Experţii» fotografi ai Securităţii, la cerere, au fotografiat acele bare şi piese de fier depozitate, folosind trucaje şi poziţii speciale aşa încât acele piese arătau în fotografii ca o grămadă de fiare aruncate în dezordine. Acele fotografii au constituit probe grele în acuzarea noastră“[19].

Situaţii puternic denaturate, falsuri, exagerări sau minciuni evidente se regăsesc şi în alte categorii de documente, precum „Rapoartele de cunoaştere personală a candidatului pentru recrutare“. În întocmirea acestor rapoarte, imaginaţia ofiţerului juca uneori rolul esenţial, aprecierile introduse

[18] A.C.N.S.A.S., fond Reţea (SRI), dosar nr. 58876, f. 2.

[19] Aurel Sergiu Marinescu, *Prizonier în propria ţară*, vol. II, Bucureşti, 1998, p. 145-146.

în aceste documente suferind adesea de un înalt grad de subiectivism[20]. De exemplu, în 13 martie 1956, Mauriciu Ştrul, şeful Direcţiei Regionale de Securitate Ploieşti, semnala faptul că:

„Din convorbirile personale pe care le poartă lucrătorii cu candidaţii pentru cunoaşterea lor înainte de recrutare, se trag de multe ori concluzii greşite asupra caracterului şi capacităţii candidatului şi apoi în referat se folosesc fel de fel de epitete fără temei. De către Serviciul II a fost studiată numita F.E., prezentată ca o femeie inteligentă, capabilă, având relaţii multe şi interesante şi cu cunoştinţe din rândul diplomaţilor străini ce au funcţionat pe vremuri în ţară şi cu care soţul ei decedat avea strânse legături. M-am dus să efectuez personal recrutarea, când colo la locul recrutării mi se prezintă o văduvă îndoliată, bolnăvicioasă şi mistică, fără nici un fel de aptitudini pentru munca informativă. Am fost nevoit să canalizez discuţiile în aşa fel încât să nu-şi dea seama pentru ce am venit“[21].

Dincolo de documentele care denaturau realitatea datorită subiectivităţii celui care le-a întocmit, trebuie evidenţiată existenţa unei categorii de documente de o gravitate excepţională şi anume rapoartele falsificate redactate de ofiţerii de securitate pentru a acoperi unele crime săvârşite în numele „luptei de clasă“. Probabil că adevărul despre astfel de acte nu ar fi fost consemnat niciodată în documente de arhivă, ci doar în memoria colectivă, dacă chiar conducerea centrală a Securităţii, nemulţumită de faptul că organele regionale nu au cerut aprobarea pentru astfel de măsuri extreme, nu ar fi dispus efectuarea unor anchete. Elocvent în acest sens este cazul împuşcării „chiaburilor Trifa Iosif, Pom Traian şi Andreşel Ioan, din comuna Bistra, jud. Turda“ în luna august 1950.

Rapoartele Serviciului de Securitate Turda către D.R.S. Cluj nr. 11/18934 din 16 august 1950 şi ale D.R.S. Cluj către D.G.S.P. nr. 116/44255 din 18 august 1950 prezentau împuşcarea celor trei persoane ca fiind petrecută în timpul unor confruntări armate în încercarea de a-i captura pe respectivii „chiaburi“. Raportul întocmit de Serviciul de Securitate Turda menţiona:

---

[20] Acest fenomen se manifesta şi în rândul cadrelor din alte structuri informative, cu un prestigiu mult mai solid decât al Securităţii. De exemplu, în fişele întocmite de Serviciul Special de Informaţii în anul 1947, un inginer din Timişoara era apreciat drept „îngâmfat, nu are serviciu, nu se ştie din ce trăieşte. Vicios, cartofor, beţiv, afemeiat“. În schimb, un licenţiat al Academiei Comerciale, cu un profil asemănător, era calificat de un alt ofiţer recrutor în următorii termeni: „serios, îi place vinul, cărţile, femeile, banii, fire veselă, cult, inteligent, coruptibil“ – A.C.N.S.A.S., fond Reţea (SRI), dosar nr. 2750, f. 1.

[21] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 103, f. 80.

„În ziua de 16 august a.c., orele 3.00, cele două echipe s-au deplasat în comuna Bistra la numitul Pom Traian; când echipele se aflau la o distanţă de circa 200 metri de casa acestuia, văzând că echipele noastre se îndreaptă spre locuinţa lor, au fugit în pădurea ce se afla în apropiere. Echipele s-au îndreptat înspre locul de refugiu al lor. Ajungând în marginea pădurii, numitul Pom Traian a deschis foc pe care o avea, organele noastre s-au răspândit în trăgător, deschizând foc asupra celor fugiţi, reuşind astfel ca pe Pom Traian să-l împuşte mortal, iar al doilea să dispară mai adânc în pădure. O echipă formată din patru persoane s-au deplasat de urgenţă înspre direcţia în care a dispărut individul ce era cu Pom şi care era neidentificat. În acel moment, reuşind ca să-l ajungă, iar la somaţia organelor noastre de a sta nu s-a supus, fugind mai departe, după care organele noastre au tras după el şi au reuşit ca în timpul fugii lui să fie împuşcat. Trecând la identificarea acelui individ, am constatat că se numeşte Trifa Iosif, chiabur, din comuna Bistra-Turda, iar la percheziţia corporală s-a găsit una grenadă de mână defensivă“[22].

Am redat *in extenso* acest citat deoarece arată în mod elocvent faptul că ofiţerii de securitate întocmeau adevărate scenarii pentru a-şi acoperi crimele. Adevărul despre moartea persoanelor amintite este consemnat într-un raport întocmit de mr. Nicolae Dumitrescu, trimis de D.G.S.P. să ancheteze cazul. Potrivit celor recunoscute cu greu de lt. Herţa Vasile, de la Serviciul de Securitate Turda, şi de maiorul Kovacs Mihail, de la D.R.S. Cluj, cele trei persoane asasinate se aflau reţinute, alături de alte 30 persoane, la Biroul de Securitate Câmpeni. Ofiţerii de securitate, potrivit ordinelor primite de la mr. Kovacs, au „stabilit“ că cei trei sunt „chiaburi şi având influenţă în masă“, au format „trei echipe compuse de organe de Securitate şi au fost luaţi aceşti chiaburi şi executaţi prin împuşcare“[23]. La rându-i, maiorul Kovacs primise dispoziţii de la colonelul Mihai Patriciu, directorul D.R.S. Cluj, în termeni lipsiţi de echivoc: „iei câţiva chiaburi, dai cu ei de pământ, pe urmă Miliţia adună chiaburii şi neamurile banditilor din Bistra ca să îngroape pe ei şi să le spună că şi ei la fel păţesc dacă nu divulgă pe bandiţi sau dacă îi mai aprovizionează. Pentru această treabă trimiteţi nişte băieţi buni şi, dacă este nevoie, te duci şi dumneata“. În încheierea relatării acestui caz de confecţionare de documente false, dorim să subliniem faptul că

[22] *Apud* Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Iaşi, 2002, p. 214.
[23] *Ibidem*, p. 216.

recunoaşterea faptelor s-a făcut cu multă greutate, făptaşii menţinând versiunea din raport până în momentul când maiorul Dumitrescu i-a ameninţat că va dispune dezgroparea cadavrelor celor împuşcaţi.

Totuşi, maiorul Dumitrescu motiva foarte firesc falsul depistat, în următorii termeni: „cât priveşte neraportarea de către D.R.S. Cluj a situaţiei reale la D.G.S.P., ne face să credem că nu se adunase destul material contra celor de mai sus, iar D.R.S. Cluj a trecut la acţiune, ca apoi să raporteze că organele de Securitate au fost atacate şi în luptă au fost omorâţi sus-menţionaţii chiaburi, fiindcă odată aceştia omorâţi şi cu atmosfera de presiune care domneşte prin comune, nu o să se mai poată reconstitui cum s-au petrecut faptele"[24]. Situaţia nu i se părea prea gravă respectivului maior, acesta considerând suficient „să se prelucreze cu organele D.R.S. Cluj ca în astfel de situaţii delicate să se ceară avizul şi sprijinul D.G.S., pentru a se găsi cea mai bună soluţie. De asemenea, să se prelucreze ca în astfel de situaţii rapoartele să oglindească realitatea faptelor, spre a nu induce în eroare organele noastre superioare"[25].

Pe lângă documentele falsificate pentru a ascunde crime, Securitatea a mai fabricat şi alte categorii de documente în vederea „legendării" unor ofiţeri de securitate acoperiţi trimişi peste hotare sau infiltraţi în grupările ostile regimului comunist din interiorul ţării. Acest gen de documente este mult mai greu de depistat, adevărul fiind ţinut sub tăcere de foştii ofiţeri iar victimele lor cunoscând, în cel mai bun caz, doar o frântură din el. În acest sens, un anchetator al Securităţii îi spunea unuia dintre cei pe care îi ancheta: „avem şi secţii de confecţionat eroi. Eşti suficient de inteligent să-şi dai seama că multe vedete ale rezistenţei naţionale sunt pioni inconştienţi ai planurilor noastre sau sunt creaţi în laboratoarele comuniste. Ne mai dau câte o mână de ajutor «Vocea Americii», «Europa liberă» şi alte oficine reacţionare. Tu nu eşti destinat pentru acest rol"[26].

Printr-o grilă extrem de critică trebuie privite şi rapoartele de activitate întocmite periodic de diversele compartimente ale Securităţii. Ahtiaţi după

---

[24] *Ibidem*, p. 218.

[25] Propunerile nu trebuie să inducă în eroare cititorul. Probabil că referirea la rapoartele care „să oglindească realitatea faptelor" avea în vedere o raportare cifrată a unor astfel de execuţii sumare. Suntem îndreptăţiţi să lansăm o astfel de ipoteză de faptul că maiorul Kovacs, care nu era la prima faptă de acest gen, numea în mod constant rapoartele false drept „rapoarte înflorite" şi afirma că el le-a redactat „cum am avut instrucţiuni încă din anul 1948 noiembrie să raportăm în astfel de cazuri" – *Ibidem*, p. 222.

[26] Nicolae Călinescu, *Preambul la camera de tortură*, Timişoara, 1994, p. 6.

grade cât mai mari, după avansări la excepţional, premii în bani sau decoraţii, ofiţerii de securitate nu şovăiau să umfle aceste rapoarte, împănându-le cu tot felul de „izbânzi" fictive.

În 11 februarie 1953 Alexandru Drăghici spunea: „O altă problemă este aceea că *la noi se cultivă minciuna* (subl. ns. – F.B.). Tovarăşii care au fost desemnaţi să dea rapoarte au fost anunţaţi din timp pentru întocmirea lor, însă cu toate acestea au venit aci şi au început să arate o serie de minciuni, toate cu darul de a umfla lucrurile, de a da importanţă mai mare unor lucruri, de a specula câte un succes pe care l-a avut.

De unde oare asemenea metode? Credeţi oare că aveţi de-a face cu proşti care nu cunosc realitatea? De ce oare această atitudine? Oare tov. directori ei înşişi cred, se lasă convinşi aşa de uşor?

Părerea mea este, aşa cum a dovedit şi directorul de la Iaşi şi tov. Gluvacov, precum şi alţi tovarăşi, că în loc să controleze munca şi să vină cu date verificate în faţa conducerii ministerului, *vin cu date ireale care pe deasupra mai sunt şi umflate, şi plus de aceasta există tendinţa de demagogie, de a prezenta lucrurile ca succese şi chiar acolo unde au fost insuccese tovarăşii caută să scoată că şi acolo a fost un succes* (subl. ns. – F.B.). Această atitudine lipsită de răspundere, faptul că ea este practicată de oameni de răspundere dovedeşte că în aparatul respectiv este cultivată această metodă burgheză: minciuna"[27].

Stratagemele de raportare bombastică a unor rezultate nu erau aplicate doar în cazul şedinţelor de bilanţ „pe minister". În munca din regiuni şi raioane se practica pe scară largă dezinformarea organelor centrale de securitate prin raportarea unor acţiuni fictive. De exemplu organele de securitate din raionul Şomcuţa au primit ordin de identificare şi supraveghere informativă a unei persoane. Ca urmare, au raportat că „elementul a fost identificat şi i s-a deschis dosar de verificare, arătând şi numele conspirativ al informatorului [folosit], ca după şase luni, când regiunea a cerut note de stadiu asupra dosarului, să se raporteze că obiectivul nu se identifică în raza raionului"[28].

Practica rapoartelor false a fost longevivă. În 1956 Alexandru Drăghici tuna şi fulgera împotriva acestei practici: „mă duc la regiunea Bucureşti, în raionul Urziceni, şi găsesc organizaţia legionară intactă, nici un agent în concentrare, agentul păzeşte vacile şi oile şi noi ne lăudăm că ne întâlnim

[27] A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 97, vol. 1, f. 125.
[28] Idem, dosar nr. 200, f. 99.

cu agentura. Ofiţerii raportează fleacuri şi banditii duc activitate în sabotarea gospodăriilor agricole, întovărăşirilor. Ce fel de acoperire este aceasta, ce fel de Securitate? (...) Pe cine vrem să înşelăm, statul? Acesta nu se înşală. Trebuie terminat cu acest lucru, cu această toleranţă a muncii proaste, trebuie traşi la răspundere serios acei care nu muncesc"[29].

„Moda" rapoartelor hiperbolizate se răspândise şi în rândul „elitei" Securităţii, *recte* ofiţerii Direcţiei de Informaţii Externe (D.I.E.). De exemplu, în raportul privind activitatea acestei direcţii în perioada 1 ianuarie – 15 octombrie 1955 sunt enumerate o serie de realizări de-a dreptul impresionante. Astfel, se raporta, în domeniul militar, obţinerea unor date „interesante privind o serie de staţii radar, subterane şi la suprafaţă, de pe coastele Angliei, organizarea lor interioară, asigurarea pazei, mijloace de recunoaştere, precum şi despre dotarea tehnică a acestor staţii". De asemenea, fuseseră obţinute „informaţii valoroase" despre „producţia de arme şi depozite de armament din Germania Occidentală", precum şi „un «ascunzător de flăcări» întrebuinţat la piese de artilerie şi folosit de forţele armate ale NATO. Acesta a fost apreciat de forurile noastre competente ca foarte important".

În domeniul tehnico-ştiinţific, „au fost obţinute prin agentură un număr de 607 patente industriale care au fost înaintate conducerii ministerului pentru a fi trimise instituţiilor de resort. Patentele au cuprins probleme importante, ca problema cauciucului sintetic, metode de preparare a materiei prime necesare la fabricarea de mase plastice, prepararea unor combustibili rezistenţi la şoc, fabricarea catalizatorilor şi modul de întrebuinţarea lor şi alte probleme la a căror aplicare lucrează institutele de cercetări din ţara noastră. Unele patente, după ce au fost verificate, au putut fi aplicate cu succes în producţie"[30].

În acelaşi timp, raportul menţiona că „în munca operativă din Centrală şi la rezidenţe sunt astăzi 161 de ofiţeri, lipsind faţă de schemă 116 ofiţeri. Din această cauză nu este înfiinţat nici până în prezent Serviciul tehnico-ştiinţific a cărui lipsă este resimţită în muncă". Cât despre cadrele existente, raportul preciza că „din cei 161 ofiţeri existenţi, 24 au vârsta între 20-25 ani, iar 91 între 25-30 ani. Numai 19 au şcoli superioare, iar 59 au şcoli medii, restul de 83 au doar şcoli elementare". Ne e greu să credem că un număr atât de redus de ofiţeri, cu o experienţă limitată (având în vedere

---

[29] Idem, dosar nr. 105, f. 57-58.

[30] Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 83/1955, f. 103.

vârsta lor) şi cu studii deloc impresionante puteau obţine într-o perioadă mai mică de un an de zile rezultate precum cele amintite aici şi care nu erau singurele incluse în raport. Pentru o comparaţie a nivelului de instrucţie a ofiţerilor de informaţii inamici, să menţionăm că, în aceeaşi perioadă, 68% din angajaţii Agenţiei Centrale de Informaţii a Statelor Unite erau absolvenţi de cursuri universitare şi de doctorat şi 78% dintre ei cunoşteau limbi străine de circulaţie internaţională[31].

Vorbind despre o etapă ulterioară a funcţionării D.I.E., istoricul Cristian Troncotă, pornind de la rapoartele direcţiei, consideră activitatea spionajului românesc ca fiind una redutabilă:

„Toate aceste colective (ale compartimentului tehnico-ştiinţific din Centrala D.I.E. – n.ns. F.B.) primeau anual de la D.I.E între 4 000 şi 5 000 de proiecte şi alte documentaţii tehnice, circa 1 000 diverse echipamente şi piese supuse embargoului, precum şi circa 3 000-4 000 mostre de alte echipamente şi produse obţinute din Occident. Pentru evaluarea şi valorificarea documentaţiilor şi echipamentelor furnizate de D.I.E. au fost folosiţi circa 2 000 de «colaboratori externi» care figurau pe statele de organizare ale diferitelor ministere şi uzine militare şi civile, dar erau remuneraţi suplimentari"[32].

Cu tot respectul pentru abilităţile unor ofiţeri de informaţii, nu putem să nu ne întrebăm cum era posibilă obţinerea a 4 000-5 000 de proiecte pe an, *adică 11-13 proiecte pe zi*, fără a mai vorbi de „echipamente şi mostre"? Pe de altă parte, de câţi oameni era nevoie pentru *obţinerea* acestor proiecte dacă pentru *evaluarea* lor erau necesari circa 2 000 de specialişti? În opinia noastră, cifrele de mai sus trebuie serios amendate şi dimensiunile spionajului tehnico-ştiinţific desfăşurat de România socialistă reconsiderate[33].

---

[31] Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti. De la Cuza la Ceauşescu*, Bucureşti, 1999, p. 337.

[32] *Ibidem*, p. 463.

[33] Despre modul în care cadrele D.I.E. îşi atribuiau uneori merite inexistente în obţinerea de tehnologii occidentale relatează şi generalul Nicolae Pleşiţă: „Orice firmă occidentală dădea mostre pentru reclamă şi Ceauşescu îi chema pe cei de la Industrie, Agricultură, Comerţ: «Veniţi, mă, să vedeţi!». Numai nomenclatura de vârf. Cei de la Comerţ Exterior mai strâmbau din nas, că ei ştiau. Şobolanul [Ion Mihai Pacepa – n.ns. F.B.] prezenta exponatele acolo, cu ochelari fumurii pe nas, ca să semene a spion" – *Ochii şi urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleşiţă. Dialoguri consemnate de Viorel Patrichi în perioada aprilie 1999-ianuarie 2001*, Bucureşti, 2001, p. 18; pentru modul de lucru al D.I.E. în perioada anilor '50, vezi Florian Banu, *D.I.E. şi identificarea postului de radio „România Viitoare"*, în „Dosarele Istoriei", nr. 5(93)/2004, („Buletin CNSAS", nr. 7), p. 58-61.

În încheierea demersului nostru, dorim să aducem în atenție o altă formă de măsluire a trecutului de care sunt susceptibile dosarele din arhiva Securității: minciuna prin omisiune. Într-adevăr, numeroase acțiuni reprobabile ale odioasei instituții nu se mai regăsesc consemnate nici măcar în „rapoarte înflorite“, pentru a folosi expresia maiorului Kovacs. Astfel de documente compromițătoare fie nu au fost niciodată întocmite, acțiunile desfășurându-se pe baza unor ordine verbale, fie au fost distruse ulterior. O confirmare a acestui fapt vine nu doar din partea lucrărilor cu caracter memorialistic ale fostelor victime ale Securității ci chiar și din documente întocmite de Securitate cu prilejul unor reglări de conturi între puternicii zilei din România comunistă.

Astfel, pe baza sarcinilor stabilite de Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din iunie 1967, Consiliul Securității Statului, analizând cauzele care au generat „o serie de abuzuri și ilegalități în activitatea unor cadre din aparatul de securitate“, a studiat și modul în care s-a instituit și aplicat măsura internării administrative în unități și colonii de muncă, precum și fixarea domiciliului obligatoriu. Instrumentată personal de către Nicolae Ceaușescu, această anchetă internă nu avea în vedere nicidecum reformarea sistemului și îndreptarea greșelilor din trecut, ci era o armă eficientă folosită de primul secretar al C.C. al P.C.R. pentru înlăturarea celui mai de temut rival – Alexandru Drăghici, vechi și atotputernic ministru de Interne. Documentarea abuzurilor a necesitat ceva timp (dat fiind numărul lor mare și dificultății de a aduna probe), astfel că asaltul final împotriva lui Drăghici s-a dat abia cu ocazia Plenarei C.C. al P.C.R. din 22-25 aprilie 1968.

Cu această ocazie au fost aduse la lumină (într-un cadru restrâns, evident) îngrozitoarele abuzuri de care s-a făcut vinovat regimul comunist în anii '50.

În urma investigațiilor s-a constatat că „posibilitățile de a stabili în mod cât mai complet șirul abuzurilor și ilegalităților sunt limitate de faptul că în arhivele securității statului nu se pot identifica multe documente. Din relatările unor ofițeri ce muncesc în prezent în acest sector rezultă că în anul 1954 fostul șef al serviciului de evidență, colonel Popescu Gheorghe (Gogu), în prezent ambasador în Birmania, a ordonat distrugerea fișelor de evidență pentru aproximativ 17 000 persoane ce au fost internate administrativ. Ca urmare, dosarele în arhiva securității nu se pot găsi decât cu mari greutăți“[34].

[34] „România liberă“, 5 ianuarie 2004; A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 51, f. 47, f. 62-79.

Securiştii însărcinaţi în 1967-1968 cu anchetarea „performanţelor" propriilor predecesori (nu de puţine ori, colegi!) erau nevoiţi să constate că: „Examinându-se prin sondaj un număr de 1 500 dosare aparţinând persoanelor care au făcut obiectul măsurilor de mai sus, se constată că aproape în toate cazurile reţinerea persoanelor s-a făcut fără formele prevăzute de lege, iar ulterior se iniţiau proiecte de hotărâri şi decrete prin care se tindea la acoperirea legală a măsurilor luate. De exemplu, prin ordinul nr. 26.500/1948 – Cabinet – au fost reţinute toate persoanele ce au făcut parte din aparatul de poliţie, jandarmerie şi S.S.I.; prin ordinul nr. 5/1948 – Cabinet – au fost reţinute toate elementele ce au făcut parte din organizaţia legionară; prin ordinul nr. 8/20/1952 – Cabinet – s-a dispus reţinerea persoanelor ce comentau nefavorabil reforma bănească. De remarcat că despre existenţa acestor ordine se fac menţiuni în dosarele celor arestaţi, ele neputând însă fi studiate deoarece nu se mai găsesc în arhivele Securităţii statului".

Dacă ofiţerii de securitate care primiseră misiunea să documenteze abuzurile din trecut nu au putut-o îndeplini în condiţii de maxim succes, beneficiind de atuuri pe care un istoric nici nu ar putea să le viseze (apropierea temporală de evenimentele anchetate, existenţa unor martori de primă mână, acces neîngrădit în arhivele organelor de represiune, aura de omnipotenţă a „securistului"), cu atât mai ingrată apare sarcina cercetătorului ce-şi asumă riscul reconstituirii angrenajului legislativ ce a încercat să confere „onorabilitate" unui nesfârşit lanţ de crime şi abuzuri.

Studierea regimului comunist din România nu este posibilă, în mod evident, fără o analiză detaliată a rolului jucat de către Securitate în cadrul acestuia. Creatoare a unui volum imens de documente, Securitatea a modelat după chipul şi asemănarea sa realitatea societăţii româneşti. Aşa cum observa Herbert Zilber: „Prima mare industrie socialistă a fost aceea a producţiei de dosare. (...) Noua industrie are o armată de lucrători: informatorii. Apoi un utilaj electronic ultramodern (microfoane, magnetofoane etc.), plus o armată de dactilografe cu maşini de scris. Fără toate acestea, socialismul n-ar fi putut supravieţui (...). În zona socialistă, oamenii şi lucrurile există numai prin dosare. Cine este proprietarul dosarelor este proprietarul întregii existenţe, iar cine le alcătuieşte – creatorul acesteia. Oamenii reali sunt reflexul dosarelor"[35].

---

[35] Andrei Şerbulescu (Belu Zilber), *Monarhia de drept dialectic*, Bucureşti, 1991, p. 136-138.

Deşi reflexele unui aşa-numit „sindrom al dosarului" sunt încă prezente în societatea românească, cercetarea istorică trebuie să realizeze o distanţare de stereotipurile de abordare a trecutului printr-o analiză critică a surselor istorice şi o diversificare a acestora, astfel încât istoria ultimilor 50 de ani să nu fie doar un „reflex al dosarelor", fie ele şi cele întocmite de aşa-zis „omniscienta şi omnipotenta" Securitate.

Evident, demersul nostru nu se doreşte a fi o relativizare a izvoarelor istorice documentare, ci doar o pledoarie pentru o abordare critică a acestora, coroborată permanent cu apelul la sursele memorialistice, la istoria orală şi la orice altă sursă în măsură să confirme sau să infirme datele obţinute din investigaţiile în „nisipurile mişcătoare" ale documentelor Securităţii. De asemenea, cercetătorul acestei categorii de documente nu trebuie să uite nici un moment aforismul Lordului Acton, potrivit căruia „adevărul oficial nu este adevărul adevărat!".

TRUTH AND FICTION ON THE SECURITATE'S PAPERS

– Summary –

Romania entered a difficult period marked by soviet influence since the end of the Second World War and the results can be seen in every domain. Many institutions were creating through simply chalcography after soviet models. One of these institutions, but, certainly, the most horrible, was the political police, established in august 1948.

The political police, generic named Securitate, create a large quantity of documents. A huge archive was conservation in different, safe, places until 1989. After revolution from December 1989, this archive was inherited to a new secret service and constitutes a very sensitive subject in political, social, historical debate.

After 1999, when the law no. 187 was adopted, this archive entered in a free circuit, a lot of researchers, former victims, journalists and another peoples explored the various documents categories create by former political police.

Our study intends to underline the obligation to examine very carefully this kind of documents, regarded as historical source. I exemplify, with different category of documents, the existence a numerous mistake, false information, distortion and lies in documents create by Securitate. On the other side, I never intend to deny the value of this archive for historical research. In my intention, the present paper must be a stimulus to a prudently exploitation in scientific aims.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Studii şi articole

Gheorghe Iutiş

Istorici – autori de manuale şcolare

Dimensiunea educativă a istoriei a fost, aproape întotdeauna, recunoscută şi foarte des subliniată. „Istoria este cea dintâi carte a unei naţii"[1] proclama Gheorghe Asachi şi, după el, mulţi dintre paşoptişti, între care Nicolae Bălcescu.

Învăţământul istoric a făcut însemnate progrese în Principatele Române începând cu al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea, când s-a elaborat o legislaţie a învăţământului public, cuprinzând şi regulamente şcolare (1832 în Ţara Românească, 1835 în Moldova). Acestea acordau un loc privilegiat istoriei, îndeosebi celei universale, dar şi istoria patriei şi-a făcut treptat loc în programele şcolilor muntene şi moldovene, primele încercări de alcătuire a unor manuale corespunzătoare aparţinând lui Aaron Florian, Gheorghe Asachi, Ion Maiorescu, Ion Albineţ.

Având în atenţie perioada cuprinsă între apariţia primelor manuale şcolare de istoria românilor (c. *1835-1840*) şi momentul introducerii manualului unic de istorie a României (1947), ne propunem să relevăm un aspect mai puţin investigat şi, ca atare, mai puţin cunoscut din activitatea istoriografică a unor reputaţi istorici – acela de autori de cărţi didactice.

Fără a avea în intenţie să reluăm discuţia asupra periodizării istoriografiei româneşti moderne[2], ne-am oprit asupra unor figuri reprezentative ale

[1] Gh. Asachi, *Rediul moldovenesc în Austria*, în „Albina românească", I, 1829, p. 140.

[2] Ştefan Pascu, Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare şi fixare a principalelor curente şi tendinţe*, în „Studii. Revistă de Istorie", nr. 1, 1964; Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970; Idem, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002; Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Institutul European, Iaşi, 1996.

principalelor şcoli istoriografice ale perioadei – romantică şi, respectiv, critică. Operele didactice pe care le analizăm aparţin lui August Treboniu Laurian şi Grigorie G. Tocilescu (din şcoala romantică), lui A.D. Xenopol (care face trecerea, în opinia multor exegeţi[3], de la romantism la şcoala critică), lui Ioan Lupaş şi Constantin C. Giurescu, aceştia din urmă fiind reputaţi reprezentanţi ai şcolii pozitiviste din istoriografia română.

Interesul nostru nu se îndreaptă, cel puţin în această investigaţie, spre analiza conţinutului operelor didactice ale istoricilor mai-sus menţionaţi, ci mai cu seamă spre relevarea contextului în care au fost elaborate manualele respective, legătura existentă între ideile vehiculate în mediul şcolar şi rezultatele cercetării ştiinţifice, impactul şi influenţa pe care au avut-o aceste cărţi de şcoală asupra unor contribuţii asemănătoare elaborate, însă, de autori mai puţin cunoscuţi din istoriografia română. De asemenea, urmărim să relevăm, prin apelul la mărturii de epocă, ecoul pe care l-au avut în acea perioadă producţiile istoriografice pe care le avem în atenţie.

Acestea fiind intenţiile, expunem, sub forma unor micromonografii, principalele aspecte şi concluzii la care am ajuns în ceea ce priveşte problematica supusă investigaţiei.

August Treboniu Laurian

Unul dintre cei mai reprezentativi transilvăneni stabiliţi în Principate spre mijlocul secolului al XIX-lea, August Treboniu Laurian, binecunoscut pentru colaborarea lui cu Nicolae Bălcescu la editarea „Magazinului istoric pentru Dacia", a fost şi un prolific autor de manuale şcolare de istorie, într-o perioadă în care era o imperioasă nevoie de asemenea instrumente didactice în şcolile româneşti.

Însuşi Laurian, ajuns inspector general al şcolilor din Moldova (1852-1858) adresa, la 5 august 1852, un raport către domnitorul Grigore Al. Ghica, în care arăta că, în ţară, manualele „lipsesc mai cu totul şi cele mai multe nu

[3] I.C. Filitti, *Istoria naţională în revista „Convorbiri literare"*, ian.-apr. 1927, p. 90-91; Leonid Boicu, Al. Zub (coord.), *A.D. Xenopol. Studii referitoare la viaţa şi opera lui*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972, p. 9-19; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română sub semnul modernităţii)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 99; Idem, *Istoriografia română la vârsta sintezei: A.D. Xenopol*, Institutul European, Iaşi, 2004, p. 78-95; Frederick Kellogg, *op.cit.*, p. 55-57; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 152-157.

sunt potrivite principiilor şi scopurilor Aşezământului Scolastic, afară de aceea că preţul lor este esorbitant şi peste puterile celor mai mulţi dintre săracii şcolari. Trebuie a se tipări cărţi scolastice noi, potrivite cererilor Aşezământului şi cu un preţ moderat“[4]. La 17 martie 1853, A.T. Laurian înainta Departamentului Învăţăturilor Publice un plan de imprimare a cărţilor cu un preţ scăzut, iar la 5 mai 1853 depunea la Minister un cuprizător *Memoriu asupra cărţilor scolastice*. Ca urmare, au început să se tipărească tot mai multe manuale necesare şcolilor, printre ele numărându-se chiar „remarcabilele manuale ale lui A.T. Laurian“[5].

Primul şi cel mai cuprinzător manual elaborat de Laurian a fost *Istoria românilor*, în trei volume, publicat la Iaşi în 1853 şi destinat atât învăţământului primar, cât şi celui gimnazial (a cunoscut patru ediţii –1853, 1862, 1869, 1873)[6]. Concepţia romantică şi latinistă (inspirată din Şcoala Ardeleană) se reflectă copios în manualele lui Laurian, peste tot fiind utilizată o cronologie ciudată – plecând de la fundarea Romei, în vreme ce secolul al XIII-lea este socotit ca punctul de plecare a două state româneşti – România mică (Ţara Românească) şi România mare (Moldova)[7]. Criticat pentru excesele lui latiniste, A.T. Laurian a oferit o „foarte exactă în detalii istorie a românilor, dar falsă în ansamblu, deoarece o situa în prelungirea celei romane, creând o cronologie absurdă şi identificând istoria românilor cu istoria romanilor“, conchide, pertinent, istoricul Alexandru Zub[8].

---

[4] Ilie Popescu Teiuşan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian. Viaţa şi activitatea sa*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970, p.151. Pentru viaţa şi opera lui A.T. Laurian semnalăm şi lucrările: George Em. Marica, Iosif Hodoş, Călina Mare, Constantin Rusu, *Ideologia generaţiei române de la 1848 din Transilvania*, Editura Politică, Bucureşti, 1968, p. 155-157; Anghel Manolache, Gh.T. Dumitrescu, Gheorghe Pârnuţă, *Gândirea pedagogică a generaţiei de la 1848*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1968, p. 137-150; Titu Georgescu, Emil Bâldescu, *Ctitori de şcoală românească. Secolul al XIX-lea*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 92-98; Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuţă, *Istoria învăţământului din România*, vol. II (*1821-1918*), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1993, p. 206-208; V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza“, Iaşi, 1996, p. 113-120; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 115-117.

[5] Vasile Netea, *Studiul istoriei românilor la Universitatea din Bucureşti (1864-1964)*, în „Materiale de Istorie şi Muzeografie“, 1964, p. 77.

[6] August Treboniu Laurian, *Istoria Românilor*, Partea I, II şi III, Iaşi, 1853; ediţia a II-a, Bucureşti, 1862 (cu titlul *Istoria Românilor precedată de geografia modernă a Daciei cu studiu preliminar de istoria romanilor din Dacia*); ediţia a III-a, Bucureşti, 1869; ediţia a IV-a, Bucureşti, 1873.

[7] *Ibidem*, ediţia 1853, Partea a II-a, p. 102.

[8] Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 50.

Pentru a pune la dispoziţia şcolilor primare manuale adecvate nivelului acestora, Laurian va publica, succesiv, *Elemente de istorie şi biografii*, pentru clasele a II-a, a III-a şi a IV-a (1856;1856;1857), iar câţiva ani mai târziu va tipări o carte de şcoală ce s-a remarcat printr-o frumoasă longevitate, *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare* (cu 11 ediţii, din 1859 până în 1875)[9]. Este interesant de menţionat că fiecare manual era însoţit de *Instrucţiuni pentru propunerea istoriei*, în care autorul sublinia care ar trebui să fie etapele unei lecţii de istorie, punând, de asemenea, accent pe necesitatea unei învăţări logice, realizată numai prin apelul la izvoare: „profesorul nu va lăsa pe şcolari să memoreze în mod mecanic fraze moarte sau neînţelese de dânşii, care nu fac altceva decât obosesc mintea şcolarilor şi-i descurajează de la învăţătură“[10].

În 1861, deşi contestat de Ion Heliade Rădulescu (şi el autor al unei lucrări didactice, intitulate *Elemente de istoria românilor sau Dacia şi România*, cu care urmărea să elimine manualele lui Laurian din şcoala românească), cărţile şcolare ale transilvăneanului sunt, totuşi, avizate de Ministerul Instrucţiunii, cerându-i-se autorului doar „oarecare modificaţiuni“[11].

Chiar dacă A.T. Laurian a revenit mereu asupra conţinutului manualelor sale, încercând să ţină pasul nu numai cu progresele cercetării ştiinţifice din vremea sa, ci şi cu cerinţele pedagogice de alcătuire a unor cărţi de şcoală, aprecierea pe care o făcea N. Iorga, acum mai bine de un veac, rămâne, în mare măsură, valabilă: „prin nivelul lor manualele lui Laurian se puteau adresa unor critici sau istorici literari, dar nu unor elevi sau cititori obişnuiţi“; aceştia din urmă erau copleşiţi de „înspăimântătorul număr de amănunte“[12] oferit de aceste lucrări şi care nu puteau să facă altceva, decât să-i îndepărteze pe copii de o disciplină atât de necesară în realizarea unei bune educaţii în şcoală.

---

[9] August Treboniu Laurian, *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare*, Bucureşti, 1859; ediţia a II-a, 1860; ediţia a III-a, 1861; ediţia IV-a, 1862; ediţia a V-a, 1863; ediţia a VI-a, 1866; ediţia a VII-a, 1868; ediţia a VIII-a, 1870; ediţia a IX-a, 1872; ediţia a X-a, 1872; ediţia a XI-a, 1875.

[10] *Apud* Ilie Popescu Teiuşan, Vasile Netea, *op.cit.*, p. 224.

[11] *Ibidem*, p. 225.

[12] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. III (1848-1866), ediţie Rodica Rotaru, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 126. Marele istoric mai adăuga şi faptul că era vorba de un manual „lucrat după false norme pedagogice şi într-o limbă, într-o ortografie care nu ţinea seama de tradiţie“. Era „o operă de teorie riguroasă, scrisă de un fanatic“ (*Ibidem*).

Utilizate, însă, mai bine de două decenii în şcolile moldovene şi, apoi, româneşti, manualele lui A.T. Laurian ilustrează foarte sugestiv acumulările ştiinţifice pe care le înregistra istoriografia românească, pe de o parte, şi imposibilitatea autorului de a se detaşa de excesele şcolii latinist-romantice, pe de altă parte.

Grigorie G. Tocilescu

Socotit un „clasic al literaturii didactice româneşti"[13], Grigorie G. Tocilescu a fost unul dintre ultimii reprezentanţi ai „şcolii vechi de istorie", la cumpăna veacurilor XIX-XX. Arheolog şi profesor de „antichităţi" la Universitatea din Bucureşti, deţinând funcţii în Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Tocilescu a înţeles necesitatea elaborării unor manuale de istorie naţională şi a introducerii lor în şcoală, într-un context în care mai vechile manuale întocmite de Florian Aaron, I. Albineţ, A.T. Laurian, I.H. Rădulescu („trei biete cărţi elementare, pline de erori", cum le caracteriza V.A. Urechia pe primele trei menţionate[14]) îşi epuizaseră validitatea ştiinţifică şi metodic-pedagogică, iar lucrările didactice ale lui A.D. Xenopol nu erau încă utilizate pe o scară mai largă în şcolile primare şi secundare din România.

Astfel că Tocilescu va elabora un manual destinat elevilor din clasele primare (*Istoria română pentru şcolile primare de ambe sexe*[15]) şi unul destinat elevilor din şcolile secundare (*Manual de istoria românilor pentru şcolile secundare de ambe sexe*[16]), care vor cunoaşte un interesant parcurs ştiinţific. Ne referim la modul cum au fost ele receptate în istoriografia română, în condiţiile în care se contura tot mai hotărât curentul „şcolii critice", excelent reprezentat de „triada" Onciul-Bogdan-Iorga.

Ioan Bogdan a fost cel care a reacţionat primul, realizând o recenzie a manualului destinat, într-un singur opuscul, şcolilor primare şi secundare,

---

[13] Paul Grigoriu, *Grigore Tocilescu – un clasic al literaturii didactice româneşti*, în „Revista de Pedagogie", Serie Nouă, Nr. 1, 1990, p. 56-59. Vezi şi Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 135-137.

[14] Vistian Goia, *V.A. Urechia*, Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 82.

[15] Grigorie G. Tocilescu, *Istoria română pentru şcolile primare de ambe sexe*, Bucureşti, 1887 (ediţia a II-a, 1888; ediţia a III-a, 1889; ediţia a IV-a, 1891).

[16] Idem, *Manual de istoria Românilor pentru şcoalele secundare de ambe sexe*, Bucureşti, 1899 (ediţia a II-a, 1900; ediţia a III-a, 1909).

ediţia 1885[17]. Principala observaţie a cunoscutului slavist şi istoric era aceea că manualul în cauză era accesibil doar elevilor din clasele secundare, pentru cei din clasele inferioare fiind „prea întins şi prea greu de înţeles"[18]. Având însă o expunere „uşoară, corectă şi atrăgătoare chiar", manualul era în deplin acord cu programa şcolară şi recenzentul prefigura că „va fi unul din cele mai bune manuale de şcoală, poate chiar cel mai bun din câte avem până acum". Totuşi, Ioan Bogdan recomanda introducerea în şcoli a manualelor lui A.D. Xenopol, deoarece erau mai clare şi mai sistematice[19].

Manualele lui Gr.G. Tocilescu, îmbunătăţite de la o ediţie la alta, prevăzute cu tot mai multe ilustraţii şi hărţi pentru a uşura înţelegerea lecţiilor de către elevi, nu au corespuns, însă, exigenţelor tot mai ferm formulate de reprezentanţii „şcolii critice". S-a conturat, astfel, un adevărat „scandal al manualelor", întreţinut de recenziile şi rapoartele lui Ioan Bogdan şi N. Iorga, precum şi de răspunsurile lui Gr.G. Tocilescu[20]. Nu intenţionăm, cel puţin aici, să intrăm în toate detaliile acestui tensionat moment al înfruntării dintre reprezentanţii celor două şcoli istoriografice; ne permitem, însă, să comentăm cele mai semnificative ecouri ale acestei situaţii.

Făcând parte din Comisia de avizare a manualelor de istorie, Ioan Bogdan a solicitat respingerea lucrării didactice a lui Tocilescu, ediţia 1900, pe motiv că „se mărgineşte totdeauna la nararea evenimentelor, fără a le explica (...), cuprinde lucruri ce nu se cer prin programă (...), nu ţine cont de rezultatele cele mai noi ale istoriografiei noastre (...), utilizează noţiuni greşite asupra instituţiunilor române şi străine"[21]. Ca atare, Ioan Bogdan recomanda ca „stilul declamatoriu să fie părăsit (...), povestirea întreagă trebuie să fie mai puţin prolixă, detaliurile neînsemnate trebuie lăsate la o

[17] Ioan Bogdan, *„Istoria română pentru clasele primare şi secundare" de Gr.G. Tocilescu, Partea I, Ediţia I, Bucureşti, 1885*, în „Convorbiri Literare", Nr. 12, 1886, p. 1062-1067.

[18] *Ibidem*, p. 1063.

[19] *Ibidem*, p. 1067. Vezi şi Al. Zub, *Junimea. Implicaţii istoriografice (1864-1885)*, Editura Junimea, 1976, p. 190.

[20] Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 159-161, 180-195; Lucian Nastasă, *Generaţie şi schimbare în istoriografia română (sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX)*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 124-129.

[21] Ioan Bogdan, *Recensiune. Gr.G. Tocilescu, „Manual de istoria Românilor pentru şcoalele secundare de ambe sexe", 1900*, în „Convorbiri Literare", Nr. 11, 1903, p. 1060-1070.

parte şi întreg manualul redus de la aproape 600 la cel mult 300-350 pagini“[22].

N. Iorga, combătând „tânguirile d-lui Tocilescu“[23], arăta că manualul a fost respins pe bună dreptate, deoarece „îşi schimbase adeseori tiparul, mărimea şi preţul mercantil, păstrând însă aceleaşi greşeli nenumărate, aceiaşi lipsă de spirit istoric, de sistemă şi de stil, aceiaşi bătrânicioasă insuficienţă cu care se născuse“; era, în consecinţă, o carte „rău informată, rău cugetată şi rău scrisă“[24]. Iorga nu ezita să-l eticheteze pe mai vârstnicul său coleg de facultate drept „representantul de căpetenie al neonestităţii ştiinţifice“, „omul care a plagiat cel mai mult în România, de la început până la sfârşit“[25]. Iorga menţionase, în altă parte, sursele pe care le plagiase Tocilescu (Bălcescu, Onciul, Iorga, lucrarea *Scriptores rerum prussicarum*[26]); marele istoric întrevedea şi o soluţie, în cazul în care Tocilescu nu intenţiona să opereze modificări în manualele sale – „voi face eu un manual (...). Între noi fie spus, nu-l fac, neavând aptitudini pentru comerţ“[27]. Astăzi ştim însă foarte bine că N. Iorga a elaborat un reuşit manual de istorie, la puţină vreme după disputa cu Tocilescu, şi care s-a utilizat în şcolile din România timp îndelungat (a cunoscut 9 ediţii)[28].

Polemica a continuat prin *Răspunsul* lui Gr.G. Tocilescu[29], care încerca să pună întreaga activitate a Comisiei sub semnul întrebării, totodată

---

[22] *Ibidem*, p. 1069.

[23] N. Iorga, *Contra tânguirilor d-lui Tocilescu*, în „Sămănătorul“, Nr. 45, 1903, p. 718-720; Nr. 46, 1903, p. 735-737; Nr. 47, 1903, p. 752-754.

[24] *Ibidem*, Nr. 45, p. 718.

[25] Idem, *Sunt eu calomniatorul colegului mieu Gr.G. Tocilescu?*, în „Sămănătorul“, Nr. 48, 1903, p. 766; Idem, *Contra tânguirilor...*, p. 754. Şi Titu Maiorescu făcuse observaţii critice la adresa lui Tocilescu, pe care îl aprecia drept un autor „cu destulă metodă“, dar având, în operele sale, un exces de erudiţie în disproporţie vădită „cu realitatea ei folositoare“ (Titu Maiorescu, *Critice*, Editura Minerva, Bucureşti, 1967, p. 259).

[26] N. Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl“, Bucureşti, 1903, p. 65.

[27] Idem, *Cum face d-l Tocilescu „ediţia a doua“ a operelor sale. Reflecţii vesele ale unui cumpărător decepţionat*, în „Noua Revistă Română“, 1900, p. 9.

[28] Idem, *Istoria românilor pentru poporul român*, Bucureşti, 1908.

[29] *Analisa unui raport asupra manualului de istoria Românilor adresată D-lui Ministru al Instrucţiunii Publice de Gr.G. Tocilescu*, Bucureşti, 1903. Autorul se considera, deja, un „sacerdot al verităţii“ (Gr.G. Tocilescu, *Cum se scrie la noi istoria*, Bucureşti, 1873, p. 187) dar, aşa cum remarcă, foarte interesant, în *Memoriile* sale, Alexandru Lapedatu, în ultimii ani ai vieţii Gr.G. Tocilescu a trăit o puternică criză de conştiinţă

aruncând şi grave acuze de plagiat asupra altor autori didactici (T.Avr. Aguletti). Este suficient să adăugăm că, în cele din urmă, manualul lui Tocilescu nu a fost aprobat, doar în anul dispariţiei autorului (1909) această lucrare şcolară cunoscând o ultimă ediţie.

Declanşate din necesitatea introducerii în şcoli a unor manuale cât mai valoroase, polemicile istoriografice din jurul anului 1900 (Tocilescu versus Iorga şi I. Bogdan; I. Găvănescul versus Iorga şi Bogdan) au dus la paroxism înfruntările dintre „vechea şcoală de istorie" şi reprezentanţii curentului critic în istoriografia română. Deşi uneori exagerate[30], deoarece manualele lui Tocilescu ori Găvănescul aveau şi destule merite, criticile tandemului Iorga-Bogdan (D. Onciul nu s-a implicat în „campanie") au contribuit la geneza unei noi „generaţii" de manuale şcolare, cea elaborată sub direcţia şi având contribuţia nemijlocită a reprezentanţilor „şcolii critice".

A.D. Xenopol

Predând „istoria patriei" la Institutul Academic şi, apoi, la Institutele Unite din Iaşi, Xenopol a realizat, şi el, necesitatea stringentă a elaborării unor valoroase manuale de istorie naţională. De altfel, toţi istoricii pe care îi avem în vedere „sunt oameni ai şcolii şi se ocupă, legitim, de instrumentele didactice"[31]. Astfel încât A.D. Xenopol se implică în această atât de laborioasă activitate, atât înainte cât şi, mai ales, după ce va deveni profesor titular de istoria românilor la Universitatea din Iaşi (octombrie 1883).

În învăţământul istoric românesc de la finele secolului al XIX-lea chiar şi predarea istoriei universale (care a avut, încă de la începuturile predării istoriei în şcoala românească, o pondere mai mare în raport cu istoria naţională) era în mare suferinţă. Titu Maiorescu semnala, încă de la 1867, o dată cu apariţia „Convorbirilor Literare", că „învăţământul cel mai neîngrijit în şcoalele române a fost până acum istoria universală. Fie lipsa de cărţi respective, fie lipsa de cunoştinţe metodice din partea învăţătorilor"[32].

ştiinţifică, care l-a determinat să nu se mai poată ţine „în curent cu progresele specialităţii sale", făcând şi greşeala de a ignora, din spirit de frondă, producţiile noii şcoli istoriografice (Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, ediţie Ioan Opriş, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 192).

[30] Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 159, 169-171.

[31] *Ibidem*, p. 167.

[32] Titu Maiorescu, *Bibliografie*, în „Convorbiri literare", Nr. I, 1867, p. 256.

În consecinţă, prelucrând noi informaţii şi având ca model manuale franceze şi germane, Xenopol a tipărit *Cronologia raţionată a istoriei universale*, Iaşi, 1871; *Istoria universală, Partea întâi, Istoria veche*, Iaşi, 1881; *Noţiuni de istorie universală*, 3 vol., Iaşi, 1909[33]. Ziarul „Contemporanul", un acerb critic al manualelor şcolare, mai ales prin condeiul lui I. Nădejde, recomanda, însă, „tuturor cetirea acestor cărţi care, suntem siguri, că vor fi introduse în toate şcolile (...). D-l Xenopol a făcut un mare serviciu instrucţiei prin cărţile D-sale"[34].

Un adevărat „triumf şcolar" a cunoscut Xenopol prin elaborarea şi introducerea în şcoli a manualelor sale de istorie naţională. Mai ales *Istoria românilor pentru clasele primare de ambe-sexele*, Bucureşti, 1879, a fost bine primită şi a beneficiat de reeditări foarte prompte (s-au publicat chiar două ediţii în acelaşi an)[35]. Şi elevilor din şcolile secundare A.D. Xenopol le-a pus la dispoziţie lucrări didactice bine articulate, alcătuite pe baza celor mai recente descoperiri ştiinţifice (şi subliniem că cele mai multe erau realizate de către Xenopol însuşi!) şi pedagogice, însoţite de îndrumări pentru profesori în ceea ce priveşte predarea istoriei, la care se mai pot adăuga unele exemplificări privind împărţirea paragrafelor în lecţii[36].

În mod evident, Xenopol a introdus în manualele sale multe din ipotezele, ideile ori concluziile la care ajunsese în cursul elaborării monumentalei sinteze, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Xenopol se desparte însă de predecesorii săi, inclusiv Laurian şi Tocilescu, prin evantaiul larg de probleme supuse investigaţiei: „am căutat, eu cel întâiul, a da un loc însemnat dezvoltării culturale şi acelei a aşezămintelor şi a nu înneca întreaga istorie numai în fapte politice. Sunt cel dintâiul care am cercetat în tot lungul istoriei Românilor dezvoltarea boierimei, a producţiei şi bogăţiei ţărilor, starea

---

[33] V. Cristian, *Preocupări de istorie universală în opera lui A.D. Xenopol*, în Leonid Boicu, Al. Zub (coord.), *op.cit.*, p. 101; Al. Zub, *A.D. Xenopol. Biobibliografie*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1973, p. 185-188.

[34] „Contemporanul", I, 1881-1882, p. 449.

[35] A.D. Xenopol, *Istoria românilor pentru clasele primare de ambe sexele*, Bucureşti, Socec, 1879; ediţia a II-a, 1879; ediţia a III-a, 1881; ediţia IV-a, 1881; ediţia a V-a, 1884, ediţia a VI-a, 1885; ediţia a VII-a, Iaşi, 1890; ediţia a VIII-a, 1890; ediţia a IX-a, 1891; ediţia a X-a, 1891.

[36] Idem, *Istoria românilor pentru gimnasii şi licee*, 1886 (ediţia a II-a, 1887); *Curs de istoria românilor pentru şcoalele secundare întocmit după noul program*, Iaşi, 1894 (ediţia a II-a, 1895; ediţia a III-a, 1897; ediţia a IV-a, 1899; ediţia a V-a, 1901); *Istoria românilor pentru şcoalele secundare*, Iaşi, 1886 (ediţia a II-a, 1887; ediţia a V-a, 1901; ediţia a VII-a, 1907; ediţia a XI-a, 1914).

ţăranilor, aşezămintele juridice şi sociale, modul ocârmuirei, starea financiară, moravurile şi deprinderile, literatura lumească şi bisericească", mărturisea marele istoric în deosebit de interesanta autobiografie intitulată *Istoria ideilor mele*[37].

De fapt, Xenopol înţelesese de tânăr necesitatea de a scrie altfel istoria, observând, cu justeţe, că „ce altceva vedem în manuale decât istorie politică, cu nesfârşite detalii, peste putinţă de memorizat şi fără cel mai mic interes? (...). Cum vom putea înţelege faptele celelalte fără aceste fapte de cultură care s-au reglat într-o notiţie de sfârşit?"[38]. Xenopol propunea şi soluţii, în sensul introducerii în cursul primar a metodei intitulate „biografic şi legendar" în predarea istoriei, în vreme ce elevii din cursul secundar ar fi urmat să înveţe istoria, atât naţională cât şi universală, prin audierea unor expuneri cronologice, progresive. În acest context, A.D. Xenopol se pronunţa pentru renunţarea la aplicarea metodei regresive, pe care predecesorii săi o utilizaseră frecvent, „actualizând" de multe ori trecutul naţional[39] (Gr.G. Tocilescu proclama că istoria „nu e decât expunerea şi aprecierea trecutului prin lumina prezentului"[40]).

A.D. Xenopol rămâne în istoria literaturii didactice româneşti ca un prolific autor, manualele sale fiind foarte răspândite în şcoli, principalele lor merite constând în limpezimea şi claritatea ideilor exprimate, precum şi în faptul că autorul a avut mereu în vedere includerea noutăţilor ştiinţifice în lecţii, pe de o parte, nivelul şi specificul vârstei elevilor, pe de altă parte.

Ioan Lupaş

Considerat „cel mai bun scriitor din tânăra generaţie ardeleană"[41], Ioan Lupaş s-a implicat de timpuriu în activitatea de elaborare a instrumentelor

---

[37] A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în *Studii şi documente literare*, ediţie I.E. Torouţiu, vol. IV, *Junimea*, Bucureşti, Tipografia „Bucovina", 1933, p. 396.

[38] A.D. Xenopol, *Despre învăţământul şcolar în genere şi îndeosebi despre acel al istoriei*, în „Xenopoliana", An III, 1995, Nr. 1-4, p. 178.

[39] Stela Iancu, *Preocupări pedagogice la A.D. Xenopol*, în Leonid Boicu, Al. Zub (coord.), *op. cit.*, p. 322-324; A.D. Xenopol, *Despre învăţământul şcolar...*, p. 180-181; Lucian Nastasă, *A.D. Xenopol şi învăţământul istoriei*, în „Xenopoliana", An III, 1995, Nr. 1-4, p. 174-175.

[40] Gr.G. Tocilescu, *Manual de istoria română pentru şcoalele primare şi secundare de ambe-sexe*, Partea I şi II, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1886, p. V.

[41] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1934, p. 351.

didactice necesare şcolii româneşti după Marea Unire, devenind autorul unor manuale care au cunoscut o remarcabilă longevitate (12 ediţii în 16 ani).

Format în exigentele şcoli superioare ale Imperiului Austro-Ungar, Ioan Lupaş a devenit, după intrarea sa în învăţământul confesional din Transilvania (1905), un „adevărat părinte sufletesc" al naţiunii române şi un „neobosit cârmaci de biserică şi de şcoală"[42]. Întemeierea Universităţii româneşti din Cluj l-a adus pe Lupaş la catedra universitară, unde a devenit un creator de problematică, limpezind şi lărgind orizontul istoriei transilvănene, pe care a aşezat-o, ferm, în fireasca ei legătură cu istoria general românească[43].

Istoricul transilvănean concepea istoria ca pe o disciplină cu multiple valenţe educative[44], căreia i s-a dedicat, în totalitate, din multiplele ipostaze în care s-a aflat: protopop, inspector şcolar, profesor universitar, membru al Academiei Române, dovedind mereu o solidă informaţie istorică, un temeinic orizont filozofic, o deosebită cultură[45].

Desemnat de Secretariatul General (Resortul de Instrucţie) din Cluj, în 1920, să elaboreze un manual de istorie a românilor „într-un stil cât mai apropiat de graiul poporului şi, deci, de înţelegerea elevilor"[46], Ioan Lupaş a reuşit să ofere şcolilor româneşti un manual accesibil şi bine structurat[47], într-un context în care manualele de istorie din Vechiul Regat erau scrise „într-un stil prea savant şi copleşit de neologisme"[48].

Însuşi autorul a realizat, câţiva ani mai târziu, o „biografie"[49] a acestui manual de istorie a românilor pentru clasa a IV-a, manual care a intrat în

---

[42] Alexandru Iosof, *Amintiri din activitatea profesorului dr. Ioan Lupaş*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1943, p. 388.

[43] Ioan Lupaş, *Scrieri alese*, vol. I, ediţie Ştefan Pascu şi Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj -Napoca, 1977, p. 21.

[44] Idem, *Sensul şi scopul istoriei*, în vol. *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I, Editura „Casei Şcoalelor", Bucureşti, 1927, p. 35-47; Idem, *Valoarea educativă a istoriei naţionale*, în vol. *Prelegeri universitare inaugurale.Un secol de gândire istorică românească 1843-1943*, Antologie alcătuită de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderaşcu, Editura Universtăţii „Al.I. Cuza" Iaşi, 1993, p. 353-361.

[45] Idem, *Scrieri alese*, p. 27 (*Introducere*).

[46] Idem, *Probleme de istoriografie transilvană*, în vol. *Scrieri alese*, p. 79.

[47] Idem, *Istoria Românilor pentru clasa a VII-a secundară*, Bucureşti, 1921; ediţia a II-a, 1923; ediţia a III-a, 1925; ediţia a IV-a, 1927; ediţia a V-a, 1929; ediţia a VI-a, 1930; ediţia a VII-a, 1931; ediţia a VIII-a, 1932; ediţia a IX-a, 1933; ediţia a X-a, 1935; ediţia a XI-a, 1936; ediţia a XII-a, 1937; ediţia a XIII-a, 1940; ediţia a XIV-a, Craiova, 1941; ediţia a XV-a, Sibiu, 1944.

[48] Idem, *Probleme de istoriografie...*, p. 79.

[49] Idem, *Istoria unui manual de istorie*, 1932.

şcoli în toamna anului 1921. Comisia de examinare a manualelor, prin glasul lui Al. Lapedatu, recenzentul oficial al acestei cărţi şcolare, sublinia că „materia e bine împărţită în capitole. Expunerea e didactică şi pe înţelesul elevilor (...). Stilul cunoscut al autorului: limpede, plăcut, îngrijit". În concluzie, „manualul se prezintă mai complet decât manualele de până acum din Vechiul Regat"[50].

Interesant este de semnalat că Ioan Lupaş, pentru „a pune la îndemâna profesorilor şi elevilor un mijloc potrivit pentru înlesnirea intuiţiei istorice, atât de imperios necesare în sensul principiilor didactice moderne"[51], recomanda chiar tipărirea unui manual auxiliar, care să conţină lecturi istorice. Acest lucru însuşi Lupaş îl va realiza câţiva ani mai târziu, în 1928[52].

Elogiat de către cei mai mulţi recenzenţi, criticat de N. Iorga, care nu înţelegea de ce „cartea mea de şcoală a ajuns la a şaptea ediţie în 40 de ani, în timp ce cartea părintelui Lupaş a ajuns la a opta ediţie în 10 ani"[53], manualul lui Ioan Lupaş, care a fost tradus şi în limba maghiară, a fost îndelung utilizat în şcolile din România deoarece, în opinia cunoscutului pedagog Constantin Meissner, „manual mai interesant, mai instructiv, mai complet, mai bine scris de istoria Românilor încă nu mi-a fost dat să văd"[54].

Preocupările lui I. Lupaş în direcţia elaborării şi tipăririi de cărţi şcolare vin să întregească ampla viziune şi concepţie a profesorului transilvănean, care socotea că „studiul istoriei naţionale va sădi şi întări în sufletul generaţiunilor tinere simţul istoric (...), ne va ajuta să iubim trecutul, să înţelegem prezentul şi să credem în viitorul României întregite"[55].

Constantin C. Giurescu

Perioada interbelică este ilustrată de apariţia unei noi şcoli istoriografice în România, denumită „Noua şcoală de istorie", al cărei reprezentant de seamă a fost, alături de alţi cunoscuţi istorici (Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu, Victor Papacostea etc.), Constantin C. Giurescu.

---

[50] *Ibidem*, p. 5.

[51] *Ibidem*, p. 6.

[52] Ioan Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Ed. „Cartea Românească", Bucureşti, 1928.

[53] Idem, *Istoria unui manual...*, p. 16-17.

[54] *Ibidem*, p. 24.

[55] I. Lupaş, *Istoria Românilor*, Bucureşti, ediţia a VI-a, 1930, p. 4.

Autor al unei remarcabile sinteze de istorie a românilor[56], în ciuda vârstei tinere la care a elaborat-o, aflat într-o polemică deosebit de tensionată cu reprezentanţii „vechii şcoli de istorie“ (şi, în primul rând, cu N. Iorga[57]), C.C. Giurescu a acordat o atenţie deosebită învăţământului secundar, elaborând manuale pentru clasele a IV-a şi a VIII-a[58].

Giurescu avea în atenţie acest lucru chiar din primii ani petrecuţi ca profesor la Universitatea din Bucureşti. Astfel, în 1927, editura „Cultura Naţională“ îi propunea să elaboreze o carte de şcoală pentru clasa a VIII-a secundară, dar după conceperea câtorva capitole, C.C. Giurescu, onest, renunţă, constatând că „mă angajasem prea devreme pentru o asemenea treabă, mai era nevoie să cercetez anumite sectoare“[59].

Beneficiind de rezultatele travaliului depus pentru elaborarea sintezei de istorie a românilor, profesorul bucureştean va reuşi să ofere şi elevilor instrumentele didactice necesare, manualele sale apărând în 1939 şi cunoscând, apoi, ediţii succesive. Ele au corespuns întru-totul intenţiei autorului, exprimată cu ocazia apariţiei primului volum din *Istoria românilor* (1935), dar perfect valabilă şi câţiva ani mai târziu: „voiam să scriu o carte pe care s-o poată citi oricine, nu numai specialiştii (...), o carte care, făcând suma cunoştinţelor acumulate privitoare la istoria românilor, să le înfăţişeze după un plan sistematic şi într-o formă accesibilă marii mase a cititorilor“[60].

Dovedindu-se un spirit pozitiv, dar şi riguros şi eficace, C.C. Giurescu a devenit, prin operele sale, un model de probitate şi de eleganţă restitutivă,

---

[56] Constantin C.Giurescu, *Istoria românilor*, 5 vol., Fundaţia pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1935-1946.

[57] Idem, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Bucureşti, 1932; Idem, *În legătură cu „Istoria Românilor“. Răspuns recenziei d-lui Iorga*, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1936 („pentru d. Iorga a critica părerile sale înseamnă a-l insulta“ – p. 5; „d. Iorga e în ştiinţă un feudal: pretinde omagiu şi-i place să fie înconjurat de vasali“ – p. 42); Idem, *Pentru „vechea şcoală“ de istorie. Răspuns d-lui Iorga*, Bucureşti, 1937 („N. Iorga (...) e mânat de ura aceea statornică şi grozavă cu care urmăreşte pe cei care îşi permit să aibe alte păreri decât ale sale, pe cei care nu consimt să-i devie iobagi spirituali pe viaţă“ – p. 11); Idem, *Amintiri*, vol. I, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1976, p. 317-320; N. Iorga, *O şcoală nouă istorică*, Bucureşti, 1936; Idem, *„Şcoala nouă“ de istorie. O lămurire definitivă*, Bucureşti, 1936.

[58] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Pentru clasa a IV-a secundară*, Editura „Cugetarea“, Bucureşti, 1939; *Istoria Românilor. Pentru clasa a VIII-a secundară*, Editura „Cugetarea“, Bucureşti, 1939; ediţia a II-a, 1941.

[59] Idem, *Amintiri*, p. 242.

[60] *Ibidem*. Vezi şi Idem, *Consideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani*, Bucureşti, 1926, *passim*.

„construind doar cu elemente îndelung verificate şi numai după tatonarea fiecărui nou pas“[61]. Astfel, precizia informaţiei s-a îmbinat, într-un mod extrem de fericit, cu structura logică a compoziţiei şi cu sobrietatea expunerii; Giurescu declara că va lăsă faptele istorice să vorbească, abţinându-se de la orice judecată de valoare[62]. Calitatea lucrărilor sale a determinat Academia Română, prin glasul lui George Vâlsan, să-l propună pentru acceptarea sa ca membru corespondent, deoarece, se conchidea, Giurescu era „cel mai reprezentativ istoric al generaţiei tinere“[63].

În fond, manualele lui Giurescu nu sunt altceva decât prescurtări ale sintezei sale, o sinteză „concepută didactic, compartimentată sever, expusă limpede“[64]. O mărturisea şi autorul, în *Prefaţa* manualului său pentru clasa a VIII-a, ediţia 1939: cartea este „un rezumat mai dezvoltat şi insistând asupra explicării evenimentelor (...), cuprinde rezultatele ultime ale cercetărilor ştiinţifice“[65]. Dispunând de „un număr însemnat de ilustraţii, hărţi şi schiţe de hărţi“, care aveau „de scop să uşureze urmărirea şi înţelegerea faptelor istorice“[66], de asemenea de liste cronologice ale domnilor, precum şi de lămuriri privind filiaţia acestora, ca şi de liste bibliografice după fiecare capitol, manualele lui Constantin C. Giurescu au adus un plus de rigoare, sistematizare, chiar frumuseţe (prin inspirata selectare a imaginilor, dar şi prin aşezarea în pagină a textului), reprezentând, astfel, un important moment în istoria literaturii didactice româneşti.

Concluzii

Iluştri reprezentanţi ai şcolilor istoriografice care s-au manifestat de-a lungul unui secol (c. 1840-1945) în România, istoricii a căror activitate, pe tărâm didactic, am investigat-o aici s-au remarcat, şi în această privinţă, atât prin influenţa pe care lucrările lor (studii, monografii, sinteze) au exercitat-o, cât mai ales prin elaborarea propriu-zisă de manuale şcolare.

---

[61] Al. Zub, *De la istoria critică...*, p. 330.

[62] Idem, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi“, Tom XVI, 1979, p. 499.

[63] Idem, *De la istoria critică...*, p. 333.

[64] *Ibidem*, p. 338. Vezi şi Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria...*, p. 214 („istoricul Constantin C. Giurescu a avut vocaţia sintezei“).

[65] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Pentru clasa a VIII-a secundară*, ediţia I, 1939, p. 3.

[66] *Ibidem*.

„Oameni ai şcolii", Laurian, Tocilescu, Xenopol, Lupaş şi Giurescu au valorificat rezultatele istoriografiei române (uneori, acestea erau dobândite chiar de către ei înşişi), ţinând cont, totodată, şi de preceptele pedagogice ale vremii; astfel, ei au reuşit să înzestreze şcoala primară şi secundară din România cu cărţi didactice de mare valoare, care au cunoscut tiraje şi ediţii remarcabile şi au influenţat, în mod decisiv uneori, travaliul altor istorici în direcţia elaborării altor manuale.

Polemicile dintre istorici şi şcoli istoriografice având ca subiect calitatea cărţilor de şcoală nu au lipsit în această perioadă (cel mai amplu şi tensionat moment a fost aşa-numitul „scandal al manualelor", din jurul anului 1900), dar ele nu au făcut decât să îndrepte atenţia (atât a autorilor, cât şi a ministerului de resort) spre necesitatea îmbunătăţirii conţinutului ştiinţific, a aspectului grafic şi a celui metodico-pedagogic al manualelor. S-a insistat, în mod deosebit, şi asupra necesităţii reducerii preţului cărţii şcolare, în contextul în care acest „adevărat obiect de îngrijire naţională" (Mihai Eminescu) era, de multe ori, singura carte de istorie a elevului român.

HISTORIANS – AUTHORS OF TEXTBOOKS

– **Summary** –

In this article, the author presents a less studied dimension of the professional activity of some great Romanian historians, more precisely that of authors of textbooks for primary and secondary schools (the period between the XIXth century and the first half of the XXth century).

The study refers to August Treboniu Laurian and Grigorie G. Tocilescu, as representatives of the Romantic History School; Alexandru D. Xenopol and Ioan Lupas, as exponents of the critical school, and C.C. Giurescu who illustrates the „New Historiographic School" from the interwar period.

The author depicts the context in which these textbooks were elaborated, their impact and their influence on the elaboration of other didactic works, as well as the connections existing between the ideas vehiculated inside the educational environment and the results of scientific research.

The conclusion of this study is that these historians, as „school people", enriched the Romanian school with valuable textbooks, which were published in several editions and were used for many years in the Romanian preacademic education.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul LI • 2005

Florea Ioncioaia

Universitarii şi istoria universităţii (I)

Istoriografia Universităţii: tipologie, obiect, probleme

1. Clasificare socială şi conştiinţă de sine: universitarii ca problemă

Finalul lucrării-album dedicat centenarului universităţii ieşene este marcat printr-o ilustraţie insolită: un grup masiv de bărbaţi şi femei pozînd ceremonial pe treptele din faţa intrării oficiale a Universităţii[1]. Potrivit legendei însoţitoare, fotografia reprezintă „corpul didactic al Universităţii". Imaginea este prima şi probabil singura cunoscută pînă astăzi (sau în tot cazul publicată!) a corpului universitarilor ieşeni.

Chiar dacă foarte probabil avem un caz în bună măsură fortuit, generat de festivităţile centenarului instituţiei, momentul este semnificativ în sine. Instaurarea sistemului de tip sovietic în România însemnase în acelaşi timp, în mod paradoxal atît o declasare cît şi o suprainvestire socială a universitarilor. Sistemul instituise o nouă logică „meritocratică", bazată pe hiperdominaţia statusului, în care importanţa diplomei (expresia formală a unei competenţe intelectuale, esenţială, în sistemele birocratice clasice), este dublată de obedienţa administrativ-politică, precum şi, în mod curios dar foarte semnificativ, de hazardul ascendenţei sociale, respectiv, de criteriul originii sociale, de această dată ca un criteriu de selecţie negativ.

---

[1] *Universitatea „Al. I. Cuza", 1860-1960*, s.l., s.a., p. 146; aceeaşi fotografie, însă mult mai prost reprodusă, apare şi la finalul primului volum de *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi, 1860-1960*, Bucureşti, 1960, p. 331.

Din acest punct de vedere sistemul ne apare o capodoperă de tendințe contradictorii. Pe de o parte, universitarii își pierdeau creditul simbolic ca instanță prescriptoare a națiunii, îndeosebi în ce privește influența în spațiul public al celor care veneau din sfera științelor umaniste. Astfel, odată cu punerea în discuție radicală de către noul regim a autonomiei cunoașterii teoretice avansate și a competenței tehnice, poziția publică a universitarilor devine mai mult decît fragilă. Este adevărat că disciplinele tehnice vor cunoaște o mare atenție din partea regimului comunist, iar o serie de figuri din rîndul acestor universitari vor fi integrați administrației de stat, totuși, statutul lor de „tehnicieni", depolitizați și subalterni, nu-i aduc niciodată într-o poziție de *décideurs* autonomi. În plus, însăși poziția de universitar îi face nu numai suspecți în ochii regimului comunist, dar mai ales îi pune într-o anume dificultate, cel puțin la nivel pur principial, în ce privește transmiterea acestui capital simbolic.

În același timp, poziția de universitar rămîne principala sursă de prestigiu public, care se bucura de o anume stabilitate în raport cu alte poziții publice, precum și de o oarecare autonomie. Era o poziție în general dobîndită prin meritul personal, respectiv, capacitatea intelectuală, în urma unei competiții relativ deschise, în opoziție completă cu formele de ascensiune socială dominante. În plus, această poziție exprima un grad înalt de competență teoretică, la care doar un grup restrîns părea să aibă cu adevărat acces. Putem distinge de altfel în imagine o anume mîndrie, chiar o poză ușor arogantă: universitarii erau cetățeni de rangul doi dar și noua aristocrație simbolică a țării. Apartenența la corpul universitar însemna pentru mulți o formă de emancipare socială și expresia unei surse puternice de prestigiu social, în absența aristocrației clasice, de sînge sau de avere[2].

---

[2] De fapt, universitățile sînt „instituții de prestigiu" încă din Evul Mediu, după cum observă J. Le Goff: „Era, mai întîi, prestigiul asociat științei ca atare. Deși universitățile, prin metode noi și o nouă stare de spirit, au contribuit foarte mult la modificarea caracterului științei și la îndepărtarea ei de aspectul magic și tezaurizator, pentru a o transforma într-o știință rațională, practică, ce se comunică nu într-o știință rațională, practică, ce se comunică nu printr-o inițiere secretă ci printr-o învățare tehnică, știința reprezentată de universități a luat curînd aspectul unei *puteri*, al unui ordin. *Studium* stă alături de *Sacerdotium* și de *Regnum*. Universitarii au căutat astfel să se definească drept *o aristocrație intelectuală*, avînd morala ei specifică și propriul cod de valori. Această tentativă a mers foarte departe în unele medii aristotelice și averroiste care au încercat să se constituie și să legitimeze, în teorie, o castă de *philosophi* (înțelepții universitari) a căror virtute esențială pare să fi fost măreția sufletească (cf. mediul sigerian la universitatea din Paris, în secolul XVII)"; Le Goff: „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere", in *Pentru un alt Ev Mediu*, București, Meridiane, p. 306.

Privită din acest unghi, fotografia în discuţie poate fi înţeleasă ca un început de *normalizare*. Aceasta arată că universitarii încercau să iasă din ghetto şi deci că nu se mai considerau (şi nu mai erau consideraţi!) drept o sursă de pericol implicit pentru regim: ei renunţă deci la a se mai situa natural în afara regimului, iar acesta accepta integrarea lor în *nomenklatura* sa, deşi într-o poziţie cu totul secundară, probabil în al treilea rînd, după activiştii de partid şi membrii aparatului de represiune.

Aşadar, faptul că fotografia a fost posibilă ar putea indica pe de o parte nevoia de afirmare socială a universitarilor, dorinţa lor de a „ieşi" ca atare în spaţiul public, într-un context anti-intelectualist sever, iar pe de alta măsura în care corpul se conciliase în raport cu sistemul politic existent, fie pentru că epurările succesive îi schimbaseră natura de clasă şi mai cu seamă cultura politică, fie pentru că regimul se stabilizase şi încerca să folosească expertiza intelectuală în acţiunea sa publică.

Este vorba oare aici de reprezentare sau de auto-reprezentare? Cu alte cuvinte, trebuie să vedem în această fotografie o voinţă de afirmare corporativă sau un gest de bunăvoinţă propagandistică din partea regimului, care a mizat pe dorinţa de afirmare de sine ca indivizi a universitarilor? Strict numeric, corpul didactic al Universităţii avea în acel moment peste patru sute (438, mai precis!) de membri[3]. Fotografia reprezintă aşadar ceva mai mult de o treime din totalul membrilor corpului didactic universitar ieşean. A fost oare o selecţie sau totul a fost lăsat pe seama întîmplării? Ne mai putem imagina astăzi o asemenea imagine sau măcar în perioada interbelică? Îl vede cineva pe conferenţiarul G. Călinescu convocat la o şedinţă de pozat pentru albumul Universităţii? Se cunoaşte de altfel slaba integrare a universităţii şi de aici rezistenţa sa la orice schimbare care să vină din exterior[4], ca şi discreţia tradiţională a corpului în raport cu spaţiul public şi cu formele „triviale" de autoreprezentare[5].

---

[3] *Contribuţii...*, vol. I, p. 301, infra, nota 20; Gh. Platon/V. Cristian (eds.): *Istoria Universităţii din Iaşi*, Iaşi, Junimea, 1985, p. 167.

[4] Iată ce nota în această privinţă unul dintre cei mai cunoscuţi istorici ai universităţii, Lawrence Stone: „The university, like the family and the church, is one of the most poorly integrated of instutions, and again and again it has been obstinately resistant to changes which were clearly demanded by changing conditions around it"; Lawrence Stone, „Introduction", la *The University and Society*, vol. 1, Princeton, 1974, p. V.

[5] Una dintre cele mai recente lucrări dedicate istoriei Universităţii din de altfel, cartea Sylviei Paletschek despre Universitatea din Tübingen are ca motto un principiu al lui Bacon: „We remain silent about ourselves"; *Die permanente Erfindung einer Tradition. Studien zur Geschichte der Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Stuttgart, Steiner-Verlag, 2001.

Pentru a răspunde acestor întrebări, ar trebui să vedem care este statutul şi natura universitarilor în anii regimului comunist din România şi mai cu seamă în ce constau diferenţele faţă de vechiul sistem, dacă acestea există. Cine sînt aşadar universitarii? Poate fi redusă identitatea lor la aceea a unui şir de personalităţi? Cum sînt recrutaţi? Au ei o cultură de corp? Pot fi studiaţi împreună, ca un corp? Există diferenţe în spaţiu şi timp?

În mod inevitabil cercetarea acestei probleme implică o discuţie conceptuală şi metodologică asupra statutului universitarului, profesional şi social, precum şi în ce priveşte mijloacele prin care aceştia pot fi integraţi în categorii tipologice, ţinînd cont de statutul lor social în permanentă mutaţie şi de caracterul oarecum ezoteric al ierarhiei universitare. Sînt ei parte a universităţii mai întîi sau aparţin societăţii, vieţii publice, în general? Cu alte cuvinte, cercetarea ar trebui concepută ca o contribuţie la istoria universităţii, a istoriei elitelor sau a istoriei intelectuale?

Teza de plecare a demersului de faţă este că problematica universitarilor ar trebui studiată mai întîi ca problemă de istorie a universităţii. Această problematică aparţine natural istoriei universităţii, chiar dacă ea interesează deopotrivă alte domenii ale cercetării istorice precum istoria elitelor sau istoria ideilor şi a culturii, întrucît geneza, identitatea şi dinamica universitarilor sînt legate evident de identitatea şi evoluţia universităţii. Voi încerca mai departe să văd cum se poate concepe o asemenea cercetare. Voi începe astfel prin a discuta statutul istoriei Universităţii, ca obiect istoriografic, limitele şi principalele deschideri ale istoriei universităţii, apoi voi încerca să văd în ce măsură istoria universităţii este utilă pentru istoria universitarilor; în fine, voi încerca să văd cum se poate concepe o cercetare asupra universitarilor, ca parte a istoriei universităţii, şi în acelaşi timp, ca parte a unui efort de cercetare a elitelor moderne şi a modernităţii în general.

Demersul de faţă este conceput în două părţi: prima va trata problematica istoriografiei universităţii în general, iar cea de-a doua istoriografia universitarilor. În spiritul idealului formulat de Wilhelm von Humboldt, marele reformator al universităţii, care la începutul secolului XIX definea conceptul de *Wissenschaft* drept o mereu „nerezolvată problemă", niciodată înţeleasă sau descifrată pe deplin, dar care trebuie a fi „urmărită neîncetat", voi propune deci mai ales un „inventar de probleme" şi eventual un cadru conceptual util rezolvării lor şi mai puţin reconstituiri istorice propriu-zise, mai mult o reflecţie asupra limitelor acestui proiect decît o panoramă, de altfel, imposibilă, a literaturii domeniului.

2. **Autocelebrare şi anarhie: începuturile istoriografiei Universităţii**

Importanţa instituţiei universitare în istoria civilizaţiei occidentale este în general recunoscută. Prin chiar vechimea sa[6], istoria culturală a lumii occidentale şi istoria universităţii sînt greu de separat. Mai mult, occidentalizarea a fost însoţită şi facilitată de expansiunea universităţii ca instituţie şi ca practică educative. Astfel, ideea de universitate în felul în care a fost concepută de-a lungul celor aproape opt secole de istorie universitară, asociază trei valori care sînt în acelaşi timp proprii lumii occidentale: mai întîi, universitatea este o comunitate de egali, care se asociază liber în vederea unui proiect educativ de excelenţă şi care nu acceptă decît ierarhia capacităţii intelectuale[7]. În al doilea rînd, ideea de universitate instituie *prin tradiţie* autonomia unui spaţiu public în raport cu puterile administrative şi de aici implicit o recunoaştere a legitimităţii pluralităţii punctelor de vedere în spaţiul public. În al treilea rînd, este vorba de importanţa acordată cunoaşterii, în special, şi al celei teoretice, în particular[8].

În ciuda acestui fapt, istoriografia universităţii s-a constituit tîrziu în raport cu istoria instituţiei ca atare, ca un domeniu istoriografic *periferic* şi mai ales *pletoric*. Această producţie istoriografică, reprezentată prin numeroase contribuţii de tip „monografic", care s-au acumulat de-a lungul anilor

---

[6] După cum observa un istoric britanic, „the Universities are among the Western World's oldest institutions with continuous histories. Only the Roman Catholic church, the law courts of certain European countries, some army regiments, and a few town and craft corporations can claim similar longevity"; Jennifer Carter, „Writing University History for Aberdeen's Quincentenary", in *History Today*, Vol. 45/2, February, 1995, p. 7.

[7] Se ştie că în Evul Mediu, termenul de *universitas* avea două sensuri: iniţial, acesta desemna o corporaţie fie *magistrorum* fie *scolarium*, apoi un centru educativ înalt, superior, de *studium generale*; Le Goff, *op. cit.*, p. 292.

[8] Asupra ideii de Universitate şi a corelativelor sale, îndeosebi privind libertatea academică, există o bibliografie relativ întinsă, care cuprinde atît lucrări cu caracter normativ, datorate în general, unor intelectuali americani sau germani, cît şi o literatură istoriografică semnificativă; mai cu seamă pentru primul caz, semnalez următoarele: J.H. Newman, *The Idea of a University*, 1854 (nouă ediţie: New York, Image Books, 1959); R.B. Perry, „Academic Freedom", *Harvard Educational Review*, 23(1)/1953, p. 71-76; Manfred Eigen/ Hans-Georg Gadamer/ Jürgen Habermas/ Wolf Lepenies/ Hermann Lübbe/ Klaus Michael Meyer-Abich, *Die Idee der Universität. Versuch einer Standortbestimmung*, Berlin 1988; Jaroslav Pelikan, *The Idea of the University, A Reexamination*, New Haven and London, Yale University Press, 1992.

în toată lumea unde funcționează o universitate, a avut mult timp un caracter strict local şi adesea slab critic, îndeosebi în ce priveşte maniera de a concepe obiectul cercetării. Astfel, s-a născut o istoriografie care s-a dezvoltat anarhic, autist chiar, deşi nu obligatoriu diletant, dar în orice caz fără un impact intelectual serios, lipsite de o perspectivă comparată şi teoretică sistematică, în care *ocazionalismul* a fost mult timp dominant[9].

Faptul are mai multe explicații, unele paradoxale. Se ştie astfel că, începînd cu perioada Renaşterii pînă astăzi, universitatea a făcut obiectul unor contestații periodice, fie de ordin intelectual, fie de ordin politic[10]. S-ar putea crede prin aceasta că modernitatea s-a născut în afara universității şi uneori contra acesteia, dacă ne gîndim că purtătorii principalelor curente intelectuale ale modernității, de la umaniştii italieni pînă la luminiştii sau romanticii francezi, s-au manifestat critic la adresa universității şi din afara sa. Ar trebui poate să vedem aici o expresie a separației care s-a produs în ultimele secole în interiorul sistemului cultural între cultura ca educație şi cultura ca formă de creativitate, de inovație, respectiv, între ceea ce se

---

[9] Pentru o imagine problematizată asupra istoriografiei istoriei Universității, a se vedea printre altele cîteva abordări recente: Jennifer Carter, „Writing University History for Aberdeen's Quincentenary", in *History Today*, Vol. 45, Issue: 2/1995, p. 7-9; Charles E. McClelland, „A Step Forward in the Study of University", in *Minerva*, 14, 1976, p. 150-161; „Modern German Universities and Their Historians since the Fall of the Wall", Review Article, in *Journal of Modern History*, 77/March 2005, p. 138-159; Carsten Zelle, „Universitäten und Aufklären, Tagung der Deutschen Geselschaft für die Erforschung des 18.Jahrhunderts vom 16. bis 19. November 1994 an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg in Hale", in *Aufklärung*, 9/1, 1996, p. 115-117; pentru o imagine mai generală, a se vedea şi cîteva contribuții bibliografice: W. Erman/ E. Horn, *Bibliographie der deutschen Universitäten. Systematisch geordnetes Verzeichnis der bis Ende 1899 gedruckten Bücher ud Aufsätze über das deutsche Universitätswesen*, T. 1-3, Berlin şi Leipzig, 1904-1905 (Reeditare: Hildesheim, Olms, 1965); cf. asupra acestei lucrări clasice şi: Manfred Komorowski, „Hundert Jahre «Erman/Horn»: Zur Entstehung und Resonanz einer Standardbibliographie", in: *Bibliothek und Wissenschaft*, 37 (2004), p. 193-208; de asemenea, lucrarea colectivă: *Bibliographie zur Universitätsgeschichte 1409-1959*, Weimar, 1961; Thomas Pester, *Geschichte der Universitäten und Hochschulen im deutschsprachigen Raum von den Anfängen bis 1945. Auswahlbibliograhie der Literatur der Jahre 1945-1986 (Bibliographische Mitteilungen der Universitätsbibliothek Jena 46)*, Jena 1990; Edwin Stark, *Bibliographie zur Universitäts geschichte, Verzeichnis der im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland 1945-1971 veröffentlichten Literatur* (Freiburger Beiträge zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte 1), Freiburg/München 1974.

[10] Cf. pentru perioada premodernă: Jacques Verger, în Chr. Charle/ J. Verger, *Istoria universităților*, Iaşi, Institutul European, Iaşi, 2001, p. 63 ssq.

transmite şi ceea ce se inovează în spaţiul culturii[11]. Se înţelege apoi că există o mare diferenţă între contestaţia care a marcat lunga perioadă de tranziţie de la sistemul medieval, epuizat către sfîrşitul secolului XV la cel propriu-zis modern, care se instalează în a doua jumătate a secolului XIX, după cum există mari discrepanţe în evoluţia universităţii între ţările din sudul Europei, la care trebuie ataşate oarecum Franţa şi Anglia, şi cele din nordul Europei, îndeosebi cele din lumea germană. Dar în discuţie este pînă la urmă un anumite model normativ de universitate modernă şi cronologia naşterii sale[12].

Totuşi, rămîne greu de contestat că, fie şi în lunga sa criză pre-humboldtiană, sistemul universitar a fost principala instituţie formativă, măcar a publicului intelectual, în general, dacă nu şi a intelectualilor novatori, oricum a sistemului de gîndire care a permis inovarea în viaţa intelectuală. În acelaşi timp, este evident că universitatea modernă şi-a pierdut astăzi mult din funcţia sa de prescriptivă, în dauna media şi a intelectualilor publici. Conservatorismul său implicit, înţeles adesea ca un academism opresiv şi arogant, rezerva faţă de orice formă de militantism, face din lumea universitară o ţintă facilă în faţa tuturor contestaţiilor, mai cu seamă în ce priveşte rolul dominant în producţia cunoaşterii moderne, ca şi în refondarea democratică, iar, pe de alta, un agent puţin influent în viaţa publică.

La fel de plauzibilă poate fi ipoteza că întîrzierea istoriografiei în raport cu istoria universităţii s-a datorat mai ales manierei în care aceasta şi-a configurat un *obiect* de cercetare propriu. Prin natura sa, istoria universităţii are un obiect aparent pre-construit, istoric sau instituţional, cercetătorul

---

[11] În fapt, ruptura pare să se fi produs odată cu apariţia umanismului, cînd, potrivit lui J. Le Goff, universităţile pierd monopolul culturii; Le Goff, *op.cit.*, p. 312.

[12] După cum observa istoricul american George Weisz: „The modern university is essentially a product of the nineteenth century. In nearly all western nations, institutions of higher educations evolved, at different rates and in reaction to diverse stimuli, into something approaching our contemporary universities (with all the variation which that term implies"; Weisz, „The Anatomy of University Reform, 1863-1914", in Donald Baker/ Patrick Harrigan (eds.), *The Making of Frenchmen: Current Directions in the History of Education in France, 1679-1979*, Waterloo-Ontario, Historical Reflections Press, 1980, p. 363. La rîndul său, Konrad Jarausch credea că formarea unui sistem universitar modern s-a produs peste tot în jurul lui 1900,atît în ce priveşte dimensiunile acestuia, cît şi structura instituţională, compoziţia socială şi orientarea profesională; cf. Jarausch: „Preface", la *The Transformation of Higher Learning, 1896-1930, Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and The United States*, Chicago-Stuttgart, The University Chicago Press/ Klett-Cotta Verlag, 1983, p. 8.

fiind cel mai adesea chemat pe cale administrativă să se ocupe de acesta, în registrul *Jubilee History*. Astfel că, deşi imaginarul metateoretic al acestui tip de demers era adesea circumscris fie unei istorii a ideilor, fie istoriei educației, chestionarul de anchetă urmărea mai cu seamă să răspundă nevoilor unei *istorii interne*, locale, ca o formă de *celebrating roots*. Pe de altă parte, atunci cînd s-a imaginat un context epistemic mai elaborat, istoria universității a fost concepută ca o anexă la istoria ideilor (îndeosebi sub forma *sociologiei cunoaşterii*) sau a istoriei sistemelor educative. Faptul ca atare a generat convingerea că istoria universității trebuie să răspundă unui chestionar explicativ cu privire la modul în care universitatea a inspirat sau colportat ideile ori a participat la mecanica educativă a unei societăți, mai cu seamă în cazul universităților moderne sau aşa-numite *naționale*. Aceste modele s-au dovedit însă pe cît de generale pe atît de ineficace atunci cînd a fost vorba să se analizeze mai precis felul în care universitatea formează ori deformează conştiințele, felul în care se produc social ideile şi mai ales raporturile cu „istoria", respectiv, societatea, politica, civilizația.

Care este prin urmare *obiectul* istoriei universității? La ce tip de explicație participă aceasta? Putem vorbi de un domeniu autonom care să configureze o anume unitate acestor studii? Voi proceda pentru a răspunde la aceste întrebări mai întîi la a face o schiță a evoluției istoriografiei universității, iar apoi voi încerca să văd cum poate fi configurat din punct de vedere epistemic un *obiect* al acestor cercetări şi care sînt condiționările sale, plecînd de diversele conceptualizări istorice ale universității, compararea lor în spațiu şi în timp, precum şi analiza relației dintre concept şi formele sale de instrumentalizare.

3. *Jubiläumschriften*: modelul fondator şi avatarurile sale

Primele lucrări care au ca obiect *istoria universității* apar după cîte se pare în lumea germană la începutul secolului XIX, la Halle şi Leipzig, sub forma unor „biografii" instituționale, după modelul cărora care se va forja apoi tipologia cunoscută drept *Jubiläumschriften*[13]. Acestea apar într-un moment cînd universitățile germane ca şi cele europene în general încercau

[13] Cf. îndeosebi: Johan Christoph Hoffbauer, *Geschichte der Universität zu Halle bis zum Jahre 1805*, Halle, 1805; Heinrich G. Kreussler, *Geschichte der Universität Leipzig*, Leipzig, 1810.

să depăşească dubla traumă, revoluţionară şi napoleoniană, ca şi declinul universităţii de tip clasic. Astfel, istoria universităţii se va constitui ca un dublu demers celebrativ: al propriei instituţii dar şi al universităţii în general. Era vorba de a întemeia simbolic o universitate relativ recentă, precum Universitatea din Halle, precum şi de a configura o universitate imaginară, care va fi apoi plasată în centrul sistemului educativ german şi va deveni o referinţă esenţială a civilizaţiei germane, purtătoare şi expresie a conceptului de *Bildung*.

După ce de-a lungul secolului XIX rămîne cu totul marginală, această practică va fi reinventată la începutul celui următor, de asemenea, în lumea germană, acolo unde universitatea se bucura deja de o eminentă poziţie în imaginarul curent şi se afla în plină înflorire. Este meritul marelui pedagog şi filosof german Friedrich Paulsen de a fi conceptualizat istoria universităţii ca o problemă intelectuală de prim plan, în cîteva dintre cele mai importante lucrări ale sale[14]. Obiectivul acestui demers este mai întîi acela de a schiţa genealogia unei instituţii, prin evidenţierea unei dinamici istorice de tip organic, şi prea puţin pe tematizarea unor aspecte problematice. Critica surselor se rezumă la o critică internă. Acesta model va fi preluat apoi de toate marile universităţi din lume sub forma unor proiecte de mare amploare, care au la bază demersuri colective, dar constituite *ad-hoc*, cu scop celebrativ. Uneori, acestea ne apar ca fiind de o mare exigenţă profesională, dar adesea sînt precipitate, concepute de către profesorii instituţiei respective, sub presiune administrativă şi care rămîn cel mai adesea drept simple *istorii interne*[15].

În general, aceste lucrări sînt structurate în două mari părţi, dar care traduce şi o diferenţă de registre: unul care priveşte istoricul instituţiei în general, al doilea, care este conceput sub forma unor relatări privind „dez-

[14] *Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium*, Berlin 1902 (reed.: Hildesheim, Olms, 1966); *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. Bde. 1-2, Leipzig, Berlin 1919-1921 (reed.: Berlin, 1960).

[15] Cf. de exemplu, monumentala lucrare în două volume coordonată de Max Steinmetz, şi dedicată universităţii din Jena; deşi apărută în condiţii ideologice vitrege, lucrarea este excelentă sub raportul contribuţiilor documentare în sine, dincolo de „coaja" lor ideologică: *Geschichte der Universität Jena, 1548/1558-1958*. Festgabe zum vierhundertjärigen Universitätsjubiläum, Bd. I, Darstelung, Veb Gustav Fischer Verlag, Jena, 1958; II. Bd. *Quellenedition zum 400-Jahrfeier 1958, Archivübersichten, Quellen- , und Literaturberichte, Ammerkungen, Abbildungskatalog, Literaturverzeichnis, Personen- und Ortregister, Abkürzungsverzeichnis*, Veb Gustav Fischer Verlag, Jena, 1962; pentru o perspectivă alternativă: Herbert Helbig, *Universität Leipzig*, Frankfurt a. M., Weidlich, 1961.

voltarea internă a seminariilor şi institutelor", despre care autorii în mod obişnuit au o cunoaştere spontană. Acestea vor sta la baza a ceea ce se va numi mai tîrziu *Disziplingeschichte* (istoria disciplinelor universitare), ca versiune primară a genului *Wissenschaftsgeschichte*, care se va ilustra mai cu seamă după al doilea război, sub forma unor demersuri critice asupra evoluţiei conceptelor şi condiţiilor culturale ale creativităţii ştiinţifice[16]. Acestei dualităţi i se mai poate asocia încă una: contribuţiile analitice sînt adesea însoţite de colecţii de documente universitare. De altfel, publicarea de surse este o contribuţie esenţială a acestui acest tip de demers. În unele cazuri, aceste volume sînt veritabile cercetări prosopografice, îndeosebi prin publicarea unor liste cu studenţi şi uneori cu profesori, tradiţie care începe în Germania încă de la mijlocul secolului XIX, şi care au un model clasic în lucrările lui Georg Erlier[17].

În acest context, absenţa interesului comparatist, ca mijloc de punere în perspectivă, spaţială şi temporală, apare drept naturală. Fiecare cercetare răspundea unor interese strict „locale" şi se raporta la un model normativ de universitate. Problema sistematizării acestei literaturi, devenită pletorică, s-a pus mai ales din raţiuni „comerciale" cît epistemice: nevoia de a organiza masa de informaţii pentru a le transforma în subiecte de uz comun, mai mult sau mai puţin populare. Faptul este vizibil în primele sinteze cu caracter general apărute în anii treizeci. Acestea ne apar însă mai ales drept sinteze de istorie a învăţămîntului superior, iar cele mai multe încercări au un caracter informativ[18]. Vizibil problematic este aici modul în care sînt tratate diferenţele semnificative între universitatea medievală, cea din secolele XVII-XVIII şi universitatea secolului XIX, fie cea humboldiană fie cea de tip napoleonian, dar mai ales în ce priveşte descrierea modelului humboldian, modernizator, şi a dinamicii sale adesea contradictorie[19].

---

[16] Asupra acestei distincţii, cf. Wolf Lepenies, „Wissenschaftsgeschichte und Disziplingeschichte", in *Geschichte und Gesellschaft*, 4 (1978), p. 437-451; de asemenea, şi S. Goodlad, „What is a discipline?", in Goodlad, *Conflict and Consensus in Higher Education*, London, 1976; cf. şi McClelland, „Modern German Universities and Their Historians since the Fall of the Wall", Review Article, in *Journal of Modern History*, 77/March 2005, p. 140.

[17] Cf. *infra*, nota 50.

[18] O excepţie relativă este monumentala lucrare în două volume a lui Stephen D'Irsay: *Histoire des Universités françaises et étrangères des origines à nos jours*, Paris, A. Picard, 1933-1935; vol. I: *Moyen Age et Renaissance*; vol. II: *Du XVIe siècle à 1860*.

[19] Pentru o discuţie asupra avatarurilor modelului humboldtian, cf. Mitchell G. Ash (Hg.): *Mythos Humboldt: Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten*, Viena, 1999, p. 152 sqq. şi passim; cf. şi *infra*.

Pasul cel mai semnificativ către o istorie integrată a universităţii îl datorăm studiilor de istorie medievală. Interesul tradiţional pentru *originile Universităţii medievale*, caracterul „internaţional" al acesteia, au obligat cercetătorii în a adopta o perspectivă comparată, care să transceadă atît cadrul strict al monografiilor instituţionale, cît şi perspectiva „naţională". În studiile lor consacrate istoriei universităţii medievale, istorici precum Peter Classen sau J. Le Goff, au tratat atît teme de istoria ideilor cît şi teme privind evoluţia personalului universitar, a vieţii studenţeşti sau a dinamicii instituţionale. Este adevărat că mult timp istoriografia medievală a universităţii, după cum observa Jacques Verger, a fost „identificată cu noţiunea de idei şi doctrine", pentru ca apoi „printr-o reacţie legitimă", interesul să se îndrepte spre „istoria externă" a universităţilor, a efectivelor, a regulamentelor, a raporturilor cu societatea şi cu puterile politice". Astfel, s-a acordat o mai mică atenţie conţinutului acestui învăţămînt, aceasta, întrucît se credea că marea majoritate a profesorilor şi studenţilor se limitau la reproducerea unei ştiinţe fără să-i adauge nimic nou. Această perspectivă radicală a fost între timp abandonată[20].

Fondarea la începutul anilor şaizeci, după cîte se pare, a *Comisiei internaţionale de Istoria Universităţilor/International Commission for the History of Universities* ca o comisie specializată în cadrul organizaţiei mondiale a istoricilor exprimă în acelaşi timp separarea, la nivel conceptual cel puţin, de studiile de istorie generală a educaţiei şi recunoaşterea specificului acestui domeniu. Deşi activitatea sa nu s-a ilustrat prin spirit inovativ, rolul acesteia a crescut după ce o dată cu mijlocul anilor şaizeci, universitatea occidentală, a părut a intra din nou în criză, sub efectul unei duble contestaţii: din interior, a studenţilor şi cercurilor militante, nemulţumiţi de „conservatorismul" universităţii, şi, din exterior, din partea intelectualilor publici şi a media. Problema reformei universităţii a apărut pe agenda publică, fiind direcţionată îndeosebi spre limitarea puterii universităţii şi liberalizarea cvasi-completă a accesului la studiile universitare. Astfel, universitatea începe să fie concepută exclusiv ca o problemă socială şi politică, respectiv, în legătură cu felul în care aceasta contribuie la dinamica elitelor şi în ce priveşte măsura în care permite punerea în discuţie a „culturii dominante". Acesta este şi momentul cînd se poate vorbi de începutul transformării acestui domeniu sau *approach* într-un *cîmp de cercetare*, cu o litera-

[20] *Ibidem*, p. 29.

tură teoretico-normativă, publicații specializate, o dezbatere istoriografică sistematică și concepte proprii[21].

Acest proces a durat mai bine de două decenii. Conceptul de istorie a universității s-a structurat mai clar abia la începutul anilor optzeci, cînd apar principalele reviste și sinteze specializate. Astfel, *History of Higher Education Annual*, editată de Pennsylvania State University, apare din 1981, *History of Universities*, editată de Oxford University Press, apare din 1982, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, editată la Berlin, apare din 1997, iar *Annali di Storia delle Università italiane* din 1996[22]. Observăm astfel o dublă mișcare: pe de o parte ieșirea din minorat, din statutul de practică de serviciu, prin emanciparea relativă de sub controlul administrativ al universităților, iar pe de alta încercarea de a construi un domeniu autonom în raport cu istoria educației, cu istoria politică a instituțiilor sau față de istoria ideilor. Apropierea de istoria socială și de istoria intelectuală, ca efect desigur al apropierii lumii universitare de spațiul public din ultimele decenii, este vizibilă de asemenea.

Configurarea unei istorii critice a universității a impus așadar în primul rînd depășirea acelei *Festrhetorik* tradiționale, asociate *intenției legitimante*, specifice tipologiei „jubilee publications", iar aceasta s-a petrecut în mod decisiv în ultimii zece-cincisprezece ani[23]. Pe lîngă ignorarea cvasi-

---

[21] De exemplu, în universitățile engleze, istoria universității se impune odată cu anii șaptezeci, mai întîi ca o formă de interes al istoricilor pentru propria instituție, dar apoi ca o problemă de istorie intelectuală și socială, odată cu creșterea interesului public pentru problematica universitară. Acesta este de altfel momentul cînd cercetările de istorie a universității se detașează tot mai vizibil de cele de istorie a educației, după cum o arată și o analiză a distribuției articolelor asupra istoriei educației în principalele reviste academice britanice, între 1972 și 1996. Vedem aici o creștere constantă a numărului lucrărilor care au ca tematică „istoria universităților", în raport cu alte domenii ale istoriei educației, de la 19 procente în anii 70 la 37 procente la începutul anilor 80, pentru a scădea ușor în deceniul care urmează; oricum aceste procente sînt printre cele mai mari, în raport cu alte domenii ale istoriei educației; nu același lucru se poate spune și despre prezența acestor studii în revista specializată de istoria educației, *History of Education*, care rămîne constant în acești ani, în jurul a 9 procente, cu o scădere la 3 procente în anii 90; William Richardson: „Historians and Educationist: the *History of Education* as a Field of Study in Post-War England. Part II: 1972-1996", in *History of Education*, Jun 99, Issue 2, p. 109 sq., 139 sq. (*Appendix 3*), 141 (Appendix 7).

[22] Spre comparație, reamintesc că principalele reviste internaționale de istorie a educației nu au nici ele o vechime cu mult mai mare: în SUA, *History of Education Quarterly*, apare din 1960, ca și, în Europa, *Paedagogica Historica*, la Gent, în Belgia, în timp ce *History of Education* apare din 1972, iar *Histoire de l'éducation* abia din 1979.

[23] Cf. Sylvia Paletschek: „Rezension" la *Marc Schalenberg: Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des 'deutschen Universitätsmodells' in den französischen und britischen*

absolută a comparației, aspectul cel mai contestat al istoriografiei tradiționale a fost caracterul său esențialmente *neproblematic*, îndeosebi, în ce privește slaba atenție acordată tensiunilor interne sau conflictelor cu societatea. Această perspectivă a avut ca sursă un model *anistoric* de universitate: o figură fantasmatică şi mai puțin un dat istoric real. După cum observa Ch. McClelland, aceste studii plasau universitatea într-*un turn de fildeş* şi nu puteau explica „felul în care aceasta se schimbă, sau trebuie să se schimbe, ca parte unui discurs cu privire la politicile culturale, educaționale şi de cercetare“[24].

Pe lîngă interesul public renăscut pentru universitate, această mutație relativ rapidă a fost pregătită de o serie de contribuții de ordin „marginal“, fie în istoria educației, fie a sociologiei culturii. Mai întîi, alternativa la modelul „jubilee literature“ a fost reprezentată de o serie de perspective fragmentare, denunțiative sau cu caracter corectiv față de o presupusă conspirație a tăcerii[25]. O literatură care s-a configurat repede drept un „contra-Festschrift“, dar care au avut meritul de a participa la a-i configura problematicii universitare în general un statut intelectual net mai favorabil. Expresia istoriografică cea mai cunoscută a acestui fapt îl constituie marile anchete de sociologie istorică din anii şaizeci-şaptezeci ale lui Lawrence Stone, la Princeton[26], studiile lui Fritz Ringer şi Konrad Jarausch[27], precum şi cercetările de sociologie a educației din Franța, pe linia lui Durkheim, dar într-o perspectivă mai radicală şi angajată civic, cum este aceea a lui Pierre Bourdieu[28].

În ce priveşte cercetările propriu-zise de *istoria universității*, acestea s-au dezvoltat în mai multe direcții. În anii şaptezeci mai cu seamă s-a pus accentul pe istoria fenomenelor studențeşti, pentru ca în anii optzeci problematica rolului universității în formarea elitelor moderne să fie dominantă. Alături de acestea, teme precum administrarea universității, dinamica pieței universitare, evoluția disciplinelor universitare, iar mai nou, probleme

---

Reformdiskursen (1810-1870), Basel: Schwabe & Co 2002, in: **sehepunkte** 4 (2004), Nr. 7/8 [15.07.2004]; *http://www.sehepunkte.historicum.net/*

[24] McClelland, *op. cit.*, p. 140.

[25] *Ibidem*, p. 148 sq.

[26] Cf. mai cu seamă cele două volume coordonate de acesta: *The University in Society*, I-II, Princeton, Princeton UP, 1974-1975.

[27] Cf. infra.

[28] Le amintesc aici numai pe cele mai influente: *La Réproduction* (împreună cu Jean-Claude Passeron, 1970); *La noblesse d'Etat, Grandes écoles et ésprit de corp* (1979); *Homo Academicus* (1984).

de etică academică, au transformat istoria clasică a universității într-un domeniu autonom, dinamic şi relativ bine structurat de cercetare. Este adevărat că, în ciuda diversificării explozive a tematicii, „biografiile instituționale" constituie mai departe nota acestui domeniu, dar poziția acestora nu mai este nici pe departe la fel de importantă. În plus, evoluția genului este ea însăşi spectaculoasă, cum vom vedea mai jos.

Putem distinge trei trei nivele de structurare a acestui cîmp de cercetare şi care exprimă în acelaşi timp abordări istoriografice distincte în orizontul istoriei universității. Este de la sine înțeles că principala manieră de sistematizare îl constitue *sintezele*. În general, lucrări colective, acestea reprezintă nu numai o sursă de informații utile altor cercetări sau un catalog de probleme cît mai ales instrumente de unificare a cîmpului istoriografic, care implică deopotrivă o perspectivă generală asupra problematicii şi o teorie normativă asupra acestui domeniu de cercetare.

După monumentala contribuție a istoricului de origine maghiară Stephen D'Irsay, din anii treizeci, prima care depăşeşte perspectiva „națională", vizibilă mai ales în sintezele germane din descendența lui Paulsen, a trebuit să treacă aproape jumătate de veac pentru a se propune o paradigmă nouă. Aceasta a însemnat mai întîi trecerea de la o istorie a învățămîntului superior către *o istorie generală a universității*, cum se propune în marea sinteză „Cambridge", demarată încă din anii optzeci de către *European University Association*[29], iar apoi depăşirea enciclopedismului sumar, precum şi reconfigurarea sau recuperarea obiectului acesteia, respectiv a *istoricității* sale, în spațiu şi timp. Desigur, mai multe demersuri sintetice parțiale au prefigurat acest model[30], după cum o serie de probleme epistemo-

---

[29] Este vorba de sinteza în patru volume editată la Cambridge University Press, *A History of the University in Europe*, sub direcția istoricilor Hilde de Ridder-Symœns (Belgia) şi Walter Rüegg (Germania) şi din care au apărut pînă acum trei volume: I, *Universities in the Middle Ages*; II, *Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*; III, *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*; volumul IV este programat să apară în 2006. Lucrarea benefeciază de contribuțiile a peste cincizeci de istorici şi are un caracter transnațional. Obiectivul său este de a reconstitui trendul «dezvoltării instituției academice» în Europa, pe baza analizei unor aspecte precum: profesorii, studenții, curricula, modul de finanțare, raporturile cu autoritățile etc.

[30] Printre cele mai semnificative, cf. Lætitia Böhm (Hrsg.), *Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Östereich und der Schweiz: eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen*, Düsseldorf, 1983; Franco Cardini/ Beonio Fumagalli Beonio/ M.T. Brocchieri, *Universitäten im Mittelalter: Die europäischen Stätten des Wissens*, München-Milano, Südwest Verlag / Anaya Editoriale, 1991; A.B. Cobban, *The Medieval*

logice şi culturale rămîn încă în discuţie, fie că este vorba chiar de proiectul în sine, considerat utopic, al unei istorii generale a universităţii, ca parte a unei istorii generale a educaţiei, fie că este vorba de riscurile comparatismului şi de problema *neutralităţii axiologice*, îndeosebi atunci cînd este să se evalueze performanţele modelelor universitare.

Apariţia publicaţiilor specializate, care contribuie la instituţionalizarea deplină a cîmpului istoriei universităţii, poate fi considerat al doilea nivel de structurare. Acestuia i se ataşează pe lîngă activitatea *Comisiei Internaţionale de Istoria Universităţii* deja amintite intensa cooperare informală între cercetători evidenţiată de multitudinea de întîlniri ştiinţifice internaţionale care au ca temă problematica istoriei universităţii. Greu de măsurat, dimensiunea acestor contacte este mai vizibilă atunci cînd este să observăm cel de-al treilea nivel, respectiv, cel al monografiilor şi studiilor ca *problematizări istoriografice*. Pe acest palier avem două categorii relativ distincte de abordări: cele care se situează explicit în interiorul istoriei universităţii şi cele care folosesc istoria universităţii mai mult ca decor sau ca punct de plecare decît ca finalitate.

În primul caz, avem îndeosebi vechile monografii instituţionale, dar care şi-au lărgit mult atît chestionarul de anchetă cît şi metodologia. În continuare, legate de memoria universitară instituţională, acestea manifestă tendinţe inovative suprinzătoare, de la maniera de prelucrare a datelor, prin utilizarea pe scară largă a tehnicilor informatice, pînă la conţinutul chestionarului de cercetare. În general, lucrări colective, acestea exprimă în mod obişnuit pe lîngă o bună expertiză profesională şi proiecte de mari dimensiuni, care implică echipe şi resurse numeroase, dar mai ales o metodologie elaborată. Mai cu seamă universităţile anglo-saxone, cum sînt Oxford, Birmingham sau California, au făcut cunoscute în ultimul timp cîteva asemenea proiecte, care se vor istorii complete, pînă la a deveni fiecare „a *holistic history* of the University“[31].

Universities: Their Development and Organization, London, Methuen and Co., 1975; Jacques Verger, *Les Universités au Moyen Age*, Paris, Presses Universitaires de France, Collection SUP, 1973; Idem (coord.), *Histoire des universités en France*, Toulouse, Privat, 1986; George Weisz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1963.

[31]Jennifer Carter, „Writing University History for Aberdeen's Quincentenary“, p. 7; *The History of the University of Oxford*, megaproiectul istoriei Universităţii Oxford, iniţiat în anii optzeci de Lordul Bullock şi aflat astăzi sub direcţia lui T.H. Aston, a ajuns deja la vol. VII, care tratează istoria universităţii respective în a doua jumătate a secolului XIX.

O altă categorie o reprezintă abordările analitice construite ca *probleme*. Pretenția lor este de a participa la elucidarea unei probleme intelectuale: de la reforma Universității la relația dintre universitate și putere sau problema evoluției curriculumului universitar. Varietatea lor este practic infinită. Din acest motiv, asupra acestora mă voi referi mai departe doar incidental. Chiar dacă nu aparțin voluntar istoriei universității (adesea se reclamă ca studii de istorie socială sau de istoria științei!), această categorie participă la dezbaterile legate de istoria universității și problematica sa.

4. **Domeniul și istoriei universității**

Este evident așadar că istoria universității funcționează pe două planuri: ca un concept umbrelă, neutru, constituit relativ spontan, precum și ca un concept normativ, care solicită aderența fie și minimală la un model de cercetare și mai ales la un model de universitate. Frontiera între acestea este totuși slabă. Pentru cea mai mare parte a cercetătorilor, istoria universității este mai mult un cadru conceptual, care include o anume epistemologie (mai cu seamă în ce privește chestionarul de anchetă și orizontul tematic), un fond teoretic și documentar propriu, cu alte cuvinte, *un cîmp de cercetare*, structurat în jurul problematicii universității ca instituție și a vieții universitare ca fenomen de societate.

Integrat mult timp fie sferei studiilor de istorie intelectuală (istoria ideilor, conceptelor sau științei), fie sferei studiilor de istoria educației, acesta permite o largă heteronomie a discursurilor: coexistența unor demersuri cu caracter memorial, encomiastic și legitimant, dar și a unor demersuri critice, problematizate sau descriptive. În raport cu această varietate, putem oare identifica un tip de explicație ca fiind proprie istoriei universității?

La origine istoria universității oferea o simplă explicație genealogică: „acoperirea“ istorică a prezentului. Construcția unui *trecut utilizabil* a rămas și astăzi ca o primă finalitate a istoriei universității. Dar aceasta trebuie înțeleasă în mai multe feluri. Pe de o parte este vorba de a oferi instituțiilor o întemeiere genealogică, iar adesea acest tip de demers s-a transformat într-o abordare dogmatică. Pe de alta, odată cu apariția ideii de reformă a universității, periodic resuscitată de la începutul secolului XIX pînă astăzi, istoriei universității i s-a atașat o funcție «pragmatică», aceea de a inspira proiectele de reformă, mai ales în sensul recuperării acelui *trecut utilizabil,* invenției unei tradiții, care să poate servi ca sursă istorică

demersului reformist, în special acolo unde criza universităţii a fost văzută ca datorîndu-se unei „devieri" în raport cu aceasta[32].

Această abordare are criticii săi şi pune numeroase probleme. Cum se pot selecta propriu-zis „perspectivele" legitime, trecutul util şi virtuos? Cine ar trebui să decidă valoarea lor? În plus, actualizarea prezentului nu înseamnă oare alterarea lui? Există cu alte cuvinte ceea ce se numeşte „an objective educational past"? Care mai este atunci autonomia epistemică a istoriografiei? Viitorul poate fi decis de un trecut reconstituit istoriografic? Toate aceste întrebări ne evocă limitele cercetării şi limitele utilităţii istoriei universităţii şi pun în discuţie o perspectivă utilitaristă a istoriei universităţii ca şi a istoriei educaţiei[33]. Este vorba în fapt de a evita *iluzia pragmatică* în favoarea unei perspective nuanţate, care să ia în atenţie autonomia demersului academic şi utilitatea indirectă a acestuia, ca orice tip de cercetare asupra societăţii.

În al doilea rînd, cercetată ca problemă educativă şi intelectuală, istoria universităţii a fost utilizată pentru explica felul în care se nasc personalităţile, ideile sau chiar societăţile. Aceasta a fost văzută ca o depăşire a perspectivei tradiţionale, care proiecta imaginea unei universităţi cu rolul de mediu sau purtător al unei cunoaşteri statice şi de *„enculturator"* pentru o mică elită profesională. Avem o categorie largă de abordări în acest domeniu, rareori credibile pînă la capăt. Astfel, una dintre cele mai cunoscute şi influente demersuri este lucrarea lui Fritz Ringer cu privire la rolul universităţii germane şi îndeosebi al universitarilor în ecloziunea naţional-socia-

---

[32] Cazul este foarte vizibil în Germania de Est, acolo unde după *Wende* universităţile au fost complet reformate. Faptul a impus desigur un apel fie şi simbolic la *tradiţie*. Cf. Charles E. McClelland, „Modern German Universities and Their Historians since the Fall of the Wall", p. 138-159; de asemenea, ca model de analiză sub acest unghi, cf. Sylvia Paletschek, *Die permanente Erfindung einer Tradition. Die Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik.*

[33] Cf. Marc Depæpe, „Demythologizing the Educational Past: An Endless Task in History of Education", in *Historical Studies in Education/Revue d'Histoire de l'Education*, 9/2, p. 1 sqq.; a se vedea aici şi avertismentul lui Richardson la adresa educatorilor care „invocă trecutul pentru a-l aplica problemelor curente": W. Richardson, „Historians and educationists: the *history of education* as a field of study in post-war England Part II: 1972-1996", in *History of Education*, Jun 99/2, p. 109-142; La rîndul său, Alain Besançon observa că suprareprezentarea istoriografică a universităţii în Rusia a devenit un handicap pentru o evaluare veritabilă a universităţii ruseşti; Alain Besançon: *Education et société en Russie dans le seconde tiers du XIXe siècle*, Paris, Mouton, 1974, p. 61.

lismului[34]. Remarcabil construită teoretic şi factual, lucrarea a fost intens criticată mai ales ca urmare a faptului că foloseşte surse parţiale pentru concluzii de ordin general.

De asemenea, deşi într-un registru parţial diferit, mai apropiat de istoria intelectuală clasică, Alain Besançon încearcă să reconstituie rolul educaţiei şi implicit al universităţii în formarea a ceea ce s-a numit *intelligentsia* rusă, respectiv, acea pătură educată şi extrem de activă politic, care a generat radicalismul politic rusesc, în a doua jumătate a secolului XIX, exprimat finalmente sub forma leninismului[35]. Pentru istoricul francez, universitatea este locul unei experienţe formative esenţiale: „la fabrique naturelle de l'intelligentsia". El observă natura particulară a sistemului universitar rusesc: supradimensionarea în raport cu învăţămîntul secundar, amestecul de liberalism şi autoritarism în gestiunea sa, militarizarea profesorilor, rolul marcant în viaţa publică al studenţilor în comparaţie cu cel al profesorilor etc. Astfel că, la începutul anilor 1860, universitatea rusă se găsea în centrul vieţii publice, fără ca aceasta să însemne o mutaţie la nivelul deciziei politice. Teza principală a istoricului francez s-ar putea rezuma în felul următor: în absenţa libertăţii, exprimată prin autonomia universitară, ca şi în absenţa unui regim politic bazat pe libertăţi publice consolidate, universitatea poate fi un pericol pentru societate, căci va deveni locul în care ideile radicale îşi găsesc o bază socială, sub efectul unui imaginar politic care nu se poate exprima public.

De altfel, trecerea de la universitatea ca instrument de inginerie socială la universitatea complet anexată regimului politic, mijloc de selecţie socială discreţionară, de propagandă şi de control social, se va produce relativ facil în era sovietică. În totalitarismul de tip sovietic, Universitatea este deopotrivă victimă şi instrument, prin urmare, cercetarea istoriei sale poate explica atît procesul de sovietizare cît şi felul în care funcţiona sistemul universitatar sub un regim totalitar, respectiv, în absenţa libertăţii. O serie de cercetări recente au pus în evidenţă această fractură radicală între universitate şi valorile sale fondatoare care a dominat sistemul sovietic peste tot acolo unde a fost impus: pe de o parte, un utilitarism brutal, care îşi are originile în vechiul sistem educativ ţarist, care face din universitate un simplu instrument de formare a cadrelor „utile" regimului sau de diseminare a

[34] *The Decline of German Mandarins. The German Academic Community, 1890-1933*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1969; asupra sa, cf. *infra*!).

[35] *Education et société en Russie dans le seconde tiers du XIXe siècle*, mai cu seamă partea a doua, p. 51 sqq.

unei cunoaşteri strict tehnice[36], iar pe de alta, absenţa libertăţii de gîndire şi separarea de societate[37].

De asemenea, din perspectiva numită *social change*, rolul universităţii apare drept contradictoriu: pe de o parte, aceasta a favorizat transformarea socială, fiind principala sursă a emancipării sociale accelerate din ultimul secol, iar pe de alta, universitatea apare drept un factor de reproducţie a elitelor, un agent conservator. Încercarea lui Konrad Jarausch de a oferi o explicaţie globală a evoluţiei societăţilor moderne pe baza analizei comparative a mai multor sisteme educative şi universitare este încă în discuţie[38].

Asupra rolului universităţii în dezvoltarea civilizaţiei sau a culturii într-o anumită ţară avem abordări mediocre şi neproblematice. În schimb, în ce priveşte relaţia dintre universitate şi politică, perspectivele sînt mai variate, de la studiul universităţii ca parte a unui sistem de putere, pînă la participarea universitarilor la viaţa publică/politică sau universitatea ca spaţiu public al controverselor din societate, îndeosebi al mişcărilor studenţeşti. De asemenea, o perspectivă eficace pare să fie aceea care priveşte universitatea ca un mediu (*milieu*)[39]. Rezultatul acestui tip de demers este vizibil în nenu-

---

[36] După cum observă cercetătorul german Eduard Muehle, o „pragmatic-utilitaristă înţelegere a educaţiei universitare" caracteriza sistemul rusesc începînd cu fondarea Academiei ruse de Ştiinţe din 1724; Muehle: *Die „Entsowjetisierung" der russischen Hochschule: historische Voraussetzungen, Anliegen und Verlauf der Hochschulreform in Rußland seit 1985*; mit einem Quellenanhang in Übersetzungen von Gunhild Kaschlun, Bonn, 1995, p. 13.

[37] Cf. John Connelly, *Captive University. The Sovietization of East Germany, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, The University of North Carolina Press, 2000; Piotr Hübner: „Neue Universitäten in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg – ideelle und organisatorische Konzepte", in *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, Bd. 4 (2001); Sergij Stel'mach, „Die Entstehung der Professorenkorporation an der Universität Kiev 1834-1917", in *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, Bd. 4 (2001; cf. şi Ralph Jessen, *Akademische Elite und kommunistische Diktatur: Die ostdeutsche Hochschullehrerschaft in der Ulbricht-Aera*, Kritische Studien zur Geschichtswisenschaft, vol. 135, Göttingen, 1999.

[38] Konrad Jarausch (ed.), *The Transformation of Higher Learning...*

[39] Adopt aici formularea clasică dată termenului de *milieu* de către sociologul german Rainer Lepsius: „factor sau aspect social, care este rezultatul asocierii unui număr de dimensiuni structurale, precum religia, tradiţia regională, situaţia economică, orientarea culturală"; M.R Lepsius, *Democratie in Deutschland, Soziologisch-historische Konstellationsanalysen, Ausgewählte Aufsätze*, 1. Auflage, 1993, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, p. 38, cf. o aplicaţie, la John Connelly, *Captive University. The Sovietization of East Germany, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, The University of North Carolina Press, 2000; conceptul a fost adesea asociat ca rol explicativ cu acela mult

mărate studii asupra vieții cotidiene, cu deosebire în ce privește universitățile medievale. Tipul de explicație pe care îl oferă acestea este evident mai apropiat de modelul istoric tradițional, constituit ca răspuns la un chestionar care își propune mai ales să reconstituie fapte și tendințe atestabile factual și în raport cu care orice ipoteză care implică o generalizare „metafactuală“ are un statut explicativ secundar.

În mod semnificativ, deși s-a discutat relativ intens despre universitatea ca instrument de acțiune socială și culturală, de exemplu asupra rolul universității în dezvoltarea civilizației sau a culturii într-o anumită țară, de obicei periferică[40], după cum observa deja acum trei decenii Konrad Jarausch, nu există nici o perspectivă serioasă cu privire la rolul universității în cadrul unei teorii a modernizării[41]. Faptul ne poate evoca limitele explicației istorice oferite de istoria universității și cercetările care se revendică direct sau implicit de la aceasta. Care este de fapt importanța istorică a universității? Care este funcția sa educativă? Cum contribuie la modernizarea unei societăți sau la schimbarea socială? S-ar putea spune că la toate acestea istoriografia universității oferă explicații parțiale, proprii istoriei intelectuale în general. Rezultatele sale trebuie raportate la potențialul său explicativ intrinsec, deci la teme legate de evoluția internă a fenomenului universitar. A stabili cu exactitate influența universității asupra societății privește apelul la un sistem referențial care transcende orizontul cauzal al istoriei universității. Faptul că universitatea participă la procesul de civilizare, occidentalizare, modernizare sau emancipare socială este probabil evident, dar pentru a fi explicat verosimil aceasta impune apelul la teorii culturale în care istoria universității joacă un rol cvasi-decorativ[42].

5. Obiect, metodologie, surse

După cum am văzut, pare a lipsi o discuție mai amplă asupra relației dintre istoria universității și istoria educației, cel puțin din perspectiva

---

mai cunoscut de *cultură politică* al lui Sidney Verba; o perspectivă istorică apropiată la J. Le Goff, „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere“, p. 308 sq.

[40] Cf. de exemplu volumul dedicat celui de-al VI-lea centenar al fondării Universității Jagelone, *Les Universités européenes du XIVe au XVIII siècle*, Genève, Librairie Droz. 1967.

[41] K.H. Jarausch: *Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives*, in *op. cit.*, p. 9.

[42] Pentru o discuție recentă asupra problemei, cf. Peter Burke: *History and Social Theory*, Cambridge, Polity Press, 1992, *passim*.

istoriei universităţii. În ciuda unei aparente înrudiri, nu ştim care sînt raporturile cele mai potrivite: de subordonare? de autonomie relativă? În principalele bibliografii asupra educaţiei, istoria universităţii este tratată în general ca un subdomeniu al istoriei educaţiei, responsabil cu cel de-al treilea nivel al sistemului educativ modern: învăţămîntul superior. Din acest punct de vedere, istoria universităţii este fireşte un domeniu periferic[43]. De partea sa, istoriografia universităţii manifestă tentaţia de a distinge problematica universităţii în raport cu restul sistemului educativ, mai cu seamă în cazul lucrărilor germane şi anglo-saxone, iar, implicit, de a învesti universitatea cu funcţii care să depăşească simpla funcţie de formare a tinerilor *alumni*. Astfel, universitatea apare deopotrivă ca o instituţie academică, politică şi socială: produce cunoaştere, clasifică social membrii săi şi este un cadru privilegiat de interacţiune a tinerilor şi intelectualilor cu spaţiul public. Care din acestea este mai importantă? Cum trebuie separate acestea, pentru a concepe un studiu de istorie a universităţii?

Prima observaţie care trebuie făcută în această discuţie este că universitatea nu are un obiect dat în mod spontan: acesta nu se reduce nici la instituţia cu acest nume, nici nu trebuie înţeles ca un *ideal-tip*. Acest *obiect* trebuie să includă pe de o parte manifestările, funcţiile şi rolurile universităţii ca dat istoric concret, iar pe de alta imaginarul universităţii: teoriile şi reprezentările sociale care au însoţit istoria sa. Astfel, se pot identifica patru aspecte care au definit universitatea ca obiect istoriografic:

1. **Aspectul instituţional**; aceasta cuprinde probleme precum: statutul universităţii, organizarea, funcţionarea, mai cu seamă, finanţarea acestora, fondarea şi cronologia începuturilor etc. Desigur însă că dintre toate, *problema statutului sau modelului* este cea mai importantă, pentru că în raport cu aceasta putem înţelege mai bine specificul unei universităţi, caracterul şi evoluţia sa. Dacă în evul mediu, ceea ce făcea diferenţa între universităţi era mai ales originea lor, respectiv felul în care fuseseră fondate, *născute* sau *create* (fondate de puterile publice), odată cu a doua jumătate a secolului XIX, diferenţele exprimă modele educative şi culturale, fie că se referă

[43] De exemplu, în bibliografia clasică a lui W.K. Richmond, termenul de *universitate*, la plural, apare numai de două ori, printre cele peste cincizeci de domenii şi subdomenii; W.K. Richmond: *Educational Administration. Cf. The Literature of Education. A Critical Bibliography, 1945-1970*, London, Methuen, 1972.

la universitatea de tip clasic în raport cu cea modernă, fie că se referă la universitatea humboldtiană în raport cu tipul l'*Université* napoleonian[44].

2. **Aspectul educativ**: ce anume se transmite şi cum în cadrul procesului educativ, îndeseobi, problema organizării pe discipline şi a pedagogiei universitare, dar şi problema autonomiei şi a libertăţii academice, fie ca *Lerhfreiheit* (libertate de predare), fie ca *Lernfreiheit* (libertate de învăţare), chestiunea eticii academice.

3. **Personalul academic**: „populaţia" universitară, respectiv, personalul academic şi publicul universitar (studenţii)[45].

4. **Relaţia cu societatea**; acesta este probabil aspectul cel mai problematic al istoriei universităţii şi care implică obligatoriu apelul la un

[44] Ceea ce s-a numit *modelul humboldtian* a avut ca origine proiectul de reformă a Universităţii din Berlin propus de Wilhelm von Humboldt într-un memoriu din 1808, care încerca să acomodeze tradiţia clasică, umanistă, a educaţiei universitare germane, cu nevoile statului prusian şi ale lumii germane de la începutul secoului XIX. Acesta s-a structurat în timp în jurul cîtorva exigenţe absolute care trebuie să caracterizeze o universitate: a. unitatea dintre învăţămînt şi cercetare, consacrat prin acel „dual purpose" al sistemului universitar: acesta trebuie să fie umanist şi practic, profesional, respectiv, de a produce cunoaştere şi de a produce competenţe intelectuale şi civice; b. caracterul umanist şi civic al educaţiei universitare, ca şi al universităţii în general; c. dubla autonomie, instituţională şi intelectuală, a universităţii şi universitarilor, exprimată prin cele două libertăţi: *de predare* şi *de cercetare;* d. centralitatea conceptului de *Wissenschaft*, înţeles ca o ştiinţă unificată dar şi ca o formă de cunoaştere enciclopedică. Asupra „modelului" şi mitologiei sale, cf. lucrarea coordonată de Mitchell Ash, *German Universities. Past and Future: Crisis or Renewal? Policies and Institutions*, vol. 1, Providence, 1997; ed. germ.: *Mythos Humboldt: Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten*, Viena, 1999; în ce priveşte analiza „universalizării" sale ca model absolut, cf. Rainer Christoph Schwinges (Hg.), *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*, Basel 2001; în ce priveşte universitatea „napoleoniană", aceasta se caracterizează în general prin: a. caracterul etatic, ierarhic, centralizat; b. relaţia strînsă între sistemul universitar şi cel preuniversitar: universitatea este al treilea ciclu, „superior" şi, pentru moment, final, al sistemului public de educaţie; c. primatul modelului „şcolii" (*école*) asupra „universităţii", ca instituţie de educaţie avansată; o *école* are un caracter aplicat, în general, etatic, evasi-militar; d. importanţa *concursurilor*, publice şi deschise, de admitere sau mai ales de acreditare a unei forme de cunoaştere, sub forma diplomei. Asupra acesteia există o bibliografie extinsă, cf. consideraţiile sintetice ale lui Chr. Charle, în Charle/Verger, *op. cit.*, p. 86.

[45] Cf. partea a II-a a demersului de faţă!

«metatext» care să susţină demersul şi să răspundă la cîteva întrebări esenţiale: Ce fel de funcţie îi acordăm universităţii: de civilizare a societăţii, receptacol al acesteia, de instrument social neutru? Cum trebuie concepută istoria universităţii: ca fundal pentru diverse abordări de istorie generală, mai cu seamă, pentru istoria intelectuală, sau ca o problemă care defineşte mai întîi universitatea? În studiile sale dedicate istoriei universităţii medievale, Jacques Le Goff de exemplu a ales să privească istoria universităţii din perspectiva relaţiei cu puterile publice, considerînd că aceasta poate defini cel mai bine caracterul şi evoluţia universităţii în sine[46]. În general, se adoptă însă perspectiva opusă, urmărindu-se proiecţia universităţii în viaţa publică.

Istoria universităţii nu are o metodologie proprie. După cum am văzut deja metodologia Istoriei Universităţii este dependentă de tipul de demers şi implicit de opţiunile metateoretice ale cercetătorului. Am amintit mai sus o serie de abordări apropiate „sociologiei cunoaşterii“ şi istoriei ştiinţei, utilizarea metodei prosopografice (mai ales pentru perioada medievală) şi a tehnicilor cantitative[47]. Cel mai adesea, avem o mixtură de tehnici şi teorii, utilizate în funcţie de context şi de natura proiectului de cercetare, care face imposibil adesea să se poată distinge metoda propriu-zisă de metateorie, respectiv, de cîmpul problematizărilor politico-intelectuale[48]. Probabil că una dintre cele mai cunoscute metode de interpretare, cu referire mai ales la cercetările de mare amploare şi la perspectivele sintetice, a fost aceea a *comparaţiei*, care urmăreşte atît evidenţierea diferenţelor şi similitudinilor, cît şi compatibilizarea practicilor de cercetare, îndeosebi în ce priveşte strîngerea datelor. Comparaţia a stat la baza unora dintre principalele contribuţii ataşabile modelului *social change*. Astfel, unul dintre reprezentanţii săi cei mai activi, Konrad Jarausch, a propus cîteva mari proiecte de cercetare care, pornind de la cercetări cantitative extinse şi comparate, să analizeze expansiunea, diversificarea, deschiderea socială şi profesionalizarea sistemului universitar în principalele ţări ale lumii, la finele secoului XIX şi prima jumătate a secolului XX. Obiectivul era acela de a pune în evidenţă deopotrivă similitudinile dintre diversele experienţe naţionale cît şi

---

[46] Le Goff, „Universităţile şi Puterile publice în Evul Mediu şi Renaştere“, p. 292-313.

[47] A se vedea în special lucrarea coordonată de Konrad Jarausch; o utilizare moderată şi eficace a comparaţiei la John Connelly, *op.cit.*

[48] O cercetătoare foarte cunoscută a istoriei universităţii germane îşi definea perspectiva sa asupra universităţii din Tübingen drept „eine sozial- und partiell kulturgeschichtliche Institutionengeschichte“; S. Paletschek, *op. cit.*, p. 5.

particularitățile naționale în dinamica acestui sistem[49]. Plecînd de la contribuțiile cunoscutei „new social history of higher education" a lui Lawrence Stone de la *Shelby Cullom Davis Center for Historical Studies* de la Universitatea Princeton, acest proiect a evidențiat importanța comparațiilor cantitative, deși limitată la categorii de statistici publicate, și a promovat modelul „cooperative approach" oferit de *Comparative Education Review*, bazat pe o strînsă coordonare a cercetărilor. Problema acestui tip de demers, încă puțin studiat critic, este de a supralicita comparațiile cantitative și de a ignora problema compatibilității unor sisteme structural diferite. Este evident că la nivel statistic, între universitatea de tip sovietic și cea de tip clasic-occidental nu există mari diferențe. Totuși, rolul lor public, funcționarea, statutul și chiar conținutul educativ le fac greu asimilabile. De fapt contribuția modelului *social change* pare a fi fost mai utilă la nivel strict analitic decît în ce privește contribuția teoretică.

În schimb, istoria universității beneficiază de surse autonome, consistente, omogene și în general accesibile[50]. Prin tradiție, universitățile și-au prezervat cu o grijă particulară arhivele, ceea ce ce a generat un corpus semnificativ de surse editate sub o formă sau alta, îndeosebi în lumea germană. Veritabile cercetări prosopografice, uneori, acestea sînt la mijloc între ceea ce numim surse și lucrările istoriografice propriu-zise[51]. Creșterea neîncetată a diversității surselor pune probleme speciale, de sistematizare, acces, utilizare. În afara unor dificultăți privind calitatea arhivării, sursele istoriei universității pun o serie de probleme specifice legate de obiectul însuși al acestui tip de demers. Este vorba mai cu seamă de utilizarea surselor edite și a bazelor de date. Nevoia de sistematizare și de compatibilizare a chestionarelor, care a implicat prelucrarea informatică și

---

[49] Cf. Konrad Jarausch, *The Transformation of Higher Learning, 1890-1930*...

[50] Pentru o discuție asupra arhivelor universitare, cf. Cathy Schoukens, *Archives, universités, monde étudiant: une memoire en construction*, Louvain-la-Neuve, 2003.

[51] Cf. Georg Erlier, *Die Iüngere Matrikel der Universität, Leipzig, 1559-1809, als Personen- und Ortsregister bearbeitet und durch nachträge aus den Promotionslisten ergänzt. Im auftrage der Königlich Sächsischen Staatsregierung*, Herausgegeben von..., I Band: *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1709 bis zum Sommersemester 1809*, Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909; II Band: *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1709 bis zum Sommersemester 1809*, Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909; III Band: *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1709 bis zum Sommersemester 1809*, Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909; semnificativ, o importantă publicație precum *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*, are în structura sa o parte rezervată îndeosebi discuțiilor asupra surselor (partea a III-a: *Aus den Universitätsarchiven*).

crearea de baze de date informatice, are la bază o largă cooperare internaţională dar nu a rezolvat o serie de aspecte privind utilizarea tehnologiei informatice şi compatibilizarea sistemelor de stocare şi acces. În plus, chestionarele sînt concepute în special pe baza unei metodologii de origine sociologică în care istoricii sînt puţini implicaţi.

6. **Cîteva concluzii**

Abordarea de faţă este prima parte a unui demers care urmăreşte să evidenţieze felul în care universitarii au constituit un obiect de cercetare istoriografică. Am încercat să analizez în ce măsură se poate vorbi de o istorie a universităţii ca domeniu autonom de cercetare, în raport cu care să se poată concepe o istorie a universitarilor. În faţa enormei expansiuni a literaturii istorice care tratează problematica istoriei universităţii, am schiţat aici cîteva aspecte pe care le-am considerat principale: naşterea şi evoluţia acestei istoriografii, natura proiectului său epistemic, obiectul şi metodologia. Se înţelege că este vorba de o istoriografie vastă şi în plină dinamică, de aceea privirea pe care am propus-o aici trebuie luată ca fiind nu numai parţială ci şi fatalmente schematică.

Istoria universităţii ca practică istoriografică s-a născut din tradiţia germană a aşa-numitelor *Jubiläumsschriften*: monografii instituţionale, uneori extrem de solide, sub raportul informaţiei şi al acurateţei demersului, dar care aveau esenţialmente un rol auto-celebrativ. În plus, acestea erau lipsite de o dimensiune comparativă serioasă, care să poată, pe de o parte, contrabalansa tendinţa de a hipostazia obiectul propriului demers, iar, pe de alta, să înscrie universitatea într-o perspectivă istorică generală, să-i ofere, cu alte cuvinte, o dimensiune explicativă de ordin cultural.

Trecerea către o istorie critică, problematizată şi implicit comparativă, s-a operat într-o perioadă lungă de timp şi niciodată pe deplin. Aceasta a presupus mai întîi configurarea unui teritoriu intelectual propriu, în marginea dezbaterilor din ultimul secol privind funcţiile universităţii şi relaţia cu trecutul său. Astfel, au apărut primele sinteze, care, chiar dacă acestea au avut un rol dominant enciclopedic, au accentuat mai clar nevoia sistematizării datelor şi relaţia dintre diversele tipuri istorice de experienţe universitare. Studiile medievale de istoria universităţii au avut se pare rolul decisiv în a contura istoriei universităţii un caracter internaţional şi analitic, în timp ce apariţia *Comisiei Internaţionale de istoria Universităţii* şi îndeosebi a

primelor publicații specializate în anii șaptezeci, pe fondul a ceea ce s-a numit «criza Universității», a marcat structurarea unui domeniu autonom de cercetare și imperativul unei istorii critice a universității. La acestea s-au adăugat studiile de *sociologia istorică a educației* (F. Ringer, L. Stone, K. Jarausch), de sociologie a sistemului educativ (P. Bourdieu, J.-C. Passeron), de istorie a elitelor (V. Karady, Chr. Charle), dar îndeosebi marile anchete de istorie analitică a vieții universitare (George Weisz, T. Shinn), care au întemeiat teoretic principalele direcții ale istoriei universității (sau învățămîntului superior), fie ca domeniu principal, fie ca domeniu-anexă. Expresia acestei renovații îl reprezintă noile sinteze de istorie a universității concepute de J. Verger, L. Bœhm, Hilde de Ridder-Symœns, Walter Rügg.

În același timp, se observă o netă profesionalizare a genului fondator (monografiile instituționale) care este reluată după 1960, sub forma unor volume colective, care a culminat în anii nouăzeci cu marele proiect al *Istoriei Universității din Oxford* în zece volume. Pe lîngă lărgirea chestionarului de anchetă, adoptarea unei perspective comparatiste și critice, ceea ce trebuie semnalat în mod special este extragerea universității din turnul de fildeș în care o concepuseră vechile abordări, prin proiectarea sa în contextul istoric general.

Astăzi se poate spune că istoria universității există mai mult ca domeniu de cercetare decît ca un gen istoriografic bine consolidat. Obiectul său însă nu se mai confundă cu instituția universității ca atare, ci este produsul unui chestionar care să răspundă unei multitudini de întrebări privind evoluția acesteia sub raport instituțional, didactic, intelectual și în raporturile cu societatea. Acest fapt o plasează la intersecția mai multor domenii de cercetare și metodologii, de unde caracterul său fatalmente heteroclit și problematic sub raport teoretic.

LES UNIVERSITAIRES ET L'HISTOIRE DE L'UNIVERSITÉ (I)

L'HISTORIOGRAPHIE DE L'UNIVERSITÉ: OBJET, TYPOLOGIE, PROBLÈMES

– **Résumé** –

Constituant la première partie d'une approche sur l'historiographie des universitaires, cet article a comme sujet la littérature historique à l'égard du passé de l'université, dès origines jusqu'à présent, dans ses différentes formes de manifestation. C'est en effet une

démarche à caractère systématique et méthodologique, qui s'efforce de prendre en compte les principales directions de cette littérature et la multiplicité des ses points de vue afin de réfléchir sur l'université comme objet historique.

Loin de pouvoir épuiser l'ensemble des problématiques concernant l'histoire de l'Université, cette approche propose d'en analyser l'évolution et la nature de l'histoire des universités, ses thèmes principales, ses problèmes particulières, ses modèles d'analyse privilégiés etc. C'est par la force des choses un regard schématique, essentiellement structuré autour de la question concernant la mesure dont laquelle on peut en parler d'un champs de recherche autonome à l'égard de l'histoire universitaire.

Ce n'est pas que à la fin du XIXe siècle qu'il est apparu un genre historique ayant comme objet l'histoire des universités. Il s'agit d'une sorte de monographie institutionnelle à caractère de célébration, d'ou son aspect souvent monumentale, fortement illustratif, plus connu d'après son nom allemand: *Jubiläumsschriften*. Son objectif était d'abord de forger une mémoire festive au bénéfice de la institution commanditaire. Il est vrai, parmi des nombreux ouvrages, on avait des contributions remarquables, du point de vue de la documentation ou de l'interprétation, tel que, par exemple, les travaux de Georg Erlier dédiées aux universités allemandes.

On peut distinguer dans cette littérature au moins trois aspects problématiques: 1. La critique reste généralement d'ordre professionnel (sur la documentation, donc!); 2. L'horizon de l'enquête ne dépasse pas presque jamais le territoire de l'université; 3. La faiblesse de la dimension comparative, comme contrepoids à la tentation d'hypostasier l'objet et comme un référence essentielle à la compréhension historique.

Quelque soit la valeur de cette historiographie, le passage vers une histoire vraiment critique et implicitement comparative reste une oeuvre relativement récente et incomplète. Il est autant le résultat des certains accumulations professionnelles que le bénéficiaire d'un changement dans l'université et de sa relation avec le passé. Ensuite, ce n'est plus le passé glorieux qu'importe mais plutôt le passé problématique ou au moins tel que sera utilisable dans les débats à l'égard de la crise et de la réforme de l'université. Donc, la mise en place des termes de ce débat s'est fait par des remises en cause successives du passé de l'université et de sa représentation historique. D'une certaine façon, il n'y a plus une continuité exemplaire, héroïque, une seule représentation historique centrée sur l'institution éponyme, mais d'un passé problématique, fracturé, pluriel, en évoquant beaucoup de trous noirs et même des aspects indignes.

Néanmoins, la direction du renouvellement ne suive pas obligatoirement ce point de vue plutôt militant. D'abord, ce sont les études historiques médiévales qui, au début des années '60, reconnaissent l'utilité de la comparaison et particulièrement de la perspective soi disante cosmopolite: un dépassement du caractère non plus strictement institutionnelle mais national des approches sur l'université. Il s'agit donc d'une problématisation à l'horizontale qui sera complété par une problématisation à verticale, d'ordre thématique et théorique, visible dans les deux décennies suivantes. En effet, c'est ce mouvement-là qui irrigue l'évolution des enquêtes concernant l'histoire de l'université pendant les années '70 et jusqu'à présent, même s'il s'agit des études très différentes de point de vue méthodologique et conceptuel, telle que les travaux de sociologie de l'éducation de P. Bourdieu et J.-C. Passeron, ou les travaux d'histoire sociale de l'éducation de George Weisz, Fritz. Ringer, Lawrence Stone, Konrad Jarausch etc.

Certes, à bien des égards, il ne s'agit pas que des recherches qu'utilise le passé universitaire comme un décor pour des investigations sur des problématiques liées à l'histoire intellectuelle ou à l'histoire de l'éducation. Toutefois, celles-ci ont investi l'histoire de l'université avec une nouvelle signification historique, afin de la situer au coeur des grands débats intellectuels du monde d'aujourd'hui. En même temps, ces travaux ont amené l'historiens des université de repenser le problème de l'autonomie de leur domaine der recherches par rapport à l'histoire de l'éducation ou à l'histoire intellectuelle.

Du ce point de vue, la nouvelle démarche consiste à définir l'objet historique tel que par une la prise en considération et l'effort d'intégrer historiquement de tout ce qui compte à ce moment-là conjointement dans la vie de la société et de l'institution en cause. Il s'agit donc d'un questionnaire élargi, d'une démarche critique et comparative, et particulièrement de la projection de l'université dans sont contexte historique et intellectuel.

De ce fait, on peut observer récemment l'apparition de quelques grandes synthèses soit partielles soit générales de l'histoire de l'université ou des nombreuses approches analytiques qui s'inscrivent volontairement dans le champ de cette problématique. Mais, le fait le plus important dans cet processus est donné particulièrement par l'apparition des publications spécialisées dans l'histoire de l'université et par la reconfiguration du modèle fondateur, c'est-à-dire la classique monographie institutionnelle, visible par exemple dans le grand projet d'histoire de l'Université d'Oxford.

Recenzii şi note bibliografice

IOAN AUREL POP, IOAN BOLOVAN (coordonatori), **Istoria României. Compendiu**, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004, 809 p., 15 hărţi, ISBN 973-86871-7-9 *

Sub generoasele auspicii ale Institutului Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane ne propune în coordonarea colegilor Ioan-Aurel Pop şi Ioan Bolovan şi sub secretariatul de redacţie a lui Tudor Sălăgean un nou compendiu de istorie a României. Să amintim – încă de la început – că asemenea demersuri nu sunt singulare, iniţiativa de acum a clujenilor venind în prelungirea unor preocupări mai vechi concretizate în 1998 în volumul *O istorie a românilor. Studii critice*, publicat sub coordonarea lui Ioan Aurel Pop, Stephen Fischer-Galaţi şi Dinu C. Giurescu. Oportunitatea unei asemenea intreprinderi este mai mult decât evidentă, chiar dacă în peisajul caleidoscopic al istoriografiei noastre de astăzi nu lipsesc eforturile colective, de sinteză, pentru realizarea unor lucrări ample dedicate istoriei generale a românilor. Afirmăm aceasta, deoarece, transformările şi schimbarea socială intervenite în societatea românească în perioada post 1989 au declanşat la nivelul interpretării şi a metodologiei folosite de breasla istoricilor mutaţii profunde, care au dus la schimbarea canonului istoriografic declanşând un „cor polifonic" şi un registru polimorf al abordărilor şi viziunilor având în centrul preocupărilor trecutul. Cultivarea şi îmbogăţirea constantă a memoriei colective nu este doar semnul unei societăţi „normale" şi, mai ales, „mature", ci şi necesara reverenţă pe care aceasta o face în faţa unei identităţi colective supusă atacurilor tot mai frecvente generate de globalizare şi efectele ei colaterale, unele dintre ele perverse şi dizolvante.

Lucrarea prezentată astăzi nu este – în cuvintele coordonatorilor – „o carte «revoluţionară» şi nici una «demitizatoare» cu orice preţ, ci una care urmăreşte reconstituirea istoriei în acord cu criteriul adevărului, atât cât îi este dat omului să-l cunoască" (vezi *Cuvânt către cititor*). Intuim, din chiar aceste cuvinte, că avem de-a face cu o viziune şi o abordare neopozitivistă a istoriei românilor desprinsă din generoasa grilă istoriografică liberal-umanistă. Arhitectura voluminosului op este armonioasă, răspunde criteriului cronologic şi nu impune implicit o periodizare sau o problematizare greoaie şi, mai totdeauna, discutabilă. Cei unsprezece autori au avut libertatea – limitată de constrângerile fireşti impuse de necesitatea unei abordări unitare – de a-şi preciza singuri atât metodologia, conceptele şi delimitările terminologice, cât şi coerenţa şi logica internă a discursului. Şi pentru că am amintit de autorii capitolelor care dau consistenţă lucrării să-i enumerăm în ordine alfabetică: Susana Andea, Ioan Bolovan, Ionuţ Costea, Gheorghe Iacob, Coriolan Horaţiu

* Prezenta recenzie este o reluare, în unele părţi mai amplă, a notei bibliografice publicate în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", XLII, 2005, Editura Academiei Române, p. 796-797.

Opreanu, Ioan-Aurel Pop, Cosmin Popa, Mihai Rotea, Aurel Rustoiu, Marcela şi Tudor Sălăgean. Numele de mai sus, de o notorietate inegală, sunt în general cunoscute în breasla istoricilor şi aparţin atât unor cercetători – şapte dintre autori având această calitate –cât şi unor universitari. Nu întâmplător poate, cu două excepţii – şi ne referim aici la Cosmin Popa (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti) şi Gh. Iacob (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi) –, autorii sunt circumscrişi spaţiului academic istoric clujean. Să mai facem precizarea că majoritatea autorilor se află la vârste cuprinse între 40 şi 50 de ani, perioadă de regulă fastă şi plină de acumulări în cariera de istoric.

Structura compendiului de istorie a României cuprinde un *Cuvânt către cititor* (pp.7-8) semnat de coordonatori şi următoarele capitole: *Preistoria* (pp. 9-30, autor Mihai Rotea); *Dacia înainte de romani* (pp. 31-60, autor Aurel Rustoiu); *Regiunile nord-dunărene de la provincia Dacia la apariţia limbii române (sec. II-VIII)* (pp. 61-136, autor Coriolan Horaţiu Opreanu); *Societatea românească la începuturile evului mediu (secolele IX-XIV)* (pp. 137-212, autor Tudor Sălăgean); *Românii în secolele XIV- XVI: de la „republica creştină" la „restaurarea Daciei"* (pp. 213-310); *Ţările Române în secolul al XVII-lea* (pp. 311-398, autor Susana Andea); *Ţările Române în secolul al XVIII-lea* (pp. 399-456, autor Ionuţ Costea); *Românii în perioada reformelor şi a revoluţiilor democratice (1820-1859)* (pp. 457-500) şi *Românii din afara graniţelor* (pp. 571-582) autorul ambelor capitole fiind Ioan Bolovan; *Românii în perioada edificării statelor naţionale (1859-1918)* (pp. 501-570, autor Gh. Iacob); *România între 1919 şi 1947* (pp. 583-616, autor Marcela Sălăgean) *Regimul comunist din România (1948-1989)* (pp. 617-676) şi *România între 1990 şi 2004 sau tranziţia cu specific naţional* (pp. 677-690) autor Cosmin Popa. Lucrarea este fericit întregită de o *Cronologie istorică* (pp. 691-714), o *Listă a abrevierilor* (pp. 715-716), *Bibliografie* (pp. 717-766), *Indice* (pp. 767-808) şi 15 hărţi.

Ca şi în cazul autorilor, amintiţi deja, capitolele nu au o valoare egală, dar este meritoriu faptul că ele se îmbină într-un mod armonios şi unitar. Cum nu ne propunem aici o recenzie amplă şi aplicată să menţionăm doar că unele contribuţii precum cele ale lui Coriolan Horaţiu Opreanu, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan şi Gheorghe Iacob ne amintesc şi ne confirmă standardul atins de aceşti autori semnificativi pentru şcolile istoriografice cărora le aparţin. Capitolele din lucrare semnate de aceşti autori sunt marcate de maturitate şi moderaţie în abordare, nu propun abordări metodologice diferite de perspectiva cu care autorii ne-au obişnuit în lucrările anterioare şi, mai mult, rezumă în mod convingător tematica abordată. În plus, se cuvine a fi menţionat faptul că în perspectiva „filonului" istoriografic căruia îi aparţin, autorii menţionaţi mai sus, confirmă unele din canoanele istoriografice cu care deja suntem familiari. Pentru a nu rămâne în zona generalităţilor am aminti aici modul în care sunt prezentate şi tratate subiecte precum: romanizarea şi etnogeneza, perioada secolelor al XIV-lea şi al XVI-lea, relaţia modernizare – democratizare, revoluţia de la 1848, politica lui *fait accompli*, realizarea României Întregite. Şi celelalte contribuţii sunt valoroase şi merită deopotrivă aprecierile specialiştilor şi ale publicului larg care, nu ne îndoim, vor veni la timpul lor. Mai problematice ni s-au părut capitolele semnate de Marcela Sălăgean şi Cosmin Popa. În cazul autoarei ne exprimăm unele nedumeriri legate de modul în care aceasta evită să prezinte pe larg curentul şi doctrina liberală (neoliberală) atunci când prezintă dezbaterile de idei în perioada interbelică, de asemenea, nu este prezentată situaţia şi dispariţia conservatorilor în deceniul trei al secolului trecut. Se fac confuzii de către aceiaşi autoare între minorităţile naţionale şi cele etnice (p. 598),

iar în domeniul politicii externe nu este menţionată Convenţia militară cu Polonia din 1921 şi nici Protocolul de la Moscova (1929). În fine, modul în care este prezentat pogromul de la Iaşi (p. 607) este nu numai discutabil, ci şi condamnabil în opinia mea. În ceea ce priveşte contribuţiile semnate de Cosmin Popa, ne exprimăm unele dubii în legătură cu formulările vizând statutul de putere regională al României (mai degrabă putere subregională – ni se pare potrivit), cu „Revoluţiile" ceauşiste (p. 664) şi, în fine, cu aprecierea privind evenimentele de la Iaşi din februarie 1987 (protestul a fost al studenţilor Universităţii, cei de la Politehnică fiind implicaţi marginal şi mai târziu). Şi capitolul dedicat României între 1990 şi 2004 ne-a trezit unele nedumeriri pornind chiar de la sintagma din titlu „tranziţia cu specific naţional". Să precizăm că toate „tranziţiile" din fostele ţări socialiste au avut specificul lor naţional, aşa cum este evident.

În general, întreaga lucrare depăşeşte semnificativ vulgata istorică cu care acest gen de lucrări ne-a obişnuit şi este un instrument util publicului larg pentru familiarizarea coerentă a acestuia cu trecutul românesc. Personal, aş recomanda fără prea multe rezerve această lucrare mai ales adolescenţilor (liceenilor) preocupaţi de istorie şi aceasta pentru că „relativizările" cu care aceştia au fost confruntaţi prin intermediul manualelor opţionale de istorie au lăsat, cred eu, multe zone de confuzie în legătură cu istoria propriului neam. La fel de nimerit ar fi publicul-ţintă format din străinii interesaţi de un discurs istoric clar şi coerent despre istoria românilor, care să nu presupună laborioase investigaţii personale şi nenumărate lecturi complementare.

Cu regretul că la Iaşi nu funcţionează un centru de istorie similar celui clujean al Institutului Cultural Român, aduc coordonatorilor lucrării, acad. Ioan-Aurel Pop şi conf. dr. Ioan Bolovan, precum şi colaboratorilor acestora cuvenitele aprecieri pentru frumoasa şi lăudabila lor intreprindere materializată şi în acest compendiu.

În final, un cuvânt despre ţinuta grafică a lucrării, care este reuşită şi de bună calitate, reprezentând astfel un adjuvant important al volumului şi un pandant pe măsura conţinutului acestuia.

CĂTĂLIN TURLIUC

Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Atlet al credinţei creştine, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, 514 p. + ilustraţii

Celebrările îşi au prelungirile lor. Uneori şi mai mult decât atât, ele sunt anticipate de studii ori volume, un fel de avanpremieră istoriografică a evenimentului. Aşa se întâmplă mai cu seamă în cazul marilor comemorări, precum a fost aceea căreia noi i-am spus *Anul Ştefan cel Mare – 500* (vezi, această revistă, tomul L, 2004, p. 268). Când în 2004 istoriografia noastră (şi nu numai) marca semimilenarul ştefanian (1504-2004), două volume din *seria de portrete Ştefan cel Mare* (cinci la număr, vezi însemnările noastre în *ibidem*, p. 265-268), serie iniţiată şi finalizată de la *ctitoria-simbol Putna*, prin Înalt Prea Sfinţitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, erau deja tipărite: *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 617 p.+ ilustraţii şi *Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 250 p.

La începutul anului 2005, dar purtând ca an de imprimare 2004, acest nou volum, al şaselea, despre marele principe moldav, circumscris aceluiaşi eveniment, a ajuns la cititori. Promotorii sunt aceiaşi: obştea Mănăstirii Putna şi Înalt Prea Sfinţitul Pimen. Este o *carte de lux* după condiţiile grafice, este o *carte de excelenţă* în valoarea ei esenţială.

Prefaţa, semnată de istoricii Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, omniprezenţi în celebrarea ştiinţifică ştefaniană, ne spune că „acest volum s-a născut dintr-o idee îndrăzneaţă, dintr-o colaborare exemplară şi dintr-o solidaritate remarcabilă" (p. 9).

Studiile reunite aici au făcut programul Simpozionului cu aceeaşi temă desfăşurat la Mănăstirea Putna între 18 şi 25 aprilie 2004. Gândită iniţial ca un *seminar de lucru*, această întrunire ştiinţifică de rememorare ştefaniană a devenit, prin participare, un *simpozion internaţional* cu reprezentare din Franţa, Grecia, Rusia, Ucraina şi România. A fost, ni se mai spune în *Prefaţă*, întâia „reuniune ştiinţifică de acest gen şi de o asemenea amploare ‹care› s-a desfăşurat într-un aşezământ monahal". Prin întregul lui, simpozionul ştefanian de la Putna a dovedit „că ştiinţa şi credinţa nu numai că nu sunt incompatibile, dar că nu pot exista una în afara celeilalte" (p. 9). Având conştiinţa valorii acestei cărţi, semnatarii cuvântului de prevenire cred, „cu siguranţă", că ea va deveni „un punct de referinţă, un etalon şi un model". Şi, de ce nu, „temelia unei noi monografii consacrate domnului Moldovei" (p. 10).

Nu e nevoie să aştepţi încheierea lecturii pentru a subscrie la aceste predicţii. Semnatarii studiilor sunt, cei mai mulţi, nume cunoscute şi consacrate pentru cercetarea *secolului ştefanian*, iar simpla foiletare a volumului, cu atenţie specială asupra aparatului critic, îţi sugerează o carte academică prin execelenţă, căreia îi este sortit să rămână un model al genului.

Ştefan cel Mare – atlet al credinţei creştine, unul *adevărat*, „verus", cum i-a spus Înaltul Pontif Sixt al IV-lea în Bula de aur din 13 ianuarie 1477, este o expresie inspirat aleasă pentru titlul acestei cărţi de cinstire. Ea defineşte o epocă, aceea a cavalerului creştin, şi un om care a făcut epocă în istoria românilor, *epoca ştefaniană*. Sunt adunate aici 25 de studii cu subiecte foarte diverse, în care privilegiate rămân cele două instituţii fundamentale, *Domnia* şi *Biserica*, în jurul cărora se construieşte întregul discurs istoriografic de omagiere: ideologia, simbolurile puterii şi relaţia putere seculară – autoritate spirituală (Dumitru Nastase, Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, Ştefan Andreescu, Pr. Ioan Moldoveanu, Benoît Joudiou, Liviu Pilat, Dan Ioan Mureşan), arta ştefaniană (Virgil Cândea, Petre Ş. Năsturel, Ştefan Andreescu, Mihaela Puiu), Biserica-simbol Putna cu funcţia ei de necropolă princiară (Nicolae N. Puşcaşu, Voica Maria Puşcaşu) şi semnificaţia unor piese funerare într-o tratare comparatistă (Maria Magdalena Székely), familia lui Ştefan cel Mare (Constantin Rezachevici, Tatiana Panova) şi munificenţa marelui voievod (Pr. Ioan Moldoveanu, Florin Marinescu şi Nicolaos Mertzimekis). Apoi, diplomaţie (Andrei Pippidi, Şerban Papacostea), şi război (Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Şerban Papacostea), geoistorie (Raluca Iosipescu, Sergiu Iosipescu), istoriografie şi cartografie (Sergiu Iosipescu). Reflecţiile despre oraşul-misionar Cherson în secolele XIV-XV, cu cele şase mănăstiri rupestre (Tatiana Yashaeva), se asociază cu ştiri interesante despre un oraş-rupestru, Mangopul, cetate-centru al principatului omonim (Theodoro-Mangop) din Crimeea, cu focalizare pe anul 1475 din relaţiile cu Ţara Moldovei (Alexander Gertsen şi Nadezhda Gertsen). Iar itinerariile lui Ştefan cel Mare (reconstituite de Liviu Pilat) vin să dea contur

unei lucrări *împlinite*, aşa cum *„s-a împlinit gândul lui Dumnezeu cu Ştefan voievod“* (vezi Ştefan S. Gorovei, p. 389 şi urm.).

Al şaselea volum închinat lui Ştefan cel Mare în *anul comemorativ – 500*, iniţiat din atmosfera de evlavie de la ctitoria-necropolă Putna, are multe, foarte multe ilustraţii-foto, 225 am numărat noi (color şi alb-negru), la care se adaugă 9 planşe, schiţe şi tabele genealogice. Imaginile, de o foarte bună calitate, „străjuiesc“ cele mai multe dintre texte, le sprijină, sunt adevăraţi „contraforţi“. Este o carte de *texte şi imagini*, care (texte şi imagini) îşi asociază limbajul specific pentru a o face de două ori frumoasă şi a o apropia mai mult de cititor şi de bibliofil.

ION TODERAŞCU

Ştefan cel Mare şi Transilvania. Note pe marginea unui triptic editorial

Relaţiile interromâneşti din *secolul ştefanian* ne sunt astăzi tot mai bine cunoscute. Politica acestui mare principe moldovean faţă de Ţara Românească („l'altra Vlachia“) şi Ţara Ardealului (unde era socotit „ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Transilvaniei“) îşi găseşte explicaţia şi în conştiinţa românităţii lui. Orizontul etnic al lui Ştefan al III-lea „cel Mare“ nu s-a putut limita doar la Ţara Moldovei, unde a trăit şi a condus vreme de aproape o jumătate de secol. El a cunoscut realitatea românească în întregul ei, realitate pe care a exprimat-o în termenii şi în formele specifice lumii medievale (vezi, în acest tom, articolul nostru *Ştefan cel Mare – principe român*).

Ştefan cel Mare a dat o importanţă deosebită colaborării cu Transilvania, *parte, dar autonomă*, a regatului Ungariei, pe care o cunoscuse ca tânăr competitor la jilţul voievodal de la Suceava şi unde, ca domn, stăpânise cetăţile Ciceu şi Cetatea de Baltă, cu sate româneşti şi cu biserici ortodoxe.

Istoricul de artă clujean Marius Porumb ne-a oferit, în anul comemorativ 2004, o *carte-album* despre relaţiile culturale şi artistice moldo-transilvănene, focalizate pe domnia marelui voievod moldovean: *Ştefan cel Mare şi Transilvania. Legături culturale şi artistice moldo-transilvane în sec. XV-XVI*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, 123 p. + 88 ilustraţii. Cartea, cu textul în patru limbi (română, engleză, franceză şi germană), este una remarcabilă în fondul şi în prezentarea ei grafică. Ea se înscrie, precizează autorul, „unui efort mai amplu, desfăşurat pe plan naţional“, pentru a recupera „moştenirea pe care Ştefan a lăsat-o Transilvaniei şi înrâurirea benefică pe care civilizaţia de dincolo de munţi a avut-o asupra românilor din voievodat“. A fost, spune inspirat Marius Porumb, o formă prin care Ţara Moldovei şi-a „răscumpărat datoria“ faţă de aportul „descălecatului“ la constituirea statului românesc est-carpatic.

Cu sprijin din Moldova lui Ştefan cel Mare s-au pus bazele a două structuri fundamentale, Arhiepiscopia Feleacului şi Episcopia Vadului, „ambele fondate în zone de locuire românească“. Ctitoria bisericii din Feleac este atribuită de tradiţie lui Ştefan cel Mare, domnul Moldovei înzestrând-o cu cărţi de cult, manuscrise de mare valoare, din care unele au biruit timpul şi au ajuns până astăzi. Biserica din Vad, situată pe domeniul Ciceului, urmează stilul ctitoriilor moldoveneşti şi are o valoare simbolică în marele efort românesc de păstrare a identităţii etnice.

Alături de structurile bisericeşti amintite, se situează ca importanţă cele două structuri militare, Ciceul şi Cetatea de Baltă. Acestea erau centre de întinse domenii, cu dregători veniţi din „românimea liberă", care făceau judecăţi după „jus valachorum" şi vegheau la respectarea „legii româneşti" (= ortodoxia). Cele două cetăţi au fost sâmburii tari ai influenţei domniei Moldovei în Transilvania pe vremea lui Ştefan şi a urmaşilor săi.

Cu instrumentele specifice cercetătorului de istoria artei, autorul reconstituie, din cât s-a mai putut recupera, o lume care a cultivat *vizualul* ca pe o posibilitate de a suplini ştiinţa de carte: edificii de cult, pictură murală, odoare, icoane, manuscrise, obiecte de cult, toate fiind mărturii ale *relaţiilor româno-române*, care s-au sprijinit pe o instituţie fundamentală a Evului Mediu: *Biserica ortodoxă.*

Cele 88 de ilustraţii color, de o calitate superioară, precedate de lista textelor explicative, ne transpun într-un trecut care a preţuit frumosul artistic, l-a protejat şi încurajat ca pe o mărturie în faţa posterităţii.

Prin această carte-album, autorul a gândit „să ilustreze cele câteva vestigii rămase dintr-o acţiune pornită din iniţiativă religioasă şi voievodală şi devenită peste timp românească şi naţională" (p. 11).

Dezvoltând mai vechi preocupări, Marius Porumb a întâmpinat comemorarea ştefaniană din anul 2004 şi prin două lucrări monografice consacrate bisericilor-simbol din Feleac şi Vad, adevărate *ctitorii- contraforţi* ale ortodoxiei româneşti din Transilvania. A preliminat evenimentul cu *Biserica Arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ştefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2003, 80 p. + 37 ilustraţii (text triligv, român, francez şi englez). Lucrarea a apărut cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Bartolomeu, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului şi Clujului, în condiţii grafice dintre cele mai bune. Este un discurs istoric şi de artă într-o tratare organică, care se parcurge cu interes şi care sensibilizează pe cititor. Pentru că Feleacul are o reverberaţie specială, destinat parcă prin statutul locuitorilor săi de „strălucite vrednicii", prin sediul arhiepiscopal de acolo şi prin aşezarea lui să prezideze la istoria unui segment de românime ardeleană.

Cea de a treia componentă a tripticului realizat de Marius Porumb şi venit să marcheze *semimilenarul ştefanian (1504-2004)* este *Biserica Episcopală din Vad, ctitoria lui Ştefan cel Mare*, Cluj-Napoca, 2004, 64 p. + 26 ilustraţii, cu textul tot în trei limbi (română, franceză şi engleză), monografie-album apărută cu aceeaşi binecuvântare a Înalt Prea Sfinţitului Bartolomeu. Ca şi Feleacul, Vadul are pentru conştiinţa românească o conotaţie aparte. Sat pe domeniul cetăţii Ciceu, aşezat pe valea Someşului la un „loc de trecere", el a devenit un reper pentru evoluţia ortodoxiei din Ardeal şi pentru constituirea, graduală, a structurii religioase din această provincie. Centru bisericesc şi cultural, Biserica din Vad a dăinuit peste timp „ca simbol al ortodoxiei şi al neamului românesc" (p. 20).

Aceste trei cărţi de artă, care se intersectează prin textul şi imagistica lor, gândite şi finalizate de istoricul Marius Porumb pentru a marca *Anul Ştefan cel Mare – 500*, au fost prezentate şi la Expoziţia organizată în septembrie 2004 la Academia di Romania in Roma. Imaginea europeană a marelui principe român îşi găsea, şi în acest fel, o cinstire în Cetatea Eternă, acolo unde, la Sfântul Scaun, solii lui Ştefan cel Mare duseseră cuvântul domnesc de solidaritate şi de acţiune a Creştinătăţii.

ION TODERAŞCU

Altfel despre Ştefan cel Mare, Bucureşti, Editura Anastasia, 2004, 293 p.

În seria celebrărilor prin discursul scris prilejuite de Semimilenarul ştefanian (1504-2004) se înscrie şi volumul *Altfel despre Ştefan cel Mare* (editor Sorin Dumitrescu), care reuneşte zece studii, din care nouă au mai fost tipărite, anterior sau concomitent, cel puţin o dată. Sunt regrupate şi aici pentru că răspund la recurenţa lui *altfel* din *Argumentul* interogativ al tomului (*Cum altfel?*): *altfel* despre Ştefan cel Mare „decât ridicând o statuie în plus, enumerând locurile comune şi apelând la registrul elogiului funebru"; „*altfel* decât muzeal, *altfel* decât inflamant, *altfel* decât pietist". Este o invitaţie la un „alt mod de a scrie istoria şi de a o articula cu sensibilitatea prezentului", *altfel* (înţelegem, mai curând, *şi altfel*) decât în maniera istoriografică *clasică* după regulile căreia – se consideră în pagina de prevenire (p. 7) – „volumele omagiale sfârşesc prin a fi cărţi închise, cărţi care conţin verdicte definitive şi confirmări previzibile". *Altfel despre Ştefan cel Mare* „îşi propune lansarea unui dialog şi mai ales *suscitarea interesului autentic* pentru personalitatea celui celebrat" (subl.ns.). (Să înţelegem că atunci când s-a scris *altfel* decât *altfel de acum* interesul a fost neautentic? Că în perioada entuziasmului naţional, unul autentic şi necesar, verbul lui N. Iorga nu a provocat un interes autentic? Sau că lucrările lui Ioan Ursu, mai ales monografia din 1925, au fost întâmpinate doar cu un interes oarecare, diluat? Şi tot astfel lucrările lui Ion I. Nistor?).

Textele (studii şi eseuri) sunt rânduite în două grupaje: *Incursiuni istorice* (Alexandru Elian, Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, Dumitru Nastase, Ovidiu Olar, Pr. Ioan Moldoveanu) şi *Investigaţii teologice şi artistice* (Sorin Dumitrescu, André Scrima, Anca Manolescu, Ovidiu Cristea).

Un eseu subscris de Sorin Dumitrescu (*Mila şi meritul*, p. 9-17), subsecvent *Argumentului* (*Cum altfel?*), face recurs la canonizarea lui Ştefan cel Mare. O canonizare primită cu reţineri de „libera-cugetare", care socotea (şi încă mai socoteşte) că, puse în cumpăna judecăţii, meritele voievodului sanctificat pălesc în faţa păcatelor sale. Nedumeriţi şi nemulţumiţi faţă de gestul, din 1992, al Bisericii Ortodoxe Române, „liber-cugetătorii" îl consideră a fi unul conjunctural, determinat de căderea cortinei de fier. Întrebarea pe care şi-o pune eseistul este: Ştefan cel Mare s-a înscris în „grila" canonizării, ori sanctificarea sa a fost o oportunitate politică? Răspunsul (unul *altfel*) s-ar găsi în „parteneriatul tainic" *Dumnezeu–voievodul Ştefan*, un „parteneriat în lucrare", pentru că „nimic nu iubeşte mai mult Dumnezeu decât să lucreze/creeze împreună cu omul". Acest „parteneriat" a stat la baza „grilei" bisericeşti de sanctificare. Dumnezeu „partenerul", pe care Ştefan l-a iubit „cu disperare", l-a ajutat în credinţă, i-a fost alături la victorii şi înfrângeri, „i-a luat asupră-Şi până şi nevolniciile şi ispitirile sfinţindu-i viaţa până la ultima suflare...". Dumnezeu „i-a păzit ‹lui Ştefan cel Mare› locul în memoria poporului secole de-a rândul".

Se vor lăsa convinşi de acest argument al „parteneriatului" cei ce stau în rezervă faţă de hotărârea Sfântului Sinod din 20 iunie 1992, când marele voievod Ştefan a fost trecut în rândul sfinţilor şi înscris în Sinaxar? Am crede, mai curând, în puterea persuasivă a canonizării spontane, *aceea populară*, simplă şi sinceră, legitimată de timp, care l-a aşezat pe Ştefan între „morţii vii" cu sute de ani în urmă, pentru că „era omul lui Dumnezeu" (vezi vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1504-2004. Portret în legendă*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003). Un străin, călătorul polon Matei Strykowski aflase din mediul românesc, în a doua

jumătate a secolului al XVI-lea, că moldovenii şi muntenii îl venerau prin cânt pe Ştefan cel Mare, pe care îl considerau *sfânt* („din cauza nespusei lui vitejii îl socotesc ca sfânt" (*Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti, 1970, p. 454).

Altfel despre Ştefan cel Mare trebuie înţeles, credem, mai degrabă, în sens complinitor, *Şi altfel despre Ştefan cel Mare* decât în maniera *clasică* (a nu se înţelege, neapărat, *pozitivistă*). Împreună, acestea pot asigura traseul istoriografic definit metaforic prin „de la cave au grenier" (Michel Vovelle), în măsură să conducă la o posibilă *restituţie fără rest* – *Ştefan cel Mare*.

ION TODERAŞCU

ŞTEFAN S. GOROVEI. MARIA MAGDALENA SZÉKELY, ***Princeps omni laude maior*. O istorie a lui Ştefan cel Mare**, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, 630 p. + 31 p. ilustraţii color şi alb-negru

A scrie despre istoria unui „domn mai presus de orice laudă" (*priceps omni laude maior*), cum l-a numit odinioară pe Ştefan cel Mare principele cărturar Dimitrie Cantemir, nu este lucru uşor. O grea muncă te aşteaptă atunci când trebuie să evidenţiezi, cu seriozitate, faptele „sfântului strămoş", dar, mai presus de orice, este o responsabilitate şi, totodată, o datorie de onoare faptul de a scrie o amplă lucrare despre cel mai mare domn român. Trebuie „avertizaţi" cititorii că această carte este rezultatul unor cercetări cu adevărat noi, introducându-se în circuitul istoriografic o serie de opinii pe care am îndrăzni să le numim „eretice", în raport cu vechea istoriografie oficială.

Lucrarea de faţă constituie începutul unei serii aflată sub egida Centrului de Cercetare şi Documentare „Ştefan cel Mare" al Sfintei Mănăstiri Putna, întemeiat prin grija Părintelui Stareţ Melchisedec şi a obştei mănăstirii pe care o păstoreşte, precum şi a autorilor acestui volum, Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely. De altfel, autorii menţionaţi sunt „ctitorii" unor lucrări apărute în 2004 prin grija mănăstirii Putna, închinate marelui voievod, sub egida *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004*: *Portret în istorie, Portret în cronică şi Bibliografie*. Se cuvin amintite şi alte două volume apărute sub aceeaşi egidă: *Portret în legendă*, în 2003, şi *Biserica. O lecţie de istorie*, în 2004. Tot în anul ştefanian, lucrările simpozionului internaţional desfăşurat în aprilie la Putna, au fost cuprinse între copertile unui frumos volum: *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*. Cu lucrarea de faţă, Obştea Mănăstirea Putna şi-a îndeplinit cu prisosinţă datoria către sfântul voievod Ştefan cel Mare.

Cele şase cărţi care alcătuiesc lucrarea poartă nume sugestive: *Răsăritul, Spre „zările împărăteşti", Marea Politică, Marea Rugăciune, Apusul, Ştefan cel Mare „Bunul Suveran"*.

În context medieval, încoronarea lui Ştefan nu avea cum să se facă în câmpul de la Direptate, la 12 aprilie 1457, ci, după lupta de la Doljeşti, în apropierea Romanului, acolo poate să fi avut loc un mic serviciu religios, în satul Cozmeşti a stăpânilor din familia Direptate, unde viitorul domn a putut primi o binecuvântare. Însă, ungerea şi încoronarea nu putea avea loc în post, în Săptămâna Mare, ci după Paşti, în biserica mitropolitană de la Suceava (p. 16).

Vechea schemă a istoriografiei româneşti, prin care domnia lui Ştefan este tratată numai prin poziţiile contrare adoptate de acesta faţă de turci, unguri şi poloni, adoptată şi în noul tratat de istorie al Academiei, nu este agreată în întregime de autorii prezentului volum, luând o atitudine critică: „domnia lui Ştefan cel Mare poate fi înţeleasă şi evaluată nu numaidecât prin raportarea la poziţiile contrare adoptate de domn", căci „perpetuând acest procedeu, eforturile lui şi strădaniile lui riscă să apară ca determinate exclusiv de o concepţie născută din trăirea unui sentiment de «cetate asediată»" (p. 29). „Domnia lui Ştefan cel Mare nu a însemnat numai lupta dibace împotriva agresiunilor din afară [...], ci şi lupta pentru apărarea Crucii, munca înverşunată pentru a creşte moştenirea înaintaşilor, îndemnurile pentru a spori tăria credinţei, fidelitatea slujirii şi deplinătatea stăpânirii libere a bunurilor de tot felul. [...] Ceea ce Ştefan a construit pentru sufletul poporului său a fost mai presus de biruinţele de pe câmpurile de luptă: el a pus să se scrie istoria ţării şi a zidit biserici în care numele său au stat la îndemâna contemporanilor şi a urmaşilor; a împodobit Casa Domnului cu tot ceea ce astăzi numim artă şi care, pentru el, ca şi pentru toţi oamenii de la vremea aceea, nu era decât rugăciune" (p. 30). Aceste repere, ne anunţă autorii, au determinat „definirea celor trei mari perioade ale domniei sale", în cartea de faţă.

Reevaluarea vechilor opinii istoriografice privitoare la momente din domnia marelui voievod este cât se poate de evidentă. Astfel, cucerirea Chiliei, în 1465, fără îndoială, „a însemnat un succes remarcabil al politicii domnului Moldovei". Atacul din 1462 a fost socotit eroare politică de P.P. Panaitescu şi alţi cercetători, că Ştefan ar fi fost tânăr şi nu ar fi avut viziune politică, întrucât a atacat un principe care îl ajutase, Vlad Ţepeş. Însă o asemenea apreciere nu este corectă, „întrucât duce judecarea faptelor pe un tărâm al anacronismelor, implicând viziunea «viitorului» în înţelegerea trecutului, ceea ce istoricul ar trebui să-şi interzică. Ştefan cel Mare a fost un principe al Evului Mediu şi nu avea cum să gândească şi să fie altfel decât «fraţii» şi «verii» săi care erau în fruntea altor ţări europene. Chilia [...] ţinea de moştenirea bunicului său [...]; nu putea să renunţe la ea în virtutea recunoştinţei faţă de Vlad Ţepeş: înaltele concepţii de guvernare nu pun interesele ţării în balanţă cu obligaţiile personale. Chilia trebuia reintegrată Moldovei, aşa cum fusese reintegrat şi Hotinul" (p. 53). Ştefan a avut acordul boierilor săi, adică al ţării, la 1462. „Nu a fost o aventură, ci un gest îndelung cumpănit, exprimând o linie politică". „Desigur că ea contrazice o imagine adânc întipărită în conştiinţe şi scumpă celor sincer ataşaţi de trecutul românesc, anume că vechii noştri luptau numai [...] ca să-şi apere «sărăcia şi nevoile şi neamul», luptă susţinută de «iubirea de moşie». Numai că, în vremea aceea, toate aceste noţiuni nu aveau sensul aşa de abstract dobândit în epoca modernă şi care trăieşte şi în mentalitatea noastră: neamul era neamul creştinesc, într-un sens larg, iar într-un sens restrâns, toate rudele (mai apropiate sau mai depărtate), coborâtoare din aceiaşi strămoşi comuni de la care îşi moşteneau, în întregime sau în parte, moşiile" (p. 53-54). „Cucerind Chilia, Ştefan cel Marea dat ţării sale o faţadă maritimă care «se întindea de la Dunăre şi până la Nipru». În anii următori, va pune bazele extinderii ei până în Crimeea" (p. 55).

Căsătoria Mariei Asanina Paleologhina (de Mangop) cu Ştefan îi va deschide acestuia, potrivit unei expresii ce aparţine lui Lucian Blaga, „zările împărăteşti" ale Moldovei (p. 91), conturându-se după 1472 o nouă direcţie în politica sa. Într-adevăr, 1473 este „ancheie" în domnia lui Ştefan, atât în plan politic cât şi în plan spiritual. „Sunt indicii că, în acest an, 1473, s-a pornit şi refacerea letopiseţului de la curtea domnească. Numele lui

Dragoş voievod – care, «cu voia lui Dumnezeu», a întemeiat ţara – s-a pus în fruntea acestui letopiseţ, care consemnează faptul că, odată cu Alexandru cel Bun, încep «împăraţii moldoveni». Introducerea numelui celui dintâi voievod în cartea de istorie a Ţării Moldovei a constituit o foarte interesantă recuperarea unui capitol plin de simboluri esenţiale pentru legitimarea puterii, ţinând, însă, de *gesta* unei familii rivale, prin a cărei alungare strămoşul lui Ştefan dobândise puterea" (p. 95-96). Ştefan este, aşadar, creator de memorie istorică. Ceremoniile prilejuite de victoria de la Vaslui dau măsura acestui gest. „Intrarea domnului în cetatea sa de scaun este o nouă «entrée royale», ca şi aceea din decembrie 1473, cu deosebirea că, acum, principele este primit «ca un purtător de biruinţe» şi aclamat cu strigătul «Să trăiască împăratul!»" (p. 135).

Faptul înnobilării ţăranilor pentru merite militare, în urma luptei de la Vaslui, este criticată. Pe bună dreptate de altfel! Căci este vorba despre „crearea unei categorii speciale de «cavaleri» ridicaţi din chiar rândurile boierimii", aşa-numiţii viteji. „Folosirea, în izvoarele străine ale vremii, a unor cuvinte traduse în limba română prin «ţărani» are o altă explicaţie. Stăpânii unor suprafeţe mici de pământ – oameni liberi şi socotiţi nobili (boieri) – treceau uşor drept «ţărani» în ochii străinilor, necunoscători ai realităţilor româneşti ale vremii" (p. 137). Se poate explica, astfel, controversata şi greşita problemă a ţăranilor liberi şi a răzeşilor. „Moldova medievală nu a cunoscut o categorie socială care să fie poată fi numită ţărani liberi. Cei care i-au fost alături lui Ştefan cel Mare şi au constituit fundamentul oastei sale au fost oameni liberi, stăpâni de pământ: indiferent de întinderea acestei stăpâniri, ei erau nobili şi aparţineau boierimii", aşa cum arătaseră altădată Constantin Giurescu şi Radu Rosetti. Cu această ocazie, este „demitizată" şi legenda răzeşilor lui Ştefan; „pentru vremea lui Ştefan cel Mare nu se poate vorbi nici despre răzeşi: această categorie de stăpâni de pământ [...] apare la sfârşitul secolului al XVI-lea şi cuprinde pe urmaşii boierilor din veacurile XIV-XV. Altfel spus, răzeşii coboară, nu urcă; nu se creau răzeşi prin «înnobilarea» sau «împroprietărirea» unor «ţărani». Folosirea termenului *răzeş* pentru istoria lui Ştefan cel Mare înseamnă un anacronism care ilustrează neştiinţa sau reaua-credinţă şi care generează grave confuzii" (p. 138).

Ştefan era un om al vremii sale care citea „semne şi minuni". La pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe, la 1484, când, deşi pregătise cetăţile pentru rezistenţă, Ştefan nu intervine în nici un fel în sprijinul acestora din timpul asediului. Printre explicaţii, un rol însemnat trebuie să-l ocupe acelea de ordin mental: ploaia de sânge de la Roman, în 1483, şi incendiul mănăstirii Putna din 1484 (p. 220). Pierderea era majoră, nu atât pentru ocuparea celor două cetăţi-porturi, cât de natură simbolică. Lui Ştefan „i se lua Parathalassia, de care strămoşii săi fuseseră aşa de mândri şi care adusese schimbări însemnate în statutul ţării lor" (p. 221). Timp de doi ani viaţa de curte este întreruptă, cancelaria domnească nu mai emite acte. În acest timp, în toamna lui 1485, are loc lupta de la Şcheia, când Ştefan trece prin cea mai dramatică împrejurare din viaţa sa, zăcând câteva ore printre morţi. Doar starea de spirit a boierilor săi, legendarul Purice şi Pântece l-a salvat dintre morţi. Atunci, la ceas de grea cumpănă, simţind şi trăind „semnele", Ştefan trebuie să fi făcut „un legământ, a cărui îndeplinire, în anii următori, s-a concretizat într-o amplă acţiune de sacralizare a pământului ţării sale, prin zidirea bisericilor care i-au făcut faima" (p. 238).

În perioada de după 1486, socotită a fi Marea Rugăciune, există 19 ctitorii domneşti, spre deosebire de intervalul anterior (1457-1486), când Ştefan nu ridică decât Putna.

Cel din urmă capitol este cu înnoitor în peisajul istoriografiei româneşti; de altfel, şi din exemplele prezentate până acum s-a dedus acest lucru. Analizele de antropologie politică se împletesc în cuprinsul cărţii cu cele de tip clasic, pozitivist. Însă în acest din urmă capitol autorii se apleacă asupra faptelor voievodului din perspectiva percepţiei mentale: gesturi, cuvinte, timp, spaţiu, sfârşitul lumii sunt doar câteva exemple. Ştefan, cu siguranţă, se va fi gândit că se apropie Sfârşitul Lumii, văleatul 7000 de la Facerea Lumii, 1492 de la Hristos, trebuie să-l fi preocupat. În această lucrare sunt scoase în evidenţă asemenea temeri escatologice. Întrucât Ştefan dăruieşte mănăstirii Putna, la 12 aprilie 1470, o cădelniţă ce are forma Ierusalimului Ceresc, este sugetat faptul că „se aşezase, într-o ordine firească, în succesiunea ideală şi mistică a basileilor, considerând că Moldova sa este centrul lumii ortodoxe şi că, prin urmare, putea să îndeplinească rolul de moştenitoare a împărăţiei creştine“ (p. 484).

Căderea de pe cal pentru un deţinător al puterii semnifică pierderea acesteia (p. 510). Căderea lui Ştefan de pe cal, la 1486, la Şcheia, se înscrie în rândul unor fapte identice: regele Franţei, Filip August, la Bouvines sau împăratul Carol cel Mare, cad de pe cai, fapt interpretat de contemporani ca un semn de rău augur, căci suveranul nu merge pe jos decât în împrejurări excepţionale. Ca orice monarh medieval, Ştefan voievod „avea modele reale sau imaginare, istorice sau mitice“. O seamă de gesturi îl aşază pe domn alături de Constantin cel Mare, Iuda Maccabeul, Alexandru cel Mare, Sfântul Gheorghe, David şi Solomon, sau alături de împăratul Carol cel Mare sau de Ludovic cel Sfânt (p. 516). Toate acestea sunt cât se poate de fireşti, întrucât domnia lui Ştefan cel Mare „era privită ca vârsta de aur a istoriei moldoveneşti, ca o epocă de glorie militară şi de cavalerism, ca un izvor al tuturor lucrurilor bune, al oricăror descendenţe şi tradiţii“ (p. 543).

La sfârşitul lucrării se găsesc, aşa cum arată autorii, imagini grupate tematic, color şi alb-negru. Şirul acestora este deschis de portretul domnului de pe Tetraevanghelului de la Humor, care, în sfârşit, s-a întors acolo unde-i era locul, la mănăstirea Putna. Calitatea ilustraţiilor este excepţională, întregind în mod fericit conţinutul lucrării. O carte care „s-a născut fără ca autorii ei să fi avut intenţia să o scrie“ (p. 547), o carte de care, cu siguranţă, trebuie să se ţină seama.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

AUREL PENTELESCU, **În faţa istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)**, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003, 203p. + ilustraţii

În cadrul a ceea ce noi am găsit potrivit a numi *restitutio Brătianu* (1998), activitate ştiinţifică şi patriotică totodată, începută în urmă cu trei decenii, Aurel Pentelescu, fost profesor de istorie naţională la Academia Militară din Bucureşti, are contribuţii notabile.

Culegerea aceasta de articole, elaborate pe parcursul unui deceniu (1989-1999), menită să marcheze 50 de ani de la moartea lui Gheorghe I. Brătianu, se înscrie într-un crez al autorului: avem nevoie mereu de „repere şi certitudini“. Iar Gheorghe I. Brătianu este pentru istoria şi istoriografia românească „un reper şi o certitudine, deopotrivă ca savant istoric şi ca om, unul dintre marii martiri ai neamului românesc“ (p. 9). Pentru a elimina orice am-

biguitate, autorul îşi explică şi titlul dat cărţii: „De ce *În faţa istoriei*? Nu este prea mult? Am voit şi voiesc să atrag atenţia, prin titlu, că, în pofida aşteptărilor, Gheorghe I. Brătianu este, mai ales pentru generaţiile tinere, necunoscut“ (p. 10). Este nevoie, postulează Aurel Pentelescu, ca cercetarea fundamentală privindu-l pe omul, patriotul şi savantul Gheorghe I. Brătianu să-şi regăsească ritmul, astfel încât să se constituie într-un adevărat program care să conducă la „o ediţie naţională a operelor complete ale lui Gheoghe I. Brătianu“ (p. 11, cu trimitere la Valeriu Râpeanu, 1998).

Articolele volumului la care facem referire, aparent cu o tematică diversă, au o coordonată comună: *interferenţa geoistorie-geopolitică*. Interesul arătat de Gheorghe Brătianu spaţiului circumscris Mării Negre (sunt două materiale cu acest profil), care ne aminteşte de cel al lui F. Braudel pentru Mediterana, se explică prin relaţia pe care savantul a făcut-o permanent între datele geografice, interpretarea istorică şi determinarea politică. În prelegerile ţinute la Şcoala Superioară de Război, factorii geografici, mai ales *muntele* şi *marea*, ca şi *consideraţiile geopolitice* sunt integrate elementelor unităţii româneşti. Era cel mai propice cadru – un auditoriu militar, care a dat „cea mai bună promoţie de război“ – şi cel mai potrivit moment, deşi unul nefericit, acela de război. Stăruinţa lui Gheorghe Brătianu pe relaţia *geografie-istorie-politică* ne trimite la aceea a lui N. Iorga, marele său magistru (şi el prezent în acest volum), care în lecţiile prezentate la aceeaşi instituţie militară de înalte studii le vorbise viitorilor ofiţeri despre *Chestiunea Rinului, Chestiunea Dunării, Chestiunea Mării Mediterane* şi *Chestia Oceanelor.* Sumarul mai include atitudinea lui Gheorghe Brătianu faţă de pericolul comunist şi faţă de bombardamentele anglo-americane din aprilie-august 1944, care sunt, în esenţa lor, tangente filonului comun al cărţii. Reperele cronologice din secolul 1898-1998 (*O sută de ani cu Gheorghe I. Brătianu*) conturează partea de autor a acestei cărţi.

O *Addenda* cuprinde texte mai puţin cunoscute publicului semnate de Gheorghe Brătianu (3), Maior Mircea Tomescu (1), Maior C. Amzărescu (1), extrase din presă (3), *Cuvântul înainte* al publicaţiei „Geopolitica şi Geoistoria“ (1941), documente de arhivă (16), lista publicaţiilor autorului (*Prezentarea publică*, i se spune aici) pe diverse teme din orizontul operei şi personalităţii lui Gheorghe Brătianu (din care 9 au fost incluse în această culegere, iar altele 6, deşi tipărite, nu s-au înscris în profil) şi o *Listă a hărţilor şi ilustraţiilor* (14 la număr, din păcate de o calitate tehnică necorespunzătoare, ca, de altfel, întreaga condiţie grafică a cărţii). Se adaugă câteva *Precizări finale* care vor să suplinească, parţial, o *Notă asupra ediţiei* şi în care Aurel Pentelescu îşi arată indignarea faţă de „desfiinţarea – pe criterii încă oculte – a [...] Catedrei de Istoria poporului român...“ (numită acum Catedra de istorie naţională şi universală) şi, apoi, „a cursului de istorie naţională“ de la Academia Militară din Bucureşti, faţă de care s-a simţit aşa de ataşat profesional şi afectiv.

Adunate laolaltă pe criteriul unei idei coagulante, interferenţa geoistorie-geopolitică, sprijinite şi de textele din *Addenda*, articolele lui Aurel Pentelescu îşi întregesc valoarea. Cunoaşterea lui Gheorghe I. Brătianu, ilustrul istoric şi marele patriot, „savantul şi soldatul“ istoriografiei noastre, capătă încă un temei. Unul de speranţă pentru toţi cei care fac recurs la trecut pentru legitimarea prezentului şi aspiraţiile viitorului.

ION TODERAŞCU

ALEXANDRU ARTIMON, **Oraşul medieval Trotuş în secolele XIV-XVII. Geneză şi evoluţie**, Bacău, Editura Corgal Press, 2003, 372 p.

Geneza, evoluţia şi funcţiile oraşului medieval românesc au fost discutate în repetate rânduri de mai mulţi cercetători români. Această problematică a devenit obiectul preocupărilor speciale şi pentru cunoscutul arheolog medievist Alexandru Artimon, care revine într-o lucrare nouă asupra fenomenului apariţiei şi dezvoltării Târgului Trotuş, publicând materialele arheologice descoperite în aşezarea urbană din extremitatea sud-vestică a Ţării Moldovei.

Monografia, prefaţată de profesorul universitar Victor Spinei, cuprinde pe lângă introducere şi concluzii, şase capitole, un rezumat în limba franceză, o listă de abrevieri, un indice general şi 73 de planşe, care ilustrează într-un mod valoros conţinutul acesteia. În *Introducere* (p. 15-29), autorul face un expozeu istoriografic al aşezărilor urbane româneşti, menţionând contribuţiile de seamă datorate lui A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu ş.a., care „au încercat să facă lumină în problema originii şi, mai ales, vechimii aşezărilor noastre urbane din evul mediu“ (p. 15). În acelaşi context, Alexandru Artimon atrage atenţia cititorului asupra contribuţiilor aduse de Nicolae Grigoraş, Dimitrie Ciurea, Mircea D. Matei, Constantin Cihodaru, Alexandru Andronic, L.L. Polevoj, Vasile Neamţu, Victor Spinei ş.a. Istoriografia fenomenului oraşului medieval românesc, utilă ca „introducere“ la o lucrare de acest gen, nu este decât o reeditare (cu omiterea sau modificarea uşoară a unor pasaje) a unui text mai vechi din cartea domniei sale cu titlul *Civilizaţia medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuş, Adjud)*, Editura Documentis, Iaşi, 1998 (vezi capitolul II. *Consideraţii generale asupra genezei oraşelor medievale din România. Cu privire specială asupra Moldovei*, p. 20-32). Observăm o situaţie similară şi în cazul capitolului II intitulat *Cadrul natural al aşezării* (p. 31-36), ale cărui pagini sunt reproduse, aproape integral, din monografia publicată în anul 1998 (vezi p. 12-19: *Cadrul fizico-geografic al zonei*).

Capitolul III, *Dovezi ale locuirii în zonă până la apariţia centrului urban* (p. 37-54), cuprinde mărturii ale existenţei în acest teritoriu a unor „vetre de locuire umană“ începând cu paleoliticul superior şi până în perioada când „a luat fiinţă şi s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, aşezarea cu caracter urban Târgu Trotuş“. Remarcăm faptul că şi pentru acest capitol autorul a preluat pagini întregi din lucrarea sa precedentă (vezi p. 93-101: Capitolul IV. *Oraşul Târgu Trotuş*, Punctul 1. *Dovezi ale locuirii în zonă până la apariţia oraşului*).

În capitolul următor, *Oraşul Trotuş în izvoarele scrise* (p. 55-85), sunt prezentate rezultatele unor „investigaţii istorice“ efectuate „timp de peste 30 de ani“. Astfel, în aceste pagini cercetătorul se referă la etimologia toponimului „Trotuş“, la „începuturile acestui oraş”, la prima menţiune documentară şi la evoluţia aşezării, apelând la „cele mai vechi izvoare scrise ce s-au păstrat până astăzi“. Alexandru Artimon include în această categorie de izvoare mărturiile narative, cartografice, epigrafice, numismatice, diplomatice. Credem că ar fi fost binevenită o analiză sintetică a informaţiilor extrase din actele de stăpânire şi nu numai menţionarea acestora, însoţite de constatări de tipul: „interesant e faptul că” sau „merită relevat că“ ş.a. În economia capitolului un interes deosebit îl prezintă însemnările

călătorilor străini referitoare la istoria oraşului medieval Trotuş, selectate de către autor din note bibliografice, corespondenţe, rapoarte, memorii, jurnale, dări de seamă (p. 73-85).

Din titlurile paragrafelor inserate în capitolul al V-lea, *Oraşul Trotuş în lumina cercetărilor arheologice* (p. 87-187), reiese că Alexandru Artimon şi-a propus să prezinte istoricul cercetărilor, metoda de investigare, locuinţele şi anexele gospodăreşti (cuptoare, gropi menajere). Deşi îşi anunţă intenţia prin titlul primului punct al capitolului, autorul nu specifică însă care este metoda de cercetare, rezumându-se doar la două fraze irelevante în acest sens. De asemenea, considerăm că era necesară o descriere stratigrafică a sectoarelor arheologice, cu indicarea straturilor de cultură, a structurii solului şi nu doar a unei succinte stratigrafii „a locului". În descrierea făcută locuinţei 29 citim următoarele: „din investigaţiile întreprinse a reieşit că persoana aflată în clădire a fost surprinsă de acest puternic incendiu şi nu s-a mai putut salva. La acest mormânt s-a găsit..." (p. 112). Credem că în acest caz nu poate fi vorba de un mormânt, căci acesta presupune o amenajare specială pentru defunct şi nu poate fi definit astfel locul unde şi-a găsit cineva moartea. Ceramica permite surprinderea anumitor realităţi, mai puţin a celor de ordin etno-cultural. De aceea, atunci când este vorba despre „descoperirea unor fragmente ceramice" se impune mai multă prudenţă în atribuiri de genul „acestea aparţin unor colonişti străini (germani) stabiliţi la Tg. Trotuş" (p. 92). Descrierea şi analiza materialelor arheologice, delimitate în două perioade cronologice: secolele XIV-XV şi secolele XVI-XVII, constituie o parte distinctă în economia acestui capitol. Pentru prezentarea vestigiilor descoperite pe suprafaţa aşezării medievale de la Târgul Trotuş (cum ar fi cuţitele, cataramele ş.a.) autorul foloseşte tipologia stabilită de autorii monografiei consacrate oraşului Baia (vezi Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, II, Iaşi, 1984), fără a cita, însă, sursa, ceea ce poate induce în eroare cititorul neavizat. În continuare, autorul se opreşte asupra rezultatelor cercetării „unei biserici româneşti de rit ortodox şi a unui cimitir din secolele XIV-XVII" (p. 174-187).

Ocupaţiile locuitorilor au fost descrise în capitolul al VI-lea (p. 189-224). Autorul afirmă că „pe baza studierii izvoarelor scrise şi a cercetărilor arheologice întreprinse la Tg. Trotuş în perioada 1976-1999" a reuşit să stabilească „activitatea productivă a orăşenilor ca fiind variată şi intensă". Astfel, locuitorii Tg. Trotuş practicau „agricultura (creşterea animalelor domestice, cultivarea cerealelor, legumicultura, pomicultura şi viticultura)" (p. 192-195), meşteşugurile (p. 195-199), comerţul (p. 199-208). De asemenea, Alexandru Artimon prezintă ca îndeletniciri complementare ale trotuşenilor culesul, prisăcăritul, pescuitul, vânatul (p. 189-191). Autorul se referă şi la circulaţia monetară, delimitând emisiunile pentru: I. Moldova din perioada lui Alexandru cel Bun, Iliaş voievod, Ştefan cel Mare şi Ştefăniţă voievod; II. Ordinul Teutonic; III. Transilvania; IV. Ungaria; V. Imperiul Otoman; Polonia; Lituania; Suedia şi Republica Ragusa.

În capitolul al VII-lea, *Viaţa spirituală*, autorul examinează credinţa creştină la trotuşeni, influenţa husitismului şi a protestantismului, care, în opinia domniei sale, „a provocat multe necazuri superiorilor bisericeşti din Moldova (de rit catolic)", dorinţa orăşenilor de cunoaştere a ştiinţei de carte, atracţia lor pentru muzică etc.

Lucrarea arheologului Alexandru Artimon, a cărei redactare ar mai fi avut nevoie de o consistentă ameliorare, conţine numeroase afirmaţii insuficient de clare pentru cititor. Spre exemplu, la pagina 191 autorul scrie următoarele: „Râurile din interiorul Ţării Moldovei, pâraiele şi iazurile, au avut un rol economic complex. Ele serveau ca adăpost pen-

tru turmele de oi şi cirezi de vite...". Ne întrebăm în ce fel? La pagina 19: „istoricii ... au adus contribuţii importante asupra genezei şi evoluţiei oraşelor din Ţara Românească a Munteniei". De asemenea, sunt deranjante formulările de tipul: „în problema genezei şi evoluţiei oraşelor (...) în cadrul cărora se încadrează şi oraşul Trotuş" (p. 19), „în Moldova există o reţea de oraşe constatate documentar încă din primele noastre documente statale şi că ele trebuie să aibă un lung trecut" (p. 19), „istoricul ieşean Constantin Ciuhodaru (sic!), este adeptul ideilor autohtone ale procesului formării oraşelor medievale est-carpatice, la conţinutul economic al fenomenului respectiv şi la situarea începuturilor acestui proces" (p. 19) etc.

Partea finală a lucrării cuprinde rezultatele analizei resturilor osteologice, provenite din perimetrul aşezării medievale de la Târgu Trotuş (p. 249-257), ceea ce conferă un caracter interdisciplinar benefic cercetării întreprinse de Alexandru Artimon. Eşantioanele arheozoologice, studiate de către doamna conferenţiar universitar Luminiţa Bejenaru de la Facultatea de Biologie din Iaşi, au contribuit la elucidarea unor aspecte importante legate de resursele animale utilizate în economia aşezării, strategia de exploatare a animalelor şi unele date morfo-metrice privind animalele domestice.

Ponderea copleşitoare a vestigiilor recuperate din săpăturile arheologice proprii, folosite ca sursă principală în studierea istoriei oraşului Târgu Trotuş, şi corelate cu izvoarele scrise şi alte rezultate ale cercetării interdisciplinare, dincolo de anumite inadvertenţe semnalate de noi, fac această lucrare deosebit de utilă pentru toţi cei interesaţi de istoria aşezărilor urbane din Moldova medievală.

LUCIAN-VALERIU LEFTER, LUDMILA BACUMENCO

WARREN TREADGOLD, **O istorie a statului şi societăţii bizantine**, vol. I **(284-1025)**, vol. II **(1025-1461)**. Traducere de Mihai-Eugen Avădanei. Ediţie îngrijită de Victor Spinei şi Bogdan-Petru Maleon. Prefaţă de Victor Spinei. Institutul European, 2004, 1039 p.

Într-o istoriografie despre Bizanţ care lasă tot mai puţin loc originalităţii, istoricul american Warren Treadgold, profesor la Universitatea Saint Louis (Missouri), a reuşit o sinteză care l-a personalizat. Discursul său se circumscrie *statului* şi *societăţii* bizantine, un raport conceptual şi socio-politic foarte important pentru că, ne spune autorul, „societatea bizantină, definită iniţial de către stat, a fost permanent schimbată de acesta" (p. 13). Şi că „statul şi societatea bizantină n-au fost întotdeauna în concordanţă, întrucât statul putea avea o influenţă slabă asupra unora dintre locuitorii lui, dar o influenţă pregnantă asupra celor care locuiau în afara stăpânirii bizantine" (p. 24).

Cartea bizantinistului american se sprijină fundamental pe surse, pe „cât mai multe surse bizantine", cărora le face o nouă lectură, ceea ce îl fereşte de tentaţia unei „prelucrări de erudiţie modernă despre Bizanţ" (p. 11-12).

Specialist de notorietate, cu un fişier bibliografic impresionant (vezi prefaţa lui Victor Spinei, p. 7-10), Warren Treadgold şi-a centrat sinteza pe structurile de rezistenţă ale Imperiului Bizantin: spaţiul, resursele umane, armata şi finanţele. Evenimentele, mai ales cel militare, şi personalităţile, mai cu seamă împăraţii, pentru care arată o adevărată pasiune,

nu-l domină, nu sufocă textul. Faptul istoric este subordonat determinărilor pentru a explica atât „tăria", cât şi „slăbiciunile" Bizanţului.

Teritoriul, cu avantajele şi constrângerile lui, urmărit pe întregul *millenium bizantin*, este o adevărată *ilustraţie* a măririi şi decăderii acestui stat, multe secole de cuprindere tricontinentală. „Fiecare câştig teritorial major reflectă o forţă care stătea la baza lui şi fiecare pierdere majoră ilustra o slăbiciune care era cauza acesteia [...]. Pierderile şi câştigurile, constată autorul, au marcat principalele puncte de cotitură ale istoriei Bizanţului, când statul bizantin şi societatea condusă de acesta s-au restrâns ori s-au extins, fiind obligate să se adapteze noilor împrejurări" (p. 22, 23). O *diagramă* a extinderii teritoriale a Bizanţului, dintre anii 284 (aşadar, de la Diocleţian, împăratul reformator, creatorul tetrarhiei; anul 284 este socotit de Warren Treadgold „începutul perioadei bizantine") şi 1461 (căderea Imperiului de Trapezunt, ultimul stat de factură bizantină), explicitează mobilitatea teritorială, una fără egal în antichitatea târzie şi în medievalitate. Şapte hărţi prezintă frontierele administrative (care nu se identifică cu cele politice şi spirituale) în momente-cheie din evoluţia spaţială a Imperiului Roman de Răsărit: divizarea din 395 hotărâtă de Teodosie I, limitele teritoriale din 565, rezultat al politicii universaliste justiniene, înfăţişarea cartografică a Imperiului la sfârşitul domniei lui Vasile al II-lea (1025), urmare a războiului recuperator (D. Obolensky i-a spus „imperialism defensiv", iar H. Ahrweiler a vorbit despre „războiul drept" al basileilor macedoneni) purtat de împăraţii militari N. Focas, I. Tzimiskes şi Vasile II, Imperiul Bizantin în jurul anului 1143, aşadar după şase decenii de domnie comnenă, când al treilea dintre împăraţii Comneni, Manuel, a gândit la reeditarea politicii lui Justinian I de restabilire a unui „imperium unicum", şi harta Bizanţului de pe la 1282, când Mihail VIII („Restauratorul" de la 1261) a reuşit să înlăture primejdia angevină provocând celebrele „Vecernii Siciliene". Alte opt hărţi detaliază ori dezvoltă pe cele menţionate, prezentând themele, exarhatele, Constantinopolul (pe la 1200), statele succesoare ale Bizanţului în jurul anului 1218 (după catastrofa din 1204) şi „Arealul" vorbitorilor de limbă greacă din două extreme cronologice, 284 şi 1910.

Sinteza de istorie bizantină aici prezentată arată o atenţie specială pentru *armată*, instituţie fundamentală care a decis viaţa statelor. „Armata este pentru stat, ceea ce este capul pentru corp", spusese Justinian cel Mare. Iar Leon al VI-lea, în ale sale *Taktika*, arăta că „două erau meseriile necesare bunului mers al statului: *aceea a ţăranilor*, care-i hrăneau pe soldaţi, şi *aceea a soldaţilor*, care-i apărau pe ţărani". Roman Lecapenes, un mare militar, drungar al flotei, ajuns coîmpărat, preciza, în edictul din 934, că pentru bunul mers al unei societăţi, plata impozitelor şi serviciul militar sunt condiţii vitale. În secolul al XIV-lea, marele retor Thoma Magistros afirmase (în *Oglinda principelui*), urmându-l pe romanul Vegetius (autor al tratatului *Epitoma rei militaris*, sf. sec. al IV-lea), că „poţi să te bucuri de pace, numai dacă eşti înarmat de război" („qui desiderat pacem, præparet bellum", spusese Vegetius în tratatul său militar). Trebuie să reamintim, de asemenea, că rolul soldatului nu se limita doar la apărare, armata având un rol important şi în alegerea împăratului. Ea era una din componentele tripticului implicat în succesiunea imperială (alături de *senat* şi *popor*). Se cade să mai adăugăm că de la „partitio imperii" (395) şi până la căderea Constantinopolului (1453), 65 de împăraţi au fost înlăturaţi prin revolte în care a fost implicată şi armata.

Warren Treadgold se dovedeşte un autentic cunoscător al armatei bizantine, căreia i-a dedicat şi o lucrare monografică (*Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford, 1997). Mi-

litarul este, în sinteza aceasta, un *pilon*, determinant pentru viaţa Imperiului de Răsărit. Perioadele de măreţie ale Bizanţului, precum aceea a lui Justinian I, a lui Heraclius, ori a lui Tzimiskes şi Vasile II, au stat sub semnul forţei militare. De aceea s-a spus, cu dreptate, că „Imperiul Bizantin ar fi rezistat fără Fotios, Psellos sau Theodor Metochites, dar nu fără soldaţii bizantini" (P. Schreiner). Textul savantului american este însoţit de imagini cartografice ale forţelor armate, care nouă ne sugerează o adevărată structură de rezistenţă a statului. În 395, bunăoară, Imperiul de Răsărit avea peste 200.000 de ostaşi, dispuşi într-o semi-elipsă începând din Mœsia de Vest până în Egipt şi Libia (p. 115). În anul 565, atunci când prin vrednicia lui Justinian I şi a generalilor săi ideea universalistă devenise şi o realitate geopolitică, iar unitatea Imperiului Roman, centrată pe unitatea Mediteranei, fusese restituită, forţa militară a Bizanţului se ridica la peste 150.000 de soldaţi, diseminaţi, acum sub forma unei elipse, din Spania de sud-est, urmând traseul nord-est/est/sud-vest până în Africa de nord-vest (Numidia şi Mauretania). În reprezentarea cartografică (p. 252), Bizanţul ne apare acum precum o tabără sub strajă militară. Relaţia *text-imagine* se află într-un raport desăvârşit. Alte două hărţi înscriu situaţia armatei în teritoriu la anul 775 (sfârşitul domniei împăratului războinic Constantin V, în vremea căruia oştirea stratioţilor a devenit baza armatei) şi la 840 (p. 452), în vremea basileului Teofil Amorianul, când armata a fost reformată, sistemul defensiv a fost consolidat, ceea ce „a pregătit Imperiul să preia iniţiativa în lupta împotriva arabilor" (p. 453).

Finanţele sunt un alt *punct-forte* al sintezei lui Warren Treadgold. Bizanţul a dispus, în cea mai mare parte a existenţei sale, de mari resurse financiare. A avut şi o monedă puternică, *nomisma* (dolarul Evului Mediu, cum i-a spus R. Lopez) şi un sistem fiscal bine organizat. Vistieria statului a agonisit foarte mult, dar a şi cheltuit pe măsură. Construirea de edificii civile, militare şi bisericeşti, aprovizionarea capitalei, cheltuielile curţii imperiale (care a cultivat luxul ca pe o formă a măreţiei), întreţinerea formelor de proiecţie a puterii, salarizarea funcţionarilor, plata subsidiilor băneşti şi, mai cu seamă, cheltuielile pentru armată, toate acestea au reclamat sume uriaşe. Eruditul şi rigurosul bizantinolog Warren Treadgold a recurs la „estimări numerice" pentru că „ele induc mai puţin în eroare decât generalizările referitoare la declinul economic şi la cetăţile pe cale de dispariţie" (p. 12). Prin cinci tabele a evaluat bugetul statului în diferite perioade ale millenium-ului bizantin: sub Diocleţian (pe la anul 300) şi Marcian (450-457), sub Anastasie (cca 518) şi Justinian I (reperele fiind anii 540 şi 565), iar în veacurile VII şi VIII pentru sfârşitul administraţiei lui Heraclius (641), a lui Constans II (668) şi Constantin V (775). Alte repere au vizat domniile împăratului Teofil (842), Constantin VII (959) şi Vasile II (1025), iar pentru Bizanţul Târziu, un an – 1321 – din crepusculul *restaurării* (perioada 1261-1328 fiind numită *Restaurarea Imperiului*). Cifrele, cu marja lor de eroare, sunt sugestive pentru declinul, treptat dar sigur, al acestei împărăţii: bunăoară, de la 11 milioane nomisme în miezul domniei lui Justinian I, la un milion de hyperperi (cum s-a numit nomisma după reforma monetară a lui Alexie I) în 1321. Bugetele erau axate, precumpănitor, pe cheltuielile militare: leafa soldaţilor (garda împăratului, infanteriştii, ostaşii de frontieră), a vâslaşilor, uniforme şi arme, furaje şi cai, cheltuieli pentru campanii şi numai apoi, într-un procent minor, cheltuieli nemilitare" (p. 152, 284-285, 420, 583 din vol. I şi 261 din vol. II).

În continuarea acestor note de lectură subscriem la convingerea autorului că Bizanţul a fost „o societate conservatoare, religioasă şi nu foarte materialistă...". Acest stat „avea slăbiciuni acolo unde Occidentul avea calităţi şi puncte forte care corespundeau slăbiciunilor

acestuia“ (p. 14). Sunt reflecţii de un mare realism, care redeschid un capitol controversat din istoria Imperiului de Răsărit. Concluziile savantului american se impun cu autoritate dacă ne îndreptăm atenţia, adăugăm noi, la progresele tehnice din lumea occidentală de după *Anul 1000*, an care fusese precedat de spaimele milenariste. În secolele XI-XIII a fost o adevărată „revoluţie industrială medievală“ (J. Gimpel), centrată pe ceea ce G. Duby a numit „secolul marelui progres“ (1080-1220). Atunci, omul medieval a înlocuit munca manuală prin maşini, a folosit energia fluvială, energia mareelor şi pe aceea eoliană în domeniul industriilor (ex., fierăstrăul hidraulic, forjele şi ciocanele hidraulice, postăvării şi mori de hârtie acţionate de forţa apei). Progresele din industrie s-au resimţit şi în domeniul agriculturii (au crescut suprafeţele cultivabile, au apărut „fermele“ agricole), al viticulturii şi vinificaţiei, al transporturilor (potcovirea cailor şi sistemul de înhămare, acesta din urmă studiat de ofiţerul francez de cavalerie Richard Lefebvre des Noëttes), în tehnica războiului (s-au dezvoltat armurile, a fost inventat tunul), s-au luat primele măsuri împotriva „stricării“ (poluării) apei şi aerului (în Anglia). Omul medieval occidental a cutezat a gândi la *mişcarea perpetuă* (arhitectul francez Villard de Honnecourt a schiţat un *perpetuum mobile*) şi a abandonat indiferenţa faţă de timp (a apărut orologiul, primul în Anglia, cel public în Italia, la Padova). Negustorii şi bancherii occidentali au fost receptivi şi au adoptat imediat noua tehnică de măsurare a timpului, semn că au gândit la modul capitalist. Renaşterea occidentală a adăugat marile descoperiri în domeniul navigaţiei şi a revoluţionat cartea prin tipografia cu litere mobile (în Germania, la Mainz, în 1445, Johann Gutenberg). *Bizanţul ortodox* nu a acceptat aceste realizări tehnologice, pe care le-a considerat drept o adevărată ofensă adusă atotputerniciei dumnezeieşti. Biserica ortodoxă a respins orologiul, socotindu-l ca „ceva incompatibil cu noţiunea de eternitate“ (J. Gimpel). Respingând progresul tehnic, Bizanţul s-a autoflagelat, a rămas „o societate conservatoare“, cu „slăbiciuni“, fără „puncte forte“ în evoluţia socio-economică, cum foarte bine spune Warren Treadgold. Astfel şi-a pregătit prăbuşirea.

Sinteza de istorie bizantină subscrisă de Warren Treadgold este originală şi prin arhitectura surselor. Sunt puţine note în aparatul critic; ele se limitează la referinţe greu de identificat în bibliografia generală, gândită, şi aceasta, într-un mod original. Este o bibliografie comentată, care se reduce la lucrări mai noi despre *statul* şi *societatea* bizantină, dar în care se regăseşte şi erudiţia vechilor şcoli istoriografice. Izvoarele sunt atent prezentate şi recomandate, cu accent pe ceea ce poate fi sigur, şi ceea ce trebuie folosit cu precauţie.

Lucrarea are *indice general*, o *listă a conducătorilor* (împăraţii bizantini şi împăraţii din Apus, împăraţii de la Trapezunt şi cei latini de la Constantinopol, arhiepiscopii şi patriarhii de Constantinopol, regii persani şi califii arabi, califii fatimizi ai Africii de Nord şi ai Egiptului, sultanii selgiucizi de la Niceea şi de la Iconium, emirii şi sultanii otomani, hanii şi ţarii bulgari, regii şi ţarii sârbi) şi o lungă *listă a abrevierilor* (care cuprinde „lucrările citate mai mult decât o dată în *Note* şi în *Bibliografia generală*“, în număr, am socotit noi, de 299, ordonate alfabetic).

Ediţia românească a acestei istorii a statului şi societăţii bizantine, întocmită de Victor Spinei şi Bogdan-Petru Maleon, vine în continuarea gândurilor autorului care-şi dorea ca cititorul, „specialist“, „cultivat“ ori „student care aspiră să devină specialist sau să-şi facă o cultură generală“, să aibă la dispoziţie „o istorie adusă la zi, detaliată şi completă“ (p. 11).

Traducătorul, profesorul „negruzzist“ Mihai-Eugen Avădanei, care a urcat în „luntrea lui Charon“ înainte ca lucrarea să fie tipărită, a fost confruntat cu inerente greutăţi, ce ţin

de specificul unui asemenea text. Printr-un efort remarcabil, complinit şi de editori, a rezultat o tălmăcire aproape de litera şi de spiritul originalului.

Cu această nouă carte de istorie a Imperiului Bizantin transpusă româneşte, o carte savantă şi original concepută, literatura de acces la viaţa unei civilizaţii de sinteză, care a cunoscut, aproape deopotrivă, *mărirea* şi *decăderea*, şi-a adăugat un nou suport. Unul care vine din puternica şcoală de bizantinologie americană, dezvoltată prin emigraţia savantă europeană.

ION TODERAŞCU

IOAN-AUREL POP, THOMAS NÄGLER (coordonatori), **Istoria Transilvaniei**, vol. I **(Până la 1541)**, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003, 373 p.

O nouă istorie a Transilvaniei, ne avertizează unul dintre coordonatorii volumului, profesorul clujean Ioan-Aurel Pop, nu este superfluă, din moment ce „istoria se scrie şi rescrie mereu, sub ochii noştri", astfel încât „nu există nici o temă istorică epuizată", întotdeauna „apărând noi posibilităţi de interpretare, noi unghiuri de înţelegere a realităţii" (p. 7).

Proiectată în trei volume, care vor aborda istoria spaţiului intracarpatic până la reunirea sa, firească, la România (1918), lucrarea îşi propune să depăşească etapa „istoriilor paralele" (elaborate din perspectiva etniei autorilor) şi să scoată în evidenţă „istoria comună" a românilor, saşilor, secuilor şi şvabilor din Transilvania, în contextul în care „vechile crispări şi obsesii legate de «dreptul istoric» sunt doar o amintire a trecutului şi nu mai trebuie să influenţeze judecata istoricilor" (p. 9).

Primul capitol este semnat de Grigor P. Pop (p. 11-27) şi abordează caracteristicile geografice ale spaţiului intracarpatic, prin care autorii înţeleg, alături de Transilvania, şi Banatul, Crişana, Maramureşul. Este subliniată unitatea şi armonia acestui teritoriu, ce cuprinde, în mod echilibrat, zonă muntoasă (carpatică), zonă deluroasă şi zonă de câmpie. Potenţialul climatic şi hidrografic, resursele solului şi subsolului, conturează diversitatea şi bogăţia Transilvaniei, spaţiu istoric şi geografic ce va avea o interesantă, dar şi zbuciumată evoluţie.

Contribuţia cercetătorului Mihai Rotea o reprezintă capitolul *Preistoria* (p. 29-50), în care se scot în evidenţă progresele realizate de om în perioadele îndepărtate ale paleoliticului, epipaleoliticului, mezoliticului şi neoliticului, pe baza celor mai recente descoperiri din zonă (realizate în peşterile Ohaba-Ponor, Ciuru Mare, Nandru, Cioclovina şi în localităţile Ciumeşti, Gura Baciului, Turdaş, Decea Mureşului, Iclod etc.). Epoca bronzului aduce „numeroase modificări de substanţă în viaţa economică şi socială, în cea spirituală şi în artă". Autorul conchide, astfel, că „ansamblul acestor transformări [...] ne arată o civilizaţie cu mult mai sofisticată decât ne închipuiam nu cu mulţi ani în urmă" (p. 40).

Cea de-a treia contribuţie este realizată de Valentin Vasiliev şi se intitulează *Prima vârstă a fierului* (p. 51-66). Sunt urmărite, cu deosebită minuţiozitate, acumulările realizate ca urmare a introducerii metalurgiei fierului, mai performantă decât cea a bronzului şi cu urmări dintre cele mai profunde atât pe plan economic şi social, dar şi religios şi artistic. Cultura Basarabi, se constată între altele, a pătruns în Transilvania „cu precădere în secolul al VII-lea" şi a contribuit „la accelerarea evoluţiei, chiar intensificarea utilizării

fierului în regiune" în perioada de mijloc a primei epoci a fierului (p. 61). Evoluţia economică, activitatea constructivă, viaţa spirituală din această perioadă sunt reconstituite pe baza izoarelor arheologice aduse în discuţie, la care se adaugă şi primele izvoare literare (Herodot).

Ioan Glodariu dezvoltă un consistent capitol, *Istoria şi civilizaţia dacilor (secolul IV a.Chr.-106 d.Chr.)* – p. 67-136. De la cele mai vechi ştiri despre daco-geţi (Hecateus din Milet, Herodot, Strabo, Hellanicos din Mitilene etc.) la istoria politică a strămoşilor noştri, de la investigarea rolului celţilor pe teritoriului Transilvaniei până la constituirea regatului dac şi evoluţia acestuia sub Burebista şi Diurpaneus-Decebal, evenimentele şi faptele de civilizaţie sunt investigate minuţios şi critic, expuse cadenţat şi metodic. Civilizaţia La Tène (a doua vârstă a fierului) îi atrage atenţia autorului, care înfăţişează cele mai însemnate concluzii la care a ajuns istoriografia noastră în direcţia investigării metalurgiei fierului, arhitecturii militare, structurii sociale şi a vieţii spirituale a geto-dacilor. Conflictele daco-romane de la cumpăna secolelor I-II d. Chr. încheie acest capitol şi realizează trecerea spre următoarea contribuţie, intitulată *De la romani şi până la sfârşitul mileniului I*, aparţinând profesorului clujean Mihai Bărbulescu (p. 137-197).

Autorul afirmă, argumentat, că „într-o istorie a Daciei romane Transilvania ocupă un loc privilegiat", datorită întinderii, numărului de locuitori – circa 80 la sută din cei 600-700.000 de locuitori ai Daciei romane, dar şi datorită bogăţiei sale (p. 137-138). Procesul de implantare a civilizaţiei romane este, cu acribie, reconstituit, scoţându-se în evidenţă cei mai importanţi factori care au contribuit la reuşita romanizării. Rolul dacilor liberi, geneza creştinismului daco-roman, impactul cu neamurile migratoare sunt, de asemenea, expuse în acest capitol, prefigurând investigarea istoriei medievale a Transilvaniei, realizată în următoarele trei capitole.

Thomas Nägler înfăţişează (p. 199-231) evoluţia spaţiului intracarpatic într-o perioadă, anii 900-1300, când s-au produs evenimente foarte importante pentru evoluţia ulterioară a acestuia: încheierea procesului de etnogeneză, constituirea voievodatelor româno-slave, cucerirea maghiară şi consolidarea acesteia (prin impunerea comitatelor şi colonizarea secuilor şi saşilor). Prezenţa, organizarea şi rolul românilor în noul context sunt înfăţişate în mod echilibrat, concluzionându-se că „spre mijlocul veacului al XIII-lea Transilvania se *afla în plină expansiune economică, proces la care au participat toate etniile" (p. 225). Im*pactul cu migratorii mongoli, la care s-a adăugat anarhia nobiliară din Regatul Ungar (a doua jumătate a secolului al XIII-lea), au adus Transilvaniei, după stingerea Arpadienilor (1301), „peste două decenii de distrugeri şi stagnare în evoluţia economică" (p. 231).

Profesorul şi academicianul Ioan-Aurel Pop investighează situaţia voievodatului în perioada 1300-1456 (p. 233-282), urmărind organizarea administrativ-teritorială, evoluţia economică şi structura socială, dinamica demografică pe etnii-se constată că circa 35-40 la sută din populaţie era de confesiune romano-catolică, aşadar unguri, secui, saşi, în vreme ce în jur de 45 la sută era populaţie ortodoxă, în consecinţă români, ruteni, sârbi. Organizarea politică, stările şi adunările acestora, justiţia (cu sublinierea menţinerii străvechiului *ius Valachicum*, mai ales la nivelul comunităţilor locale), structurile ecleziastice şi cele militare (scoţându-se în evidenţă rolul românilor de apărători ai graniţelor voievodatului) îl preocupă, în continuare, pe autor. Capitolul se încheie cu prezentarea epopeii lui Ioan (Iancu) de Hunedoara, socotit – datorită glorioaselor lupte purtate contra otomanilor – „un

erou al creştinătăţii, dar şi un spirit european, un om de arme, mare comandant şi strateg, care a oprit circa trei sferturi de veac înaintarea turcilor spre centrul Europei" (p. 282).

Ultimul capitol al lucrării, intitulat *Transilvania între stabilitate şi criză (1457-1541)*, este semnat de cercetătorul ştiinţific Anton E. Dörner (p. 283-330). Domnia relativ îndelungată şi bogată în înfăptuiri a lui Matia Corvinul este minuţios reconstituită, sub aspectele sale cele mai semnificative – evoluţia economico-socială, organizarea politică şi administrativă, sistemul legislativ şi structura judecătorească, organizarea militară (superioară perioadei precedente, fapt ce a permis continuarea luptei contra turcilor). Criza societăţii maghiare va afecta, inevitabil, şi voievodatul transilvănean la începutul secolului al XVI-lea, manifestându-se prin revolta ţărănească pe care a condus-o micul nobil secui Gheorghe Doja, dar şi prin penetraţia Reformei, ce va contribui la stingerea catolicismului „aproape cu desăvârşire" (p. 330). La toate acestea s-a adăugat slăbiciunea tot mai manifestă a Regatului Maghiar pe plan militar, de care Imperiul Otoman, aflat în plină expansiune, va profita din plin, lovind decisiv la Mohács (1526) şi Buda (1541). Transilvania se va constitui în principat aflat sub suzeranitatea Imperiului Otoman, începând cu anul 1541.

O consistentă şi bine compartimentată *Bibliografie* (p. 331-342), un atât de necesar unei lucrări ştiinţifice *Indice* (p. 343-373), precum şi *Anexe* (reprezentate de hărţi acoperind intervalul istoric de la Transilvania preistorică la Transilvania medievală) încheie această frumoasă lucrare, căreia îi apreciem şi calitatea ei grafică deosebită şi pe care o considerăm o reuşită deplină a istoriografiei **româneşti**.

GHEORGHE IUTIŞ

ALEXANDRU-FLORIN PLATON, LAURENŢIU RĂDVAN (editori), **De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)**, Iaşi, Editura Polirom, 2005, 492 p.

Una dintre carenţele cele mai vizibile înregistrate de istoriografia românească la nivelul editării şi valorificării surselor priveşte recuperarea şi editarea izvoarelor istoriei Evului Mediu Occidental. Cauzele care au stat la baza acestei realităţi constau în ruptura brutală pe care regimul comunist a produs-o faţă de un univers cultural în care se formase elita intelectuală interbelică. Astfel, compatibilităţile structurale existente între şcoala istorică românească şi cea occidentală au fost abandonate în favoarea ideologizării cercetării, prin asumarea unui determinism rigid aplicat tuturor explorărilor asupra trecutului. De asemenea, deschiderile tematice spre civilizaţia europeană şi, implicit, comparatismul asumat ca metodă de lucru au devenit marginale, lăsând loc tot mai mult unei istorii a românilor privită aproape exclusiv în sensul devenirii naţionale. Aceste schimbări de viziune s-au repercutat poate mai brutal ca oriunde în planul didacticii istorice, în general, cu precădere a celei universitare. În aceste condiţii, editarea surselor istoriei universale, implicit a celor privitoare la creştinătatea latină, nu a mai făcut parte dintre priorităţile cercetătorilor români, nici măcar sub forma unor crestomaţii destinate învăţământului istoric. Cu toate acestea, a existat o firavă continuitate, propensiunea unor savanţi precum N. Iorga sau Gh.I. Brătianu pentru sursele europene putând fi pusă în legătură cu preocupările

similare manifestate de Francisc Pall sau Radu Manolescu, istorici care au oferit publicului interesat utile crestomaţii de izvoare occidentale.

Volumul prezentat aici constituie semnalul reluării unei prestigioase tradiţii şi, totodată, o exemplificare a preocupării istoricilor ieşeni de a-şi însuşi rigorile editării specifice mediilor istoriografice apusene. Selecţia operată ilustrează aria tematică asumată de universitarii ieşeni, atât în plan didactic, cât şi al cercetării. Astfel, sursele sunt grupate în cadrul unor capitole precum *Regatul Franc şi Imperiul Carolingian (secolele V-X)*, *Regatele anglo-saxone şi Anglia după cucerirea normandă (secolele VII-XIII)*, *Seniori şi vasali*, *Imperiul şi papalitatea (secolele X-XIV)*, *Biserica în Antichitatea Târzie şi Evul Mediu (secolele V-XIII)*, *Cruciadele şi evreii*, *Disputa dintre* ***Regnum*** *şi* ***Sacerdotium***. *Metafora corpului politic (secolele XI-XV)*, *Oraşul şi Universităţile*, *Atitudini, conduite şi sensibilităţi colective*, *Reforma (secolul al XVI-lea)*. Acest sumar generos nu-şi propune să acopere, într-o manieră exhaustivă, întreaga istorie a creştinătăţii latine în Evul Mediu, obiectiv de altfel imposibil, ci caută să ilustreze prin izvoare de o mare varietate (documentare, narative, literare, hagiografice, juridice etc.) cele mai reprezentative evenimente, fenomene, procese şi instituţii care au marcat acest lung interval istoric. Totodată, textele au menirea de a evoca momentele de cotitură care anunţă schimbările de trend vizibile la nivelul duratei lungi. Pentru a facilita accesul într-o manieră comprehensivă la acest material divers, cei doi autori au optat în organizarea sumarului pentru o fericită îmbinare între criteriul cronologic şi cel tematic.

Cum este uşor de intuit, izvoarele reunite în această culegere nu sunt inedite, ci au fost preluate după cele mai apreciate ediţii publicate în limbile de circulaţie şi traduse în limba română. Notele care prefaţează documentele reproduse înlesnesc înţelegerea specificului acestora şi constituie o bună introducere în realităţile epocii avute în vedere, oferind explicaţii privind contextul istoric pe care îl ilustrează şi indicaţii bio-bibliografice legate de autorii lor. Din acest punct de vedere, ele constituie un preţios glosar, atât pentru cunoscătorii epocii, cât şi pentru cititorii care îşi propun să parcurgă calea iniţierii în specificul civilizaţiei medievale occidentale. Tot din dorinţa de a oferi un instrument de lucru cât mai complex şi în acelaşi timp lesne de utilizat, editorii au ataşat în finalul publicaţiei o *Bibliografie* care cuprinde reperele esenţiale ale istoriografiei de profil şi un *Index* explicativ.

Concluzionând, se poate spune că florilegiul realizat de Alexandru-Florin Platon şi Laurenţiu Rădvan are o largă utilitate, dat fiind faptul că el nu se adresează doar studenţilor, ci şi cercetătorilor medievalităţii româneşti care vor să-şi proiecteze explorările într-o dimensiune comparată.

BOGDAN-PETRU MALEON

Regulamentul Organic al Moldovei, ediţie integrală realizată de Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Junimea, 2004, 614 p.

Regulamentul Organic al Moldovei, unul dintre cele mai citate şi controversate documente juridice ale istoriei românilor, nu a împărtăşit o soartă prea bună în privinţa publicării şi circulaţiei variantei originale şi integrale a textului. Cu toate că referinţele abundă

în literatura de specialitate, consultarea acestui act fundamental pentru istoria modernităţii româneşti nu era până de curând dintre cele mai accesibile, fapt care ar putea explica abundenţa trimiterilor greşite, a perpetuării unor erori de citare, reproduse prin preluări de la o lucrare la alta sau datorită diferenţelor dintre diversele variante, publicate fragmentar de-a lungul timpului[1]. Această situaţie, paradoxală pentru nişte documente oficiale, care stabileau organizarea de stat a Principatelor, şi-a avut antecedentele sale chiar în perioada numită regulamentară. Avertizat de agitaţiile petrecute în Polonia şi Basarabia, unde a fost permisă într-o oarecare măsură discutarea „publică" a proiectelor de „legi generale" – „*Constituţie*" în cazul polonez şi *Aşezământ* în cazul Basarabiei[2] – guvernul de la Petersburg a adoptat de data aceasta o strategie „îmbunătăţită": lucrările celor două „comitete de reformă", activând la Bucureşti, au fost, pe cât posibil, ferite de ochii publicului[3], iar varianta finală a Regulamentelor, supusă votului Adunărilor Obşteşti, a fost multiplicată sub supraveghere şi cu scopul distribuirii doar pentru uzul instituţiilor publice[4]. Pentru întreaga perioadă regulamentară, varianta integrală a textului legiuirii generale a rămas o raritate pe „piaţă", resimţită ca atare, aşa cum rezultă din încercările care s-au făcut pentru tipărire, sortite invariabil eşecului. Pe lângă tentativele semnalate de autori, poate fi amintit şi incidentul provocat de iniţiativa librarului Adolphe Henning de a publica un număr de 200 de exemplare ale Regulamentului Organic la o tipografie pariziană, la solicitarea unui grup de boieri, dornici să-l aibă în biblioteca proprie şi, poate, să verifice cu textul în faţă legalitatea anumitor măsuri ale lui Mihail Sturdza[5].

Rupând firul unei „istorii" de încercări mai mult sau mai puţin ratate, „ediţia integrală" a *Regulamentului Organic al Moldovei*, realizată de reputaţii istorici ieşeni Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, are meritul de a pune la dispoziţia cercetării un text esenţial pentru descifrarea particularităţilor modernităţii româneşti, dar care este în acelaşi timp şi un act de cultură cu trimiteri mai largi, cel puţin din două motive. În primul rând, editorii au restituit şi continuat munca unor istorici dedicaţi o viaţă întreagă activităţii de cercetare şi a căror memorie pare a nu fi în concordanţă deplină cu valoarea producţiei lor istoriografice. Activând într-o perioadă care nu a fost foarte propice cercetării autentice, Constantin C. Angelescu, Gheorghe Ungureanu şi Iuliu C. Ciubotaru au lăsat lucrări valoroase, bazate pe studiul sistematic al izvoarelor, formulând concluzii pertinente, valabile şi astăzi, în domeniul istoriei dreptului şi a instituţiilor din Principate[6]. În al doilea rând, editarea în sine a textului integral al Regulamentului Organic al

---

[1] *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediţie integrală realizată de Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Junimea, 2004, pp. 64-65.

[2] Vezi George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828*, Traducere de Alina Pelea, Iaşi, Polirom, 2003, pp. 9-10.

[3] Vezi Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu şi documente*, Iaşi, 1936, p. 38.

[4] Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Notă asupra ediţiei*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 63.

[5] Radu Rosetti, *Despre censura în Moldova*, II, *Cenzura sub Mihaiu Sturdza*, în AARMSI, seria a II-a, tom XXIX, 1906-1907, p. 416 (Iaşi, 28 iunie 1846, Adolphe Hennig către Mihail Sturdza); p. 417 (Iaşi, 28 iunie 1846, Adolphe Hennig către Mihail Sturdza); p. 417 (30 iunie 1846, Barozzi, cenzorul cărţilor franceze, către Secretariatul de Stat). Radu Rosetti presupunea că această măsură s-ar datora dorinţei lui Mihail Sturdza de a nu fi cunoscută de public partea din Regulament referitoare la alegerea domnului (*ibidem*, p. 342).

[6] Poate ar fi fost binevenită introducerea în această ediţie a unor referinţe biografice dedicate celor trei istorici. De asemenea, credem că nu ar fi fost lipsită de interes o „istorie" mai detaliată a încercării de editare a Regulamentului Organic din anii '50-'60 ai secolului XX, cu trimiteri la contextul muncii acestora şi la motivele întreruperii editării.

Moldovei deschide posibilitatea reluării dezbaterii istoriografice privind conţinutul, orientarea şi rolul acestuia în cadrul tranziţiei la modernitate în Principate. De la A.D. Xenopol şi Nicolae Iorga până la Andrei Oţetea şi Gheorghe Platon, discuţiile pe marginea Regulamentul Organic s-au focalizat asupra a două probleme majore: raportul dintre ideile şi proiectele reformatoare ale boierimii pământene şi „directivele de la Petersburg", pe de o parte; caracterul „constituţional" şi modernizator al documentului, din perspectiva modului în care acesta a servit intereselor româneşti, dar şi celor ale puterii protectoare, pe de altă parte. Reluând dezbaterea şi, implicit, comentarea concluziilor formulate până acum, s-ar putea extinde cercetarea „problemei Regulamentului Organic" la aspecte privind influenţa acesteia asupra culturii juridice româneşti, cu trimiteri la ansamblul istoriei moderne a românilor. Neîndoielnic, cultura politică românească a stat sub semnul influenţei franceze în secolul al XIX-lea, dar în privinţa culturii juridice amprenta influenţei ruseşti, datorată aplicării Regulamentului vreme de aproape trei decenii, a fost semnificativă şi de durată, conducând, între altele, la conservarea unor „obiceiuri" şi practici de mare rezistenţă în domeniul administrării justiţiei, care au alterat autoritatea legii şi au afectat eficienţa măsurilor luate de guvernele care s-au succedat la putere, pentru a garanta „independenţa justiţiei" şi „domnia legii" în Vechiul Regat[7].

Volumul recenzat se structurează în două părţi, prima dedicată unor studii istorice, iar cealaltă, cuprinzând textul propriu-zis al Regulamentului Organic al Moldovei. Primul studiu, *Moldova sub regimul ocupaţiei ruseşti (1828-1834). Orizont politic*, aparţinând editorilor principali, Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău, oferă cititorului o încadrare contextuală a elaborării legiuirii generale, din care rezultă cu limpezime atmosfera tensionată şi supravegherea atentă sub care s-au desfăşurat lucrările aferente întocmirii Regulamentului[8]. De la bun început, este subliniat rolul „boierimii conservatoare, al cărei imobilism reformator" avea să se regăsească în substanţa Regulamentului, fapt anticipat de „victoria

---

[7] Cu toate că prin „cultură politică" se înţelege ansamblul de idei şi practici aferente problemei puterii în stat, se poate vorbi de „cultură juridică", având în vedere repertoriul de idei existente într-o anumită perioadă istorică, privind rolul şi reforma justiţiei, setul de practici administrative specifice instituţiilor judecătoreşti şi „spiritul de corp" caracteristic oamenilor activând în instituţiile de profil (judecători, procurori, avocaţi, notari). Studiile de dată recentă, utilizând „categorii istorice" şi o terminologie înnoite („cultură politică", „discurs", „practici de guvernare" etc.), menţin în mod paradoxal acelaşi tip de abordare, exprimată prin alte cuvinte. Şi din punct de vedere al culturii politice şi, am spune, juridice, perioada regulamentară este în continuare considerată drept o „fază de tranziţie", plină de paradoxuri şi incoerenţe, între „Vechiul Regim" şi statul modern, între autocraţie şi democraţie (Ioan Stanomir, *Naşterea Constituţiei. Limbaj şi drept în Principate, până la 1866*, Bucureşti, Nemira, 2004, pp. 93-127). Plasate în cadrul firesc al apartenenţei lor la un alt tip de modernitate, aceste paradoxuri şi incoerenţe îşi găsesc uşor explicaţia, dacă sunt comparate cu „prefacerile moderne" din Rusia primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, cu acea „cultură politică" venind dinspre Petersburg. Fără a putea dezvolta subiectul în rândurile de faţă, reiterăm consideraţiile lui Alexandru Boldur, bun cunoscător al legislaţiei, al culturii politice şi juridice din Rusia epocii lui Alexandru I şi Nicolae I: „Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, se mai afla în sfera activităţii noţiunilor juridice de stări sociale şi, în cea mai mare parte, sub dominaţia dreptului bazat pe tradiţie. Rusia se afla pe o altă treaptă politică [...], în faza autorităţii nelimitate a ţarului". În Rusia, o putere autocratică, păstrând intactă legitimitatea de tip medieval, conducea ţara prin intermediul unei administraţii moderne, calchiind formele unor instituţii politice liberale de inspiraţie europeană, lipsite de putere reală şi cu atribuţii confuze, cu toate că, pe la 1820 „existau aproape cincizeci de volume ale *Colecţiunii complete a legilor*, publicate în mod cronologic" (Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei sub dominaţiunea rusească*, în „Viaţa Basarabiei", an VIII, nr. 2-3, 1939, p. 57).

[8] Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Moldova sub regimul ocupaţiei ruseşti (1828-1834). Orizont politic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 15-61.

înregistrată [...] prin validarea [...] *Anaforalei pentru pronomiile Moldovei*", care garanta vechile privilegii ale marii boierimi[9]. Nuanţând această afirmaţie generală, amendabilă şi destul de uzată în plan istoriografic, autorii insistă asupra dificultăţilor cu care s-a confruntat administraţia rusă pentru a impune boierilor pământeni vederile sale, reproducând pasaje largi şi edificatoare din relatările unor observatori străini contemporani, ruşi, austrieci sau francezi, care arată discrepanţa dintre ideile şi interesele boierilor şi obiectivele „civilizatoare" ale puterii protectoare[10]. Calificaţi când intriganţi, vicleni şi aroganţi (Liprandi), când o „trupă de cosmopoliţi" (Hugot), boierii nu erau, ca oameni, nici mai buni, nici mai răi decât puteau să fie, într-o societate în care „nu era nici o regulă, ci numai abuzuri şi intrigi", după criteriile culturii politice europene a timpului[11]. Am putea adăuga faptul că, pentru observatorul francez, boierului moldovean îi lipsea, în primul rând, „spiritul civic", în înţelesul pe care-l avea acesta pe malurile Senei, iar pentru omologul său rus, simţul ordinii administrative şi al disciplinei ierarhice, atât de caracteristice funcţionarului şi ofiţerului rus.

Generalului Kisseleff i se consacră mai multe pagini pline de substanţă, ilustrând moderaţia şi priceperea sa de negociator în relaţiile cu marii boieri, calităţile sale de administrator şi grija, cât se poate de lăudabilă, pentru celelalte categorii de locuitori, boieri mici, negustori sau ţărani. Atrag cu uşurinţă atenţia apelul constant la surse, judecăţile echilibrate, vizând explicaţia şi nu doar obişnuitele sentinţe la adresa politicii ruseşti sau a boierilor, dar mai ales o sensibilă notă de „autentic", furnizată de citarea şi comentarea mărturiilor contemporane[12]. Tocmai datorită acestor „voci" ale epocii, puse să „vorbească" în paginile studiului, ni se confirmă impresia unor izbitoare asemănări cu situaţia din Basarabia anilor 1813-1818, acolo unde, după eşecul măsurilor de forţă încercate de generalul Harting, noul guvernator Bahmetiev a introdus în fapt, pe nesimţite, în cursul a doar doi ani (1816-1818), aproape toate măsurile de reorganizare a administraţiei, finanţelor şi justiţiei care aveau să se regăsească în *Aşezământul obrazovaniei Basarabiei*[13]. Generalul Kisseleff avea să-l imite treisprezece ani mai târziu în Principate, operând numeroase schimbări înainte ca acestea să fie cuprinse în textul Regulamentului, aflat încă în curs se elaborare, şi punând astfel elita locală în faţa unui fapt împlinit. Totuşi, autorii subliniază faptul că prezidentul plenipotenţiar nu şi-a impus prea lesne voinţa, fiind nevoit să apeleze la autoritatea tutelară a ţarului, deoarece „afurisiţii bărboşi", boierii moldoveni, nu erau doar mai numeroşi şi „mai capabili de intrigi" decât omologii lor din celălalt principat, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Kisseleff[14], ci şi, am adăuga, cu o foarte mare influenţă asupra „ţării reale", a boierilor ţinutaşi şi ţăranilor din satele stăpânite, iar, pe deasupra, surprinzător de pricepuţi în chestiuni de reglementare juridică[15].

---

[9] *Ibidem*, p. 17.

[10] *Ibidem*, pp. 17-22.

[11] *Ibidem*, p. 19.

[12] *Ibidem*, pp. 31-40.

[13] Vezi Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească 1812-1828*, Chişinău, Editura „Cartea Românească", 1929, pp. 23-54.

[14] Cf. *ibidem*, p. 44.

[15] Vezi în acest sens *Adresa Comitetului executiv al divanului Moldovei către contele Pahlen, preşedintele divanurilor principatelor Moldova şi Ţara Românească* din 30 aprilie 1828, în care membrii comitetului aduceau argumente de natură juridică pentru a solicita menţinerea autorităţii lor asupra visteriei ţării (Alexandru A.C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza prince règnant de Moldavie 1834-1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, pp. 302-303).

Pentru a explica tribulaţiile impunerii legiuirii organice, egoismul social şi „conservatorismul" marii boierimi moldovene reprezintă argumente la îndemână, dar care pot fi încadrate unei interpretări mai nuanţate, dacă se are în vedere faptul că pe generalul Kisseleff şi boierii „*ruginiţi, bărboşi, stricaţi, nesuferiţi*" (s.a.)[16] îi despărţeau două concepţii diferite despre guvernare. Pentru prezidentul plenipotenţiar, legiuirea organică trebuia să servească la instituirea unei guvernări paternaliste şi impersonale, un fel de „despotism luminat", ornamentat cu instituţii şi practici „liberale", lipsite în fapt de consistenţă democratică, pe linia teoriilor mai vechi ale lui Montesquieu despre echilibrul puterii între monarh şi „corpul politic" nobiliar, una din principalele referinţe ideologice ale „liberalismului" în Rusia[17]. În schimb, pentru *protipendada* Moldovei, ideile reformatoare, la care înşişi boierii apelau în memorii politice sau corespondenţă, nu puteau disloca prea uşor mentalitatea de stare nobiliară superioară, „autentică", „adevărata nobleţă" a Moldovei, îndreptăţită la prioritate absolută în gestionarea treburilor ţării, motiv pentru care orice schimbare se reducea în cele din urmă la chestiuni de persoane[18]. Pe cât de „sincere" erau bunele intenţii şi nemulţumirea lui Kisseleff faţă de obstrucţiile boierilor, pe atât de „îndreptăţită" era iritarea *protipendadei* faţă de anumite schimbări în „sistema de guvernare", pe care le percepea în acelaşi mod „sincer", ca o alterare a „vechilor pronomii şi aşezăminte ale ţării"[19]. Subliniind meritele Regulamentului Organic, A.D. Xenopol, citat în încheiere de autori, ajungea la aceeaşi concluzie, atunci când contrapunea legiuirea organică moravurilor politice boiereşti: „reguli fixe şi statornice în locul chibzuirii momentane şi a bunului plac; [...] introduce răspunderea legală în locul neresponsabilităţii de mai înainte [...] pune pentru prima oară [...] ideea interesului public şi anume ca ceva superior celui individual"[20], adică o guvernare normativă şi impersonală în locul alteia, improvizată, întemeiată pe cutume şi precedente, profund personalizată, dar cu puternice resorturi de legitimitate în mentalitatea elitei locale.

Al doilea studiu, *Lucrări şi proiecte în vederea elaborării Regulamentului Obştesc al Moldovei din anul 1827*, aparţinând lui Iuliu C. Ciubotaru, impresionează prin amploarea documentării şi analiza sistematică a iniţiativelor politice boiereşti, în contextul creat de încheierea Convenţiei de la Akkermann. Studiind fenomenul îndeaproape şi în lumina izvoarelor, autorul, discutând diversele proiecte de reformă şi „legăminte" boiereşti, evită să facă apel la clasica împărţire a boierimii moldovene în „marea boierime conservatoare"

---

[16] Cf. Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *op. cit.*, p. 55.

[17] Vezi *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires d'Alexandre de Sourdza*, Paris, 1858; Paul Milioukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, II, *Les successeurs de Pierre le Grand*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1932 şi Alexandre Bourmeyster, *L'idée russe entre Lumières et spiritualité sous le règne de Nicolas Ier*, Grenoble, Ellung, 2001.

[18] Majoritatea izvoarelor narative contemporane este cât se poate de edificatoare în această privinţă. Amintim doar două dintre acestea, Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri şi note contemporane. Boierii moldoveni*, Text ales şi stabilit, glosar şi indice de Rodica Rotaru, prefaţă de Mircea Anghelescu, postfaţă, note şi comentarii de Ştefan S. Gorovei, Bucureşti, Editura Minerva, 1973 şi *Memoriile principelui Nicolae Suţu, mare logofăt al Moldovei, 1798-1871*, ediţie critică de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, 1997, pp. 131-134, 138-142.

[19] Radu Rosetti îşi amintea cu ironie şi, oarecum, cu nedumerire, de faptul că mai mulţi mari boieri, spirite luminate şi cu adevărat preocupate de binele ţării, dovedind un accentuat altruism social în conduita lor cotidiană, nu puteau **înţelege** utilitatea reformelor în domeniul agrar şi le socoteau o mare nedreptate făcută proprietarilor şi o povară inutilă şi periculoasă pe spinarea ţăranilor (Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alţii*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, pp. 150-152).

[20] Cf. Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *op. cit.*, p. 61.

şi „boierimea secundară cu vederi liberale", care probabil nu i s-a părut întrutotul justificată istoric. Sub aspect metodologic, se acordă atenţie personalităţii fiecăruia dintre grupurile boiereşti aflate în competiţie şi este permanent corelată atmosfera politică din ţară cu evoluţia raporturilor ruso-turce, care exercitau o mare influenţă asupra orientării politicii în principat[21]. Împărtăşim opinia autorului că „legământul unor boieri moldoveni", din vara anului 1827[22], nu a aparţinut „boierilor grupaţi în jurul lui Nicolae Roset-Rosnovanu, cum credea Nicolae Iorga"[23], dar am adăuga că, pe baza ideilor din text şi a altor informaţii documentare, se poate realiza o analiză mai strânsă privind paternitatea acestuia. Fără a dezvolta aici subiectul în cauză, semnalăm asemănările flagrante dintre acest „legământ" şi alte două texte politice, *„Constituţia cărvunarilor"* şi *„Socotinţă"*[24], elaborate de un grup din cadrul boierimii „nestrămutate" la 1821-1822, din care făceau parte Ionică şi Ioan Tăutu, Gheorghe şi Arghirie Cuza, Iordache Râşcanu, Costache Crupenschi, Andronache Donici, Dracache Roset ş.a[25]. Ionică Tăutu, „ideologul" grupului şi principalul artizan al acestor proiecte, se afla la Constantinopol şi începuse deja în 1827 să adune partizani pentru dobândirea domniei[26]. Corelând informaţiile din corespondenţa sa cu o *„Cerere" obştească* anonimă, adresată ţarului Nicolae I, privind alegerea sa ca domn şi cu textul unei petiţii semnate, trimisă de mai mulţi boieri ţinutaşi de la Vaslui, Bârlad, Tutova şi Botoşani generalului Mircovici, se poate formula ipoteza că „legământul" aparţine acestor boieri ţinutaşi, fideli liniei „cărvunare" şi dornici să ridice la domnie pe unul dintre „căuzaşii" lor[27].

A doua parte a studiului este rezervată publicării şi comentării mai multor izvoare inedite, foarte importante pentru problema originilor Regulamentului Organic: *Tălmăcire în-*

---

[21] Iuliu C. Ciubotaru, *Lucrări şi proiecte în vederea elaborării Regulamentului Obştesc al Moldovei din anul 1827*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 72-73.

[22] *Alt proiect*, în *Documente privitoare la istoria românilor*, Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, X, *Rapoarte consulare prusiene din Iaşi şi Bucureşti (1763-1844)*, Adunate, adnotate şi publicate de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1897, p. 607.

[23] Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 73, n. 6.

[24] Punctele 1 şi 2 din acest „legământ", referitoare la recunoaşterea întregii boierimi de neam drept *corp d'état*, reprezentarea tuturor treptelor boierimii în Sfatul obştesc, denumirea acestuia de „Sfat obştesc", preferată celor de „Divan" sau „Adunare", utilizate de marii boieri *evghenişti*, atribuţiile Sfatului şi subordonarea visteriei faţă de acesta apar prima oară în *„Constituţia cărvunarilor"* (punctele 19-25, 38; A.D. Xenopol, *Primul proiect de constituţiune a Moldovei din 1822*, în AARMSI, seria II, XX, 1898, pp. 119-120, 123) şi, apoi, în *„Socotinţa" privitoare la chezăşia cerută de Marele Vizir pentru siguranţa ostaşilor şi neguţătorilor turci din Moldova*, redactată de Ionică Tăutu (Ionică Tăutu, *Scrieri social-politice*, Cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vârtosu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974, pp. 140-142; 6 iunie 1824).

[25] Vezi, pentru detalii, Cristian Ploscaru, *„Cărvunarii" şi primele manifestări politice ale cugetării liberale în Moldova*, în AIIAI, XLII, 2005, pp. 83-112.

[26] Ionică Tăutu, *op. cit.*, pp. 224-228 (Constantinopol, august 1827, *Scrisoare către „un frate şi prietin" despre starea Moldovei*). „Legământul" invocat de Iuliu C. Ciubotaru este datat în aceeaşi perioadă, în lunile de „după 27 mai 1827" (vezi Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 605, n. 4).

[27] În august 1829, în timpul desfăşurării războiului ruso-turc, Ionică Tăutu trimitea o scrisoare din Constantinopol, *Scrisoare către unchiul său Ilie Ilschi, din Bucovina, arătând îndreptăţirile ce are de a fi ales domn al Moldovei* (Ionică Tăutu, *op. cit.*, pp. 260-270; 27 august 1829), iar boierii care-l susţineau adresau un memoriu ţarului (*Cererea „opştească" adresată împăratului Rusiei, protectorul Principatelor Române, pentru numirea comisului Ioan Tăutu ca domn al Moldovei*, în *ibidem*, pp. 271-273; august 1829). *Jalba către Generalul Mircovici*, din 1 iulie 1829, petiţie semnată de 38 de boieri ţinutaşi, era, probabil, un act pregătitor al demersului către ţar (A.D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 172-173).

sămnării, adusă de la Bucureşti, pentru voinţile ocrotitoarei puteri în regulile cuviincioasă spre organizaţia eparhiilor[28], hrisovul domnesc de iniţiere a lucrărilor „comitetului de reforme"[29], primele trei „jurnale", cuprinzând principale probleme dezbătute de „comitetul de reforme" în octombrie 1827[30] şi alte câteva proiecte ale boierimii excluse de la lucrările „comitetului"[31].

Al treilea studiu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, structurat în şapte părţi, aparţine lui Gheorghe Ungureanu şi reprezintă o istorie a etapelor întocmirii legiuirii organice, plină de detalii interesante şi semnificative. Autorul a realizat cu acribie un inventar al surselor documentare, publicate şi de arhivă, aferente subiectului, prezentându-le conţinutul, în cadrul unei descrieri structurată în ordine cronologică. Destul de rezervat în aprecieri şi interpretări, Gheorghe Ungureanu a lăsat documentele să „vorbească", selecţia pasajelor citate sugerând configurarea anumitor concluzii, pe care nu le-a afirmat în mod răspicat. Una dintre acestea trimite la forţa covârşitoare a voinţei ruseşti, reprezentanţii puterii protectoare urmărind cu răbdare şi cerbicie aplicarea întocmai a „instrucţiunilor pentru elaborarea proiectului Regulamentului Organic", în litera şi spiritul lor[32]. Astfel, cu toate că cele două Divanuri, al Moldovei şi Ţării Româneşti, aveau dreptul să desemneze câte doi reprezentanţi şi pe secretarul fiecărui „comitet de reformă", prezidentul Jeltuhin a recuzat mai multe propuneri, până când s-a ajuns la o componenţă acceptabilă pentru scopurile ruseşti[33]. Autoritatea plenipotenţiarului rus s-a remarcat şi cu alte prilejuri, el impunând ca discuţiile din „comitet" să se desfăşoare „urmând ordinea capitolelor din instrucţiuni", începând cu „alegerea domnitorului", cu toate că boierii doreau să amâne pe cât posibil, pentru a câştiga timp, reglementarea acestei chestiuni extrem de delicate, care atingea multe speranţe, orgolii şi interese ascunse[34].

Poate fi surprinsă şi o altă concluzie importantă, întrevăzută din text, fără a mai intra în detaliile expunerii, desfăşurată pe linia descrierii conţinutului izvoarelor documentare, privind elaborarea propriu-zisă a Regulamentului, sub preşedinţia tenace şi luminată a generalului Kisseleff. Complicaţiile colaborării dintre prezident şi boierii moldoveni relevă nu doar două concepţii diferite despre guvernare, despre caracterul şi funcţiile acesteia, ci şi maniera diferită în care era percepută problema reformelor sociale. Atât „liberalismul" lui Kisseleff cât şi „conservatorismul" boierilor în materie socială sunt discutabile, ca noţiuni,

---

[28] Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, pp. 75-76.

[29] *Ibidem*, pp. 77-78.

[30] *Ibidem*, pp. 79-87.

[31] *Ibidem*, pp. 88-94.

[32] Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 97-99.

[33] *Ibidem*, pp. 99-100. Foarte interesant ni se pare cazul lui Iordache Bucşănescu, propus secretar de Divanul Moldovei, dar respins de Jeltuhin în favoarea lui Gheorghe Asachi. În timp ce aga Asachi putea oferi „garanţii" în privinţa conformismului său, situaţia lui Iordache Bucşănescu era mult mai „complicată", fiind foarte impicat în intrigile pentru domnie. Acesta era un fidel „om de casă" al mitropolitului Veniamin, mijlocitorul obişnuit al corespondenţei sale private, şi, totodată, un apropiat al boierilor Costache Sturdza şi Constantin Cantacuzino-Paşcanu, rivali ai lui Mihail Sturdza la domnie (vezi corespondenţa dintre anii 1826-1830, publicată de Constantin Erbiceanu, în *Istoria Mitropoliei Moldaviei şi Sucevei şi a Catedralei mitropolitane din Iaşi*, Bucureşti, 1888, *passim*). Rusia dorea să evite prezenţa în comitete a acestui tip de persoane, „depărtaţi de puterea cârmuitoare şi nepurtători decât lucrărilor intrigii şi a relei credinţe" (Cf. Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 97).

[34] *Ibidem*, p. 101. Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupaţia rusească şi Regulamentul Organic*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", 1934, pp. 41-42.

sub aspect ideologic, neavând suficient suport în ideile şi atitudinile acestora. În schimb, simpla parcurgere a mărturiilor citate de autor, referitoare la activitatea lui Kisseleff şi la motivele „lipsei generale de simpatie faţă de noua reformă"[35] sugerează o anumită nepotrivire între intenţiile prezidentului şi aşteptările elitei locale. Reformele vizate de Kisseleff în domeniile instituţiilor, finanţelor şi proprietăţii aveau un pronunţat substrat social, fiind evident inspirate de vederile reformiste ale unei părţi a elitei ruseşti, care considera că prosperitatea economică şi stabilitatea socială sunt iluzorii fără o distribuţie mai justă şi mai eficientă a sarcinilor şi beneficiilor între locuitorii ţării[36]. Boierii moldoveni aveau alte priorităţi, urmărind îngrădirea puterii reale a domnului şi curmarea abuzurilor din justiţie şi finanţe, limitarea practicilor venale şi a spiritului de „taraf" care dominaseră sub ultimii fanarioţi, dar priveau cu maximă suspiciune şi chiar cu nedumerire orice încercare de reformă socială, considerată inutilă şi primejdioasă[37]. Partea finală a textului, rezervată problemei revizuirii Regulamentului Organic, abundă în detalii interesante şi sugestiv ansamblate, relevând ideea existenţei unui plan după care Kisseleff a căutat să impună legiuirea, prin aplicarea sa imediată, altfel „va fi numai o teorie scrisă şi va avea putere numai în acele părţi pe care aristocraţia turbulentă le va considera folositoare"[38].

Ultimile trei studii, *Manuscrisul original al Regulamentului Organic*, aparţinând lui Constantin C. Angelescu, *Aplicarea Regulamentului Organic*, scris de Corneliu Istrati şi *Legi şi dispoziţii târzii modificatoare Regulamentului Organic moldovean (1848-1859)*, redactat de acelaşi Constantin C. Angelescu, restrânse ca întindere, au un caracter informativ, fiind temeinic documentate. Ele completează firul unei expuneri care deschide în mod fericit partea rezervată publicării documentului propriu-zis, oferind, în ansamblu, o contextualizare istorică, indispensabilă oricărei cercetări autentice pe marginea legiuirii organice[39].

Partea a doua a volumului cuprinde variantele integrale ale *Regulamentului Organicesc a Moldaviei cuprins în noî capite, 1831* şi *Reglementul Organicesc a Prinţipatului Moldovii, Iaşi, 1835*, normele şi criteriile publicării fiind precizate de autori în *Nota asupra ediţiei*. Observaţiile pe marginea acestei părţi a volumului nu vor putea fi decât succinte note de lectură. Semnalarea anumitor erori de publicare este, în cazul de faţă, irelevantă şi, deci, inutilă, inadvertenţele sesizate fiind oricum extrem de puţine. Evidentă

---

[35] Cf. Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 104.

[36] Observatorii ruşi apreciau pozitiv faptul că ţăranul din Principate beneficia de libertate juridică şi părea a avea o situaţie socio-economică ceva mai bună decât omologul său rus, dar comentau defavorabil statutul, privilegiile şi mentaliatea boierimii moldovene, comparându-le cu cele ale dvorenilor din Imperiu (vezi opiniile lui Vasilie Malinovski, din corespondenţa sa cu mitropolitul Veniamin Costache (1805), la V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, seria 1800-1834, vol. XI, Bucureşti, 1900, pp. 25-28; ale generalui Viazmitinov (1813), în Gh. Bezviconi, *Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791-1854)*, în „Din Trecutul Nostru", an IV, nr. 36-39, pp. 18-19 şi ale generalui Kisseleff, citate de Gh. Ungureanu, în *op. cit.*, p. 104). Dvorenii, „cea mai ignorantă, coruptă şi stupidă clasă" din Rusia, după spusele unui contemporan, erau constant acuzaţi de „inteligheņţia" rusă că întreţin arbitrariul şi ineficienţa în instituţiile administrative şi financiare locale, în relaţiile lor cu ţăranii, sprijinindu-şi rezistenţa faţă de proiectele reformatoare „luminate" pe invocarea obsesivă a unor tradiţii locale numai de ei cunoscute (vezi fragmentul citat de Richard Pipes din Pavel Stroganov, în Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, New York, Charles Scribner's Sons, 1974, pp. 185-186). Asemănarea în opiniile ruseşti despre boierii moldoveni este cât se poate de evidentă.

[37] Vezi exemplele citate de autor (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, pp. 104-119).

[38] Cf. *ibidem*, p. 121.

[39] *Regulamentul Organic al Moldovei*, pp. 135-153.

rămâne impresia de acurateţe, decurgând din caracterul sistematic al redactării şi fidelitatea transcrierii, rezultat al unei munci profesioniste şi, cu siguranţă, istovitoare. În privinţa conţinutului celor două documente, parcurgerea preliminară, dar atentă a textelor este edificatoare pentru a oferi o justă măsură a amplorii şi profunzimii transformărilor introduse de legiuirea organică, dar şi asupra tipului de modernitate la care se raporta. Cu toate pretenţiile ruseşti de reglementare „constituţională", conformă culturii politice şi juridice a timpului şi adecvată cu imaginea Rusiei de putere „civilizatoare", Regulamentul Organic nu corespunde, nici ca spirit, nici ca „formular", unei constituţii moderne autentice. Absenţa oricărei referiri la problema legitimităţii puterii, fundament ideologic indispensabil pentru orice constituţie modernă, poate fi considerată o omisiune voită, vizată de puterea protectoare, şi favorizată de lipsa unei tradiţii constituţionale în Principate, care să motiveze elita locală în a susţine necesitatea reglementării în materie de principii privind suveranitatea şi reprezentarea politică. Cu toate acestea, introducerea cuvântului „prinţipat" în titlul variantei din 1835, ulterioară retragerii administraţiei de ocupaţie şi desemnării domnului, reflectă o preocupare internă privind problema suveranităţii, a identităţii statale. Adăugirea nu poate fi întâmplătoare, dată fiind grija cu care a fost redactat textul, cuprinzând deseori modificări ale frazelor la nivelul unui singur cuvânt, important însă pentru a se da o anumită interpretare paragrafului respectiv. De asemenea, lipsesc obişnuitele referiri generale la problema puterii în stat şi la drepturile civile şi politice ale cetăţenilor, obiect al preambulului sau primelor capitole constituţionale, după un „formular" consacrat de Revoluţia Franceză şi practicat în Europa primei jumătăţi a secolului al XIX-lea. Comparând cele două variante, se desprinde cu limpezime faptul că, în completarea Regulamentului, prevederile cu caracter utilitar, sugerate de experienţa administraţiei din anii ocupaţiei ruseşti, pentru buna funcţionare a noilor instituţii, şi cele destinate contracarării stratagemelor pe care boierimea le folosea pntru a evita aplicarea anumitor măsuri au prevalat în raport cu enunţurile de principiu şi cu reglementările generale, importante pentru valoarea politică şi acurateţea juridică a unui constituţii moderne.

CRISTI PLOSCARU

IOAN STANOMIR, **Naşterea Constituţiei. Limbaj şi drept în Principate, până la 1866**, Bucureşti, Editura Nemira, 2004, 416 p.

În peisajul intelectual românesc din ultimii ani, Ioan Stanomir şi-a construit imaginea unui gânditor profund şi a unui intelectual rafinat. Licenţiat în drept şi litere, cadru didactic la Facultatea de Ştiinţe Politice din cadrul Universităţii bucureştene, el a semnat singur sau în colaborare mai multe lucrări, studii şi articole, de factură interdisciplinară, despre geneza modernităţii politice şi instituţionale româneşti şi despre esenţa principalelor curente şi idei politice din spaţiul românesc al secolului al XIX-lea şi prima jumătate al celui următor. Amintim în acest sens, *Reacţiune şi conservatorism. Eseu asupra imaginarului politic eminescian* (Bucureşti, 2000), *De la „pravilă" la „constituţie". O istorie a începuturilor constituţionale româneşti*, în colaborare cu Radu Carp şi Laurenţiu Vlad (Bucureşti, 2002), *A fi conservator. Antologie, comentarii şi bibliografie*, în colaborare cu

Laurenţiu Vlad (Bucureşti, 2002), *Conştiinţa conservatoare. Preliminarii la un profil intelectual* (Bucureşti, 2004).

Volumul *Naşterea Constituţiei. Limbaj şi drept în Principate, până la 1866*, reprezintă fructificarea tezei de doctorat a autorului, susţinută în cadrul Facultăţii de Drept a Universităţii Bucureşti. Astfel cum arată şi titlul, această carte se situează în sfera unui domeniu interdisciplinar, situat la „interferenţa dintre teoria dreptului, dreptul constituţional, lingvistica juridică şi istoria ideilor politice". Urmărind „geneza vocabularului constituţional românesc, până la 1866", Ioan Stanomir identifică, pe parcursul a zece capitole, complexul şi sinuosul mecanism al „inventării constituţiei". Parte organică a procesului de modernizare, acest aspect este privit, în strânsă legătură, cu prefacerile lingvistice şi intelectuale care au caracterizat din plin prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sursele primare ale acestei interesante analize le reprezintă proiectele, memoriile constituţionale şi actele constituţionale din cele două Principate, dar şi intervenţiile publicistice sau oratorice „care au relevanţă pentru conturarea unei maniere radical diferite de a imagina statul şi funcţiunile sale".

Pornind de la ideea că „lexicul constituţional al actului fundamental de la 1866 se situează într-o linie de evoluţie şi renovare lingvistică ale cărei origini se plasează la sfârşitul secolului al XVIII-lea", autorul înscrie în cadrul *Preliminariilor legale şi intelectuale* eforturile de receptare a tradiţiei juridice romano-bizantine, de laicizare a dreptului şi de asumare a influenţelor modernizatoare occidentale, identificabile în legiuirile fanariote. Difuzarea ideilor iluministe din Apus şi răspândirea „duhului franţozesc" de după 1789, determină, în cazul românesc, o spectaculoasă operaţiune de import lexical, observabilă în cuprinsul memoriilor şi proiectelor de reformă redactate în cele două Principate. În capitolul despre *Agonia Vechiului Regim şi inovaţiile „cărvunare"* sunt schiţate principalele caracteristici ale acestui proiect societal conceput de elitele autohtone, atenţia fiind focalizată, mai ales, pe proiectul din 1802, atribuit lui Dumitrache Sturdza, de „oblăduire aristo-democraticească", pe proiectul lui Alexandru Villara din 1821 şi pe scrierile lui Ionică Tăutul, „primul român modern" într-o cunoscută apreciere. Pe acest fundal, apare ca semnificativă prezenţa termenului de „constituţie" în cadrul unui memoriu redactat în limba română la 1829.

În emergenţa devenirii constituţionale româneşti, momentul Regulamentelor Organice rămâne ca o bornă esenţială, peste care nici un demers serios nu poate trece. Cu o natură juridică aflată, încă, sub semnul controversei aceste acte au un aport modernizator pentru societatea românească care cu greu poate fi negat. Surprinzând efectele nocive asupra autonomiei Principatelor, dar şi aspectul de „anticameră a modernizării" a ordinii regulamentare, Ioan Stanomir subliniază într-un capitol cu o inspirată denumire (*Paradoxul regulamentar*) mutaţiile din sfera vocabularului constituţional, dintre care cea mai captivantă este considerată a fi consacrarea, fie şi parţială, a separaţiei dintre puterile statului. Reacţia împotriva limitelor ordinii regulamentare, este cercetată, prin prisma coagulării rudimentelor societăţii civile şi a consolidării unei voci distincte a presei, într-un capitol (*Constituţionalismul embrionar şi contestarea ordinii regulamentare*) în care nucleul îl reprezintă, în mod justificat, activitatea colonelului Ion Câmpineanu, concretizată în anul 1838 în *Actul de unire şi independenţă* şi mai ales în *Osăbitul act de numire a suveranului românilor*, „poate cel mai important act prepaşoptist".

Titlul celui de-al cincilea capitol (*1848: Naşterea Constituţiei*) poate intriga şi provoca, fără îndoială, discuţii. Opţiunea autorului pentru această denumire este explicată, însă, prin importanţa *Proclamaţiei de la Islaz*, percepută a se afla la „originea unei dezvoltări lexicale şi conceptuale la capătul căreia se situează multe din achiziţiile constituţiei de la 1866", şi prin consistenţa proiectului constituţional al lui Mihail Kogălniceanu, văzut ca „o culme intelectuală şi legală a unei evoluţii". Prin aceste acte, mai ales prin cel aparţinând marelui om politic moldovean, dreptul public francez şi belgian se impune ca un factor decisiv al modelării unui sistem etatic ce îşi găseşte corolarul în 1866. Particularităţile perioadei de după 1848, reprezentând o „zonă de confluenţă între reformismul constituţional şi militantismul unionist, direcţii devenite după 1856 inseparabile", sunt descrise în capitolele despre *Epoca Adunărilor ad-hoc: constituţionalizarea Principatelor ca proiect de regenerare naţională* şi despre *Convenţia de la Paris şi sfârşitul Vechiului Regim*. Sunt subliniate, în acest context, specificul Divanurilor ad-hoc („cu dubla lor calitate de prelungiri ale Vechiului Regim şi laboratoare ale modernizării politice şi legale") şi valoarea actului adoptat în capitala Franţei pentru arhitectura constituţională românească.

Un solid capitol este cel referitor la *Proiectul Comisiei Centrale de la 1859: morfologie şi vocabular constituţional*. Acest justificat interes este motivat prin valoarea de „document anticipativ" al acestui proiect, care prin modernitatea eşafodajului imaginat şi prin coerenta percepere a modelului european (în special al acelor „legi minunate ale Belgiei", cum frumos se exprima Kogălniceanu) s-a constituit într-un „punct de reper şi sursă de inspiraţie în cadrul constituantei de la 1866". Existenţa unui nucleu lingvistic comun, constituit dintr-un vocabular constituţional matur şi rafinat, se explică prin identitatea de surse, ilustrativă fiind, în acest sens, prezentarea comparativă a textelor similare din acest proiect, din actul de la 1866 şi din Constituţia belgiană de la 1831.

Între documentul elaborat la Focşani şi actul fundamental adoptat şapte ani mai târziu, se interpune experienţa constituţională cuzistă (*Monarhia autoritară şi vocabularul ei constituţional*). Considerat a fi prima elaborare autohtonă în materie constituţională, efectiv aplicată, *Statutul dezvoltător*, aduce o serie de inovaţii normative şi instituţionale. În acest sens, în ciuda existenţei sale efemere, acest act inspirat de modelul bonapartist, rămâne un moment important în istoria constituţională românească „fie şi numai din motivul că aclimatizează definitiv o instituţie, cea a camerei superioare, şi o manieră de legitimare a actului fundamental, plebiscitul". Elaborarea Constituţiei din 1866, prin recuperarea fondului lexical şi instituţional identificat în cuprinsul proiectului Comisiei Centrale, constituie apogeul acţiunilor româneşti de racordare la un model constituţional modern. Pentru evidenţierea acestei realităţi, titlul ales de autor pentru ultimul capitol al lucrării este sugestiv: *Constituţia de la 1866. Bilanţul unei evoluţii*. Adoptând soluţii instituţionale cu incidenţă până în 1938, actul fundamental din 1866 impune definitiv ceea ce este „o idee centrală în imaginarul modernităţii juridice: supremaţia constituţiei".

Problema tratată de către Ioan Stanomir nu este nouă. În literatura istorică, juridică şi politică românească sunt mai multe lucrări care au urmărit să identifice izvoarele legale şi intelectuale ale primei constituţii moderne româneşti. Contribuţiile aduse de Ion C. Filitti, Constantin C. Angelescu, Ion G. Vântu, Ion V. Gruia, Vlad Georgescu, Valeriu Şotropa, des citate şi în acest volum, sunt ilustrative în acest sens. Însă, printr-un stil atrăgător, care dovedeşte largul orizont cultural al autorului, prin forţa argumentaţiei şi calitatea reflecţiei

lucrarea *Naşterea Constituţiei. Limbaj şi drept în Principate, până la 1866* se constituie ca un element distinct în efortul de înţelegere a construirii modernităţii româneşti.

DAN CONSTANTIN MÂŢĂ

GABRIEL BĂDĂRĂU, **Raporturi politice româno-habsburgice de la Unire la Independenţă**, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005, 164 p.

Dintre puterile Europei moderne, care au influenţat evoluţia istorică a românilor în secolul al XIX-lea, Austria (după evenimentele din 1867, Austro-Ungaria) a provocat mai mereu interesul istoricilor. Începând cu precădere de la epoca Unirii (cea de la 1859), politica Austriei faţă de Principatele Române a fost supusă unor analize dintre cele mai pertinente. Istorici de seamă[1] au relevat în cărţile sau studiile lor de referinţă implicaţiile politicii Austriei în Orient şi relevanţa lor pentru afirmarea României moderne. Spre deosebire de raporturile cu cealaltă mare putere a lumii germane, Prusia (Germania de după 1871), relaţiile româno –habsburgice au beneficiat aşadar de o atenţie sporită, care uneori aproape inhibă efortul de a mai scrie pe marginea unui asemenea subiect. Este şi motivul pentru care istoricul zilelor noastre are nevoie de mai multă cutezanţă şi spirit critic în reevaluarea surselor, pentru a regândi cu folos discursul asupra unor teme mai mult sau mai puţin explorate în istoriografia românească. Cartea profesorului Gabriel Bădărău (*Raporturi politice româno-habsburgice de la Unire la Independenţă*) se poate spune că era aşteptată de cunoscătorii temei, pentru că ea acoperă un interval cronologic care, în ceea ce priveşte abordarea relaţiilor româno – habsburgice, a fost privat de o analiză integratoare. Cea dintâi preocupare esenţială a autorului este de a informa cu privire la importanţa, rolul jucat de Principatele Române şi mai apoi România în politica Monarhiei Dunărene faţă de sud-estul european. Sunt evidenţiate dezideratele de natură politică dar şi mijloacele prin care acestea se puteau înfăptui. În vreme ce perioada cuprinsă între anii 1859 şi 1878 reprezintă pentru români un timp al împlinirilor pe calea edificării unui stat naţional modern, Austria (Austro-Ungaria) se confruntă, în acelaşi interval, cu o serie de eşecuri, ce au transformat-o într-un mare perdant, un veritabil nou bolnav incurabil al Europei. Atitudinile urmărite consecvent de diplomaţia vieneză, mai ales după înfrângerea din 1859, relevă un contrast evident între necesităţile mari şi posibilităţile reduse. Din acest motiv, în plan politic, relaţiile româno-habsburgice, au urmat mult timp o linie de conduită dură, obstrucţionistă, rigidă. Austria s-a dovedit mult timp, alături de Imperiul Otoman, un adversar redutabil pentru aspiraţiile către autonomie şi independenţă ale României moderne (p. 16). Sinteza atitudinilor dar şi a soluţiilor pe care diplomaţia de la Viena le-a putut oferi la complicatele chestiuni româneşti se reduce la o opoziţie aproape permanentă

[1] Nicolae Iorga, Politica Austriei faţă de Unire I. Înainte de Conferinţele din Paris, Extras din AARMSI, S.II, XXIV, Bucureşti, 1912; Conflictul militar austro-rus, în 1854-1856, după un martur austriac, Extras din AARMSI, S.III, XIX, Bucureşti, 1937; Ion I. Nistor, Ocupaţia austriacă în Principate (1854-1857). După rapoartele lui Coronini, Extras din AARMSI, S.III, XX, Bucureşti, 1938; A.D. Xenopol, Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Ţărilor Române, Editura Albatros, Bucureşti, 1997 (cap. VII: Pentru ce Austria şi Turcia se opun Unirei, p.293-304); T.W. Riker, Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale, 1856-1866, Traducere de Alice L. Bădescu, Bucureşti [1940].

(pe calea intrigilor sau a descurajării indirecte), un şir practic neîntrerupt de şicane şi incertitudini. După ce, mai întâi au căutat să împiedice, fără succes, recunoaşterea internaţională a dublei alegeri, reprezentanţii Austriei au încercat să compromită realizarea unirii depline şi definitive a Principatelor (p. 17). Atunci când eforturile proprii nu au fost suficiente, Austria a căutat să obţină adeziunea celorlalte puteri garante în „sancţionarea" actelor politice emanate de guvernele româneşti. Puterile europene au reacţionat însă rareori în „solidaritatea" pretinsă de la Viena, iar autorităţile de la Bucureşti au căutat să folosească aceste neconcordanţe în folosul consolidării statului naţional.

România modernă a căutat consecvent sprijinul politic al Austriei (Austro-Ungariei), dar diplomaţia de la Viena era dispusă să negocieze după situaţie sau context, în funcţie de configurarea propriilor interese. De aceea, nu trebuie să surprindă că atitudinile au variat de la cadrul rigid al respectării scrupuloase (uneori chiar în manieră tendenţioasă) a tratatelor internaţionale, cu prevederi ce împiedicau consacrarea independenţei româneşti, la poziţii ceva mai destinse atunci când se putea obţine un câştig esenţial. S-a întâmplat în timpul tratativelor din 1875, finalizate cu semnarea celebrei convenţii comerciale, care, aşa cum se ştie, dezavantaja economic România, dar îi aducea foloase politice (p. 104 şi 105).

Cartea de faţă reprezintă un îndrumător potrivit pentru toţi cei care doresc să înţeleagă rolul jucat de diplomaţia austriacă în evoluţia modernă a României. Ea oferă suficient de multe soluţii dar şi ipoteze de explorat în viitor. Beneficiarii unui astfel de demers sunt atât cunoscătorii cât şi publicul mai larg, interesat să mai parcurgă o filă din mereu mai complicata istorie naţională.

CLAUDIU LUCIAN TOPOR

CĂTĂLIN TURLIUC, **Organizarea României moderne. Statutul naţionalităţilor (1866-1918)**, Editura Performantica, Iaşi, 2004, 263 p.

Dacă ar fi să caracterizăm o carte într-o singură propoziţie, aceasta ar fi: este o *carte model*. De altfel, am sugerat doctoranzilor de la Şcoala Doctorală – indiferent de domeniul abordat – să o citească, pentru a avea un „model" pentru o teză de doctorat. Din diverse motive, Cătălin Turliuc a avut răbdare după susţinerea tezei de doctorat, publicând doar studii şi articole. Acum, publică teza şi are, credem noi, un real succes.

Un prim argument pentru aprecierea de mai sus este chiar structura cărţii, care poate fi (repetăm) un model pentru oricine întreprinde o cercetare în domeniul istoriei. Se adaugă bibliografia exhaustivă, în sensul exact al termenului. Apoi, face o analiză riguroasă asupra istoriografiei temei. O menţiune specială pentru viziunea personală asupra problematicii analizate.

Merită amintită: „În ceea ce ne priveşte, principalul element al criticii noastre se îndreaptă spre faptul că toate direcţiile şi modelele prezentate mai sus pornesc de la realitatea endogamă a naţionalismului şi nici una nu aminteşte de factorii exogeni care îl pot stimula şi amplifica. Identitatea naţională, în opinia noastră, se construieşte în raport cu alte identităţi, pe verticală (faţă de identitatea etnică, de exemplu), dar şi pe orizontală (faţă de alte identităţi naţionale). Aceasta explică de ce naţionalismele se nasc cronotopic

cam în aceeaşi secvenţă, de cele sunt fenomene moderne care au expandat la nivel universal. [...] Din această perspectivă, noi pornim de la următoarele premise: a) nu există un singur tip de naţionalism, ci naţionalisme cu forme, cauze şi determinări diferite; b) naţionalismul românesc s-a cristalizat şi afirmat sub forma nativismului şi a evoluat apoi ca etnonaţionalism; c) între naţionalism şi modernizare există o strânsă conexiune şi interdependenţă în cazul românesc; d) centralitatea statului a fost în istoria noastră modernă, în perioada de care ne ocupăm, un element fundamental atât în afirmarea etnonaţionalismului, cât şi în procesul modernizării; e) etnonaţionalismul românesc a avut pe lângă cauze endogene şi o determinare exogenă având în vedere realitatea existenţei naţiunii române înainte de formarea statului naţional; f) statutul naţionalităţilor la noi a fost determinat în primul rând de modul în care acestea au fost percepute de elita politică ca fiind congruente în scopurile lor cu ţelurile politice ale statului român şi cu interesele proprii ale clasei conducătoare; g) comunicarea şi mobilizarea socială, asimilaţionismul, s-au manifestat ca elemente importante în cazul naţionalismului românesc, târziu, la începutul secolului XX; h) naţionalismul românesc în perioada de care ne ocupăm a conţinut, *in nuce*, o «promisiune de modernizare», în măsura în care ideologia identităţii naţionale se definea în raport cu «Europa civilizată» şi cu liberalismul. În acest sens, modernizarea echivala cu occidentalizarea, cel puţin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea" (p. 36-37).

„Discursul" este modern, are consistenţă ideatică, are ritm şi fluenţă.

Între *meritele generale* ale cărţii se află paginile de concluzii la fiecare capitol, ca şi cele finale. Dintre acestea, selectăm câteva: „Concluzionând asupra modului în care problema naţionalităţilor din România s-a reflectat în relaţiile acesteia cu puterile garante şi marile puteri de mai târziu, putem afirma că aceasta a fost folosită cu abilitate aproape în exclusivitate pentru asigurarea şi prezervarea propriilor interese în România. Nu negăm latura morală, umanitară chiar, a acţiunii în favoarea evreilor de la noi, dar aceasta este cu totul secundară. De altfel, la rândul lor, marile puteri nu acordaseră evreilor drepturi depline decât foarte târziu, cu notabila excepţie a Franţei (Marea Britanie în 1860, Confederaţia germană în 1864, Italia în 1866, Austro-Ungaria în 1867 ş.a.m.d.). Mai mult, toate marile puteri erau implicate în discriminări mult mai grave împotriva altor populaţii sau naţionalităţi de pe propriu teritoriu sau din colonii. Mai limpede, motorul intervenţiilor marilor puteri în chestiunea evreiască a fost interesul propriu al respectivei ţări sau al unor oameni politici aflaţi acolo la putere. Unul din factorii importanţi care au determinat reacţiile marilor puteri şi intensitatea lor a fost atitudinea propriei populaţii evreieşti, mai bine zis a vârfurilor acesteia, organizată în puternice grupuri de presiune şi sensibilizate de soarta coreligionarilor din România. [...] Intervenţiile marilor puteri au fluctuat ca amploare şi intensitate în funcţie de conjunctura internaţională specifică, de situaţia «echilibrului» dintre ele, de poziţia de obiect (până la dobândirea independenţei) sau subiect al relaţiilor internaţionale pe care a avut-o România. Am aminti că intervenţiile ale căror rezultate au fost palpabile s-au putut materializa doar în momentele în care statul român nu a avut altă alternativă decât aceea de a ceda aparent în faţa unor forţe exterioare (Congresul de la Berlin, 1878; Pacea de la Bucureşti, mai 1918). Guvernele româneşti, ca şi întreaga clasă politică, au vegheat constant şi au luptat pentru apărarea suveranităţii şi independenţei, a libertăţii de acţiune, lăsând corpurilor legiuitoare româneşti latitudinea de a modifica pe plan intern statutul naţionalităţilor în acord deplin cu tradiţia şi interesele româneşti. [...] Ca o apreciere finală, putem sublinia că statutul naţionalităţilor de la noi în perioada 1866-1918, în

contextul organizării României moderne, a rezultat şi s-a constituit într-un strâns acord cu particularităţile societăţii noastre, cu nevoile şi aspiraţiile exprimate de aceasta, cu drumul parcurs de ea pe calea modernizării şi democratizării, cu ceea ce a fost perceput în epocă ca fiind interesul major, adică voinţa şi interesul naţional" (p. 227-228).

Cartea are numeroase *merite punctuale*. Spre exemplu, oferă încă din primele pagini o definiţie a modernizării: „În cazul românesc, întrepătrunderea problemei modernizării cu cea naţională este fundamentală, intrinsecă evoluţiei societăţii noastre, determinând nu rareori un adevărat *feed back*. Modernizarea se desfăşoară şi se realizează la nivelul întregii societăţi, presupunând o strategie, o forţă conducătoare şi un instrument de realizare care, în cazul nostru, a fost statul. [...] *Mobilizarea socială, omogenizarea, secularizarea, birocratizarea* şi *asimilarea* sunt fenomene intrinseci modernizării, care interesează în cel mai înalt grad, din perspectiva naţională şi cea a definirii rolului şi locului naţionalităţilor în cuprinsul societăţii noastre moderne" (subl.aut.) (p. 5-7).

La fel, autorul are o interpretare proprie pentru *naţionalitate*, prin care înţelege *„un grup social distinct prin etnicitate, care dispune de o cultură proprie, de o limbă, o religie şi un cod moral care îl diferenţiază în interiorul statului naţiune din care face parte şi care, prin număr şi efortul de a-şi construi o identitate naţională, se dovedeşte un element dinamic şi activ la nivel social*" (subl.aut.) (p. 52).

Totodată, trebuie apreciată maniera echilibrată şi rigoarea ştiinţifică cu care este analizată o problemă complexă a României moderne. Fireşte, nu toţi cititorii acestei cărţi vor fi de acord cu poziţia autorului. Va fi însă greu ca cineva să-i conteste calitatea demersului său ştiinţific. Cătălin Turliuc dovedeşte şi cu această lucrare să este un istoric important al generaţiei sale.

Evident, se pot face unele observaţii şi sugestii. Spre exemplu, tehnoredactarea este la nivelul secolului XX; de altfel, sunt numeroase referiri confuze la „secolul trecut". Se poate sesiza şi faptul că bibliografia a rămas fixată la momentul susţinerii tezei de doctorat (cu unele excepţii).

Cartea colegului Cătălin Turliuc este o sursă obligatorie pentru toţi cei care studiază – profesori, cercetători, studenţi – istoria modernă a României.

GH. IACOB

ION AGRIGOROAIEI (coordonator), GH. IACOB, OVIDIU BURUIANĂ, CĂTĂLIN TURLIUC, **România interbelică în parodigmă europeană. Studii**, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005, 318 p.

Un nou titlu de carte reuneşte cercetări mai vechi şi mai noi, uneori pe o linie impresionantă de continuitate, ale autorilor profesori de Istorie Contemporană.

Volumul este din categoria acelora care, citate, „pun lectorul pe gînduri...". Consistenţa afirmaţiei noastre rezultă şi din constatarea că de-a lungul volumului se formulează întrebări fundamentale (vom exemplifica pe dată) şi se articulează răspunsuri pertinente şi nuanţate; rămîne loc pentru continuarea cercetării.

Subliniem şi din trăsăturile specifice ale acestui volum. Este o *culegere de studii* cu avantajele, preponderente şi dezavantajele ei. În faţa configuraţiei cărţii, sarcina prezenta-

torului cuprinde şi grija observării structurii personalităţii fiecăruia din autori, peste diferenţele de vîrstă, experienţă şi temperament. Grupul celor patru autori arată compatibilitate în parametri remarcabili, una subliniată şi prin asocieri de la un studiu/capitol la altul.

Mai mult decît în faţa altor volume de istorie, în cazul acestuia se cuvine subliniată dimensiunea ştiinţifică şi într-o anumită măsură şi aceea politică; preponderenţa componentei ştiinţifice sau politice dă a se schimba de la un capitol la altul şi uneori chiar în cadrul aceluiaşi capitol.

Înclinăm să credem că între premizele de la care autorii pleacă atunci cînd decid să se unească în volum este şi aceea că aspiraţia şi efortul actual de a intra în Uniunea Europeană au antecedente în România. Aceste antecedente articulează o linie de continuitate în ultimile două secole de istorie a României/românilor, peste împărţirea, oricum convenţională, în perioada modernă şi contemporană. Volumul vrea să arate în subtext şi faptul că este cu atît mai bine dacă există preocupări care să ilustreze această linie de continuitate.

Am vrea să subliniem şi ponderea întrebărilor bine formulate în evaluarea volumului. Exemplificăm, reformulînd, cînd organizarea paginii noastre nu ne lasă altă posibilitate: „mentalitatea de grup sau individuală a reprezentat un *stimulent* sau o *frînă* pentru procesul de modernizare" (p. 40)? „Cît de mult a fost tolerat regionalismul în România întregită (interbelică)"? Care a fost atitudinea principalelor partide politice – exprimată în actul legiferării cînd s-au aflat la putere – faţă de această problemă"? Cum a influenţat *politicul* dezbaterile despre regionalism? Cum au reacţionat regimurile autoritare şi totalitare din România în faţa afirmării regionalismului" (p. 67-68)? Sau: Cum se explică „menţinerea liberalismului românesc în prim-planul vieţii politice atunci cînd celelalte partide din Europa au sucombat"? (p. 234)

Se înţelege că nu reducem bunătatea textului/a răspunsului doar la capacitatea/disponibilitatea de a formula întrebări. Rigurozitatea concluziilor şi consistenţa lor oferă încă o perspectivă a evaluării textului.

Concluziile primului capitol, intitulat *Procesul modernizării/integrării în Europa. Etape şi trăsături*, nu se vor verdicte şi nu sunt; au consistenţa, au viziune. Dăm eşantioane: „... Pentru *prezent* trebuie avut în vedere că nu doar România luptă pentru redefinirea identităţii, ci însăşi Europa se confruntă cu această «provocare»...". Sau: „România se află la un Nou Început, pe care TREBUIE să-l finalizeze, chiar dacă acest proces va dura jumătate de veac" (p. 41).

Capitolul cu titlul preluat din Al. Boldur – „Principiul naţionalităţii a învins furtuna socială" se încheie cu sublinierea ideii că „sincronismul culturii româneşti cu cea europeană [pentru perioada interbelică] a fost o realitate incontestabilă" (p. 64).

Analiza construcţiei naţionale româneşti pe relaţia cu indentităţile regionale degajă idei precum: „Latura omogenizatoare şi asimilaţionistă a modernizării a fost întotdeauna favorizată în mediul politic românesc, ca şi în discurul public. Din punct de vedere cultural, regionalismul a rezistat ca o dimensiune identitară subsumată celei de rang naţional pe care n-a contestat-o niciodată...".

Cartea merită şi trebuie citită.

Concluzii ample, numite chiar aşa (p. 168-170) are capitolul consacrat *Liberalismul doctrinar românesc şi problema modernizării*. Capitolul se înscrie în tendinţa prezentă multiplu în volum şi de un grad înalt de dificultate de a racorda literatura românească la dezbaterea europeană şi mondială. Îndrăzneala are mai mulţi sorţi de izbîndă acum datorită recuperării progresive a normalităţii în circulaţia oamenilor şi ideilor. Desprinderea re-

zonabilă de „nămolul faptelor" şi alunecarea graţioasă pe terenul lunecos al istoriei ideilor implică *ore de antrenament comparabile* cu ale instrumentismului de performanţă. Este posibil, dar trebuie şi *răbdare* şi *frîne bune*, adică *putere* asupra propriei personalităţi. Textul arată disponibilităţi pentru a merge pe drumul cel bun.

La încheierea capitolului privitor la *Problemele economice şi aspecte ale modernizării*, găsim idei la care subscriem integral şi de multă vreme: „Izbucnirea celui de-al doilea război modial şi căderea fruntariilor naţionale în cursul anului 1940 au întrerupt *brutal* o evoluţie economică ce-şi propusese să recupereze treptat multe din rămînerile în urmă, în raport cu statele dezvoltate din Europa" (p. 211).

Capitolul privitor la *Liberalismul românesc şi identitatea europeană*, lucrat mai atent, parcă beneficiind de o acumulare de experienţă, este şi mai convingător în asumarea responsabilităţi autorului de a pune gîndirea şi practica românească în context european şi chiar mondial; a autorului disponibil şi pentru captarea avantajelor interdisciplinarităţii, cu grija aferentă de a nu scăpa condeiul din mînă. Găsim aici *concluzii*, din categoria acelora cu note, concluzii care, în asamblu, conving şi în privinţa faptului că autorul percepe corect *dezbaterea în desfăşurare*.

Mari satisfacţii am încercat la citirea textului cu titlul *Fenomenul cultural în noul cadru naţional şi european*. Autorii surprind „efervescenţa culturală de excepţională valoare naţională şi cu contribuţii perene la cultura universală" (p. 273). Aceasta este România firească înainte de a fi copleşită de prejudecăţi rasiale reactivate şi amplificate în Europa aflată sub presiunea în creştere a Germaniei naţional socialiste.

Ideea titlului, *România în model european*, este inteligent subliniată de paginile finale elaborate sub titlul *Const. Rădulescu-Motru şi „Ideea Europeană"*. Percepem culegerea de articole din „Ideea Europeană" ca o demonstraţie a sincronizării noastre cu Europa pentru perioada de referinţă cu sugestia că procesul este în desfăşurare peste sincopele uneori condiţionate geopolitic.

Aşadar, ne aflăm în faţa unei realizări remarcabile pentru care autorii, *toţi* şi *fiecare în parte*, merită felicitaţi. Raliindu-ne celor care au *respect* pentru *lucrul făcut* şi *admiraţie* pentru cel *foarte* bine *făcut*, afirmăm că lucrarea/volumul se citeşte cu folos şi incită la continuarea dezbaterii.

I. CIUPERCĂ

FLORIN MULLER, **Politică şi istoriografie în România, 1948-1964**, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocæ, 2003

Subiect interesant şi totodată provocator pentru cercetătorii postdecembrişti, scrierea istoriei în perioada regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej reprezintă, în continuare, aşa cum o dovedeşte Florin Muller în cartea sa, un subiect destul de sensibil. Pe de o parte pentru că istoria „canonică" se autoreproduce prin intermediul unei tradiţii deja internalizate la nivel universitar, blocînd uneori încercările de acest tip, iar pe de altă parte pentru că miza redescoperirii unui trecut puţin convenabil din punctul de vedere al relaţiei sale cu anumite persoane, riscă să fie privită ca un hazard prea puţin necesar, uneori inutil.

Născută în anul 1994, ca urmare a discuţiilor purtate între autorul acestei lucrări şi istoricul Pompiliu Teodor, cartea îşi propune să evalueze problematica raportului sau a influenţei politicii asupra istoriografiei române, a modului în care cercetarea românească a acceptat modelul sovietic de reconstrucţie a trecutului, subordonat aproape în totalitate nevoii regimului de a stimula o propagandă convenabilă, menită să legitimeze, obsesiv şi redundant, un grup de persoane aflate la conducerea PMR.

Analiza este dedicată intervalului 1948-1964, fiind împărţită în douăsprezece capitole care tratează despre: *Influenţa marxismului în construcţia istoriografiei*, *Repere istoriografice est-europene în timpul democraţiilor populare*, *Dimensiuni marxiste în istoriografia română pînă în faza instaurării monolitismului stalinist*, *Limbajul politic de tip stalinist şi referenţialul istoric*, *De la pluralism istoriografic la monolitismul stalinist*, *Modelul stalinist în sistemul instituţional istoriografic românesc; poziţii partinice, rescrierea istoriei naţionale*, *Problematica istoriografică în Tratatul Istoria României*, *Evaluări istoriografice şi contexte politico-ideologice: arheologie-istorie veche, feudalism, modernitate*, *Poziţii politice, atitudini ideologice-câteva analize de caz: Andrei Oţetea, Petre Constantinescu-Iaşi, Constantin Daicoviciu, David Prodan*, *Metamorfoze istoriografice în post-stalinism*, *Consideraţii finale* şi *Bibliografie*.

Demonstrînd că în perioada comunistă relaţiile dintre istorie şi politică au devenit mult prea apropiate pentru ca cercetare trecutului să nu fie făcută cu intenţie ideologică, autorul a descris modalitatea în care, în diferite perioade, anumiţi istorici sau politicieni (cum ar fi Mihail Roller, Leonte Răutu sau Iosif Chişinevschi), aflaţi în poziţii centrale în sistemul politic, academic şi de învăţămînt, prin urmare fideli regimului, au impus subiecte de cercetare istorică, transformându-le în repere obligatorii pentru toată comunitatea ştiinţifică.

Pe de altă parte, ţinînd cont de faptul că politica nu influenţa în mod automat sau necondiţionat viaţa culturală, autorul a surprins mecanismele prin care intelectualii încercau să obţină bunăvoinţa puterii, participînd din plin la competiţia pentru ocuparea unor poziţii centrale, şi implicit, făcînd un joc convenabil regimului politic care îşi putea cîştiga „simpatizanţi" şi nu în ultimul rînd scriitori gata oricînd să abordeze temele istorice preferate de puterea politică.

E adevărat că lupta politică şi intelectuală nu a avut întotdeauna nevoie de argumente istorice, acestea ocupînd, în intervalul 1948-1960, poziţii secundare. Însă producţia istoriografică poate măsura, cel puţin pentru fiecare istoric angrenat în diseminarea temelor majore oficial acceptate, interesul intelectualilor pentru putere, nevoia acestora de a participa, chiar şi indirect, în conflictele generate de elita comunistă.

Tot în cărţile şi studiile acelei perioade, se regăsesc mai puţin analize sau reconstrucţii profesioniste, cît concepte ideologice explicate publicului larg, universitarilor şi cercetătorilor, discursul istoric acceptînd, aproape de bunăvoie, absorbţia sa de către discursul puterii. Astfel, teme ca internaţionalism/naţionalism şi lupta de clasă/armonie socială au dogmatizat imaginarul istoricilor, situînd producţia istoriografică în economia, omniprezentă a propagandei politice care se străduia să demonstreze că adevăratele valori umane au fost dezvăluite românilor de-abia după 1944. Chiar şi atunci cînd regimul politic a permis o liberalizare controlată a literaturii istorice, setul axiologic de concepte nu a fost îmbunătăţit, istoriografia românească, rămînînd mult în urma celei maghiare sau poloneze.

Emanciparea intelectuală, mai precis interesul pentru lumea culturi, tendinţele ideatice, metamorfoza valorilor spirituale, a constituit apanajul unui grup restrîns de istorici care nu

au reuşit să influenţeze direct cercetarea trecutului, restul rămînînd prizonierii unor teme tehnice, aride, instrumente perfecte ale unei camuflări profesionale şi etice.

BOGDAN MOŞNEAGU

RADU PĂIUŞAN, IONEL CIONCHIN, **O istorie a românilor din nord-estul Serbiei**, Timişoara, Editura Eurostampa, 2005, 314 p.

IDEM, **O istorie a românilor din Ungaria**, Timişoara, Editura Eurostampa, 2003, 414 p.

Semnalăm apariţia în spaţiul cultural al vestului României – e drept, la distanţă de doi ani de zile – a două contribuţii ale cunoscuţilor, pentru cei iniţiaţi, Radu Păiuşan şi Ionel Cionchin, consacrate unui domeniu mai puţin abordat de istoricii din ţara noastră – ne referim aici la românii trăitori pe Valea Timocului şi în estul Ungariei, în proximitatea graniţei cu România.

Cele două contribuţii, dintre care aceea consacrată românilor timoceni este o ediţie „revăzută şi adăugită“, aşa cum aflăm chiar de pe prima pagină, sunt, din anumite puncte de vedere, binevenite, mai ales dacă ele vor reuşi să penetreze extrem de acidul spaţiu istoriografic al Serbiei şi al Ungariei, deci exact acolo unde o istorie completă a minorităţii române încă nu s-a putut, deocamdată, a se scrie.

Cartea consacrată „românilor din nord-estul Serbiei“ este, în mare parte, o sumară trecere în revistă a unor momente cunoscute din istoria naţională, o istorie care începe – în opinia autorilor – de la existenţa limbii „valaco-pelasge“ (sic!), trece prin bătăliile Evului Mediu şi ajunge în perioada recentă, totul împletit cu elemente de istorie şi etnografie a românilor timoceni.

Cea mai interesantă parte a volumului o reprezintă *Mărturiile despre românii timoceni*, de fapt un colaj de documente *edite*, care pornesc din antichitate şi ajung aproape la zi şi care au fost în aşa fel alese încât să dea o notă de cursivitate problematicii cărţii. Acestea sunt binevenite în economia lucrării, deoarece ele sintetizează importanţa, locul şi rolul românilor timoceni în arealul pe care aceştia îl ocupă de secole şi, mai ales, ne arată nouă, celor de astăzi, cum o minoritate extrem de importantă din această parte a Europei – nerecunoscută de către autorităţile de la Belgrad – continuă a fi ignorată, în pofida oricăror evidenţe ale Istoriei.

În ceea ce priveşte volumul consacrat românilor din Ungaria, el este conceput în aceeaşi manieră eclectică – o istorie desuet-evenimenţială, combinată cu elemente de etnografie, folclor şi lingvistică – dar care are, totuşi, meritul de a contura un tablou relativ coerent al destinului comunităţilor româneşti aflate în câmpia Tisei, mai ales în perioada secolelor XVIII-XX.

Important ni s-a părut capitolul de *Anexe*, care, deşi alcătuit după acelaşi criteriu – relevarea celor mai importante surse *edite* referitoare la viaţa românilor din spaţiul supus analizei – încearcă să întregească o imagine cât mai concludentă a rolului şi importanţei prezenţei românilor în spaţiul Tisei.

Cele două contribuţii rămân interesante şi ele vor deschide, poate, noi orizonturi de abordare a unei problematici atât de complexe şi complicate cum este aceea a recuperării istoriei românilor aflaţi, la un moment dat, dincolo de hotarele statului român.

DAN LAZĂR

VLADIMIR TISMĂNEANU, **Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc**, Iaşi, Polirom, 2005, 415 p. Traducere din limba engleză de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, cu o postfaţă de Mircea Mihăieş.

Consumatorii de istorie contemporană din România şi, mai cu seamă, cei interesaţi de istoria comunismului românesc, au motive certe de satisfacţie după lansarea în limba română a lucrării lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, apărută în anul 2003 în Statele Unite ale Americii, la prestigioasa *University of California Press*.

Cunoscut înainte de 1989 prin prisma comentariilor cu privire la situaţia din România ultimilor ani ai lui Ceauşescu susţinute la *Radio Europa Liberă*, *Vocea Americii* sau *Radio France International* Vladimir Tismăneanu a devenit, după 1990, una dintre figurile marcante ale acelei părţi a *intelighenţiei* româneşti interesată în recuperarea trecutului recent al ţării, ocultat de ideologia comunistă atotcuprinzătoare. Din aceste motive, dar şi din nevoia, implicită, de „asanare" a vieţii publice din România postdecembristă, virusată de prezenţa la vârf a reprezentanţilor *vechiului regim*, cărţile, articolele şi studiile lui Tismăneanu au devenit, în scurt timp, *best-seller*, iar conferinţele sale - repere în efortul de identificare a căii optime pe care România trebuie să o urmeze pe calea integrării europene şi transatlantice. Volume precum *Condamnaţi la fericire. Experimentul comunist în România*, 1991, *Arheologia terorii*, 1992, *Ghilotina de scrum*, 1992; 2002, dar şi acelea care au drept subiect spaţiul Europei Răsăritene, cum ar fi *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, 1999, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, 1997, l-au „legitimat" pe profesorul de ştiinţe politice de la Universitatea Maryland drept *vocea autorizată* a fenomenului comunist şi post-comunist al acestei părţi a „bătrânului continent".

Din această perspectivă, cartea supusă analizei noastre era una aşteptată. Activitatea pe tărâm ştiinţific, dublată, în ultimul deceniu, şi de aceea de *om al cetăţii*, l-a „obligat" pe Vladimir Tismăneanu să purceadă la o atare întreprindere, mai ales că ultima viziune cu adevărat pertinentă asupra fenomenului comunismului românesc – fără a diminua cu nimic din meritele altor exegeţi – şi care a aparţinut lui Ghiţă Ionescu, la începutul anilor '60, necesita un nou unghi de abordare.

Facem două precizări: Tismăneanu nu este istoric, ci politolog, iar prin naştere a fost fiu de nomenclaturist. Cea din urmă postură – incomodă, fără doar şi poate, mai ales dacă detractorii pot a profita de ea – i-a adus suficiente avantaje, aşa cum de multe ori a mărturisit însuşi autorul, mai ales în ceea ce priveşte accesul la o educaţie *high-class*, pe care a ştiut cu măiestrie să o fructifice. În schimb, exilul voluntar în *Lumea Liberă* a demonstrat, odată mai mult, că fiii nu mai pot fi răspunzători de atitudinea părinţilor, mai ales atunci când pot dezavua, prin propria atitudine, întregul eşafodaj ideatic în care au fost crescuţi, la un moment dat.

Nefiind istoric în sensul *scolastic* al termenului, Vladimir Tismăneanu ne oferă, iată, o viziune proprie asupra unuia dintre cele mai incitante fenomene istorice care au marcat destinul societăţii româneşti postbelice, *fenomenul comunist*.

Am considerat necesare aceste consideraţii deoarece, în opinia noastră, ele completează natura intelectuală a unui autor care a reuşit să construiască o „lucrare fundamentală despre comunismul românesc" (Robert C. Tucker) şi despre care ne vom referi şi noi în rândurile care urmează.

Volumul cuprinde o *Introducere*, 7 capitole şi un *Epilog*, fiind însoţit, aşa cum stă bine oricărei lucrări de ţinută ştiinţifică, de o binevenită şi foarte utilă secţiune de *Anexe*, care are ca reper principal lista biografică a elitei conducătoare a Partidului Comunist Român. Maniera de tratare este una cronologică şi ea este, în opinia noastră, de bun augur, dacă avem în vedere ceea ce însuşi autorul şi-a propus: o *istorie* a fenomenului comunist din România.

De ce o istorie a comunismului românesc ? Aceasta este şi întrebarea pe care Vladimir Tismăneanu a dat-o drept titlu părţii de început a cărţii, ea fiind, evident, un pretext pentru răspunsul – de calitate – pe care acesta a dorit să îl ofere cititorului, dar şi sieşi. Lucrând la această carte „mai bine de un sfert de veac" (p. 23), Tismăneanu relevă faptul că, încă din anii 70, a fost obsedat „de episoadele misterioase din istoria comunismului şi fascinat de rivalităţile secrete, tenebroase (Hermann Keyserling a folosit aceeaşi expresie, după primul război mondial, în caracterizările asupra Europei de Sud-Est!) dintre membrii elitei comuniste româneşti, tăinuite şi distorsionate deliberat de autolaudativa, veşnic schimbătoarea şi imprevizibila linie a partidului" (p. 23). Mai mult, mediul familial în care acesta s-a format, marcat de etapele fundamentale din evoluţia comunismului european şi românesc, era el însuşi un izvor nesecat de „amintiri personale". Din aceste motive, atunci când a ajuns în Occident, Vladimir Tismăneanu a hotărât că scrierea unei istorii politice a comunismului românesc „era o obligaţie ce ţinea de preocupările ştiinţifice, dar şi una personală" (p. 24).

Sub raport metodologic, *Stalinism pentru eternitate* foloseşte o multitudine de mijloace de investigaţie. Produsul finit a devenit, astfel, „o combinaţie de analiză comparată de tip istoric, biografii culturale şi politice şi interviuri personale, orale sau prin corespondenţă" (p. 29). Lor li se adaugă, firesc, colecţiile de publicaţii ale PCR, rezoluţiile congreselor partidului, cuvântările şi scrierile politice ale lui Dej şi Ceauşescu, precum şi documentele de arhivă. În privinţa cercetării acestora din urmă – demers obligatoriu pentru orice autor serios – Tismăneanu a întâmpinat un veritabil *zid chinezesc*, justificat adeseori pueril şi fals-patriotic: documentele sunt în proces de sortare, urmează a fi mutate, s-au rătăcit sau nu sunt catalogate. Relaţiile personale ale autorului cu demnitari din cercul puterii, diferitele memorii adresate *la vârf*, precum şi alte stratageme pe care – iată, ne întrebăm retoric! – câţi dintre cei interesaţi le-ar fi putut folosi cu succes? i-au dat câştig de cauză tenacelui cercetător. Acesta a ajuns, de altfel, la o concluzie previzibilă, şi anume că „nici o istorie a PCR nu ar putea fi scrisă fără cercetarea atentă a acestor documente ascunse"; informaţiile preţioase confirmau, fără tăgadă, „natura conspirativă şi militantismul revoluţionar al elitei staliniste din România, lupta pentru putere, tratamentul brutal, manipulator, aplicat intelighenţiei, neîncrederea în orice strategie eretică sau liberală şi folosire naţionalismului, după 1963, ca ideologie legitimatoare" (p. 33).

Primul capitol al cărţii se intitulează *Înţelegerea stalinismului naţional. Moştenirea socialismului ceauşist.* El reprezintă, într-un anume sens, pretextul pentru cercetarea propriu-zisă a fenomenului comunist românesc, prin conturarea unui tablou în tuşe groase al regimului Ceauşescu, văzut retrospectiv, din 1989 spre 1965. Sunt aduse în discuţie concepte precum *stalinism antisovietic* – paradoxul este doar aparent! – *tiranie decrepită, comunism naţional şi stalinism naţional*, deci acele trăsături fundamentale care l-au identificat pe Nicolae Ceauşescu – alături de Enver Hoxha, n.n. – drept ultimul stalinist al Europei. Concluzia, *avant la lettre*? Din 1921 până în 1989, Partidul Comunist Român şi regimul ilustrat de acesta au fost de factură stalinistă, în diferite ipostaze, aşa cum însuşi titlul volumului doreşte, fără echivoc, să sugereze şi să convingă. „Conducătorii români nu au fost doar simpli naţionalişti. Ei au fost, înainte de orice altceva, stalinişti, după cum o arată ostilitatea lor specific stalinistă faţă de orice formă de proprietate privată şi decizia de a încheia colectivizarea agriculturii în ciuda condiţiilor potrivnice", distingându-se „prin cruzime, intransigenţă şi lipsă de scrupule" (p. 58).

Capitolul al II-lea este consacrat apariţiei şi evoluţiei mişcării comuniste din România interbelică. Intitulat *O sectă mesianică. Partidul Comunist Român în ilegalitate, 1921-1944*, el ar putea da naştere unor semne de întrebare cu privire le acurateţea formulării, ştiindu-se că PCR a fost scos în ilegalitate abia în decembrie 1924. Vladimir Tismăneanu acreditează ideea potrivit căreia partidul comuniştilor români era deja, „din punct de vedere practic", un „partid ilegal" (p. 79), acţiunile sale de după 1921 propulsându-l cu prisosinţă pe teritoriul infracţionalităţii. În ceea ce ne priveşte, socotim că scoaterea „de jure" în afara legii a acestuia trebuie privită cu maximă seriozitate şi evaluată în strânsă corelaţie cu filozofia politică a statului român, care condamnă exemplar, pe această cale, manifestările antinaţionale şi antistatale ale celor înregimentaţi în Partidul Comunist *din* România, aşa cum este cunoscută în perioadă gruparea.

Fără *background* politic consistent, deşi i s-au căutat de către istoricii de serviciu originile în mişcarea socialistă, apariţia partidului comunist este, pentru Tismăneanu, organic legată de revoluţia bolşevică din Rusia şi de teoria leninisto-troţkistă a revoluţiei mondiale. Deşi nu este nouă, explicaţia a fost validată de istorie şi rezistă ca atare. Ne-a atras atenţia însă relevarea caracterului mesianic, sectar, al atitudinii comuniştilor români. Ca orice grupare subversivă, şi aceasta a avut pretenţia deţinerii adevărului absolut, erijându-se în vârful de lance, în România, al „mişcării globale pentru distrugerea ordinii liberale şi înlocuirea ei cu un tip de democraţie presupus superior" (p. 73). Reliefarea caracterului cvasi-cosmopolit, în sensul etnic, al conducerii partidului, confiscarea de către alogeni a partidului „plăpumarului" Cristescu, precum şi acceptarea, fără rezerve, a tezelor Internaţionalei Comuniste reprezintă repere serioase pe care autorul le ia în calcul atunci când analizează prestaţia comuniştilor „români" în perioada supusă analizei. Sosirea Armatei Roşii pe teritoriul României, în 1944, va oferi formaţiunii politice „minusculă odinioară, suportul politic şi logistic de care avea nevoie pentru a se transforma într-un partid politic naţional important" (p. 106), conchide Vladimir Tismăneanu.

Perioada dintre 1944 şi 1948 a fost intitulată *Drumul spre puterea absolută. De la cvasimonarhie* (sic!) *la democraţie populară.* Ea anunţă, previzibil, mutaţiile radicale pe care societatea românească le va suferi odată cu instaurarea republicii populare, concentrându-se pe mecanismele preluării graduale a puterii de către PCR, cu sprijinul nemijlocit al forţelor de ocupaţie sovietice. Nu putea lipsi din demonstraţia autorului un fapt esenţial,

şi anume creşterea exponenţială a numărului de membri de partid după 23 august, de la circa 1.000 în preajma loviturii de stat, la 55.253 în aprilie 1945, aşa cum declara Iosif Rangheţ, şeful secţiei organizatorice a CC al PCR (p. 109). Sunt referiri interesante la politica de cadre a partidului, mai ales la linia trasată de către Ana Pauker – negată, ulterior, de aceasta – potrivit căreia partidul trebuie să crească cu orice preţ, prin „renunţare la datoria sacrosanctă de vigilenţă şi intransigenţă revoluţionare" (p. 109). Toţi liderii PCR, afirmă Tismăneanu, „erau perfect conştienţi de faptul că exista o nevoie disperată de a lărgi baza de mase a partidului. Cuvântările ţinute în acei ani de demnitarii stalinişti ai României arată cum se întreceau unii pe alţii pentru a sublinia rădăcinile populare adânci ale partidului şi pentru a mări aderenţa acestuia printre muncitori, ţărani şi intelectuali" (p. 110).

Din documentele de arhivă cercetate de autor rezultă, fără echivoc, faptul că strategia generală a partidelor comuniste din ţările ocupate de sovietici a fost coordonată de la Kremlin, iar PCR nu a făcut excepţie. Şi acesta a urmat cu stricteţe ordinele Moscovei pe calea cuceririi puterii absolute în România, după cum nu trebuie neglijate „elementele adiţionale" care au favorizat ascensiunea PCR: lipsa reacţiilor serioase occidentale, paralizia partidelor istorice, pusă în relaţie directă cu lipsa de atitudine a Vestului, folosirea de către comunişti, cu maximă eficienţă, a demagogiei politice. Ea a însemnat propagandă deşănţată împotriva PNŢ, PNL şi PSD, calomnii la adresa celor doi prim-miniştri numiţi de Palat – Rădescu a fost pur şi simplu demonizat – organizarea de ample şi repetate manifestaţii de stradă provocatoare.

Controlul asupra Parlamentului de după alegerile din noiembrie 1946 i-a radicalizat pe comunişti. Deşi inamicii politici fuseseră împinşi pe „poziţii marginale", prezenţa Monarhiei îi irită profund. În fond, arestarea lui Maniu şi dizolvarea PNŢ nu reprezentau decât avertismentul cel mai serios privitor la necesitatea restructurării din temelii a societăţii româneşti postbelice. Pentru Tismăneanu, aceasta a reprezentat „primul pas către dictatura proletariatului".

Deosebit de interesantă este analiza asupra caracteristicilor principale ale elitelor comuniste din România şi aceasta pentru că PCR întruchipa „o sectă revoluţionară: fundamentalist în credinţa sa, opunându-se oricărei forme de erezie sau gândire critică, militarist, extrem de disciplinat, conspiraţionist, ascetic, milenarist şi neînduplecat doctrinar" (p. 117). Trei centre de putere s-au profilat în sânul partidului, până la 23 august: *Comitetul Central* – condus de Ştefan Foriş, *Centrul din închisori*, cu Gheorghiu- Dej drept lider şi *Biroul pentru Emigranţii Români* de la Moscova, cu Ana Pauker în frunte.În spatele acestora se vor grupa, în funcţie de interese, ceilalţi lideri comunişti. Divizarea i-a convenit lui Stalin, întrucât a putut miza, la un moment dat, pe aripa cea mai dinamică şi mai motivată revoluţionar.

Oricum, la începutul anului 1948, elita partidului cuprindea „grupuri eterogene care se suspectau reciproc şi care aveau experienţe de viaţă diverse. Toate aceste grupuri erau însă gata să sprijine internaţionalismul stalinist" (p. 127). Vladimir Tismăneanu dezavuează ideea potrivit căreia ar fi existat „două partide" – unul interior şi unul exterior – aceasta fiind produsul „şcolii de falsificare", conform celebrei expresii troţkiste, a lui Nicolae Ceauşescu.

Capitolul al IV-lea al cărţii se ocupă de perioada numită de autor *Stalinismul dezlănţuit, 1948-1956*. Ca şi în restul Europei ocupate de sovietici şi în România partidul s-a

preocupat de stabilirea de sisteme monopoliste, monopartinice, bazate pe dogmele ideologice izvorâte din interpretarea pe care I. V. Stalin a dat-o bolşevismului. Mai mult, liderii „au pus în aplicare cu entuziasm acest plan, transplantând şi chiar accentuând caracteristicile sistemului totalitar de tip sovietic" (p. 145).

Ca obiective, PCR – PMR din 1948 – şi-a propus transformarea economiei într-una planificată de la centru. Naţionalizarea şi dezvoltarea draconică a industriei grele au rupt echilibrul fragil al vechii economii interbelice, supunând populaţia la un efort continuu şi la grave lipsuri materiale. În agricultură s-a declanşat procesul de colectivizare, urmând ca proprietatea privată să fie abolită. Ţărănimea, pe care bolşevicii au dispreţuit-o profund, „era o clasă reacţionară care trebuia să fie reeducată într-o comunitate socialistă" (p. 146). Al doilea segment – în opinia lui Vladimir Tismăneanu – pe care comuniştii români l-au atacat a fost cel al distrugerii complete a societăţii civile şi înregimentarea vieţii intelectuale şi a culturii. „Teroarea aleatorie", inaugurată încă din 1945, a avut drept scop deteriorarea relaţiilor interumane şi insinuarea unui „sentiment universal de teamă", iar represiunea anilor 50 a reprezentat încununarea acestui tip de viziune politică.

Urmând cu fidelitate evoluţia partidului bolşevicilor ruşi şi PMR a purces, pe fondul rupturii dintre Josip Broz Tito şi Stalin, la întărirea vigilenţei revoluţionare faţă de proprii membri. În opinia autorului, „cu cât un partid comunist era mai marginal şi mai puţin reprezentativ din punct de vedere istoric, cu atât era mai profund sectarismul acestuia. Cazul partidului românesc constituie un exemplu perfect" (p. 149). Rând pe rând, Lucreţiu Pătrăşcanu, Vasile Luca, Teoharie Georgescu sau Ana Pauker – ca să citām doar exemplele clasice – vor fi eliminaţi definitiv din viaţa de partid, urmându-se cu fidelitate reţeta patentată cu atâta succes în Uniunea Sovietică a deceniului al patrulea. Este evident că Vladimir Tismăneanu analizează aceste cazuri, iar în ceea ce-l priveşte pe Lucreţiu Pătrăşcanu „verdictul" său este necruţător: avem de-a face cu „unul dintre cele mai dezgustătoare episoade din istoria comunismului românesc" (p. 151). Ne-a surprins, totuşi, lejeritatea cu care Tismăneanu trece peste un amănunt semnificativ: dincolo de anumite calităţi umane şi intelectuale incontestabile, mult peste „media" activiştilor vremii şi pe care Pătrăşcanu le-a probat cu prisosinţă, acesta a girat, din 1945, Ministerul Justiţiei, un minister-cheie, direct responsabil de inaugurarea terorii politice din România. Faptele trebuie analizate în toată complexitatea lor.

În ceea ce priveşte destinul celor trei cominternişti, acesta este reliefat din perspectiva a ceea ce partidul numise, la vremea respectivă, problema „fracţionismului". Atât Vasile Luca, cât şi Teoharie Georgescu sau Ana Pauker – *Pasionaria din Balcani* – se înscriu – ca şi André Marty în Partidul Comunist Francez sau Heinrich Brandler în cel german – pe linia luptei disperate a grupului din care fac parte pentru câştigarea binecuvântării Kremlinului, folosindu-se, în acest scop, de un întreg arsenal de mijloace şi atitudini. „Nimeni nu putea ignora un lucru fundamental, şi anume faptul că deciziile ultime în privinţa epurărilor din partidele conducătoare din ţările-satelit erau luate de Kremlin, în principal de către Stalin", conchide Vladimir Tismăneanu (p. 160).

Capitolul al V-lea se intitulează *Undele de şoc ale Congresului al XX-lea al PCUS, 1957-1960*. Moartea lui Stalin, în martie 1953, a produs, după un moment de confuzie, un nou climat politic, definit drept „dezgheţ" sau „noul curs". România nu face excepţie. În Europa Răsăriteană se caută „modele socialiste alternative", apare tentaţia „socialismului democratic". Pentru Vladimir Tismăneanu, interstiţiul este unul extrem de agitat, întrucât

Dej şi echipa sa au trebuit să facă faţă şi să se plieze unor noi realităţi, din care lipseşte mentorul lor, Stalin, ale cărui metode fuseseră dezavuate de către Nikita Hruşciov la Congresul PCUS din februarie 1956 şi în care apare prima mare criză a sistemului, Revoluţia anticomunistă maghiară din toamna aceluiaşi an.

Deşi „consternat" de cele auzite la Congres la adresa mentorului său, Dej a supravieţuit politic, dând dovadă de un real spirit de conservare, atunci când s-a pus, cu toată energia sa, în slujba condamnării şi înăbuşirii revoluţiei din Ungaria. Câştigând, iarăşi, bunăvoinţa Moscovei, Gheorghiu-Dej s-a plasat „într-o poziţie avantajoasă pentru confruntările de culise cu conducerea hruşciovistă" (p. 193). La Plenara din iunie-iulie 1957, Dej a îndepărtat şi pe ultimii adversari autentici din partid, prin eliminarea grupului „fracţionist" şi intelectualist al lui Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu. „În mai puţin de cinci ani, România, cândva satelitul cel mai loial al Uniunii Sovietice, s-a transformat într-un aliat rebel, iritant chiar", susţine Vladimir Tismăneanu.

Un moment aşteptat al cărţii este cel consacrat *Opoziţiei faţă de hruşciovism. Gheorghiu-Dej şi apariţia comunismului naţional, 1960-1965.* Ultimii ani de viaţă ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej coincid, în istoria României comuniste, cu ceea ce exegeţii perioadei au numit apariţia „comunismului naţional". Antinomică prin ea însăşi, sintagma a făcut carieră, ea fiind preluată de majoritatea istoricilor şi politologilor şi s-a vrut *reprezentativă* pentru noua orientare în plan intern – cu reflectare internaţională – a regimului comunist din România. „De fapt, conducerea comunistă română a reuşit, cu deosebit succes, să-şi construiască o platformă a antidestalinizării în jurul conceptelor de *industrializare, autonomie, suveranitate* şi *mândrie naţională*" (p.205), Vladimir Tismăneanu acreditând ideea potrivit căreia „firul roşu" al esenţei staliniste a regimului instaurat în România la 30 decembrie 1947 poate fi urmărit, nestingherit, deşi în alţi parametri, pe toată durata prezenţei lui Dej în fruntea României. Argumentele nu par să lipsească. Chiar dacă, în diverse reuniuni ale partidelor frăţeşti românii par a susţine, în continuare, linia hruşciovistă şi critică, de pildă, programul de „autogestiune" iniţiat de iugoslavi şi care este perceput ca un pericol pentru unitatea doctrinei comuniste, Gheorghiu-Dej nu ezită să afirme – conform arhivelor partidului – că PMR se maturizase şi că „relaţiile dintre ţările socialiste trebuiau să fie guvernate de principiile egalităţii depline şi ale independenţei naţionale" (p. 206). În opinia noastră, afirmaţia nu pare să susţină exemplar, din perspectivă cel puţin semantică, teza continuării, pur şi simplu, a liniei staliniste. Aceasta dezavua, se ştie, tocmai acele principii precum „egalitatea deplină" şi „independenţa naţională". Este posibil, însă, ca ecuaţia să fie pusă în alţi termeni: în măsura în care Hruşciov este acceptat ca un „antistalinist", Gheorghiu-Dej este, la sfârşitul carierei sale, „stalinist". Întrebarea este: au fost, cu adevărat, Nikita Sergheevici Hruşciov şi aparatul său, „antistalinişti"? Ar putea fi chestionaţi, de pildă, retoric, supravieţuitorii *staff*-ului Administraţiei Kennedy.

Pentru Dej, pretextele oferite de disputa sino-sovietică – în subsidiar de cea sovieto-albaneză – au fost suficiente pentru ilustrarea noului rol al României pe scena relaţiilor dintre ţările socialiste; aceasta nu l-a împiedicat, pe acelaşi Gheorghiu-Dej, să profite din plin de disensiunile iugoslavo-albaneze şi să perfecteze, în 1964, acordul privind realizarea celui mai important şantier hidroenergetic din Europa, la vremea respectivă, viitoarea hidrocentrală de la Djerdap-Porţile de Fier. Iniţiativa are explicaţii care rezidă în controversele româno-sovietice din 1962-1963 privitoare la integrarea economiilor est-europene cu cea sovietică. Propagandiştii regimului au iniţiat o amplă campanie îndreptată împotri-

va presiunilor „Planului Valev" asupra României şi, „ca urmare, au reuşit să creeze o nouă imagine a PMR, care apărea ca exponentul intereselor naţionale româneşti împotriva planurilor Moscovei de a transforma România într-un hinterland agricol al blocului sovietic" (p. 215).

În acelaşi timp, România a manifestat un interes vizibil pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu lumea occidentală.. Ea nu este nicidecum „o protagonistă", o *rara avis* a lumii răsăritene. A procedat, cu rezultate autentice în nivelul de trai şi al mobilităţii populaţiei, mai înainte, Iugoslavia lui Tito. Totuşi, în cazul particular al României, fost satelit credincios al Moscovei, iniaţiativa era una demnă de luat în seamă. Vizitele lui Gheorghe Gaston Marin, viceprim-ministru, în Statele Unite, în 1962 şi 1963 sunt ilustrative. „Naţionalizarea ideologică", după expresia lui Brzezinski, „le-a permis comuniştilor români să recupereze energiile sociale latente şi să dezvolte un anumit sentiment de legitimitate politică pentru prima dată în istoria lor" (p. 219), afirmă Vladimir Tismăneanu. Eliberarea prizonierilor politici din închisori şi din locurile de deportare, precum şi „unda verde" dată de partid în ceea ce priveşte recuperarea trecutului cultural al românilor – chiar dacă în limite stricte – au părut suficiente regimului. Fără să-şi asume niciodată rolul direct în procesul de subjugare a ţării la cârma bolşevismului şi la distrugerea fibrei naţionale a poporului pe care a pretins că îl reprezintă, Gheorghiu-Dej a murit, în martie 1965, fără ca aceste chestiuni fundamentale să fi fost – din proprie voinţă- clarificate. „Din moment ce Gheorghiu--Dej nu a avut timp să-şi desemneze succesorul, decizia a fost luată de către membrii Biroului Politic, dintre care cei mai influenţi erau Maurer şi Bodnăraş, şi, în măsura în care putem stabili astăzi, ei au decis să-l susţină pe Ceauşescu, şi nu pe Drăghici, brutalul şi nemilosul şef al Securităţii, sau pe mediocrul şi dogmaticul stalinist Apostol" (p. 222), conchide autorul.

Capitolul al VII-lea al cărţii lui Vladimir Tismăneanu are în vedere *Comunismul dinastic al lui Ceauşescu, 1965-1989*. După cum elocvent sugerează însuşi titlul ales, autorul analizează ultimul interstiţiu din evoluţia societăţii socialiste româneşti şi care coincide, de fapt, cu prăbuşirea sistemului instaurat la 30 decembrie 1947. Perceput chiar de la instalarea sa în fruntea partidului „ca un rebel", Nicolae Ceauşescu va reuşi contraperformanţa ca, în mai puţin de un deceniu, să spulbere toate aşteptările populaţiei României şi ale Occidentului cu privire la sinceritatea demersurilor sale. În primii ani ai deţinerii puterii, Ceauşescu a mimat, cu talent autentic, credinţa în linia trasată de către Gheorghiu-Dej. Astfel, „mitul *comunismului naţional* românesc, avându-l pe Ceauşescu drept simbol al contestării dominaţiei Moscovei în Europa Centrală şi de Est, se construia cu rapiditate" (p. 223). În realitate, Nicolae Ceauşescu era deziluzionat de URSS. Pentru el, ca şi pentru Enver Hoxha, Mao, Walter Ulbricht, sau Mátyás Rákosi, criticile la adresa lui Stalin şi minimalizarea acestuia chiar şi după debarcarea lui Hruşciov, ameninţau unitatea lumii comuniste. Se pare că numai iniţiativele *neortodoxe* din politica externă a României „au contribuit la atenuarea percepţiilor occidentale cu privire la represiunea internă în creştere" (p. 224), sugerează Vladimir Tismăneanu. La scurtă vreme de la preluarea puterii, dar cu siguranţă după Congresul al XI-lea al PCR, „personalitatea conducătorului României se modelase după un tipar stalinist dur, iar stilul său politic era caracterizat în cea mai mare parte de valorile şi metodele culturii politice staliniste". Ceauşescu căpătase „statutul de faraon comunist, de semizeu infailibil a cărui vanitate părea fără margini" (p. 225).

Foarte interesantă este teza lui Tismăneanu privitoare la mai vechea problemă a lipsei de legitimitate a PCR, pe care Ceauşescu a simţit-o, la rândul său, şi ca pe o problemă personală. Specialişti în arta mistificării, propagandiştilor nu le-a fost greu să confişte istoria recentă a României, pretinzând că PCR reprezintă „cele mai sacre valori naţionale". „Prin această substituire frauduloasă, Nicolae Ceauşescu s-a remarcat ca un maestru în arta manipulării şi i-a întrecut pe mentorii săi stalinişti în viclenie cinică şi ipocrizie" (p. 226), este de părere autorul. Astfel, omul care acceptase cu detaşare politica antiromânească a Cominternului şi s-a manifestat ca *soldat credincios al partidului* în cele mai sinistre campanii staliniste – colectivizarea, un exemplu! – a pozat, după 1965, în „apostolul românismului şi a încercat să inventeze o versiune proprie de comunism naţional" (p. 226). Mai mult, din moment ce faptele eroice lipseau cu desăvârşire din trecutul personal – a se vedea, dintr-o anume perspectivă şi prin comparaţie, cazurile lui Tito, Hoxha sau chiar Mao, n.n. – „Ceauşescu a pus bazele unui cult al personalităţii ce avea drept scop să creeze o legătură între acţiunile sale şi cele ale voievozilor medievali şi ale conducătorilor traco-daci care au sfidat Imperiul Roman" (p.227), opinează Vladimir Tismăneanu.

Foarte interesantă este demonstraţia pe care autorul cărţii o face asupra acţiunilor lui Ceauşescu de discreditare a adversarilor săi. Dezavuând practicile lui Dej şi ale acoliţilor lui din perioada anilor 50 şi reabilitând memoria lui Pătrăşcanu – Plenara din aprilie 1968- Nicolae Ceauşescu a pozat „în inocenţa personificată, a cărui implicare în crimele recunoscute şi condamnate în acel moment era negată cu fermitate" (p. 234).

În ceea ce priveşte condamnarea invaziei din Cehoslovacia – clipa astrală a lui Ceauşescu – Tismăneanu pune punctul pe i. Regimul comunist a condamnat doar invazia asupra unui stat suveran, poziţie dragă noii orientări a României, dar nu a a schiţat nici un semn de solidaritate cu orientările noi de la Praga. „Atunci când un grup de intelectuali a publicat [...] *Manifestul celor două mii de cuvinte*, presa strict supravegheată de la Bucureşti a ignorat complet acest apel pentru un pluralism accentuat în cadrul sistemului". Pentru Tismăneanu, „solidarizarea cu Dubcek a fost determinată de respingerea comună a pretenţiilor imperialiste ale URSS şi nu pe afinităţi în privinţa politicii interne" (p. 237).

O caracteristică fundamentală a regimului ceauşist a constituit-o *cultul personalităţii*. Începând cu anii 80, cultul dezvoltase forme fără precedent şi de necrezut pentru o ţară europeană, depăşind cu mult accentele timide, acceptate tacit, de la începutul anilor 70. Această formă de adulare fusese experimentată cu succes în Uniunea Sovietică condusă de Stalin şi preluată cu entuziasm de China lui Mao sau de Coreea de Nord. În Europa, pentru majoritatea opiniei publice, ceea ce s-a dezvoltat în România era de neînţeles. Foarte puţini europeni aveau cunoştinţă, însă, de ceea ce se petrecea în Albania, unde cultul personalităţii lui Enver Hoxha se manifesta la cote paroxistice, cu mult peste ceea ce chiar culturnicii români, Ceauşescu însuşi, puteau să conceapă. Din acest punct de vedere, din păcate neanalizat de Tismăneanu, România a fost traumatizată, cu siguranţă, mai puţin. Raportat la *statele frăţeşti*, România a experimentat însă un model unic, de un grotesc greu cuantificabil şi la care au participat, cu foarte puţine excepţii, toate segmentele societăţii româneşti. Cu toate acestea, „confruntaţi cu o represiune crescândă, cu o conducere defectuoasă a economiei şi cu o paralizie socială şi politică, românii aveau de ales între exilul intern – supravieţuire tăcută în patria lor – şi emigrare" (p. 252), este de părere Vladimir Tismăneanu.

Poate cea mai bună dovadă a spiritului stalinist al lui Ceauşescu o constituie prezenţa lui Mihail Sergheevici Gorbaciov la Kremlin, începând cu anul 1985. Venirea acestuia la putere a fost evenimentul cel mai puţin dorit de Nicolae Ceauşescu. El s-a aliat cu stâlpi ai brejnevismului precum Honecker, Jivkov sau Husák. Toţi au înţeles „că politica sovietică urma să afecteze statutul precar al secretarilor generali îmbătrâniţi şi compromişi din Europa de Est" (p. 262). Pentru Ceauşescu, Gorbaciov era „deviaţionistul", iar politica sa un atentat la puritatea doctrinei comuniste. Dispariţia violentă a regimului personificat de Nicolae Ceauşescu, în decembrie 1989, îşi are, din acest punct de vedere, propriile explicaţii. Moştenirea? Ceauşescu „a abuzat de retorica leninistă într-o asemenea măsură, încât a devenit imposibil chiar şi pentru cei care au rămas loiali dogmelor vechii credinţe să admită acest lucru fără riscul de a fi dispreţuiţi şi ridiculizaţi" (p. 267), este de părere Vladimir Tismăneanu.

Epilogul cărţii, intitulat, sugestiv, *Viaţa de apoi a PCR. Ce s-a intâmplat cu membrii de partid? 1989-2000* se constituie într-o interesantă incursiune în istoria postdecembristă a României, în măsura în care se acceptă ideea că în sânul fostului partid comunist nu a existat „nici o facţiune luminată, orientată spre reforme, care să negocieze tranziţia" (p. 269). De aici, dificultăţile uriaşe care au marcat evoluţia societăţii româneşti spre postcomunism, ulterior, spre capitalism, marcate de o profundă criză identitară şi ideologică. Ce este *stânga* în România, ce reprezintă *dreapta*, iată tot atâtea întrebări care nici astăzi nu şi-au găsit, pe deplin, răspunsuri pertinente şi mulţumitoare.

Partea de *Anexe* o găsim excelentă şi binevenită. Câţi dintre cititorii de astăzi ştiu cu adevărat cine au fost Ecaterina Arbore, Petre Borilă, Marcel Pauker, Grigore Preoteasa, sau Leonte Răutu? Pe lângă Petru Groza, Lucreţiu Pătrăşcanu, Gheorghe Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceauşescu şi ei – ca mulţi alţii – au fost devotaţi cauzei partidului, contribuind, într-o formă sau alta, la triumful unei ideologii şi al unui regim care a scos România, pentru jumătate de secol, de pe orbita normalităţii. Şi din aceste motive, biografia lor merită să fie cunoscută, de această dată prin intermediul cărţii lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc.*

DAN LAZĂR

ANDI MIHALACHE, **Pe urmele lui Karl Marx: studii despre comunism şi consecinţele sale**, Iaşi, Editura Alfa, 2005, 243 p.

Andi Mihalache este un tânăr istoric ieşean, cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi, specializat pe istoria culturii, istoriografia comunistă, dar având şi contribuţii importante în analiza manifestărilor din spaţiul public al secolului XIX. Aceste preocupări au fost concretizate prin numeroase studii, eseuri sau note publicate în reviste de specialitate, în presă sau volume colective. În ultimii ani, istoricul ieşean, care a beneficiat de burse şi stagii de specializare în Ungaria şi Germania, a coordonat volumele tematice *Comunismul în România: ideologie, întemeieri, dileme* şi *Discursul istoric la început de secol şi de mileniu*. Teza de doctorat, publicată în volum sub titlul *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"* (Bucureşti, Editura Albatros, 2003), repre-

zintă un studiu atent al discursului istoriografic din perioada 1948-1965, limbajul puterii fiind urmărit şi decriptat din perspectiva confruntărilor politico-ideologice.

Lucrarea aceasta, pe care o prezentăm, ar fi meritat o vorbă de recunoştinţă, cum se întâmplă adesea în lumea academică. O deficienţă de comunicare ori, mai degrabă, de atingere de sensuri şi de inevitabile orgolii a făcut ca volumul de faţă să nu primească, până în momentul la care scriem aceste rânduri, cuvintele frumoase pe care, credem cu tărie, i se cuvin din plin. Ceea ce Andi Mihalache ne propune sub titlul *Pe urmele lui Karl Marx* sunt studii care, cu o anumită îndreptăţire, pe piaţa cărţii din Europa Occidentală ar fi constituit un volum căutat, şi încă unul gustat atât de mediul academic, cât şi de publicul larg. Primul ar fi receptat intenţiile autorului, acelea de a induce cercetătorului avizat chestiunea tipului de metodă/sursă utilizată, interpretările multiple ale textelor epocii, analiza fină de discurs, interdisciplinaritatea ca fenomen indispensabil, astăzi, istoricului, dar şi lucrul cu instrumentele sofisticate ale memoriei colective, istoriei culturii sau ideologiilor politice. Pentru publicul iubitor de istorie recentă, această apariţie ar fi însemnat un alt mod de a se raporta la trecutul apropiat, la vecinătatea unei culpe, pe care, poate nu întâmplător, am numi-o colectivă.

Abordarea pe care autorul o propune este mai puţin uzitată în breasla din care facem parte, aşa cum afirmă chiar Andi Mihalache în debutul volumului, în *Argument*: „...în paginile care urmează, cultura politică a comunismului este abordată prin prisma unor lecturi mai puţin vizitate astăzi, eu preferând ştiinţelor politice teoria literară, estetica, fenomenologia“ (p. 8). În continuare, istoricul ieşean pledează pentru o analiză critică a trecutului şi nu doar o reprezentare cu accente moraliste, o frontieră necesară între analiza la rece şi condamnarea sistemului totalitar. Şi mai mult, Andi Mihalache continuă apreciind că „a exagera dimensiunea etică a interpretării istoriografice înseamnă să scriem o istorie contrafactuală, să aplicăm trecutului judecăţile prezentului, să judecăm actorii vremii în funcţie de grile valorice şi mai ales de informaţii tardive, inaccesibile lor“ (p. 9). Oniniile noastre, însă, nu converg în aceeaşi direcţie. Nu ne paşte, credem, pericolul contrafacerii trecutului, însă riscăm mult să asistăm la reabilitarea sistemului, să fim martorii „reconvertirii“ unor indivizi odioşi.

Volumul reuneşte articole şi studii împărţite în trei capitole distincte: „Portrete“, „Practici“ şi „Posterităţi“. Prima parte este deschisă de studiul *Ştiinţă, mit şi autobiografie în gândirea lui Karl Marx*, o incursiune interesantă şi savuroasă despre viaţa, scrierile şi, iată o desluşire necesară, miturile utopiei marxiste. Din datele de natură biografică, reţinem constatarea că, alături de accentele antisemite, Karl Marx mainifesta şi o „ură de sine a burghezului“: „Autorenegându-se atât în plan familial cât şi în cel comunitar, recrea, în regie proprie, mitul evreului rătăcitor. Certându-se cu Dumnezeul părinţilor săi îşi oferea, astfel, posibilitatea de a se prezenta ca dezrădăcinat şi revoluţionar, ca exilat de profesie şi conştiinţă negativă a epocii sale“ (p. 27). Autorul identifică câteva din sursele de inspiraţie ale lui Marx, arătând că teoria luptei de clasă nu i-a aparţinut, realmente, acestuia, ci lui Francois Guizot (*Istoria civilizaţiei în Europa*, 1828). În aceeaşi măsură, fascinante par şi detaliile din biografia celui pentru care, apreciază Mihalache, munca a fost mereu prea dăunătoare pentru fiinţa sa, de vreme ce a trăit din stipendiile de la părinţi sau alte venituri de la Fr. Engels. „Între sănătatea lui (a lui Marx, n. A. Muraru) tot mai şubredă şi ideea prăbuşirii inevitabile a capitalismului existau, de asemeni, evidente complicităţi“ (p. 32), remarcă importantă pentru evoluţia şi chimia ideilor marxiste. Karl a ales proletarul, omul

fără rădăcini, pentru că acesta era capabil să producă o prăbuşire a sistemului capitalist. Pe de altă parte, autorul scrie că milenarismul pe care l-a propagat Marx este unul radical, urmărind distrugerea totală a lumii pentru a fi demarată reconstrucţia. Autorul a identificat, de asemenea, miturile pe care comunismul le-a recuperat prin gândirea lui Karl Marx – mitul izbăvitor şi al celui Drept sau lupta finală dintre Bine şi Rău.

Articolul *Miron Constantinescu – breviar biografic* se vrea o analiză prospografică a personalităţii celui care a făcut parte din elita conducătoare a Partidului Comunist Român. Sociolog modelat la şcoala lui Dimitrei Gusti, Constantinescu a fost un intelectual marxist care a îmbrăţişat curentul, ca mulţi alţii, în ipostaza sa idealistă. Membru în tinereţe al Uniunii Tineretului Comunist, acesta a reuşit să se impună în echipa lui Gheorghiu-Dej, devenind după 23 august 1944 redactorul-şef al *Scânteii* şi membru al Biroului Politic. Prieten bun cu Silviu Brucan, Miron Constantinescu a fost cel care a organizat plenara care a consimţit decesul politic al Anei Pauker (1952), aruncând întreaga vină a recrutărilor din 1944-1945 asupra acesteia, deşi amândoi fuseseră implicaţi în acea campanie. A condus chiar comisia care se ocupa de condamnarea celor epuraţi. Îndepărtat în 1956, Constantinescu a devenit în acei ani, chipurile, un apărător al oamenilor de cultură (Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Constantin Daicoviciu, C.C. Giurescu, Ion Barbu), al intelectualilor loviţi sau marginalizaţi de figuri ca Leonte Răutu sau Mihai Beniuc. Către finalul studiului, autorul afirmă cu dreptate că Miron Constantinescu „Nu a înţeles, pentru moment, că *derusificarea*, abia schiţată în 1956, nu anunţa destalinizarea ci *desatelizarea*" (p.50). Miron Constantinescu a fost şi un susţinător înfocat al modului de producţie asiatic, teoretizat de Marx, dar ascuns şi uitat de practicienii marxismului. Teza lui era agreată în anii 1965-1971, dar când strategia naţionalistă a fost adoptată, aceasta nu mai era de mare interes.

Pasionat de literatură, dar mai ales de discursul ideologic, Andi Mihalache a conceput studiul *Arghezi, poezia şi politica* pornind de la maleficul articol al lui Sorin Toma, *Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei* (*Scânteia*, 5 ianuarie 1948) ce impunea deja realismul socialist în literatură. Tolerarea scrierilor lui Arghezi, ne conduce autorul spre o judecată decopertată de înţelesurile oficiale, de până în 1947 era explicabilă prin nevoia de demascare de mai târziu. Arghezi a fost preferat altor poeţi tocmai pentru că noua orânduire cunoştea foarte bine deviaţiile, drumul sinuos pe care publicistica / articolele sale politice îl străbătuseră de la Primul Război Mondial încoace (condamnat la închisoare pentru colaboraţionism în vremea Marelui Război, apropiat al cercurilor stângiste, (anti)monarhist în funcţie de conjuctură, etc.). Arghezi a fost şi eroul unei arestări în 1943, arestare revendicată de autorităţile române, dar şi de Gestapo. Atacurile împotriva sa au venit, în special, din partea lui Sorin Toma, fiul celui care avea să fie încoronat ca poetul oficial al acelor vremuri – A.Toma. În acelaşi timp, obedienţa sa de după 1953 a dovedit faptul că presiunile pentru (re)orientarea sa artistică reprezentaseră pentru comunişti o carte câştigătoare. Aşadar, în final, Arghezi a îmbrăţişat ideologia oficială, desigur trecând prin „experienţele iniţiatice" inerente: călătoria în URSS, volumele propagandistice etc. Remarca lui Andi Mihalache din final ni se pare mai mult decât îndreptăţită: „Ştiută fiind disponibilitatea lui Arghezi faţă de comenzile politicului *nu s-a dorit distrugerea, ci numai disciplinarea, reeducarea poetului*" (p.70).

Unul dintre studiile cele mai reuşite ale volumului are în centru Războiul Rece şi pe unul dintre actorii săi, *Hruşciov sau negocierea ludică a legitimităţii*. La început, autorul a

inserat câteva opinii despre teoria jocului, integrând reţeta hruşcioviană, pentru care Războiul Rece a constituit o imitaţie a jocului şi nicidecum un joc în sine. Nikita Hruşciov a adus din lumea spectaculoasă a circului ideea de acrobaţie (clowning), şi de aici surpriza şi contrastul, iar mai apoi râsul. Dar, avertizează Andi Mihalache, clowningul politic este, înainte de toate, un comic de impostură (minciuna cu succes). Descrierea autorului pare foarte aproape de realitate, mai ales dacă urmărim discursul hruşciovist şi comportamentul liderului sovietic în anii de încrâncenare ai Războiului Rece: „...Hruşciov a fost un produs al mass-mediei, un articol de consum, dar şi un exponent al sistemului sovietic, conştient de eventualitatea erodării sale pe o singură coordonată, cea represivă" (p. 84). Noutatea pe care a adus-o Hruşciov la nivelul conducerii politice ţinea mai degrabă de imaginea sa decât de schimbările politice reale. Spre deosebire de răceala, obtuzitatea şi încrâncenarea lui Stalin, Hruşciov propunea o altă imagine a liderului sovietic: una mai umană, mai apropiată de familia sa, mai domestică. Hruşciov, notează istoricul în final, a jucat foarte bine rolul *păcălitului păcălit*, a celui care a intrat în pielea liderului sovietic care mimează reformarea sistemului, deşi e convins (şi nici nu-şi doreşte) că e incapabil să facă acest lucru. A devenit chiar, prin acceptarea demiterii, un prizonier al sistemului, legitimându-l.

Despre represiune, mizeria utopiei şi ideologie comunistă vorbeşte a doua parte a volumului (*Practici*), care se deschide cu articolul *P.C.R., de la ideologia terorii la practica represiunii (1944-1947)*. Terorismul şi represiunea au fost utilizate de guvernul Petru Groza, legitimând preluarea puterii şi apărarea partidului, punându-se totodată accent pe complexul „cetăţii asediate", vorbindu-se mereu de huligani, de război, de violenţe, de stări conflictuale. Specialist în decriptarea discursului totalitar, Andi Mihalache susţine că limbajul propagandistic descalifica adversarul din punct de vedere moral şi determina în conştiinţa publică ideea că dialogul nu mai este necesar. Comuniştii nu-şi recunoşteau acţiunile criminale, dar gesturile oficiale, cum erau procesele politice (teroarea de stat) erau intens mediatizate. Spre exemplu, studiul examinează situaţia Regelui Mihai, „captiv" după 23 august 1944. Pentru pregătirea populaţiei în vederea îndepărtării Regelui de pe tron şi a abolirii monarhiei, comuniştii au utilizat o formă mai simplă a propagandei: zvonurile. Un mijloc extrem de abil care face invizibilă identitatea autorilor. Capturat şi arestat, spune autorul, Regele Mihai devenea „*echivalentul nul* al statului" (p. 126).

Stalinism şi ideologie naţională. Mobilurile unei convertiri examinează cu atenţie cadrul perfid în care s-a produs (pseudo)tranformarea ideologică a Partidului Comunist. În vremea lui Dej, Partidul a rămas la discursul justiţiar, războinic şi la „marea" istorie a Partidului Comunist. În mod corect judecă fenomenul cercetătorul ieşean când afirmă că „Noul patriotism partinic (începutul anilor 60) va fi valorificat de Ceauşescu: o ideologie naţionalistă care, practic, *dicta* reconcilierea românilor cu un partid autoinvitat în istoria lor" (p. 136). În câţiva ani, chiar şi caracteristica fundamentală a partidului s-a modificat: de la o atitudine *exclusivist-elitară* a PMR, Ceauşescu şi ideologii săi au imaginat un PCR ca *un partid de masă*. Alte trăsături pe care comunismul naţionalist le-a născut au fost identitatea rurală sau alăturarea dintre Partid, Stat şi Naţiune.

Apropierea ideologiei ceauşiste de utopie a fost constatată prin existenţa câtorva trăsături: „fetişizarea muncii, confuzia între real şi posibil, autosuficienţa liberă de orice determinări externe, reducţia la o tipicitate strict controlată, insularismul, anacronismul deliberat" (p. 148). Aceste concluzii sunt rezultatul cercetării intitulată *Ceauşescu şi tentaţiile utopiei*. Izolaţionismul ceauşist pornea dintr-o afirmare necontenită a originalităţii, a spe-

cificităţii româneşti, dar şi dintr-o imagine negativă prin care era portretizat Occidentul. Autorul ne conduce spre desluşiri care, presaţi sub pleiada evenimentelor eminamente politice, ne scapă. De exemplu, cutremurul din 1977 l-a determinat pe Ceauşescu, spune Mihalache, să-şi „descopere" pasiunea pentru machete, arhitectură, pentru sistematizarea şi organizare urbanistică. Un alt amănunt relevant este respingerea computerizării în comunism, ce însemna, dacă s-ar fi aplicat, şi sfârşitul planificării centralizate, generând competiţia. În finalul studiului cititorul este lăsat să savureze detalii despre psihologia cozii în comunism, despre cauzele şi efectele cenzurii, despre conflictul dintre Ceauşescu şi Andropov, despre obsesia longevităţii a conducătorului sau despre derularea dramei disidentului Gheorghe Ursu.

Proba utilizării eficace a instrumentarului sociologului, a psihologului sau a antropologului este dată de ultima parte a cărţii, *Posterităţi*. În deschidere, *Despre memorie, sărăcie şi sinonimele de consolare* este o cercetare asupra memoriei colective şi a consecinţelor trăirilor prezentului asupra acesteia. Autorul a realizat un sondaj în zonele sărace ale Iaşului, pe 55 de elevi şi a adresat întrebarea cheie ce informaţii, date sau opinii au despre regimul comunist. Andi Mihalache constată că „Petru Groza, Ana Pauker sau Gheorghiu-Dej nu mai trezesc amintiri, memoria perioadei comuniste reducându-se la un singur nume, Nicolae Ceauşescu: nu ca om politic, ci ca abreviere a unui nivel de trai modest" (p.187). Multe reflexe din societatea românească se datorează propagandei oficiale din regimul ceauşist: transferul asupra celui avut a atributului de necinstit, ordinea văzută ca o suplinitoare/echivalare pentru bunăstare etc. „De altfel, trecutul totalitar nu mai are adepţi. Dar continuă să trezească regrete atâta vreme cât, comparat cu prezentul, continuă să treacă drept un rău mai mic" (p. 191), conchide autorul.

Locuire si memorie în arta „Epocii de Aur". Cazul Olăneşti descoperă indiciile unui spaţiu care, astăzi, poate fi considerat „sacru" pentru ultima parte a erei comuniste. Dincolo de detaliile pline de substanţă referitoare la istoria fostei vile prezidenţiale, la interioarele sau la memorialistica despre ridicarea acestui imobil, Andi Mihalache propune şi altfel de interpretări. De pildă, autorul subliniază că „Departe de a sugera cumva o absenţă, chiar şi temporară, estivală, casele de vacanţă sprijineau deci exerciţiul reprezentării, simulând contactul neîntrerupt cu teritoriul" (p. 202). Amintirea regimului comunist (1947-1989) este confiscată în totalitate de Ceauşescu şi perioada sa, fiind ultima amintire despre regimul totalitar din România. Pentru Olăneşti, „Ceauşescu este aici exponentul unei identităţi regionale, dar unul adus „la zi", este olteanul plecat la Bucureşti ca să ajungă cineva. În condiţiile de astăzi nu mai este amintit ca om politic ci ca model de realizare în viaţă" (p. 218).

Ultimele două articole ale volumului sunt dedicate instituţiei monstruoase a Securităţii şi discuţiilor din ultimul deceniu şi jumătate pe marginea sa. *Mitologii spontane la sfârşit de mileniu: Securitatea* încearcă să distingă între miturile şi realităţile care au învăluit acest organism şi pe angajaţii/colaboratorii săi. Andi Mihalache observă cu dreptate că „...pe măsură ce supravegherea Securităţii era mai anonimă şi mai funcţională, persoanele asupra cărora ea se exercita tindeau să fie tot mai puternic individualizate ca efecte şi ca obiecte ale puterii" (p. 227). Fiecare suspiciune era, de fapt, pentru lucrătorii Securităţii, un motiv pentru o sancţiune sau pentru o pedeapsă. Astăzi, este lăudată la tot pasul longevitatea serviciilor secrete, în dezacord cu existenţa efemeră a altor instituţii. Dosarele de securitate apar ca mit al originii, iar aceste documente au, în societatea românească, aura lăzii de zestre a bunicii, afirmă autorul. În acest studiu, sunt inserate şi opinii despre

CNSAS, situaţia în care se găseşte această instituţie şi chestiunea cercetării dosarelor fostei Securităţi.

Dosarele Securităţii şi autocenzura socială urmăreşte firul secretului în România postcomunistă, ca şi complicităţile generate de utilizarea dosarelor fostei Securităţi ca instrumente de şantaj. Secretul divulgat, afirmă istoricul ieşean, are o funcţie vindicativă în societatea românească. Cel desconspirat nu este automat inculpat, ci disculpat, o victimă. Totodată, analiza continuă, distingând că „...obişnuind oamenii cu ideea că nu e decent să acceadă la secretele propriilor vieţi, autorităţile transformă prezenta şicanare de ordin legislativ, birocratic, într-un element de cultură politică, de mentalitate" (p. 240). Un articol foarte interesant, în care sunt incluse şi opinii despre puterea Securităţii ca poliţie politică, despre arhive şi dosare, despre studierea istoriei comunismului.

În final, vom face câteva consideraţii punctuale pe marginea ultimului studiu al volumului. Din prea puţină informare, Andi Mihalache a afirmat că învăţământul universitar păstrează, în continuare, o reticenţă asupra disciplinei care vizează studiul perioadei comuniste. Ori, din ce cunoaştem noi, facultăţile de istorie au discipline care tratează în mod special această parte a istoriei recente. Administrarea unui volum uriaş de documente este, aşa cum notează chiar autorul, uneori greu de realizat, însă, credem noi, valabilitatea unei *istorii a represiunii* este incalculabil mai justă decât o *istorie a vieţii cotidiene*, chiar din punctul de vedere al surselor.

În concluzie, acest volum merită întreaga noastră consideraţie. Evidenţiind stăpânirea unor metode din ştiinţele umaniste, autorul se impune prin seriozitatea cercetărilor, dar mai ales prin noutatea temelor abordate, dovedind că interdiciplinaritatea poate fi valorificată cu succes chiar şi de istorici. Cei care vor citi cartea lui Andi Mihalache vor descoperi, dincolo de instrumentarul metodologic bogat, aserţiunea că totalitarismul se defineşte mai ales prin gesturi, reflexe şi cuvinte. Şi Andi Mihalache mai are un merit: răspunde la o întrebare care s-a pus acut în ultima vreme: mai are disciplina aceasta (istoria) un viitor? Răspunsul rezidă într-o frază din finalul volumului: „Fără puneri în intrigă, istoria nu mai poate spera să-şi recâştige auditoriul. Iar acest produs final, sinteza, nu are cum să rezulte din lectura brută a sursei, el conturându-se cu greu, numai în urma unor foarte serioase aprofundări interdisciplinare" (p. 243).

ANDREI MURARU

DORIN DOBRINCU (editor), **Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securităţii (1959-1962)**, Bucureşti, Editura Scriptorium, 2004, XXXVI + 155 p.

„În închisoare, nimic nu-i mai rău decât conştiinţa propriei nevinovăţii; ea împiedică acomodarea şi îţi subminează moralul..."
(Arthur Koestler, *Întuneric la amiază*)

Istoria Bisericii din vremea regimului comunist cere, chiar şi astăzi, în breasla istoriografică, o doză mai mică sau mai mare de curaj. Îndrăzneala la care ne referim ţine, în primul rând, de penuria surselor documentare, dar şi de intensitatea unor simţăminte reli-

gioase care, instinctiv, se răsfrâng în multe din ideile şi concepţiile împărtăşite cititorului[1]. De cele mai multe ori, s-a dovedit că e, în genere, mai simplu să scrii despre vreun subiect tabu al politicii comuniste decât despre istoria confesiunilor de la noi. O explicaţie ar fi, într-un sens, desigur, destul de restrictiv, raporturile dintre Biserică şi Stat, raporturi de multe ori conjucturale, încărcate de ideologie comunistă şi în cele din urmă sprijinite pe relaţii dacă nu detestabile, cel puţin confuze şi controversate. Documentele sunt (re)ţinute de instituţii în fruntea cărora sunt personaje care mai păstrează încă vii în memorie seminariile de socialism ştiinţific sau materialism istoric. Ori, şi aceasta este tot o rană deschisă a societăţii româneşti, au preistorii care se confundă cu orori, similare cu practici şi consecinţe totalitare. Că e vorba despre Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, Arhiva Sfântului Sinod Bisericii Ortodoxe Române, cercetătorul este suspectat de interese oculte, de fantezii istoriografice sau de combinaţii tenebroase. După toate cele petrecute vreme de aproape 50 de ani, istoria bisericilor din România nu poate fi concepută fără apelul critic la documentele serviciilor informative sau represive.

Lucrarea pe care am ales să o prezentăm este rodul cercetărilor unui istoric consacrat. Dorin Dobrincu a reuşit să obţină această etichetă graţie unui volum[2] apreciat, publicat tot în anul 2005 şi editat alături de Constantin Iordachi. Dar studiile şi cercetările lui Dobrincu nu se opresc aici. În ultimii ani, el a scos la iveală documente importante din arhivele româneşti, documente privind colectivizarea, rezistenţa anticomunistă, dar şi mişcările de contestare din sânul diferitelor confesiuni[3].

Cartea *Proba infernului* se deschide cu un studiu introductiv, urmat de o parte documentară. Foarte utilă cititorului ni se pare ultima secţiune a volumului – indicii organizaţi în trei categorii: onomastici, toponimici şi de materii.

Studiul introductiv al autorului se constituie într-o excelentă punere în temă asupra subiectului volumului: subjugarea Bisericii de către regimul comunist din România a luat forma celorlalte state căzute sub dominaţia sovietică. Pentru controlul asupra instituţiilor clericale, organele de conducere ale Partidului Comunist au utilizat serviciile represive şi de informaţii (Poliţie, Siguranţă, Serviciul Special de Informaţii, Secţia a II-a a Marelui Stat Major). După 1948, primul an al Republicii Populare Române, cultele au fost lovite şi prin diverse măsuri legislative, decrete sau legi care le-au afectat aderenţa în rândul credincioşilor, cât şi organizarea internă (reforma învăţământului, legea cultelor). În plus, activitatea confesiunilor a fost restrânsă prin obligativitatea utilizării exclusiv a lăcaşurilor de cult pentru diferite acţiuni. În anii următori, noul serviciu de Securitate primea sarcina de a supraveghea îndeaproape cultele, sporindu-şi în fiecare an numărul de informatori. Pe aceeaşi linie operativă, s-au emis numeroase ordine speciale pentru urmărirea activităţilor cultelor din România.

---

[1] Pentru o analiză punctuală a acestor probleme, poate fi consultat articolul lui Dorin Dobrincu, „Istoria Bisericii şi pericolul confesionalizării cercetării", în *Xenopoliana*,VII, nr. 3-4/1999, pp. 131-135.

[2] Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (editori), *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, cuvânt înainte de Gail Gligman şi Katherine Verdery, Iaşi, Editura Polirom, 2005.

[3] Ne vom mărgini aici să cităm doar două contribuţii: *Libertate religioasă şi contestare în România lui Nicolae Ceauşescu: Comitetul Creştin Român pentru Apărarea Libertăţii Religioase şi de Conştiinţă (ALRC)*, în *Analele Sighet*, vol. 10, 2002, pp. 203-227, şi „Informatorii Securităţii în comunităţile religioase din centrul Moldovei (1950)", în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, vol. I, 2004, nr. 1, p. 223-232.

Aşa cum remarcă Dorin Dobrincu, „Represiunea a lovit după 1948 toate cultele din România, dar nu în mod egal" (p. X). Cele 14 culte legale din vremea comunismului au fost şicanate în permanenţă de braţul înarmat al regimului, dar cu precădere confesiunile care fuseseră trecute la index, persecutate chiar şi înainte de 1948 (baptişti, creştini după Evanghelie, penticostali, adventişti şi Martorii lui Iehova). Importante amănunte sunt prezentate despre comunităţile religioase supuse abuzurilor totalitarismului, concluzionând că „BUR a fost singura confesiune majoră care a sfidat deschis comunismul la începuturile sale, dar şi preţul a fost foarte mare" (p. XI). Referinţele nu puteau ocoli Biserica Ortodoxă Română, cea care a beneficiat, susţine istoricul ieşean, în urma suprimării uniaţilor (creşterea numărului de credincioşi, sporirea numărului lăcaşurilor de cult), deşi nici aceasta nu a scăpat de persecuţiile regimului ateu. Poziţia patriarhului Iustinian era considerată de Securitate „o problemă delicată", în vreme ce un număr de 206 de mânăstiri ortodoxe fuseseră etichetate drept centre ale reacţiunii, cu alte cuvinte reiterându-se, ce-i drept sub o altă formă, mitul cetăţii asediate. Liderii serviciilor represive au dispus realizarea unei clasificări a „obiectivelor", în limbajul securiştilor. Cea mai spinoasă chestiune era considerată cea catolică, urmată, în ordinea importanţei, de „problema sectelor religioase", a cultelor protestante, dar şi „probleme mai mărunte".

Documentele din arhivele fostei Securităţi dezvăluie, în continuare, cercetărorului avizat, aspecte interesante şi totodată necunoscute despre activităţile întreprinse împotriva credincioşilor şi a clericilor. Acest fapt este evident în lucrarea istoricului Dobrincu, mai ales în paragrafele dedicate modului de operare, arhivare şi evidenţă privind monitorizarea cultelor. În studiul introductiv sunt inserate chiar şi codificările utilizate de Securitate pentru clasificarea problemelor religioase: „problema 131" (ortodoxă), „problema 132" (romano-catolicii şi greco-catolicii), „problema 133" (celelalte culte). Cu fiecare an, condiţiile au fost mai restrictive şi mijloacele de informare mai perfecţionate pentru urmărirea operativă a credincioşilor şi a preoţilor, aspecte urmărite cu succes de autor în studiul său. Cu ajutorul informatorilor, lucrătorii Securităţii reuşeau să intre în sânul comunităţilor religioase, să cunoască evenimentele curente, dar şi să tragă concluzii cu privire la ajutorul venit din afara ţării.

Un alt punct imporatant al studiului vizează sursele arhivistice şi antecedentele istoriografice, constituindu-se într-o adevărată bibliografie dedicată subiectului, prezentată într-o manieră critică adecvată. Din perspectiva surselor bibliografice, dimensiunile represiunii împotriva personalului de cult nu sunt uşor de cuantificat: Cicerone Ioniţoiu vorbeşte de 4 000 de victime, 2 000 fiind preoţi ortodocşi, cifră preluată de Dennis Deletant, Mircea Păcurariu estima „sute" de clerici ortodocşi deţinuţi, iar alţi autori au identificat în jur de 2 500 de clerici întemniţaţi. Pseudorelaxarea ce a urmat decesului „tătucului popoarelor" în România (1953) a fost însoţită, în anii 1958-1959, şi de arestări masive din rândul clerului. Din documentele poliţiei politice reiese că personalul clerical era anchetat şi întemniţat atât pentru activitatea religioasă, cât şi pentru opţiunile politice.

Partea documentară a volumului include trei piese inedite din Arhivele Serviciului Român de Informaţii, concludente pentru represiunea împotriva personalului clerical de la sfârşitul anilor '50 – începutul anilor '60. Cele trei documente au fost emise de Ministerul Afacerilor Interne. Două dintre ele repreznită, în fapt, cumulate, o listă cu peste 1 000 de nume de preoţi încarceraţi sau în anchete. Analizând documentele incluse în volum, Dorin Dobrincu conchide: „Din punct de vedere al încadrării confesionale, în zdrobitoare majo-

ritate persoanele incluse în tabele aparţineau bisericilor creştine: ortodoxă, romano-catolică şi greco-catolică, protestante (este vorba de luterani, reformaţi, unitarieni) sau neoprotestante (adventişti, baptişti, penticostali) etc., dar erau şi musulmani şi mozaici". Sutelor de anonimi, nume care, cel puţin istoricului, nu-i spun mare lucru, li se adaugă şi persoane recunoscute pentru rezistenţa anticomunistă, personalităţi de marcă ale vieţii religioase din România: Dumitru Stăniloaie, Viorel Gherorghiţă, Ioan Ploscaru, Alexandru Rusu, Alexandru Todea, Simion Cure, Alexandru Honciuc, Bernat Halbert, etc.

Este fără îndoială demn de toată lauda faptul că materialul domnului Dobrincu este înţesat de date importante, de detalii semnificative şi cifre concludente, toate dovada acribiei şi a unui studiu amănunţit bazat pe cercetări riguroase. Din acest punct de vedere, autorul susţine, în finalul studiului introductiv, că „lucrarea este necesară în special pentru clarificarea anumitor aspecte din trecutul apropiat al confesiunilor din România, reprezentând o bază documentară esenţială pentru cercetări ulterioare iniţiate de istorici (laici şi ecleziastici), sociologi şi teologi, pentru cunoaşterea mai bună a situaţiei religioase în prima parte a regimului comunist."

Totuşi, ne permitem să aducem şi câteva critici punctuale studiului introductiv. În prima parte a acestuia, ar fi fost necesare, credem, câteva date şi exemple, nu foarte extinse dar destul de edificatoare, privitoare la acţiunile represive, similare, întreprinse împotriva Bisericii, şi în special contra greco-catolicilor, şi în alte state căzute în spatele „Cortinei de Fier". Despre unii înalţi ierarhi autorul face puţine consideraţii, cum este cazul patriarhului Iustinian (Ioan) Marina, fostul mitropolit al Moldovei fiind prezentat drept un personaj incomod pentru regimul comunist. Ori, oportunismul politic al fostului preot, iniţial membru al PNŢ pentru ca apoi să treacă, cu arme şi bagaje, în tabăra comuniştilor, este un fapt dovedit şi, credem, în bună măsură, cunoscut. Chiar dacă într-o notă (p. XIV, nota 39) se aminteşte de colaborarea cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, ar fi trebuit precizate şi alte păcate ale fostului patriarh, de altfel atestate de arhive şi scrieri, precum imoralitatea, jocurile de culise, delaţiunea sau volumele masive care mustesc de marxism din „marea operă" *Apostolatul social*.

În concluzie, apreciem că volumul este o contribuţie mai mult decât utilă la reconstituirea unui trecut întunecat. Studiul introductiv şi documentele editate reprezintă încă o dovadă că istoria recentă, parte a unui *puzzle* descoperit şi incomplet, trebuie restaurată fără părtinire şi gânduri ascunse pe baze documentare. Sperăm că ceva din disciplina şi seriozitatea acestui volum se va reflecta şi în alte contribuţii istoriografice care vizează personalul de cult din vremea comunismului.

ANDREI MURARU

DORIN DOBRINCU, CONSTANTIN IORDACHI (editori), **Ţărănimea şi puterea, Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)**, Cuvânt înainte de Gail Kligman şi Katherine Verdery, Iaşi, Polirom, 2005, 502 p.

În anul 1998, reputatele cercetătoare americane Gail Kligman şi Katherine Verdery, autoare ale unor lucrări de mare rezonanţă despre politica, cultura şi civilizaţia est-europeană în special cea românească, au iniţiat un proiect de colaborare cu privire la *Transfor-*

marea proprietăţii, a persoanelor şi a statului: Colectivizarea în România, 1949-1962. Au răspuns pozitiv la această onorantă provocare 18 antropologi, sociologi, filologi, istorici, politologi şi jurişti din importante centre universitare din România (Bucureşti, Iaşi, Cluj, Timişoara, Miercurea-Ciuc), Statele Unite ale Americii, Marea Britanie şi Ungaria. Rezultatul acestei susţinute munci de cercetare ştiinţifică, desfăşurată pe parcursul a trei ani, îl reprezintă consistentul volum de studii intitulat *Ţărănimea şi puterea, Procesul de colectivizare a agriculturii în România [1949-1962]*, apărut la editura Polirom în acest an. Din *Cuvântul înainte*, semnat de iniţiatoarele acestui admirabil proiect, aflăm că, dată fiind şi formaţia intelectuală a autorilor, investigaţia a fost gândită ca o activitate multidisciplinară, care din perspective diferite să lumineze cât mai multe din aspectele complexului fenomen al colectivizării agriculturii. Pentru realizarea acestei activităţi a fost utilizată o metodologie de cercetare, care a îmbinat sursele „clasice" (studii şi articole, documente de arhivă, legislaţie) cu izvoare specifice istoriei recente, precum interviurile cu persoane care au trăit, în proporţii şi din poziţii diferite, acest traumatizant fenomen.

Prin amploarea manifestării şi persistenţa consecinţelor, procesul colectivizării s-a dovedit a fi una din acţiunile cu un puternic caracter transformator asupra lumii rurale şi a societăţii româneşti în ansamblu, adâncile sale implicaţii (de natură socială, politică, economică, culturală etc.) resimţindu-se dureros şi în perioada postcomunistă. Pornind de la această realitate, în paginile acestui volum s-a analizat, astfel cum se arată în *Introducerea* semnată de Dorin Dobrincu şi Constantin Iordachi, colectivizarea din România „în toată complexitatea sa, ca un fenomen central al instaurării regimului comunist, şi nu ca o simplă anexă a urbanizării şi industrializării". Pentru îndeplinirea acestui obiectiv, avându-se în vedere specificul unei bibliografii marcată de existenţa interdicţiilor politice interne sau de tratarea secvenţială a procesului, s-au urmărit patru teme majore: metamorfozarea proprietăţii, transformarea persoanelor, crearea partidului-stat şi relaţia dintre istoriile „arhivistice" şi cele orale. Aceste teme de regăsesc în toate studiile din volum, chiar dacă acesta este structurat în trei părţi „în funcţie de accentul analitic al autorilor şi de relevanţa studiilor de caz în contextul general al campaniei de colectivizare".

Cele şase studii din prima parte a lucrării, *Colectivizarea agriculturii: aspecte generale*, analizează sinuoasa evoluţie a procesului de colectivizare în cei 14 ani de desfăşurare, interferenţa acestuia cu un fenomen adiacent (mecanismul colectărilor), precum şi cadrul legislativ şi propagandistic al acţiunii. Subliniind rezultatele nesatisfăcătoare ale legilor de expropiere şi împropietărire din 1921, Dumitru Şandru (*Colectivizarea agriculturii şi problema agrară: repere social-politice*) argumentează menţinerea în discusul public românesc a necesităţii îmbunătăţirii măsurilor de reformă agrară. În noul context politic de după 23 august 1944, asistăm la o ranforsare a acestui discurs sub impulsul mobilizator al comuniştilor. Reforma înfăptuită de aceştia, prin decretul din martie 1945, nu a făcut decât să sporească numărul gospodăriilor mici, neproductive economic, ceea ce, arată autorul, „nu putea produce decât argumente pentru combaterea ideii de proprietate privată şi pentru susţinerea teoriei superiorităţii exploatării în comun a pământului". Totodată, studiul evidenţiază principalele etape prin care trece procesul de colectivizare (1949-1953, 1953-1956, 1957-1962), fiecare dintre ele cu un anumit specific determinat de dinamica relaţiilor din cadrul partidului şi a blocului comunist în ansamblu.

Particularităţile acestor etape sunt aprofundate de alţi doi autori: Robert Levy (*Primul val al colectivizării: politici centrale şi implementare regională, 1949-1953*) şi Marius Oprea (*„Transformarea socialistă a agriculturii": asaltul final, 1953-1962*). Primul dintre

aceştia identifică cinci stadii distincte (martie 1949 – februarie 1950; februarie 1950 – 15 iunie 1950; 15 iunie 1950 – septembrie 1950; octombrie 1950 – ianuarie 1952; ianuarie 1952 – aprilie 1953) pe care le parcurge colectivizarea după declanşarea acesteia în cursul Plenarei Comitetului Central al P.M.R. din 3-5 martie 1949. Debutând într-o manieră prudentă, ritmul colectivizării se accelerează şi se radicalizează treptat sub presiunea „consilierilor" sovietici şi a efectelor înlăturării „deviaţioniştilor de dreapta" (acuzaţi de întârzierea campaniei de colectivizare). Robert Levy, de altfel autorul unei apreciate biografii a Anei Pauker, remarcă rolul colectivizării în tranşarea luptelor pentru putere din cadrul ierarhiei de partid. „Asaltul final" asupra lumii rurale româneşti este descris de către Marius Oprea. După o perioadă de relaxare şi de relansare a micii producţii ţărăneşti, ce a urmat imediat morţii lui Stalin şi care a durat până la Congresul al II-lea al P.M.R. din decembrie 1955, acţiunile privind „transformarea socialistă a agriculturii" sunt reluate în forţă, folosirea măsurilor represive devenind curente după anul 1957. Sunt analizate, în acest context, măsurile de mobilizare a aparatului de stat şi de partid în vederea grăbirii colectivizării, activitatea activiştilor din „teritoriu" şi reluarea practicilor represive, precum şi dinamica măsurilor legislative adoptate pe de o parte pentru favorizarea Gospodăriilor Agricole Colective iar pe de altă parte pentru înăsprirea represiunii.

Gândit iniţial ca o formă de depăşire a stringentelor nevoi alimentare şi masivelor solicitări ale ocupantului sovietic, sistemul colectărilor obligatorii de la populaţia sătească s-a extins până la sfârşitul anului 1956 (când se face trecerea trepată spre mai eficientul sistem de contracte şi achiziţii) devenind unul din principalele mijloace pentru ruinarea gospodăriilor individuale. Octavian Roske prezintă în articolul său (*Colectivizarea şi mecanismul colectărilor: istorii paralele*) importanţa acestui sistem pentru acţiunea de colectivizare (se consederă că „sistemul colectărilor a pregătit terenul pentru instalarea structurilor agriculturii socialiste") având în vedere numeroasele acte normative care reglementau cadrul instituţional al colectării, nivelul cotelor, sfera produselor colectate, procedura de colectare, nefiind uitată nici dimensiunea represivă a acestei legislaţii.

De formaţie jurist, Linda Miller semnează un interesant studiu despre *Drept şi propagandă: posesia asupra terenurilor agricole, colectivizarea şi proprietatea socialistă*. Pornind de la principalele izvoare de drept cu incidenţă în materie şi de la cele mai avizate păreri din doctrina juridică românească cu privire la natura şi conţinutul dreptului de proprietate privată, autoarea urmăreşte trei mari probleme: dreptul de proprietate al ţăranilor în perioada premergătoare colectivizării, măsura în care elemente ale legislaţiei şi practicii precomuniste au fost utilizate în procesul de colectivizare şi locul noţiunii de proprietate socialistă în sistemul de drept românesc. Sunt evidenţiate, astfel, amănunte mai puţin explicate până acum precum folosirea, în cadrul instituţionalizării colectivizării, a unor forme de persoană juridică cu „rădăcini legale şi istorice în perioada precomunistă" sau excluderea naţionalizării pământului ca mecanism al colectivizării (aceasta fiind principala deosebire faţă de modelul de colectivizare dezvoltat în Uniunea Sovietică). Datorită specificului subiectului tratat, analiza se opreşte nu în 1962 ci în 1966, o dată cu schimbările impuse de Constituţia din august 1965 şi de actele normative care elimină formele anterioare ale organizaţiilor cooperatiste menţinând doar una singură, Cooperativa Agricolă de Producţie.

Rolul literaturii în campania de colectivizare este expus de către Eugen Negrici. Asertiunea că „literatura comunistă din vremea stalinismului integral nu putea lua formă decât

spre a *educa* sau spre a *idealiza*" este argumentată prin analiza caracteristicilor literaturii puse în slujba propagandei, rolului şi mediului de difuzare a literaturii propagandistice, şi a modificărilor în discursul propagandistic literar („de la propaganda prin demonizare la propaganda prin seducere") odată cu accelerarea ritmului colectivizării. Ilustrative, în acest sens, sunt contribuţiile unor autori de prestigiu la stilizarea lumii săteşti conform viziunii partidului, precum Mihail Sadoveanu, Marin Preda şi Titus Popovici. În ciuda acestui considerabil efort propagandistic, efectul asupra conştiinţei ţăranilor, concluzionează autorul, a fost insignifiant singurul merit al lui fiind acela „să învenineze climatul social şi să dea curaj şi legitimitate torţionarilor".

În partea a II-a a volumului, *Centru şi periferie în campania de colectivizare*, suntem invitaţi la o călătorie imaginară printr-o serie de sate româneşti din România anilor colectivizării. Prin studiile de caz realizate, autorii reuşesc să surprindă elemente specifice ale conţinutului şi ritmului procesului de colectivizare din aceste localităţi, efectele particularităţilor etnice, demografice, economice şi geografice ale zonei, diversele forme de propagandă, metodele de organizare şi eficienţa gospodăriilor colective, amploarea acţiunilor represive şi tipurile de constrângere, formele mişcării de rezistenţă şi consecinţele acestora etc. Astfel, Constantin Iordachi (*„Constanţa, prima regiune colectivizată": specific regional, colectivizare şi propagandă în Dobrogea, 1949-1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, judeţul Tulcea*) surprinde cauzele rapidităţii campaniei de colectivizare în Dobrogea (care devine, în toamna anului 1957, prima regiune colectivizată din România comunistă), insistând asupra situaţiei unui sat de pe malul lacului Razelm, cu o populaţie multietnică şi o economie mixtă, bazată pe pescuit şi agricultură.

Smaranda Vultur (*Etnicitate şi colectivizare în Banat: cazul comunei Tomnatic, 1949-1956*) are în vedere cazul unei localităţi din actualul judeţ Timiş, considerat „edificator pentru situaţia satelor germane (şvăbeşti) din Câmpia de Vest a Banatului". Majoritare până în anul 1945, familiile de germani vor cunoaşte după război un tratament dur de marginalizare, dislocare şi deportare, acestea fiind modalităţi de reprimare şi intimidare utilizate intens în procesul de colectivizare din zonă. Examinând mecanismul colectivizării la Ieud, prima localitate colectivizată din Maramureşul „istoric", Gail Kligman (*Crearea autorităţii comuniste: luptă de clasă şi colectivizare la Ieud, Maramureş*) remarcă caracterul de „măsură disciplinară" pe care l-a cunoscut colectivizarea într-o zonă percepută ca un focar al „reacţionarilor" şi conturează efectele nocive asupra unei comunităţi tradiţionale unde minciuna şi furtul vor deveni „emblemele vieţii cotidiene". Virgiliu Ţârău (*Strategii în politica de colectivizare în regiunea Cluj. Studiu de caz: raioanele Aiud şi Turda*) priveşte comparativ etapele şi ritmurile colectivizării în două localităţi, Rimetea şi Măgina, care deşi aflate într-o proximitate geografică cunosc esenţiale deosebiri (cu privire la structura etnică a populaţiei, compoziţia socială, situaţia religioasă şi formele de proprietate). Cercetarea efectuată permite evaluarea procesului de colectivizare „la nivelul strategiilor şi acţiunilor promovate de către autorităţile regionale şi raionale ale Partidului Muncitoresc Român", astfel cum s-au manifestat în două unităţi administrative din centrul Transilvaniei. În studiul *Colectivizarea în raionul Odorhei, Regiunea Autonomă Maghiară*, Sándor Oláh se ocupă de o zonă ce a trecut prin importante reorganizări administrativ-teritoriale, aparţinând pe rând regiunii Stalin, Regiunii Autonome Maghiare şi Regiunii Mureş – Autonomă Maghiară. În ciuda acestei relative „autonomii" şi a particularităţilor etnice şi geografice, ritmul colectivizării a fost similar cu cel de la nivelul întregii ţări ceea

ce întăreşte opinia, susţinută şi de ceilalţi autori, cu privire la scopul eminamente politic al procesului de „transformare socialistă a agriculturii".

Un caz cu totul special este cel al comunităţilor de oieri din satele de munte din zona Sibiului. Autorii Răzvan Stan şi Michael Stewart (*Rezistenţa la colectivizare în satele de oieri din Mărginimea Sibiului. Studiu de caz: satul Poiana Sibiului*) se interesează de o astfel de comunitate, cunoscută prin abilităţile membrilor ei de a evita orice tip de control etatic. Datorită unui cadru ecologic şi economic special, satul Poiana Sibiului era un „sat ducător", practicarea transhumanţei şi abilităţile personale ajutându-i pe oieri „să evite colectivizarea şi să acumuleze averi impresionante în perioada comunistă, în ciuda constrângerilor impuse de stat". Această parte a volumului se închide circular cu ultima regiune din România comunistă care a încheiat oficial procesul de colectivizare, în martie 1962. Motivaţiile acestei situaţii, etapele, mijloacele şi ritmurile colectivizării, precum şi raportarea localnicilor la diversele tipuri de presiuni venite din partea autorităţilor sunt analizate de către Dorin Dobrincu (*Persuasiune, temporizare şi coerciţie. Colectivizarea târzie în nordul Moldovei: cazul Darabani*) într-o localitate din actualul judeţ Botoşani. Autorul conturează, în acest mod, particularităţile unei comunităţi care după un deceniu de umilinţe şi privaţiuni, la capătul căruia „speranţele muriseră puţin câte puţin", a trebuit să se înregimenteze în modelul agrar impus de către partid.

În ultima parte a lucrării, *Colectivizarea şi schimbarea relaţiilor sociale*, continuă eforturile autorilor în vederea întregirii imaginii satului din România în perioada teribilei perioade a colectivizării. De data aceasta, se urmăreşte cu predilecţie, tot prin intermediul unor studii de caz, trăsăturile generale ale vieţii cotidiene şi transformările relaţiei dintre ţăran şi autorităţi în perioada postbelică, comportamentul comunităţilor locale în faţa multiplelor forme de agresiune organizată etc. În studiul *Chiaburii vechi şi noi: închiaburirea şi deschiaburirea ţăranilor din Aurel Vlaicu*, Katherine Verdery pornind de la premisele istorice dintre stat şi ţărani în România modernă investighează „schimbările în relaţiile dintre ţărani şi stat o dată cu preluarea puterii de către comunişti, prin colectivizarea agriculturii". Se insistă, astfel, asupra variabilităţii criteriilor şi practicilor de includere şi excludere din categoria „chiaburilor" precum şi asupra tehnicilor ţăranilor de eludare a categoriilor oficiale, într-un sat din Transilvania, în fostul raion Orăştie, ajungându-se la concluzia că „putem distinge, în spatele procelui de închiaburire şi deschiaburire, o imixtiune fără precedent a regimului în viaţa cotidiană a oamenilor".

Subiect al mai multor analize în ultimii ani, comuna Sântana a reprezentat obiect de interes şi pentru Călin Goia (*„Ce poţi face azi nu lăsa pe mâine": cazul colhozului-model „Viaţă Nouă", Sântana*). Motivul acestui interes îl reprezintă, printre altele, identificarea în cazul acestei comune din câmpia Aradului a unei „colectivizări de succes", atât din punct al rapidităţii ritmului cât şi al eficienţei economice. Diverşii factori care au concurat la acest lucru – factori geografici şi de sol, factori politici şi sociali, factori individuali şi instituţionali – sunt examinaţi de către Călin Goia pentru argumentarea „dimensiunii modernizatoare" a gospodăriei colective din Sântana. Tot o situaţie specială, dar într-un alt registru, este cea din satul Dobrosloveni, din fostul judeţ Romanaţi, asupra căreia se opreşte Puiu Lăţea (Cum *să câştigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia*). Aici, autorul observă un gen de memorie locală care a reţinut „un tip particular de întâlnire între stat şi ţărani", în cadrul căreia rememorările legate de aspectele dureroase ale colectivizării sunt ocolite, reţinându-se în schimb, adesea în formulări de un agreabil comic involuntar, tehnicile de evitare şi „condiţionare" a înscrierii în gospodăria colectivă.

Julianna Bodó are în vedere *Tehnicile convingerii şi comportamentul comunităţii locale în satul Corund*. Situată în judeţul Harghita, într-o zonă fără potenţial agricol, această localitate a reuşit să scape până târziu, în anul 1961, de obligativitatea colectivizării. Atunci când această operaţiune a fost demarată, ea a fost apreciată negativ de către o comunitate conservatoare care s-a simţit agresată şi umilită nu atât de abuzurile autorităţilor cât, mai ales, de prezenţa şi acţiunile acelor agenţi ai colectivizării văzuţi ca „oameni de nimic". Caracteristicile istorice şi geografice ale Bărăganului îi permit lui Liviu Chelcea (*„Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă lupta de clasă": colectivizarea într-o comună din Bărăgan*) să observe anumite particularităţi ale procesului de colectivizare şi în această zonă a României. Focalizându-şi atenţia asupra unei localităţi din actualul judeţ Ialomiţa, autorul explică cauzele pentru care presiunile oficialităţilor au întârziat aici destul de mult (cu aproape un deceniu faţă de celelalte comune din zonă), inventariază reacţiile ţăranilor la aceste presiuni şi transformările la nivelul relaţiilor intrafamiliale într-o comunitate marcată de izolare geografică.

Pornind de la cadrul teoretic furnizat de neoinstituţionalismul în sociologie, Cătălin Augustin Stoica (*Instituţionalizarea partidului-stat şi a proprietăţii colective în Vadu Roşca şi Năneşti, judeţul Vrancea*) urmăreşte „problema colectivizării în relaţie cu cea a construcţiei partidului-stat". Atenţia este îndreptată spre două sate din fosta regiune Galaţi, zonă unde, la sfârşitul anului 1957, izbucnesc revolte ţărăneşti înăbuşite cu asprime de către autorităţi. Cunoscând tipuri diferite de colectivizare (dacă în Vadu Roşca izbucneşte o revoltă, în Năneşti nu se înregistrează forme violente de protest), cele două localităţi îi permit autorului interesante observaţii cu privire la problema „construcţiei partidului – stat şi a constituirii unor noi forme de proprietate", concluzia fiind aceea a lipsei de legitimitate, sub cele două aspecte, în ambele comunităţi.

Structura lucrării este completată de o consistentă *Bibliografie*, realizată de editorii volumului, cuprinzând numeroase studii, lucrări, teze de doctorat, volume de documente şi culegeri de statistici cu referire la tema colectivizării, patru *Hărţi* (realizate de Sebők László de la Institutul Teleki László din Budapesta) privind împărţirile administrative ale României din 1950, 1952, 1960 şi satele cercetate pe teren, precum şi de un util *Indice*.

Prin cele 19 studii adunate în lucrarea *Ţărănimea şi puterea, Procesul de colectivizare a agriculturii în România [1949-1962]*, se îmbogăţeşte substanţial imaginea satului din România dejistă în triştii ani ai impunerii colectivizării. Profunzimea analizei şi metodologia cercetării (în special interviul, un valoros izvor al istoriei recente), îl apropie mult pe cititor de o lume încă prea puţin cunoscută. Efortul şi abnegaţia autorilor merită, în consecinţă, toată preţuirea.

DAN CONSTANTIN MÂŢĂ

ADRIAN NECULAU (coord.), **Viaţa cotidiană în comunism**, Iaşi, Editura Polirom, 2004, 368 p.

Lucrare apărută în urma demersului întreprins în cadrul Laboratorului de Psihologie Socială de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, *Viaţa cotidiană în comunism* încearcă o abordare pluridisciplinară a cotidianului românesc după instaurarea regimului

comunist în România. Demersul urmăreşte aplicarea paradigmelor psihosociologice la realitatea românească a anilor comunismului încercând să observe modul în care intenţia de a construi o nouă realitate socială în acei ani a contribuit la formarea unei noi paradigme mentale şi urmările care pot fi astăzi observate în imaginarul colectiv.

Studiile prezentate au fost realizate atât de profesori de la diferite catedre din ţară, dar şi de studenţi de la masteratul „Memorie socială şi uitare" care au ajutat la realizarea interviurilor cu diferite persoane în vederea identificării proiecţiei acelor ani în memoria colectivă.

Analiza teoretică a studiului structurilor cotidiene este prezentată prin excursul profesorilor Alexandru-Florin Platon şi Adrian Neculau. Ea urmăreşte modul în care o societate se articulează în funcţie de noi coordonate precum şi modul în care structurile sociale, educaţia şi propaganda generează noi paradigme de gândire. Controlul exercitat de puterea comunistă în domeniul învăţământului, în domeniul profesional şi invadarea sferelor private este analizată din perspectiva manipulării contextului în vederea creării de noi reprezentări sociale. Examinarea instituţiilor şcolare este o sursă utilă pentru cercetarea modului în care regimul gândea construcţia noilor reprezentări sociale ca şi interesul pe care acesta îl avea mai ales în domeniile umaniste.

Practicile cotidiene sunt studiate mai ales din perspectiva strategiilor de subzistenţă dezvoltate într-un sistem în care penuria este generalizată. Rolul cozii ca şi relaţiile sociale şi psihologice ce decurg din acest fenomen este urmărit cu precădere. Coada generează frustrare, dar şi frică perpetuată, devenind o nouă formă de control. Căutarea de alternative conduce la apariţia unei noi „elite" – vânzători la magazine, contabili, magazioneri etc. – în general conformistă şi nemulţumită de pierderea statutului după 1989.

Instituţionalizarea fricii prin diferite metode generează noi forme de percepţie şi manifestare. Informatorul Securităţii poate fi oricine ceea ce face ca relaţiile interumane publice să fie depersonalizate şi formalizate. Oricine se teme de faptul că este urmărit sau denunţat, iar autocenzura şi dedublarea devin un nou mod de viaţă. Frica însă generează şi forme puternice de solidaritate, mai ales în relaţiilor private, în special familia şi prietenii – domenii care erau mai greu de invadat de către autorităţi.

Printre abordările cele mai importante ale acestei lucrări se numără repunerea în discuţie a afacerii „Meditaţia Transcedentală" şi a modului în care regimul trata acele zone ştiinţifice pe care nu le înţelegea sau care îi puteau fi ostile prin afectarea legitimităţii „ştiinţifice". Psihologia fusese o disciplină „tabu" în perioada stalinistă a regimului comunist, dar a fost tolerată în perioada de destindere. Revenirea la practicile staliniste după 1971 a adus acest domeniu în pericol, iar înscenarea de către Securitate a afacerii „Meditaţia Transcedentală" în 1980 a oferit pretextul perfect pentru desfiinţarea Institutului de Cercetări Pedagogice şi Psihologice. Trimiterea celor implicaţi „la munca de jos" dovedeşte lipsa de scrupule şi de orice considerent moral al regimului, fiind totodată şi un avertisment dat mediului universitar (mai predispus la contestare) cu privire la riscurile lipsei de conformism.

Nu toată lumea era considerată de către regim suficient de aptă pentru a-i cunoaşte „binefacerile" şi de a participa la spectacolul „construcţiei grandioase" a noii societăţi. De regulă a fost vorba despre cei care s-au încăpăţânat să nu cedeze la presiuni. Pentru aceştia („excluşii") a fost creeat universul concentraţionar. Dramele trăite de cei care au avut de

suferit condamnări în timpul regimului sunt analizate pornindu-se de la mărturii şi urmăresc implicaţiile psihologice ale detenţiei ca şi problematica reintegrării în societate. Deosebit de interesant în acest sens este interviul cu doctorul Nicu Ioniţă care a cunoscut închisorile comuniste în perioada stalinistă, inclusiv experimentul de la Piteşti.

Analiza cotidianului comunist din perspetiva psihosociologică este un demers util din perspectiva înţelegerii profunde a ceea ce s-a petrecut în anii comunismului românesc şi mai ales oferă un răspuns la întrebarea cum a fost construită reprezentarea pe care acum mulţi o adoptă pentru acea perioadă.

DANIEL BOBOC

TONY JUDT, **România la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete**, volum editat de Mircea Mihăieş, Iaşi, Editura Polirom, 2002, 210 p.

Deşi este o ţară măruntă care, asemeni mai tuturor statelor din aceeaşi categorie, a contat foarte puţin pe scena mondială, există în lumea occidentală universitari, cercetători, jurnalişti ş.a. care consideră că merită să te apleci asupra trecutului şi chiar a prezentului României. Unii au dat studii aplicate fundamentale, care nu pot fi ignorate de omologii lor români, în pofida eventualelor dezacorduri. Există însă şi o altă categorie de occidentali interesaţi de probleme mai „largi", care, conjunctural sau nu, tratează probleme generale într-un stil care dă naştere la aprinse dezbateri.

În categoria celor din urmă se înscrie şi Tony Judt. Profesor (cu cetăţenie britanică) de studii europene la New York University şi director al Remarque Institut din cadrul aceleiaşi universităţi, Judt nu este un necunoscut în România, având în vedere cărţile, pe subiecte de interes pentru istoria ideilor, care i-au apărut în traducere[1]. În avalanşa editorială românească, cu numeroase producţii autohtone şi, după propria observaţie, şi mai multe traduceri, volumele lui Judt nu stârniseră mari entuziasme sau iritări. Nu acelaşi lucru avea să se întâmple cu un eseu al domniei sale. În numărul din 1 noiembrie 2001 al „The New York Review of Books", una din publicaţiile prestigioase din principalul oraş de pe coasta de est a Statelor Unite ale Americii, apărea un eseu semnat de Tony Judt şi intitulat „Romania: Bottom of the Heap". Nu ştim care a fost receptarea sa în mediile americane, însă cert este că textul a fost grabnic tradus în româneşte şi publicat parţial sau integral în reviste culturale de top din România: „Timpul", „22" şi „România literară". Reacţiile aveau să fie numeroase şi neîntârziate între intelectualii români din ţară sau din diaspora, ele încadrându-se într-un larg spectru ideatic, de la cele entuziaste până la cele ultragiate. Deşi mai puţine, nu au lipsit nici textele ponderate, care au surprins atât meritele cât şi scăderile profesorului de la New York University.

Mircea Mihăieş avea să adune între coperte eseul prietenului său britanic şi cele mai multe dintre reacţiile româneşti. *România la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete*, publicată la editura moldavă Polirom, îl are trecut ca autor pe Tony Judt, subtitlul

[1] Tony Judt, *Povara responsabilităţii: Blum, Camus, Aron şi secolul XX francez*, traducere de Lucian Leuştean, Iaşi, Editura Polirom, 2000; Idem, *Europa iluziilor*, volum coordonat de Daciana Branea şi Ioana Copil-Popovici, prefaţă de Vladimir Tismăneanu, postfaţă de Dorian Branea, Iaşi, Editura Polirom, 2000.

încercând să surprindă liniile principale. În volum (mic ca format), textul lui Judt este restrâns ca întindere, doar puţin peste 30 de pagini. Deşi nu este specialist în probleme româneşti, autorul are un interes pentru România ca parte a Europei, studiile europene aflându-se în centrul preocupărilor sale. Orizontul său este larg şi probabil tocmai de aceea îşi permite aserţiuni pe care cei fascinaţi de detalii ar fi reţinuţi în a le spune. Multe din afirmaţiile sale sunt deranjante pentru apărătorii români ai tribului, din ţară sau din exil. Spre exemplu: „România se numără printre codaşii Europei la toate capitolele" (p. 37). Pentru a-şi întări afirmaţia, autorul enumeră economia, nivelul de trai, speranţa de viaţă, toate situându-ne în lumea a treia.

Judt compară prezentul foarte sumbru cu situaţia din România precomunistă şi crede că lucrurile au stat atunci mai bine la multe capitole, ţara fiind orientată pe un drum european. Totuşi, în demonstraţia sa aminteşte doar Bucureştiul, deşi se ştie că exista o enormă discrepanţă între capitală şi restul ţării, situaţie care s-a perpetuat până astăzi. Modelul centralist francez a fost continuat prin cel ruso-sovietic. Moştenirea comunismului este mai grea în România în comparaţie cu alte ţări din est, potrivit lui Judt. Revoluţia sângeroasă, manifestările dure ale echipei de foşti comunişti din jurul lui Ion Iliescu, care a condus România în primii şapte ani după 1989 (probabil cei mai importanţi pentru reformarea ţării, dar voit rataţi), piedicile în scrutarea istoriei recente (mai ales pe baza arhivelor Securităţii şi ale Partidului Comunist; în acest sens avem o bogată şi frustrantă experienţă), situaţia economică dezastruoasă, pentru remediere lipsind interesul şi inteligenţa, ceea ce a dus la perpetuarea vechii stări de lucruri.

Sunt în eseul lui Judt aprecieri eronate care se cer amendate. Se trece foarte repede peste participarea „entuziastă" a României la războiul din Est, în 1941 (p. 42). De ce? N-ar trebui uitat că România era atunci o ţară traumatizată, care suferise ea însăşi o agresiune la est, în 1940, din partea URSS, care îi luase întinse teritorii: Basarabia, nordul Bucovinei şi Herţa. Atunci forţa îşi spusese cuvântul. URSS nu a fost nicicând un stat inocent, aproape întreaga sa existenţă stând sub semnul mesianismului marxist-leninist, pliat parţial pe cel pravoslavnic şi panslavist. În cele din urmă, România a fost nevoită să aleagă între două rele: Germania nazistă sau Rusia bolşevică. Clasa politică românească (nedemocratică, trebuie spus) a ales „răul cel mai mic", ca să cităm o locuţiune cunoscută. Istoricii, români sau străini, au încă suficient de lucru pentru a stabili dacă a fost o decizie corectă sau nu ş.a.m.d. Din felul cum scrie Judt reiese că în 1941 România a fost agresoare faţă de URSS. Studiile empirice, care îi lipsesc în acest caz, i-ar fi arătat eseistului că România era agresată din 1940. Credem că Ion Antonescu a fost un dictator, că a pus şi el (în primul rând el) din plin umărul la dezastrul României, dar ar trebui acceptat că procesul său din 1946 nu a fost corect. Nu s-a dorit de fapt să se facă dreptate victimelor (numeroase), ci să se obţină un câştig politic. A fost mai degrabă un proces de care aveau nevoie sovieticii şi comuniştii, care se legitimau mai ales prin demonizarea adversarilor (ceea ce de altfel făcuse şi Antonescu).

Nota 5 (p. 42-43), cu privire la Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenţei de la Sighetu Marmaţiei, despre care se pretinde că ar oblitera memoria victimelor Holocaustului, ni se pare nepotrivită. Este ca şi cum s-ar reproşa autorităţilor americane că nu i-au inclus pe ruşi, polonezi, români, cambodgieni, nord coreeni, angolezi, etiopieni ş.a.m.d. – care au trecut prin lagărele comuniste – în Memorialul Holocaustului de la Washington. Este aici aceeaşi comparaţie concurenţială între comunism şi fascism, pe care

Judt a amendat-o în conferinţa sa de la Colegiul Noua Europă (NEC) în martie 2001, dar care revine mereu în ultimii ani în Europa. Credem că totalitarismele sunt egale în rău, aprecierile cantitative fiind necesare (deşi victimele au dreptul la chip, nu doar la un număr în statistici, situaţie care ar echivala cu victoria postumă a criminalilor), dar nu în scopul stabilirii în acest mod a macabrei întâietăţi a ferocităţii. Comparând comunismul şi fascismul, Judt afirmase la NEC (preluare după M. Mihăieş): „răul cel mai mare al vremii noastre este comunismul, pentru că, disimulându-se mereu, nu şi-a epuizat încă resursele demoniace; pe câtă vreme fascismul, circumscris unui timp istoric clar delimitat, nu mai poate juca, în viitorul previzibil, nici un rol ca ideologie în jurul căreia să se închege o veritabilă mişcare politică" (p. 14). Revenind, pentru exactitate trebuie spus că la Sighet există, totuşi, un monument ridicat, încă înainte de 1989, în memoria evreilor din localitate dispăruţi în mare parte la Auschwitz. Din păcate monumentul nu este prea bine îngrijit, la aceasta contribuind, după cunoştinţa noastră, şi vandalizarea sa în trecut (iarăşi din nefericire, caz nu tocmai singular în România postcomunistă). La Sighet s-a reuşit, în anii '90, constituirea unui Memorial al Victimelor Comunismului şi al Rezistenţei, dar în urma unor eforturi substanţiale şi înfruntând inclusiv şicanele puterii de descendenţă comunistă.

Asumarea participării statului român şi a românilor la exterminarea evreilor în timpul celui de-al doilea reprezintă, într-adevăr, un subiect delicat. Pe de o parte, naţionaliştii români minimalizează atrocităţile, uneori pierzându-se în sofisme cifrice, pe de alta, articlieri de serviciu de la unele gazete, româneşti sau străine, văd antisemiţi şi acolo unde nu există. Rolul lui Antonescu nu trebuie trecut cu vederea. Opinăm că a fost un *oportunist* care a vrut să-i extermine pe evrei atunci când Axa stăpânea Europa şi a încercat să-i utilizeze ca monedă de schimb când şi-a dat seama că Germania avea să piardă confruntarea cu Aliaţii.

Judt observă că perioada comunistă nu a rezolvat problemele României, ci le-a sporit. El mai apreciază că puterile occidentale au o parte din responsabilitate pentru încurajarea dictaturii comuniste în România. Vestul a văzut în Gheorghe Gheorghiu-Dej spre sfârşitul vieţii şi în Nicolae Ceauşescu la început posibili noi Tito, care să conteste supremaţia Moscovei. Ideea lui Judt că susţinerea pe care Occidentul a dat-o lui Ceauşescu a slăbit opoziţia din România este de luat în seamă, deşi ne întrebăm: care opoziţie? În anii '60-începutul anilor '70 nu a existat o împotrivire perceptibilă. Abia despre mişcarea lui Paul Goma, SLOMR (Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România) şi ALRC (Comitetul Creştin Român pentru Apărarea Libertăţii Religioase şi de Conştiinţă) etc., în cea de-a doua jumătate a anilor '70, se poate afirma că reprezintă opoziţia, extrem de restrânsă de altfel, din România. Cei mai mulţi români au preferat să „reziste" prin tăcere, oportunism s.a.m.d. Şi nu se poate demonstra că vina ar fi a puterilor occidentale. Aceasta a devenit de altfel un alibi des solicitat de elitele vechi-noi din România, care sunt departe de a-şi asuma deschis responsabilităţile trecutului sau ale prezentului.

Profesorul de la New York apreciază că românii au avut în permanenţă frica de a fi aruncaţi în „prăpastia" altui continent. E de completat că oricum o mare parte a istoriei noastre am fost în civilizaţii de alt tip, nu în cea europeană, de n-ar fi să amintim decât că turcocraţia a durat aproape jumătate de mileniu, la care se adaugă aproape 50 de ani de comunism. Singura perioadă de asumare deschisă a europenităţii este situată între Regulamentul Organic şi instalarea regimului comunist. Adică puţin peste un veac. Insuficient pentru constituirea structurilor europene solide. E trist, dar realitatea nu e alta. Judt crede

că viitorul este incert pentru România, aflată la bunăvoința străinilor, ca mai totdeauna în istoria ei.

În ciuda diagnosticului poate terifiant pentru mulți, Judt are şi aprecieri încurajatoare pentru români. Paginile 64-67 sunt probabil cele mai importante din acest punct de vedere. Aici este observabilă o bunăvoință aproape nedisimulată pentru România. El crede că prin integrarea acestei țări în Uniunea Europeană cea din urmă nu are prea mult de câştigat, ci de suportat cheltuielile. În plus, tocmai România va fi adevăratul test pentru UE. Şansele de îndeplinire a criteriilor UE sunt foarte mici în cazul țării noastre. Admiterea României va fi o dovadă de *altruism colectiv*, potrivit chiar exprimării autorului. Faptul existenței, măcar teoretice, a perspectivei intrării în clubul select european a avut efecte benefice în România: tratamentul minorităților, în special al celei maghiare, este mai bun, tendințele exclusiviste ale unor grupuri au fost limitate ca urmare a presiunilor Bruxelles-ului. Respingerea României de la integrare ar avea consecințe dezastruoase în interior. Tocmai *promisiunea Europei* îi ține pe naționalişti departe de centrul puterii. Pentru ca România să nu se scufunde, să nu ajungă o țară de resentimentari şi de oameni fără speranță, promisiunea trebuie respectată. În fond, autorul pune degetul pe rană. Textul lui nu face un deserviciu, ci se dovedeşte un *advocatus pro România* (poate e doar e o iluzie), e drept, prea în sensul lui *real politik*. Cu alte cuvinte, le spune occidentalilor (în primul rând lor le-a fost destinat textul): România e o țară bolnavă. Dacă nu vreți să moară sau să vă îmbolnăvească şi pe voi, ajutați-o! Nu e doar în interesul ei, ci şi al vostru.

Se pun întrebări legitime: erorile factuale ale lui Judt schimbă datele problemei? Diagnosticul său este greşit? Soluția sa este incorectă? Cred că mulți dintre criticii lui Judt s-au împiedicat de inexactitățile de altfel evidente, pierzând din vedere tocmai finalul favorabil, deşi în cheie sarcastică.

Întrucât este mai degrabă un tom colectiv pus de editor sub numele lui Tony Judt, textele criticilor profesorului britanic nu trebuie trecute cu vederea. La finalul prefeței sale, M. Mihăieş dezvăluie modul de constituire a cărții, dar şi scopul: „Am adunat în acest volum cvasitotalitatea reacțiilor din presa culturală românească la articolul lui Judt mânați de-un singur gând: să incităm în continuare la dezbatere, convinşi că doar abordarea frontală, fie şi a chestiunilor dureroase, poate pune capăt unui lung şir de confuzii, neînțelegeri şi adversități". Articolele reunite între coperte au apărut în reviste de atitudine civică, de cultură sau suplimente literare ale unor ziare: „22", „România literară", „Observator cultural", „Cuvântul", „Timpul", „Dilema", „Adevărul literar şi artistic". Regăsim însă şi texte difuzate la BBC (cel semnat de Benedict Adamescu) sau doar datate, însă fără indicarea locului de apariție (cazul articolului lui Dan Pavel). În total, în afară de textul propriu-zis al lui T. Judt, de prefața lui M. Mihăieş şi de un dialog între Tony Judt şi Dumitru Radu Popa, lucrarea cuprinde 17 texte semnate de critici literari (Mircea Iorgulescu, Nicolae Manolescu, Ştefan Borbély), istorici (Florin Constantiniu şi Adrian Cioroianu), eseişti şi publicişti (Bogdan Adamescu, Andrei Brezianu, Victor Eskenazy, Doru Buşcu, Tudorel Urian, Adrian Mihalache, Mircea Mihăieş, Liviu Antonesei), politologi (Dan Pavel).

Ar fi necesar un mare spațiu tipografic pentru a comenta punctual toate reacțiile la textul lui Judt şi strânse în volum de M. Mihăieş. Unii autori apreciază la Judt, în pofida greşelilor factuale, pe care le sesizează, liniile principale ale textului său. Este vorba în special de Benedict Adamescu, Nicolae Manolescu şi Tudorel Urian.

Vitriolanţi, dar, în general, în limitele academismului, se dovedesc Mircea Iorgulescu, Andrei Brezianu, Florin Constantiniu şi Ştefan Borbély. Primii doi au produs câte două texte extinse ca spaţiu tipografic. Vânând greşeli, M. Iorgulescu face şi el destule erori, inclusiv cu privire la cetăţenia lui Judt. În primul său text cuprins în volum îl desemnează pe Judt cu sintagmele „distinsul cercetător american" (p. 85) sau „distinsul autor american" (p. 90). Dincolo de nota ironică, afirmaţiile se dovedesc inexacte. Judt este profesor în SUA, dar este britanic, nu american. Foarte atent la detalii, cum de altminteri am remarcat în toate eseurile critice ale domniei sale care ne-au ajuns sub ochi, autorul parizian este sentenţios, considerând că textul lui Judt este „o compoziţie stilistică, nu un studiu ştiinţific" (p. 96). În aceeaşi manieră sunt şi textele lui A. Brezianu, trăitor în SUA. Potrivit lui, demersul lui Judt este lipsit de probitate, fiind dominat de un ton „ofensator" (p. 111). Ştefan Borbely merge pe aceeaşi linie cu autorii menţionaţi, considerând eseul lui Judt o construcţie din stereotipuri, „un colaj ignorant", demonstrând doar „autosuficienţă". Textul universitarului clujean poartă pecetea indignării, văzând în producţia profesorului de la New York University o discreditare a României, o palmă directă dată românilor (p. 124, 127-128). Într-un fel, probabil şi cu parţială dreptate, Borbély îi impută lui Judt lipsa cunoştinţelor profunde despre România, despre istoria şi cultura ei sau, altfel spus a *intimităţii culturale* cu obiectul de studiu.

Istoricul Florin Constantiniu critică şi el textul „profesorului american" (sic!), pierzându-se în date privind constituirea României Mari după primul război mondial, apoi face aprecieri asupra politicii „imperialiste" a SUA. Am citit de mai multe ori consideraţii de bun simţ ale domniei sale, dar nu putem fi de acord cu reducţionismele antiamericane. A considera că globalismul este promovat de SUA ca o formulă menită a-i extinde dominaţia ni se pare exagerat. Descalificantă este însă aprecierea furioasă faţă de cei care idolatrizează America: „USA = Uniunea Sovietică Ailaltă". În viziunea academicianului de la Bucureşti nu există decât o diferenţă între URSS şi SUA: după prăbuşirea primeia, cea de-a doua a rămas singura superputere (p. 137). La mânie se uită că afirmaţiile extreme nu se combat cu categorisiri de acelaşi gen. În registru semiironic, cel de-al doilea istoric bucureştean, A. Cioroianu, consideră greşită concluzia lui Judt. Adică ar fi eronat să pretinzi că România este diferită de ceea ce e în zonă. Totuşi, Judt face comparaţii în textul său mai ales cu ţările care sunt la vest şi nord-vest de România, adică cu Ungaria, Cehia, Slovenia, Polonia etc., care, deşi ieşite din comunism, stau, din toate punctele de vedere, mai bine decât România. A scrie că Judt, chiar fără să fi urmărit asta, le induce românilor un sentiment de inferioritate pentru a-l corecta pe cel de superioritate, pe care aceştia l-ar avea (p. 150), s-ar putea să fie o dovadă că A. Cioroianu a citit textul în fugă, iar pe al său l-a aşternut pe computer şi mai grăbit.

Părerea noastră este că autorii de mai sus pierd din vedere esenţialul: textul lui Judt nu este rău intenţionat. Faptul că aşa percepe România un universitar occidental nu justifică reacţiile exagerate. Şi ar trebui spus că aşa o văd, nu neapărat cu ură de sine, şi destui români. Problema e că puţini o afirmă deschis, unii din pudibonderie, alţii din conformism. Ceea ce se afirmă în spaţii colocviale se mărturiseşte destul de rar în spaţiul public. Exerciţiul analitic deschis nu lipseşte din România, dar el este, totuşi, foarte puţin răspândit.

Spirit polemic, cu nuanţe uneori excesive, dar la adresa criticilor lui Judt, se dovedeşte şi M. Mihăieş. Ca editor al volumului, ar fi fost de dorit ca domnia sa să-şi fi temperat tonul împănat de superlative (de genul „marele istoric şi jurnalist Tony Judt", p. 152). În

general superlativele, chiar relative, tind să combată atitudinile polemice ale preopinenților. Există însă şi un efect pervers, cel care le utilizează (de superlative este vorba) îşi atrofiază propriile reflexe critice.

Unele articole nu spun prea mult, exceptând encomioanele la adresa lui Judt, sau pierzându-se în probleme marginale textului de referință. Aşa sunt eseurile lui Victor Eskenazy, Liviu Antonesei sau Dan Pavel (textul său nu ştim dacă a fost publicat anterior undeva, aflăm doar că a fost scris la Washington DC, pe 24 noiembrie 2001). Alți autori folosesc un ton rezervat în eseurile lor: Doru Buşcu şi Adrian Mihalache. Cel din urmă are întinse aprecieri teoretice asupra sarcasmului cinic, necesare pentru încadrarea lui Judt în această largă categorie. El crede că, în pofida incorectitudinilor de detaliu, ceea ce spune profesorul de la New York University este exact. Atât diagnosticul cât şi terapia susținute de Judt sunt corecte, chiar dacă deranjant de cinice (p. 179). Cinismul trezeşte la realitate, dar numai pe cei suficient de tari să suporte. Să sperăm că şi pe români, îşi încheie articolul Adrian Mihalache.

Dialogul între Tony Judt şi Dumitru Radu Popa, realizat la New York, în decembrie 2001 (în volum nu se menționează că a apărut inițial în „România literară", nr. 1, 9-15 ianuarie 2002, p. 14-15) aminteşte (probabil doar ceva din) partea „nevăzută" a eseului: faptul că autorul l-a realizat doar din propriul impuls, fără presiuni din afară; că titlul a fost ales de revistă, care însă nu a intervenit în text; aminteşte că a scris articole la fel de critice, publicate tot în „The New York Review of Books", despre Austria, Anglia, Belgia sau Franța. El observă că românii se aseamănă în reacțiile lor cu francezii, foarte sensibili la criticile străinilor. Cea mai mare parte a interviului e rezervată reluării punctelor principale ale eseului, oprindu-se mai mult asupra reacțiilor din România. Repetă că speranța e ca această țară să fie acceptată ca membră deplină a Uniunii Europene, ceea ce ar fi un câştig enorm, în plan economic şi cultural. În privința laturii religioase, Judt nu este de acord cu ideea potrivit căreia creştinismul ar trebui să constituie marca europenității (autorul provine dintr-o familie de evrei care a emigrat în Anglia în urma pogromului din 1906 de la Chişinău) observând însă că există în toată Europa o sensibilitate față de moştenirea creştină a continentului. Ar trebui adăugat că sensibilitățile religioase au fost (re)descoperite şi (re)afirmate cu putere spre sfârşitul secolului XX în mai toate regiunile lumii. Fundamentalisme de tot felul tind să-şi aproprieze tradițiile, sentimentele religioase ale unor întregi națiuni. Profesorul britanic a fost întrebat (aflăm din prefața lui M. Mihăieş) de un bătrân ieşean, într-o conferință pe care a ținut-o în martie 2001 în principalul oraş al Moldovei, dacă Europa mai poate fi altfel decât creştină. Judt a fost ironic cu acel prilej, întrebarea făcând parte din categoria celor propagate de fundamentaliştii interbelici, în România sau aiurea. Nu se poate nega că Europa are o moştenire predominant creştină, dar nici nu se poate face abstracție de grupurile importante de musulmani, evrei ş.a.m.d., iar mai presus de toate de agnosticismul atât de răspândit.

Incitant, eseul lui Tony Judt trebuie citit cu atenție şi, nu în ultimul rând, cu bunăcredință. Poate excesiv pe alocuri, el se dovedeşte nu sentimental-entuziast, ci încearcă să explice realitățile deloc de invidiat ale României contemporane. Un diagnostic şi o terapie, de care se poate sau nu ține cont.

DORIN DOBRINCU

RUXANDRA CESEREANU, **Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii**, Iaşi, Polirom, 2004, 232 p.

Autoare a numeroase eseuri şi lucrări legate de problema comunismului românesc scriitoarea Ruxandra Cesereanu propune în prezenta lucrare o incursiune tematic-istoriografic aspra subiectului decembrie 1989.

Lucrarea urmăreşte ceea ce s-a scris până acum despre evenimentele din decembrie 1989 urmărind principalele teorii formulate cu privire la acest subiect: revoluţia pură, conspiraţia şi revoluţia hibridată cu o lovitură de stat ca şi alte teme importante cum ar fi greva minerilor din 1977, revolta muncitorilor braşoveni, problema teoriştilor, rolul armatei şi procesul înscenat cuplului Ceauşescu.

Analiza momentelor care au precedat anul 1989 este utilă pentru a înţelege modul în care regimul trata revolta, mai ales când acesta îi afecta propria legitimitate ideologică. Atât greva minerilor din Valea Jiului cât şi cea de la Braşov au fost urmate de reprimarea participanţilor: anchete, procese, condamnări, schimbarea domiciliului şi a locului de muncă, supravegherea atentă de către Securitate. Aceasta arată care erau riscurile la care se expuneau cei care ar fi încercat o schimbare prin revoltă, dar şi absenţa oricărui spaţiu posibil pentru negociere şi obţinerea de revendicări.

Teoriile formulate în timpul şi după cele petrecute în decembrie despre respectivele evenimente sunt prezentate critic, indiferent de valoarea argumentelor aduse. Cei care au vorbit despre revoluţia pură sunt de regulă cei care au preluat puterea (discursul urmăreşte legitimarea revoluţionară), dar nu numai. Argumentele aduse vorbesc despre acţiunea spontană a maselor de la Timişoara şi de la Bucureşti pe fondul unei crize profunde a sistemului marcate de lipsuri cotidiene, anchilozare şi izolare internaţională. În urma evenimentelor din decembrie puterea a fost preluată de către cei pe care revoluţia i-a „emanat" spontan.

Teoria conspiraţiei este mult mai diversificată şi priveşte atât zona complotului intern, dar şi a celui extern sau a ambelor. Cei care susţin aceste teorii se apropie de punctul de vedere al facţiunii naţionaliste a Securităţii (cazul complotului extern) sau al opozanţilor politici ai noii puteri (cazul complotului intern). În primul caz se argumentează că debarcarea de la putere a lui Ceauşescu a fost realizată de URSS în acord cu Statele Unite, după înţelegerea de la Malta, folosindu-se în acest caz instigarea prin intermediul unui presupus agent maghiar (Laszlo Tokes), iar teroriştii nu au fost altceva decât „turişti sovietici", veniţi din Basarabia şi vorbind limba română. În al doilea caz apare tema complotului intern a unui grup din eşalonul doi de partid constituit în jurul lui Ion Iliescu şi având ramificaţii atât în partid, dar şi în armată şi Securitate. Acest grup a instigat mulţimea la mitingul din Piaţa Palatului, a avut susţinere de la Moscova, iar luptele nu au fost altceva decât un paravan pentru negocierile purtate în secret în vederea împărţirii puterii.

Argumentele cele mai complexe apar însă în jurul teoriei revoluţiei dublate de o lovitură de stat. Cei care susţin această teorie încearcă să despartă ceea ce s-a petrecut la Timişoara – solidarizarea cu un pastor reformat ca formă de protest la adresa încălcării libertăţilor de către regimul comunist – şi la Bucureşti până la fuga lui Nicolae Ceauşescu de ceea ce s-a petrecut după 22 decembrie când un grup din eşalonul doi de partid negociază preluarea puterii.

Alte aspecte esenţiale ale lui decembrie 1989 cum au fost procesul celor doi Ceauşescu, rolul jucat în evenimente de către armată şi problema teroriştilor. În funţie de poziţionare, armata este fie inculpată, fie disculpată, iar teroştii apar ca fiind fie securişti sau sovietici (opinia celor care doresc disculparea armatei), fie rodul unor manipulări regizate de noua putere prin intermediul generalului Nicolae Militaru (opinia celor care doresc inculparea armatei).

Fără a încerca o analiză proprie de anvergură, intenţia autoarei este aceea de a evidenţia multitudinea lucrărilor apărute despre acest subiect, dar şi controversele care stăruie în jurul său, controverse inerente momentelor care ţin de istoria recentă. Unii dintre cei care au scris au fost implicaţi în respectivele evenimente, iar capacitatea lor de distanţare este redusă. Alte lucrări, precum cele aparţinând ziariştilor occidentali prezenţi la Bucureşti în timpul evenimentelor sunt scrise pe fondul unor frustrări legate de dezinformarea la care au fost supuşi prin intermediul temei teroriştilor şi a celor 60 000 de morţi, iar intenţia lor este de a discredita cele petrecute. Folosirea evenimentului istoric şi interpretarea istorică pe post de armă politică apare în cazul în care lucrările despre eveniment sunt scrise de actori politici.

În aceste condiţii excursul autoarei evidenţiază dificultăţile studierii problemelor legate de istoria recentă: politizarea, partizanatul, absenţa unor dovezi foarte clare cu privire la evenimente. Deşi inventarierea lucrărilor despre evenimentele din decembrie 1989 arată că s-a scris foarte mult despre acest subiect, contribuţiile cu adevărat importante care să susţină teorii argumentate şi logice sunt puţine. Acesta face ca interpretarea critică a acestor mărturii să fie necesară şi utilă ca demers istoriografic sau politologic.

DANIEL BOBOC

Revista revistelor

Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", **„Studii şi materiale de istorie medie"**, vol. XXIII, 2005, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 392 p.

Studiile apărute în acest volum al anuarului Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti, aşa cum este şi firesc, sunt grupate tematic.

În prima secţiune, *Bizanţul şi moştenirea sa*, găsim un număr de patru studii, în care putem afla informaţii despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad) (Suzana More Heitel), sau detalii despre *Sihastrul Sava, Ştefan al II-lea şi întemeierea Mitropoliei de Roman* (Liviu Pilat), fiind abordată controversata problemă a ierarhiilor ecleziastice paralele din Moldova: „există o ierarhie paralelă, reprezentată de mitropolitul de Roman şi protopopul Iuga, neglijată de Patriarhia ecumenică şi neimplicată în dezbaterile pro şi anti-unioniste" (p. 35). Astfel, nu era vorba de o insubordonare ecleziastică. „Pe de o parte, mitropolitul Damian este legat de patriarhul ecumenic şi de împăratul de la Constantinopol, de cealaltă parte, mitropolitul de Roman, protopopul Iuga şi Ştefan al II-lea îşi au propria sferă de interes" (*ibidem*). După moarea lui Ştefan al II-lea, în 1447, politica iniţiată de acesta nu a luat sfârşit, ci dimpotrivă (p. 38). *Titlurile lui Ştefan cel Mare. Tradiţie politică şi vocabular politic* (Ştefan S. Gorovei), este un studiu în care găsim noi nuanţe interpretative ale termenilor din titulatura lui Ştefan cel Mare: Io şi Noi, voievod şi domn, „De Dumnezeu încoronatul", „Singur stăpânitorul" etc. Însă cel de „binecinstitorul împărat" este de natură să suscite vii controverse, ştiindu-se obtuzitatea unor istorici români din „vechea gardă" dar şi dintre cei mai tineri faţă de titulatura imperială a lui Ştefan cel Mare, deşi atât Dumitru Nastase, cât şi Ştefan S. Gorovei, în studiul de faţă, demonstrează „echivalenţa perfectă a termenilor **basileu**, **cezar, ţar** şi **împărat**, indiferent dacă desemnau pe sultanul otoman, pe hanul tătar, pe împăratul bizantin sau pe cel german" (p. 76). *O manifestare a moştenirii bizantine în diplomatica medievală românească şi câteva note despre biserica mănăstirii Golia* (Petronel Zahariuc şi Florin Marinescu), încheie această secţiune.

Partea de *Istorie socială* debutează cu studiul despre istoria căsătoriei în ţările române, în secolul al XVII-lea, semnat de Violeta Barbu. Despre cum a fost "construit" statul prin controlul datoriilor, precum şi despre chezăşie şi relaţii contractuale în Ţara Românească, în secolul al XVII-lea, este partea a II-a a unui studiu ce poartă semnătura Oanei Rizescu. Familia de diplomaţi Corbea din Şcheii Braşovului este avută în vedere de Paul Cernovodeanu; urmează studiul despre negustorii *mecena* din Ţara Românească, din acelaşi secol XVII, al lui Gheorghe Lazăr,.

Sub titlul *Puteri maritime-puteri terestre* sunt grupate studiile lui Ovidiu Cristea şi Ştefan Andreescu, cu mai vechi preocupări despre proiectele de alianţă veneto-otomane, respectiv relaţiile dintre principatul georgian al Mingreliei şi Poartă. Deşi subiectul este

acelaşi, constatăm că titlul studiului lui Ovidiu Cristea, *Veneţia şi problema ajutorului otoman (sfârşitul sec. XV – începutul sec. XVI)* (p. 169-182), nu corespunde cu cel din sumarul aflat la începutul anuarului, unde ni se anunţă *Proiecte de alianţă veneto-otomane în timpul domniei lui Baiazid al II-lea*, titlu folosit şi pe antetul fiecărei pagini. Evident, este o greşeală de tehnoredactare. Problema „închiderii" Mării Negre de otomani, în 1540, este avută în vedere de Anca Popescu, iar campania antiotomană a habsburgilor încheiată cu pacea de la Vasvár, din 1664, este cercetată către Ileana Căzan.

Încadrate la categoria *Discuţii*, găsim studiile despre stemele lui Ştefan cel Mare de la Cetatea Albă (Ştefan S. Gorovei) şi despre semnificaţia haraciului în relaţiile moldo-otomane, în aceeaşi epocă (Eugen Denize).

Memoria arhivelor, o altă secţiune, are însuşirea de a ne face cunoscute varii documente: o mărturie veneţiană despre evenimetele din 1538, din Moldova (Ion-Aurel Pop), un document de la Miron Barnovschi (Maria Magdalena Szekély) sau consideraţii pe marginea indicelor unor cărţi interzise din secolul al XVII-lea (Alexandru Mareş); de asemenea, Andrei Pippidi publică noi documente privitoare la relaţiile lui Rákoczi cu românii.

Un interesant capitol de completări şi sugestii, cu tentă polemică, *Addenda et corrigenda*, împreună cu numeroase recenzii şi note bibliografice încheie acest anuar.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

„Arhiva Genealogică", an. I, 1912, nr. 1-12, ediţie anastatică, cu o prefaţă de Ştefan S. Gorovei (cu titlul: *Istoria unei reviste*), Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta", Iaşi, 2005, VIII + 208 p.

Necesitatea editării unei publicaţii în ediţie anastatică se iveşte atunci când aceasta devine o raritate bibliografică, mai ales dacă constituie un instrument de lucru indispensabil. Este şi cazul revistei *Arhiva Genealogică*, ale cărei 12 numere din primul an de apariţie, 1912, sunt grupate în acest volum. Obligaţia de a restitui culturii româneşti această revistă şi-a asumat-o Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta" din Iaşi, obligaţie privită ca o datorie de onoare, fiind „un omagiu cu atât mai emoţionant, cu cât este rodul integral al frumoasei solidarităţi care uneşte, de câţiva ani, pe membrii acestei societăţi", ne spune Ştefan S. Gorovei (p. III). Istoria apariţiei acestei reviste o avem scrisă de însuşi fondatorul acesteia, Sever Zotta, în câteva însemnări, *Rezultatele activităţii mele publicistice*, rămase între hârtiile acestuia după moartea sa, în 1943, în urma deportării în Urali.

Iniţiativa apariţiei revistei a venit în toamna anului 1910, când Sever Zotta s-a mutat la Iaşi. Însă, abia în primăvara anului 1912 apare primul număr, cu colaborarea lui Gh. Ghibănescu şi Teodor Râşcanu. Pe parcurs, după cum arată Sever Zotta, a avut şi alţi colaboratori: C. Gane, C. Kogălniceanu, V. Grigorcea, D. Dan, Iulian Marinescu, „şi chiar I. Tanoviceanu, părintele genealogiei ştiinţifice" (p. V). Revista a apărut pe fascicole, atât la Iaşi, cât şi la Bucureşti sau la Cernăuţi; a încetat să apară în primăvara anului 1914, când a ieşit de sub tipar ultimul număr trimestrial, octombrie-decembrie 1913 (p. VI).

Peste foarte multă vreme, în 1989, Ştefan S. Gorovei reia strădaniile lui Sever Zotta, publicând materiale cu profil genealogic sub formă de supliment al „Anuarului Institutului

de Istorie «A.D. Xenopol» din Iaşi", anii I-V, 1989-1993, serie nouă, ai revistei „Arhiva Genealogică". Din 1994 revista a început să apară independent, an. I (VI), 1994.

În primul număr al revistei (an. I, nr. 1, ianuarie 1912) Sever Zotta publică câteva rânduri programatice, *Ce voim*: „Scopul revistei de faţă este de a trezi şi a mări în cercurile largi ale societăţei româneşti, dincoace şi dincolo de hotarele ei politice, interesul pentru istoria, viaţa şi viitorul familiilor, pentru ca din interesul acesta special să profite interesul general pentru istoria, viaţa şi viitorul neamului românesc". Revista se deschide cu *Spiţa neamului Cuza*, semnată de Gh. Ghibănescu. Numerele 2-3, februarie-martie 1912, găzduiesc un studiu amplu despre familia regală a României, precum şi despre alţi suverani şi principi europeni descendenţi din Basarabi (p. 17-38), semnat de Sever Zotta. În numerele 4-6, acelaşi Sever Zotta publică un studiu *Despre Nobilimea Basarabiei* (p. 49-74). O listă a boierilor căftăniţi sub domnia lui Ioan Sandu Sturdza, o găsim împărţită în mai multe numere ale revistei, întocmită de Gh. Ghibănescu. Numerele 9 şi 10 sunt dedicate în întregime lui Eudoxiu Hurmuzachi şi genealogiei neamului acestuia (p. 129-160), cu prilejul centenarului naşterii (1812-1912). Nu lipsite de interes sunt şi dările de seamă, precum asupra vol. XXI din colecţia de documente editate de N. Iorga, unde Sever Zotta întreprinde o adevărată critică a textului.

Fără îndoială, avem de a face cu apariţie necesară în peisajul istoriografic românesc.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, Facultatea de Istorie, **„Opţiuni istoriografice". Buletinul Asociaţiei Tinerilor Istorici Ieşeni şi al Alianţei Studenţilor Români**, anii II-VI, 2001-2005, Iaşi, 2005, 217 p.

În anul 2000 lua fiinţă la Iaşi, sub egida Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Asociaţia Tinerilor Istorici Ieşeni. Expresia istoriografică a acestei asociaţii, constituită din entuziasmul unui grup de studenţi şi tineri profesori din cadrul facultăţii, este revista „Opţiuni Istoriografice", a cărei prime două numere vedeau lumina tiparului în acelaşi an, 2000.

Din păcate, timp de patru ani această revistă a dispărut din peisajul şi aşa prea puţin populat al revistelor de acest gen. Iată însă că anul 2006 surprinde apariţia unui nou număr al acesteia, un număr care s-a dorit (şi credem că a şi reuşit) a fi unul recuperator. Într-adevăr această reapariţie vrea să acopere perioada 2001-2005, anume anii II-VI.

Grafica primei coperţi prin intermediul căreia cititorului îi sunt prezentate câteva articole ce pot avea cu uşurinţă rolul de a atrage atenţia asupra conţinutului este, fără îndoială, o expresie a unui conţinut echilibrat, bine pus la punct ştiinţific. Partiţionarea pe două mari secţiuni a articolelor din cuprinsul acestei reviste (istorie antică şi medievală – istorie modernă şi contemporană), face mai accesibilă parcurgerea materialului constituent. Cu toate acestea, credem că toate articolele merită o lectură atentă prin simplul fapt că au valoare istoriografică, pentru că sunt rodul muncii unor tineri entuziaşti care, în ciuda dificultăţilor tot mai mari, mai cred că au un cuvânt de spus în acest domeniu.

Cele 15 articole şi cele 7 note bibliografice fac din această revistă o apariţie serioasă în cadrul academic ieşean. Componenţii echipei redacţionale (Mihai-Bogdan Atanasiu, Mi-

hai-Ionuţ Gânju, Lucian-Valeriu Lefter, Laura Ulinici şi Andreia Vrînceanu) au adunat în paginile revistei texte bine întocmite aparţinând unor tineri istorici (studenţi, masteranzi şi doctoranzi). Se tratează teme care merg de la vasele antropomorfe din cadrul culturii Cucuteni (Ana Petronela Creţu), şi cultul lui „numen" imperial în Dacia (Bogdan-Petru Jucan), la aspecte privind ospăţul în Moldova (Lucian-Valeriu Lefter), soarta unui Cantacuzin necunoscut (Mihai-Bogdan Atanasiu) ori contribuţii la studiul natalităţii şi mortalităţii într-un sat moldav la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Liviu Pilat), până la consideraţii privitoare la Partidul Naţional Liberal (Ionuţ Nistor) sau politica externă a R.P.R. în perioada 1953-1965 (Liviu Ţăranu).

Deşi reapărută după grele şi îndelungi strădanii, sperăm ca această publicaţie să rămână în continuare o constantă în cadru apariţiilor unor astfel de reviste de specialitate. Entuziasmul şi valoarea celor care o construiesc o recomandă pentru cât mai multe apariţii.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

„Monumentul", VI. Lucrările Simpozionului Naţional Monumentul – Tradiţie şi viitor, ediţia a VI-a, Iaşi, 2004, volum coordonat de Silviu Văcaru şi Aura Ichim, Editura Trinitas, Iaşi, 2005, 546 p.

În luna octombrie, 2005, la Iaşi a avut loc cea de-a VII-a ediţie a Simpozionului Naţional *Monumentul – Tradiţie şi viitor*, prilej cu care s-a lansat volumul dedicat lucrărilor din anul precedent, 2004, când s-a desfăşurat cea de-a VI-a ediţie a acestui simpozion.

Textele din acest volum sunt structurate pe patru categorii: *Monumentele şi istoria lor, Arhitectură şi urbanism, Restaurare, conservare şi valorificare, Patrimoniu.*

Aplecându-ne privirea asupra primei categorii de texte, pentru istorie, evident, acestea prezintă importanţă deosebită. Aflăm date despre vechi biserici: mănăstirea Dobrovăţului (Voica Maria Puşcaşu), Sfântul Dumitru şi Sfântul Gheorghe (Mirăuţi) din Suceava (Paraschiva-Victoria Batariuc), mănăstirea Căpriana (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu) sau Olăneştii lui Mihai Racoviţă (Lucian-Valeriu Lefter). De asemenea, istoria unor case: Casa Costin Catargi din Iaşi, actualul corp H al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", şi Vila Riria, casa lui A.D. Xenopol (Sorin Iftimi), Casa Asachi, actualul Institut de Filologie „Alexandru Philippide" (Mircea Ciubotaru), castelul de la Stânca Roznovanu la jumătatea sec. XIX (Silviu Văcaru), actualul muzeu al Unirii (Aurica Ichim) sau despre anumite grupuri statuare: monumentele celor trei Uniri din Iaşi (Constantin Ostap), monumentul eroilor de la Siriu-Buzău (Mircea Tănase), despre diverse monumente din Bucureşti în perioada interbelică (Alexandra Chiliman Juvara); găsim, totodată, abordată problema incintelor cu turnuri semicirculare ale cetăţilor din vremea lui Ştefan cel Mare (Mircea D. Matei, Gheorghe Sion) sau istoria Podului Doamnei de la Chiţcani-Vaslui (Maria Popa).

Nu insistăm asupra următoarelor secţiuni ale anuarului de faţă, întrucât ne depăşesc ca domeniu, fiind texte cu profil tehnic ce privesc arhitectura, restaurarea şi conservarea monumentelor (capela familiei Callimachi, castelul de la Miclăuşeni, casa lui P.P. Carp de la Ţibăneşti etc.); ultima secţiune, dedicată patrimoniului, are în vedere texte ce abordează relaţia dintre muzee, arhitectură şi marketing (Alexandra Zbuchea), sau privitoare la me-

dalii comemorative la începutul sec. XX (Andi Mihalache), tezaurul de manuscrise de la mănăstirile Golia şi Cetăţuia etc.

Nu putem decât să menţionăm utilitatea unui asemenea anuar, mai ales că la Iaşi se desfăşoară, din câte ştiu, singurul simpozion naţional de acest gen, dedicat monumentelor istorice; a devenit, deja, tradiţional. Anuarul celei de-a VII-a ediţie, 2005, fără îndoială, va apărea anul acesta, în toamnă.

LUCIAN-VALERIU LEFTER

„Caiete de antropologie istorică", anul IV, nr. 1 (7), ianuarie-iunie 2005, Cluj-Napoca, Editura Accent, 468 p.

Cu patru ani în urmă, era lansată la Cluj revista „Caiete de antropologie istorică", publicată de Seminarul de Antropologie Istorică, din cadrul Catedrei de Istorie Modernă a Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, într-o încercare de a oferi noi perspective istoriografiei româneşti, până atunci încă dominată de curentul pozitivist. În ciuda faptului că noua manieră de a gândi istoria, lansată de Marc Bloch şi Lucien Febvre prin intermediul revistei „Annales", s-a bucurat de un succes extraordinar peste hotare, acest succes însă nu a avut un ecou prea mare în spaţiul românesc, a cărui istoriografie a rămas fidelă în cea mai mare parte tradiţiei pozitiviste, desigur cu unele excepţii salutare, precum Gheorghe Brătianu sau Alexandru Duţu. În ultimii ani, însă, se manifestă o tendinţă tot mai puternică de preluare şi adaptare a modelul „Annales" iar revista de faţă se încadrează în acest curent.

Lansată în anul 2002, revista „Caiete de Antropologie Istorică" a ajuns deja la cel de-al şaptelea număr, arătând astfel că, deşi puţin abordat până acum, acest domeniu dispunea de resurse nebănuite în istoriografia românească şi doar o neînţeleasă reţinere de a părăsi tradiţia pozitivistă a făcut ca, până acum, încercările de a aborda noul demers istoric să fie atât de puţin numeroase. Subiectul abordat este cel al sărbătorilor, mai ales cele comemorative, atât religioase, cât şi politice, a modului în care acestea influenţau viaţa comunităţii, a felului în care erau receptate de sensibilitatea colectivă, în funcţie atât de mesajul transmis, cât şi de modul în care se realiza această transmitere.

Numărul de faţă este structurat în opt segmente: un prim segment, care este de fapt cel mai consistent şi constituie de fapt baza revistei, este consacrat studiilor referitoare la problematica sărbătorilor şi a semnificaţiilor acestora şi, întrucât aceasta reprezintă partea cea mai importantă a revistei, ne vom opri mai mult atenţia asupra ei. De data aceasta, ordinea în care apar aceste studii este cea cronologică, reprezentând o schimbare faţă de numerele precedente, în care nu a existat o astfel de preocupare. Primele trei capitole se concentrează asupra unor probleme legate de celebrări aparţinând Evului Mediu: primul, realizat de profesorul Alexandru-Florin Platon, este consacrat probabil celui mai important moment legitimator al puterii din întreg ceremonialul medieval, acela al încoronării şi al simbolismului diferitelor părţi ale corpului în cadrul acestui ritual. Studiile următoare, aparţinând unul Mariei Lupescu Makó iar celălalt Mariei Crăciun, propun o altă abordare, aceea a unei priviri de ordin mai general asupra acestui fenomen, în cadrul perioadelor istorice

asupra cărora şi-au oprit atenţia: primul este intitulat „Reglementarea sărbătorilor în Ungaria medievală“, axându-se mai ales pe aspectul juridic şi canonic al acestor reglementări, oferind hotărârile unor concilii în acest sens, iar cel de-al doilea are titlul „Polipticul şi Devoţiunea Euharistică în Transilvania Evului Mediu Târziu“, cuprinzând practic două părţi, una referindu-se la rolul simbolic al arhitecturii spaţiului de cult în cadrul ceremoniei religioase iar a doua la aspecte ale actului liturgic în Transilvania secolelor XIV-XVI. În cazul acestor studii, trebuie să facem însă şi două observaţii critice: titlul ales în cazul primului dintre ele nu precizează faptul că subiectul abordat este exclusiv cel al sărbătorilor de cult, ale sărbătorilor Bisericii, cu alte cuvinte, putând cauza astfel unele confuzii; în cazul celui de-al doilea, practic putem spune că avem de-a face cu două studii într-unul singur, cele două părţi pe care deja le-am menţionat putând foarte bine să facă obiectul unor cercetări independente, această contopire a lor fiind, în opinia noastră, oarecum gratuită.

Următoarele cinci studii tratează diverse teme aparţinând problematicii istoriei moderne. Două dintre ele s-au oprit asupra unor teme de asemenea de ordin general: „Metamorfozele sărbătorii sub impactul sensibilităţilor moderne“, realizat de Simona Nicoară, şi „Sărbătoare, alteritate şi conflict social în premodernitatea românească“, al cărui autor este profesorul universitar Sorin Mitu. Celelalte trei au în vedere anumite cazuri particulare, precum cel al aniversării a 50 de ani de la revoluţia paşoptistă, propus de Mihai Chiper, studiul „Mihai Viteazul şi ceremoniile corpului absent“ al profesorului Andi Mihalache, tratând simbolistica uciderii voievodului şi a rolului pe care l-a jucat acest eveniment în discursul naţional din perioada 1866-1920, şi în fine „Ceremonialul şi simbolistica puterii în Austro-Ungaria: cazul încoronărilor regale“, în care profesorul Ion Cârjă se opreşte asupra aceluiaşi moment ales şi de profesorul Alexandru-Florin Platon, însă de data aceasta din perspectiva modernităţii.

Tematica ultimelor şase studii aparţine epocii contemporane şi ne oferă o privire interesantă asupra diverselor categorii de sărbători şi comemorări existente, un numitor comun al acestora fiind permanentă asumare de către puterea politică, fie ea regimul lui Carol al II-lea, fie cel comunist, a momentului comemorativ şi exploatarea acestuia în interes propriu: „Ceremoniile publice, Biserica Ortodoxă şi regimul carlist“ al lui Bogdan Moşneagu, „*9 sau 10 Mai? Sărbătorirea independenţei de stat a României în tranziţia de la de*mocraţie la democraţia populară“ al lui Virgiliu Ţârău, „Sărbătorile comuniste de la comemorare şi celebrare la îndoctrinare (1947-1953)“ realizat de Mihai Teodor Nicoară, „Cult şi sărbătoare în România comunistă: cazul lui Nicolae Ceauşescu“ propus de Manuela Marin, „1 Decembrie la Cluj“ aparţinând Elenei şi lui Constantin Bărbulescu. Face excepţie doar ultimul, cel de-al şaselea, intitulat „Între spaţii ale amintirii şi locuri ale memoriei. Comemorarea a 15 ani de la revoluţie, în Timişoara“, aparţinând Sidoniei Grama, care mută obiectul cercetării din sfera comemorării publice în cea privată.

Deşi poate că nu aceasta este ceea ce şi-au propus autorii studiilor, ceea ce iese în evidenţă din lectura acestora, la un nivel mai general, este diferenţa între ceea ce însemna sărbătoare în Evul Mediu şi manifestările acesteia şi ceea ce reprezintă aceasta în epoca modernă şi contemporană. Sărbătoarea medievală este în primul rând una religioasă, în care Biserica este actorul principal iar puterea seculară este doar un asistent şi un participant. Desigur, nu este deloc vorba de o absenţă, însă, în cadrul „manifestărilor publice“

medievale, Biserica este partenerul dominant. În epoca modernă și contemporană, raporturile sunt inversate: în cadrul sărbătorilor publice, fie ele laice sau religioase, puterea seculară deține rolul principal, în timp ce Biserica este împinsă oarecum într-un plan secund.

Cel de-al doilea segment, intitulat „Medalion", cuprinde o scurtă biografie a reputatului istoric francez Roger Chartier, figură marcantă a istoriografiei franceze cu preocupări în domeniul practicilor de lectură, a funcționabilității și adresabilității cărții tipărite, a ideii de autor, urmată de un interviu cu acesta, pe tema propriei viziuni asupra istoriei și asupra proiectelor istoriografice avute în vedere. Continuă apoi cu „Atelierul istoricului", ce propune prezentarea unei vizite făcute la 18 iunie 1839 de domnitorul Țării Românești, Alexandru Ghica, copiilor orfani din București întreținuți pe seama statului. În legătură cu acest segment, avem din nou de făcut o observație critică, anume că subiectul prezentat de „Atelierul istoricului" pare desprins de tematica revistei în ansamblul ei. Capitolul următor, cel al dezbaterilor, oferă o dezbatere asupra comemorărilor lui Ștefan cel Mare la mănăstirea Putna și a rolului pe care acestea comemorări îl au în construirea unei identități românești, prin prisma reproiectării personalității domnitorului în memoria colectivă a românilor. În fine, revista se încheie cu un capitol rezervat recenziilor și cu o scurtă notă asupra noutăților editoriale ale anilor 2004 și 2005, urmate de rezumatele, atât în limba română cât și într-o limbă de circulație internațională, a studiilor conținute în acest număr.

În final, putem spune că revista de față dovedește că istoriografia românească poate aborda cu succes domeniul antropologiei istorice, atât de puțin preferat la noi, creând poate un nou curent istoriografic și oferind modele demne de a fi urmate.

ANDREI SĂLĂVĂSTRU

„Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", VI-VII, n° 6-7/2004-2005 (a cura di: Ioan-Aurel Pop, Cristian Luca, Florina Ciure, Corina Gabriela Bădeliță), Casa Editrice dell'Istituto Culturale Romeno, Bucarest-Venezia, 2005, 619 p.

Într-o epocă plasată sub semnul provizoratului, când inițiativele științifice proiectate pe „durata lungă" reprezintă mai curând o excepție, continuitatea oricărei publicații istorice românești editate în strainătate constituie un prilej de satisfacție pentru reprezentanții acestui domeniu de cunoaștere. În situația de față, revista ajunsă la a șasea apariție este un exemplu privind dorința perpetuării unei activități culturale inițiate de iluștri predecesori care au întemeiat școlile românești pe tărâmul patriei vechii culturi latine. Mai mult decât atât, în noul context al integrării europene a României, relevarea legăturilor istorice cu Occidentul, sublinierea caracterului intim european al culturii noastre constituie un obiectiv asumat în mod natural de mediile academice autohtone. Echipa de cercetători de la Institutul de Cultură și Cercetare Umanistă din Veneția, în frunte cu istoricul Ioan-Aurel Pop, a ilustrat în ultimii ani exemplar această menire a intelectualilor români aflați peste hotare.

Sumarul volumului supus analizei conţine, deopotrivă, studii istorice şi aspecte culturale şi artistice. Prima secţiune, intitulată ***Stefano il Grande, principe di Moldavia (1457-1504), e l'Europa del suo tempo*** urmăreşte, în consonanţă cu emulaţia care a marcat mediul istoriografic românesc, comemorarea personalităţii principelui român de la a cărui trecere în eternitate s-au scurs cinci secole, precum şi situaţia Europei din vremea sa. În cadrul tomului sunt reunite contribuţiile prezentate cu prilejul Simpozionului Internaţional organizat de Academia Română din Roma şi Institutul de Cultură şi Cercetare Umanistă din Veneţia, găzduit de Cetatea Eternă în septembrie 2004. Aceasta pune alături de cercetările unor istorici români consacraţi investigaţiile întreprinse de tineri doctoranzi şi masteranzi români şi italieni. În acest sens, grupajul reuneşte mai întâi studiile semnate de cunoscuţi specialişti români precum Victor Spinei (*Note sull'evoluzione della Moldavia prima di Stefano il Grande*), Ion Toderaşcu (*Stefano il Grande (Ştefan cel Mare) – principe romeno*) şi (*Stefano il Grande – anni di pace e anni di guerra*), Ştefan Andreescu (*Pătrăuţi e Arezzo: un paragone e le sue conseguenze*), Alexandru Simon (*Quello ch'è apresso el Thurcho. About a Son of Stephen the Great*). Totodată trebuie remarcat interesul deosebit pentru Ştefan cel Mare manifestat de unii istorici italieni, ca Cesare Alzati (*La Moldavia nel contesto delle tradizioni religiose e culturali dell'Europa*), Gianluca Masi (*Stefano il Grande e la Moldavia nei* ***Commentari*** *di Andrea Cambini e Theodoro Spandugino Cantacuzeno*), Teresa Ferro (*La figura di Stefano il Grande nella* ***Descriptio Moldaviae*** *di Dimitrie Cantemir*), Michaela Dal Borgo (***In Senatu senator, in foro civis, in habitu princeps****: i Dogi di Venezia al tempo di Stefano il Grande (1457-1504)*), Gianfranco Giraudo (*Note extravaganti sulla „svolta" del XV secolo*).

Contribuţiile istoricilor cu preocupări de istorie transilvăneană pun în evidenţă deschiderea deosebită a şcolii istorice de dincolo de Carpaţi, atât sub raportul repertoriului tematic, cât şi în ceea ce priveşte înnoirile metodologice. Acestea sunt reunite sub titlul sugestiv ***Fontes Rerum Transilvanicarum***, şi cuprind studii semnate de Ioan-Aurel Pop (*Tra gli Asburgo e gli Ottomani: la Transilvania alla metà del XVI secolo*) şi Florina Ciure (*Il principato di Giorgio Rákóczy I (1630-1648) alla luce di alcuni documenti veneziani inediti*).

Un consistent grupaj, intitulat ***Varia Historica***, înglobează studii aparţinând unor istorici şi filologi care abordează subiecte pornind de la raporturile dintre Orient şi Occident după Cruciada a IV-a, impactul mongol, instaurarea şi consolidarea dominaţiei otomane în bazinul Mării Negre şi Sud-Estul Europei, până la cele privitoare la participarea Ţărilor Române şi apoi a Regatului Român la relaţiile internaţionale ale timpului şi imaginarul politic al lumii moderne. Această impresionantă varietate tematică este ilustrată de studiile semnate de Şerban Marin (*A Precedent to the Fourth Crusade. The anti-Byzantine Campaign of Doge Domenico Michiel in 1122-1126 according to the Venetian Chronicles*), Thomas Tănase (*Le «khan» Nogaï et la géopolitique de la mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislas, custode de Gazarie*), Iulian Mihai Damian (***Dixit mihi quidam nobilis valaccus****... Considerazioni in margine ad un „exemplum" di S. Giacomo della Marca*), Ovidiu Cristea (*Venise et le problème du concours militaire ottoman au temps du règne de Bayezid II*), Iuliana Vătui (*Le privilège de* ***Collegium Poetarum et Mathematicorum*** *viennois (1502-1508) à couvrir de lauries ses diplômés: sur une forme humaniste de remis des diplômes*), Andrea Fara (***Italici*** *in Tran-*

silvania tra XIV e XVI secolo), Adriano Papo (*Ludovico Gritti e i principi romeni*), Gianluca Masi (*La lettera di Antonio Pandolfi a Piero Machiavelli sulle vicende del principato di Moldavia negli anni 1547-1563 (cod. Pal. 815 della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze)*), Alexandru Simon (*La place chrétienne de la foi des Roumains de Transylvanie en 1574*), Cristian Luca (*Attività mercantile e sistema creditizio nell' area del Basso Danubio alla fine del Cinquecento*), Hans-Cristian Maner (*The „Repelling of the Great Turk" in Southeast European Historiography*), Rafael-Dorian Chelaru (*Paolo Sardi and the conflict between the Italian and Hungarian missionaires in Moldavia*), Mirela Andrei (*I romeni della Transilvania e l'imperatore austriaco. La metamorfosi del mito del „buono imperatore" (fine '700–secondo '800)*), Ioana Mihaela Bonda (*L'immagine della Santa Sende nei periodici romeni della Transilvania (1891-1900)*), Rudolf Dinu (***L'alleanza ideale**: appunti per la storia delle relazioni italo-romene nell'ambito Triplice Alleanza (1883-1903)*).

Un spaţiu important în economia publicaţiei îl ocupă ultima secţiune, intitulată ***Studia litteralia et culturalia***. Aici sunt analizate unele destine intelectuale marcate de nelinişti metafizice tulburătoare, emblematice pentru ambianţa culturală românească din perioada interbelică. În acest cadru se înscriu studiile semnate de Liviu Bordaş (*Breve nota su Dora d'Istria e la Transilvania*), Corina Gabriela Bădeliţă (*Mircea Eliade e l'eterno ritorno...a Venezia*), Roberto Merlo (***Getica*** vs. ***Getica***. *Un episodio di storia della cultura romena interbellica*), Otilia-Ştefania Pop Damian (*Nuove testimoniaze su Claudiu Iosipescu (1894-1956) e la fondazione della catedra di lingua e letteratura romena all'Università „La Sapienza" di Roma*), Afrodita Carmen Cionchin (*Letteratura triestina come letteratura della crisi d'identità*), Mariana Burnel (*Referenzializzazione e spazialità configurativa (riflessioni sintattiche sull'iconicità plastica)*). Remarcabilă este, şi în acest caz, apartenenţa la un model comun de exprimare a tinerilor cercetători români şi italieni, mai ales în ceea ce priveşte domeniile situate la graniţa dintre istorie, literatură comparată şi filosofie.

Volumul se încheie cu o secţiune dedicată recenziilor (***Recensioni***) menită să semnaleze câteva dintre cele mai recente contribuţii istoriografice româneşti şi italiene.

Numărul de faţă al revistei se circumscrie efortului de promovare a culturii române în mediul occidental prin intermediul unor instituţii cu o prestigioasă tradiţie europeană, exemplar coordonate în ultimii ani de reprezentanţi de seamă ai mediului academic autohton. Totodată, ea este menită să semnaleze posibilitatea unor convergenţe în planul cercetării, materializate ca urmare a unor preocupări comune cercetării istorice occidentale şi româneşti, dincolo de decalajele în planul metodelor şi resurselor de care dispun cele două. Din acest ultim punct de vedere, confruntarea manierelor de abordare în cadrul unor asemenea publicaţii poate contribui la formarea tinerilor specialişti, mai ales că mulţi dintre autori sunt beneficiari ai burselor „Nicolae Iorga" şi „Vasile Pârvan".

Publicaţia prezentată aici constituie un excelent instrument de propagare a valorilor culturale româneşti prin intermediul reprezentanţilor întregii geografii universitare a ţării. Ea se constituie, totodată, într-un remarcabil for intelectual care îşi propune să-i promoveze pe cercetătorii aflaţi la început de drum, opţiune care poate reprezenta un îndemen la deschidere pentru toate periodicele româneşti de profil.

BOGDAN-PETRU MALEON

„Anuarul Şcolii Doctorale «Istorie. Civilizaţie. Cultură»“, I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, 528 p.

Noua publicaţie istorică lansată recent de colegii istorici clujeni constituie, după ştiinţa noastră, o iniţiativă unică în peisajul academic de profil. Ea reflectă concepţia acestora faţă de una dintre cele mai importante trepte de perfecţionare ştiinţifică, reorganizată acum sub forma *Şcolii doctorale*. Plasată sub titlul generos *„Istorie. Civilizaţie. Cultură“*, care sugerează spiritul european şi deschiderea spre interdisciplinaritate, revista îşi propune să recupereze un spirit de emulaţie intelectuală pervertit în perioada dictaturii comuniste.

Volumul de faţă reuneşte materialele comunicate cu prilejul sesiunii naţionale a doctoranzilor al cărei obiectiv, asumat cu acest prilej şi de editori, a fost instituţionalizarea unei practici care „să reflecte stadiul cercetărilor şi dezbaterilor ştiinţifice“. Totodată, noua formulă urmează să reprezinte laboratorul unei renovări istoriografice, în sensul promovării investigaţiilor asupra unor subiecte inedite, mai ales pe baza surselor mai puţin frecventate. Acest demers poate constitui un stimul pentru celelalte instituţii de învăţământ superior care organizează astfel de module, inclusiv în ceea ce priveşte publicarea lucrărilor prezentate cu prilejul manifestărilor ştiinţifice dedicate doctoranzilor. În acelaşi timp, astfel de iniţiative vor trebui să îmbrace forma unor ateliere, care să prilejuiască un schimb fertil de idei între tinerii cercetători. Se impune ca ele să aibă în vedere atât problemele de ordin conceptual sau metodologic, acute în fazele incipiente ale cercetării, cât şi rezultatele concrete obţinute în urma unor minuţioase investigaţii asupra izvoarelor.

La nivelul organizării materialului s-a optat pentru o dispunere clasică, în funcţie de structura orientărilor majore de cercetare. Astfel, un prim capitol este consacrat Istoriei Antice, într-o dublă abordare, care priveşte *tipurile spiritualităţii* şi *spaţiul social*. Urmează Istoria Medievală şi Istoria Artei care grupează un triptic privitor la *concepte şi discursuri medievale*, *centre şi manifestări transilvănene*, *vini şi pedepse în Transilvania*. Istoria Modernă se concentrează asupra a ceea ce a reprezentat *mediul de viaţă*, *mijloacele şi scopurile educaţiei*, *sacrul politicii*, *politica sacrului*, *oamenii Bisericii*. Istoria Contemporană ia în discuţie câteva teme de actualitate precum *Formule europene*. *Acţiuni europene şi consecinţe regionale*, *Minorităţi: izolare, respingere şi protecţie*, *Soarta Bisericilor*.

Studiile şi articolele reunite în volumul care face obiectul acestei prezentări sunt corect alcătuite din punctul de vedere al normelor ştiinţifice în vigoare, iar temele vizează arii inedite de cercetare. Iniţiativa universitarilor clujeni se cuvine a fi apreciată şi poate constitui un model pentru celelalte mari centre universitare din România.

BOGDAN-PETRU MALEON

„Analele Putnei“, I, 1, 2005, Centrul de Cercetare şi Documentare al Sfintei Mănăstiri Putna, 166 p.

Între gesturile comemorative consacrate marcării celor 500 de ani scurşi de la trecerea în eternitate a lui Ştefan cel Mare, cele întreprinse cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului

Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, sub ocrotirea Sfintei Mănăstiri Putna şi prin efortul competent al istoricilor Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, se plasează într-o categorie care ilustrează exemplar personalitatea şi faptele marelui domn. Acest efort a urmărit recuperarea sistematică a izvoarelor narative (*Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în cronică*), ecourile în posteritatea populară (*Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în legendă*), precum şi cele mai semnificative contribuţii ale istoricilor (*Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în istorie*) sau cercetătorilor preocupaţi de istoria ecleziastică (*Ştefan cel Mare şi Sfânt. Biserica. O lecţie de istorie*). În completarea firească a unor astfel de demersuri, a văzut lumina tiparului un volum de studii (*Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*) care reuneşte cele mai recente contribuţii de profil, prezentate în cadrul simpozionului găzduit de mănăstirea Putna în perioada 18-25 aprilie 2004. Încununarea iniţiativelor menite să comemoreze personalitatea marelui principe este reprezentată de lucrarea monografică realizată de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, inspirat intitulată *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005. Cei doi istorici şi-au circumscris demersurile pe „durata lungă", astfel încât au decis să organizeze „Centrul de Cercetare şi Documentare al Sfintei Mănăstiri Putna", proiect ambiţios destinat să restituie mărturiile şi operele istorice legate de Ştefan cel Mare, în paralel cu promovarea unei vaste activităţi editoriale prin intermediul căreia să fie pusă în valoare personalitatea voievodului. Din această ultimă perspectivă, sinteza amintită constituie primul pas pe acest drum, iar publicaţia despre care dorim să atragem aici atenţia, fie şi într-o succintă manieră descriptivă, constituie un elocvent exemplu de continuitate în plan ştiinţific.

Conţinutul revistei reprezintă o fericită îmbinare între experienţa unor istorici consacraţi şi dorinţa de afirmare a tinerilor cercetători. Volumul se deschide cu două studii semnate de Liviu Pilat şi Maria Magdalena Székely privitoare la cultul Sfintei Cruci în Europa Orientală şi în spaţiul de la est de Carpaţi. În primul dintre acestea, autorul porneşte de la investigaţiile existente şi relevă semnificaţia ideologică a acestui simbol, punând în evidenţă existenţa cultului Sfintei Cruci în vremea lui Ştefan cel Mare, încă înainte de anul 1472, când atenţia pentru acesta a devenit tot mai pronunţată. Al doilea studiu urmăreşte să scoată în relief importanţa relicvelor, în special a fragmentelor din lemnul sfânt, la nivelul edificiului simbolic al puterii medievale. În ceea ce priveşte Moldova, autoarea arată că biserica de la Pătrăuţi, care avea hramul înălţării Sfintei Cruci (14 septembrie), este posibil să fi adăpostit un fragment al acestei relicve, după cum se întâmpla în creştinătatea timpului cu lăcaşele similare. Astfel se poate explica respectul deosebit manifestat de Ştefan cel Mare pentru aceasta. Studiul următor, subscris de Ştefan S. Gorovei, priveşte un epitrahil cu chipurile lui Ştefan cel Mare şi al Mariei Voichiţa, ale căror nume sunt scrie în greceşte. În urma unei analize minuţioase, istoricul a eliminat o serie de confuzii perpetuate la nivel istoriografic, stabilind că obiectul liturgic a fost dăruită mănăstirii Pătrăuţi de către marele voievod.

În cadrul investigaţiei consacrate celebrei broderii dăruite de voievodul moldovean, spre 1500, mănăstirii Zografu, Petre Ş. Năsturel revine asupra unor ipoteze mai vechi, considerând de această dată că nu ar fi vorba despre un steag de luptă, şi nici măcar despre un „prapur bisericesc", aşa cum afirmase anterior, ci despre o „poală de icoană". Următoarele două contribuţii, semnate de tineri cercetători, se circumscriu domeniului istoriei sociale. În primul dintre acestea, Constantin Crăescu discută problema controversată a viteji-

lor lui Ştefan cel Mare, ajungând la concluzia că aceştia erau proprietari de pământ, adică boieri, şi serveau în oştile de pe lângă curţile domneşti. Al doilea text, semnat de Lucian-Valeriu Lefter, este consacrat portativului social moldovenesc din secolul al XV-lea, cu o privire specială asupra structurilor familiale şi poziţiei faţă de proprietate a boierilor din zona Vasluiului. Cu acest prilej, autorul aduce noi argumente privitoare la caracterului multietnic al boierimii moldoveneşti şi în sprijinul ideii că marii proprietari de pământ alcătuiau un grup legat prin multiple relaţii de rudenie, care a deţinut frâiele puterii în Moldova. Cercetarea întreprinsă de Mircea Ciubotaru urmăreşte să clarifice problema statutului prizonierilor luaţi de Ştefan cel Mare din sudul Poloniei cu prilejul expediţiei de represalii întreprinse în 1498. Inventarierea unor oiconime de origine ucraineană îl conduce la identificarea a patru localităţi din ocolul târgului Hârlău despre care avansează ipoteza unei posibile colonizări cu aceşti prizonieri. Textul lui Andrei Pippidi pune în legătură analele ştefaniene, folclorul şi cronistica târzie, întemeiată pe tradiţie, cu ecouri din mediul turcesc, grecesc, lumea slavă a Balcanilor şi Occident ale faptelor întreprinse de marele domn. Studiul semnat de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei relevă, într-o manieră convingătoare, netemeinicia ipotezelor vizând călugărirea lui Ştefan cel Mare în ultimele momente de viaţă. La acest rezultat autorii ajung prin convocarea unui mare număr de surse şi printr-o abordare comparativă menită să pună într-o lumină veridică momentele anterioare „marii treceri" şi contextul înhumării voievodului. Materialul alcătuit de Ovidiu Cristea inventariază informaţiile referitoare la Ştefan cel Mare oferite de izvoarele narative şi diplomatice veneţiene. Propunând grile diferite de lectură, în funcţie de caracterul acestor mărturii, istoricul ajunge la concluzia că, în ciuda interesului deosebit pe care a reuşit să-l suscite Ştefan cel Mare, atât variaţiile înregistrate la nivelul terminologiei menite să desemneze realităţile spaţiului moldovenesc, cât şi diferenţele cantitative şi calitative vizibile la nivelul surselor, se datorează formaţiei fiecărui autor, posibilităţilor de informare dictate de distanţele mari care separau cele două zone şi conjuncturilor istorice variabile. Cercetarea întreprinsă de Ştefan Andreescu reia discuţia pe marginea epistolelor expediate din stepa tătară de Zaccaria Ghizolfi, ultimul senior de Matrega, prilej cu care îl plasează în orizontul politic al epocii şi clarifică sensul relaţiilor acestuia cu Ştefan cel Mare. Reluând vechile discuţii consacrate feudelor ardelene ale lui Ştefan cel Mare, Ştefan S. Gorovei stabileşte, pe baza izvoarelor, că regele Matias al Ungariei a „dăruit" voievodului moldovean Ciceul şi Cetatea de Baltă ca o compensaţie pentru pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe şi pentru a-l păstra în alianţă cu regatul ungar. Pe baza unei analize minuţioase a izvoarelor diplomatice, autorul precizează că Matias i-a cedat aceste feude cu prilejul reluării raporturilor cu Moldova, pe baza tratatului din 1475, adică în 1486 sau 1487, înclinând mai curând spre cel de al doilea an. În studiul alcătuit de Liviu Pilat, consacrat raporturilor dintre Biserică şi Putere în a doua jumătate a secolului al XV-lea, autorul relevă că orice separare între temporal şi spiritual la nivelul abordării epocii, precum şi între domeniile de acţiune care corespund acestora, nu poate fi decât pur teoretică. Cu acest prilej, analizează prezenţa mitropoliţilor în fruntea sfatului domnesc, arătând că în aceste condiţii ei îşi asumau rolul de contrafort al puterii seculare, atunci când aceasta trecea prin perioade de criză. Ultimul text, semnat de Maria Magdalena Székely, reprezintă o cercetare de factură antropologică asupra gesturilor lui Ştefan cel Mare, aşa cum sunt acestea înfăţişate în izvoarele narative. Volumul este completat de o utilă bibliografie, care conţine producţia istoriografică lansată cu prilejul comemorării ştefaniene.

Chiar şi această sumară enumerate a temelor abordate dă măsura complexităţii proiectului, lăsând să se întrevadă realizările viitoare. Din acest punct de vedere, publicaţia are toate datele pentru a deveni un punct de reper şi un model în peisajul istoriografic autohton, atât datorită calităţii ştiinţifice intrinseci a materialelor, cât şi prin faptul că urmăreşte să se constituie într-o adevărată şcoală pentru tinerii istorici porniţi pe calea afirmării.

BOGDAN-PETRU MALEON

Viaţa ştiinţifică

Manifestările ştiinţifice legate de „Zilele Universităţii"

În contextul simbolic al universităţilor, înfiinţarea joacă un deosebit rol legitimant pentru instituţia în cauză. Din această perspectivă, anul 2005 a reprezentat momentul celebrării celei mai vechi universităţi româneşti, cea inaugurată în 1860 la Iaşi de domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza. Aniversarea a îmbrăcat forme speciale la Facultatea de Istorie, cei 145 de ani de evoluţie ai instituţiei ieşene de învăţământ superior fiind consacraţi atât formal cât şi ştiinţific. În perioada 25-29 octombrie 2005, în cadrul Facultăţii s-au desfăşurat manifestări ştiinţifice cunoscute sub numele generic *Zilele Universităţii*. Registrul ştiinţific a fost privilegiat în dauna celui festiv, ca un semnal al înnoirii de model universitar într-o lume a competiţiei. Amploarea concedată evenimentului, care s-a întins pe durata a cinci zile, a dorit să ilustreze nivelul cercetării ştiinţifice, în diversele sale forme.

Programul acţiunilor a fost deschis cu prezentarea de cărţi aparţinând unor istorici ieşeni. Moderată de decanul Facultăţii, Alexandru-Florin Platon, festivitatea a fost înlocuită cu discuţia lucrărilor respective. Meritele lui Bogdan Petru Maleon, care a prezentat volumul de documente editat de Alexandru-Florin Platon şi Laurenţiu Rădvan, *De la cetatea lui Dumnezeu la Edictul de la Nantes. Izvoare de istorie medievală (sec. V-XVI)*, apărut la Iaşi în anul 2004, ale lui Victor Spinei (care s-a referit la cartea lui Leonidas Rados, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, Bucureşti, 2005), sau Mihai Cojocariu, cu referire la volumul al V-lea din seria iniţiată de Gheorghe Platon, *de la constituirea naţiunii la Marea Unire*, Iaşi, 2005, Gheorghe Cliveti, ce a prezentat ediţia întocmită de Dimitrie Vitcu şi Gabriel Bădărău la *Regulamentul organic al Moldovei* (Iaşi, 2004). Claudiu Topor, într-o reflectare a lucrării lui Gabriel Bădărău, *Raporturi politice româno-habsburgice, de la Unire la Independenţă*, Iaşi, 2004, Ioan Ciupercă, care s-a aplecat critic asupra volumului de studii coordonat de Ion Agrigoroaiei (ceilalţi autori fiind Ovidiu Buruiană, Gh. Iacob şi Cătălin Turliuc), *România interbelică în paradigmă europeană*, Iaşi, 2005 şi Victor Spinei, împreună cu Cătălin Turliuc, care au prezentat compendiul de istoria românilor apărut la Cluj-Napoca în 2004 şi intitulat *Istoria României. Compendiu*, coordonatori fiind istoricii clujeni I.A. Pop şi I. Bolovan (printre coautori întâlnind şi pe Gh. Iacob) au fost, din această perspectivă, incontestabile.

A doua zi a reuniunilor ştiinţifice organizate la Facultatea de Istorie a fost alocată, în principal, trecutului Universităţii. Proiectul novator în plan metodologic al rescrierii devenirii instituţiei a făcut obiectul simpozionului intitulat *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi – 145 de ani*. Perspectiva anului 2010, atunci când se vor împlini 150 de ani de la crearea primei instituţii de învăţământ superior din România, a dominat abordările şi a fost evocată, explicit, de moderatorul întâlnirii, Gh. Iacob. Ordinea cronologică a evenimen-

telor privind evoluția Universității a predominat. Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană – precursoare a Universității ieșene*, Dumitru Ivănescu, *Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și universitarii ieșeni*, Gheorghe Palade, *Universitatea din Iași și Unirea Basarabiei*, Ion Agrigoroaiei, *Universitatea din Iași în orizontul academic european interbelic*, Mariana Momanu, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" în anii sovietizării învățământului superior românesc*, Cătălin Turliuc, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" la 100 de ani* și Gheorghe Iacob, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" (1860-2005). Repere* au evidențiat devenirea învățământului ieșean, avatarurile instituției și ale corpului profesoral de aici în cei 170 de modernitate românească (de la Academia Mihăileană) surprinși în studiile menționate anterior. Studiile lui Sorin Iftimi, privind *Simbolurile Universității din Iași*, și al lui Ovidiu Buruiană, legat de *Studenți evrei la Universitatea din Iași în primul deceniu interbelic*, au încercat să ofere dimensiunea de simbolistică și de viață socială care însoțesc fenomenul politic și educațional universitar.

În aceeași zi (a doua a manifestărilor, 26 octombrie 2005), profesorii de la Catedra de Istorie veche și arheologie au organizat o masă rotundă, moderată de Nicolae Ursulescu, în care s-au prezentat *Date recente privind istoria comunităților cucuteniene*. Participanții la dezbateri au fost numeroși, atât cadre de la Facultatea de Istorie din Iași (Vasile Cotiugă, Atilla László), sau doctoranzi, masteranzi și studenți ai acestei Facultăți (G. Bodi, Raluca Kogălniceanu, B. Minea, Roxana Munteanu, Letiția Scarlat, Loredana Solcan, F.A Tencariu etc.), cât și invitați de la alte instituții de cercetare (D. Boghian, R. Dumitrescu, Gh. Dumitroaia, S. Ignătescu, Lăcrămiara Istina, V. Merlan, D. Nicola, C. Preoteasa, Ioana Robu, Senica Țurcanu, Corina Ursache, M. Văleanu).

Ziua a treia a *Zilelor Universității* a adus o premieră în viața științifică a Facultății, prin *Sesiunea științifică a doctoranzilor Facultății de Istorie*. Inițiativa, lăudabilă în sine prin încercarea de a evidenția parcursul de început al tinerilor cercetători legați de mediul academic ieșean, a fost grevată de lipsa de împărțire pe secțiuni a comunicărilor și de minima lor selecție: Raluca Kogălniceanu, cu *Aplicarea testului X^2 (hi pătrat) în arheologie. Studiu de caz: necropola de la* Cernica, Letiția-Florența Scarlat, *Noi descoperiri de instalații de foc în aria culturii Precucuteni*, Ovidiu Boldur, *Tafrali, Pârvan, Andrieșescu: în jurul unei probleme controversate*, Liviu Pilat, *Redemptor Noster. Moldova și republica Christiana la 1476-1477*, Bogdan-Petru Maleon, *O schimbare de domn la mijlocul secolului al XVI-lea și rolul elitei clericale moldovenești*, Cristian Ploscaru, *Influență franceză și politici culturale în Moldova epocii regulamentare*, Gabriel Leanca, *Vasile Alecsandri și propaganda românească în Franța. 1849-1859*, Ionuț Nistor, *Pacea de la București din 1913: „chestiunea aromână"*, Claudiu Topor, *Un moment controversat al relațiilor României cu Austro-Ungaria: vizita generalului Conrad von Hötzendorf la București (noiembrie 1912)*, Ovidiu Buruiană, *Identitatea liberalismului românesc interbelic*, Radu Filipescu, *Atitudini românești pro/contra U.R.S.S. în perioada interbelică*, Vasilica Sârbu, *Adolf Hitler și premiile Nobel*, Radu Cazac, *Franklin D. Roosevelt și conceptul de autodeterminare în timpul celui de-al doilea război mondial*, Paul Nistor, *Anul 1947 în relațiile româno-americane* și Dan Mâță, cu *Considerații cu privire la vizita generalului Charles de Gaulle la București (mai 1968)*au adus în discuție teme diverse, abordări metodologice inovatoare în domeniul istoric, chiar dacă nu întotdeauna suficient aplicabile în cercetarea trecutului. Întâlnirea s-a dovedit utilă, finalmente, radiografiind cercetarea tinerilor istorici de la Iași și oferind, celor prezenți, imaginea dinamicii din dezbaterea istorică.

În ultimele două zile ale manifestărilor dedicate *Zilelor Universității*, s-a desfășurat sesiunea de comunicări tradițională, anuală, din cadrul Facultății. Ea a cuprins două secțiuni alocate oarecum domeniilor delimitate cronologic ale istoriei: istoria medievală în 28 octombrie și, respectiv, istoria modernă și contemporană ziua următoare. Susținute în fața unui public competent, alcătuit din studenții și profesorii de la Facultatea de Istorie, studiile prezentate de istoricii din mediul universitar de sau de cei de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" au generat discuții profesionale menite să clarifice unele aspecte din problematica vizată de cercetători și să deschidă noi posibilități de interpretare. Subiectele au fost diverse, rostul principal al manifestării dovedindu-se – odată în plus tradițional – mai mult acela de a arăta preocupările celor implicați în reflecția asupra trecutului. În prima zi a sesiunii, sub conducerea domnului Alexandru-Florin Platon au susținut comunicări, în afară de moderator („*Tua sacratissima unxio... coordis intima penetret*". *Corpul în ceremonialul medieval al încoronării*), Maria Magdalena Székely, *Aceşti pani au murit în războiul cu turcii*, Ștefan Sorin Gorovei, *Politica pontică a lui Ștefan cel Mare. Observații noi*, Laurențiu Rădvan, *O familie boierească mai puțin cunoscută din Țara Românească* și Bogdan-Petru Maleon, *Mânăstirea Probota în secolele XV-XVI. Semnificațiile unor privilegii juridice*. A doua secțiune a sesiunii de comunicări, moderată de domnul Gh. Iacob, a cuprins de asemenea o problematică diversă, cu teme care au acoperit secolele modernității (al XIX-lea și al XX-lea): Leonida Rados, *Chestiunea influenței greceşti în cultura română. Dispute istoriografice de secol XIX*, Cristi Ploscaru, *Proiectul republicii aristo-democraticeşti. Considerații în jurul unei controverse*, Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal și alegerile parlamentare decembrie 1928*, Ioan Ciupercă, *Semnificația unei inițiative prezidențiale: Roosevelt – 1938* și Dan Mâță, ?????. Comunicările susținute au reliefat varietatea aspectelor politice din lumea modernă. Profitul lor intelectual a fost însă redus, discuțiile suscitate au fost minime, lucrările prezentate reliefând mai curând varietatea metodologică și stilistică decât o școală de gândire istoriografică.

În anul 2005, văzut ca un an simbolic dar și pregătitor al manifestărilor dedicate unui secol și jumătate de învățământ superior ieșean, Facultatea de istorie a acordat o mare atenție și o dimensiune largă evenimentului sărbătoririi Universității. Palierul științific a predominat, în dauna celui festivist, deși lucrările s-au dovedit utile în principal pentru schițarea nivelului actual al cercetării istorice din spațiul ieșean. Dincolo de înnoirea evidentă pe care o cunoaște domeniul istoriei sub aspectul temelor abordate și a relevanței lor publice sau a metodologiei folosite, rămâne ca proiect individualizarea unor direcții care să ne permită să discutăm despre *școala ieșeană de istoriografie*.

OVIDIU BURUIANĂ

Aniversări

Profesorul universitar doctor Emilian Bold la a 80-a aniversare

Profesorul universitar doctor Emilian Bold – eminentă personalitate a istoriografiei româneşti contemporane – s-a născut la 20 noiembrie 1925, în localitatea Bădiceni din judeţul Soroca. La scurt timp, familia D-sale s-a mutat în comuna Luncaviţa, judeţul Tulcea. A urmat clasele primare şi gimnaziale la şcoala din această comună, având învăţători foarte buni, cărora le păstrează şi astăzi sentimente de profundă recunoştinţă. În condiţiile grele din perioada celui de al doilea război mondial şi din anii imediat următori, şi-a continuat studiile în cadrul Seminarului Teologic „Sf. Andrei" din Galaţi, pentru că în anul 1948 să-şi dea diferenţele şi să-şi susţină examenul de bacalaureat la Liceul „Vasile Alecsandri" din aceeaşi localitate. Confruntându-se în continuare cu greutăţi materiale, s-a angajat ca pedagog la un liceu pentru ca în anul 1950 să înceapă studiile universitare la Facultatea de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. La absolvire, în 1954 (când noi făceam primii paşi în amfiteatrele acestei Facultăţi), Emilian Bold a fost încadrat ca preparator la Catedra de Istoria României şi, după un scurt popas în domeniul arheologiei, s-a specializat în Istoria contemporană, devenind asistent în 1956.

Învăţământul istoric din ţara noastră (şi nu numai cel istoric) era confruntat cu mari dificultăţi ca urmare a dogmatismului, a deformărilor grave prin impunerea unor „teze" şi „concluzii" prestabilite de aşa-zisul materialism dialectic şi istoric. Ceea ce ţinem să subliniem este faptul că, numai ca urmare a strădaniilor depuse de o parte a profesorilor de la Facultatea noastră, s-a reuşit – în pofida unor concesii de suprafaţă, imposibil de ocolit – a se menţine nivelul ştiinţific al celor mai multe cursuri şi seminarii. Emilian Bold aparţine acestei categorii de profesori, care a asigurat o anumită ţinută învăţământului de la Universitatea ieşeană, ferindu-l de excesele amintitului dogmatism, şi căreia noi, ce le-am fost studenţi, le datorăm mult, constituind modele demne de a fi urmate.

A îndrumat numeroase serii de studenţi de la cursurile de zi şi fără frecvenţă, a depus o muncă susţinută pentru valorificarea potenţialului de cercetare al studenţilor în cercurile ştiinţifice, în realizarea lucrărilor de licenţă, a contribuit substanţial la perfecţionarea cadrelor didactice etc. Profund ataşat şcolii, a manifestat un interes deosebit faţă de realizarea actului didactic, făcându-şi datoria în mod exemplar. Este foarte greu să evaluăm, la realele dimensiuni, această faţă mai puţin cuantificabilă a activităţii desfăşurate la catedră, de-a lungul anilor, în formarea de dascăli, cercetători, muzeografi, arhivişti etc. bine pregătiţi.

Pe lângă cursul general de Istorie contemporană a României, cursurile speciale axate pe o tematică majoră s-au constituit în pagini profunde de valorificare a literaturii de specialitate şi a cercetărilor proprii, unele materializându-se în volume publicate la editura Universităţii, fiind primite cu deosebit interes nu numai de studenţi, ci şi de specialişti.

Rodnica activitate didactică şi ştiinţifică a făcut să urce treptele ierarhiei universitare: lector în 1961, conferenţiar în 1971 şi profesor în 1979.

Şi-a susţinut doctoratul în anul 1969 cu o teză referitoare la România şi problema reparaţiilor de după primul război mondial, lucrare publicată în anul 1976, la Editura Junimea, sub titlul *De la Versailles la Lausanne*; este o monografie de referinţă în literatura de specialitate ce tratează această problemă, o carte care îşi păstrează neştirbită valoarea, chiar după atâţia ani.

În ansamblu, a publicat peste 100 de lucrări: volume, studii, articole, recenzii, note în reviste de specialitate; este coautor unor lucrări colective deosebit de valoroase. Prestigiul ştiinţific dobândit în rândul specialiştilor din domeniul Istoriei contemporane a României au condus la acordarea, în anul 1990 (cu o mare întârziere, din motive asupra cărora nu stăruim aici), a dreptului de a conduce doctoranzi. În această calitate a contribuit substanţial la elaborarea unor teze de ţinută ştiinţifică, ce au condus la îmbogăţirea literaturii de specialitate. De asemenea, a făcut parte din numeroase comisii de susţinere publică şi acordare a titlului de doctor în istorie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" şi la alte instituţii universitare şi academice din ţară.

Pe lângă tema dezbătută în teza de doctorat şi în alte studii, remarcăm atenţia acordată problemelor cu care s-a confruntat statul român în perioada următoare Marii Uniri, măsurilor economice, politice şi sociale menite să consolideze marele act naţional, eforturilor depuse de diferite cercuri politice în realizarea acestei opere. Activitatea partidelor politice din România interbelică, poziţia adoptată faţă de principalele chestiuni ale perioadei au ocupat un loc important în activitatea de cercetare ştiinţifică a profesorului Emilian Bold şi un subiect de dezbatere cu studenţii. Cercetarea întreprinsă de o echipă de studenţi cu reale calităţi (fapt confirmat pe deplin prin evoluţia lor după terminarea studiilor), îndrumată cu competenţă şi dăruire, mai mulţi ani, de către profesorul Emilian Bold, s-a finalizat prin elaborarea unei lucrări colective ce trata un subiect „ocolit", atunci incomod din multe motive: legislaţia muncii în perioada interbelică. Titlul volumului apărut în anul 1980, *Concesii şi restricţii în legislaţia muncii din România 1920-1940*, ni se pare semnificativ pentru maniera de abordare a chestiunii.

Încadrarea istoriei românilor în istoria universală, larga deschidere către înţelegerea *atentă a conexiunilor, a influenţelor şi confluenţelor l-a preocupat şi-l preocupă perma*nent. Aşa se explică şi alegerea temei de doctorat, aşa se explică şi substanţialele studii publicate în volume precum: *România în relaţiile internaţionale 1699-1939*, *Românii în istoria universală* şi altele. În contextul politic deschis de decembrie 1989, profesorul Emilian Bold a redactat, singur sau în colaborare, cărţi care reprezintă realizări importante în elucidarea unor chestiuni cu semnificaţii majore în domeniul politicii externe româneşti, al relaţiilor internaţionale din perioada interbelică, al derulării evenimentelor din preajma şi de la începutul celui de al doilea război mondial. Volumul *Diplomaţia de conferinţe. Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919 şi 1933 şi poziţia României* (apărut în 1991), volum distins cu Premiul Academiei, se constituie într-o analiză remarcabilă a acţiunilor diplomatice purtate în cadrul Conferinţei de pace de la Paris (1919-1920), a conferinţelor care au condus la ceea ce s-a numit „spiritul de la Locarno" şi, în mod deosebit, a tratativelor anevoioase purtate în prelungita problemă a reparaţiilor de război. Sunt subliniate strădaniile diplomaţiei româneşti în direcţia recunoaşterii internaţionale a

drepturilor statului român, în special ale celor cuvenite prin participarea la război alături de Antantă şi prin contribuţia însemnată la victoria acesteia.

În acelaşi mare domeniu se înscriu volumele editate împreună cu colegul Ioan Ciupercă: *Ascensiunea nazismului (1919-1936). Cum a fost posibil?* (apărut în 1995) şi *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relaţiilor internaţionale* (apărut în 2001), precum şi volumele editate împreună cu regretatul coleg Ilie Seftiuc: *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente şi consecinţe* şi *România sub lupta diplomaţiei sovietice (1917-1938)*, apărute în acelaşi an, 1998. Sunt lucrări care au îmbogăţit substanţial istoriografia unui capitol important, plin de semnificaţii, al relaţiilor internaţionale, fiind formulate întrebări şi răspunsuri ce preocupă nu numai pe specialişti, ci şi un public mai larg de cititori. Remarcăm şi prezenţa D-sale în colectivul de autori al *Istoriei Românilor*, vol. VIII, *România întregită* (1918-1940), apărut în anul 2003, participând la elaborarea capitolului *Politica externă a României în primul deceniu interbelic*.

Dintr-o tematică mai specială, puţin abordată la noi, fac parte interesantele lucrări *Războiul de iarnă sovieto-finlandez (noiembrie 1939-martie 1940)*, publicată în 2002 şi *Finlanda, ţara celor 1000 de lacuri*, publicată în 2004. Ataşat profund de instituţia noastră, i-a dedicat pagini de analiză a activităţii şi atitudinii adoptate de profesori şi studenţi şi are o contribuţie însemnată la volumul apărut cu prilejul aniversării a 125 de ani de existenţă a Universităţii din Iaşi.

Nu putem cuprinde aici întreaga-i activitate, toate rezultatele dintr-o viaţă de muncă închinată învăţământului şi cercetării. Am făcut parte din una dintre primele serii de studenţi care a beneficiat de îndrumarea competentă a asistentului Emilian Bold. În spatele unei aparente severităţi, care încerca să acopere o mare timiditate, exista, în fond, o exigenţă deosebită faţă de propria-i persoană şi, în egală măsură, pentru noi, studenţii. În calitate de coleg în fosta Catedră de Istoria României şi de colaborator la aceeaşi disciplină, Istoria contemporană a României, am primit, de-a lungul anilor, un sprijin substanţial în devenirea de specialitate, fapt pentru care-i mulţumesc călduros, şi cu acest prilej.

Profesorul universitar doctor Emilian Bold este o prezenţă activă în Facultatea noastră, un exemplu de muncă creatoare, ordonată, permanentă. În acest moment aniversar, îi dorim D-sale şi întregii familii multă sănătate şi numai bucurii, realizarea tuturor proiectelor aflate pe masa de lucru. La mulţi ani, Domnule Profesor!

ION AGRIGOROAIEI

Profesorul Attila László în cel de-al 65-lea an al vieţii

Un transplant reuşit! Un ardelean 100%, prin origini, educaţie, afinităţi, s-a integrat treptat, dar total, în cele din urmă, în atmosfera intelectuală a Almei Mater Jassiensis. Tânărul de doar 22 de ani, ajuns într-o seară de iarnă în „târgul Ieşilor", după ce-şi terminase obligatoriul stagiu militar de la sfârşitul studiilor universitare, avea să facă aici un popas de... 43 de ani. Prima seară şi-a petrecut-o în căminul studenţesc (pe atunci), care avea să devină sediul Seminarului de Arheologie („Casa Catargi"), unde, ca orice ardelean statornic, profesorul László a rămas şi sperăm că va activa încă mulţi ani.

Născut la 27 decembrie 1940 în orașul Sfântu Gheorghe, Attila-Zoltán László a urmat studiile pre-universitare la Oradea, unde s-a stabilit familia sa. Încă din anii liceului s-a orientat spre studiile clasice, pe care le-a continuat, din 1957, la Universitatea clujeană. Opțiunea nu a fost întâmplătoare, deoarece existau antecedente majore în familie pentru disciplina arheologiei, atractivă și romantică pentru mulți tineri. Bunicul profesorului László a fost celebrul Ferencz László, întemeietorul Muzeului din Sf. Gheorghe și descoperitorul stațiunii de la Ariușd, unde a practicat, pentru prima oară, pe actualul teritoriu al României, cercetări stratigrafice; corespondența și relațiile pe care le-a avut cu Vasile Pârvan, Gordon Childe, Hubert Schmidt și alți iluștri arheologi ai timpului vorbesc de la sine despre prestigiul științific de care se bucura arheologul din micul oraș transilvănean. Nepotul și-a făcut, de-a lungul anilor, o datorie de onoare din valorificarea moștenirii științifice a bunicului și din reliefarea locului pe care acesta îl ocupă în istoria arheologiei din România.

Deși la Cluj studentul László și-a însușit temeinic disciplinile clasice, de la mari profesori, precum C. și H. Daicoviciu, I.I. Russu, Kurt Horedt, A. Bodor ș.a., la Iași tânărul preparator și apoi asistent s-a orientat treptat spre cercetarea Preistoriei, chiar dacă obligațiile didactice și apropierea spirituală de un alt ilustru ardelean, Profesorul Nicolae Gostar, care a onorat, prin prezența sa, învățământul istoric ieșean, ar fi constituit premise favorabile pentru continuarea studiilor în această direcție. Dar la Iași tentația Cucuteniului, cu splendida sa ceramică, era prea mare, iar personalitatea Profesorului Mircea Petrescu-Dîmbovița a fost decisivă, în cele din urmă, pentru orientarea tânărului arheolog către Preistorie. Apreciind pregătirea tânărului arheolog, Profesorul Petrescu-Dîmbovița i-a încredințat, chiar din primii ani, conducerea unor șantiere importante, precum cele de la Cucuteni-*Mlada*, Drăgușeni, Huși, soldate cu rezultate remarcabile, care au adus noutăți absolute în literatura de specialitate. Profesorul László nu a uitat nici locurile de origine, revenind în mai multe rânduri în sud-estul Transilvaniei, unde a cercetat aspectul ariușdean al culturii Cucuteni, prin săpăturile întreprinse la Malnaș-Băi.

Profesorul Petrescu-Dîmbovița i-a încredințat, însă, în cadrul pregătirii doctorale, o altă direcție de cercetare, anume începutul epocii fierului la est de Carpați – perioadă cvasi-necunoscută în acel moment. În curând, rezultatele aveau să apară, datorită abnegației cu care tânărul cercetător s-a dedicat studierii acestei perioade. Dacă astăzi avem un tablou coerent a ceea ce a însemnat Hallstatt-ul timpuriu pe teritoriul Moldovei, acest lucru îl datorăm în cea mai mare parte Profesorului László. Mai mult, studiile sale despre grupurile culturale pe care le-a definit (Grănicești, Corlăteni, Tămăoani, Cozia-Brad) au atras atenția specialiștilor din toată Europa, care le-au inclus în studiile lor asupra Hallstatt-ului. Un rol decisiv în această direcție l-a avut și faptul că Profesorul László și-a promovat cu consecvență rezultatele prin studii publicate în limbi de largă circulație, acordând permanent o atenție deosebită perfecționării sale lingvistice. Am avut ocazia să-l aud de mai multe ori, la diferite reuniuni științifice, pe Profesorul László susținându-și, cu lejeritate, intervențiile în franceză, germană sau engleză.

Cercetările sale în domeniul Hallstatt-ului s-au finalizat în teza de doctorat, pe care a susținut-o cu succes în 1986, iar publicarea unei părți a tezei, în prestigioasa serie *Bibliotheca Thracologica*, i-a adus o binemeritată distincție, prin acordarea, în 1994, a Premiului „Vasile Pârvan“ al Academiei Române.

Parcursul didactic şi-a urmat calea firească, mai ales după 1990, când aberanta blocare a avansărilor, impusă în învăţământul universitar, a fost înlăturată. Astfel, prin concurs, dl. László a devenit conferenţiar în 1990, profesor în 1997, iar în 1999 a primit dreptul de conducere la doctorat în specializarea *Arheologie preistorică*. O preocupare permanentă a Profesorului László a fost formarea unor viitori specialişti, atât prin cursurile şi seminariile pe care le-a ţinut (mai ales cele cu caracter special, care vizează promovarea metodelor moderne şi a interdisciplinarităţii în arheologie), cât şi prin practica de şantier, unde a coordonat activitatea a numeroase grupe de studenţi. În ultimul timp, se adaugă şi îndrumarea mai multor tineri în cadrul pregătirii la doctorat.

Profesorul László se preocupă permanent şi de perfecţionarea propriei sale informări ştiinţifice, fiind la curent cu ultimele noutăţi, multe aflându-le în cursul vizitelor de documentare pe care le-a întreprins după 1990, aproape în fiecare an, în diverse ţări europene (Germania, Belgia, Italia, Austria, Grecia, Ungaria, Republica Moldova, Ucraina). Cu acest prilej, a fost şi un ambasador al învăţământului şi ştiinţei din România, susţinând conferinţe şi cicluri de lecţii la prestigioase universităţi. Este, de asemenea, mereu prezent la manifestări ştiinţifice internaţionale, câştigându-şi un prestigiu care a depăşit de mult graniţele ţării. Dovada cea mai elocventă a acestor aprecieri a reprezentat-o alegerea sa, în 2001, în Consiliul Permanent al Uniunii Internaţionale de Ştiinţe Preistorice şi Protoistorice.

Aprecierile nu au lipsit nici în ţară. Între 1990 şi 1995 a fost secretar ştiinţific al Facultăţii de Istorie, iar în Consiliul Profesoral a fost membru până în 2004. A fost membru al Comisiei Naţionale de Arheologie, membru al Comisiei Muzeelor şi Colecţiilor din cadrul Ministerului Culturii şi Cultelor, este membru în consiliile ştiinţifice ale muzeelor din Piatra Neamţ şi Sf. Gheorghe şi expert evaluator al CNCSIS.

În cadrul colectivului de arheologie şi istorie antică a acţionat cu consecvenţă ca acest domeniu să se bucure de o publicaţie proprie, în care să se reflecte rezultatele cercetărilor. În acest sens, în 1983, a pus bazele revistei *Studia Antiqua et Archaeologica*, care din 1995 a devenit anuar, ajungând la cel de al XI-lea volum, revista bucurându-se şi în prezent de colaborarea Domniei-Sale, ca membru al colegiului de redacţie şi ca autor a numeroase contribuţii.

Avansarea în vârstă nu i-a afectat Profesorului László puterea de muncă şi dorinţa de a contribui la progresul învăţământului arheologic la Iaşi. Urându-i sănătate şi împlinirea numeroaselor proiecte ştiinţifice pe care le are, colegii din Catedră şi din Facultate doresc să se bucure în continuare de prezenţa activă şi colaborarea Profesorului Attila László.

La mulţi ani, stimate Domnule Profesor!

LUCRĂRI PUBLICATE (LISTĂ SELECTIVĂ)

I. **Cărţi de autor**

– *Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi. Culturile Gáva-Holihrady şi Corlăteni-Chişinău pe teritoriul Moldovei* (Bibl.Thrac. VI), Bucureşti, 1994 (Premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române.)
– *Datarea prin radiocarbon în arheologie* (Biblioteca Muzeului Naţional II), Bucureşti, 1997, 309 p.
– *Istoria societăţii primitive (Preistoria generală). O introducere.* Curs universitar. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 1999 (cu reeditări anuale revizuite şi îmbunătăţite).
– *Introducere în arheologie.* Curs universitar. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2000 (cu reeditări anuale revizuite şi îmbunătăţite).

II. **Colaborări la volume colective**

– *Dicționar de Istorie veche a României* (coord. D.M. Pippidi), București, 1976.
– *Enciclopedia arheologiei si Istoriei vechi a României* (coord. C. Preda), vol. I, 1994; II, 1996; III, 2000.
– *Istoria Românilor,* vol. I (*Moștenirea timpurilor îndepărtate*), București, 2001 (colaborare la capitolul „Prima epocă a fierului").

III. **Ediții îngrijite și traduceri adnotate**

– László Ferenc, *Táj és tudomány. Válogatott írások* (Scrieri alese). Prefață, studiu introductiv, selecția textelor, note și indice, Editura Kriterion, București, 1978, 246 p.
– Ligia Bârzu, *A román nép anyagi és szellemi műeltségének folytonossága az egykori Dacia területén* („Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii", Editura Academiei, 1979). Traducere (p. 1-121) și glosar (p. 122-145), Editura Kriterion, București, 1981.
– Al. Popescu, *A géta-dák kultúra* („Cultura geto-dacă", București, 1982). Traducere în maghiară (p. 1-98) și Anexă (p. 99-147), Editura Kriterion, București, 1987.

IV. **Studii și articole**

– *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A-B de la Huși*, ArhMold, IV, 1966, p. 7-22.
– *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV-II î.e.n.)*, ArhMold, VI, 1969, p. 65-90.
– *Elemente keltischen Ursprungs in der dakisch-getischen Siedlung von Băiceni. Einige Bemerkungen bezüglich der „keltischen" Entdeckungen in der Moldau*, AȘUI, Ist., XV, 1969, 1, p. 89-97.
– *O așezare hallstattiană la Cozia (jud. Iași)*, ArhMold, VII, 1972, p. 207-224.
– *Vases néolithiques á face humaine, découvertes en Roumanie. Quelques considérations concernant le thème de la face humaine sur la céramique néolithique du Bassin Danubien*, in: *Aktuelle Fragen der Bandkeramik*, Székesfehérvár, 1972, p. 211-235 (varianta română: MemAnt, II, 1970, p. 39-74).
– *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, SCIV, 24, 1973, 4, p. 575-609.
– *Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923-1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan*, Studii și comun., Sf. Gheorghe, 1973 (1975), p. 171-205.
– *Über den Ursprung und die Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, TD, I, 1976, p. 89-98.
– *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens*, ActaArchHung., 29, 1977, p. 53-75 (varianta română: SCIVA, 26, 1975, 1, p. 17-39).
– *Date privind sfârșitul Hallstattului timpuriu în Transilvania*, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 537-546.
– *Profesorul Nicolae Gostar, istoric al lumii dacice și romane*, SAA, I, 1983, p. 1-7, 16-25.
– *Observations concernant les débuts de la pénétration vers l'Ouest de la population des tumuli à tombes en fosse*, TD, V, 1984, p. 22-27.
– *Un grup hallstattian timpuriu în Podișul Sucevei*, CercIst, XIV-XV, 1983-1984 (1985), p. 65-84.
– *Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theissgegend und dem nord-östlichen aussenkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holihrady Kultur in der Suceava-Hochebene*, in: *Hallstattkolloquium Veszprém 1984*, Budapest, 1986, p. 149-163, 389-393.
– *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAnt, XII-XIV, 1980-1982 (1986), p. 65-91.
– *Asupra legăturilor dintre spațiul est-carpatic și zonele de stepă și silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii fierului (secolele XII-VII î.e.n.)*, AȘUI, Ist., 1986, p. 1-12.
– *Un chapitre de l'histoire de la recherche de la civilisation Ariușd-Cucuteni-Tripolie: les fouilles d'Ariușd dans le premier quart de notre siècle*, in: *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 49-57.
– *Date noi privind tehnica de construcție a locuințelor neolitice*, ArhMold, XII, 1988, p. 23-31.
– *Les groupes régionaux du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIe-VIIe siècles av.n.è.*, in: *La civilisation de Hallstatt*, ERAUL 36, Liège, 1989, p. 111-129.
– *Dates radiocarbon et la chronologie de la civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni*, Culture et Civilisation au Bas Danube, X, 1993, p. 23-41.

– *Le sud-est de la Transylvanie dans le néolithique tardif et le chalcolithique. Nouvelles données et considérations*, in: *The Fourth Millenium BC. Proceedings of the International Symposium Nessebar (Bulgaria), 28-30 August 1992*, Sofia, 1993, p. 62-76.
– *Aşezări întărite ale culturii Ariuşd-Cucuteni în sud-estul Transilvaniei. Fortificarea aşezării de la Malnaş Băi*, ArhMold, XVI, 1993, p. 33-50.
– *La nécropole de Stoicani et quelques aspects du problème „thraco-cimmerien"*, SAA, II, 1995, p. 87-102.
– *Nature et culture en Transylvanie orientale dans l'énéolithique. Contribution archéologiques et archéozoologiques á la connaissance du développement de la civilisation Ariuşd-Cucuteni-Tripolie*, in: *Nature et Culture*, vol. I, ERAUL 68, Liège, 1995, p. 499-528 (în colaborare).
– *Sur la plastique anthropomorphe de la civilization Gáva-Holihrady*, in: *Probleme der Bronze- und der Frühen Eisenzeit in Mitteleuropa. Festschrift für Marek Gedl*, Kraków, 1996, p. 351-362 (varianta română: MemAnt, XX, 1995, p. 85-97).
– *Troy and the Lower Danube Region at the End of the Bronze Age*, SAA, III-IV, 1996-1997, p. 89-96.
– *De l'Âge du Bronze à l'Âge du Fer ancien dans la région istro-pontique. Quelques observations à propos de certains ouvrages récents*, in: *Proceedings of the International Symposium Thracia Pontica VI*, Sozopol, 1994 (1997), p. 137-146.
– *On the Origin, Development and Chronology of the First Iron Age at the Lower Danube*, in: *Premier Âge du Fer aux bouches du Danubes et dans les régions autour de la mer Noire. Actes du Colloque International, Tulcea, Septembre 1993*, Tulcea, 1997, p. 67-84.
– *On Relationship between the Lower Danube Region and the Aegean-Anatolian Area at the End of the Bronze Age and Beginning of the Iron Age*, in: *Préhistoire du Bas-Danube* (Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, XV), Călăraşi, 1997, p. 358-368 (varianta română: MemAnt, XXI, 1997, p. 115-130).
– *Some Connections between the Northern Thrace and Asia Minor during the Late Bronze and Early Iron Age*, in: *Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism. Proceedings of an International Symposium, Ankara, 3-4 June 1995*, Ankara, 1998, p. 41-44.
– *Sur le début du Néolithique de la Roumanie. Quelques considérations concernant la période „Protostarčevo"*, in: *Préhistoire de l'Anatolie. Génèse de deux mondes*, I, ERAUL 85, 1998, p. 175-191.
– *Zur präskythischen Periode des Karpatenbeckens*, in: *Archaeology of the Bronze and Iron Age. Proceedings of the International Archaeological Conference, Százhalombatta (Hungary), 3-7 October 1996*, Budapest, 1999, p. 125-132.
– *Un tip de obiect de bronz, de origine nord-pontică, descoperit în Moldova Centrală*, in: *Studia in honorem Ion Niculiţă*, Chişinău, 1999, p. 85-91 (în colaborare).
– *La fin de l'Âge du Bronze au Bas Danube et le monde mycénien. Relations et chronologie*, in: *Proceedings of the 1st International Interdisciplinary Symposium „The Periphery of the Mycenaean World", Lamia, Greece, 25-29 September 1994*, Lamia, 1999, p. 27-33.
– *L'Italie et la région du Bas-Danube à la fin de l'Âge du Bronze et au début de l'Âge du Fer. Esquisse d'une synchronisation chronologique*, in: *Romanità orientale e Italia meridionale dall'antichità al medioevo. Paralleli storici e culturali. Atti del 2° Convegno di studi italo-romeno (Bari, 19-22 ottobre 1998)*, 9, Bari, 2000, p. 53-60.
– *Some Data on House-Building Techniques and Foundation Rites in the Ariuşd-Cucuteni Culture*, SAA, VII, 2000, p. 245-252.
– *Towards a radiocarbon chronology of the Romanian prehistory*, in: *Archaeometry 98. Proceedings at the 31st Symposium, Budapest, April 26 – May 3 1998*, I, Oxford, 2002, p. 95-99.
– *Bestattungssitten am Ende der Bronzezeit und am Anfang der Eisenzeit im nord-östlichen Karpatengebiet. Traditionem, Innovationen, Interferenzen*, in: *Burial Customs in the Bronze and Iron Age. Symposium Čačak, 4-8 September 2002*, Čačak, 2003, p. 171-189.
– *Contributions roumaines à l'étude de la protohistoire italienne*, in: *Italia e Romania. Storia, cultura e civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di studi italo-romeno (Bari, 21-23 ottobre 2002)*, Bari, 2004, p. 59-77.
– *The Periphery of the Periphery: the Lower Danube and Northern Aegean World from the Bronze Age to the Early Iron Age. Cultural Interrelations: a short Review*, in: *2nd International Interdisciplinary Colloquium The Periphery of the Mycenaean World, 26-30 September 1999*, Lamia, 2004, p. 107-111.
– *Les commencements du néolithique au Bas-Danube. Problèmes de chronologie*, in *Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmboviţa oblata*, Iaşi, 2005, p. 157- 177.

ABREVIERI

ArhMold .... „Arheologia Moldovei", Institutul de Arheologie din Iaşi.
AŞUI .... „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", secţiunea IIIa Istorie.
Bibl.Thrac. ..... „Bibliotheca Thracologica", Institutul Român de Tracologie, Bucureşti.
CercIst .... „Cercetări Istorice", Muzeul de Istorie a Moldovei, Iaşi.
ERAUL .... „Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège".
MemAnt .... „Memoria Antiquitatis", Muzeul de Istorie Piatra Neamţ.
SCIV(A) .... „Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie)", Institutul de Arheologie Bucureşti.
SAA................ „Studia Antiqua et Archæologica", Catedra de Istorie veche şi Arheologie a Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi.

NICOLAE URSULESCU

Profesorul Ioan Ciupercă, la 65 de ani

În galeria oamenilor de seamă ai Facultăţii de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, un loc onorabil îl deţine profesorul universitar dr. Ioan Ciupercă care a împlinit vârsta de 65 de ani. Este plăcut pentru mine, cel care scrie aceste rânduri dedicate colegului Ioan Ciupercă, să aşez pe hârtie bucuriile, necazurile, succesele şi împlinirile sale până în prezent şi să afirm cu tărie că domnia sa a făcut cinste Facultăţii şi mai cu seamă ştiinţei istorice.

S-a născut la 19 mai 1940, în localitatea Odobeşti, judeţul Bacău (a nu se confunda cu Odobeşti-Vrancea) din părinţi modeşti, ocupaţi cu muncile câmpului. Şcoala primară, respectiv copilăria, şi le-a petrecut în comuna natală, după care, înzestrat cu o minte strălucită, cu o memorie foarte bună şi cu o voinţă de a învinge orice obstacol, a dat examen de admitere la Liceul militar „Dimitrie Cantemir" din Predeal (mutat la Breaza din 1954) judeţul Prahova. Cunoscându-se severitatea excesivă a examenelor de admitere la liceele militare, este demn de remarcat succesul său, reuşind printre primii din 1 200 de candidaţi. Tot cu medii excelente a absolvit Liceul militar din Breaza, după care a urmat Şcoala de Ofiţeri de Infanterie „Nicolae Bălcescu" din Sibiu, de asemenea, cu rezultate foarte bune. În luna august 1960, urma să i se confere gradul de locotenent. Nu s-a întâmplat aşa pentru că, în urma unor anonime, a trebuit să părăsească Şcoala Militară, fiind calificat drept „duşman al poporului", pentru unele fapte închipuite ale bunicului şi ale tatălui său, în realitate oameni modeşti şi la locul lor. La plecarea sa din Şcoala Militară i s-a refuzat uniforma de elev, dîndu-i-se una de soldat, neajustată. A refuzat uniforma oferită şi, aşa cum mărturisea, a ajuns acasă îmbrăcat doar într-un trening cîştigat la un concurs de gimnastică al Şcolilor Militare din România şi asta după şase ani de armată. Doi ani după aceea (1960-1962) a lucrat ca funcţionar de poştă în judeţul Timiş, în comunele Gătaia, Ceacova şi Deta. Ideea care l-a stăpînit în tot acest interval a fost să se pregătească temeinic şi să intre la facultate. Visul i s-a împlinit în anul 1962 când a fost admis la Facultatea de Istorie-filosofie a Universităţii ieşene, pe care o absolvă, cu rezultate remarcabile în anul 1967.

Imediat după absolvire, este repartizat la Institutul de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi, în calitate de cercetător ştiinţific. În 1976, devine cadru didactic al Facultăţii de Istorie-Iaşi, în specialitatea Istorie contemporană universală, ca, în anul 1978-1979,

să dețină o bursă IREX la Washington D.C. Revenit în țară își susține teza de doctorat cu o temă interesantă, nouă și îndrăzneață pentru acea vreme: *Opoziția partidelor politice față de guvernările liberale* (1922-1928), publicată de Editura Universității și premiată, în 1996, cu premiul „A.D. Xenopol" al Academiei Române. Seria succeselor sale științifice continuă. Între 1984 și 1986, este bursier Fulbright la Universitatea Omaha, Nebraska, S.U.A., unde, printre cursurile ținute studenților, majoritatea cu referire la Europa de Sud Est și Români în secolul al XX-lea, a prezentat și adevărata personalitate românească a domnitorului Vlad Țepeș „Dracula", cunoscut în America, după informații fanteziste, personaj principal al unor filme de groază. Cursul despre Vlad Țepeș, ținut de profesorul I. Ciupercă, i-a pus în contact pe auditori cu realitățile istorice și culturale românești din Evul Mediu.

Între 1992 și 1996 și 2003-2005, deține șefia Catedrei de Istorie Universală, iar în intervalul 1996-2003 ocupă funcția de decan al Facultății de Istorie. De-a lungul celor două mandate, domnul I. Ciupercă s-a străduit să reunească elementele necesare împlinirii și creșterii eficienței la catedră a fiecărui coleg-profesor; a întrunit aprecierile studenților pentru efortul îmbunătățirii condițiilor asigurării unor prestații eficiente din partea lor.

Din 1997 (ordinul nr. 4221/ 11 iulie), i se recunoaște calitatea de conducător științific în Istoria Universală Contemporană. Am remarcat disponibilitatea domnului Ioan Ciupercă de a-i conduce pe doctoranzi spre performanța științifică, una confirmată pînă acum în teze de doctorat de valoare. Din 2005 își continuă activitatea în calitate de profesor consultant.

Profesorul Ioan Ciupercă a reușit cu brio să facă față funcțiilor didactice și administrative deținute. S-a remarcat printr-o laborioasă cercetare științifică în domeniul Istoriei universale contemporane, în cel al relațiilor internaționale interbelice și după al doilea război mondial, în cel al istoriei și evoluției partidelor politice românești sau a unor personalități ce s-au remarcat în politica modernă și contemporană a României. În ciuda încercărilor repetate ale destinului, profesorul Ciupercă rezistă, confirmând încă odată că leacul cel mai bun în asemenea împrejurări este munca. Demne de remarcat sunt studiile sale în *cercetarea fenomenului totalitar al secolului al XX-lea*, concretizate în două volume precum și în lucrările *Ascensiunile nazismului (1919-1936)* și *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale*, implicate fiind regimurile totalitare în pregătirea și declanșarea celei de a doua conflagrații mondiale. Volumul *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere* (1996) arată, la o privire mai atentă asupra studiilor elaborate de domnul Ciupercă, o continuitate cu cel intitulat *Opoziție și putere...* În total, prof. Ioan Ciupercă este autorul a șase cărți – cărți de referință, considerăm noi – și 41 de studii publicate în diverse reviste de specialitate. Studiile, bogate în material reformațional și inedit, prezentate într-un stil inconfundabil, specific autorului, îl califică pe profesor ca unul dintre cercetătorii de marcă ai istoriografiei actuale românești, cunoscut în țară și străinătate. Cursurile sale de istorie universală contemporană ținute în fața studenților Facultății de Istorie, a celor ce se specializează în ziaristică și la cei care fac studii postuniversitare la Centrul de Studii Europene sunt apeciate, profesorul I. Ciupercă fiind pentru ei un exemplu de elocvență, retorică și originalitate. De asemenea, sunt prețuite manualele de liceu la care a lucrat și care sunt bine primite în țară.

La cei 65 de ani împliniți, prof. I. Ciupercă se poate mândri cu succesele sale profesionale atît pe plan didactic, cît și științific. Este omul care s-a gândit permanent la școală, la

facultate, la profesori, la doctoranzi şi la copii, comportîndu-se cu eleganţă, căldură umană şi atunci cînd trebuie, cu fermitate.

Urăm colegului Ioan Ciupercă ani îndelungaţi şi rodnici, să fie puternic şi sănătos, să continue activitatea depusă până în prezent, să se bucure de cei doi copii ai săi ca oameni de seamă ai cetăţii, să contribuie prin munca sa la prestigiul Facultăţii de Istorie şi al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ din Iaşi.

EMILIAN BOLD

In memoriam

Profesorul VASILE NEAMŢU (1922-2005)
Despărţirea de un model al eleganţei civice

Singur şi îndurerat, slăbit fizic şi suferind moral, Profesorul Vasile Neamţu a trecut în cealaltă Împărăţie. S-a întâmplat joi, 29 decembrie, la un ceas necunoscut, căci nu avea pe nimeni lângă el. A fost aşezat, în chiar ultima zi a anului, alături de Doamna Eugenia (Didi) Neamţu, la Suceava. Vreme de un sfert de secol, de când soţia lui îl părăsise în modul cel mai tragic, o amintea continuu, îi cinstea memoria şi aştepta să fie din nou împreună. Într-o şi pentru o altă viaţă. Acum frământările au luat sfârşit. Se odihneşte în oraşul studiilor liceale şi al adolescenţei, pe care îl iubea aşa de mult. Pentru că acolo pulsa istoria învăluită în legendă, pe care a îndrăgit-o şi a profesat-o cu o mare devoţiune.

Profesorul Vasile Neamţu a plecat într-o altă lume, dar amintirea lui a rămas aici ca o permanenţă. A fost un om de o mare eleganţă, un model de civilitate, ceea ce i-a asigurat respectul tuturor. Magistrul nostru a cultivat întreaga-i viaţă concordia, ştiind să se ţină departe de stările conflictuale. Blând din fire, a fost un iubitor de oameni, cărora le-a dăruit, generos, din ştiinţa, experienţa şi căldura lui sufletească. A fost un om al ordinii şi al disciplinei în şi prin tot ceea ce a făcut, de la locuinţă la vestimentaţie, de la felul în care a folosit cartea până la acela în care şi-a redactat cursul şi lucrările ştiinţifice. A fost un om chibzuit pentru că a avut întotdeauna parte de venituri modeste. A iubit tot ceea ce era frumos, cartea şi opera de artă, a iubit sportul şi cozeria, şi-a iubit colegii şi studenţii, faţă de care a arătat o mare solicitudine.

Profesorul Vasile Neamţu a fost un om erudit. Ştia mult din domeniul pe care îl profesase, istoria medievală, dar şi din ştiinţele conexe. Avea cunoştinţe temeinice de artă şi etnografie, îl captivau meandrele politicii, era mereu sub semnul interogaţiei, a fost un împătimit al „Doamnei Clio".

Îndurerat că nu l-am putut conduce pe ultimul drum, mă învăluie aducerile aminte. Din studenţie şi din anii următori, mulţi, când i-am fost colaborator în activitatea profesorală. Îl văd şi îl aud şi acum vorbindu-ne, în studenţie, alftel şi despre o altă latură a istoriei, căreia nu-i arătam interes. Era acea parte a trecutului neglijată atunci, pentru că era mai puţin spectaculoasă şi nu crea stări emoţionale. Era recuperarea faptului mărunt, de viaţă zilnică, obişnuită, de vestimentaţie şi alimentaţie, de sănătate şi urbanism, de transport şi călătorii, de preţuri, monede, vămi şi vameşi. Era un alt univers, unul nou, abia descifrabil pentru studenţii din acei ani.

Spre asemenea direcţii şi-a orientat, în timp, şi cercetarea, definindu-şi, treptat, câteva teme prioritare, care l-au personalizat: *istoria schimbului, a tehnicilor* şi *a oraşului medieval*. Istoricul Vasile Neamţu a lăsat o operă ştiinţifică restrânsă ca dimensiune, dar reprezentativă în valoarea ei. Negreşit, cele mai valoroase rămân: *La technique de la produc-*

tion céréaliere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle (Bucureşti, Editura Academiei, 1975), foarte bine primită de specialişti, distinsă cu premiul „N. Iorga" al Academiei Române (1977) şi solicitată pentru multe biblioteci europene; *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, în două volume, apărute la Editura Junimea din Iaşi (1980 şi 1984) şi *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)* (Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1997). Dincolo de valoarea ştiinţifică, această din urmă monografie a fost învestită şi cu una moral-afectivă. Era împlinirea unei promisiuni faţă de Doamna Eugenia (Didi) Neamţu, soţie iubitoare şi colaboratoare devotată.

Profesor dăruit şcolii, istoric de o acribie desăvârşită, om cu principii morale ferme, de la care nu a făcut compromisuri, Vasile Neamţu va rămâne o frumoasă aducere aminte pentru toţi cei care l-au cunoscut. Apropiat şi legat afectiv de Profesorul meu, îmi voi îndrepta mereu gândul spre a-i cinsti memoria.

ION TODERAŞCU

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
700511 Iasi, Pacurari 9, tel./fax 0232 314947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 33,625
Apărut: 2006
Comanda: 245

Informaţii şi comenzi:

www.editura.uaic.ro

editura@uaic.ro

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi